

“સસ્તુ સાહિત્ય મુદ્રણાલય” ઠે. રાય
લિક્ષુ-અખંડાનંદના પ્રખંધથી

પ્રકાશકના ત્રે ચોલ

“વિવિધ ગ્રંથમાળા”ના અંક ૨૨૧ થી ૨૨૮ તરીકે અં. ૧૯૮૫નું આ છેલ્લું પુસ્તક દોઢ તેમાં ૧૫ મદાન માસીઓનો ચરિત્ર છે. ૧૨ ચરિત્ર શીશુત સિવપ્રસાદ દસપતરામ પાંચે નિષ્કામતાને અનુવાદિત કરી આપ્યાં હતાં. બાકીનાં ૫૫ ચરિત્ર ૧૫૭ દેશીની દર્શનનું ચરિત્ર “શુદ્ધિપ્રકાશ”માં ઉપાવયું તે લીધું છે; બદેન દોરાનું ચરિત્ર સ્વર્ગદેવ નારાયણ દેવચંદ ૩૦-૨૦ ૧૫૫૨ પ્રસિદ્ધ કરેલું તે બનતા સંશોધનપૂર્વક લીધું છે; અને જ્ઞેન ઓઈ આઈવાળું ચરિત્ર શીશુત દાસમ દોરજ ચારણિયાને દાઘે ચોળાઈ સોળ ૧૫૫૨ “ચરિત્રમાળા” દ્વારા નીકળેલું તે લીધું છે. આમાંની માસીઓ દિંદ બહારની હોવા છતાં વર્તમાન બારનીય બહેનો મારે, તેમજ બંધુઓ મારે પણ એમાંનાં ટાંતં કેવાં અસરકારક, ગ્રેરક અને ઉપકારક છે; તે સમજવામાં આ પછી પ્રસ્તાવનાદિ અપાયું છે તે પણ મદદમાર તે યોગ્ય. આ સેવક અહીં એક ખાસ બિદ્યા માટે છે કે, પ્રત્યેક વાંચનાર પોતે આમાંનું દરેક ચરિત્ર વાંચીને તરતજ પોતાનું જીવન અત્યાગે કેવું છે, અને તેને કયા તરફ વાળીને કેવું બનાવી શકાય તેમ છે; તે તરફ પણ પૂરેપૂરું ધ્યાન આપે. જે કોઈ આ પ્રમાણે કરશે, તેમને પોતાની અધ્યત્ત્વ અને પેદાંચાસ અને સ્વાર્થવૃત્તિ મારે ધારમ આવી આ ઉધલપાયલના સમયમાં જ્યાં જ્યાં સાચા સન્માર્ગ મેળવી શકશે એમાં શક નથી. અત્તત્ત્વસ્તુ રામનવમી

અં. ૧૯૮૬

વિશુ-અખંડાનંદ

વિવિધ ગ્રંથમાળાનો સંવત ૧૯૮૫ નો પૃષ્ઠમેલ

અંક	અંકનું નામ	મૂલ્ય	સાદુ	પૃષ્ઠ
૨૧૭ થી ૨૨૦	શુભસંમદ-ભાગ ૫મો	૧૫	૧૫	૪૦૦
	ઉપલાઅંકના મોટા કદ બદલ ઉમેરવાના			૨૦૦
૨૨૧ થી ૨૨૨	શીશુભોધ રત્નાકર	૦૫	૦૫	૨૭૬
૨૨૩ થી ૨૨૫	સ્વામી વિવેકાનંદ-ભાગ ૧૧, ૧૫	૧૫	૧૫	૪૮૦
૨૨૬ થી ૨૨૮	મદાન સાધ્વીઓ	૧૫	૧૫	૪૨૦
	કુલ	૫૦	૫૦	૧૭૭૬

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	ચરિત્રનું નામ	પૃષ્ઠ
૧	સાધ્વી રાખેયા	૧
૨	સાધ્વી ઝુખેદા ખાતુન... ..	૧૯
૩	સાધ્વી ધલિઝાખેય	૨૧
૪	સાધ્વી કેથેરિન... ..	૫૪
૫	સાધ્વી ટેરેસા	૭૬
૬	સાધ્વી ગેયો	૧૦૬
૭	સાધ્વી મેરી કાર્પેન્ટર... ..	૧૨૯
૮	સાધ્વી ક્રૉચ	૧૫૫
૯	સાધ્વી કલેરા	૧૭૬
૧૦	સાધ્વી સૈયદા નક્સિયા	૧૭૭
૧૧	સાધ્વી લુધસા	૧૮૦
૧૨	સાધ્વી એનિટા... ..	૧૯૦
પરિશિષ્ટ		
૧	કેરોલીન હર્શેલ... ..	૨૦૭
૨	સાધ્વી બહેન દોરા	૨૧૭
૩	વીર સાધ્વી જોન ઑક આર્ક	૨૭૩

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૭	૭	બ	બહુ
૧૦૬	૧	ગેયા	ગેયો
૧૦૯	૧૬	દુઃખાત્રથીજ	દુઃખાત્રથીજ
૧૨૫	૧૧	ડખવાને	ડૂખવાને
૨૦૨	૩૪	સન્યબૂહને	સૈન્યબૂહને
૨૦૬	૧૭	છે તો	તો
૨૫૮	૧૨	હિપટલમાં	હોસ્પિટલમાં
૨૭૦	૩૩	ચિન્	ચિહ્ન
૨૭૧	૧૧	કેવા	કેવી
૨૮૯	૧	આક	આર્ક
૨૯૫	૪	ઉશ	ઉદ્દેશ
૩૨૦	૧૩	મી	મૂમી
૩૪૫	૧૨	છટાં	છટાં
૪૯	૫	જતી	ઢૂજતી

અનુવાદકનો અસ્તાવના

આજથી સોજેક વર્ષ પૂર્વે “ભારતનો સ્ત્રીરત્નો”ના ત્રણ ભાગ લખ્યા, ત્યારથીજ મારા હૃદયમાં અભિલાષ હતો કે, અન્ય દેશનાં સ્ત્રીરત્નોનાં પુણ્ય ચરિત્રો એકાદ મંચ ગુર્જરી માતા માટે લખું. એજ હિંદુસ્થાની પ્રેરાધને દસ બાર વર્ષ ઉપર આમાંનાં સાત ચરિત્રો લખ્યાં હતાં. શ્રીયુત અમૃતલાલ ગુપ્તા ‘તાપસી’ નામના મંચમાંથી ‘સેકન્ટ ટેરેસા’ ‘સાધ્વી હસિખાબેય’ ‘સાધ્વી કેથેરિન’ ‘મેડમ ગેર્બો’ અને ‘લક્ષ્મીવાદિની કુમારી કૌબ’નાં ચરિત્રોનો અનુવાદ એમની રજા મેળવી ક્યો હતો. રાખેલાનું ચરિત્ર શ્રીયુત ચાચ્યન્દ્ર બટ્ટાપા-ધ્યાયના એક નાનકડા બંગાળી મંચનું ભાષાંતર છે. કલકત્તા વિશ્વ-વિદ્યાલયમાં ઈ. સ. ૧૯૦૯ના વર્ષમાં એન્ડ્રુસની પરીક્ષાના અભ્યાસ-ક્રમમાં એ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તકતરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું. મેરી કાર્પેન્ટરનું ચરિત્ર પ્રસિદ્ધ મંચકાર સ્વર્ગસ્થ શ્રીયુત રજનીકાંત મુખ્તાના લઘુ મંચનો અનુવાદ છે. ‘બ્રુએલા ખાતુન’નું ચરિત્ર મુસ્લીમ લેખક મૌલવી સેખ અબ્દુલ જબ્બારના ‘આદર્શ રમણી’ નામક મંચમાંથી ભાષાંતર કરીને લેવામાં આવ્યું છે. ‘એનિટા’નું ચરિત્ર શ્રીયુત યોગેશચન્દ્ર વસુના લેખનો અનુવાદ છે, અને બીજા ચરિત્રો ‘ભારત-મહિલા’ આદિ માસિકમાંના લેખના અનુવાદરૂપે છે.

આ મંચનું નામ મેં તે ‘વિદેગી સ્ત્રીરત્નો’ રાખ્યું હતું, પરંતુ પ્રકાશક મહોદયે ‘મદાન સાધ્વીઓ’ નામથી એને પરિ-ચય કરાવવાનું ચેત્ત્ર ધાવ્યું છે. આ પુસ્તકમાં વર્ણવેલી સત્તારીઓ સાધ્વી અવસ્થા છે અને એમનાં પવિત્ર ચરિત્રો જગપ્રસિદ્ધ થવા ચેત્ત્ર છે, એ પણ નિર્વિવાદ છે. પરંતુ શોક સાથે સ્વીકારવું પડશે કે, સ્વદેશાભિમાન અને સ્વધર્મપ્રેમની આડમાં રહેલાં પ્રાદેશિક સંકીર્ણતા અને ધર્માધિનાતા દોષને લીધે ભારતના કેળવણી વર્ગમાંથી પણ ઘણા યોગ્યોજન અન્યથર્મી મહાપુરુષો અને મદાન સત્તારી-ઓની જીવનકદાણી સાંમળવા પ્રયત્ન કરે છે. બિન્ન બિન્ન ધર્મ અને દેશનાં સ્ત્રીપુરુષો એકબીજાની મદાન વ્યક્તિઓનો પરિચય મેળવી અન્યોન્ય બક્ષિતભાવ પોને તે સંસારમાંથી અનેક કલહ નાશ પામે. બકનોનાં જીવનચરિત્ર માનવજાતિને માટે ધણા આદરની વસ્તુ છે. ત્રેહમાયાનાં જન્મેનાથી જન્મણલા અને પદ-વિકારોથી પીડાતા મનુષ્યોને માટે એવા ચરિત્રો ઉપકારક નીવડે છે. આ ચરિત્રોના અભ્યાસથી સદૃશ વાચકોને ખાતરી થશે કે, સર્વ ધર્મોમાં નિર્દિન, પવિત્રતા અને ત્યાગનાં અનેક સામાન્ય તત્ત્વો રહેલાં છે. પરિશિષ્ટ ધનસંપત્તિ તથા વશ, માન, કીર્તિ વગેરેને લાભ મારી સાદું જીવન માનનારા બાળકોનો જીવોજ સાચા ઉદ્ધરભક્ત અને સાધુ-સાધ્વી તરફના બાળકાણી નીવડે છે. આવાં ચરિત્રોનું અવ-

લોકન અને મનન કરનારને વિધર્મીઓની નિંદા કરવામાં સમયનો દુરુપયોગ કરવાનું મન નહિ થાય; પણ આત્મસંયમ, ત્યાગ અને તપસ્યાદ્વારા પ્રભુના ચરણમાં આશ્રય લેવાની ઈચ્છા ક્ષણભરને માટે પણ અવશ્ય ઉપજશે. આવાં ચરિત્રોના અભ્યાસથીજ આ જડવાદના યુગમાં પ્રતીતિ થાય છે કે “આ પૃથ્વીમાં ધર્મજ દુર્લભ પદાર્થ છે, ધર્મને સાફ માણસનો જન્મ છે, અને ઈશ્વરના ચરણમાં આત્મ-સમર્પણ કરી શકાય તોજ જીવનનું સાર્થક છે.” પ્રભુપ્રેમની સાર્થકતા માત્ર એકાંતમાં બેસીને પ્રભુનું ધ્યાન ધરવામાંજ રહેલી નથી, પણ પ્રભુએ સર્જેલાં માનવો, પશુપક્ષીઓ અને વનસ્પતિની સેવામાં પણ રહેલી છે; એનું ભાન આવાં ચરિત્રો કરાવે છે. ભારત-વર્ષનાં ધર્મપ્રેમી સ્ત્રીપુરુષોએ સ્વધર્મ અને સેવાભાવના એ અભેદપ્રત્યે પણ બહુ લક્ષ આપવાની આવશ્યકતા છે. બ્રહ્મવાદિની ક્રોધ તથા કુમારી કાર્પેન્ટરનાં ચરિત્રો ઉપરથી જણાશે કે, સ્ત્રીઓ સારાં કાર્યમાં મનને પરાવે અને પોતાનું જીવન ભોગવિલાસ કે કાથાકુચલીમાં ગાળવાને બદલે માનવબંધુની સેવાના સત્કાર્યમાં પરાવે તો એ ત્રિપયમાં તો જરૂર તેઓ પુરુષોને હંકારે. કામળ હૃદય, દીનજનો-પ્રત્યે દયા, ધર્મભીરુતા, એ એમના સ્વાભાવિક ગુણો છે. પ્રત્યક્ષ-રૂપે કર્મક્ષેત્રમાં ન ઉતરનાર સ્ત્રી આદર્શ ગૃહિણી બની પતિને સન્માર્ગમાં કેવી રીતે પ્રોત્સાહિત કરી શકે છે એનું દૃષ્ટાંત એનિટાના ચરિત્રમાંથી મળી આવશે.

આ ચરિત્રો વાંચ્યા અને લખ્યાથી મને પોતાને તો ઘણો લાભ થયો છે અને આ ગ્રંથ વાંચવાથી સહૃદય બંધુઓ અને ભગિની-ઓને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિમાં લેશ પણ સહાયતા મળશે, તો તો હું મારા એ પ્રયાસને સફળ સમજીશ.

સ્ત્રીઓનાં જીવનચરિત્ર તો સ્ત્રીઓજ વાંચે એવી એક ભૂક્ષ્ણ-લેલી માન્યતા આપણા દેશમાં સાધારણ રીતે પ્રવર્તેલી જોવામાં આવે છે. એને લીધે સ્ત્રીઓની પુણ્યગાથા સાંભળવાથી આપણે કમ-નસીય રહીએ છીએ. આ ગ્રંથને પુરુષો પણ આદરથી વાંચે અને વિચારે એવી અભિલાષા રાખવી એ શું અનુચિત ગણાશે ?

ઉપર જે જે લેખકોના ગ્રંથ અથવા લેખ ઉપરથી આ ચરિત્રો લખવામાં આવ્યાં છે, તેમનો હું ખરા અંતઃકરણપૂર્વક ઋણી છું.

ભાષા, શૈલી તથા જોડણી વગેરે માટે (પ્રકાશક સંસ્થાએ પણ યથાશક્ય યત્ન કરવા છતાં) કાંઈ ભૂલચૂક રહી હોય તો તે માટે ઉદારહૃદય વાચકોની ક્ષમા યાચી વીરમું છું.

મદરસાંકાન્તિ-૧૯૮૬

મંગળવાર તા. ૧૪-૧-૧૯૩૦

શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત

જોન ઑફ આર્ક વિષે પ્રસ્તાવના અને નિવેદન

૧-અનુવાદકની પ્રસ્તાવના

જોનો ઇનિદાસ પાંચી લોકોનાં રાજેશમ ખાસ થાય. સ્ત્રી-સક્તિના ઉચ્ચ આદર્શનો કંઈક ખ્યાલ આવે અને સ્વદેશાભિમાનના સમુદ્ધર્મા હૃદય ઓર્ધા ખાય, એવી દિગ્દુશ્માનના ઇનિદાસમાં શું કોઈ વીરજ્વાલા નથી? હા, પડી છે. રજઆ એકમ, ગાંધર્વીની, અદભૂત-બાઈ વગેરે. પણ આ વીરજ્વાલાઓને ઇનિદાસમાં મોનાના અપારમી પોનાના નામ અમર કરવા પછી અનુકૂળતા હતી; તેથીજ દૂરના યુરોપમાંની એક ફ્રેન્ચ બાળાનો પાંચ સૈન્ય પદેશનાં અદ્ભુત કૃતિ દાસ પસંદ કરવામાં આવ્યો છે. આવી શૂરીર જગત્ત્રિજ્વાળ બાળા એકજ થઈ છે-અને તે ફ્રાન્સમાંજ. વિદેશી કે વિપરીત વિશ્વનિનો સ્વીકાર કરનાં કોઈએ લોજવાનું નથી. અન્ય દેશના મૌરવનો સ્વીકાર એ સ્વીકાર. કરનારના હૃદયની મહત્તા દર્શાવે છે. આ બાળાના સમયમાં અગ્નિને ફ્રાન્સના શત્રુ દત્તા, અને તે વખતે તે પણ અગ્નિ-જ્વેની વિદેશી હતી; છતાં પાછળથી તેઓ પણ તેને એક દેવીરવરૂપ લેખે છે; કેમકે તેઓ વીરપૂજા કરી જાય છે.

જોન ઑફ આર્કના જમાનાની સ્થિતિ, વિશ્વનો અને સાધનો-નો વિચાર કરીએ તો આ વીરજ્વાલાએ જે મદદનારત કાર્ય કર્યું છે, તે ઇનિદાસના કોઈ પણ મદદન કાર્યથી ઉતરે એવું નથી. સીઝરે જગતને છત્યું હતું, પણ તેની પાસે રોમના યુદ્ધપ્રવીણ અને શૂરીર મોદાઓ હોવા ઉપરાંત તે પોતે પણ મદદન મોદો હતો. નેપોલિયને યુરોપને ધ્રુજવ્યો, પણ તેની સાથે દેશદાઝ જાણુ-નારા મુવકો અને સ્વતંત્રતાનો પાનો પામેલા વિજયવંત લડવૈયા હતા. જોન ઑફ આર્ક તો બાળક હતી, અશિક્ષિત હતી, ગ્રામડાની રહેનાર હતી; છતાં વિદેશીય રાજ્યસત્તા નીચે આવી પડેલી કંગાળ, ઉત્પાદકરહિત, ત્રાસથી નિરાસ થઈ ગયેલી અને વિધિને આધીન બનેલા કાયર સરદારવાળી મુરદાસ જેવી ફ્રેન્ચ પ્રજાને તેણે સજીવન કરી; એટલુંજ નહિ પણ શત્રુપર વિજય ઉપર વિજય અપાવ્યા.

કોઈ વ્યક્તિના ચારિત્રની વૃદ્ધના કરવા માટે માણ્યે તે વ્યક્તિના જમાના તરફ દૃષ્ટિ કરવી જોઈએ; પરંતુ જોન ઑફ આર્ક-નું પ્રમાણ એથી વિલક્ષણ છે. એકને જાહેર સંધ્યા જમાનાને દૃષ્ટિમાં રાખી તેના ચારિત્રની વૃદ્ધના કરીએ, તોપણ તે નિષ્ફલક લાગશે; આદર્શતરીકે લેખીએ તોપણ તે સપૂર્ણ છે.

જોન ઑફ આર્કના જમાનાનો વિચાર કરીએ, તો તે અદ-

શ્રુત વીરખાળાના ચમત્કારથી આપણે આશ્ચર્યચકિત થઈ જઈએ છીએ. દિવસ અને રાત્રિમાં જેટલી ભિન્નતા છે, તેટલીજ ભિન્નતા જોન અને તેના જમાનાનાં માણસો વચ્ચે હતી. દેશમાં સર્વત્ર અસત્યની પ્રબળતા હતી, ત્યારે તે સત્યથી ભરપૂર હતી; પ્રમાણિકતાનું કોઈ નામ ન જાણતું, ત્યારે તે પ્રમાણિક હતી; સત્યનિષ્ઠાની આશા કોઈ તરફથી ન રખાતી, ત્યારે તે સત્યનિષ્ઠ હતી; જ્યારે લોકો પોતાની ક્ષુદ્ર આકાંક્ષાઓ પરિપૂર્ણ કરવા મથી રહ્યા હતા, ત્યારે તે પોતાનો મહાન આત્મા ઉચ્ચ કાર્યવ્યવસાયમાં રોકતી; જ્યારે પ્રજા અસભ્ય હતી, ત્યારે તે સભ્ય રહેતી; જ્યારે ધોર કૂરતા પ્રચલિત હતી, ત્યારે તે દયા રાખતી; ઉત્સાહ જ્યારે ભાગી પડ્યો હતો, ત્યારે તે ઉત્સાહી અને ઉત્સાહદાતા હતી; જ્યારે અશ્રદ્ધાનો વાયુ વાતો હતો, ત્યારે તે ભાવિક હતી; ગુલામીના જમાનામાં તે માની હતી; પ્રજાના હૃદયમાંથી આશા અને નિર્ભયતા જ્યારે નાશ પામ્યાં હતાં, ત્યારે તે આશાવંત અને નિર્ભય હતી.

જોન નિઃસ્વાર્થી હતી. તેના કોઈ પણ કાર્ય અથવા શબ્દમાં સ્વાર્થ અથવા તે આત્મલાભની આકાંક્ષાનું ચિહ્ન જણાયું નથી. જ્યારે પોતાના રાજાને તેણે પરતંત્રતામાંથી છોડવી સ્વતંત્ર ક્યો અને તેના શિર ઉપર રાજમુકુટ શોભાવ્યો, ત્યારે માન-અકરામ અને ખિતાબો ધારણ કરવાનું પ્રક્ષોભન તેને દર્શાવવામાં આવ્યું; પણ તે એકની બે થઈ નહિ. પોતાના ગામડામાં જઈ ઘેટાં ચારવાં અને માતૃપ્રેમનો લહાવો લઈ માતાની સેવા કરવી; એજ-જો રાજા રજા આપે તો-તેની ઈચ્છા હતી.

આ ચરિત્ર અક્ષરશઃ અનુવાદરૂપે નથી. એમાં જોનના આત્માના ગૌરવનુંજ બહુધા આલેખન કરવામાં આવ્યું છે. સ્ત્રી અને પુરુષ, બાળક અને યુવાન વાંચી શકે એવી સરળ ભાષા પસંદ કરવામાં આવી છે. જોન ઔફ આર્કના જીવન સાથે સંબંધ નહિ ધરાવનારી મૂળ ગ્રંથની કેટલીક બાબતો છોડી દેવામાં આવી છે; તેમજ રાજ્યકારભાર અને યુદ્ધકળાને લગતી કેટલીક ચર્ચાઓ પણ લેવામાં આવી નથી. ટુંકમાં આ જોન ઔફ આર્કના ચારિત્રની દિવ્યતાને કરવામાં આવેલું નાનું જેવું નમનજ છે.

આ ઐતિહાસિક કથાની સત્યતાના પ્રમાણ માટે નીચેના ગ્રંથ જોવા.

“ફ્રાન્ડમેનશન એટ રેહેબીલીટીશન ડી જીને ડી આર્ક.” કર્તા:—જે. ઈ. જે ક્વેચેરેટ.

“પ્રોસીસ ડી ફ્રાન્ડમેનશન ડી જીને ડી આર્ક” કર્તા:—જે ફ્રેન્ક.

“જીને ડી આર્ક” કર્તા:—એચ. એ. વૉલન.

“જીને ડી આર્ક” કર્તા:—એમ. સેપેટ.

“જીને ડી આર્ક” કર્તા:-જે. મીચેલેટ.

“લા ફ્રીમીક્ષી ડી જીને ડી આર્ક” કર્તા:-ગ્રેરિયટ ડી સેઈન્ટ પ્રિક્સ.

“લા વર્જે સોરેન કર્તા:-લા કાન્ટેરી એ. ડી કેમ્બેનસ.

“જીને ડી આર્ક” લા વેનરેગલ” કર્તા:-મોન્ડ્રી-યુર રીકાર્ડ.

“જોન ઍફ આર્ક” કર્તા:-લોર્ડ રોનાલ્ડ ગાવર એફ. એસ. એ.

“જોન ઍફ આર્ક” કર્તા:-ગ્રહોન ઍ હેગન.

“જોન ઍફ આર્ક ધી મેઇડ” કર્તા:-જોનેટ ટકા.

હાસ્યમ હીરજી ચારણિયા.

૨-પ્રકાશકનું નિવેદન

આમાં એક એવી મદાન કુમારિકાનું જીવનચરિત્ર સાદર થાય છે, કે જેને થઈ ગયાને પાંચસો વર્ષ થયા છતાં જેનું નામ હજી પણ યુરોપમાં એક દેવીતરીકે વંદન પામે છે. વર્તમાન જારનવાસી-ઓની પેઠે તેના સમયનું ક્રાન્સ પણ માંહોમાંહેના ક્ષેત્રકુસંપાદિ અવગુણોને આધીન હોઈ, તેના ફળરૂપે અનેક દુર્દશાઓ ભોગવતું હતું. આવા સમયમાં માત્ર અધિકારમાં જેમ એકાએક જ્યોતિનો હલ થાય, તેમ કુમારિકા જોન ઍફ આર્ક પ્રકટી નીકળી હતી. અંતરની વિશેષ ઉન્નતિવાળા મદાનમાઓ પાછળથીજ અધિક ઓળખાય છે, કે જ્યારે સમાજના હાથમાં માત્ર તેમની કબરના પથ્થરોને નમન કરવાનુંજ અવશ્ય રહ્યું હોય છે ! તેમની હયાતીમાં તેમના અતિ ઉન્નત ઉદ્દગારો અને કાર્યો તરફ યોગ્યોજ્જ્વાળા આપીને સમજ-સ્વીકારી શકે છે. જ્યાંત્યાં દંભપ્રપંચનાજ હાથમાં રમી રહેલો જનસમાજ, અને તેને તેની રમતથી આંજી નાખી સ્વાર્થસાધનમાં મગી રહેલા બાજીરોથી ઉભરાઈ જતા જમાનામાં, એ સમજનું-સ્વીકારનું તો દૂર રહ્યું; પણ ઉત્તરું એવા મદાનનોપર તેજ દેશકાળનાં મનુષ્યોએ દેવ પારખ કરી હૃદયવિદારક જીલ્મ યુગર્ષોના કાખલા પણ જગતના હનિહાસમાં નોંધાયા હેજ. જોન ઍફ આર્કનો કાખલો પણ એજ પ્રકારનો છે. પોતાના દેશના રાજ્યને અને તેની સમગ્ર પ્રજાને પરતંજતાની બેડીમાંથી અનેક વાર પોતાના જીવને જોખમે તથા કલ્લોના ધા ખમીને જે દિલ્લ કુમારિકાએ ટુકા કર્યા હતા, અને હજી પણ જેના યોગે દેશના લોકમાં મોટા લાભો ફનાર ફના; તેજ દિલ્લમૂર્તિ સ્વદેશને ખાતર લગના કેદ પકડાવા પછી તેને હોડાવવા માટે કેટલાક દળરની રકમ ખર્ચનાર આખા દેશમાંથી કોઈપણ નીકળ્યું નહોતું ! પરંતુ સ્વાર્થલગ અને દેશસેવાની વાતો વખતે પૂમડાની પેઠે કુણાજી અમલ કરવા સમયે ખાર માલિ જાગી જનાર લોકએક કુવોડ જેવી

ગ્રંથસ્વીકાર

નીચેનાં પુસ્તકોનો સાબર રવીકાર કરી જાણવાનું છે, આ સંરેયા તરફ આવનાં પુસ્તકો વાંચી-વંચાવી અભિપ્રાયોદિ જાણવાનું ધોરણ રખાયું નથી; પરંતુ યોગાનુયોગ નીચે પ્રમાણે માત્ર પુસ્તકોનાં નામ, કામ, કદ, મૂલ્ય વગેરે જ જણાવાય છે.

૧-શ્રી હસિણામૃતિ પ્રકાશન મંદિર-જાવનગર તરફનાં બાળસાહિત્યમાળાનાં પુસ્તકો:-

બુદ્ધચરિત્ર, ગુજરાત-મહારાષ્ટ્ર, ભોરકણાં, દહેવતસંમદ, હરિશ્ચંદ્ર, એમ કેમ ? સાગત રહીએ, વ્યાકરણપાઠી, વરત-સંમદ, રમત-ભોરકણાં. સંપાદક:-ચિત્રબાઈ અને તારા બહેન. દરેક ચોપડીનું કદ ૪x૫૫, પૃષ્ઠ ૪૦, સાદા પૃંકાં, યોજનાના માલકો-માટે મૂલ્ય એકેક આનો અને છૂટક ૦)ના છે.

આતરાતી દિવાલો-બા. ૧ લો તથા બીજી-લેખક:-કાકા સાહેબ. દરેક જાગનું કદ ૪x૫૫, પૃષ્ઠ ૪૦, મૂલ્ય ૦)ના

બાલરામાયણ-સંપાદક:-લીલાવતી બહેન. કદ ૫x૭, સાદું પૃંકું, મૂલ્ય ૦||

૨-ગીતા પ્રેસ-ગોરખપુર તરફનાં હિંદી પુસ્તકો:-

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા-૫૬૨છેદ અને હિંદી અન્વય વગેરે સાથે. કદ ૫x૭, પૃષ્ઠ ૪૭૨, સાદું પૃંકું, મૂલ્ય ૦||

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા-ભાષા. કદ ૫x૭, પૃષ્ઠ ૧૬૨, ર. ૦

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા-મૂળમૂળ. રચનાદાર. કદ ૫x૭, પૃષ્ઠ ૧૦૬, સાદું પૃંકું, મૂલ્ય ૦-

માનવધર્મ-લેખક:-દનુમાનપ્રસાદ પોદાર. કદ ૫x૭, પૃષ્ઠ ૧૦૮, સાદું પૃંકું, મૂલ્ય ૦)જ

સાધનપથ-લેખક:-દનુમાનપ્રસાદ પોદાર. કદ ૫x૭, પૃષ્ઠ ૭૨, સાદું પૃંકું, મૂલ્ય ૦)ના

પ્રેમયોગ-લેખક:-વિયોગી દરિ. કદ ૫x૭, પૃષ્ઠ ૪૦૪, સાદું પૃંકું, મૂલ્ય ૧

૩-સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર-રાણપુરનાં પુસ્તકો:-

મિસરનો મુજિસાંઆમ-લેખક:-ઝવેરચંદ મેઘાણી. કદ ૫x૮, પૃષ્ઠ ૧૬૦, સાદું પૃંકું, મૂલ્ય ૦||

૪-પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ, વડોદરા તરફનાં પુસ્તકો:-

પ્રહ્લ્લાદ (ખાલોપયોગી નાટક)-લેખક:-જીગતરામ દવે. કદ ૫x૭, પૃષ્ઠ ૫૪, સાદું પૂઠું, મૂલ્ય ૦

૫-સોરાળી મંચેરળ દેસાઈ મુ. નવસારી તરફનાં પુસ્તકો:-

ખુદાનામું-કદ ૬૧x૬૧, પૃષ્ઠ ૨૦૪, પાકું પૂઠું, મૂલ્ય ૧૧

પારસી વિષયો-કદ ૬૧x૬૧, પૃષ્ઠ ૨૫૦, સાદું પૂઠું, મૂલ્ય ૧)

સોળઝ એન્ડ ટ્રોખઝ-(અંગ્રેજી) કદ ૫x૮, પૃષ્ઠ ૧૭૦, સાદું પૂઠું, મૂલ્ય ૧)

૬-અન્ય સંસ્કૃત તરફનાં પુસ્તકો:-

આધ્યાત્મિક ભજનપદ પુષ્પમાળા-સંપાદક:-મુનિશ્રી નાન-અંદ્રજી. મુ. લીંબડી. કદ ૫૧x૬૧, પૃષ્ઠ ૫૭૬, મૂલ્ય ૧૧

વેદમાધુર્ય અથવા સુદાષ્ટાધ્યાયી-સંપાદક:-પુરુષોત્તમ જોગી. લાઇ ભટ્ટ-માંડવી. કદ ૪૧x૭, પૃષ્ઠ ૪૫૦, મૂલ્ય ૨૧

કંઠોપનિષદ્-સંપાદક:-જેશંકર વિક્રમજી ભટ્ટ-અમદાવાદ. કદ ૩૧x૫૧, પૃષ્ઠ ૧૦૦, મૂલ્ય લખ્યું નથી.

પરમાર્થમાર્ગપ્રદીપ અને ભજન:-પ્રકાશક:-ત્રિભુવન સીરા-લાલ અને દેવીદાસ પરસોતમદાસ. મુંબાઇ. કદ ૪૧x૭, પૃષ્ઠ ૬૬, મૂલ્ય ૦

કરેમિ ભન્તે-સૂત્ર અથવા ભગવાન મહાવીરનું જીવન-રહસ્ય-લા.૧ લો-પ્રકાશક:-પ્રભુદાસ બહેચરદાસ પારેખ-મુ. રાધનપુર. કદ ૪૧x૭, પૃષ્ઠ ૨૨૮, મૂલ્ય ૦

પ્રભુવાનંદભટ્ટરી યાને ગુરુ ગોવિંદની સમાલોચના-લેખક:-પાગલ (સ્વામી પરમાનંદજી). પ્રકાશક:-રેવાશંકર બાળા-શંકર મુ. ખેડા. કદ ૪૧x૬, પૃષ્ઠ ૧૭૬, મૂલ્ય ૦

ગીતામર્મ-લેખક:-અંબાલાલ બાલકૃષ્ણ પુરાણી. પ્રકાશક:-અરવિંદ મંદિર-નડીઆદ. કદ ૫x૭, પૃષ્ઠ ૮૩, મૂલ્ય ૦

ચમારવંશનો ઉદય-લેખક:-પં. ગણેશરામ જગનરામ વર-તીઆ મુ. કંઠી. કદ ૫x૮, પૃષ્ઠ ૩૪, મૂલ્ય લખ્યું નથી.

સચિત્ર યોગાસન (દિંદી)-લગભગ ૪૦ આસનોનાં ચિત્ર, કાયદા ૬૦ છે. લેખક:-અલયારી 'રામ' પ્રકાશક:-અંજની અધર્સ-આગ્રા. પૃષ્ઠ ૧૨૦, કદ ૫x૭, પાકું પૂઠું, ચિત્રો શુમારે ૩૫. મૂલ્ય રૂ. ૧૧

ત્રેકટીસ આંશ યોગ-(અંગ્રેજી પુસ્તક) લેખક:-સ્વામી શિવાનંદજી. પ્રકાશક:-ગણેશ એન્ડ કંપની. મદ્રાસ. સાદું પૂઠું, કદ ૫૧x૬૧, પૃષ્ઠ ૨૫૦, મૂલ્ય ૨)

યોગ એન્ડ વેદાન્તસાધન-(અંગ્રેજીમાં) લેખક અને પ્રકાશક:-કેપર પ્રમાણે. કદ ૫x૭, પૃષ્ઠ ૪૦, મૂલ્ય ૦, સાદું પૂઠું.

મહાન સાધ્વીઓ

સાધ્વી રાવેયા

હિંદુ સત્તારીઓમાં ગાર્ગી, મીરાંબાઈ, કર્મભેતીબાઈ આદિ સાધ્વીઓ અને ખ્રિસ્તી રમણીઓમાં સેઇન્ટ સિસીલિયા, મેડેમ ગેથો વગેરે જે પ્રમાણે ધર્મજીવનમાં ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરીને જગતના ઇતિહાસમાં સ્થાયી નામ રાખી ગઈ છે તથા ભવિષ્યની પ્રજાદ્વારા શ્રદ્ધા અને ભક્તિ પ્રાપ્ત કરતી રહી છે; તેજ પ્રમાણે મુસલમાન રમણીઓમાં રાબેયા, જુલેખા, જુલેદા, એબઉન-નેસા આદિ ખુદિશાળી નારીઓએ પોતાના ક્રાંતિકારી ધણાં ભક્ત હૃદયોને પીગળાવી નાખ્યાં છે.

મુસલમાનોમાં મુખ્ય સંપ્રદાય બેજ છે. શિયા અને સુન્નિ. પરંતુ એ બે સંપ્રદાયોની શાખા-પ્રશાખાઓ હિંદુ ધર્મની પેઠે અસંખ્ય છે. એ બધી શાખાઓમાં સૂફી સંપ્રદાય મુખ્ય અને પ્રસિદ્ધ છે. એ સંપ્રદાયમાં દાખલ થઇને અનેક ભક્ત તથા જ્ઞાનીઓએ તેની ઉત્કલ્પલતા અને છીર્તામાં જે વધારો કર્યો છે, તે જગતના કોઈ પણ ધર્મ ક્રાંતિમાં જોઈતો નથી. વૈષ્ણવ ધર્મસાથે એ ધર્મની પૂર્વની સંજ્ઞામણી થઈ શકે છે.

સૂફી પંથની બે શાખાઓ છે:—(૧) મુદત કદ્દમ-અર્થાત્ સંશુદ્ધ સંપ્રદાય, જે જેઓ બહારનાં કથાકર્મો તથા અનુષ્ઠાનના પક્ષપાતી છે; અને (૨) સૂફી-અર્થાત્ જેઓ આત્મનિર્વચ અને રેહમનદ્વારા મનઃસયમ કરવાને યત્ન કરે છે. x

* 'ગિવાસ હિલ્લુગાત' નામના કાવ્યમાં ત્રણ સંપ્રદાયોનો ઉલ્લેખ છે.

x શાકી નુરુદ્દીન સાદેએ લખેલા શિયા સંપ્રદાયન લગતા 'મગ્નિસ-હવ-મે.મિનિન' નામના ગ્રંથને આધારે બીજા સાદેગની ઓરિએન્ટલ આયોમાર્શીકલ રિશનેરી જુઓ.

એ સૂરી ધર્મનો પ્રચાર ઇશન દેશમાં અધિક થયો હતો. એ સંપ્રદાયના લોકો કુરાનને ઈશ્વરની વાણી માનીને તેના ઉપર શ્રદ્ધા રાખે છે ખરા, પરંતુ ધર્મપાલનમાં તેઓ પીર કે ગુરુનો ઉપદેશ અને પોતાના વિજ્ઞાન તથા વિચારનું અનુસરણ કરે છે. એ સાધનના ત્રણ ઉત્તમ ઉપાય અર્થાત્ પગથીઆં છે:—(૧) પાર્થિવ વિષય ચિંતાનો ત્યાગ; (૨) બહારના પઠનપાઠનનો પરિત્યાગ કરીને એકાંતમાં એકાગ્રચિત્તે ઈશ્વરનું ધ્યાન અને ઉપાસના તથા રાત દહાડો ‘અલ્લાહ’ ‘અલ્લાહ’ના નામનો જપ; જ્યાંસુધી સૂતાં ? જાગતાં, હાલતાં કે ચાલતાં એ નામ અનાયાસે મોંમાંથી નીકળતુ રહે ત્યાંસુધી એનો જપ કર્યા કરવો; અને (૩) ત્યારપછી વાક્યને લોપ થઈને ચિત્ત કેવળ અર્થાકાર અને આકુળવ્યાકુળ ન થઈ બસ ત્યાંસુધી માનસજપ. એને પરિણામે ઈષ્ટસામીપ્ય પામે છે.

જે લોકો એ પ્રકારે ઈષ્ટસામીપ્ય મેળવે છે, તેમને ‘ઇલહા મિયા’ કહે છે. ત્યારપછીની સાચુજ્યની દશાએ પહોંચેલા સૂરીએ ઇત્તિહાદિયા કહેવાય છે.

વિચાર અને વાદવિવાદથી મનનાં બધાં આવરણ ખસી જતુ ધ્યાન—ચિંતનદ્વારાજ અનંતની ધારણા કૂટી નીકળે છે. નહીન પાણીમાં પરપોટા ઉઠીને જેમ એમાં ને એમાંજ પાછા લય પામ જાય છે, તેવી રીતે પરમાત્મામાં આત્માને લય પમાડવો એમાંજ માનવજીવનની સાર્થકતા છે; ‘હું’પદનું વિસર્જન કરવું એજ સૂરીની મોટામાં મોટી વાસના છે. આત્મા પરમાત્માનો અંશ માત્ર છે, માટે પરમાત્મામાં આત્માને મેળવી દેવાને સૂરીલોકે પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. જળથી ભરેલા ઘડાને જળની વચમાં ડૂબાર્ડ રાખ્યો હોય તેવી રીતે હુનિયામાં ઉત્પન્ન થયેલી દરેક વસ્તુમ ઈશ્વરનો વાસ છે અને બધા પદાર્થ ઈશ્વરમાં રહેલા છે; એ ઈશ્વરજ એકમાત્ર સત્ય, શિવ અને સુંદર છે; એના ઉપર પ્રેમ રાખવો એ સાર છે, બાકી બધું મિથ્યા માયા છે. મહાકવિ સાદિ કહી ગય છે કે “હું સત્યસ્વરૂપ ઈશ્વરના સોગંદ ખાઈને કહું છું કે, જ્યારે તેણે પોતાની વિભૂતિ મારી આગળ પ્રગટ કરી, ત્યારે હું બીજી બધી વસ્તુઓને મિથ્યા માયાતરીકે ગણવા લાગ્યો.” તુચ્છ પદાર્થોમાં ફસાઈ રહેલા મનને પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય, સંગીત, શિલ્પકળા આદિ પાછાં પ્રિયતમાની તરફ દોરવે છે. એ પ્રેમનું મનુષ્યે કાળજીપૂર્વક રક્ષણ કરવું જોઈએ અને સંયમ તથા ધ્યાનચિંતન.

પૂરક પોતાની બધી ચિંતા ઈશ્વરને સોંપી દેવી જોઈએ; અને એ પ્રમાણે ધીમે ધીમે તેનું સાલિધ્ય પ્રાપ્ત કરીને જોઈ થઈ જવું જોઈએ. હિજરીના બીજા ચૈક્રમાં સૂરી ધર્મ અદૈતવાદનો આશય લઈને અનેક લોકોની આંખે ચક્રસ્થાપય થઈ પડ્યો. એ કારણને લીધે એ સંપ્રદાયને સુસલમાન સમાજમાં વિશેષ અપમાન સહન કરવું પડ્યું. એને લીધેજ એ લોકો પોતાના મતને છુપાવી રાખવાનો ચત્ત કરે છે. “હું સત્યસ્વરૂપ છું, જેને હું ચાહું છું તેજ હું છું” અને હું તે તેજ છે. અમારા બન્નેમાં અલોહ છે.” એવા મતનો પ્રચાર કર્યાથી હિજરી સન ૩૦૬માં બગદાદના અલકલ્લા નામના ગૃહસ્થે પ્રાણ ખોયો હતો.

સુસલમાન જગતમાં જેટલા ભક્ત થયા છે તેમનાં જીવનવૃત્તાંત અને ઉપદેશનો સંગ્રહ કરીને સૂરી સાહિત્ય આપણા વેળુવ સાહિત્યની પેઠે અવનવા મધુર રસોથી પરિપૂર્ણ થઈ રહ્યું છે. એ સૂરી લેખકોમાં મહાકવિ સાદિ, હાફિઝ, અમીર ખુશરો અને વાતાલેખક નિઝામી, સનાઈ, ફરિદુદ્દીન અત્તાર તથા મૌલાના જલાલુદ્દીન રૂમી સુખ્ય છે. ખુશરો તો એટલે સુધી કહે છે કે “પ્રભુપ્રેમજ મારી પૂળની સામંત્રી છે. ઇસ્લામની મારે શી પરવા છે ?”^x એ બધા કવિ અને લેખકોના ધંધો સૂરી લોકોના આદર અને પૂળની સામંત્રી છે. જલાલુદ્દીનની ‘મસનવી’ એ ધર્મનો સુખ્ય મદદાપાત્ર અંશ છે.

એ સૂરી ભક્તોની ઉપાસનાપદ્ધતિ જુદી જુદી છે. તેઓ ફરશનશરીફમાં નિયેધ કરેલી વસ્તુઓનો કાંઈ અવનવો કલ્પિત અર્થ શોધી કાઢીને તેનેજ ઉપાસનાનું અંગ બનાવી દે છે. જેમકે મધ=ઈશ્વરપ્રેમ; સાદિ=શુર; પ્રેમિકાનો અલકલ્લામ=શુરનો પ્રશંસા-વાદ ઇત્યાદિ. ઉપાસનાને તેઓ સુલક (યાત્રા) કહે છે અને ઉપાસકને સાલિક (યાત્રાળુ) કહે છે. એ યાત્રાના માર્ગની આઠ અવસ્થા છે:—(૧) આબૂહિયત:—અર્થાત્ સેવા; (૨) ઇશક અથવા પ્રેમ; (૩) સુલક—અર્થાત્ નિવૃત્તિ કે એકાંતવાસ; (૪) મારિક્કત—અર્થાત્ જ્ઞાન; (૫) વાત્દ કે હાલ—અર્થાત્ મત્તતા; (૬) હકીકત—અર્થાત્ સત્ય; (૭) વસ્લ—અર્થાત્ મેળાપ કે સાયુજ્યલાભ; (૮) ફના—અર્થાત્ નિર્વાણ.

x ખુશરો કહે છે—

દારિર ઇશ્કમ સુસલમાની મરા દરકાર નેસ્ત,
તર રને મન તાર ગન દાજતે જ્જાગ નેસ્ત.

સાહેબના જીવનમાં મસ્તી, સાહિતા જીવનમાં જ્ઞાન અને મુખે
જ્ઞાન જીવનમાં પ્રમુખેષ અધિક જીવિયાં હતાં. પરંતુ રામેશ્વર
જીવનમાં તે એ જામી અવરજાઓ. આશ્ચર્ય પમાડે એવી રીતે
વિકાસ પામી હતી.

[illegible][illegible]

1. 在 1949 年 10 月 1 日以前，
 2. 在 1949 年 10 月 1 日以后，
 3. 在 1949 年 10 月 1 日以前，
 4. 在 1949 年 10 月 1 日以后，
 5. 在 1949 年 10 月 1 日以前，
 6. 在 1949 年 10 月 1 日以后，
 7. 在 1949 年 10 月 1 日以前，
 8. 在 1949 年 10 月 1 日以后，
 9. 在 1949 年 10 月 1 日以前，
 10. 在 1949 年 10 月 1 日以后，

[illegible]

મહેનત કરીને પોતાના ગુજરાનભેગું કરાવવા જેટલી તેની ઉંમર કે શક્તિ નહોતી. ગામના ઘરડા માણસોએ એકઠા થઈને રાખેયાની હુદ્દાશાને વિચાર કરીને એવો નિર્ણય કર્યો કે, રાખેયાએ દરરોજ એક એક ઘરમાં મહેમાનતરીકે રહેવું અને પોતાનાથી બની શકે તેટલી મદદ ઘરઘણીને ઘરના કામકાજમાં કરવી; કારણ કે એ ગામડાના બધા રહેવાસીઓ એના જેવા હરિદ્રજ હતા. અરબસ્તાનના ગામડીયા લોકો ગરીબ હોવા છતાં પણ પરોણા-આકરી કરવામાં હાંબા વખતથી પ્રસિદ્ધ છે.

આ પ્રમાણે રાખેયાના દિવસ વીતવા લાગ્યા. એ આખો દિવસ કોઈના ઘરમાં જઈને કામકાજ કરી આવીને સોજન કરતી તથા સંજ્યાકાળે પોતાની બાધ્યાવસ્થાનાં સ્મરણો સાથે સંજાં ધરાવતા પિત્રાના શીતળ બોળા જેવા જુંપડામાં જઈને આશ્રય લેતી. ગામની ડોશીઓ કોઈ કોઈ વખત દયા લાવીને રાત્રે બિચારી રાખેયાની સાથે તેની જુંપડીમાં જઈને સૂતી. રાખેયા રાત્રે પડી પડી પિતાનીજ ચિંતા કર્યા કરતી, ઉંઠા નિસાસા નાખવા છતાં પણ તેના હૃદયની વેદના ઓછી થતી નહિ.

આ સ્થિતિમાં એકાદ વર્ષ નીકળી ગયું. એક દિવસ સાંજે બાળા દિવસનાં ઘાકીપાકી રાખેયા જુંપડાના બારણા આગળ બેસીને રેતાળ રણનો વિશાળ વિસ્તાર નીરખી રહી હતી; વૃદ્ધ પિતાનું સ્મરણ થઈ આવવાથી તેનું મન આકુળબ્યાકુળ થઈ જતું હતું. એવામાં એક દુબળો પાતળો વૃદ્ધ પુરુષ તેની આંખે આવીને પડી બેઠો તથા સૂકાઈ ગયેલા ફોણ અને દયા ઉપજાવે એવા સ્વરે બોલ્યો કે “રાખેયા! હું લંડાસાની છાવણીમાંથી નાસી આવ્યો છું, મને ધણીજ તરસ લાગી છે, થોડુંક પાણી પા.” રાખેયાએ તે વૃદ્ધ પુરુષને તરત બોળ્યો, એ તો તેના પિત્રા હશે.

રાખેયાની જુંપડીમાં એ વખતે પાણી નહોતું. જુંપડીમાં પોતે થોડોજ વખત રહેતી, જેટલે મદાનુસીબતે મળતા પાણીને પોતાને ત્યાં બરી રાખતી નહિ. પિતાએ પાણી મામતાંની સાથેજ એ દાખમાં ઘરો હાંધે પાણી લાવવા માટે દોડી દોડીને જવા આવવામાં પણ તેને અરથ: કલોક કરતાં વધારે વખત લાગ્યો. પાણી હાંધે એ વખતે એ પિતાની પાસે પહોંચી તે વખતે તેના હૃદયી સ્વર તેના દાદરિયર જેવા કરીંગમાં ગૂંચો નહોતો. ઘણે દિવસે અણધારે વખતે પિત્રા હૃદય કરીંગ થયું અને એ પાણીવગર પોતાનાજ દાર

માંડવાનું સ્વપ્ન પણ તેને આવ્યું નહિ. તેણે જોજ નિશ્ચય કર્યો કે, મહેનત-મજૂરી કરીને પેટ ભરીશ અને પિતાજીની હુંપડીમાં માફ આ નિરથક અને નીરસ જીવન પૂરું કરીશ. એ વિચારથી એ નિશ્ચિંત થાની હતી.

આ પ્રમાણે ફેટલાંક વર્ષ વીતી ગયાં. પાછા એક દિવસ એ જામ ઉપર બે લંટાસાઓ ચઢી ગાળ્યા અને, ઘીના બંધાની સાથે રાખેલાને પણ પકડીને લઈ ગયા.

હજરત મહમદ સાહેબ (સલ્વ)ના ફરમાન મુજબ ગુલામગીરીના દિવાળને દોષવાળો ગણીને મના કરવામાં આવ્યો છે, તોપણ એ વખતમાં અરબસ્તાનમાં સુધળે ઠેકાણે એનો વિશેષ અચાર હતો. ધનવાન લોકો મુંદર ઓળોને ખરીદ કરીને તેમની સાથે લગ્ન કરતા, ઠાં તો વિલાસની સામગ્રીતરીકે ઘરમાં રાખતા; વારતહેવારે મજલિસોના ઉત્સવમાં એ દાસદાસીઓ પોતાના માલિકને ત્યાં ઇંકઠા યથેશ્વર મહેમાનોને ઔદર્ય નાથ, ગાયન તથા સેવા-ચાકરીથી નૃત્ત કરતાં. રૂપશુષ્પવતી દાસીઓ નગરના બજારમાં મોટી કિંમતે વેચાતી. રાખેલા બસરાના બજારમાં એક વિલાસી શેઠીઆને ત્યાં વેંચાઈ તો ખરી, પણ તેનો કાળો રંગ તથા કુબકું શરીર જોઈને તેને બાળે વેનફાનાં કામ આવી પડ્યાં. શેઠના પ્રમોદભવનમાં તેને પીરશવાનું કામ કરવું પડતું, એને લીધે એ મદાનમાં જે અધમ લીલાઓ થતી તે તેને અત્યંત જોવી પડતી; એટલુંજ નહિ પણ પોતાના માલિકને જોમવિલાસમાં મદદ પલ્લુ કરવી પડતી.

એ વખતમાં એવો દિવાળી હતો કે, ધનવાનોને ઘેર વિદ્વાનોનો સમાગમ થતો. ધનવાનગરીકે પ્રખ્યાત થવા સારું ધણા હોઠા સારા સારા પંડિતોને સત્રે પોતાને ઘેર જમવાનું આમંત્રણ આપતા. આ તે સમયની એક દેશન ર્થ પરી હતી એમ કહીશું તો ચાલશે. દાર્શિકાના દેવના ઘરમાં પંડિતોની એવી મજલિસો વારં વારી થતી, કેટલે બિલાડી દાબેલાના પંડિતમનો પાર રહેતા નહ અતિશય મહેનત-મજુરી કર્યાથી એ ઘરમાં દરવર્ગે દેવતાને દ.સ-દ.સૂં ના.દાં પંડિતે મુનુદાના અનાંત વિદ્યામ મેળવતા. — મંજા હનમ ર્જી નવા સુદાસિ આવીને ભેમનું દયાન હેવા સુદાસ દુદાસિએને જાતે પણ વાંકે રહતા બેભાનને. આર અને દાર્.વ અરેખ ન કદવ કરવાં રહતા. ર્જીદ. આસ્વાપરક ર્જી ધન મેળા ર્જીદ. ર્જી ભેમજા હરેગરી પણ આખી નહેતાં. એટલે ભેમ

તાંદુરસ્તી ખીજાઓની પેઠે નાંશ પાગી નહિ; તેમજ અપમાન લોગવવાનો વારો પણ ખડું ઓછો આવ્યો.

રાત્રે લોજન કરી રહ્યા પછી શરાણમાં મસ્ત થઈને શેઠ તથા મહેમાનો બેહોશ પડ્યા રહેતા. એવે વખતેજ માત્ર ગુલામોને આરામ લેવાનો લાગ મળતો. એ વખતે શેઠીઆ તથા તેમના મિત્રોએ છાંડેલા મદ્યમાંસ ઉપર હાથ ફેરવીને તેઓ આખા દિવસના પરિશ્રમ તથા અપમાનનો ખદલો વળી ગયેલો માનતાં. રાખેયા તેમના ટોળામાં લળતી નહિ. એ અત્મસંયમવાળી અને ગંભીર હતી. ખીજા નોકરો મોજમજાહ ઉડાવવામાં પડતા ત્યારે એ એકલી પોતાની ઓરડીમાં જઈને પડતી. એની એ ટેવને લીધે ખીજાઓ તેના ઉપર મમતા રાખતા નહિ. આથી તેનું ઠાવકું ગંભીર મોં બેઠને ક્રોધને તેની મશ્કરી કરવાની કે તેને પજવવાની હિંમત ચાલતી નહિ.

આ પ્રમાણે કેટલાએ દિવસ નીકળી ગયા. એક રાત્રે રાખેયાના શેઠના ઘરમાં તેની ઇજ્જતને માંન આપીને ઘણાક કવિઓ, તત્ત્વવેત્તાઓ, જ્યોતિષીઓ અને હકીમો જમવા આવ્યા હતા. તેઓમાં વાદવિવાદ ચાલી રહ્યો છે, રાખેયાનો શેઠ એની કાંઈ પણ પરવા કર્યા વગર શરાણનો શીશો હાથમાં લઈને મસ્ત થઈને બેઠો છે, એ સમયની ફેશન પ્રમાણે જે જે વિષયોની ચર્ચા ચાલી રહી છે તે ઉપર તેનું જરા પણ ધ્યાન નથી. રાખેયા એક પછી એક લોજનની સ્વાદિષ્ટ વાનીઓ લાવી રહી છે, શીશાઓમાં ઉપરાઉપરી દારૂ આવે છે અને ભેતભેતમાં ખલાસ થતો ચાલે છે. એક મહેમાન હાડકાંની ગાંઠમાંથી માંસ ચૂસતી વખતે એ ગાંઠનું બંધારણ બેઠને બોલ્યો કે ‘વાહ ! આ ગાંઠ આવી કેવી ? માણસના શરીરમાં પણ શું આવી ગાંઠ હશે ?’ એક હકીમ સાહેબ બોલી ઉઠ્યા “હાં, જનાબ ! માણસના શરીરમાં પણ આવી ગાંઠ છે; પરંતુ ચોપાયાં જાનવરો અને માણસના ચાલવાની રીતમાં જે ફરક છે તેને લઈને એમાં પણ થોડીક ભિન્નતા છે.” પેલા સદ્-ગૃહસ્થ બોલી ઉઠ્યા કે “મનુષ્યની સાથે ચોપાયાંના પગની આ ગાંઠ સરખાવી ભેવાની મારી ઇચ્છા થાય છે.” આ શબ્દો શરાણમાં મસ્ત બનેલા રાખેયાના શેઠના કાને પડ્યા. એ અશુભ ક્ષણે—

ધવા શુભ ક્ષણે જે કહો તે—રાખેયા લોજન લઈને ત્યાં આવી હોંઠે. એને ભેતાંજ શેઠ બોલી ઉઠ્યા કે “એમાં તે શી મોટી

સાધ્વી રાણેયા

વાત છે! આ હાસીનો પત્ર કાપી જુઓ." આસા. થતાં જ કેટલાકેએ રાણેયાને પકડી રાખી અને એક હકીમે છુરી વડે તેની બાંધમાંથી એક પછી એક માંસની પેશીઓ કાઢ્યા બાદ પેલી માંસ ખેંચી કાઢી. રાણેયા અચળ હતી. મનુષ્યના પગની માંસની રચના એક જ જુદી જોવા ઉકર્યો કે "વાહ! વાહ! પ્રભુની દેવી એક જુદી જોવા છે!" આસહ વેદનામાં પણ હિંમરતું દુઃખને શમાવનાર નામ રાણેયાના કાને પહોંચ્યું. હકીમેએ માંસની પેલી પેશીઓને પાછી ઠેકાણાસર ગોઠવી હાથે આપધ ચોપડીને પાટો બાંધી દીધો અને નોકરો રાણેયાને તેની ચોરડીમાં મૂકી આંધ્યા.

રાણેયાનું જીવન દુઃખમય હોવા છતાં પણ હાલતું આ શારીરિક દુઃખ તેને નવાજ પ્રકારનું લાગ્યું. આખી જીવનના દુઃખે તેને સંયમવાળી અને સ્વચ્છુષી બનાવી હતી, પરંતુ હિંમરતેમનો દિવ્ય પ્રકાશ તેના અધકારમય જીવનમાં કદી પડ્યો નહોતો. આજની આ અતિશય વેદનામાં જો મધુર નામ તેના કાનમાં અમૃત રેડી ગયું તે એના જીવનમાં વ્યથા ગયું નહિ. તેણે ઘણીજ કાળજીથી એ પવિત્ર નામને પોતાના મનોમંદિરમાં સ્થાપન કર્યું. તેના સુખમાંથી પહેલી ઉપાસનાનીકળી કે "શુક્ર ખુદા" હિંમરતો ઉપકાર.

ત્યારપછી તે જોલી "આજના દુઃખવડે હિંમરે મને સમજાવ્યું કે, આટલા બધા દિવસ તેણે મને કેટલા સુખમાં રાખી દીધી છે પ્રભુ! આજે શરીરના એક અંગને દુઃખી કરીને તે જણાવ્યું છે કે, કેટલા ચતુરપૂરક એકેટો પ્રકારે તું મારી રક્ષા કરી દીધો છે; મારી હઃમીની રક્ષાને સાર તારે કેટલી બધી કાળજી રાખવી પડે છે; એ બધી વાતોનો વિચાર કરતાં હું તો લાજ મને છું. દરેકું છું મોં લઈને તારી પ્રાર્થના કરું"

તેના હૃદયમાં આજે નિષ્કામ પ્રેમ ફૂટી નીકળ્યો, દિવસે દિવસે તે વધતો જ ગયો. એક માસ કરતાં વધારે વખત એ પથારી પર રહી, નોકરો દ્વારા ખાવાપીવાનું આપવા જતી વખતે તેની ખબર લઈ જતા. એ સમયમાં નિરંતર હિંમરતું સાન્નિધ્ય આપવાની એ ઘણીજ સુખી રહી હતી.

એ મહત્વના દિવસે સાંજ થયા પછી તે પાછી પોતાને એક જગ્યાએ બેસી એ ઘડના કાંતે જમા સુચવલી નહેતી પણ તેજ ચિત્ત રાત્રે ૧૧ વાગે હિંમરતું ઉપજાવના જનનન નેત્રુ એ- ૩૫૨ નિરવ. ૫૦ પ્રેમ દુઃખોને એ જૂમ કરી હતી, કે ૬. ૧૯૫૨ ૨૬

પાસે કોઈ બાળનની પ્રાર્થના કરતી તો તે પોતાને સાડ નહિ પણ બીજાને ખાતર કરતી.

એ કહેતી કે “હુઃબ પડે છે ત્યારે હું રોડિં છું; પણ પોતાને સાડ નહિ. હું વિચાર છું કે આજકાલ એવી વેદના બીજા કેટલા બધા લોકો ભાગવી રહ્યા છે! હાય! ક્યારે એ બધું હુઃબ મને આપી જઈને લોકો પ્રસન્નાચેત્તે તારું નામ ગાવા માંડશે?”

“મારું બધું લોહી સિંચવાથી પણ કેઈ ધગધગતા રણમાં એક જણને ઉભા રહેવા જેટલી જગા શીતળ થાય તો તેમ કરાવ!”

આ પ્રમાણે ઇશ્વરના સાન્નિધ્યનો અનુભવ થયા પછી કોઈએ રાખેયાને કદી હુઃબી કે ઉદાસ જોઈ નહિ. પણ સઘળાં હુઃબોને ઇશ્વરના પ્રસાદરૂપ ગણીને માથે ચઢાવવા લાગી. તેણે કહ્યું છે:—“હે પ્રભુ! તેં જ્યારથી મારા સામું અંખરું છે, ત્યારથી મારો હર્ષ માતો નથી. સૂર્યે શું કદી પણ કમળનું મલિન મુખ દીડું છે? આશકનું મોં નીરખ્યા પછી હુઃબ ટકી શકે વાર?”

આ પ્રમાણે દિવસો વીતવા લાગ્યા. એક દિવસ રાખેયાના શેઠને ત્યાં નિમંત્રેલા મહેમાનો આવ્યા નહિ. તેમની રાહ જોતા શેઠ અધીરા થઈ ગયા, રાત પડી, ભાણું તથા શરાબના પ્યાલાઓ પીરસેલા પડ્યા રહ્યા, પણ કોઈ આવ્યું નહિ. અતિથિના આવ્યા પહેલાં ઘરઘણીથી પણ લોજન કરાય નહિ. મોડી રાત થઈ એટલે શેઠે દાસદાસીઓને વિદાય કરીને પોતેજ તેમની વાટ જોવા માંડી. સૂર્યોદય સુધી અતિથિની રાહ જોવાની તેની ફરજ હતી. મઘલાલ-સા તેને પીડવા લાગી, એટલે તેને ટાળવા ધીમે ધીમે ઘરની બહાર નીકળી પડ્યો. આખી જીંદગીમાં મદરહિત સાદી આંખે કુદરતની અદ્ભુત લીલાનાં દર્શન કરવાનો આ તેની જીંદગીમાં પ્રથમ પ્રસંગ હતો. ચાંદનીના પ્રકાશથી અગમગતું રણ, ખજૂરોના વનની શોભા, એ બધાના અપૂર્વ સૌંદર્યથી તેનું ચિત્ત પીગળી ગયું. એ વખતે અપૂર્વ સંવાદસંભળાવતો એક મધુર સ્વર તેણે સાંભળ્યો. અવાજની દિશામાં આગળ જઈને એ નોકરોની ઓરડીઓ આગળ પહોંચતાં જુએ છે તો બધા નોકરો સૂઈ ગયા છે; કેવળ રાખેયા જાગે છે અને તેના કંઠમાંથી આ સ્વર્ગીય સંગીત નીકળી રહ્યું છે:—

“હે પ્રભુ! હે ઇશ્વર! તને સેંકડો ધન્યવાદ છે. હે મારા આશ્રયદાતા દુનિયાઈ માલિક! તારી પાસે મેં જે આશ્રય અને સુખ મેળવ્યું છે તેને માટે તને પણ ધન્યવાદ છે. અને તારી

પાસેથી ને દુઃખ ભોગવ્યું છે તેને માટે એથી પણ વધારે ધન્યવાદ છે. કેમકે તારી એવી સદાયથીજ હું જનનના સ્વામીને જોળખી શકી છું. હે જગદીશ્વર ! એથી વધારે તારી પાસેથી હું બીજા કયા મુખની ઇચ્છા રાખું ?”

“હે પ્રભુ ! શામાટે તમે જગતને દુઃખી કરીને દુનિયામાં તમારી નિંદા કરાવો છો ? તમારી નિંદા મારાથી સદન નથી મતી. સમુદ્રમાં લેમ બધી નદીઓ આવીને મળે છે, તેમ આખા જગત-નું દુઃખ આવીને મારામાં પડે. હું દુર્જન છતાં પણ તમારું નામ લખને એ બધું સદન કરીશ.”

ત્યારપછી પોતાના માલિક અને બીજાં દાસદાસીઓના કદયાણને માટે પ્રાર્થના કરીને તથા જાણે-અજાણે તેમણે આપેલાં દુઃખો માટે મારી આપવાની પ્રભુને વિનંતિ કરીને રાખેયા નિદ્રાવશ થઇ.

પોતે જેને આટલું બધું કદ દીધું છે, તે દાસીએ આને પોતાના કદયાણને ત્રાડ પ્રાર્થના કરીને, ઈશ્વરપ્રેમનો અદ્ભુત પરિચય આપ્યો છે. અહા ! આને આ રીત દાસીએ કેવા અવનવા બાવની અને તદ્દન અવનવા છવનની મને ઝાંખી કરાવી ! એવા એવા તરંગો રાખેયાના શેડના મનમાં ઉઠવા લાગ્યા અને તે રાખેયાના ઉચ્ચ વિચાર તથા ઉમદા બાવોને પોતાના હૃદયમાં કેસાવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. આખી રાત્રિ એમ ને એમ ચાલી ગઈ. બીજે દિવસ પણ ચિંતામાં ને ચિંતામાં ખાધાપીધા વગર ગાળ્યો. ઘોર રાત્રિએ પાછો એ મધુર સ્વસ્થી જે આઈને રાખેયાના શેડ તેની જોરડીના બારણા આગળ જઈ ઉભો. એ વખતે પણ રાખેયા ઉપાસના કરવામાં નિમગ્ન હતી.

“અહા ! કયો અભાગીઓ આખી રાત્રિ ઘરની બહાર ગાળી રહ્યો છે ? અડધા તું ઢોણુ આ જાંઘ કમાડ આગળ ઉભો રહીને ખેદ કર્યા કરે છે ? તારી આંખોમાં આંસુ કેમ નથી ? તારા હૃદયમાં આગ શેની સળગી રહી છે ? હે દુઃખિયા ! તારું હૈયું બળી ગયું એટલે તારાં નેત્રમાં જળ ન રહ્યું ? હે તરસ્યા, હે ધૂળમાં આ-ખોટલા, હે ભિખારી ! તું ઘણું દુઃખી છે. આવ મારા દુઃખીઆરા બાઈ ! મારા હૃદયમાં આવ, તારા હૃદયનો તાપ મને આપ, મારા નયનનાં આંસુનાં હું તને આપીશ. હે તરસ્યા ! એક વાર મન મૂકીને રોઈ જો અને પછી જો કે, તને કંટલી સાંતિ મળે છે ! તું દુઃખીમાં દુઃખી છે છતાં એક પણ દિવસ ધરાઈને રોઈ શક્યો નથી ! આવ,

આજ તને રોવડાવું. જો રોવા માગતો હોય તો મારી શ્રીતળ શાંતિ-
માં માથું મૂક. તારાં નયનોમાંથી ઝરો વહેવા માંડશે.”

“હે સખા! જ્યાંસુધી તમે આખી પૃથ્વીના પતિત લોકોને
હાથ પકડીને ઉઠાડો નહિ ત્યાંસુધી મારો હાથ ન પકડશો.
જ્યાંસુધી તમે યધાં દુઃખીઓનાં આંસુ ન લૂછો ત્યાંસુધી મારાં
આંસુ ભણી ઝાંખશે પણ નહિ. જ્યાંસુધી યધાનાં હૃદય ઉપર તમારું
અમૃત ન છાંટે ત્યાંસુધી મારું હૃદય પણ ભલે રેતાળ મરુભૂમિ
બન્યું રહે; તમારી કરુણાની જરૂર નથી. હે પ્રભુ! એ પતિતો શું
નહિ ઉઠવા પામે? એ આંસુ ઢાળનારાઓને ધીરજ નહિજ મળે?
એ દુઃખીઆં અને દિલગીર મનુષ્યો શું નવો પ્રાણ નહિ પામે?
મારે તો પ્રભુ તું છે, પણ હે નાથ! એ બિચારાંઓને કાણુ છે?”

“હે પ્રભુ! મને અતિશય ઉંચું ગગનને અડકે એવું ઉજ્જડ
પર્વતનું શિખર બનાવીશ નહિ; પણ મને નીચેનું હૃદયેલું સપાટ
ખેતર બનાવજે, કે જેથી ભૂખ્યાઓ મારી પાસેથી અન્ન મેળવે.
મને અપાર ખારો સમુદ્ર બનાવીશ નહિ; પણ તપી ગયેલી ધર-
ણીમાંનું નાતું અગ્નિ બનાવજે, કે જેથી તરસ્યાં પ્રાણીઓ મારું
જળ પીઓ. વીર પુરુષના હાથમાં અગમગતી પાણીદાર તલવાર મને
બનાવીશ નહિ પણ સાધારણ લાકડી બનાવજે, કે જેથી અંધ અને
દુર્બળ મારો ટેકો મેળવે.”

રાખેયાના શેઠે બીજો દિવસ પણ ભૂખે ગાળ્યો. રાત્રે સ્વપ્ન
વશ, મંત્રસુગ્ધ થયેલા મનુષ્યની પેઠે તે પાછો રાખેયાની કોટડી
પાસે જઈને ઉભો. રાખેયા એ વખતે પણ એકાગ્રચિત્તે પ્રાર્થનાં
કરતી હતી. શેઠે કાન માંડીને સાંભળવા માંડ્યું:—

“હે પ્રભુ! જો હું તને સ્વર્ગના લોકથી પુકારતી હોઉં તો
એ સ્વર્ગ મારે માટે હરામ હોજો. જો નરકના ડરથી તને પુકાર-
તી હોઉં તો હે પ્રભુ! એ નરકજ મને મળજો.”

“જો તું સ્વર્ગ હોય તો હે પ્રભુ! હું સ્વર્ગની ભિખારી છું.
જો તું નરક હોય તો હે પ્રભુ! હું સદાકાળમાટે એ નરકના દ્વારમાં
પ્રવેશવાની ભીખ માગીશ.”

“જો વખતે લાલચ આવીને મને મોહમાં નાખવા આહિ છે તે
વખતે હું રડી દઉં છું. દુઃખથી નથી રડતી, પણ અપમાનથી રડું છું.
કારણ કે એ લાલચને શું ખબર નથી કે, મારો દોસ્ત તો પ્રભુ જાતે છે.”

બીજો દહાડો સવારે રાખેયાના શેઠે યધાં દાસદાસીઓને

ખોલાવીને ઈનામ તથા સરપાવ આપીને વિદાય કરી દીધાં. ગુલામો-
ને તેણે કહ્યું કે “આજથી તમે ગુલામગીરીમાંથી છૂટાં થયાં છો.”
રાણેયાને તેણે કહ્યું કે “રાણેયા! તારો નિષ્કામ ઇશ્વરપ્રેમ અને આ
દુનિયાના જીવો તરફની શુભેચ્છા જોઈને મારા ચિત્તની શાન્તિ
ફર થઈ છે. હું તારી કૃપાથી સંયમી જીવનની મધુરતા કેવી હોય
તે સમજવા પામ્યો છું. આજથી તને મેં ગુલામીમાંથી મુક્ત
કરી છે. તારે હવે બીજું શું જોઈએ છે તે મને કહે. તને ન આપું
એવું મારી પાસે કશું પણ નથી.”

રાણેયા શરમાઈ જઈને ખોલી “શેક સાહેબ! હું નિરાધાર
છું. આપના મકાન અને મદદથી જે કદ્યાણુ પામી છું તે જોતાં હજી
પણ મને એજ આશ્રય અને ખિદમત કરવાનો અવસર આપો,
કાઠી મૂક્યો નહિ, જોજ વિનતિ છે.”

જે દિવસથી રાણેયા બસરામાંજ સ્વતંત્રતાથી રહેવા લાગી.
તેનું નામ “રાણેયા-ઈ-બસરી” પડ્યું. ત્યારથી જો જ્ઞાન અને
પવિત્રતા તથા વિનય અને નિષ્કામ બક્તિને માટે વિશેષ પ્રસિદ્ધિમાં
આવવા લાગી. નિરંતર ઉપાસના જો એનો એક અદ્ભુત ગુણ
હતો. લોકસેવા કરવાને પણ જો તૈયાર રહેતી હતી. એમ
કહેવાય છે કે, ચોતાના પિતાને મૃત્યુ વખતે એક ખ્યાલો પાણી
નહિ પાઈ શક્યાથી તેના મનમાં જે વિષમ વેદના થઈ હતી, તેનું
પરિણામ જો આજુ” કે દેશનાં તરત્યાં પ્રાણીઓની તરસ છીપા-
વવા સાફ તેણે ચોતાની જલમહેનતના પેસામાંથી બગદાદથી
મદિનામુધી એક નહેર ખોદાવી હતી. જે પ્રસિદ્ધ મુસલમાન
આપુ સુરિ સંકતીની સમકાલીન હતી. હિજરી સન ૧૮૫ ઇ.સ.
૨૦૮૦૧ માં તેનું મૃત્યુ થયું. (જુઓ બીજા સાહેબની ઓરિજિનલ
બાયોગ્રાફિકલ લીસનેરી)

ઈબ્ન-અલ-બૈજુએ લખેલા મુન્શ-અલ-અકુદ ખંડમાં
રાણેયાનું મરણ હિજરી ૧૩૫માં ઈ. સ. ૭૫૨-૫૩ માં થયાનું
વર્ણન છે. નાગદાર સર અમીર અલી સહેબે પણ તેમના સરકેસ-
નોની તપાસીખ નામના અમૂલ્ય ગ્રંથમાં એજ વારીખ માની છે.

ઈબ્ન-અલ-બૈજુએ તેના ‘સાફાત-અસ-સાફાત’ ગ્રંથમાં
રાણેયા સંબંધી એક લેખ લખ્યો છે. આજે નામની એક સ્ત્રી
રાણેયાની દાસી અને બગવાસકર હતી તેણે રાણેયા સંબંધિ
નું એ ગ્રંથ લખ્યું છે - “રાણેયા આખી રાત્રિ ઉપાસનામાં ગાળીને

પ્રભાતે મજનપણું નીકળી આવતાં હુમી એજ ઉપાસનામંદિરમાં મેડુકે રાઈ જતી હતી. દિવસનો પ્રકાશ આંખ ઉપર પડતાંવાર બેળાકળી થઈને પગારીમાંથી ઉડતી અને જોતતી કે ‘હે પ્રાણ ! તું’ આંસુથી નિદ્રામાં બેળાન પડ્યો રહીશ? તારી મોદનિદ્રા ક્યારે જાગશે? તારો મનંત કાળની નિદ્રાનો વળત પારો આવી રહ્યો છે, પછી કિયામતના દિવસ મુખી તારે ઉઠવાનુંજ છે. માટે હમણાં તો જરા ચેતન રાખ ! દેહાંતનો સમય આવતાં રાખેયા-એ આજ્ઞાને પારે જોતાવીને કહ્યું કે “આજ્ઞા ! મારા મરણના સમાચાર કોઈને કહીશ નહિ. મરણ પછી આ જુરકો મને જોઢાડી દેજે.” એ જુરકો ઉનનો હતો જધા સૂઢ જાય તે વળતે તેને જોઢીને રાખેયા એકાંતમાં ઈશ્વરની આરાધના કરતી. મૃત્યુના એક વર્ષ પછી આજ્ઞા સ્વપ્નામાં રાખેયાને જોવા પામી હતી. એ વળતે રાખેયા જોવા ઉત્તમ કપડાથી ઝગમગી રહી હતી કે જેની સાથે સરખાવી શકાય એવું કોઈ કાપડ આજ્ઞાએ આ દુનિયામાં આખી જીંદગીમાં દીકું નહિતું. પછી આજ્ઞાએ તેની જળરજાંતર પૂછયા બાદ અણુ કાલ્લાજેની કન્યા ઉજેદાની રાજીખુશીના સમાચાર પૂછયા. રાખેયા-એ ઉત્તર આપ્યો કે “તેમના સુખનો તો પારજ નથી. એનું વર્ણન મારાથી થઈ શકે એમ નથી. અલ્લાહની મહેરબાનીથી એ મારાથી આગળ વધીને સૌથી ઉંચા લોકમાં ગઈ છે.” આજ્ઞાએ પૂછ્યું કે “એવું શાથી થયું? આ દુનિયામાં તો જધા લોકો તમને ઘણી બાળતોમાં સૌથી સારાં ગણતા હતા?” રાખેયા જોલી “એનામાં મોટો ગુણ એ હતો કે, એને લવિખ્યની ચિંતા નહોતી. પરમાત્મામાં એને એટલી જધી શ્રદ્ધા હતી કે ઘડી પછી શું થશે તેની ફિકર એને કદી પણ થઈ નથી. એને લીધેજ એણે શ્રેષ્ઠતા મેળવી છે.” *ત્યારે આજ્ઞા જોલી “મને ઈશ્વરપ્રાપ્તિનો રસ્તો બતાવો.” રાખેયાએ કહ્યું “નિષ્કામલાભે (કોઈ પણ પ્રકારની દુનિયાઈ ઇચ્છા નહિ રાખતાં માત્ર પ્રભુની કૃપા માટેજ) હમેશાં પ્રભુનું સ્મરણચિંતન કર્યા કરજે. એથી તને પરમકલ્યાણ મળશે.”

* ચૈતન્યદેવનો સંન્યાસ પણ એવાજ પ્રકારની લવિખ્યની ચિંતાથી બચેલો હતો. તેમના સેવક જોવિંદ ઘોષે આવતી કાલને સાર એક હરડે સંધરી રાખી હતી. એ સંચયણુદિને સાર ચૈતન્યદેવે તેને કપડો દઈને પાછો શુદ્ધચાત્રમ માંડવાની ફરજ પાડી હતી.

(જંગ લાપા અને સાહિત્ય-૨૫૬ પૃષ્ઠ)

રાખેયાના નિકામપણા માટે અણુજ કાસમ અણુ કુશાયરી કહે છે કે, એ ધિરમાં ચિત્ત પડેલી કરદાજ કહેતી કે “અરજાદા! ને ચિત્ત કોઈ પણ કુનિયાઈ કાચકાની આશાથી તને ચાલતું હોય તે ચિત્તને તું બાળીને ખાક કરી નાખજો.”

એક દિવસ સોશિયા-અસ-સૌરીએ રાખેયાની આગળ જઇને એવા શબ્દો કાઢ્યા કે, હાયા! મારે કેટલું બધું દુઃખ છે! રાખેયા-એ તેને કહ્યું “એવું બહું બોલીશ નહિ. ઉઠતું એમ કહેવું ભેઈએ કે મારી નાશાયકી ભેતાં મારે કેટલું થોડું દુઃખ છે! તું જો ખરે-ખરી દુઃખી હોત તો ગમે તેટલા ઉંડા નિસાસા નાખ્યા છતાં તને જરા પણ શાંતિ મળત નહિ.”

રાખેયા ઘણી વખત કહેતી કે “મારા ને કામકાજની લોકો-માં વાહવાહ થાય છે તે કામકાજને તો હું ઘણુંજ તુચ્છ ગણું છું.” એ બધાને એવોજ ઉપદેશ આપતી કે “જેવી રીતે તમે પાપને છુપાવો છો, તેવીજ રીતે સારાં કામો પણ છુપાં રાખજો.”

અવારનું-અણુ-મારિફ નામના અંધમાં રોષ સાહેબુદિન અસ-સુદાવરીએ રાખેયાની વાળીને એક સંગ્રહ કર્યો છે તેમાં એક વચન એવું છે કે:-“હે પ્રભુ! મારા ચિત્તને તો તે તારાજ સ્મરણચિંતન સારૂ અલગ રાખ્યું છે. એટલે હવે જેઓ મારા સત્સંગની ઇચ્છા રાખતા હોય તેમને સારૂ મારો ફેડ છે. મારા અંતરનો સાથી તો મારો પ્રીતમજ છે.” આથી રાખેયાનો ધિર ઉપર દેવો નિરંતરનો પ્રેમ દતો તે જણાઈ આવે છે.

રાખેયા દિવાજ મુજબની ઉપલક્ષિયા પ્રાર્થના કરવાની વિરુદ્ધ હતી અને મનના ખરા ઉમળકાથી ધિરવતું સ્મરણપૂજન કરતી હતી. બંદગી કરતી વખતે તે કહેતી કે “હે પ્રભુ! તારી ખાતર હું જન્મતની દિવાલો તોડીને આવી છું. પાછી એવી બાદ્ય ઉપાસનાની દિવાલોમાં ન ફસાઈ પડું એમ કરજો. એ દિવાલો તોડવી ઘણી વસમી છે; પણ પ્રભુ! જે તોડયાથી મુખ પણ ઘણું છે.”

રાખેયાની કબર જેડસલેમના પૂર્વભાગમાં જેજેલ-એત-તૌર (જોહાઈવના પહાડ) ઉપર આજ પણ મોજુદ છે. એ સ્થાન હવે તીર્થ બની ગયું છે. એ જગ્યાએ દરવર્ષે ઘણા ભક્તોનો મેળો ભરાય છે. ઉમ-અલ-ઐર રાખેયા એટલે કે મંગલકારી-માતા રાખેયા હજી પણ અનેક ભક્તોને હાથે પૂજાય છે.

મુસ્લીમ સાધુ ફરીફરીન અત્યારે ‘લઝકરાત-ઉલ-ઓલિયા’

નામનો ગ્રંથ સાધુઓના જીવનચરિત્ર વિષેનો લખ્યો છે. તેમાં એમણે રાખેયાના પવિત્ર જીવનનો યશ ગાયો છે. એ ગ્રંથનો ગુજરાતી અનુવાદ ‘સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય’ તરફથી ‘મુસ્લીમ મહાત્માઓ’ નામથી પ્રગટ થયો છે. એ ગ્રંથમાંથી અમે સાધ્વી રાખેયાના જીવનના થોડાક બોધજનક પ્રસંગો ઉતારવા ઉચિત ધારીએ છીએ. કારણકે એ પ્રસંગો બહુ વગર રાખેયાનો પરિચય અધુરો રહે એમ અમારું માનવું છે.

(૧)

મહર્ષિ હુસેન નામના એક પહોંચેલા સાધુ એમના સમયમાં હતા. અઠવાડીયામાં એક દિવસ તેઓ શ્રોતાઓને ધર્મોપદેશ આપતા. રાખેયા પણ એમનો ઉપદેશ સાંભળવા જતી. એક વાર એને જતાં વાર થઈ તો મહર્ષિએ ઉપદેશ શરૂ કર્યો નહિ; એથી આશ્ચર્ય પામીને કાંઈએ પૂછ્યું કે “આહીંઆં શ્રોતામાં અનેક જ્ઞાનીઓ તથા મોટા માણસો ઉપદેશ સાંભળવા આવી બેઠા છે; માત્ર એક પેલાં વૃદ્ધ ડોશી નથી આવ્યાં, તો હવે આપ આપનું વ્યાખ્યાન શરૂ કરો તો શી હરકત છે?”

મહર્ષિએ ઉત્તર આપ્યો કે “જે શરણત હાથીના ઉદરને માટે તૈયાર કરેલું છે, તે હું કીડીની આગળ મૂકી દઈને શું કરું?”

(૨)

એક દિવસ નાથુ હુસેને રાખેયાને પૂછ્યું કે “તમને વિવાહ કરવાની આત્મિકતા કે?” રાખેયાએ જવાબ દીધો કે “વિવાહ તો શરીરના કંઈક વસ્તુ છે, પણ મારી પાસે શરીરજ ક્યાં છે? આ શરીર તો મૃત્યુને આપણે કહેલું છે. એટલે તે તો તેનીજ આજ્ઞાને આધીન છે અને તેનું કંઈક કરવાનું નહિ છે તો હવે વિવાહ ક્યા શરીરનો કંઈ?”

(૩)

એક વાર નાથુ હુસેન વસંતઋતુમાં પોતાની ઝુંપડીમાં જઈને રાખેયાને કહ્યું કે “તમે જાણો કે મને દાસીએ તેમને કહ્યું કે ‘બા ! મને તમારો પુત્ર હોવો જોઈએ, કે નહીં તો જુઓ.’”

નાથુ હુસેને જવાબ આપી કહ્યું “તમા કર્તાની શોભા તો બે!”

નાથુ હુસેનને એક વાર પડે. આંધીને રાખેયા પાસે ગયા તો રાખેયાને કહ્યું કે “નાથુ હુસેન આ માથે આંધું છે?”

નાથુ હુસેને જવાબ આપી કહ્યું “નાથુ હુસેન હું નહીં છું.”

રાખેયા—“તમને ફેટલામું વર્ષ ચાલે છે ?”

તે બોલ્યો—“ત્રીસમું વર્ષ.”

રાખેયા—“આટલાં વર્ષ તમે સ્વસ્થ હતા કે અસ્વસ્થ ?”

તે બોલ્યો—“આજમુધી તો હું ચરીરે તંદુરસ્તજ હતો.”

રાખેયા—“ત્યારે આટલાં વર્ષમુધી કૃતજ્ઞતાની નિશાનીરૂપે તમે માથે ઠાંધ બાંધ્યું નહિ, પણ એક દહાડો અસ્વસ્થ થયા ત્યારે થોકની નિશાનીરૂપજ માથું બાંધ્યું ને !”

(૫)

એક વાર બે ફફીરો ફરતા ફરતા રાખેયાનાં દર્શન કરવા ગયા હતા. તે બૂખ્યા હતા એટલે માંઢિમાંઢિ વાત કરવા લાગ્યા. કે “જો ઠાંધ ખાવાનું મળે તો આહાર કરીએ.”

આ વખતે રાખેયાની ખાસે બે રાટી હતી, તે તેણે ફફીરો પાસે હાજર કરી; પણ એટલામાં એક ત્રીજેજ બિંદુક ત્યાં આવીને ખોરાક માગવા લાગ્યો. રાખેયાએ તે બંને રાટી તેને આપી દીધી. પેલા બે ફફીરો આ પ્રકાર જોઈને બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યા. એ પછી થોડી વારે ફેટલીક રાટી હાથમાં લઈને એક દાસી રાખેયા પાસે આવી અને તેણે કહ્યું કે “મારી શેઠાણીએ આ આપને આપવા મને મોકલી છે.” રાખેયાએ તે જોઈ ગણતરી કરી તો અઠાર રાટી જણાઈ. તેથી પેલી દાસીને કહ્યું કે “એ પાછી લઈ જાઓ, મોકલવામાં ભૂલ થઈ છે.”

દાસી બોલી “બા ! શેઠાણીએ આપનેજ આપવા મોકલી છે.”

રાખેયા—“નહિ નહિ, ચાક્કસ ભૂલ થઈ છે; પાછી લઈ જાઓ.”

દાસીએ પાછી લઈ જઈ તેની શેઠાણીને એ હકીકત જણાવી. શેઠાણીએ તેમાં બે રાટી ઉમેરીને દાસીને આપવા મોકલી. રાખેયાએ ગણી જોઈ તો વીસ રાટી જણાઈ. તેણે તે સ્વીકારી અને પેલા બે ફફીરો આગળ રજુ કરી. તેમણે સોજન કરતાં આ બનાવનું સહસ્ય પૂછ્યું. રાખેયાએ કહ્યું કે “તમે બંને બૂખ્યા હતા તે હું બહુ સૂકી હતી, મારી પાસે માત્ર બેજ રાટી હતી; તેથી મને એમ લાગ્યું કે આટલી રાટીથી આપ બે સંતોની કુધા કેવી રીતે દૂર થશે ? એટલામાંજ પેલા બિંદુક આવી ચઢ્યો, એટલે એ બંને રાટી મેં તેને આપી દીધી અને પ્રાર્થના કરી કે “હે પ્રભુ ! તેં કહ્યું છે કે હું દાનથી દમગળું પાહું આપું છું; એની મને શ્રદ્ધા છે; અને તેથી હમણાંજ આપના સંતોષ ખાતર તે બંને રાટીનું દાન કર્યું છે.”

એ પછી જ્યારે અઢાર રોટી પાછી આવી, ત્યારે મને એમજ લાગ્યું કે આમાં મોઢલનારની ભૂલ થઈ છે, તેથી પાછી મોઢલી. પછી બે નવી રોટી ઉમેરાઈને આવી, એટલે દશગણી થઈ રહી.”

કેવો અટલ પ્રભુવિશ્વાસ !

(૬)

સુદ્રિયાન નામના એક સાધુએ એક દિવસ રાખેયાને પૂછ્યું કે “આપને શું ખાવાની ઇચ્છા છે ?”

રાખેયા—“સુદ્રિયાન ! તમે જ્ઞાની પુરુષ છો; છતાં આવી વાત કેમ પૂછો છો ? દશ વર્ષથી સાફ ખનુર ખાવાની ઇચ્છા છે. તમે જાણો છો કે, આ બસરામાં ખનુર પુષ્કળ થાય છે, તોપણ આજ-સુધી મેં તે ચાખેલ નથી. હું રહી તેની દાસી ! દાસીને વળી પોતાની ઇચ્છા કેવી ? મારી જે પણ ઇચ્છા મારા પ્રભુની ઇચ્છા-વિરુદ્ધ હોય તો પછી તે જરૂર અચોગ્યજ છે, ત્યાજ્ય છે.”

સાધ્વી જીવેદા શાતુન

સાધ્વીઓમાં બૃષણરૂપ આ રમણી જીવેદા શાતુન જગમસિદ્ધ
ખલિકા દાકીન-અક્ષ-રશ્મિદની પાત્રી અને ખલિક-અક્ષ-મન્મુરના
પુત્ર અથુ બાહરની પુત્રી હતી. એ પદમ સદ્ગુણી, પવિત્ર અને
પરોપકારી ગાઇ હતી. પરણતાં પહેલાંની કુંવારી છાંટી તેણે
પારકાંઓનું દુઃખ ટાળવામાં જ ગાળી હતી. સવારથી માંદીને એ
પ્રદેશી મરીબોને ધન વહેંચતી હતી. જીવેદાની એ સખાવતની
વાતો નગરવાસીઓને સુખે શેરેશેર ગવાતી.

એ પરોપકારી દેવીને જીવનની શરૂમાં ઘણી ભતનાં દુઃખ પડ્યાં
હતાં. જીવેદા સમજણી થઈ એટલામાં તેનાં માનપિત્રા સ્વર્ગવાસી
થયાં, એને એ મોટી બહેનો હતી ત્રણ બહેનોએ પિતાનું ધન
વહેંચી લીધું અને એ ધનવટે રેશમનું એક મોટું કારખાનું ઉઘાડ્યું.
એ કારખાનામાં એટલો બધો નફો થયો કે થોડા દિવસોમાં જ
ધનવાન માલિક બની ગઈ.

જીવેદાની બહેન બહેનો પાતપેતાના જાગતુ ધન વહન પચ્છી
ગઈ અને તેમણે શરૂ કર્યું. સસર માંડ્યો, પણ જીવેદાને સસરમાં
જાવવામાં હતો પણ એ ધનવટ જ બહેનો અને મુદત સુધે એ
તેમને મળે માટે કેટલા પણ તેમના નામના પુત્રો ન પડ્યા
હતાંની ઉપસન અને પુત્રવદનમાં જીવેદાને જાનકર અને
સનેપ થતો હતો.

કે : ૧૯૨૦-૧૯૨૧ તેની બહેન બહેનોને
કે : ૧૯૨૨ તેને તેણે જીવેદાને
તેમને

કે : ૧૯૨૩-૨૪ તેને
કે : ૧૯૨૪-૨૫ તેને
કે : ૧૯૨૫-૨૬ તેને
કે : ૧૯૨૬-૨૭ તેને

વખતે તેની બહેનોની બુદ્ધિ બ્રાહ્મ થઈ અને તેમણે નાની બહેન બુબેદાને સમુદ્રમાં ફેંકી દીધી. પરંતુ મારનાર કરતાં બચાવનાર-હજાર હાથનો ધણી પરમેશ્વર-વધારે સમર્થ હોય છે. તેની કૃપાથી બુબેદા આ આકૃતમાંથી ઉગરી મહામહેનતે બગદાદ પહોંચી.

ત્યાં આગળ બગદાદના બાદશાહ ખલિક્ષા હાફેન રશિદે બુબેદાના ગુણથી મુગ્ધ થઈને તેની સાથે લગ્ન કર્યું. ખલિક્ષા હાફેન રશિદ જેવી રીતે ઇન્સાફ અને પ્રજાનું પાલન કરવા માટે આખી દુનિયામાં પ્રાતઃસ્મરણીય થઈ પડ્યો છે, તેવીજ રીતે તેની પત્ની દેવી બુબેદા દયા, સુગંધતા અને પુણ્યદાનદ્રારા તથા જંગલી એકાંત પર્વતોથી ઘેરાયેલા મુસલમાનોના પવિત્ર ધામ મસ્જીદ-માં એક નહેર ખોદાવીને પ્રાતઃસ્મરણીય બની ગઈ છે. એ નહેર બંધાવવામાં તેણે એક કરોડ ને સાત લાખ રૂપિયા વાપર્યા હતા. ઇ. સ. ૭૮૦-હિજરી સન ૧૫૮માં એ કામ પાર પડ્યું હતું. મસ્જીદ શરીફની આ મોટી નહેર 'નહેર બુબેદા' એ નારીની અપૂર્વ કીર્તિ આજ સુધી કાયમ રાખી ગઈ છે. નહેરનું ઠંડું બળબળ વહેતું પાણી સમ્રાજી બુબેદાના અકલનીય સ્નેહ અને લોકદાઝનો મહિમા હજી સુધી ગાઈ રહ્યું છે. તેના આ કીર્તિસમુદ્રનું અગાધ જળ એજ અરણસ્તાનના નિવાસીઓને જીવનધારણાનો એકમાત્ર આધાર છે. પર્વતમાંથી મોટા મોટા પથ્થરો ફેાડીને એ નહેર મસ્જીદમાં આણી હતી.

એમ કહેવાય છે કે, તખ્તીઝ શહેર પણ ઇ. સ. ૮૦૬ માં તેણેજ વસાવ્યું હતું.

બગદાદ શહેરમાં ઇ. સ. ૮૩૧ ના જુન માસમાં આ દયાળુ રાણીએ સ્વર્ગવાસ કર્યો; પણ તેની આ નહેરનું ઝરણું પૃથ્વીના લોકોના કાનમાં હજી પણ એની કીર્તિનો પ્રચાર કરી રહ્યું છે. જગતમાં કીર્તિવાન મનુષ્યનું મૃત્યુજ નથી. મરણ પછી લોકો જેના યશ ગાય તે મર્યા છતાં પણ જીવે છે; અને જેણે લોકહિતનાં કામ કર્યાં નથી તે દેહધારી હોવા છતાં મર્યા સમાન છે. *

સાધ્વી ફલિજાવેથ

૧-જન્મ અને વિવાહ

ઇલિજાબેથ હંગરીનાં રાજકન્યા હતાં. તેમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૨૦૭ માં થયો હતો. તેમના સ્નેહમય પિતા એન્ડ્રુ હંગરીના રાજા હતા. પરંતુ રાજ્યાસન ઉપર બિરાજવા છતાં પણ એમના પવિત્ર આદિત્ય તથા સહનશીલતા માટે લોકો એમના પ્રત્યે અતિશય શ્રદ્ધા પ્રકટ કરતા હતા. રાણીનું જીવન ધર્માચરણથી વિભૂષિત હતું. એ રાજવંશમાં કેટલાક સાધુપુરુષો જન્મ્યા હતા. રાજમહેલના વાતાવરણમાં હજીસુધી એ પૂર્વજોના જીવન-કુશુભની સૌરભ આભ્યા કરતી. એ જાણ સાધુપુરુષોના પુણ્યના ફલરૂપે જન્મે ઇલિજાબેથ દૃઢ્યમાં સ્વર્ગની મધુરતા લઇને કોઇ એક પવિત્રતાના દેશમાંથી આ સંસારમાં ઉતરી આભ્યાં હતાં.

એ રાજકુમારીના જન્મવિષે એક ઘણી આશ્ચર્યકારક કથા પ્રચલિત છે. ઇ. સ. ૧૨૦૬ માં સેકસનીની રાજમથળામાં એક પંડિત આભ્યો હતો. એ વખતમાં મનુષ્યોને અતૌકિક વસ્તુઓ તથા ચમત્કારો ઉપર ઘણો વિશ્વાસ હતો. જાણને વિશ્વાસ હતો કે, આ પંડિત અનેક પ્રકારની અફળુન કથા કહી શકે છે. એટલા માટે રાજ્યના અમલદાર લોકો કાંઇક આશ્ચર્યકારક વાત એ પંડિતને મુખે સાંભળવા સાડે એની પાસે આભ્યા. પંડિતે ગંભીર સ્વરે કહ્યું કે “મારી પાસે તમે કોઇ નવી વાત સાંભળવા માગો છો, તો હવે ત્યારે સાંભળો. હંગરીમાં એક ઉજ્જવળ નક્ષત્ર ખીલી નીકળશે. તેના પ્રકાશથી તમારો આખો દેશ જગદી ઉકશે અને ત્યારપછી યોગ્ય દિવસમાં રાજા એન્ડ્રુના ઘરમાં એક બાલિકા જન્મ મેલશે. એ કન્યાની આધ્યાત્મિક શક્તિની કથા દેશવિદેશમાં પ્રસરી જશે. એ પોતાના ધર્મજીવનદારા ખ્રિસ્તી જગતમાં પ્રકાશ, આનંદ અને આશા લાવશે.”

એ પંડિતનો ભવિષ્યવાણી પછીજ ઇલિજાબેથનો જન્મ થયો.

હતો. રાણીએ નાની બાલિકાને ચતુર્પૂર્વક ધર્મની સહેલી સહેલી વાતો શીખવવા માંડી. બીજાં છોકરાંઓને દુનિયાની વાતો સાંભળ્યાથી બેટલો આનંદ થતો તેટલો આનંદ નાની ઇલિઝાબેથને બાઈબલના સુમિષ્ટ ઉપદેશો તથા ઇસુ ખ્રિસ્તના પવિત્ર જીવનની કહાણી સાંભળીને થતો. એ સમયે તેમના સરળ હૃદયમાં કરુણાનો ભાવ ભરાઈ આવતો, એ કોઈનું પણ દુઃખ સહન કરી શકતાં નહિ. લિખારીઓ રાજકુમારીની આગળ આવીને કરુણ સ્વરે પોતાનાં દુઃખની કથા કહેતાં ત્યારે બાલિકાની બન્ને આંખોમાંથી ઢહઢહ આંસુની ધારા પડતી. અતિ અદ્ય વયમાંજ બાલિકા એ હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરતાં શીખી હતી. લોકો એ બધું જોઈને તથા તેની સાથે વાતચીત કરીને કહેતાં કે, ત્યારે શું આ રાજકુમારી ઇલિઝાબેથ સાચેસાચ દેવકન્યા હશે ?

અમે ઉપર સેકસની રાજ્યનો ઉલ્લેખ કરી ગયા છીએ. હારમેન એ રાજ્યનો પ્રતાપી અને ધાર્મિક રાજા હતો. હંગરીની રાજકુમારી વિશે સંભવિત અને અસંભવિત ઘણી વાતો એના કાને પડી હતી; એટલે એ કન્યાને પુત્રવધૂતરીકે પોતાના ઘરમાં લાવવાની તેને વ્યાકુળતા થઈ. રાજકુમાર લૂઈ નિર્મળ અને મધુર સ્વભાવને લીધે રાજ્યમાં સર્વનો પ્રીતિપાત્ર થઈ પડ્યો હતો. તેની સાથે ઇ. સ. ૧૫૫૬માં વિવાહ થયાર્થી મણિકાંચનયોગની પેઠે એ લગ્ન પણ નિર્મળ ગુણતું અને સુંદર થશે, એમ સમજીને તેણે રાજા એમની પાસે લેવાનું માગું કરવા સારૂ પ્રતિષ્ઠિત માણસોને મોકલ્યા હતા. એમની સાથે કેટલીક મોટા ઘરની સ્ત્રીઓને પણ મોકલવામાં આવી. સગાઈ નક્કી થઈ જાય એટલે તેઓ રાજકુમારીને ઘણી ધન્યમ સાથે સેકસનીમાં લઈ આવે એવી સૂચના આપવામાં આવી હતી. એ વખતે રાજપરિવારમાં વિવાહની આજુબાજુ ચર્ચા થતી. રાજકુમાર અને રાજકુમારીની સગાઈ જાણનારો તો બહુ હતા. તે પ્રથમ વાગ્દાન થતું. ત્યારપછી રાજકુમારના પાંચ પાંચ પાંચ પાંચ વાસ કરતી. ત્યારે વરકન્યા લગ્ન કરવાની તૈયારી કરતી. ત્યારે બન્નેનું લગ્ન કરવામાં આવતું. આ લગ્નને કહેડે. આ-પુરુષો હંગરીમાં જઈ પહોંચ્યાં ત્યારે એમને એક જાણ થઈ કે રાજા પ્રસ્તાવ રજુ કર્યો. એ ઘણો ઉપરનારો રાજા. એક-બે રાજકુમાર ઇલિઝાબેથને યોગ્ય પાત્ર હોય એટલે કે વયવયમ. એમના અનાકાની કરવાનું કાંઈ કારણ

નરોત્ત્વ પરંતુ હાથા રનેદમુદ્ધ પિતા તેવાને હાથ કમીને જ ન
કન્યાને નેની માતાથી વિષ્ણુ પાત્રીને અનુદયા છે. તે આ દેહી રીને
ચાકરી રહેતી રનેદની પ્રતિમારૂપ છે. આ દેહીને તેના હૃદય
ઉપર પુનઃજા અધિકાર જમાવ્યો હતો. એ કન્યા વચ્ચે રહેતું ખન
રિધર કેવી રીતે રહી શક્યો? એ વાતનું હૃદય રજામાં રજાની
લીરણ તલવાર જોઈને પણ રજાનું નહિ ને અન્ય કન્યાને રજા
દેશવર માહતવાના વિચારથી વિચારને કંઈ રજામુદ્ધો રજા મુદ્ધો
પરંતુ જુદિમવી રાણીને રાજ્યને રજા કે "આ માથું" કોઈ રીતે
પાછું કાઢી રજામાં રજા નથી. ઇલિઝાબેથને માટે રજાનો વર તમા
આવું પર રજા ક્યાંય પણ મળનાર નથી."

રાણીના ઘણા આગ્રહને કંઈ રાજ્યને પણ એ વિચારના પ્રત્યાવ-
ને અમલિ આપી. એ મુખ પ્રસંગે રાજ્યવિવારમાં અનોક દિવસ
મુખી જમણવાર અને આનંદોત્સવ યયાં. ત્યાંપણી રાજ્યને રાજ-
મણિમુખથી મુખવિષય કન્યાને રોડમનીના રોડ મુખ્ય પુરુષની
સન્મુખ હાથર કરીને રજા કે "હું મારા જમણમાંનું સર્વોત્તમ
રજા આજ તમારા હાથમાં અર્પણ કરું છું."

એ સમયરૂપે માથું નમાવીને રાજકુમારીને પ્રદણ કરી. તેના
અને તેની સાથે આવેલાં રજાપુરુષોનાં હૃદયમાં આનંદ ઉમરાઈ
મયો. તેઓ રાજકુમારીને હાથને પોતાના રાજ્યમાં જઈ પહોંચ્યા.
નાની બાલિકા ઇલિઝાબેથને રાજ્ય હારમેન અને રાણી સો-
ફિયાની સન્મુખ ઉપરિચત કરવામાં આવી. તેઓએ ઇશ્વરને ધન્ય
વાદ આપીને એ રાજકુમારીને રજીકાર કર્યો. રાજ્ય પ્રકુલજનયને
બાલિકાના કેરણ અને નિર્મળ મુખકમળ તરફ જોઈને રિધર રહી
શક્યો નહિ. તેણે બાલિકાને બોળામાં લઈને સપણું વાતચત્ય તેના
પ્રત્યે દર્શાવ્યું. એક દિવસ બાદ રાજ્યના સંભાવિત મુદ્દર્યોને
રાજમહેલમાં એકઠા કરીને તેમની સન્મુખ રાજકુમાર લૂઈની સાથે
ઇલિઝાબેથના વાગ્દાનનો સંસ્કાર યથાવિધિ કરવામાં આવ્યો.

૨૬ની ટાળી ઉપરથી તોડવામાં આવેલુ કુમુદ જેવી રીતે
૨૬ના રનેહથી વચિત અને છે, તેવી રીતે બાલિકા ઇલિઝાબેથ માત-
પિતાના રનેહથી વચિત થઈ ખરી, પરંતુ રાજ્ય હારમેનના હૃદય
ઉપર તેણે ઘણો અધિકાર જમાવ્યો. ધાર્મિક રાજ્ય દિનપ્રતિદિન
રાજકુમારીની સરળતા, સ્વાભાવિક ધર્માવધાસ, ઇશ્વર પ્રતિ પ્રેમ
અને દુઃખીઓપ્રતિ દયા જોઈને તેને ઘણું ચાહવા લાગ્યો. રાજ્ય

[illegible]

The page contains dense handwritten text in Devanagari script, which appears to be bleed-through from the reverse side of the paper. The handwriting is cursive and difficult to decipher.

લખે છે કે “બાલ્યાવસ્થામાંજ તેણે પૂર્ણ સ્વાર્થત્યાગ અને ઇશ્વર-પરાયણતાનાં બીજ પોતાના ચરિત્રમાં રોપ્યાં હતાં, અને આગળ જતાં તેા તેને એવા માત્રથી મોટા મોટા માણસો અને પ્રસિદ્ધ સાધુઓ વિરમય પામી જતા હતા.”

૨-રાણી

ઇલિઝાબેથની વય ઘણી નાની હતી ત્યારથીજ એ બાણી શક્યાં હતાં કે, ઇશ્વર નિરંતર એમના પ્રાણની નિકટ રહીને તેમને ચાહે છે અને કરુણા વરસાવે છે. એ ઉપરાંત રાજા હારમેને ખરા હૃદયના પ્રેમથી આ પારકી કન્યાને પોતાની કરી લીધી હતી. એને લીધે બાલિકા ઇલિઝાબેથ અપરિચિત રાજપરિવારમાં આઠ્યા છતાં પણ પોતાનું હૃદય સુખ અને મનનો પ્રસન્ન ભાવ સાચવી શકી હતી; પરંતુ એટલામાં દેવયોગે તેના પિતૃતુલ્ય સસરા હારમેનનું મૃત્યુ થયું. એ બનાવને લીધે બાલિકાનું હૃદય વિવાદથી ઇલાઇ ગયું. એવે વખતે સ્વર્ગસ્થ રાજાની પત્ની રાણી સોફિયાએ ઇલિઝાબેથનો ભાર શ્રદ્ધાથી કર્યો. બાલિકા રાત્રિવસ ‘ધર્મ ધર્મ’ કંપા કરતી, તે એને ક્યતું નહિ. કારણકે તે થોડા દિવસ પછી એક રાત્રીની રાણી થનાર હોવાથી એણે ધર્મચેલી ન થતાં સુચતુર, રસિક અને રત્નાલંકારથી વિભૂષિત સૌભાગ્યગર્વિતા રાજરાણી બનવું જોઇએ એવો સોફિયાનો અભિપ્રાય હતો.

ઇલિઝાબેથ ઠોઠ પણ પ્રકારે રાજકુટુંબની રમણીઓના જેવી થઈ શકી નહિ. ઇશ્વરે તેને રાણી બનાંને ઠાઠમાં રહેવાને આ સંસ્કારમાં મોકલી નહોતી. એ તો એમનું માનતી કે, હું ઇશ્વર-ભક્તિ કરીશ, તેની પ્રીતિ અને કરુણાવટે દુઃખી નરનારીઓનાં દુઃખ દૂર કરીને તેમનાં હૃદય ઠારીશ; એવાં એવાંજ કામો સાધી મારો જન્મ થયો છે. પરંતુ એમની સ્વાભાવિક રુચિ કંઈ તરફ છે તે તરફ જરા પણ ધ્યાન ન આપતાં લોકો તેમને પરાણે રાણી બનાવવાનો ચત્ત કરવા લાગ્યા, પણ લોકોનો પ્રયત્ન વ્યર્થ ગયો. ઇલિઝાબેથે દૃષ્ટકો તથા અપમાન ગ્રહીને પણ ધર્મને વધારે દૃઢતાથી પકડ્યો. તેમની એ સમયની અવસ્થા વિષે રેવરંડ એલ બાન બટલર સાધુઓના ચરિત્રગ્રંથમાં લખે છે કે, નિરાધાર ઇલિઝાબેથને ઘણો ત્રાસ વેઠવો પડ્યો હતો. કેમકે એ વખતે રાજકુમાર લૂઈ પણ વિધાવ્યાસને માટે પરદેશમાં રહેતા હતા એટલે એવી સિથિમાં એ બાલિકાના સુખ સામું જોનાર અને

એનાં ઉપર થતાં અત્યાચારનું નિવારણ કરનાર કોણ હતું ? રાજકુમારી દુઃખ અને કષ્ટના એ દોહલલા દિવસોના પ્રતાપે ઈશ્વરના ધ્યાનલબ્ધનમાં પોતાનું ચિત્ત વિશેષ ને વિશેષ જોડતી ચાલી અને તેમાંજ મગ્ન થવા લાગી. એ ઉપરાંત (૧) શાંતભાવ, (૨) વિનય, (૩) સહનશીલતા અને (૪) મૈત્રી, એ ચાર તેમના સાધનના વિષય હતા. એ ચાર ગુણ પ્રાપ્ત કરવા સાફ તે નિરંતર ઈશ્વરની આગળ પ્રાર્થના કરતી. એ સમયમાં જે ઘટનાઓ ઘની હતી તેમાંથી એએકનો અત્રે ઉલ્લેખ કરીએ છીએ.

એક દિવસ એક ખ્રિસ્તી તહેવાર આવ્યો. એ દિવસે રાણીની આજ્ઞાથી ઇલિઝાબેથે સારાં વસ્ત્રાભૂષણો પહેર્યાં. એના અંગ ઉપર સોનેરી ભરતકામવાળો કિંમતી પોશાક તથા મસ્તક ઉપર મણિમુક્તાયુક્ત મુકુટ શોભવા લાગ્યો. ખરોખર રાણીનાં વેશમાં એણે ઉપાસનામંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં આગળ એકાએક મૃત્યુને માટે તૈયાર થતા ઇસુ ખ્રિસ્તની છબી તરફ તેની દૃષ્ટિ પડી. તરતજ એ માથા ઉપરનો મુકુટ ઉતારી નાખીને મસ્તક નીચું નમાવી સળળ નયને પ્રાર્થના કરવા લાગી ગઈ. તેના લાંબા અને સરસ રીતે ઓળેલા કેશ પીક, લલાટ અને મુખ ઉપર વીખરાઈ ગયા. રાણી સોફિયાએ આ દ્રશ્ય જોઈને હર્કશ સ્વરે કહ્યું કે “શું તારાથી મુકુટનો ભાર પણ ખમાતો નથી કે ? શામાટે આમ અંબોડો છોડી નાખીને ઉઘાડે માથે બેઠી છે ? તારો આવો વેશ જોઈને લોકો કેટલી નિંદા કરી રહ્યા છે તે સાંભળતી નથી ?”

ઇલિઝાબેથે નમ્રતા અને વિનયપૂર્વકે કહ્યું કે “ભગવાન ઇસુ ખ્રિસ્તના મસ્તક ઉપર કાંટાનો મુકુટ જોઈ છતાં હું તેમની છબીની સામે સોનાનો મુકુટ પહેરીને ઉપાસના કરું ? એમ કર્યાથી શું પ્રભુનું અપમાન નહિ થાય ? મારાથી તો એવું બની શકશે નહિ, મને માફ કરજો.”

આટલું બોલતાજ ઇલિઝાબેથને મૃત્યુસમયે ઇસુ ખ્રિસ્ત ઉપર ગુજરેલા વ્રતનું સ્મરણ થતાં તેમના ચત્રુમાંથી જળધારા વહેવા લાગી. રાણી સોફિયાની કન્યા રાજકુમારી એન્નેસને ઇલિઝાબેથની આ વર્તણૂક જના પછુ પસંદ નહોતી પડતી. તેણે એક દિવસ બાલિકા ઇલિઝાબેથને મોંએ કહ્યું કે “જો આપુંજ રાખશે તો તમારે મારા ભાઈની પત્ની થવાની આશા રાખવી નહિ. તમે તો આ રાજમહેલમાં ચાકરડી થાવો એવાંજ હો.”

પણ રાજકુમારીની આ ધમકી વૃથાજ ગઈ. રાજકુમાર ત્રણ વિદેશમાં વિદ્યાભ્યાસ કરીને ચેર પાછો આવ્યો. જો વીર, ખીર, ઉદાર અને નિર્ભય પુરુષ હતો. વગી તેનું દૃઢ્ય પણ ક્ષેત્ર અને કરુણાથી ભરપૂર હતું. રાજમહેલની શ્રીઓને ઇલિઝાબેથની નિંદા કરીને તેના કાન બંધેલા માંડ્યા, પણ જોઈ તો ઉલટું તેનું દૃઢ્ય અસહાય બાલિકા તરફ દગી પડ્યું. જો મનમાં ને મનમાં ભોલી ઉઠ્યો કે “અહા પ્રાણેશ્વરી! હું તને જેવી જોવા ઇચ્છતો હતો, તેવીજ તું નીવડી છે. તારા શુભનકુશુમની મુગધ એક દિવસ મારા દૃઢ્યને પુરુષિત કરશે અને રાજશિંહાસનને સ્વયં તરફ વિખ્યાત કરી દેશે.”

રાજકુમાર પોતાના કુટુંબની શ્રીઓને કહેવા લાગ્યો કે “આ પૃથ્વીમાં કોઈ કદાચ અને સુવર્ણથી મહેલો મળિ-માણેકનો પર્વત જાનમાં આપવા ઇચ્છે, અને કાં તો તે અને કાં તો ઇલિઝાબેથને લેવાનું કહે; તો હું તે ઇલિઝાબેથને અધિક મૂલ્યવાન ગણું.” તેણે એક દિવસ કિંમતી રત્નોથી જડેલો એક અરીસો ઇલિઝાબેથને ભેટ મોકલ્યો. જો અરીસાને એક તરફથી ઉઘાડતાં એમાં ઇસુ ખ્રિસ્તની સુંદર મૂર્તિ જણાવી. ઇલિઝાબેથનું સ્થાન મુખ જોઈને રાજકુમાર તેનાથી દૂર રહી શકતો નહિ. દરરોજ તે પ્રેમપૂર્વક તેની પાસે જઈ ઉભો રહેતો અને પ્રીતિપૂર્વક કહેતો કે “થોડા દિવસ ધીરજ રાખ; તારું આ હુઝ બાગ્રા દિવસ રહેશે નહિ.”

સાસરામાં અન્ય સર્વના ક્ષેત્રથી વંચિત થયેલી બાલિકા આ થોડા શબ્દોમાં પણ રાજકુમારનો કેટલો બધો પ્રેમ અનુભવતી હશે અને તેના કોમળ દૃઢ્યમાં કેટલી બધી પ્રીતિ અને હૃદય ઉપજતાં હશે તે કોણ કહી શકશે?

ઇ. સ. ૧૨૧૮માં રાજકુમાર લઈનું સગીરપણું બંધ થયું. જો વખતે તેમની વય ૧૬ વર્ષની હતી. ઇ. સ. ૧૨૨૦માં વાર્ટબર્ગ મહેલના દેવળમાં પુષ્કળ ધામધૂમ સાથે લઈ અને ઇલિઝાબેથનું લગ્ન થયું. જો વખતે રાજકુમારનો બલિષ્ઠ દેહ, ઉજ્જવલ અને વિશાળ લગાટ તથા મુખની સુંદર છટા જોઈને તેને એક તેજસ્વી વીર પુરુષ કહેવાનું મન થતું. તેનામાં સાહસ, વિનય, વીરત્વ, ઉદાર દૃઢ્ય તથા ધર્મભાવ આદિ અનેક સદ્ગુણોનો સમાવેશ થયો હતો. પાપકર્મથી જો અલ્પ જીતો હતો. રજો આજુ બોલતા કોઈ જાતની અણધરતી વાત થઈ બાથ, જો બીકથી રાજકુમાર વિશેષ

વાતચીત પણ નહોતો કરતો.

અનેક દિવસ સાસુનણુંદનો ત્રાસ વેઠ્યા પછી, ઇલિઝાબેથનો ધાર્મિક અને હૃદય સ્વામી સાથે મેળાપ થયો. સરળ બાલિકા મનનો આનંદ હવે દળાવી શકી નહિ. એને સ્વામીનો પ્રેમ જોટલો બધો પૂર્ણ, પવિત્ર અને ખરા મનનો લાગ્યો કે, હવે એને આ સંસારમાં ઈચ્છવા યોગ્ય બીજી કંઈ પણ વસ્તુ રહી નહિ. દેવળ એ સુયોગ્ય સ્વામીદ્વારા ઈશ્વરે તેને સંસારના સમસ્ત પાર્થિવ વેળવોનું દાન કર્યું હતું. લતા જેમ વૃક્ષનો આશ્રય લે છે, તેમ ઇલિઝાબેથ પતિનો આશ્રય લઈને પોતાને બધી આપત્તિઓમાંથી મુક્ત ગણવા લાગી. રાજકુમાર લઈ પણ એ ધર્મશીલા સંત્રારીના ભક્તિપૂર્ણ પવિત્ર હૃદય ઉપર અધિકાર જમાવીને એવું સ્વર્ગીય સુખ અનુભવવા લાગ્યો કે એ સુખની સરખામણીમાં એને રાજમહેલનાં રત્ન અને માણેકો તુરંદ જણાવા લાગ્યાં. એક શક્તિશાળી ધાર્મિક યુવકની સાથે ભક્તિમતી અને પ્રેમમય નારીનું મિલન થયાથી તેમનું દાંપત્ય જીવન આવા પ્રકારના આનંદ અને અમૃતથી પૂર્ણ થાય એમાં સંદેહ નથી. થોડાજ દિવસ પછી રાજકુમાર લઈ અને ધર્મશીલા ઇલિઝાબેથ રાજા અને રાણી બન્યાં. તેમના ચરણસ્પર્શથી સ્વર્ણસિંહાસન પવિત્ર થયું. એ સમયમાં ઇલિઝાબેથ હમેશાં સ્વામીને સુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરતી. રાજ્યનું કામકાજ કરીને રાજા જ્યારે થાકી જતો, ત્યારે પત્નીની સેવા અને માવજતથી એનું શરીર પાછું સખળ થઈ હૃદયમાં આનંદ વ્યાપી રહેતો. પતિ વિદેશમાં જતા ત્યારે ઇલિઝાબેથ શણગાર સજતાં નહિ, સારી વાનીઓ જમતાં નહિ, બલકે કોઈ કોઈ દિવસ તો એકટાણુંજ ખાતાં. એવા સમયમાં એમનો બધો કાળ ઉપાસના અને પ્રાર્થનામાંજ જતો. આવા સ્વભાવ માટે રાજપરિવારની સ્ત્રીઓ તેમની મશ્કરી અને નિંદા કરતી, પરંતુ ઇલિઝાબેથ એ બધું હસતે ચહેરે સાંખી રહેતાં.

ઇલિઝાબેથનું વય જેમ જેમ વધતું ગયું, તેમ તેમ સંસાર ઉપરથી તેમનું ચિત્ત ઉઠી જવા લાગ્યું. ઈસુ ખ્રિસ્ત કહી ગયા છે કે “તમારાં સમસ્ત હૃદય, સમસ્ત મન અને સમસ્ત શક્તિપૂર્વક ઈશ્વર ઉપર પ્રીતિ રાખો, તમારા પડોશી ઉપર પોતાની જાત જેટલોજ પ્રેમ રાખો. આ બે આજ્ઞા કરતાં વધારે સારી આજ્ઞા બીજી કોઈ નથી.”

ઇસુની આ બે આજ્ઞાઓનું પાલન કરવા માટે ઇલિઝાબેથનું ચિત્ત અધીરું થઈ ગયું. ઇશ્વરપ્રત્યે પોતાનો સમસ્ત પ્રેમ ઢોળી દઈ તેનો પ્રેમ પામવા ખાતર, એમણે ઉપાસના અને પ્રાર્થનામય જીવન બનાવ્યું. રાત્રે એમના પતિ પથારીમાં પડતાં વારજ ઉઠી જતા, પણ ઇલિઝાબેથની આંખોમાં ઉઘ ક્યાંથી હોય ? એ તો ઇશ્વરના ધ્યાનમાં મગ્ન થઈ જતાં. એ બક્ષિમતી નારીએ ધર્મની ઉન્નત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા સારૂ ખ્રિસ્તી ધર્મના કઠોર નિયમો નિષ્ઠાપૂર્વક પાળવા માંડ્યા હતા. એ નિયમો પાળવા જતાં કોઈ પણ ભતના કદને એ કદ ગણતાં નહિ. રેવરંડ એડ્વોકેટ બટલર લખે છે કે “એમનું” દેહદમન સંન્યાસીઓની તપસ્યા કરતાં પણ વધારે કઠોર હતું. એ રાજમહેલમાં અતિથિઓની સાથે સ્વામીની પડખે જમવા બેસતાં. બીજાં બધાં સર્વ પ્રકારનાં ઉત્તમ સોજન જમતાં, પણ ઇલિઝાબેથ માંસ ખાતાં નહિ. કોઈ પણ સ્વાદિષ્ટ વાની જમતાં નહિ; ફક્ત રોટલી અને ચોડું મધ ખાતાં. સ્વામીને તથા અતિથિઓને સોજનસમયે એવી મીઠી વાતોમાં શુભાચલાં રાખતાં. કે, પોતે કોઈ પણ ભતની સ્વાદિષ્ટ વાનીઓ જમતાં નથી, એ વાત તેઓના બહુવામાંજ આવે નહિ. ઇલિઝાબેથ માત્ર સ્વામીના આશ્રદને લીધેજ બેએક દિવસ રાણીનો પોષાક પહેરતાં; બાકી હમેશાં સાધારણ સાદો પોષાકજ તેમના અંગ ઉપર શોભી રહેતો. એ સાધ્વી નારીની પવિત્ર મૂર્તિ દિવ્ય પ્રકાશથી ઝળકી રહેતી, એટલે એવા સામાન્ય પોષાકમાં પણ એઓ અસાધારણ રમણી જણાતાં હતાં.” ‘ઇલિઝાબેથ’ નામક ગ્રંથના પાંચમા પ્રકરણમાં એક રથે બેસીને લખ્યું છે કે:-

“એ વખતમાં ઇલિઝાબેથનું દૃઢ પ્રેમથી ભરપૂર ચર્ચ હતું. દૃઢપણે એ પ્રેમ ઇલિઝાબેથે તરતજ ઇશ્વરને અર્પણ કર્યો. બાહ્યાવસ્થાનો તેમનો સંકે સ્વભાવ દિનપરદિન વધારે સંકે થવા લાગ્યો. એ બધાં ઉપર વગર સંકોચે પ્રેમ કરતાં, પરંતુ તેમનો સૌથી પહેલો પ્રેમ ઇશ્વર ઉપરજ હતો. ઇશ્વર ઉપર તેમને બાળકની પેઠે સરળ વિશ્વાસ હતો. વગી એ ધર્મમંડળીના બધા ઉપદેશો અને આજ્ઞાઓનું પાલન જરા પણ આનાકાની વગર કરતાં. x x દેવળે. ઘંટ વાગતાં વારજ ઇલિઝાબેથ આનંદપૂર્વક દેવળમાં પહોંચી જતાં અને બક્ષિસે પવિત્ર ચિત્તથી પ્રભુનું બજન કરતાં. પર્વને દિવસે, ખાસ કરીને ઇસ્ટ્રિસ્ટે ફ્રાન્સ બેઝન્યું હતું તે અઠવાડિયામાં,

ધર્મના બધા કઠોર નિયમો તથા વિધિઓનું એ પાલન કરતાં, શુરુ વારને દિવસે બાર કોઢીઆ માણસોના પગ ધોતાં; ત્યારપછી લિખા-રણુનો વેશ ધારણ કરીને અતિ દીનભાવે, ઉઘાડે પગે ચાલીને દેવળમાં જતાં. રાત્રિ પડતી ત્યારે દુઃખ લોગવતી વખતનું ઇંસુનું કોઈ ચિત્ર પોતાની સામે રાખીને ઘુંટણીએ પડીને ધ્યાન અને આર્થના કરવામાં સમય ગાળતાં. પવિત્ર શુક્રવાર (શુક્ર ક્રાંતિ)ને દિવસે એ પોતાનાં નોકરચાકરોને કહેતાં કે “આજ બધાંને માટે ખાસ દીનતાનો દિવસ છે. માટે તમારામાંથી કોઈએ પણ આજને દહાડે મારા તરફ સાધારણ સન્માન સુદ્ધાં બતાવવું નહિ. x x x” ત્યાર-પછી એ શહેરના મધ્ય ભાગના એક યોગાનમાં જઈને ચારે તરફ એકઠાં થયેલાં અસંખ્ય લિખારીઓને દાન આપતાં.”

દુઃખી અને ગરીબો તરફ આ કરુણામયી નારીનો એટલો બધો પ્રેમ હતો કે તેનું સ્મરણ કર્યાથી પણ વિક્રમય ઉત્પન્ન થાય છે. ઇલિઆબેથના અંતરમાંથી દયાનું જાણે અખંડ ઝરણું વહ્યા કરતું હતું. એ ઝરણાની ધારા સેંકડો નરનારીનાં તપી રહેલાં હૃદયને શીતળ કરતી. આ શુણને લીધે એમનું નામ ગરીબોની બેલી પડ્યું હતું.

ઇલિઆબેથ એ વખતે એક રાજ્યનાં રાણી હતાં, પરંતુ પોતાની પદવીનો કાંઈ પણ વિચાર મનમાં રાખ્યા વગર પ્રસન્નચિત્તે રાજ-મહેલમાંથી બહાર નીકળીને દરિદ્ર અને પીડિત મનુષ્યોની દેખરેખ રાખતાં. એવા લોકોની ઝુંપડીમાં જાતે જઈને એમના ઉપર પ્રેમ દર્શાવતાં, અને એમનાં દુઃખની હકીકત સાંભળીને તેમનાં આંસુ લૂછતાં પણ સંકોચાતાં નહિ. દુઃખીઓની સેવા કરવાથી તેમના ચિત્તને શાંતિ વળતી તેવી બીજા કશાથી થતી નહિ. ઇલિઆબેથ ફક્ત તેમના દેહની સેવા કરતાં એમ નહોતું. એ બધાં નરનારીઓના કલ્યાણ માટે તેમની આગળ ઇશુના જીવનની કથા સરળ ભાષામાં કહેતાં હતાં. ઇલિઆબેથ કોઈ કોઈ વખત પોતાના મહેલમાંથી લોજન બનાવીને ગરીબ લોકોને ઘેર પહોંચતાં. કાઢના રોગથી પીડિતા લોકોનું નામ સાંભળીને આપણને તો ભય લાગે છે. રજે એમનો પડછાયો પણ આપણને અડકે અને એમનો થેપ આપણને લાગી જાય, એ ભયથી આપણે ન કહેવતાં. મ.યો એમનાથી દૂર ન.સીએ છાંયે. પરંતુ આ નાહી દેનેડ પૂણે હૃદયે કોડિયા માણસો-ની પાસે જઈને એમનાં તેમનાં સુખ-ધીરજનાં વચનોથી એ હવતાની મનુષ્યનાં સ્વભાવનાં હૃદય પહોંચાવતાં. દેનેડમયી

રાણીએ સ્વામીની રાજ્યી રાજમહેલની પટોશમાંજ રાગીઓને આરુ એક ઇરિપતાલ બંધાવી હતી. ત્યાં આગળ ૮૮ નિરાધાર રાગીઓને આશ્રય મળતો. એમને ખવડાવ્યા-પીવડાવ્યાથી તથા એમની સેવા કર્યાથી રાણીને સંતોષ થતો.

ઇ. સ. ૧૨૨૭ માં ઇલિઝાબેથને એક પુત્રસંતાન સાંપડ્યું. એ દિવસે રાજમહેલમાં આનંદોત્સવનો પાર રહ્યો નહિ; પરંતુ ઇલિઝાબેથ કેવળ આમોદમમોહથી સંતુષ્ટ થાય એમ નહોતું. એમણે એક દિવસ ચૂપચાપ બાળકને લઇને સેઇન્ટ કેથેરિનના કેવળમાં પ્રવેશ કર્યો તથા બાળકને ઈવરના ચરણમાં અર્પણ કરવામાં આબ્યું. ઇલિઝાબેથે પ્રાર્થના કરી કે “હે માતા પ્રભુ ! તેમને આ બાળક આપ્યું છે. હું તેને તારાજ ચરણમાં અર્પણ કરું છું. તું મારા આ બાળકને ગ્રહણ કરીને એને તારો ચાકર બનાવ, એના ઉપર તારો સ્વર્ગીય આશીર્વાદ વરસાવ.”

૩-જીવનનો એક બીજો અંક

અત્યારપ્રધી આપણે ઇલિઝાબેથને સરળહૃદયા, સેવાપરાયણા, દયાવતી અને બક્ષિતમતી નારીતરીકે ઓળખ્યાં છે; પરંતુ કામ પડતાં એ રાણીના આસન ઉપર બિરાજીને પોતાતું કર્તવ્યપાલન કરી શકે એવાં અને મોટા મોટા રાજકર્મચારીઓના શુભસાની જરા પણ પરવા ન કરે એવાં હતાં, એ વાત પણ હવે આપણે જાણી શકીશું. ઇ. સ. ૧૨૨૫ માં રાજા લૂઇએ યુદ્ધને માટે ફર દેશાવરની મુસાફરી કરી. ત્યારપછી થોડા દિવસોમાં રાજ્યમાં ભયાનકે દુષ્કાળ પડ્યો. પુષ્કળ લોકો ભૂખમરાની પીડાથી રોહકળ કરવા લાગ્યા. પરંતુ રાજકર્મચારીઓ તો બાણે બહેરાજ થઈ ગયા હતા. એ લોકો તરફથી વિપત્તિગ્રસ્ત લોકોને મદદ આપવાનાં કોઈ લક્ષણ જણાયાં નહિ. આ સ્થિતિ જોઇને ‘ગરીબોનાં બેલી’ ઇલિઝાબેથથી વધારે વાર સ્થિર રહી શકાયું નહિ. એણે એ રાજ્યની રાણી તરીકે પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. તેમની આજ્ઞાથી રાજના ભંડાર અને કોઠારનાં ખારણાં ખુલ્લાં મૂકવામાં આવ્યાં. ઇલિઝાબેથે રાજ્યના અમલદારોની જરાપણ પરવા કર્યાવગર દુષ્કાળથી પીડાતાં માણસોને અનાજ અને દ્રવ્ય વહેંચવા માંડ્યું. એ દુઃખી મનુષ્યો રાણીને “ઇશ્વરે મોકલેલો સ્વર્ગનો દૂત” સમજવા લાગ્યાં. પરંતુ રાજના ભાઈ હેન્રી તથા અમલદારો રાણીની વર્તણૂકથી ચીઠાયા અને તેમણે તેમનાં

સમજી શકશે નહિ; અને ધીલ કોઈની પાસેથી તેને રનેડા પાની આશા પણ નથી.”

રાજ લઈનાં સંતાનો પિતાની સન્મુખજ ઉભાં હતાં. એ બધાં જ નાનાં હતાં. લઈ ફરી ફરીને તેમની સાથે જોવા લાગ્યો, તેમની એ પણ વિદાય માગી. ઇલિઝાબેથ રાજમહેલમાં રહી ચક્રમાં છે. એ રાજ્યની સીમાસુધી સ્વામીની સાથે ગયાં. છેવટે વિદાય-આખરની પણ આવી પહોંચી. રાજ લઈએ કહ્યું:-

“ઇલિઝાબેથ! ઈશ્વર તારું રક્ષણ કરે! એ તને સહાય થાઓ! તને ધૈર્ય અને સાહસ આપો! આપણાં સંતાનોને પણ એ સશીર્વાહ આપો. વિદાયમાં જોજી માથું છું કે, આપણા પવિત્ર ભુત્રેમની યત્નપૂર્વક રક્ષા કરજો. તારી પ્રાર્થનાઓને સમયે મને વેસરીશ નહિ; લે, ત્યારે હું વિદાય માથું છું.”

રાજ લઈ આદ્યા ગયા, પરંતુ ઇલિઝાબેથમાં આલવાની શક્તિ યાંથી હોય? એ તો પથ્થરની મૂર્તિની પેઠે સ્થિરભાવે ઉભાં રહ્યાં. ત્યાંસુધી એમની દષ્ટિ પહોંચી ત્યાંસુધી તાકી તાકીને સ્વામીને જોવા લાગ્યાં. છેવટે સ્વામી ધણે દૂર આદ્યા ગયા, દષ્ટિમર્યાદા પણ જાળંગી ગયા; ત્યારે ઇલિઝાબેથ રાજમહેલમાં પાછાં ફર્યા. સાધ્વી નારીએ પોતાના મહેલમાં જતાંવારજ શરીર ઉપરનાં એકેએક આભૂષણો ઉતારીને મૂકી દીધાં. વિધવાના જેવા સામાન્ય પોશાક-થીજ તેમનું અંગ ઢંકાયું. એ દિવસ પછી એમણે જગમગાટવાળો પોશાક તથા રત્નભૂષણ અંગ ઉપર કદી પણ ધારણ કર્યાં નહિ.

રાજ લઈ વહાણમાં બેઠા. કોણ જાણે ક્યાંથી એમના શરીરમાં વિષે પ્રવેશ કર્યો. થોડાક દિવસમાં તાવ આવ્યાથી એ પથારીવશ થયા. એ સમજી શક્યા કે, મારો અંતકાળ પાસે આવ્યો છે. એટલા માટે એમણે પત્ની અને સંતાનોને માટે એક વસિયતનામું તૈયાર કરીને, પોતાની જાતને સંપૂર્ણ રીતે ઈશ્વરના હાથમાં અર્પણ કરી. મૃત્યુપૂર્વે એમનું મુખ ધાર્મિક વિશ્વાસના પ્રકાશથી ઝળકી ઉઠ્યું. એ બોલ્યા:-

“જુઓ, જુઓ! મ્વેત કપોતપક્ષીઓ મારી ચાર તરફ ઉડી મારો આત્મા પણ એમની સાથે સાથેજ ઉડી જશે. મારે માટેજ રાહ જોઈ રહ્યાં છે.”

વાક્યો સમાપ્ત થતાની સાથેજ એમનું જીવન રાજ લઈએ ઈ સ. ૧૨૨૭ની તા ૧૧મી

હાથ સમજી શકે નહિ; અને મિત્ર દોષની જાણે નહિ રહે. મજવાની આગ પળ નથી."

રાજા લઈનાં સંતાનો પિતાની અનુપમ દુઃખો દર્શાવે છે અને ઉદ્ધવનાં દર્શાવે છે. લઈ દરી દરીને નેમની આંખે લેવા રંગો, લેમની પામે પળ વિદાય માણી. દલિજાબેય રાજમહેલમાં રહી રાખ્યાં નહિ. એ રાજ્યની સીમાસુધી સ્વામીની શાંતિ મળ્યાં, એવે વિદાયની આખની પળ આવી પહોંચી. રાજા લઈએ રહ્યાં:-

"દલિજાબેય! ઈશ્વર તારે મદાય કર્યાં જે તને મદાય માળ્યાં જે તને પિયં અને આદ્ય આપો! આપણું સંતાનોને પણ એ આશીર્વાદ આપો. વિદાયમાં જેજ માણું મું છે, આપણા પવિત્ર પ્રભુશ્રેમની ચતુર્પૂર્વે દશા કરજે. તારી પ્રાર્થનાઓને સમયે મને વિસરીશ નહિ; હૈ, ત્યારે હું વિદાય માણું છું."

રાજા લઈ શાહ્યા ગયા, પરંતુ દલિજાબેયમાં ચાલવાની શક્તિ ક્યાંથી હોય? જે તો પદ્યમની મૂર્તિની પેઠે રિધરલાવે ઉભાં મદ્યાં. વ્યાંસુધી એમની દલિ પહોંચી ત્યાંસુધી તાલી તાલીને સ્વામીને જેવા લાગ્યાં. એવે સ્વામી ધણે દ્રવ્ય શાહ્યા ગયા, દલિમળોદા પણ આજંગી ગયા; ત્યારે દલિજાબેય રાજમહેલમાં પાછાં ફર્યા. સાંચી નારીએ પોતાના મહેલમાં જતાંવારજ શરીર ઉપરનાં એકેએક આભૂષણો ઉતારીને મૂકી દીધાં. વિધવાના જેવા સામાન્ય પોશાક-ધીજ તેમનું અંગ દંકાયું. એ દિવસ પછી એમણે સમગ્રગાટવાળો પોશાક તથા રત્નભૂષણ અંગ ઉપર કઢી પણ ધારણ કર્યાં નહિ.

રાજા લઈ વહાણમાં બેઠા. ફોણ બાજુ ક્યાંથી એમના શરીરમાં વિષે પ્રવેશ કર્યો. યોગક દિવસમાં તાવ આવ્યાથી એ પંધારીવશ થયા. એ સમજી શક્યા કે, મારો અંતકાળ પાસે આવ્યો છે. એટલા માટે એમણે પત્ની અને સંતાનોને મારે એક વસિયતનામું તૈયાર કરીને, પોતાની જાતને અપૂર્ણ રીતે ઈશ્વરના હાથમાં અર્પણ કરી. મૃત્યુપૂર્વે એમનું શુભ ધાર્મિક વિશ્વાસના પ્રકાશથી જગદી ઉદયું એ બોધ્યા:-

"જુઓ, જુઓ! શ્વેત કપોતપક્ષીઓ મારી આરે તરફ ઉડી રહ્યાં છે. મારો આત્મા પણ એમની સાથે સાથેજ ઉડી જશે. એ તો મારે માટેજ રાહ બેઠી રહ્યાં છે."

મુખમાંનાં વાક્યો સમાપ્ત થતાંની સાથેજ એમનું જીવન સમાપ્ત થઈ ગયું. રાજા લઈએ ઈ. સ. ૧૨૨૭ની તા. ૧૧મી

સપ્તેમ્બરે પરલોકગમન કર્યું. તેમના પ્રિય સૈનિકો માલિકના મૃત્યુથી શોકસાગરમાં ડૂબી ગયા.

હાય! પતિપ્રાણા ઇલિઝાબેથ! તેમનાથી આ દુઃખ કેવી રીતે સહન થાય? જ્યારે સ્વામીના મૃત્યુસમાચાર તેમને સંભળાવવામાં આવ્યા, ત્યારે એ એક અસ્વાભાવિક સ્વરે બોલી ઉઠ્યાં કે “હે મારા પરમેશ્વર! ત્યારે શું આજ સાચેસાચ મારે માટે આખી દુનિયા મરી ગઈ? ” ત્યારપછી એ પતિવ્રતા નારી ગાંડા મનુષ્યની માફક મહેલમાં ચારેતરફ દોડાદોડ કરવા લાગ્યાં. તેમના મુખમાંથી ફક્ત એકજ વચન નીકળવા લાગ્યું:—

“શું એ મરી ગયા? શું એ મરી ગયા?”

રાણીની સખીઓ તેમને શાંત કરવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગી; પરંતુ જોતજોતાંમાં રાણીના દેહના ધબકારા બાજુ બંધ થઈ ગયા. ઉખડી ગયેલી વેલની પેઠે એ એક મહિલાના બોળામાં મૂર્છા ખાઈને પડી ગયાં.

ઢેટલીક વાર પછી એ શોકાતુર રમણી કહેવા લાગ્યાં કે “હે મારા ઈશ્વર! મને ધીરજ આપો, મારા મનને દબ કરો.”

એ સમયે ધર્મશીલા નારી ‘ઈશ્વરના સ્વરૂપમાં નિમગ્ન થઈ જઈને તેની પ્રેમપૂર્ણ વાણી સાંભળી શક્યાં. એ વાણી એ હતી કે “મેં જે કંઈ કર્યું છે તેનું મૂલ સહસ્ર અત્યારે તારાથી સમજી શકાશે નહિ, પાછળથી સમજાશે.”

ઇલિઝાબેથ હજી પણ તરુણાવસ્થામાં હતાં. આ શોકથી એમનું શરીર પણ લથડી વચ એમ હતું; પરંતુ તેમના દૃઢ્યના દેવતા ઈશ્વરેજ એ શોકમાંથી તેમનું રક્ષણ કર્યું. કેવળ ધર્મવિશ્વાસની શક્તિથી તથા ઈશ્વર ઉપરના પ્રેમથી એ લક્ષ્મિમતી નારીનું ચિત્ત સ્થિર થયું. દિનપરદિન ઈશ્વરના પ્રેમમાં ડૂબી જઈને એ આંસુરને ભૂટી જવા લાગ્યાં. હવે ધ્યાન, પ્રાર્થના અને દુઃખીઓઓની સેવામાં જ તેમનાં ઘણાંખરાં વખત વ્યતીત થવા લાગ્યાં. એ સમયમાં સરમાતા સોફિયા વડુને પિતાનાથી વેળળાં રાખી શક્યાં નહિ. પુત્ર-શેઠથી એમનું પણ દૃઢ સંબંધીન સંબંધ થઈ જતું હતું; એટલે કુલવડુને છતીસનનાં આપીને એમને કંઈક સાંવના મેળવી.

૪—બિખારણ

ઈશ્વરની કૃપા. તમે એવીજ હતી કે, ઇલિઝાબેથને માટે સંસાર

રમાં કાંઈ પણ રાખવું નહિ અને તેને રાજમહેલમાંથી કાઢી મૂકીને સંપૂર્ણરૂપે પોતાની દાસી બનાવવી. એટલે રાજ લૂંટના ભાગ હેત્રી અને રાજ્યના અમલદારોનાં મન બદલાઈને પથરના જેવાં કઠોર થઈ ગયાં. ઇલિઝાબેથે સ્વામીને પોતાની મંત્રશક્તિથી બૂલાવે. ખવરાવીને રાજ્યના ખજાનામાંથી એકઠું કરેલું દ્રવ્ય ગરીબોની સેવામાં ઉડાવી દીધું હતું, એવો આરોપ રાણી ઉપર મૂકીને તેઓ તેમના વિરોધી બન્યા. ત્યારપછી હિચકારા મનુષ્યોની પેઠે ઘણા વિધવા રાણીના ઉપર ભેરવુદ્ધમ કરવા લાગ્યા. થોડા દિવસોમાં તો અત્યાચાર છેલ્લો હુદ્દે પહોંચી ગયો. હેત્રીએ ણળપૂર્વક રાજસિંહાસન ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવ્યો. ત્યારપછી બાબીને તેણે આજ્ઞા કરી કે, તમારે કાંઈપણ લીધાં વગર રાજનગરનો ત્યાગ કરીને જતાં રહેવું. કેવળ એટલું જ નહિ, પરંતુ એવી પણ આજ્ઞા કાઢી કે, જે કોઈ ઇલિઝાબેથને આશ્રય આપશે તેને સખ્ત સજા ભોગવવી પડશે.

એ આજ્ઞાનો પ્રચાર થયા પછી હેત્રીના બે નોકરો યમદૂતની પેઠે ઇલિઝાબેથની સન્મુખ જઈને ઉભા રહ્યા. તેમણે એ વિધવા નારીને ધમકાવીને કહ્યું કે “ રાણી ઇલિઝાબેથે રાજ લૂંટને છેતરી રાજ્યનું સત્યાનાશ વાળ્યું છે. આજ તમારે લીધેજ રાજ્યના ખજાના ખાલી છે. એ અપરાધને માટે જે સખ્ત સજા ફરમાવવામાં આવી છે તે તમારે નીચે માથે સહન કરવીજ પડશે. તમારી બધી માલમિલ્કત રાજ્યમાં જસ કરવામાં આવી છે. આની આજ ધડીએ તમારે ખાલી હાથે રાજ્યમહેલનો ત્યાગ કરીને આસ્યાં જવું પડશે. ”

રાજમાતા નોકરોની આટલી હિંમતભરી વાતો સાંભળીને લાલ-ચોળ થઈ ગયાં; તેમણે ઇલિઝાબેથને પોતાની ક્નેહભરી બાથમાં લઈને કહ્યું કે “ આ મારી પુત્રવધૂ છે, મારીજ પાસે એ રહેશે; મારી પાસેથી એને લઈ જનાર કોણ છે? કોની મગદૂર છે કે એવું કરે? ”

હેત્રીના બે નોકરોએ વૃદ્ધ રાણીની વાત ઉપર જરા પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ. તેઓ પર્વતપરના મહેલમાંથી ઇલિઝાબેથને નીચેના મહેલમાં લઈ આવ્યા. ઇલિઝાબેથે બોલ્યું કે, ત્યાં આગળ તેમની બે દાસીઓ છેકરાઓને લઈને ઉદાસ મુખે બેઠેલી છે. હાય! હેત્રીએ આજે નિર્દય થઈને પિતૃહીન ભત્રીજા-ભત્રીજાઓને રાજમહેલમાંથી કાઢી મૂક્યાં છે !

રમાં કાંઈ પણ સમજાવું નહિ અને તેને રાજમહેલમાંથી કાઢી મૂકીને સંપૂર્ણરૂપે પોતાની દાસી બનાવવી. એટલે રાજ લૂંટના બાદ હેત્રી અને રાજ્યના અમલદારોનાં મન બદલાઈને પધ્ધતના જેવાં કઠોર થઈ ગયાં. ઇલિઝાબેથે સ્વામીને પોતાની મંત્રસક્તિથી બૂલાવે. ખવરાવીને રાજ્યના ખજાનામાંથી એકઠું કરેલું દ્રવ્ય ગરીબોની સેવામાં ઉડાવી દીધું હતું, એવો આરોપ રાણી ઉપર મૂકીને તેઓ તેમના વિરોધી બન્યા. ત્યારપછી હિંચકારા મનુષ્યોની પેઠે બધા વિધવા રાણીના ઉપર જોરજુલમ કરવા લાગ્યા. થોડા દિવસોમાં તો અત્યાચાર છેલ્લો હદે પહોંચી ગયો. હેત્રીએ બળપૂર્વક રાજસિંહાસન ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવ્યો. ત્યારપછી ભાભીને તેણે આજ્ઞા કરી કે, તમારે કાંઈપણ લીધાં વગર રાજનગરનો ત્યાગ કરીને જતાં રહેવું. કેવળ એટલું જ નહિ, પરંતુ એવી પણ આજ્ઞા કાઢી દે, જે કોઈ ઇલિઝાબેથને આશ્રય આપશે તેને સખ્ત સજા ભોગવવી પડશે.

એ આજ્ઞાનો પ્રચાર થયા પછી હેત્રીના બે નોકરો યમદૂતની પેઠે ઇલિઝાબેથની સન્મુખ જઈને ઉભા રહ્યા. તેમણે એ વિધવા નારીને ધમકાવીને કહ્યું કે “ રાણી ઇલિઝાબેથે રાજ લૂંટને છેતરી રાજ્યતું સત્યાનાશ વાળ્યું છે. આજ તમારે લીધેજ રાજ્યના ખજાના ખાલી છે. એ અપરાધને માટે જે સખ્ત સજા દરમાવવામાં આવી છે તે તમારે નીચે માથે સહન કરવીજ પડશે. તમારી બધી માલમિલ્કત રાજ્યમાં જપ્ત કરવામાં આવી છે. આની આજ ઘડીએ તમારે ખાલી હાથે રાજ્યમહેલનો ત્યાગ કરીને સાલ્યાં જવું પડશે. ”

રાજમાતા નોકરોની આટલી હિંમતભરી વાતો સાંભળીને લાલ-ચોળ થઈ ગયાં; તેમણે ઇલિઝાબેથને પોતાની સ્નેહભરી બાથમાં લઈને કહ્યું કે “ આ મારી પુત્રવધૂ છે, મારીજ પાસે એ રહેશે; મારી પાસેથી એને લઈ જનાર કોણ છે? કોની મગદૂર છે કે એવું કરે? ”

હેત્રીના બે નોકરોએ વૃદ્ધ રાણીની વાત ઉપર જરા પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ. તેઓ પર્વતપરના મહેલમાંથી ઇલિઝાબેથને નીચેના મહેલમાં લઈ આવ્યા. ઇલિઝાબેથે જોયું કે, ત્યાં આગળ તેમની બે દાસીઓ છે. કદાચોને લઈને ઉદાસ મુખે બેઠેલી છે. હાય! હેત્રીએ આજે નિર્દય થઈને પિતૃહીન બત્રીબ-બત્રીથ એને રાજમહેલમાંથી કાઢી મૂક્યાં છે !

થોડાક દિવસ પૂર્વે એ-રાણી ઇલિઝાબેથ સ્વામીના મૃત્યુના શોકને લીધે ગાંડા જેવાં બની ગયાં હતાં; પરંતુ આજે આવી મોટી આપત્તિને દિવસે તેમનું હૃઃખ ક્યાં જતું રહ્યું ? તેમનાં આંસુ ક્યાં જતાં રહ્યાં ? તેમનું કરુણ અને મધુર મુખ પ્રશાન્ત હતું, હૃદય સ્થિર હતું. આ અકસ્માત આવી પડેલી આકૃતનો એ ધીરજથી વિચાર કરવા લાગ્યાં. એમનો તો કાંઈ પણ અપરાધ નહોતો, તેમનાં સંતાનો તો તદ્દન નિર્દોષ હતાં; એમ છતાં પણ આ અણધારી વિપત્તિ શામાટે આવી પડી ? જરૂર, એમાં એમના વહાલા દેવતા-પ્રભુનો ગૂઢ અભિપ્રાય છુપાયેલો હશે. હેત્રી તે વળી કેણું ? એ તો એક નિમિત્તમાત્ર છે. પવિત્ર હૃદયનાં એ નારીએ હેત્રી ઉપર કોઈ પણ જાતનો ક્રોધ પ્રગટ કર્યો નહિ. કોઈની પણ વિકૃત કાંઈ પણ કહેવાની તેમણે ઇચ્છા કરી નહિ; તેમણે ઇશ્વરની આગળ પ્રાર્થના કરી કે “મારા પ્રભુ ! તું મને શાંતિ આપ, કે જેથી હું તારે નામે આ હૃઃખ ખમી શકું.”

ઇલિઝાબેથ ત્રણ સંતાનને લઇને બહાર રાજમાર્ગ ઉપર આવ્યાં. નાની છોકરી તેમના ખોળામાં હતી અને બીજાં એ સંતાનો ધીમે પગલે માતાની સાથે સાથે ચાલતાં હતાં.

સંસારમાં મનુષ્યના જીવનની રમત આવી વિચિત્ર છે ! થોડાજ સમય પૂર્વે ઇલિઝાબેથને રાણીનું સન્માન મળ્યું હતું. વિશાળ રાજમહેલના સુરમ્ય ચોરડાઓમાં તેમનાં સંતાનોને સૂવામાટે દૂધ જેવી સફેદ ચાદરોવાળાં બિછાનાં બીછાંવવામાં આવ્યાં હતાં. કાલે દાસદાસીઓ તેમની સેવા કરતાં હતાં, આજે એજ રાણી રસ્તાની લિખારણુ છે ! પોતાને માટે તો આશ્રય લેવાનું સ્થાન નથી, એટલુંજ નહિ પણ સુક્રુમાર સંતાનોને પણ સોડતાણુવા જેટલી ક્યાંય જગ્યા નથી ! રાણીની આ સમયની અવસ્થા જોઈને એક પાદરીએ લખ્યું છે કે “વિચાર કરીને જોઈએ તો એકમાત્ર ઇશ્વરજ સત્ય છે, તેની કરુણાજ આપણો આધાર છે, તે આપણો છે અને આપણે તેનાં છીએ; નહિ તો બીજા કયા પદાર્થને સત્ય માની શકીએ ? કયો પદાર્થ હમેશને માટે આપણને આધાર આપી શકે ? કેણુ સદાને માટે આપણું ધઇને રહે ?”

ટાઠ કડકડીને પડી રહી હતી. રાત્રિનો સમય હતો. ઇલિઝાબેથ આશ્રય મેળવવાની અભિલાષામાં ઘેરઘેર ફરી રહ્યાં છે. કેણુ એમને આશ્રય આપે ? હેત્રીના ગુમચરો ફરી રહ્યા છે. જો

દોષ વિધવા રાણીને આશ્રય આપશે અને તેની ખબર રાજાને કાને પડશે તો તત્કાલેથી તેના બે કંકડા કરી નાખવામાં આવશે, એવી વાતો તેઓ ફેલાવતા હતા.

ઇલિઝાબેથે નિરુપાય થઇને એક 'સરાય'—મુસાફરખાનામાં સાધારણ સ્થિતિના એક માણસ પાસે આશ્રયની ભિક્ષા માગી. તેમણે કહ્યું કે “અંતરની બધી સહાયતાથી હું વંચિત રહેલી છું, હવે તો પ્રાર્થનાનો જ મારે આધાર છે.”

નિરાધાર નારીનાં આ વચનો કેટલાં મર્મસ્પર્શી હતાં ! એ સાંભળતાંવારજ એ માણસનું હૃદય એકદમ પીગળી ગયું. એક ઓરડામાં સ્વર રહેતાં હતાં. ઘરવાળાએ એજ ઓરડો ખાલી કરીને ઇલિઝાબેથને આપ્યો. વિપત્તિમાં પડેલ જનનીએ સંતાનોને ટાઢથી બચાવવા ખાતર એ ગંદા ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. છોકરાં-ઓ થાકી ગયાં હતાં, તેઓ તો પડતાંવારજ સૂઈ ગયાં; પણ ઇલિઝાબેથની આંખોમાં નિદ્રા ક્યાંથી હોય ? એ છોકરાંઓની પડખે બેઠીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં. એ દુઃખમય રાત્રિએ પણ ઉપાસનાને લીધે તેમના હૃદયમાં આનંદ ઉછળી રહ્યો.

ત્યારે રાત્રિ ઘણી વીતી ગઈ, ચારે તરફ નિસ્તબ્ધતા વ્યાપી ગઈ; ત્યારે એક આશ્રમના દેવળનો ઘંટ વાગ્યો. એક દિવસ ઇલિઝાબેથની ઇચ્છાથીજ એ આશ્રમની સ્થાપના થઈ હતી. એનું મકાન ગંધાવવા માટે એમણેજ પુષ્કળ ધન આપ્યું હતું. વિધવા નારીઓ આજ પોતાનાં સંતાનોને લઇને એજ દેવળમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમના મર્મસ્થાનને બેઠીને આજે પ્રાર્થના નીકળવા માંડી. એ પ્રાણ-સ્પર્શી પ્રાર્થના ‘ઇલિઝાબેથ’ અંતમાંથી અમે નીચે ઉતારીએ છીએ:—

“પ્રભુ ! તારી પવિત્ર ઈચ્છા પૂર્ણ થાઓ. કાલે હું રાજાની રાણી હતી. મારી કેટલી બધી સાહેબી હતી ? આજ હું રસ્તાની ભિખારણ છું, દોષ અને આશ્રય આપવાને પણ તૈયાર નથી. મારા સુખ અને પૈભવના દિવસોમાં મેં તારી હજુ પણ વધારે સેવા કરી હોત તો હાલ મને કેટલું બધું સુખ મળત. મારું દુર્ભાગ્ય !”

બાગકો બુખનાં માયો વળખા મારી રહ્યા હતાં. તેઓ કહેતાં:—
“મા ! અમને દાઈ ખાવાનું આપો.”

દુઃખી નારી ખાવાનું ક્યાંથી લેવે ? તેમણે છોકરાંઓની ખાતર પ્રાર્થના કરી. એ વખતે બીજુ કાંઈ કરવાની શક્તિ પણ નહોતી, સગવડ પણ નહોતી. દુઃખની પ્રથમ રાત્રિ આજ પ્રમાણે

વતીત થઈ. બીજે દિવસે સવારે કુધાતુર બાળકો બોલવા લાગ્યાં કે “મા ! આપણે અહીં આં કેમ આવ્યાં છીએ, ચાલોને આપણે મહેલમાં જઈએ. અમને મહેલમાં લઈ જાઓને.”

માતા સંતાનોને કાંઈ પણ કહી શક્યાં નહિ. એમણે લોકોને બારણે બારણે ભ્રમણ કર્યું; પણ કોણ એમને આશ્રય આપે ? છેવટે એક આશ્રમના પાદરીએ સાહસ કરીને દુઃખી રાણીને એક સ્થાન રહેવા માટે આપ્યું. ઇલિઝાબેથની પાસે પૈસાટકા કાંઈ પણ નહોતું, ફક્ત બે-એક દાગીના હતા. એ દાગીના ગીરો મૂકીને રાણીએ લોજનસામગ્રી ખરીદ કરી. ત્રણ સંતાન અને એક દાસી એ ગરીબીનું લોજન ખાઈને ભૂખ મટાડી.

પરંતુ એ આશ્રમમાં પણ ઇલિઝાબેથને રહેવાની વધારે સગવડ મળી નહિ. રાજ્યના અમલદારોએ તેમને એ સ્થાનમાંથી પણ કાઢી મૂક્યાં. હવે એમનાથી સંતાનોનું દુઃખ સહન થઈ શક્યું નહિ. પોતાનાં ત્રણ બચરાં સંતાનોને દર દેશાવરમાં બંધુઓના હાથમાં સોંપ્યાં. તેઓને એ પ્રમાણે આશ્રય મળ્યો. હવે ઇલિઝાબેથને તપસ્યા સિવાય બીજું કાંઈ રહ્યું નહિ; એટલે તેમણે દેહદમન શરૂ કર્યું. આખો દિવસ ઇશ્વરના ધ્યાનમાં મગ્ન રહીને એ પોતાનું ભાન ભૂલી જવા લાગ્યાં. તેમના અંતરમાંથી પ્રાર્થના નીકળવા લાગી કે “હે મારા વહાલા પ્રભુ ! આ શું ? તું સંપૂર્ણરૂપે મારો છે, હું સંપૂર્ણરૂપે તારી છું. હે મારા ઇશ્વર ! હું એ માણું છું કે, હું સંસારની સઘળી વસ્તુઓ કરતાં તને અધિક ચાહી શકું. મારી સર્વ વૃત્તિઓ, સર્વ ભાવનાઓ, સઘળી શક્તિ અને સમસ્ત સ્મૃતિ આપીને તને જ ચાહી શકું.”

૫-દેવી

ઇલિઝાબેથના એક મામા પાદરી હતા. ભાણેજનાં દુઃખની વાત તેમને કાને પહોંચી. એ એમને પોતાને ગામ લઈ ગયા અને ત્યાં એક હવેલીમાં એમને ઉતારો આપ્યો. પછી એ સંતાનવત્સલા જનનીએ પોતાનાં છોકરાંઓને પાછાં પોતાની પાસે બોલાવી લીધાં. એ વખતે મામાએ એક દિવસ મમતાને વશ થઈને ભાણેજને કહ્યું કે “હજી તારી ઉંમર નાની છે, તું નિરાધાર છે; એટલા માટે કોઈ સારા આળસુદાર ગૃહસ્થ સાથે તારું લગ્ન કરવાની મારી ઇચ્છા છે. મારી આ સૂચનાને તું પ્રસન્નચિત્તે સંમતિ આપ.”

સાધ્વી નારીએ મામાની એ વાત સાંભળીને કહ્યું કે “મારા

સ્વામી મને અત્યંત વ્રાહ્મતા હતા, એ મારા અતિશય વિશ્વાસુ મિત્ર હતા. મેં તેમની શક્તિ, માન-આબરૂ અને ધનવૈભવ એ બધાને ઉપયોગ કર્યો છે; પરંતુ આપ બાળો છો કે, હું એ વખતે પણ એ બધા સાંપ્રારિક મુખવૈભવને અચાર સમજતી હતી. સંસારનાં મુખ-વૈભવ દેવળ દુઃખ, વેદના અને આત્માનું મૃત્યુ લાવે છે; એટલા માટે મેં એવો સંદેશ કર્યો છે કે, મારા પ્રભુ અને પવિત્રાત્મા ઈસુનાજ સહવાસમાં આપું છું એવું જાણીશ.”

ઇલિઆબેથના નિવાસસ્થાનની આદે તરફનું દૃશ્ય અતિશય
મનોહર હતું. ક્યાંક ગગનસ્પર્શી ગિરિશૃંગ રૂપેરી બરફથી શોભી
રહ્યા હતા, ક્યાંક ઝરણાંઓ અળખળ વહીને અદ્ભુત સંગીત ગાઇ
રહ્યાં હતાં, ક્યાંક તળાવોનું નિરૂપમ સૌંદર્ય હતું, ક્યાંક હરિયાળાં
ખેતરાંની શોભા હતી તો કેાંઈ સ્થળે કુસુમોદ્યાન પુષ્પ અને પદ્મવ-
ર્ષી શોભી રહ્યાં હતાં. વાસુના સ્પર્શથી એ પુષ્પોની સૌરભ આદે
તરફ દેલાઈ રહી હતી. ઇલિઆબેથ પ્રકૃતિનું આ મનોહર દૃશ્ય
જેનાં જેતાં અપાર સુંદર સત્ય પરમાત્માના રૂપમાં દ્રશી જતાં;
તેમના અંતરમાં પ્રભુપ્રેમ ઉછળતો હતો. એ લગભગ હૃદયમાં
છાકરાંઓને સાથે લઇને પૃથ્વીનું અનુપમ સૌંદર્ય નિહાળતા
નિહાળતાં ઇશ્વરના મહિમાનું કીર્તન કરતા.

ઇસિત્રાએધને સ્વામીના મૃત્યુ પછી પણ સંસારમાં ઘોડું કે
 બંધન હતું; પણ હવે આ વિશ્વમાં તેમને કાર્તિક ધન હતું નહીં,
 આસનિ રહી નહીં, કાંઈ પણ કામના રહી નહીં હવે એ સર્વ
 જાયે પરમશ્વરમાં આત્મલભ્યપણ કરી અચર, જન પ મવ નાં
 તેનેજ પાતાનું સમસ્ત સંભાળે સર્વ મકરે સ્વયં તથા પ્ય ન
 ચિત્તન કરે. સ. ૧૫

૧૫૦. ૬૫૦ નામના ગુરુના ગુરુશ્રી ૧૨ વર્ષના ગયા હતા.
 ૧૫૧. ૧૫૦ નામના ગુરુના ગુરુશ્રી ૧૨ વર્ષના ગયા હતા.
 ૧૫૨. ૧૫૦ નામના ગુરુના ગુરુશ્રી ૧૨ વર્ષના ગયા હતા.
 ૧૫૩. ૧૫૦ નામના ગુરુના ગુરુશ્રી ૧૨ વર્ષના ગયા હતા.
 ૧૫૪. ૧૫૦ નામના ગુરુના ગુરુશ્રી ૧૨ વર્ષના ગયા હતા.
 ૧૫૫. ૧૫૦ નામના ગુરુના ગુરુશ્રી ૧૨ વર્ષના ગયા હતા.
 ૧૫૬. ૧૫૦ નામના ગુરુના ગુરુશ્રી ૧૨ વર્ષના ગયા હતા.
 ૧૫૭. ૧૫૦ નામના ગુરુના ગુરુશ્રી ૧૨ વર્ષના ગયા હતા.
 ૧૫૮. ૧૫૦ નામના ગુરુના ગુરુશ્રી ૧૨ વર્ષના ગયા હતા.
 ૧૫૯. ૧૫૦ નામના ગુરુના ગુરુશ્રી ૧૨ વર્ષના ગયા હતા.
 ૧૬૦. ૧૫૦ નામના ગુરુના ગુરુશ્રી ૧૨ વર્ષના ગયા હતા.

કેટલીક વારસુધી સ્વામીના શબની પેટી તરફ જોઈ રહ્યાં. તેમને પ્રાણમાં શોક ઉછળી આવ્યો. ગમે તેટલો પ્રયત્ન કર્યો છતાં તે પોતાનાં આંસુ ખાળી શક્યાં નહિ. નાઇટની ઉપાધિવાળા મોટા મોટા માણસો રાણીને સાંત્વના આપવા લાગ્યા. ત્યારપછી રાજનું શબ ઉપાસનામંદિરમાં લઈ જવામાં આવ્યું અને શબવાળી પેટી ખોલવામાં આવી. રાજના દેહપિંજર સામે જોઈને સઘળાં અશ્રુ સારવા લાગ્યાં. પછી ઇલિઝાબેથનું ચિત્ત ઇશ્વરમાં નિમગ્ન થઈ ગયું અને તેઓ મૌનભાવે ઇશ્વરનો આવિર્ભાવ અનુભવવા લાગ્યાં. છેવટે એ સાધવી ઇશ્વરને ‘મહારાજ’ શબ્દથી સંબોધીને કહેવા લાગ્યાં કે “તમે મારા સ્વામીને અનંત શાંતિરાજ્યમાં લઈ ગયા છો તેથી તમને ધન્યવાદ છે.”

રાજનો મૃતદેહ કેટલાક દિવસસુધી ઇલિઝાબેથની પાસે રાખવામાં આવ્યો. દરરોજ ઉંડા ભાવથી ઉપાસના થતી, ઇલિઝાબેથની સાથે બીજા પણ ધર્મવિશ્વાસુ ઉપાસકો ઇશ્વરના આવિર્ભાવનો અને પરલોકના અસ્તિત્વનો અનુભવ કરવા લાગ્યા. એ સમયમાં હેત્રીના અત્યાચારની વાત અનેક સ્થળોના પ્રતિષ્ઠિત મનુષ્યો તથા તેજસ્વી વીર પુરુષોને કાને પહોંચી. તેઓ ઉશ્કેરાઈ ગયા. ઇલિઝાબેથે તેમને ઘણું ઘણું સમજાવીને શાંત કર્યાં. પછી એ ગૃહસ્થો રાજનું શબ લઈને રાજધાનીમાં ગયા. રાજની સાથે જે સૈન્ય અને સેનાપતિ ધર્મયુદ્ધની ખાતર પૂર્વદેશમાં ગયા હતા, તેઓ પોતાના માલિકના મૃતદેહની સાથે સાથે સ્વદેશમાં પાછા આવીને રાજમહેલના કિલ્લામાં પહોંચ્યા. હેત્રીએ સિંહાસન ઉપર અધિકાર જમાવીને ઇલિઝાબેથના પ્રત્યે જે અત્યાચાર તથા ખરાબ વ્યવહાર કર્યો હતો, તે જાણીને તેઓના મર્મસ્થાનને મોટો આઘાત લાગ્યો હતો. હવે રાજમહેલ જોવાથી તથા રાજ હેત્રીને જોવાથી દુઃખ, શોક, તિરસ્કાર અને ક્રોધથી તેઓ બેભાન બની ગયા. તેઓ હેત્રીનાં દૃષ્ટકામેનો બદલો લેવાને તૈયાર થયા. તેના અન્યાયી આચરણનો તીવ્ર પ્રતીવાદ કરવા માટે એક દિવસ નક્કી થયો. એ દિવસે ચાર વીર પુરુષો બધા સૈનિકોના પ્રતિનિધિતરીકે રાજ હેત્રીની સન્મુખ હાજર થયા. એમનામાંથી લોર્ડ વેરિલા નામના એક સાહસી અને નિર્ભય ચિત્તવાળા ગૃહસ્થ ગૃહીર સ્વરે પોતાના ભાષણનો આરંભ કર્યો. તેમના ભાષણનો સાર સંક્ષેપમાં અત્રે ઉતારીએ છીએ:-

“મહારાજ ! આ રાજ્યના ચોદાઓના એક દળના આમહથી
 રે આપની સન્મુખ આવવું પડ્યું છે. એમના વિચારો આપની
 માગણ દર્શાવવાનો ભાર મને સોંપાયો છે; માટે હું તે આપની
 માગણ નિવેદન કરું છું. અમે આપની વિરુદ્ધ કેટલાક ગંભીર
 ખરોચોની વાત સાંભળીને, દુઃખ અને શોકથી મરવા જેવા થઈ
 પાયા છીએ. એક રાજા શું ખરેખર આવો અધર્મી અને વિશ્વાસ-
 યાતી થઈ શકે ? આપે ક્યા લોકોની મલાહથી આવાં અન્યાયી
 કામો કરવાની હિંમત કરી છે ? એક સુપ્રસિદ્ધ રાજાની કન્યા
 આપનાં બાણી યાય છે. તેમના પ્રત્યે સન્માન દર્શાવવું તથા
 તેમને દુઃખના વખતમાં હિલાસો આપવો એ શું આપની ફરજ
 નહોતી ? એવું ન કરતાં આપે એક પતિત સ્ત્રીની પેઠે એમનું
 અપમાન કરીને, તેમના મહેલમાંથી કાઢી મૂક્યાં છે. આજ એ
 વિધવા નારીને રહેવા ઘર નથી, પાસે ફૂટી બદામ નથી, માન-
 મર્યાદા કંઈ નથી, એ રસ્તાની લિખારણ છે. આપના જે ભાઈએ
 ઇશ્વરના કામ માટે પ્રાણ આપ્યો છે, તેમનાં અનાથ બાળકોની
 દેખરેખ રાખવાનો ધર્મ શું આપના ઉપર નહોતો આવી પડ્યો ?
 તેમનું પાલન કરવાની વાત તો દૂર રહી, પણ ઉલટું તમે
 એમનાં નિરાધાર બાળકોને એમના રાજમહેલમાંથી કાઢી મૂક્યાં
 છે. આપે શું આપના પુરુષવાન ભાઈ પાસેથી આવુંજ શિક્ષણ
 મેળવ્યું છે ? આપના ભાઈ તો એમની અતિ દરિદ્ર હીન પ્રજા-
 પ્રત્યે પણ આવું નિષ્કુર આચરણ કરતા નહોતા. અમે ભવિષ્યમાં
 આપના કર્તવ્યપાલન અને અભય વચ્ચેનો ઉપર કેવી રીતે આરથા
 મૂકીએ ! આપ તો એક ચોદા છો, વિધવા અને અનાથોનું રક્ષણ
 કરવું એ તો ચોદાનો ખાસ ધર્મ છે. એ ધર્મને વિસરી જઈને આપે
 શું એ સાધ્વી બાણી તથા સાધુચરિત્ર ભાઈનાં સંતાનો ઉપર
 અત્યાચાર નથી કર્યો ? આપનું એ આચરણ શું ધિક્કારવા યોગ્ય
 અને બદલો લેવા યોગ્ય નથી ?”

દૃઢ્ય સરાઈ આવવાથી હાઈ વેરિલાના મુખમાંથી એથી વધારે
 વાડ્યો નીકળ્યાં નહિ. રાજમાતા સોફિયા પણ હવે દુઃખ અને
 શોકથી રડવા લાગ્યાં. રાજા દેવ્રીનું રાજમુકુટથી શોભતું અભિ-
 માની મસ્તક લગ્નથી નીચું નમી ગયું. હાઈ વેરિલાએ ફરીથી
 અભિમય ભાષામાં બોલવાનો આદેશ કર્યો “એક વહેલા નિરાશ
 દૃઢ્યવાળી અને સહાયહીન વિધવા તરફથી આપને શી વાતની

કેટલીક વારસુધી સ્વામીના શબ્દની પેટી તરફ જોઈ રહ્યાં. તેમના પ્રાણમાં શોક ઉછળી આવ્યો. ગમે તેટલો પ્રયત્ન કર્યો છતાં તે પોતાનાં આંસુ ખાળી શક્યાં નહિ. નાઇટની ઉપાધિવાળા મોટા મોટા માણસો રાણીને સાંત્વના આપવા લાગ્યા. ત્યારપછી રાજનું શબ ઉપાસનામંદિરમાં લઈ જવામાં આવ્યું અને શબવાળી પેટી ખોલવામાં આવી. રાજના દેહપિંજર સામે જોઈને સઘળાં અશ્રુ સારવા લાગ્યાં. પછી ઇલિઝાબેથનું ચિત્ત ઈશ્વરમાં નિમગ્ન થઈ ગયું અને તેઓ મૌનભાવે ઈશ્વરનો આ વિર્ભાવ અનુભવવા લાગ્યાં. છેવટે એ સાધ્વી ઈશ્વરને ‘મહારાજ’ શબ્દથી સંજોગીને કહેવા લાગ્યાં કે “તમે મારા સ્વામીને અનંત શાંતિરાજ્યમાં લઈ ગયા છો તેથી તમને ધન્યવાદ છે.”

રાજનો મૃતદેહ કેટલાક દિવસસુધી ઇલિઝાબેથની પાસે રાખવામાં આવ્યો. દરરોજ ઉંડા ભાવથી ઉપાસના થતી, ઇલિઝાબેથની સાથે બીજા પણ ધર્મવિશ્વાસુ ઉપાસકો ઈશ્વરના આ વિર્ભાવનો અને પરલોકના અસ્તિત્વનો અનુભવ કરવા લાગ્યા. એ સમયમાં હેન્દ્રીના અત્યાચારની વાત અનેક સ્થળોના પ્રતિષ્ઠિત મનુષ્યો તથા તેજસ્વી વીર પુરુષોને કાને પહોંચી. તેઓ ઉશ્કેરાઈ ગયા. ઇલિઝાબેથે તેમને ઘણું ઘણું સમજાવીને શાંત કર્યાં. પછી એ ગૃહસ્થો રાજનું શબ લઈને રાજધાનીમાં ગયા. રાજની સાથે જે સંન્ય અને સેનાપતિ ધર્મયુદ્ધની ખાતર પૂર્વદેશમાં ગયા હતા, તેઓ પોતાના માલિકના મૃતદેહની સાથે સાથે સ્વદેશમાં પાછા આવીને રાજમહેલના કિલ્લામાં પહોંચ્યા. હેન્દ્રીએ સિંહાસન ઉપર અધિકાર જમાવીને ઇલિઝાબેથના પ્રત્યે જે અત્યાચાર તથા ખરાબ વ્યવહાર કર્યો હતો, તે જાણીને તેઓના મર્મસ્થાનને મોટો આઘાત લાગ્યો હતો. હવે રાજમહેલ જોવાથી તથા રાજ હેન્દ્રીને જોવાથી દુઃખ, શોક, તિરસ્કાર અને કાંઈથી તેઓ બેખાકળા બની ગયા. તેઓ હેન્દ્રીનાં દુષ્ટકામોનો બદલો લેવાને તૈયાર થયા. તેના અન્યાયી આચરણનો વીર પ્રતીવાદ કરવા સાડે એક દિવસ નક્કી થયો. એ દિવસે ચાર વીર પુરુષો બધા સૈનિકોના પ્રતિનિધિતરીકે રાજ હેન્દ્રીની સન્મુખ હાજર થયા. એમનામાંથી લોર્ડ વેરિલા નામના એક સાહસી અને નિર્ભય ચિત્તવાળા ગૃહસ્થે ગંભીર સ્વરે પોતાના ભાષણને આરંભ કર્યો. તેમના ભાષણનો સાર સંક્ષેપમાં અને ઉત્તરીએ છીએ:-

એનાં આ બાણીને-આ મદાન સાધ્વીજીને જરા પણ પારખી શક્યો નહિ. એણે તો હિપત્રા ઉત્તરથી ઉતરતું એમજ ધાર્યું કે, ઇલિઝાબેથના હૃદયમાં વેર લેવાની ઇચ્છા પ્રગળ છે. આથી કરીને હેત્રી કાંઈક ભય અને કાંઈક પશ્ચાત્તાપની જ્વાળાથી સ્થિર બેસી શક્યો નહિ. એ જનની સોફિયા અને નાના ભાઈ કેનરાદને સાથે લઈને વિધવા રાણી ઇલિઝાબેથની પાસે ગયો અને વિનયપૂર્વક બોલ્યો કે “મને માફ કરો, હું મારા બધા અપરાધોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા તૈયાર છું.”

સરળ અને પ્રીતિમયી ઇલિઝાબેથના પ્રાણમાં ફનેહ ઉભરાઈ આવ્યો. તે હેત્રીને ગળે વળગી પડ્યાં. હૃદય ભરાઈ આવવાથી તેમના કંઠમાંથી એક પણ શબ્દ નીકળ્યો નહિ, પણ અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. તેમના હૃદયનો આ દિવ્ય પ્રભાવ (ઉત્તરો) અને સ્વર્ગીય હમાભાવ જોઈને લોકોના અદ્ભુતભાવનો પાર રહ્યો નહિ. બધા કહેવા લાગ્યા કે:-

“આ ઇલિઝાબેથ માનવી છે કે દેવી ?”

આ વખતે આ સાક્ષાત્ દેવસમી સાધ્વી દેવીના દિવ્ય ભાવથી સર્વના હૃદયમાંથી હેત્રી પ્રત્યેનો વિરોધી ભાવરૂપી પથ્થર પીગળી ગયો, મરુભૂમિમાં જ્યાં ત્યાં પ્રીતિનું ગરજું વહેવા લાગ્યું, હિંસા-દેવ બધું આશુ ઝસું, હેત્રી બાણીનો આવો દિવ્ય વ્યવહાર જોઈને સ્થિર બેસી શક્યો નહિ. એ પણ હવે બાળકની પેઠે રોવા લાગ્યો. રાજમાતા સોફિયા પણ પુત્રવધૂનાં આંસુ સાથે પોતાનાં આંસુ ભેળવવા લાગ્યાં. આ અપૂર્વ દ્રશ્ય જોઈને વીર ચોદાઓનાં પણ અશ્રુઓ ખાળ્યાં ખાળી શકાયાં નહિ. આજ આંસુઓદારાજ સઘળાંનું એકબીજાસાથે મિલન થયું. ઇલિઝાબેથ, સાસુ, દિયર અને સ્વામીની સાથે ગયેલા એનિકોના આગ્રહને પાછો ઠેલી નહિ શક્યાથી વાટંબર્ગના રાજમહેલમાં ગયાં. એમણે છોકરાંઓને લઈને એ રાજમહેલમાં જ રહેવું એવું નક્કી થયું. ઇલિઝાબેથને રાણીતરીકે જે જે અધિકાર હતા, તે બધા તેમને આપવામાં આવ્યા.

૬-પ્રભુપ્રેમધેલી ઇલિઝાબેથ

ઇલિઝાબેથ પાછાં રાજનગરના સુરમ્ય મહેલમાં વાસ કરી રહ્યાં છે. તેમનાં સંતાનો પાછાં પિતૃગૃહમાં આવ્યાં છે. પાછી તેમના સુખને માટે નાના પ્રકારની તૈયારીઓ થઈ રહી છે. આ વખતે હેત્રીએ બાણીને રાજમહેલના આનંદોત્સવ અને ગાનગાનમાં

શંકા હતી ? આ પુણ્યશીલા સાધ્વીજી પોતેજ આ દેશના રાજ-
મહેલનાં કર્તા-કારવતા બન્યાં હોત તો એમાં પણ આપણું શું
અનિષ્ઠ થવાનું હતું ? હવે વિદેશના લોકો શું અમને ધિક્કારશે
નહિ ? આપ શું એટલું પણ સમજી શક્યા નથી કે, આ કાર્યથી
આપ ઈશ્વરના ક્રોધને પાત્ર બન્યા છો ? આપે શું આ દેશ ઉપર
અને આપના ગૌરવમય વંશ ઉપર આપના અયોગ્ય વર્તનથી
કલંક ચોંટાડ્યું નથી ? આપ જો એને માટે ઈશ્વરની આગળ
પશ્ચાત્તાપ નહિ કરો, આપનાં ભાણી સાથે પાછો સંપં નહિ કરો
અને આપના ભાઈનાં સંતાનોને એમના હક્કની બધી વસ્તુઓ
પાછી નહિ સોંપી દો; તો નિશ્ચય જાણજો કે, આ દેશ ઉપર ઈશ્વર-
નો કેર ઉતરશે.”

લૉર્ડ વેરિલાનું એક એક વાક્ય જ્વાળામુખી પર્વતમાંથી
ઉડતા અંગારાની પેઠે એ રાજના હૃદય ઉપર પડવા લાગ્યું. એ
હવે વધારે વાર મુઠ્ઠી રિથર રહી શક્યો નહિ. ભય, પશ્ચાત્તાપ,
લજ્જા અને દુઃખથી વ્યાકુળ થઈને એ ઉભો થયો અને પછી
થોડી વારે બોલવા લાગ્યો કે “મારા અપરાધનો ખરેખરાત મને
પસ્તાવો થાય છે. હવેથી હું કોઈ પણ દિવસ બીજાઓની ખરાબ
સલાહ સાંભળીશ નહિ. તમે મારા ઉપર આપના એક બંધુના
જેટલો વિશ્વાસ રાખજો, મારાં ભાણી રાજ્યમાંથી જે કાંઈ સંપત્તિ
માગશે તે હું તેમને અર્પણ કરીશ; વળી આપની આગળ બીજી
પણ કહેવાની જરૂર સમજું છું. તે એ કે, મારાં ભાણીને હું આખા
દેશનો અધિકાર આપીશ તો એ આખા દેશને પણ ઈશ્વરની
સેવામાં અર્પણ કરશે.”

લૉર્ડ વેરિલા બોલ્યો કે “ખરેખર, ઈશ્વરના ક્રોધમાંથી બચ-
વાનો એજ એકલો ઉપાય છે.”

પછી રાજા હેન્રીએ તરતજ થોડુંક નૈન્ય ઇલિઝાબેથની પાસે
મેલવ્યું. તેઓએ વિધવા રાણીની પાસે જઈને કહ્યું કે ‘આપ રાજ્ય-
માંના કયા કાગ ઉપર અધિકાર મેળવીને રાજા હેન્રીની સાથેના
ઠંડા મટાવી દેશો ?’

ઈલિઝાબેથે કહ્યું કે “મોટા મોટા મહેલો, ધનરત્નો કે રાણીને
અધિકાર કે બધામાંથી મારે કાંઈ પણ જોડતું નથી. એથી તો
મારું ચિત્ત સંચાર થાય અને હું ઈશ્વરની પ્રતિ કરી શકું નહિ.”

તેનિજે નિમિશ થઈને રાજા હેન્રીની પાસે ગયા, પરંતુ હેન્રી

પાંચોને લીધે આ અસાધ્યત ધન તથા ઐશ્વર્યથી ભરેલી
રીમાં વધારે રહેવાની તેમણે ઇચ્છા કરી નહિ. બિચારા
અને વિપત્તી લોકો તો મહાન સાધ્વીની આવી મતિ
દેવે લાગ્યા કે:-

રાણી હવે તો ગાંડી થઈ ગઈ છે."

ઇલિઝાબેથ રાજમહેલમાંથી રાટલી, મિથાન્ન અને બીજા
ના પદાર્થો લઈને ખુસ્તી રીતે રાજમાર્ગમાં થઈને ગરીબોની
ગેઝોમાં જતાં. એ વખતે અનેક સ્ત્રી-પુરુષો તેઓ સાંભળે
રીતે બોલતાં કે:-

"બુઝો તો આ ગાંડી રાણી ! આ રાણી તદ્દન ઘેલી થઈ ગઈ છે."

આ બધી કટાક્ષવાદી સાંભળવાથી ઇલિઝાબેથને કંઈ નહિ
! એમના મુખ ઉપર સર્વદા આનંદની જ્યોતિ અજાગ્યા કરતી.

ઘોડા દિવસ પછી એવું નક્કી થયું કે, ઇલિઝાબેથે મારણગં
કરના એક નિર્જન અને મનોરમ સ્થાનમાં જઈને રહેવું. એ
સ્થાનમાં તપસ્યા અને જનસેવા બંને માટે અત્યંત સગવડ મળશે.
ઇલિઝાબેથ રાજમહેલમાંથી જવાનાં હતાં તે દિવસે એ મહાન
સાધ્વીજી બધાંઓની વિદાય માગતાં બોલ્યાં કે:-

"આપે મને જેટલી આહી છે, મારા ઉપર જેટલી દયા
! બી છે, જેટલી બધી કરુણાને શું હું પાત્ર છું ? કહો, મેં તમારે
મારું ક્યાં કરું કર્યું છે ? આજ આપ સર્વે મને દક્ષમા આપો, મારે
માટે પ્રાર્થના કરો, મને પ્રકુલ વદને વિદાય આપો. આપની
પ્રાર્થનાથી તથા પરમેશ્વરની કરુણાથી હું મારું સર્વસ્વ પ્રભુને
ક્ષમર્પણ કરી શકું; તેનીજ સેવામાં આ તન અને મનનો અલ્પ
અલ્પ અર્પણ ધાય એવું હું ઇચ્છું છું."

રાજનગરીનો ત્યાગ કરીને ઇલિઝાબેથ મારણગં શહેરમાં
પહોંચ્યાં. એ શહેરનો બધો અધિકાર તેમનેજ સોંપવામાં આવ્યો
હતો. એ સ્થળનાં બધાં સ્ત્રીપુરુષોએ તેમને આવકાર આપ્યો.
પરંતુ એવી જાતનો આવકાર અને જનકોલાહલ ઇલિઝાબેથને
જરા પણ રૂચ્યો નહિ. એ તો શહેરથી ત્રણ માઈલ દૂર આવેલા
એક નિર્જન સ્થાનમાં ગયાં. ત્યાં આગળ નાના પ્રકારનાં વૃક્ષો તથા
લતાઓની વચ્ચે એક નાનીસી કુટિર હતી. એ કુટિરનું છાપડું
તૂટેલું હતું; પણ એના ઉપર વૃક્ષની શાખાઓ તથા લીલાં પાંદડાં-
ઓની છાયા જરૂર હતી.

અભિલાષાઓને લીધે આ અશાશ્વત ધન તથા ઐશ્વર્યથી બરેલી રાજનગરીમાં વધારે રહેવાની તેમણે ઇચ્છા કરી નહિ. બિચારા પામર અને વિપથી લોકો તો મહાન સાધ્વીની યાત્રી મતિ બેઠને રહેવા લાગ્યા કે:-

"રાણી હવે તો ગાંડી થઇ ગઇ છે."

ઇલિઝાબેથ રાજમહેલમાંથી રાટલી, મિથાન્ન અને ષીઝ ખાવાના પદાર્થો લઇને ખુફલી રીતે રાજમાર્ગમાં થઇને ગરીબોની જુપડીઓમાં જતાં. એ વખતે અનેક સ્ત્રી-પુરુષો તેઓ સાંભળે એવી રીતે બોલતાં કે:-

"ભુઓ તો આ ગાંડી રાણી ! આ રાણી તદ્દન ઘેલી થઇ ગઇ છે."

આ બધી કટાક્ષવાળી આંસળવાળી ઇલિઝાબેથને કષ્ટ નહિ થતાં એમના મુખ ઉપર સર્વદા આનંદની જ્યોતિ અજળ્યા કરતી.

થોડા દિવસ પછી એણે નક્કી થયું કે, ઇલિઝાબેથે મારખર્ગ શહેરના એક નિર્જન અને મનોરમ સ્થાનમાં જઇને રહેવું. એ સ્થાનમાં તપસ્યા અને જનસેવા બંને માટે અત્યંત સગવડ મળશે. ઇલિઝાબેથ રાજમહેલમાંથી જવાનાં હતાં તે દિવસે એ મહાન સાધ્વીજી બધાંઓની વિદાય માગતાં બોલ્યાં કે:-

"આપે મને જેટલી આહી છે, મારા ઉપર જેટલી દયા રાખી છે, એટલી બધી કરુણાને શું હું પાત્ર છું ? કહો, મેં તમારે સારું ક્યાં કર્યું ? આજ આપ સર્વે મને ક્ષમા આપો, મારે માટે પ્રાર્થના કરો, મને પ્રકુલ્લ વદને વિદાય આપો. આપની પ્રાર્થનાથી તથા પરમેશ્વરની કરુણાથી હું મારું સર્વસ્વ પ્રભુને સમર્પણ કરી શકું; તેનીજ સેવામાં આ તન અને મનનો અલ્પ એ અલ્પ અર્પણ ધાય એવું હું ઇચ્છું છું."

રાજનગરીનો ત્યાગ કરીને ઇલિઝાબેથ મારખર્ગ શહેરમાં પહોંચ્યાં. એ શહેરનો બધો અધિકાર તેમનેજ સોંપવામાં આવ્યો હતો. એ સ્થળનાં બધાં સ્ત્રીપુરુષોએ તેમને આવકાર આપ્યો, પરંતુ એવી બાતનો આવકાર અને જનકોલાહલ ઇલિઝાબેથને જરા પણ રૂચ્યો નહિ. એ તો શહેરથી ત્રણ માઈલ દૂર આવેલા એક નિર્જન સ્થાનમાં ગયાં ત્યાં આગળ નાના પ્રકારનાં વૃક્ષો તથા લતાઓની વચ્ચે એક નાનીશી કુટિર હતી. એ કુટિરનું છાપડું તોડું હતું; પણ એના ઉપર વૃક્ષની શાખાઓ તથા લીલાં પાંદડાં-ઓની છાયા જરૂર હતી.

ખાતાં નહિ, સારો પોશાક પહેરતાં નહિ, બૂજ કિંમતનો અક્ષો
ધારણ કરતાં અને એવી સ્થિતિમાં પણ બહાર ડોઈ ગરીબ માણસને
ટાઢમાં કાંપતો. જુએ તો તેમને એટલી બધી દયા ઉપજતી કે
પોતાના અંગ ઉપરનો એ અક્ષો ઉતારીને એ દરિદ્ર મનુષ્યને પહે-
રાવતાં અને પોતે પાછાં ઘેર આવીને સઘડીનાં તાપથી ટાઢનું
નિવારણ કરતાં.

આટલા દિવસસુધી તેમનાં પુત્રપુત્રીઓ તેમની સાથે હતાં;
પણ હવે એ તેમને પણ પોતાની પાસે રાખી શક્યાં નહિ. તેમનાં
મુકુમાર મુખો જોઈને તેમનો માતૃસ્નેહ ઉછળી આવતો, પણ
હવે એ લોકો દૂર આડ્યાં જવાથી તેમના અંતરમાં ડોઈ પણ
જાતની આસક્તિ રહી નહિ. હવે આ વિશાળ વિશ્વમાં એમને એક-
માત્ર ઈશ્વર સિવાય કોઈ રહ્યું નહિ. એ તપસ્વિની નારીએ પ્રથમ
જીવનમાં પ્રેમથી અધીરાં બનીને પ્રાર્થના કરી હતી કે:-

“હે મારા પ્રિયતમ પરમેશ્વર ! હું તને આહીશ; અને તારા
સિવાય બીજી કોઈ પણ વસ્તુને હું આહીશ નહિ. જે જે સામગ્રીઓ
મને તારા તરફ ન લઈ જાય તેનાથી મને વેદના થાઓ. મારે માટે
એ વસ્તુઓ ઝેરી થાઓ. એકમાત્ર તારીજ ઇચ્છાઓ મને પ્રિય
અને મુખદાયક થાઓ. સર્વદા તારીજ ઇચ્છા મારી ઇચ્છા બનો.
જેમ પ્રેમી માણસ પોતાના પ્રિયને મળવાની ઇચ્છા રાખે છે અને
પોતાનું સર્વસ્વ પ્રિયતમને અર્પણ કરવા માગે છે; તેજ પ્રમાણે હું
મારે પોતાને સારું કંઈ પણ ન રાખતાં મારી બહારની અને આંત-
રિક સમસ્ત સામગ્રી, મારો સમગ્ર અંતરાત્મા સંપૂર્ણરૂપે તને
અર્પણ કરવા આહું છું. મેં લૌકિક ધન અને ઐશ્વર્ય મેળવવાની
ઇચ્છા એકદમ દૃઢ્યમાંથી દૂર કરી છે. મારી પાસે જો અનેક દુનિ-
યાઓ હોત તો એ સઘળી દુનિયાઓ પણ આપના નામપર આપી
દઈને હું દીનતા અને દરિદ્રતા મેળવત અને તારામાંજ રૂળી જાત.
હે મારા દૃઢ્યના સ્વામી ! તારાપ્રત્યે મારો પ્રેમ એટલો બધો વધારે
છે, કે એ પ્રેમને ખાતર હું એ દારિદ્ર્યવનનેજ સર્વથી વધુ પવિત્ર
મણું છું. આ સંસારમાં મારું જે કંઈ છે, તેનો તારે ખાતર ત્યાગ
કરું છું, કે જેથી હું તારામાંજ રમણ કરી તદ્દરૂપ થઈ શકું.”

ઇતિહાસના અંતરની એ ઉચ્ચ પ્રાર્થના આજે આટલા
દિવસ પછી પૂર્ણ થઈ. એ ખરેખર ઇશ્વરમાંજ તદ્દલીન-તદ્દરૂપ થઈ
અર્ધાં તેમને જોવાવારજ મનમાં એવું ચર્તું કે, બાલે સાક્ષાત્ ધર્મ-
મ. સા. ૫

[illegible]

4

[illegible]

1. 1990年12月15日，在“九七”香港回归前夕，香港各界人士纷纷发表文章，就香港回归后的前途问题，提出自己的看法。

the 1990s, the number of people in the world who are undernourished has declined from 760 million to 600 million. The number of people who are malnourished has declined from 1.1 billion to 800 million. The number of people who are obese has increased from 100 million to 300 million. The number of people who are overweight has increased from 100 million to 300 million. The number of people who are undernourished has declined from 760 million to 600 million. The number of people who are malnourished has declined from 1.1 billion to 800 million. The number of people who are obese has increased from 100 million to 300 million. The number of people who are overweight has increased from 100 million to 300 million.

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

[illegible]

સમાધિને ચારે એમના મૃતદેહને સ્મશાનભૂમિમાં લઈ જતી વખતે પાદરી લોકો ધર્મસંગીત ગાવા લાગ્યા. પરંતુ સેંકડો દીન-દુઃખીઓના વિલાપમાં એ સંગીત વિલીન થઈ ગયું.

ઇતિહાસ પ્રત્યે જે લોકોની અતિશય ભક્તિ હતી, અત્યંત પ્રેમ હતો, તે લોકો આ પુણ્યશીલા સાધ્વીના દેહાંત પછી તેમના ઘરમાં બેસીને અનુભવવા લાગ્યા કે, જાણે એ મહા તપસ્વિનીના જીવનક્રમની સૌરભથી આખું મકાન ભરપૂર છે. જાણે હજી પણ એ ગાઈ રહ્યાં છે કે:-

“મારા પ્રભુને થરણે, રાત્રી અને ગૌરવ માટે;

ત્યાગ કર્યો સર્વસ્વનો, જળીને તુચ્છ અસાર.

મેં તેને દેખ્યો છે, તેને આહ્વા છે, અને વિશ્વાસ કર્યો છે કે એ-એજ છે સર્વસ્વ માટે.”

દેવરંડ એવાન બટલર સાહેબનો ‘સંતજીવની’ નો અંધ વાંચ્યાથી માલમ પડે છે કે, ઇતિહાસના મૃત્યુ પછી ચાર વર્ષે, ગામના પોષે તેમને ‘સેઇન્ટ’ (સાધ્વી) ગણવાનો હુકમ બહાર પાડ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૨૩૬માં ઇતિહાસના સમાધિસ્થળમાં એક ખાસ અનુષ્ઠાન થયું. સમ્રાટ દ્વિતીય ફ્રેડરિકે પોતાને હાથે તેમની સમાધિ ઉપર એક કિંમતી સુવર્ણ મુકુટ સ્થાપિત કર્યો. એ સમયે ઇતિહાસનો પુત્ર રાજકુમાર હારમેન, કન્યા સોફિયા અને નાર દ્રેડ અનુષ્ઠાનમાં હાજર હતાં. તેમની સૌથી નાની કન્યા જનનીની પવિત્ર સ્મૃતિ હૃદયમાં ધારણ કરીને સંન્યાસિની થઈ હતા.

સાધ્વી કેથેરિન

(૧)

સાધ્વી કેથેરિન યુરોપનાં એક મહાન સાધ્વી હતાં. એ સાધકોની જેમ કઠોર ધર્મસાધના કરતાં. તેમને સમાધિ સાધ્ય આ સમાધિની સ્થિતિમાં ઇશ્વરમાં યોગયુક્ત (તન્મય-તદ્વીન) એ પરમ આનંદનો અનુભવ કરતાં. ચૌદમી શતાબ્દીમાં યૂરો જે પૂજ્ય નારીઓ થઇ ગઇ છે, તેમાં કેથેરિનનું નામ વિશેષ જાણીય છે. ખ્રિસ્તી ધર્મના ઘણા લોકો તેમને દેવી ગણીને માન પતા. હજુ પણ અનેક ધાર્મિક પુરુષો તેમના પ્રત્યે ભક્તિ દાખવે છે. સ. ૧૩૪૭માં કેથેરિનનો જન્મ થયો હતો. ઇટાલિ દેશ સાયેના નગરમાં તેમનું જન્મસ્થાન હતું. તેમના પિતાનું નેકોપો હતું. એ સરલચિત્ત, વિનયી, દયાવાન અને ધર્મ પ્રમ આલનારા ગૃહસ્થ હતા. કેથેરિનની માતાનું નામ લાપા હતું. એક સ્નેહમયી સુગૃહિણી અને સાધ્વી સન્નારી હતાં. માતા કેથેરિનને તેના સરળ અને સ્નેહાળ સ્વભાવને લીધે ઘણુંજ આહ હતાં. તેમનું મુખ ખીલેલા પુષ્પના જેવું અતિ સુંદર હતું. એ વખતે છેક ખાળક હતાં, તે વખતે પણ તેમના માધુર્યમય મુખ છટા જોઇને લોકો અંજલિ જતા. એને લીધે પડોશનાં સ્ત્રીપુરુ તેમને ઘણુંજ લાડ લડાવતાં હતાં; એટલુંજ નહિ પણ એ સર પ્રકૃતિવાળી, પવિત્ર અને હસમુખી બાલિકાની હાજરીથી તેમ સર્વાવહાલાંએને ઘણો આનંદ થતો. તેઓએ એમનું નામ 'આન' મયી' પાડ્યું હતું.

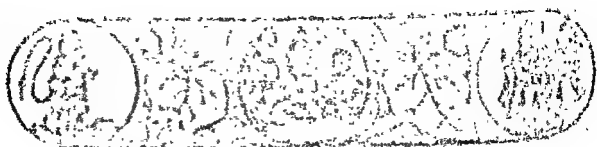
કેથેરિન બચપણથીજ ધર્મને માટે ઘણાં બ્યાકુળ રહેતાં હતા તેમના જીવનચરિત્રમાં એવિધે એક સ્વપ્નનો ઉલ્લેખ છે. એક રાત્રે કેથેરિન ઉઘમાં હતાં ત્યારે તેમને સ્વપ્ન આવ્યું કે, ઇસુ ખ્રિસ્ત જ્યોતિર્મય મૂર્તિ ધારણ કરીને તેમની સન્મુખ ઉભા છે. એ વખતે એમની વય કેવળ છ વર્ષની હતી. એ દિવસથી તેમના કોમળ મનમાં ધર્મવૃત્તિ જાગ્રત થઇ. એજ વયમાં કે જ્યારે ખીજ બાલિકા

ઓ દોડવા-ફેદવામાં વખત ગાળે છે તે વચમાં કેથેરિન હંમેશાં
તે સાધુઓના જીવનની કથા સાંભળતી અને એથી એના હૃદયને
પણ સંતોષ થતો. એ બાલિકાના મનમાં એવો સંકલ્પ ઉત્પન્ન
થયો કે, હું પણ સાધુઓની જેમ પવિત્ર જીવન ગાળવાનો ચત્ન કરીશ.
વચ વધવા સાથે કેથેરિનના અંતરનો અસ્પષ્ટ ધર્મભાવ પણ
ખીલવા લાગ્યો. એકાંતમાં બેસીને એમણે પ્રાર્થના કરવાનું શરૂ
કયું. એમના મનમાં પ્રભુ ઉઠવા લાગ્યો કે “હું ધર્મજીવન કેવા
પ્રકારે પ્રાપ્ત કરી શકીશ?”

અમે જે સમયની કથા લખી રહ્યા છીએ તે સમયમાં યુરોપમાં
એક પ્રકારની સંન્યાસિનીઓ જોવામાં આવતી. એ સંન્યાસિની-
ઓના જીવનનું લક્ષ્ય તંપસ્યા અને લોકસેવા હતું. તેમના ચરિત્ર-
થી આકર્ષાઈ સંન્યાસિની થવાની વાસના તેના મનમાં ઉદ્ભવી.

એક દિવસ પ્રભાતનો સમય હતો, આકાશમાં પ્રકાશની રેખા
નીકળી રહી હતી. બેએક પક્ષીઓનાં સુમધુર સંગીત કર્ણમાં પ્રવેશ
કરી રહ્યાં હતાં. એવે સમયે કેથેરિન ઘર બહાર જવા લાગ્યાં. એક
નિર્જન સ્થાનમાં જવાનો તેમનો ઉદ્દેશ હતો. કોણ જાણે શાથી
આજે એમનું મન ઉદાસ હતું. ચાલતાં ચાલતાં એમણે એક રમ-
ણીય બગીચો દીઠો. એ સ્થાનના નિરુપમ સૌંદર્યે તેમના ચિત્તને
ખેંદ્યું. એ ધ્યાનમાં મગ્ન થઈ ગયાં. એકાએક સંસારનાં સંકટો
પ્રલોભનો-લાલચો-એ બાલિકા આગળ ખડાં થઈ ગયાં. રજે પોતે
એ લાલચોના ઉંડા ખાડામાં પડી બચ, રજે પોતાના સંકલ્પમાં
ભંગ થાય, એ ભયથી તેમણે ઇશ્વરની આગળ પ્રાર્થના કરવા માંડી.
એજ વખતે એ પ્રલોભનો દૂર થઈ ગયાં અને અંતરમાં દિવ્ય પ્રકાશ
અમઝી ઉઠ્યો. ઇશ્વરે ઇચ્છાસથી કેથેરિનને સમજાવી કે, તેને માટે
કુમારીમત ધારણ કરવું એજ શ્રેયસ્કર છે. ત્યારપછી બાલિકાના અંતર-
માંથી ફરીથી પ્રાર્થના નીકળવા લાગી કે:-“હે પ્રભુ! હું તમનેજ
હૃદયથી વરી શકું અને બીજા કોઈને પણ પતિષ્ઠે ન સ્વીકારું એવું કરો.”

કેથેરિને મનથી સંકલ્પ તો કર્યો કે, હું આખી જીંદગી કુમારી
રહીને ધર્મસાધના કરીશ; પરંતુ એ વાત માતૃપિતાની આગળ
કહેવાની તેની હિંમત આવી નહિ. એ વાત બાલુગાંજ એમને બહુ
આઘાત લાગત. કેમકે એમનાં મન ઘણાં કામળ હતાં અને પ્રાણ-
પ્રિય પુત્રોને યોગ્ય વર સાથે પરણાવી સુખી કરવાને આતુર હતાં.
જનની લાપાએ તો કેન્દ્યાની બાર વર્ષની વયમાંજ તેનો વિવાહ

સાધ્વી કેથેરિન

(૧)

સાધ્વી કેથેરિન યુરોપનાં એક માદાન સાધ્વી હતાં. એ ઉર સાધકોની પેઠે ઠોકાર ધર્મ સાધના કરતાં. તેમને પ્રમાણિ સાધ્ય હ આ સમાધિની સ્થિતિમાં ઇશ્વરમાં યોગયુક્ત (તન્મય-તદ્દીન) થા એ પરમ આનંદનો અનુભવ કરતાં. ચૌદમી શતાબ્દીમાં યુરોપ ને પૂજ્ય નારીઓ થઇ ગઇ છે, તેમાં કેથેરિનનું નામ વિશેષ ઉખનીય છે. ખ્રિસ્તી ધર્મના ઘણા લોકો તેમને દેવી ગણીને માન પતા. હજુ પણ અનેક ધાર્મિક પુરુષો તેમના પ્રત્યે લાક્ષિ દાખવે

ઈ. સ. ૧૩૪૭માં કેથેરિનનો જન્મ થયો હતો. ઇટાલિ દેશ સાયેના નગરમાં તેમનું જન્મસ્થાન હતું. તેમના પિતાનું ન નેકોપો હતું. એ સરલચિત્ત, વિનયી, દયાવાન અને ધર્મ પ્રમ આલનારા ગૃહસ્થ હતા. કેથેરિનની માતાનું નામ લાપા હતું. એક સ્નેહમયી સુગૃહિણી અને સાધ્વી સન્નારી હતાં. માતા કેથેરિનને તેના સરળ અને સ્નેહાળ સ્વભાવને લીધે ઘણું જ ચાહ હતાં. તેમનું મુખ ખીલેલા પુષ્પના જેવું અતિ સુંદર હતું. એ વખતે છેક ખાળક હતાં, તે વખતે પણ તેમના માધુર્યમય મુખ છટા જોઈને લોકો અંજાઇ જતા. એને લીધે પડોશનાં સ્ત્રીપુર તેમને ઘણું જ લાડ લડાવતાં હતાં; એટલું જ નહિ પણ એ સર પ્રકૃતિવાળી, પવિત્ર અને હસમુખી ખાલિકાની હાજરીથી તેમ સગાંવહાલાંઓને ઘણું આનંદ થતો. તેઓએ એમનું નામ 'આન મયી' પાડ્યું હતું.

કેથેરિન બચપણથી જ ધર્મને માટે ઘણાં વ્યાકુળ રહેતાં હ તેમના જીવનચરિત્રમાં એવિધે એક સ્વપ્નનો ઉલ્લેખ છે. એક કેથેરિન ઉઘમાં હતાં ત્યારે તેમને સ્વપ્ન આનંદુ કે, ઇસુ ખ્રિ જ્યોતિર્મય મૂર્તિ ધારણ કરીને તેમની સન્મુખ ઉભા છે. એ વા એમની વય કેવળ છ વર્ષની હતી. એ દિવસથી તેમના કોન મનમાં ધર્મવૃત્તિ જાગ્રત થઇ. એજ વયમાં કે જ્યારે ખીજ ખા

કાઓ દોડવા-ફૂલવામાં વખત ગાળે છે તે વયમાં દેવેરિન હમેશાં સંત સાધુઓના અવનની કથા સાંભળતી અને એથી એના હૃદયને ઘણું સંતોષ થતો. એ બાલિકાના મનમાં એવો સંકેત ઉત્પન્ન થયો કે, હું પણ સાધુઓની જેમ પવિત્ર અવન ગાળવાનો ચત્ત કરીશ.

વય વધવા સાથે દેવેરિનના અંતરનો અસ્પષ્ટ ધર્મભાવ પણ ખીલવા લાગ્યો. એકાંતમાં બેસીને એમણે પ્રાર્થના કરવાનું શરૂ કર્યું. એમના મનમાં પ્રશ્ન ઉડવા લાગ્યો કે “હું ધર્મ અવન કેવા પ્રકારે પ્રાપ્ત કરી શકીશ?”

અને જે સમયની કથા લખી રહ્યા છીએ તે સમયમાં યુરોપમાં એક પ્રકારની સંન્યાસિનીઓ એવામાં આવતી. એ સંન્યાસિનીઓના અવનનું લક્ષ્ય તંપસ્યા અને લોકસેવા હતું. તેમના ચરિત્રથી આકર્ષાઈ સંન્યાસિની થવાની વાસના તેના મનમાં ઉદ્ભવી.

એક દિવસ પ્રભાતનો સમય હતો, આકાશમાં પ્રકાશની રેખા નીકળી રહી હતી. બેએક પક્ષીઓનાં મુમધુર ગંગીત કણમાં પ્રવેશ કરી રહ્યાં હતાં. એવે સમયે દેવેરિન ઘર બહાર જવા લાગ્યાં. એક નિર્ગુન સ્થાનમાં જવાનો તેમનો ઉદ્દેશ હતો. ઠોણ બણે સાથી આજે એમનું મન ઉદાસ હતું. ચાલતાં ચાલતાં એમણે એક રમણીય બગીચો દીઠો. એ સ્થાનના નિરુપમ સૌંદર્યે તેમના ચિત્તને ખેંચ્યું. એ ધ્યાનમાં મગ્ન થઈ ગયાં. એકાએક સંસારનાં સંકેટો પ્રલોભનો-લાલચો-એ બાલિકા આગળ ખડાં થઈ ગયાં. રખે પોતે એ લાલચોના ઉંઘ ખાટામાં પડી બચ, રખે પોતાના સંકેતપમાં ભંગ થાય, એ બચથી તેમણે ઇશ્વરની આગળ પ્રાર્થના કરવા માંડી. એજ વખતે એ પ્રલોભનો દૂર થઈ ગયાં અને અંતરમાં દિવ્ય પ્રકાશ સમઘી ઉઠ્યો. ઇશ્વરે ઇશ્વારાથી દેવેરિનને સમજાવી કે, તેને માટે કુમારીવ્રત ધારણ કરવું એજ શ્રેયસ્કર છે. ત્યારપછી બાલિકાના અંતરમાંથી ફરીથી પ્રાર્થના નીકળવા લાગી કે:—“હે પ્રભુ! હું તમનેજ દૃઢચેત્વી બની શકું અને બીજા કોઈને પણ પતિરૂપે ન સ્વીકારું એવું કરો.”

દેવેરિને મનથી સંકેત પો કયો કે, હું આખી અંદગી કુમારી રહીને ધર્મસાધના કરીશ; પરંતુ એ વાત માતપિતાની આગળ કહેવાની તેની હિંમત ચાલી નહિ. એ વાત બાલુનાંજ એમને બહુ અપ્રમાદ લાગત. કેમકે એમનાં મન ઘણાં દોષમળ હતાં અને પ્રાણપ્રિય પુરીને ચોગ્ય વર સાથે પરણાવી મુખી કરવાને આતુર હતાં. જનની લાપાએ તો કન્યાની બાર વર્ષની વયમાંજ તેનો વિવાહ

સાધ્વી કેથેરિન

(૧)

સાધ્વી કેથેરિન યૂરોપનાં એક મહાન સાધ્વી હતાં. એ ઉત્તમ સાધકોની પેઠે કઠોર ધર્મસાધના કરતાં. તેમને સમાધિ સાધ્ય હતી. આ સમાધિની સ્થિતિમાં ઈશ્વરમાં યોગયુક્ત (તન્મય-તણીન) થઇને એ પરમ આનંદનો અનુભવ કરતાં. ઔદમી શતાબ્દીમાં યૂરોપમાં જે પૂજ્ય નારીઓ થઇ ગઇ છે, તેમાં કેથેરિનનું નામ વિશેષ ઉલ્લેખનીય છે. ખ્રિસ્તી ધર્મના ઘણા લોકો તેમને દેવી ગણીને માન આપતા. હજુ પણ અનેક ધાર્મિક પુરુષો તેમના પ્રત્યે ભક્તિ દાખવે છે.

ઈ. સ. ૧૩૪૭માં કેથેરિનનો જન્મ થયો હતો. ઇટાલિ દેશમાં સાયેના નગરમાં તેમનું જન્મસ્થાન હતું. તેમના પિતાનું નામ જેકોપો હતું. એ સરલચિત્ત, વિનયી, દયાવાન અને ધર્મ પ્રમાણે આલનારા ગૃહસ્થ હતા. કેથેરિનની માતાનું નામ લાપા હતું. એ એક સ્નેહમયી સુગૃહિણી અને સાધ્વી સન્નારી હતાં. માતૃપિતા કેથેરિનને તેના સરળ અને સ્નેહાળ સ્વભાવને લીધે ઘણુંજ આહતાં હતાં. તેમનું મુખ ખીલેલા પુષ્પના જેવું અતિ સુંદર હતું. એ જે વખતે છેક બાળક હતાં, તે વખતે પણ તેમના માધુર્યમય મુખની છટા જોઈને લોકો અંબાઇ જતા. એને લીધે પડોશનાં સ્ત્રીપુરુષો તેમને ઘણુંજ લાડ લડાવતાં હતાં; એટલુંજ નહિ પણ એ સરળ-પ્રકૃતિવાળી, પવિત્ર અને હસમુખી બાલિકાની હાજરીથી તેમનાં સગાંવહાલાંઓને ઘણું આનંદ થતો. તેઓએ એમનું નામ 'આનંદમયી' પાડ્યું હતું.

કેથેરિન બચપણથીજ ધર્મને માટે ઘણું વ્યાકુળ રહેતાં હતાં. તેમના જીવનચરિત્રમાં એવિયે એક સ્વપ્નનો ઉલ્લેખ છે. એક રાત્રે કેથેરિન ઉઘમાં હતાં ત્યારે તેમને સ્વપ્ન આવ્યું કે, ઇસુ ખ્રિસ્ત જ્યોતિર્મય મૂર્તિ ધારણ કરીને તેમની સન્મુખ ઉભા છે. એ વખતે એમની વય કેવળ છ વર્ષની હતી. એ દિવસથી તેમના કોમળ મનમાં ધર્મવૃત્તિ વિકસત થઇ. એજ વયમાં કે ત્યારે ખીજી બાલિકા

અમારે ઘણું શરમાવું પડ્યું. ”

બાલિકાના શુક્રોમળ ખાલ-આંમુથી બિંબાઈ ગયા. તેણે કહ્યું
“ખરેખર, બહેન! મારી મોટી ભૂલ થઈ છે. એ ભૂલને માટે
તમારે મને નેટલો કપડો દેવો હોય તેટલો ટા.”

થોડા દિવસ પછી કેથેરિનની એ ભગિનીનું મૃત્યુ થયું. એ
બહેન ઉપર તેમને ઘણો પ્રેમ હતો, એટલે એ મૃત્યુથી એમને
બહુ આઘાત લાગ્યો. એ વિચારવા લાગ્યાં કે “આ દુનિયામાં તો
સઘણું જ આવું અનિત્ય છે. શું આ અનિત્ય જીવનના લોભમાં પડીને
નિત્યજીવનને હું ગુમાવીશ?” આ વિચારથી કેથેરિનનો વૈરાગ્ય
વધી પડ્યો, દેહદમનની ઇચ્છા વધારે પ્રળવ ઘઈ રહી. તેમણે ઘણા
દિવસ અગાઉથી માંસ ખાવાનું અને સારાં કપડાં પહેરવાનું છોડી
દીધું હતું; કેમળ શય્યા ઉપર સૂતાં નહોતાં; આમોદપ્રમોદ કે
નાચતમાશા તરફ એમનું ચિત્ત ચોંટતું નહોતું. હવે એ બાલિકાએ
એથી વિશેષ સંયમ પાળીને ધ્યાન અને પ્રાર્થનામાં જ પોતાનો
સમય ગાળવા માંડ્યો.

એવામાં એક બીજો બનાવ બન્યો. કેથેરિનના માયાના
વાળ ઘણાજ સુંદર હતા. એ આકર્ષક કેશમાંથી તેમનું અપૂર્વ
સૌંદર્ય દીપ્તી નીકળતું હતું. એક પાદરીએ પ્રથમ તો એવી
એવી ટાપટીપ ઉપરથી એમનું ચિત્ત ખેંચી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો
અને પછી એમનો વૈરાગ્ય ભેગો સાડ કહ્યું કે “તમે તમારા સુંદર
શુભાદાર કેશ કાપી શકશો?” કેથેરિન બોલ્યાં:—“તમે ધારતા
હો છો કે, આને કેશ ઉપર આસક્તિ છે; પણ આ હોય, હમણાંજ
આ ચોટલો કાપી નાખું છું.”

બાલિકાએ તરતજ પોતાના સુંદર કેશ કાપી નાખ્યા. એ
વખતમાં સંન્યાસિની થનાર રમણીઓના કેશ કાતરીને ઢુંકા કરી
દેવામાં આવતા. હવે કેથેરિનનાં સર્ગાસર્ગધીઓને ક્ષણ પડી કે,
એ સંન્યાસિની થઈ જશે આથી તેમના ચોકનો પાર રહ્યો નહિ.
તેમણે એ બાલિકાના ઉપર કઠોર બદોબસ્ત રાખવાનો અને ધરના
કામકાજનો બોલો નાખવાનો વિચાર કર્યો આ પ્રમાણે કામ આવી
પડવાથી તેમનાથી ઘર છોડીને નિર્જન સ્થાનમાં ઉપાસના સાડ
જવાતું નહિ; તેમજ ધ્યાનભજનનાં પણ સગવડ મળતી નહિ
સર્ગાવહાલાંઓ કેથેરિનને કહેવા લાગ્યા કે “હવે નોકર અને રસોઈ
આને રબા આપવાની છે. તારેજ એ બધું ધરકામ કરવું પડ્યું.”

દેવેરિને પ્રસન્નતાથી કહ્યું કે “મા ! હું જાણું કરીશ.”

પછી રસોડાને ઈશ્વરનું મંદિર અને ઘરનાં કામકાજને ઈશ્વરની એવા ગણીને પ્રકુદિત ચિત્તે દેશેરિને એ બાધો પરિશ્રમ કરવા માંડ્યો. રાત્રે ત્યારે કુરસદ મળતી, ત્યારે તે જાગીને એકાગ્રચિત્તે ઈશ્વરપ્રાર્થના કરતાં. એમની એ સમયની અવસ્થા વિષે રેવરંડ બટલર, પોતે રચેલા 'સંતજીવન' નામના ગ્રંથમાં લખે છે કે:-

“પરંતુ હલકામાં હલકું કામ પણ કૈથેરિનનેજ કરવું” પડતું. એ આનંદપૂર્વક સઘળું કામ કરતાં. અપમાન અને જોરજૂલમ સહન કર્યા છતાં પણ તેમનું મુખ ઉદાસ થતું નહિ. દુઃખ ગમે તેવા રૂપે આવે તો પણ તેઓ તેને ભેટતાં. ત્યારે શું તેમને વેદનાજ જાણતી નહોતી ? તેમને વેદના તો થતી હતી, પણ તે ઇશ્વરને શુભાવ્યાથી. પરંતુ એમના અંતર્યામી ઇશ્વરે તેમના હૃદયપ્રદેશમાં પોતાનું આસન જમાવ્યું હતું; એટલે કામકાજ વળતે પણ એ એવોજ અનુભવ કરતાં કે તેમના અંતરમાં એક પરમાત્મદેવ બિરાજી રહ્યા છે. એમનો અંતરાત્મા વારંવાર એ દેવમાં નિમગ્ન થઈ જતો. એને લીધે બહારનાં કામકાજની ગરબડ એમને વિક્ષેપ આપી શકતી નહિ.

એવે સમયે એક બનાવ બન્યો. એક ગંભીર રાત્રિ હતી. દુધેસિંહ એક સ્ટુલ ઉપર બેઠાં હતાં. તેમનું ચિત્ત અધિરચિંતનમાં નિમગ્ન હતું. તેમનાં નયનો અશ્રુથી ભિંજાય ગયાં હતાં. લગભગ ઉપર દિવ્ય ક્યોને જગદી સ્ત્રી હતી. એ પવિત્ર ક્ષણે એમના ચિત્તને એમના એ સ્વપ્નામાં પ્રવેશ કર્યો. દિવ્ય પ્રકાશથી ઝળહળી રહેલી કન્યાની મુર્તિ એકદમ તેમનું ચિત્ત આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી ગયું. કન્યાના અનાકરણમાં અદ્વિતી પ્રકાશ પ્રવેશ્યો. છે એમાં ચિત્તને હવે કંઈક નવું નહોતું.

(5)

[illegible]

1. 在 1980 年 12 月 15 日以前，
 2. 在 1980 年 12 月 15 日以后，
 3. 在 1980 年 12 月 15 日以后，

હવે હું નાની દીદી નથી. કિંવા એકાદ ધૂન ભરાઈ આવવાથી એ કામ કરું છું એવું પણ નથી. હું તાણું છું કે, મારું મન અધરું છે અને - જવાબદારી ગંભીર છે. મેં એ બધી વાતોનો વિચાર કરીનેજ આ મહાવ્રત ધારણ કર્યું છે. પરમેશ્વર મારા સહાયક હોવાથી દોષની મગફળ નથી કે મારો એ સંદેહ ટાળી શકે. હું કહું છું કે પર્વત પણ દલી રૂગમગે, પણ મારું ચિત્ત રૂગશે નહિ. મેં લોકિક જોગોની ઇચ્છા બિલકુલ છોડી દીધી છે; તો પછી એ બાળવમાં હું તમને કથી રીતે સુખી કરી શકવાની હતી? તમે કદાચ એમ કહેશો કે, હું તમારું ધરકામ કરીશ, તમારી સેવા કરીશ; પરંતુ જે હૃદય ઈશ્વરને સમર્પણ કર્યું છે, તે હવે કેવી રીતે માણસના હાથમાં અર્પણ કરી શકીશ? હવે હું મારા પ્રભુ વગર બીજાની આજ્ઞા માની શકીશ? મારું મન જેટલું દઢાર છે, તેટલીજ ગંને સર્વશક્તિમાન પરમાત્માની સહાયતા છે. હવે મારે ભય કેનો? ”

કન્યાની આ જુરસાભરી વાણી સાંભળીને પિતા સ્તબ્ધ થઈ ગયા. જનની લાખા બહુ પ્રયત્ન કર્યા છતાં આંસુ ખાળી શકી નહિ. દેવેરિનના હૃદયનો આવેગ બ્યારે ચોટોક શમ્યો, ત્યારે એ પણ જનનીનાં આંસુ સાથે પોતાનાં અશ્રુ વહેવડાવવા લાગ્યાં. એ સમયે પિતાએ કરુણ સ્વરે કહેવા માંડ્યું કે “પ્રિય કન્યા! હવે અમે તારા મતનો ભંગ કરાવવા યત્ન કરીશું” નહિ; એથી તો અમે ઈશ્વરના અપરાધી થઈએ. ભગવાનેજ કૃપા કરીને તને પોતા તરફ આકર્ષી છે, એમાં દોષ સંદેહ લાવી શકે એમ છે? જા, પ્રિય કન્યા! તું તારા આદર્શને અનુસરીને જીવનપથમાં આગળ વધ; નિર્ભયચિત્તે મતનું પાલન કર. પવિત્ર પરમાત્મા તને જે આજ્ઞા આપે, તેનું પાલન કર. તું અમારે સારૂ પણ પ્રાર્થના કરજે, કે જેથી અમે પણ તારી પેઠે ઈશ્વરના આકર થવા ભાગ્યશાળી થઈએ.”

હવે દેવેરિન સર્વ મહાવ્રતો પાળવાને તત્પર થયાં. એમને માટે એક જાડું મકાન કાઢી આપવામાં આવ્યું. ત્યાં એમણે પરમાત્માના ધ્યાનભજનદ્વારા તન્મય થવાનો યત્ન આરંભ્યો. એને સારૂ પવિત્રતાવટે અંતઃકરણને સ્ફટિક જેવું સ્વચ્છ બનાવવું જોઈએ. દેવેરિને હવે પુષ્કળ શ્રમ લગીને સાધના કરવા માંડી. એ સાધના યાદ કરવાથી પણ આપણું સ્તબ્ધ થઈ જઈએ છીએ. દેહને જીવતો રાખવા ખાતર એ ઘણુંજ સૂક્ષ્મ યોગન કરતાં; અનેક

દિવસ અપવાસ કરીનેજ ગાળતાં. આથી નિદ્રા તો તેમને લગલગ આવતીજ નહિ, એમ કહીએ તો ચાલે. ધ્યાન અને ધારણામાં રાત્રિ વીતી જઈને વહાણું વાતું. એમની એ સમયની અવસ્થાવિષે રેવરન્ડ એલબાન બટલર લખે છે:—“કેથેરિન દીનદુઃખીઓની સેવા અને સહાયતા કરતાં, તેમને ધીરજ અને આશ્વાસન આપતાં, રોટલી અને શાકભાજીથીજ નિર્વાહ ચલાવતાં. જડાં વસ્ત્રોથીજ તેમનું અંગ ઢંકાતું, લોંચ ઉપરજ શયન કરતાં અને મોડી રાતસુધી જાગરણ કરતાં. પંદર વર્ષની વયથી આવા સંયમપૂર્વક એમણે જીવન-યાત્રા કરવા માંડી હતી.”

એ સમયે સાધનાની બાબતમાં યુરોપમાં પણ આપણા હઠ-ચોગીઓના જેવા સંસ્કારો હતા. ઘણાઓનો વિશ્વાસ એવો હતો કે, આ પાપી દેહજ ધર્મપથમાં આગળ વધવામાં સુખ્ય વિશ્લેષ છે. એને જેટલું સંયમી રાખીશું તેટલોજ ઇશ્વરની પાસે જવાનો માર્ગ મોકળો થશે. એટલા સાફ કેથેરિન લોખંડની સાંકળોથી પોતાના શરીરને બાંધી રાખતાં. એનું પરિણામ એ આનંદુ’ કે, એમના તંદુરસ્ત શરીરનો બાંધો તૂટી ગયો, એમને પીડા થવા લાગી; પરંતુ એ વાત જવા દો. પોતાના હૃદયમાં જે ધ્યેય રાખીને તપસ્વિની કેથેરિન કઠોર સાધના કરતાં હતાં, તે ધ્યેયનો વિચાર કર્યાથી પણ મન ઉન્નત થાય છે. ઇશ્વરની ખાસ કરણા થયા વગર એવું ઉન્નત ધ્યેય, શ્રદ્ધા અને સાધના કોઈથી પણ થઈ શકે ?

કેથેરિન અગાઉથીજ સેઈન્ટ ડોમિનિક સંપ્રદાયમાં દાખલ થયાં હતાં. ત્યારપછી જોતજોતાંમાં ઇ. સ. ૧૩૬૫ની સાલ આવી પહોંચી. એ વખતે એમની ઉંમર અઢાર વર્ષની હતી. એ વયે એ સંન્યાસિની-વ્રત ધારણ કરવાનાં હતાં. એને માટે એક અનુષ્ઠાન રચવાનું હતું. અનુષ્ઠાનનો દિવસ નક્કી થયો. એ દિવસે કેથેરિન પોતાના હૃદયમાં જે કંઈ સુંદર, પવિત્ર અને મહાન હતું તે બધું જીવનદેવતાને અર્પણ કરી દેશે અને તેનેજ સ્વામીરૂપે વરશે. આવા વિચારોથી એમના હૃદયમાં આનંદની છાજો ઉછળવા લાગી. એ દિવસને ઘણાજ અગત્યનો અને માંગલિક ગણીને તેમણે માતપિતા તથા બીજાં સગાંસંબંધીઓને નિમંત્રણ આપ્યું. એ બધાં ઉતરી ગયેલે દુઃખી ચહેરે ઉપાસના મંદિરમાં દાખલ થયાં. યથાસમયે કેથેરિનને મંદિરમાં લાવવામાં આવ્યાં, એમનું આખું અંગ શ્વેત અને ઢાળાં સંન્યાસિનીઓનાં વસ્ત્રથી ઢાંકેલું હતું, એ પોશાકમાં એ આજે દેવકન્યા જેવાં

જણાતાં હતાં. એમના અંતરનો મહિમા આજે એમના એ બાહ્ય-
વેશમાં પણ દીપી નીકળતો હતો. સેકેડો માણસો વિસ્મયચકિત
અને ભક્તિપૂર્ણ હૃદયથી એ અપૂર્વ સાધવીમૂર્તિનું નિરીક્ષણ કરી
રહ્યાં હતાં. ત્યારપછી ઉપાસનાનો આરંભ થયો. ઉપાસના થઈ
રહ્યા પછી કેથેરિનને સંન્યાસિની સંપ્રદાયમાં દાખલ કરવાનું
અનુદાન કરવામાં આવ્યું. દીનતા, પવિત્રતા અને પ્રભુસેવા, એ
ત્રણ ભાવને ત્રોતાના જીવનમાં વિશેષરૂપે ઉતારવા સારૂ કેથેરિન
એ ત્રણ શરણ કર્યું.

હવે કેથેરિનની તપસ્યા પહેલાં કરતાં પણ વધી. તેમણે હિંદુ
ચોળીઓની પેઠે મૌનવ્રત ધારણ કર્યું. એક દિવસ નહિ, બે દિવસ
નહિ, પણ લાગલાગટ ત્રણ વર્ષસુધી એમણે એ ત્રણ પાળ્યું.
પાદરી બટલર હાથે છે કે:-“કેથેરિન ત્રણ વર્ષસુધી ફક્ત તેમના
આત્માર્થ સિવાય કોઈ સાથે વાતચીત કરતાં નહિ. એ સમયમાં
તેઓ રાત્રિદિવસ ધ્યાનભજનમાં જ મગ્ન રહેતાં. ધ્યાનના આનંદથી
એમનું હૃદય ઉભરાઈ જતું. તેમણે દિવ્ય પ્રકાશ પ્રાપ્ત કર્યો હતો.
એમના અંતરમાં પ્રભુપ્રેમ ઉછળી રહ્યો હતો.”

પરંતુ એમ છતાં પણ કેથેરિનને એક પ્રહોભનમાં ફસાવું
પડ્યું. ઇશ્વરે તેમનું અંતરજાળ વધારવા સારૂ, તેમને એક સંશ્રામ-
માં નાખ્યાં. કેથેરિનનું જીવનચરિત્ર ભારીકીથી વાંચતાં જણાય છે
કે, એ સંશ્રામમાં ધવાઈને જ્યારે એ રહવા લાગ્યાં, તે વખતે
ભગવાન ખ્રિસ્ત તેમની સાથે આવીને બોલ્યા:-“બેટા ! તારા
ઉદ્ધારનો ખાતર તું આ ઠાંસને પસંદ કરે તો શું સાંભળ્યું નથી
કે મેં કેલવારી પર્વત નીચે પિક્કારવા લાયક માણસોની સાથે
શાંતિપૂર્વક મૃત્યુ સ્વીકાર્યું હતું ? મારે એ ઇશ્વરની યજ્ઞર માટે
મજાત્રા બાદા હું ખરે ખાર શાંતિપૂર્વક જ નાહું પરંતુ આનંદપૂર્વક
તારે વેડી લેવું જોઈએ શાદ સખતે કે, એજ નને ધ્યેયસિદ્ધિમાં
મહારવળ સદાય આપશે.”

સાધવી કેથેરિન દેહલેક વખત માથા અને પ્રહોભનની વચમાં
હાથ રાંધીને જ. યાનકે સંશ્રામ પોહવા લાગ્યાં. તેમનું હૃદય પુષ્પના
રોડું સવિત્ર ધર્મુઃ ધર્મ પદ્મ પાંચ એ હૃદયમાં કુંવરચારની રેખા
દેવી. શંકારનાં નેકરે. કમનાઓ બાહક મૃત્યુ પારણ કરીને
તેમના અંતરમાં મૃત્યુ નિસ્તાર રાગી રહ્યાન અરવા કુમલિ-
એ તેમને અરવે મને હું જવા સારૂ રહ્યું કે.-

20

ગમે. તું બાજુને કે, તારા વિશ્વાસ અને ગંધામથી ખુશ થઈને હું તેના ઇનામતરીકેજ આત્મપ્રકાશ કરું છું.”

કેથેરિનના પ્રાણમાં આનંદની રેલું છેલ્લે થઈ રહી. તેમણે અનેક સાધના અને સંશ્રામ કરીને, અને અનેક દિવસો સુધી આંખોનું નીર વહેવરાવીને જીવનની આ નિરાપદ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી હતી. એ સમયથીજ તેમની પરમાત્મદર્શનની અભિલાષા અત્યંત પ્રબળ થઈ પડી.

(૩)

જે તત્ત્વજ્ઞાની અને પ્રભુપ્રેમી મનુષ્યો વિશ્વના રહસ્યનો પકડો ઉઘાડીને ઈશ્વરની સુદિગ્ધિજ્ઞાનું દર્શન કરી શક્યા છે; તેઓ કહે છે કે, પ્રભુપ્રેમ માટેજ નરનારી ઉત્પત્તિ થયાં છે. તેનો પ્રેમ સફળ થાય એટલા સાફજ તેણે મનુષ્યને પોતાને અનુરૂપ ગુણો સહિત ઉત્પત્તિ કર્યો છે. એ જ્ઞાનસ્વરૂપ, પ્રેમસ્વરૂપ અને ઇચ્છામય પુરુષ છે. મનુષ્યમાં પણ એજ જ્ઞાન, પ્રેમ અને ઇચ્છાશક્તિ છે. એ જ્ઞાન, પ્રેમ અને ઇચ્છાશક્તિ ઉપરજ મનુષ્યનો આત્મા ટકી રહ્યો છે. પ્રેમસ્વરૂપ ઈશ્વરજ પ્રેમવડે માનવાત્માને પોતા તરફ આકર્ષે છે અને તેથીજ માનવાત્મા સંસારની કોઇ પંજુ સામગ્રીથી વાસ્તવિક અને સદાની તૃપ્તિ પામી શકતો નથી. જાણીને કે અજાણ્યપણે પણ તે એ સદા અપાર સુંદર સત્ય પુરુષની તરફ જવા ઈચ્છે છે. માનવાત્મા જો ઈશ્વરની સન્મુખ ઢોડીને જઈ શકે, જો ઈશ્વરના અનંત પ્રેમની સાથે મનુષ્યના શુદ્ધ પ્રેમનું મિલન થાય, તો દેવી પ્રકૃતિ પણ અસ્થિતાર્થ થાય અને માનવ-પ્રકૃતિ પણ અસ્થિતાર્થ થાય. એવું ન બને તો માનવજન્મ અર્થ જાય અને ઈશ્વરનો પ્રેમ પણ સફળ ન થાય. એટલા માટેજ ક્રોધ, અને પ્રેમનો દેવતા પરમેશ્વર વિશ્વનાં સકળ દ્રવ્ય, સકળ સૌંદર્ય, સકળ સંગીત અને સકળ રસદ્વારા પોતાની આકર્ષણ-શક્તિ પ્રગટ કરે છે અને આપણો પ્રેમ જગાડવા, સુધારવા અને વધારવા ચાહે છે. આપણે જાણીને અથવા અજાણ્યતાં એજ અસીમ સુંદરના અનંત પ્રેમની તરફ જતા રહીએ છીએ. એ પ્રેમ વગર આપણા આત્માની અનંત આકાંક્ષાની તૃપ્તિ પણ ક્યાંથી થાય ?

જ્ઞાની અને પ્રેમી પુરુષોએ એ સત્યને પ્રાપ્ત કર્યું છે. એ સત્યને લીધેજ તેઓ આપણને સત્ય વાણી સંભળાવે છે; પરંતુ આપણાં ઇર્માગ્ય છે કે, આપણે એ વાણીને સાંભળી ન સાંભળી

ખિસ્તે દેશરિનને કહ્યું કે, તારી જે ઇચ્છા હોય તે સુકુટ તું
અહણ કર. તેમણે કાંટાનો સુકુટજ મહણ કર્યો હતો.”

ઈ. સ. ૧૩૭૦ની સાલથી દેશરિનના ઉત્તમ જીવનપ્રત્યે
મનુષ્યોની દષ્ટિ પરવા લાગી. તેમને લોકો તરફથી અત્યંત ભક્તિ
અને શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થવા લાગ્યાં. પુષ્કળ લોકો તેમને દેવી ગમાન
ગણીને, તેમના ધર્મોપદેશ આંભળવા લાગ્યાં. ખરા ધર્મવિશ્વાસથી
એ ધર્મનો એકેએક શબ્દ ઉચ્ચારતાં. તેમના વાક્યમાં દેવી
શક્તિ રહેલી જણાતી. તેથીજ તેમનો ઉપદેશ મનુષ્યોના હૃદયમાં
શક્તિ ફેરતો હતો. તેમના ઉપદેશથી યોગજ દિવસોમાં પાપીઓનાં
મન બદલાઈ જતાં, અનેક પાપી પુરુષો અને નારીઓ તેમના ઉપર
વિશ્વાસ રાખીને તેમની આગળ પોતાનાં પાપો દિલ ખોલીને કહી
દેતાં તથા પશ્ચાત્તાપ કરતાં. તેમણે પોતાનાં પ્રેમ, સહાનુભૂતિ અને
પ્રાર્થનાવટે અનેક તોફાની તથા વહી ગયેલાં માણસોનાં હૃદયો
પોતાની તરફ ખેંચ્યા હતાં. અને એવા લોકો પણ એ તપસ્વિનીને
ઉપદેશ સાંભળીને પાપનો ત્યાગ કરી હઈ ઈશ્વરનું શરણ લેતાં.
ધર્મયાજક બટલર લખે છે કે:—“દેશરિન પાપીઓનું ચરિત્ર સુધાર
વા સાડ કહિન પરિશ્રમ કરતાં. મનુષ્યો ઉપર તેમનો આશ્ચર્ય-
કારક પ્રેમ હતો. લોકોને ઉત્તમ કરવાના કામમાં ગમે તેટલા
પરિશ્રમથી પણ એ કંટાળતાં નહિ. તેમનો બધો ઉપદેશ, બધું
કાર્ય, તેમની નીરજ પ્રાર્થના, બધું બળપૂર્વક નરનારીઓને ધર્મના
પથમાં ખેંચતાં હતાં. પોષ દ્વિતીય પાલસ કહી ગયો છે કે, જે
કોઈ દેશરિનની પાસે ગયો છે, તે પોતાનું હૃદય પવિત્ર કર્યા વગર
પાછો ફર્યો નથી. એક વાર નેત્રીસ નામનો એક તોફાની અને
ખરાબ માણસ દેશરિનની પાસે ગયો હતો, તેના હૃદયમાં પરિ-
વર્તન કરવા સાડ એ પુણ્યશીલા નારીએ ઘણોજ પ્રયત્ન કર્યો;
પણ તેમની બધી મહેનત ફાગટ ગઈ, ત્યારે તેમણે એ માણસને
સાડ નિરંતર પ્રાર્થના કરવા માંડી. એ પ્રાર્થનાથી ઈશ્વરની શક્તિ
નીચે ઉતરી આવી અને યોગજ સમયમાં એ માણસમાં આશ્ચર્ય-
કારક ફેરફાર થયો. તેનાં બંને નયનોમાંથી પશ્ચાત્તાપનાં અશ્રુ
ખરવા લાગ્યાં. ઈશ્વરે પોતાના પ્રેમના આકર્ષણથી તેને પોતાની તરફ
ખેંચ્યો. તેના હૃદયમાંથી પાપનું વિવનીકળી ગયું. તે કૃતજ્ઞતા પૂર્વક
દેશરિનના અરણમાં દગી પડ્યો અને પોતાની એક સુરમ્ય હવેલી
દેશરિનને અર્પણ કરી; એ હવેલીમાં એમણે એક આશ્રમ બંધાવ્યો.”

કેથેરિન દિવસે દિવસે ધર્મોન્નતિના માર્ગમાં આગળ વધવા લાગ્યાં. તેમનું અતિ ઉન્નત જીવન જોઈને લોકોના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. ઘણાંઓ તેમને પ્રશ્ન કરવા લાગ્યાં “ આપે ધર્મના વિષયમાં આટલી બધી ઉચ્ચ અવસ્થા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી છે ? ” એ બાબતમાં એમણે પોતાના ધર્માચાર્યને જે કંઈ કહ્યું હતું તે ‘કુમારી કેથેરિન’ નામના ગ્રંથમાં લખેલું છે. એનો સાર આ પ્રમાણે છે:-

“ મારા પ્રભુએ જાતે મને જીવનનો પંથ દેખાડ્યો છે. એ વિષયમાં મને મનુષ્યની તરફથી કંઈ પણ સહાયતા મળી નથી, પ્રભુની આદેશવાણી સાંભળીનેજ મેં જીવનપથમાં ચાલવાનો યત્ન કર્યો છે. શરૂઆતમાં તેમનો આદેશ સાંભળ્યા છતાં પણ નિઃસંશય ચિત્તે અને પૂર્ણ લાગણી સાથે તેનું અનુસરણ હું કરી શકતી નહિ. કારણકે મનમાં હું વિચારતી કે, આ મારા પ્રભુની આજ્ઞા છે કે શયતાનનો છળ છે તે હું કેવી રીતે પારખી શકીશ ? ત્યારપછી પ્રભુએ પોતાનો આદેશ સમજવાનો એક ગૂઢ સંકેત મને બતાવી દીધો. પ્રભુ બોલ્યા કે, મારા આદેશનો આરંભ લાયથી થાય છે, પણ પછી તે શાંતિમાં બદલાઈ જાય છે. x x મારો આદેશ સાંભળવાથી અને મારાં દર્શન થવાથી મનુષ્યનો આત્મા અત્યંત વિનયી થાય છે. અને મારા પ્રસાદથી મનુષ્ય પોતાની સર્વ અયોગ્યતા જીએ છે તથા બધા દુનિયાઈ પદાર્થોની અસારતા અનુભવે છે.”

“ મારા પ્રભુએ એક દિવસ મારી આગળ પ્રગટ થઈને કહ્યું:- ‘ ખેટા ! તું કોણ છે અને હું કોણ છું ? એ વાત પ્રથમ જાણી લે. x x એ પુરાણ પુરુષોત્તમ જે કંઈ હું છું તેજ તું છું. ખીજું કંઈ પણ નથી. જો એ ખે સત્ય ગંભીર ભાવથી તારા અંતરમાં ઉંડાં ઉતરી જશે તો કોઈ પણ શત્રુ તને છેતરી શકશે નહિ. ’ એક દિવસ પ્રભુએ મને એવું કહ્યું કે ખેટા ! તું માફ જેવું સ્મરણ કરીશ તેટલું હું પણ તારૂં સ્મરણ કરીશ. ”

કેથેરિનના મુખમાંથી ઉચ્ચારાયેલાં આ ઉંડાં ભાવવાળાં ધાર્મિક વચનો કેટલાં બધાં સજીવન અને ચેતનાદાયક છે ! એને વાંચ્યા હૃદયનો તાર કેવો સ્વર્ગીય સૂર બજાવે છે ! અમે ‘કુમારી કેથેરિન’ ગ્રંથમાંથી એ સાધ્વીના બેએક ઉપદેશો અહીં ઉતારીએ છીએ.

“ એ આત્માજ સિદ્ધ છે, કે જે અત્યંત વિશાળ અને ઉન્ન

યધને અને આખી સરિને બૂલી જધને દેવળ સુણ તરફ સર્વ પ્રકારે દિષ્ટિ રાખે છે.”

“જે આત્મા પોતાના તન અને મનની સર્વ પ્રકારે અયોગ્યતા અને નિર્ગળતા જોઈ શકે છે અને તેને માટે જે કાંઈ મુખદાયક અને મંગલકારી છે તે બધું તે પ્રભુ તરફથી જ તેને મળે છે એવો અનુભવ કરે છે, તેજ આત્મા ઈશ્વરની આગળ પૂરેપૂરું આત્મસમર્પણ કરી શકે અને તેજ પરમાત્મામાં તટસ્વીન-નિમગ્ન થઈ શકે છે.”

“આત્મા જોટલો પણ ઈશ્વરની સાથે યોગયુક્ત થઈને તેની સાથે મળી જાય છે, તેટલોજ તે પોતાનાં પાપ અને મલિન ભાવો-પ્રત્યે ધૂણા પ્રગટ કરે છે. જેને એવી ધૂણા થતી નથી, તેના દુહયમાં સાચો પ્રભુપ્રેમ સંચાર પામતો નથી, એ વાત નિશ્ચયપૂર્વક બાંધવી.”

“તમે વિનયી થજો. તમારા ઘરતર અને દુઃખના સમયમાં સહનશીલતા ધારણ કરજો. સૌભાગ્યના સમયમાં કૃતાઈ જશો નહિ. પોતાને હમેશાં સંયમ અને શાસનમાં રાખજો. આ પ્રમાણે વ્યાલવાધી તમે ઈશ્વર અને મનુષ્યને પ્રિય થઈ રહેશો.”

(૪)

સંન્યાસિની દેશરિનને સંસારના ભોગવિલાસપ્રત્યે ઝિલકુલ આસક્તિ નહોતી, પરંતુ સંસારના લોકો ઉપર તેમનો પ્રેમ હતો તથા પોતાનાં જનક-જનની અને ભાઈઓતરીકે તેમના ઉપર હેત હતું. એમની સેવા એ તેમના ધર્મનું એક અંગ હતું. તેથી એ હામમાં ઝાઝો સમય રહેતાં, તેમની સેવાચાકરી કરવાથી તેમના દુહયને ધબી તૃપ્તિ થતી. એક વાર ઈશ્વરની આદેશવાણી તેમને એવી સંજ્ઞાઈ હતી કે તેમણે છવને જોખમે પણ જન-સમાજની સેવા કરવી, એવી ઈશ્વરની ઇચ્છા હતી

પોતાના સ્વર્ગવાસ પછી આશરે ઇ. સ. ૧૩૭૦માં દેશરિન માતા અને ભાઈજાની તથા દીનદુ બીજાની સેવા કરવા સાફ કૉન્વેન્ટમાંથી ઘર આવ્યાં હતા એ વખતે એ ખરેખર લોકોની સેવા સાફ પેનાનું રક્ષા આપવા લાગ્યા હતા એક તરફ એ પીડિ-તાની સેવા કરતાં અને શાંતિ ખે.ઈ એકેલા મનુષ્યોને ધીરજ અને દિલાસા આપતાં; તો બીજી તરફ નૃ.ક.ય. અને જનનીની પચિયવોનો ભાગ તેમના હાથમાં હતો

ઈ. સ. ૧૩૭૬માં એમના દેશના બલક નન્દી દી નોકળી હલકે. લોકો દરરોજ મરી જવા લાગ્યા મનુષ્યોના દુખ અને

કેથેરિન દિવસે દિવસે ધર્મોન્નતિના માર્ગમાં આગળ વધવા લાગ્યાં. તેમનું અતિ ઉન્નત જીવન જોઈને લોકોના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. ઘણાંઓ તેમને પ્રશ્ન કરવા લાગ્યાં “આપે ધર્મના વિપયમાં આટલી બધી ઉચ્ચ અવસ્થા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી છે?” એ બાબતમાં એમણે પોતાના ધર્માચાર્યને જે કાંઈ કહ્યું હતું તે ‘કુમારી કેથેરિન’ નામના ગ્રંથમાં લખેલું છે. એનો સાર આ પ્રમાણે છે:-

“મારા પ્રભુએ જાતે મને જીવનનો પંથ દેખાડ્યો છે. એ વિષયમાં મને મનુષ્યની તરફથી કાંઈ પણ સહાયતા મળી નથી, પ્રભુની આદેશવાણી સાંભળીનેજ મેં જીવનપથમાં ચાલવાનો ચત્ન કર્યો છે. શરૂઆતમાં તેમનો આદેશ સાંભળ્યા છતાં પણ નિઃસંશય ચિત્તે અને પૂર્ણ લાગણી સાથે તેનું અનુસરણ હું કરી શકતી નહિ. કારણકે મનમાં હું વિચારતી કે, આ મારા પ્રભુની આજ્ઞા છે કે શયતાનનો છળ છે તે હું કેવી રીતે પારખી શકીશ? ત્યારપછી પ્રભુએ પોતાનો આદેશ સમજવાનો એક ગૂઢ સંકેત મને બતાવી દીધો. પ્રભુ બોલ્યા કે, મારા આદેશનો આરંભ ભયથી થાય છે, પણ પછી તે શાંતિમાં બદલાઈ જાય છે. x x મારો આદેશ સાંભળવાથી અને મારાં દર્શન થવાથી મનુષ્યનો આત્મા અત્યંત વિનયી થાય છે. અને મારા પ્રસાદથી મનુષ્ય પોતાની સર્વ અયોગ્યતા જીએ છે તથા બધા દુનિયાઈ પદાર્થોની અસારતા અનુભવે છે.”

“મારા પ્રભુએ એક દિવસ મારી આગળ પ્રગટ થઈને કહ્યું:- ‘બેટા! તું કોણ છે અને હું કોણ છું? એ વાત પ્રથમ જાણી લે. x x એ પુરાણ પુરુષોત્તમ જે કાંઈ હું છું તેજ તું છું. બીજું કાંઈ પણ નથી. જો એ જ સત્ય ગંભીર ભાવથી તારા અંતરમાં ઉડાં ઉતરી જશે તો કોઈ પણ શત્રુ તને છેતરી શકશે નહિ. ’ એક દિવસ પ્રભુએ મને એવું કહ્યું કે બેટા! તું મારું જેવું સ્મરણ કરીશ તેટલું હું પણ તારું સ્મરણ કરીશ.”

કેથેરિનના મુખમાંથી ઉચ્ચારાયલાં આ ઉંડા ભાવવાળાં ધાર્મિક વચનો કેટલાં બધાં સજીવન અને ચેતનાદાયક છે! એને વાંચ્યાથી હૃદયનો તાર કેવો સ્વર્ગીય સૂર બજાવે છે! અમે ‘કુમારી કેથેરિન’ ગ્રંથમાંથી એ સાધ્વીના બેએક ઉપદેશો અહીં ઉતારીએ છીએ.

“એ આત્માજ સિદ્ધ છે, કે જે અત્યંત વિશાળ અને ઉન્નત

યધને અને આખી સૃષ્ટિને બૃહી જધને કેવળ સદા તરફ જ મર્વ પ્રકારે દિષ્ટિ મળે છે.”

“જે આત્મા પોતાના તન અને મનની સર્વ પ્રકારે અયોગ્યતા અને નિર્ગળતા ભેદ શકે છે અને તેને માટે જે કાંઈ સુખદાયક અને મંગલકારી છે તે બધું તે પ્રભુ તરફથી જ તેને મળે છે એવો અનુભવ કરે છે, તેજ આત્મા ઈશ્વરની આગળ પૂરેપૂરું આત્મસમર્પણ કરી શકે અને તેજ પરમાત્મામાં તકલીન-નિમગ્ન થઈ શકે છે.”

“આત્મા ભેટલો પણ ઈશ્વરની સાથે યોગયુક્ત થઈને તેની સાથે મળી બાંધ છે, તેટલોજ તે પોતાનાં પાપ અને ગલિન બાવો-પ્રત્યે ધૃણા પ્રગટ કરે છે. જેને એવી ધૃણા થતી નથી, તેના હૃદયમાં સાચો પ્રભુપ્રેમ સંચાર પામતો નથી, એ વાત નિશ્ચયપૂર્વક બાણવી.”

“તમે વિનયી થજો. તમારા ઘરતર અને દુઃખના સમયમાં સહનશીલતા ધારણ કરજો. સૌભાગ્યના સમયમાં કૃલાઈ જશો નહિ. પોતાને હમેશાં સંયમ અને શામ્લનમાં રાખજો. આ પ્રમાણે ચાલવાથી તમે ઈશ્વર અને મનુષ્યને પ્રિય થઈ રહેશો.”

(૮)

સંન્યાસિની કેથેરિનને સંસારના લોગવિલાસપ્રત્યે ખિલકુલ આગ્રહ નહોતો, પરંતુ સંસારના લોકો ઉપર તેમનો પ્રેમ હતો તથા પોતાનાં જનક-જનની અને ભાઈઓતરીકે તેમના ઉપર હેત હતું. એમની સેવા એ તેમના ધર્મનું એક અંગ હતું. તેથી એ કામમાં બીજો અમય રહેતાં, તેમની સેવાચાકરી કરવાથી તેમના હૃદયને ઘણી તૃપ્તિ થતી. એક વાર ઈશ્વરની આદેશવાણી તેમને એવી સંભળાઈ હતી કે તેમણે જીવને જોખમે પણ જન-સમાજની સેવા કરવી, એવી ઈશ્વરની ઇચ્છા હતી.

પિતાના સ્વર્ગવાસ થઈ આશરે ઇ. સ. ૧૩૭૦માં કેથેરિન માતા અને ભાઈઓની તથા દીનદુઃખીઓની સેવા કરવા સારૂ કોન્વેન્ટમાંથી ઘેર આવ્યાં હતાં. એ વખતે એ ખરેખર લોકોની સેવા સારૂ પોતાનું રૂઝ આપવા લાગ્યાં હતાં. એક તરફ એ પીડિ-તોની સેવા કરતાં અને શાંતિ ખોઈ બેઠેલાં મનુષ્યોને ધીરજ અને દિલસે આપતાં; તો બીજી તરફ ગૃહકાર્ય અને જનનીની પરિચર્યાનો બાર તેમના હાથમાં હતો.

ઇ. સ. ૧૩૭૪માં એમના દેશમાં બચકર મરફી ફાટી નીકળી. હબરો લોકો દરરોજ મરી જવા લાગ્યા. મનુષ્યોનાં દુઃખ અને

દેવેરિન દિવસે દિવસે ધર્મોત્તતિના માર્ગમાં આગળ વધવા લાગ્યાં. તેમનું અતિ ઉત્તમ જીવન જોઈને લોકોના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યા નહિ. ઘણાંઓ તેમને પ્રશ્ન કરવા લાગ્યાં “આપે ધર્મના વિપયમાં આટલી જાણી ઉચ્ચ અવસ્થા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી છે?” એ જાણતમાં એમણે પોતાના ધર્મોચાર્યને જે કાંઈ કહ્યું હતું તે ‘કુમારી દેવેરિન’ નામના ગ્રંથમાં લખેલું છે. એનો સાર આ પ્રમાણે છે:-

“મારા પ્રભુએ જાતે મને જીવનનો પંથ દેખાડ્યો છે. એ વિપયમાં મને મનુષ્યની તરફથી કાંઈ પણ શકાયતા મળી નથી, પ્રભુની આદેશવાણી સાંભળીનેજ મેં જીવનપથમાં ચાલવાનો ચત્ન કર્યો છે. શરૂઆતમાં તેમનો આદેશ સાંભળ્યા છતાં પણ નિઃશંકાય ચિત્તે અને પૂર્ણ લાગણી સાથે તેનું અનુસરણ કરી શકતી નહિ. કારણકે મનમાં ડું વિચારતી કે, આ મારા પ્રભુની આજ્ઞા છે કે શયતાનનો છળ છે તે હું કેવી રીતે પારખી શકીશ? ત્યારપછી પ્રભુએ પોતાનો આદેશ સમજવાનો એક શુદ્ધ ગ્રંથ તમને જતાવી દીધો. પ્રભુ બોલ્યા કે, મારા આદેશનો આરંભ બયથી થાય છે, પણ પછી તે શાંતિમાં ગદગદાઈ જાય છે. x x મારા આદેશ સાંભળવાથી અને મારાં દર્શન થવાથી મનુષ્યના આત્મા અત્યંત વિનયી થાય છે. અને મારા પ્રસાદથી મનુષ્ય પોતાની સર્વ અયોગ્યતા જુગો છે તથા ગદા દુનિયાઈ પદાર્થોની અસારતા અનુભવે છે.”

“મારા પ્રભુએ એક દિવસ મારી આગળ પ્રગટ થઈને કહ્યું:- ‘એટા! તું કોણ છે અને હું કોણ છું? એ વાત પ્રથમ જાણી લે. x x એ પુરાણ પુરુષોત્તમ જે કાંઈ હું છું તેજ તું છું. બીજું કાંઈ પણ નથી, જે એ એ સત્ય ગંભીર બાવથી તારા અંતરમાં ઉડાં ઉતરી જશે તે કાંઈ પણ શત્રુ તને કંતરી શકશે નહિ.’ એક દિવસ પ્રભુ એ મને એવું કહ્યું કે એટા! તું મારું જેવું સ્મરણ કરીશ તેટલું હું પણ તારું સ્મરણ કરીશ.”

જે દેવેરિનના મુખમાંથી ઉચ્ચાનયણાં આ ઉડાં બાવવાળાં ધામિકે ભરવનાં કેટલાં જામાં સજીવન અને ચેતનાદાયક છે! એને પાંચાઈ દેખાતો જાન કેવો સ્વર્ગીય સુખ જન્મવે છે! અને ‘કુમારી દેવેરિન’ ગ્રંથમાંથી એ સર્વોપના કેટલેક ઉપદેશો મળી જતારીએ છીએ.

“મેં આજ્ઞાજ્ઞા સિદ્ધ છે, કે જે અત્યંત વિજ્ઞાન અને ઉત્તમ

મધને અને આખી સૃષ્ટિને બૂલી જઈને ઠેવળ સપ્તા તરફ સર્વ પ્રકારે દષ્ટિ રાખે છે.”

“જે આત્મા પોતાના તન અને મનની સર્વ પ્રકારે અયોગ્યતા અને નિર્જનતા જોઈ શકે છે અને તેને માટે જે કાંઈ સુખદાયક અને મંગળકારી છે તે બધું તે પ્રભુ તરફથી જ તેને મળે છે એવો અનુભવ કરે છે, તેજ આત્મા ઈશ્વરની આગળ પૂરેપૂરું આત્મસમર્પણ કરી શકે અને તેજ પરમાત્મામાં તટસ્વીન-નિગમ થઈ શકે છે.”

“આત્મા જેટલો પણ ઈશ્વરની સાથે યોગયુક્ત થઈને તેની સાથે મળી જાય છે, તેટલોજ તે પોતાનાં પાપ અને મલિન ભાવો-પ્રત્યે ધૃષ્ટા પ્રગટ કરે છે. જેને એવી ધૃષ્ટા થતી નથી, તેના હૃદયમાં સાચો પ્રભુપ્રેમ સંચાર પામતો નથી, જો વાત નિશ્ચયપૂર્વક જાણવી.”

“તમે વિનથી થજો તમારા ઘડતર અને દુઃખતા સમયમાં સહનશીલતા ધારણ કરજો. સૌભાગ્યના સમયમાં કૂલાઈ જશો નહિ. પોતાને હમેશાં સંયમ અને શાસનમાં રાખજો. આ પ્રમાણે ચાલવાથી તમે ઈશ્વર અને મનુષ્યને પ્રિય થઈ રહેશો.”

(૪)

સંન્યાસિની ઠેથેરિનને સંસારના લોગચિલાસપ્રત્યે બિલકુલ આસક્તિ નહોતી, પરંતુ સંસારના લોકો ઉપર તેમનો પ્રેમ હતો તથા પોતાનાં જનક-જનની અને ભાઈઓતરીકે તેમના ઉપર હેત હતું. એમની સેવા એ તેમના ધર્મનું એક અંગ હતું. તેથી એ કામમાં બાંહેધરી સમય રહેતાં, તેમની સેવાચાકરી કરવાથી તેમના હૃદયને ધણી તૃપ્તિ થતી. એક વાર ઈશ્વરની આદેશવાણી તેમને એવી સંભળાઈ હતી કે તેમણે જીવને જોખમે પણ જન-સમાજની સેવા કરવી, એવી ઈશ્વરની ઇચ્છા હતી.

પિતાના સ્વર્ગવાસ પછી આશરે ઇ. સ. ૧૩૭૦માં ઠેથેરિન માતા અને ભાઈઓની તથા દીનદુઃખીઓની સેવા કરવા સારૂ કોનવેન્ટમાંથી ઘેર આવ્યાં હતાં. એ વખતે એ ખરેખર લોકોની સેવા સારૂ પોતાનું રક્ત આપવા લાગ્યાં હતાં. એક તરફ એ પીડિ-તોની સેવા કરતાં અને શાંતિ જોઈ બેઠેલાં મનુષ્યોને ધીરજ અને દિલાસો આપતાં; તો બીજી તરફ ગૃહકાર્ય અને જનનીની પરિચર્યાનો ભાર તેમના હાથમાં હતો.

ઇ. સ. ૧૩૭૪માં એમના દેશમાં ભય કર મરકી કાઢી નીકળી. હજારો લોકો દરરોજ મરી જવા લાગ્યા. મનુષ્યોનાં દુઃખ અને

પીડાનો ખાર રહ્યો નહિ. એ સમયે કેથેરિને પીડા પામતા લોકોની સેવામાં આત્મસમર્પણ કર્યું. એ વખતે એ માતૃસ્વરૂપિણી નારીની મનુષ્યોપ્રત્યેની પ્રીતિ જોઈને બધા સ્તબ્ધ થઈ ગયા હતા.

એ વખતથી એ મહાન નારીનું સન્માન અને પ્રતિષ્ઠા આગળ કરતાં ઘણું વધી પડ્યાં. દેશવિદેશના યુષ્કળ લોકો તેમના પ્રત્યે લક્ષિત દેખાડવા લાગ્યા. ઇ. સ. ૧૩૭૫ની સાલમાં ફ્લોરેન્સ નગરના નિવાસીઓએ પોપની વિરુદ્ધ એક વિદ્રોહ ઉભો કર્યો. એ વિદ્રોહનું સમાધાન કરવા સારૂ પોપે કેથેરિન ઉપરજ આધાર રાખ્યો હતો. સંન્યાસિની કેથેરિનની વિવેચક બુદ્ધિ તથા ધર્મભાવ જોઈને પોપ પણ વિસ્મય પામ્યા હતા. પોપે કેથેરિનને કહ્યું હતું કે “મારે શાંતિસિવાય બીજું કંઈ જોઈતું નથી, આ વિવાદનું નિરાકરણ લાવવાનો બધો ભાર મેં તમારા હાથમાં સોંપ્યો છે. કેવળ એટલુંજ કહું છું કે, ચર્ચ(દેવળ)ના સન્માનનું રક્ષણ થાય એવું કરજો.” દેશના આગેવાન મેજસ્ટ્રેટોએ વિવાદના નિરાકરણ સારૂ કેથેરિનને પત્રો લખ્યા. એ શક્તિશાળી નારીના પ્રયત્નથી એ વિવાદ શમી ગયો. એ ફ્રેંસલો પોપ ગ્રેગરીની હયાતિમાં થયો નહિ, પણ એમના મરણ બાદ થયો હતો. વિવાદના સમયમાં એ તેજસ્વી સાધ્વીએ પોપને જે પત્ર લખ્યો હતો, તે પુનઃ પુનઃ વાંચવા યોગ્ય છે. અમે અહીં તેના થોડાક અંશનો મર્માનુવાદ આપીએ છીએ:-

“જે લોકો ઈશ્વરના કામમાં નિયુક્ત થયેલા દેખાય છે (અર્થાત્ જેમણે ત્યાગનો અથવા ઉપદેશકનો વેષ ધારણ કર્યો છે) તે લોકો જ જો આત્મસુખને માટે વળખાં મારતા ફરે, તો પછી તેમનાથી કોઈનું પણ મંગળ થઈ શકે કે? એ ઉપરથી તો એવુંજ સમજાય કે, એમનામાં ધર્મ મરી ગયો છે અથવા તો જાગ્યોજ નથી. x x તમારા તાબાના જે બધા પાદરીઓ બીજાં ત્રીજાં કામોમાં લિપ્ત રહે છે, તેમની ખામીઓ ટાળવાનો તમે પ્રયત્ન કર્યો છે કે? એમને માડું લાગશે અથવા કદ થશે, એવું ધારીનેજ તમે એમ નથી કર્યું ને? x x એવા માણસો તો લાડુતી ભરવાડ જેવા છે, વરૂના મોંમાંથી ઘેટાનું રક્ષણ કરવાનો તો તેમનો ઉદ્દેશજ નથી; પણ ઉલટા એ લોકો પોતેજ ઘેટાનું રક્ષણ કરવા માંગે છે, અને એનું કારણ એ છે કે, એ લોકો ઈશ્વરને આહતા નથી પણ પોતાની વતનનેજ આહે છે. હુ કંડું છું કે, તમે બધાઓ ઈસુના મર્ગનું અવલંબન કરો. તેમણે શું ઘેટાંઓને ખાતર જનસમૂહને ખાતર

પોતાનો પ્રાણ આપ્યો નથી? x જ આગળ થઈ ગયેલા મહાન
ક્રમથી પોપની કથા સ્મરણ કરો. એમનો દેહ પણ આપની પેઠે
રક્ત અને માંસનોજ બનેલો હતો. ઈશ્વર પણ એ વખતે જોવો
હતો તેવોજ અત્યારે પણ છે—અર્થાત્ અત્યારે પણ અમારે માટે
કોઈ વસ્તુનો અભાવ નથી, પણ અભાવ છે કેવળ એકમાત્ર ધર્મ-
પાલનનો. અમારામાં અમારા પોતાનાજ પરિત્રાણ-મુક્તિ-ને સારૂ
વ્યાકુળતાજ ક્યાં છે? અમારામાં પ્રભુ માટેની આંતરિક સાચી
તૃપ્તિજ ક્યાં છે?”

જે સાધ્વી પોપનું અન્યાયી કાર્ય જોઈને તથા તેના તાળાના
પાદરીઓનાં અધર્મચરણથી દુઃખી થઈને આ પ્રમાણે તીવ્ર ભાષા-
માં તેને પત્ર લખી શકે, તેનું મનોબળ કેટલું બધું હશે તે
સહેલાઈથી સમજી શકાય છે.

આશક્તિશાળી સાધ્વી ધર્મજીવનમાં અતિ ઉન્નત અવસ્થાએ
પહોંચ્યાં હતાં, તે વાતનો અમે ઉપર ઉલ્લેખ કરી ગયા છીએ.
એમનું જીવન ધીમે ધીમે ઈશ્વરની સાથે ઉડા યોગથી જોડાવા
લાગ્યું, એમની આસ્થિયંકારક આધ્યાત્મિક શક્તિની કથા સાંભળી-
ને, જદા જદા દેશના લોકો એમનાં દર્શન કરવાને આકુળ વ્યાકુળ
થઈ રહ્યાં. દૂર દેશાવરથી હબરો લોકો તેમની સેવામાં હાજર થવા
લાગ્યાં. એ વિશ્વાસ, પ્રેમ અને પવિત્રતાથી દ્વંદ્વને ભરપૂર કરીને
પોતાના જીવનમાં અનુભવેલી સત્ય વાણી ઉચ્ચારવા લાગ્યાં એમના
ઉપદેશથી મનુષ્યનું દ્વંદ્વ પીગળી જતું, અનેક અવિશ્વાસી લોકો
પણ ધર્મમાં વિશ્વાસ રાખવા લાગ્યા. કેટલીક વાર તેમની આધ્યા-
ત્મિક શક્તિ જાદુગરના જાદુની પેઠે મનુષ્યના શરીર ઉપર આસ્થિ-
યંકારક અસર કરતી અને અસંભવિત મનની વાત સંભવિત
બની જતી. જે સત્ય અત્યંત દુરમાનવામાં આવતું, તે સત્ય પ્રત્યક્ષ
ખડું થતું. એ વિષયમાં અને એક પ્રસિદ્ધ ઘટનાનો ઉલ્લેખ કરીશું.

ફ્રેંચિયા શહેરમાં એક ધનવાન યુવક રહેતો હતો. તેનું
નામ ટેડેટો હતું એ જમીનદાર હતો સાચેના ગવર્નમેન્ટે તેની
વિરુદ્ધ રાજકોટ અને પ્રપચનો સુકરના ઉદ્ધે કર્યો એ યુવકના
બીજા ભેટો જાગના. દેરો દગા, ૧૦૦ તેલું નાણક દ કે ૮.૧૨૩
૧૫૦ નેરો નેરો દેર કેવલ નાટકે જ હને ૮.૨૫૦ નેરોને
દેર ૧૨૫૦ રૂપિયે સંજગત. ૬૧ જન. આદેશ અપાના
૬૧૨૬૦ નેરો સરકારે તેને અટકાવે તબી રૂપિયો.

આજ્ઞા સાંભળતાંવારજ એ યુવકનાં રૂવે રૂવાં ખડાં થઈ ગયાં. એ વિચારવા લાગ્યો કે “કેવી આશ્ચર્યકારક વાત છે ! એ ચાર મુખ વેણુ કહેવા માટે દેહાંતદંડની સજા ! આનું નામ તે ન્યાય ? ત્યારે શું જગતમાં ધર્મ છેજ નહિ ? ઈશ્વર છેજ નહિ ? આ સંસારમાં શું શયતાનની ફૂર રમતજ આદ્યા કરે છે ? આવા આવા વિચારોથી એ યુવક ધર્મ અને ઈશ્વરનો વિદ્રોહી થઈ ગયો. હવે તેની દુર્ગતિનો પાર રહ્યો નહિ. તેની અવસ્થા ભયંકર થઈ પડી. એ અશાંતિની આળમાં ખળ્યો ખળ્યો થઈને તરફડીઆં મારવા લાગ્યો. એવે સમયે યુવકની આ મર્મવિદારક કથા કેથેરિનના કાને પહોંચી કે તરતજ જનનીની પેઠે પ્રેમસુધાથી ઉભરાતા હૃદયે તે યુવકની પાસે ગયાં. તેમના પ્રેમના મંત્રથી અને ઉપદેશની જાદુઈ શક્તિથી એ યુવકમાં આશ્ચર્યજનક પરિવર્તન થયું. એ ઈશ્વરના ચરણમાં ઢળી પડ્યો. એ વિષયમાં કેથેરિનનો એક ઉત્કૃષ્ટ પત્ર છે. એ પત્ર તેમણે ધર્મ-આર્થને લખ્યો હતો. એ પત્ર છપાયો છે. યૂરોપમાં સર્વત્ર એ પ્રસિદ્ધ પત્રનો ઘણો આદર થાય છે. અમે તેના થોડાક ભાગનો સારાં વાદ નીચે આપીએ છીએ:-

“હું તે યુવકને મળવા ગઈ હતી, મારા રોહ અને સાંત્વનાથી તેને યથેષ્ટ શાંતિ મળી હતી. મારી આગળ તે પોતાનાં પાપ કબૂલ કરતાં સંકેત્યાતો નહિ. એ મૃત્યુને માટે સારી રીતે તૈયાર હતો. સવારે હું એ યુવકની પાસે ગઈ. એ વખતે દંડાજ્ઞા જાહેર થવાનો ઘંટ વાગ્યો નહોતો. તે મારી સાથે ઈશ્વરની ઉપાસનામાં સામીલ થયો. એને કેવળ એકજ ચિંતા હતી કે જીવનની છેલ્લી પળે ધર્મ અને ઈશ્વરમાં તેનો વિશ્વાસ કાયમ રહેશે કે નહિ ? પરંતુ ઈશ્વરકૃપાથી યુવક મૃત્યુકાળે પણ તેનો વિશ્વાસ અને ભરોસો ટકાવી શક્યો હતો. તેણે મને કહ્યું હતું કે ‘તમે મારો પત્યાગ કરશો નહિ. મારી સાથેજ રહેજો. એથી કરીને હું પ્રસન્ન ચિત્તે મૃત્યુને ભેટી શકીશ.’ યુવકે મૃત્યુની પૂર્વે મારી છાતી ઉપર ‘માયું મૃત્યું’ હતું. હું તેના દેહના ધબકારા અને નિઃશ્વાસની અંધ એક સુમિષ્ટ ભાવ અનુભવવા લાગી, મારા હૃદયની પ્રીતિને મેં ભાવની સાથે ભેળવી દીધી. મેં કહ્યું ‘ભાઈ ! તું શાંત થા, સ્વર્ગ ઈશ્વરનું જે પ્રેમભોજન થશે તેમાં આપને જલદી જઈને શામિ થઈશું.’ એ સાંભળતાંજ યુવકનું મુખ આનંદથી પ્રકાશિત થઈ ગયું. તે બોલ્યો : ‘મારા ઉપર આપની દેટલી બધી દયા છે !’

આજ્ઞા સાંભળવાનાવાર ને સુખનાં ફેરે ફેરેનાં અર્થ મળે. વિચારવા સાચો કે “કેની આજ્ઞાનાં કારણ વાન છે ? બે વાર સંવેગ કરેલા માટે કેલેન્ડરની નજર ? આનું નામ લે ન્યાય ? તે શું જગતમાં મર્મ કેમ નહિ ? મિત્ર કેમ નહિ ? આ સંવાસમાં સમવાનની જુદા સમવાર આજ્ઞા કરે છે ? આના આવા વિચારે બે સુખક મર્મ અને મિત્રનો વિદેશી મર્મ મળે. તેને તેની દુર્ગતો પાસે સંભવ નહિ, તેની અવરથા ભયંકર થા પડી. બે અર્થાંત્રિ ભાષામાં ભલે ભલે માટે તરફની આજ્ઞા સાચો. બેવે સુખકની આજ્ઞાનાં વિચારક કયા કેમિત્રના કાને પાંડેલી કે તરુ જનનીની ખેડે મિત્રનાથી ભાષણ તરફે તે સુખકની પાસે તે ભેગના મિત્રના મંત્રણી અને ઉપદેશની જાણ સંધિની બે સુખ આજ્ઞાનાં પસિર્વાન મર્મ બે મિત્રના ભાષણમાં દબી પડે બે વિષયમાં કેમિત્રના બેક ઉત્કાષ્ઠ પડે છે. બે પડે ભેગને પ આજ્ઞાને લાગે દલો. બે પડે ભાષણ છે. મિત્રનાં સર્વનાં બે મર્મ પડેનાં મળે આજ્ઞા થાય છે. બે તેના આજ્ઞા ભાષણ સાંવાદ નીકળે આજ્ઞાને ભીષ્મ :

“હું” લે સુખકને મળવા મળે દલી. માસ રહેલ બે સાંભળ તેને મિત્ર સાંભળે મળી દલી માસે આજ્ઞાને પાવનાં પાપ કાઢેલાં સંકેષાલો નાલે ન મળે માટે સાચી રીતે લે લેલો. આજ્ઞા હું બે સુખકની પાસે ના બે વળે કંડાશા બે મળેનાં મંદ પાડે નાલે. તે મારી આજ્ઞાનાં ભાષણ સાચી થયો. બે કેલેન્ડર બેક ભાષણ દલી કે જગતની છે. પડે મર્મ અને મિત્રનાં તેના ભાષણ કાલે સંધે કે નાલે ? મિત્રનાં સુખક મળે પડે તેના ભાષણ અને બેક દલી શકે દલી તેના મર્મ કાલે કે નાલે માટે પડે ભાષણ નાલે મારી સાચે સંધે નાલે કરેલ હું મર્મ ભીષ્મ મળે ભીષ્મ મળે સુખક મળે મળે મારી ભીષ્મ મળે મળે મળે હું તેના કલેન્ડર મળે અને તે મળે બે બેક ભાષણ ભાષણ મળે. માસ હું મળે પાવને મે આજ્ઞાનાં સાચે ભેગની દલી મે પડે ભાષણ નાલે મળે. સંધે મિત્રનાં ભેગનાં મળે તેના આજ્ઞાનાં કાલે મળે મળે મળે. બે સાંભળવા સુખક મળે આજ્ઞાનાં પડે મળે મળે. તે ભાષણ માસ ઉપર આજ્ઞાનાં કે મળે ભાષણ મળે

સ્થાનમાં તેનું મૃત્યુ થવાનું હતું તે સ્થાનને એ પુણ્યભૂમિ ગણતો હતો. તેણે કહ્યું ‘હું આનંદપૂર્વક વધસ્થાન તરફ જઈશ.’ એ ઇશ્વરની કરુણા અને મંગળશાવ સંબંધી એ અતિ ચમત્કારી વાતો કહેવા લાગ્યો. તેની એ વાતો સાંભળીને દુદ્ધ પીગળી જતું હતું. ✖ જે લોકો ઉપર યુવકને ફાંસી દેવામાં આવનાર હતી, તેના ઉપર પહેલાં મેં મારું માથું ટેકવું. મને એવી ઈચ્છા થતી કે યુવકને બદલે મારીજ હત્યા કરવામાં આવે તો સાડું. પરંતુ મારીએ ઈચ્છા કેવી રીતે પૂર્ણ થાય! કેમકે ખરું જોતાં તો મારા મનમાં ત્યાગનો અહંકાર છુપાઈ રહ્યો હતો. મેં પ્રાર્થના કરવા માંડી કે ‘હે ઇશ્વર! આ યુવકને પ્રકાશ અને શાંતિ આપો, કે જેથી તે તમારા અલૌકિક સ્વર્ગમાં જઈ પહોંચે.’ વધસ્થળે પુષ્કળ મેદની બમી હતી. પરંતુ હું એ યુવકે સિવાય બીજા કોઈને જોઈ શકી નહિ. હું તેનું સુંદર મુખ જોઈ રહી હતી. અને શાંત થેટાની પેઠે ધીમે ધીમે વધસ્થળે લાવવામાં આવ્યો. મને જોતાંજ પાછો તેનો ચહેરો હસમુખો થઈ ગયો. મેં કહ્યું ‘પ્રિય બાઈ! હવે તું તારું મસ્તક નીચે નમાવ. તું તારા અનંત જીવનને ખારણે આવી પહોંચ્યો છં, તૈયાર થઈ જા.’ યુવક ઢળી પડ્યો. મેં તેનું માથું ફાંસીના લોકડા ઉપર ટેકવું અને ઇસુની મૃત્યુકથાનું તેને સ્મરણ કરાવું. ‘ઇશ્વર’ અને ‘કેથેરિન’ એ બે શબ્દો તેના મુખમાંથી નીકળ્યા. ‘તારી ઈચ્છા પૂર્ણ થશે’ એ વચનો બોલીને મેં મારાં નયનો મીઁથી દીધાં. ત્યારપછી યુવકનું છેદાયલું મસ્તક મારા હાથ ઉપર આવીને પડ્યું.”

રાજદંટથી દંડિત એક ધર્મદ્રોહી યુવકના અંતરમાં ફાંસીની સજા ભોગવવા પહેલાં જે સાધ્વી ધર્મવિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી શકે, આશા અને આનંદનો વિકાસ કરી શકે અને તેની શાંતિ તથા મુક્તિને સાડ પોતાના દુદ્ધનો બધો પ્રેમ ઠાલવી શકે તે સાધ્વી સામાન્ય મનુષ્યોથી કેટલે ઉચ્ચ દરજ્જે ચઢેલી હશે, તેનો નિર્ણય કોણ કરશે?

(૫)

તપસ્વિની કેથેરિનની સેવાનો ફરી ફરીને ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે; પરંતુ કોલી અને ચેપી રોગવાળા મનુષ્યોની સેવા તેમણે દેવા પ્રકારે કરી છે તે કહેવામાં નથી આવ્યું. એ સેવાની કથા અતિ ચિત્તાકર્ષક છે. એ સાંભળવાથી આંખમાંથી આંસુ ઝરવા

આજ્ઞા સાંભળતાંવારજ એ યુવકનાં ફેવે ફેવાં ગાંઠ થઈ ગયાં. એ વિચારવા લાગ્યો કે “દેવી આશ્વર્ગકારક વાત છે ! એ ચાર સૂત્રો વેળું ઠાકેવા માટે દેહાંતરની રાત્રી ! આનું નામ તે ન્યાય ? ત્યાં શું જગતમાં ધર્મ છેજ નહિ ? ઇશ્વર છેજ નહિ ? આ સંસારમાં શયતાનની દૂર રગતજ આલ્યા કરે છે ? આવા આવા વિચારો એ યુવક ધર્મ અને ઇશ્વરનો વિદ્રોહી થઈ ગયો. હવે તેની દુર્ગતિનો પાર રહ્યો નહિ. તેની અવરથા ભયંકર થઈ પડી. એ અશાંતિ આળમાં બળ્યો બળ્યો થઈને તરફડીયાં મારવા લાગ્યો. એવે સમયે યુવકની આ મર્મવિહારક કથા કેથેરિનના કાને પહોંચી કે તરત જનનીની પેઠે પ્રેમસુધાથી ઉભરાતા હૃદયે તે યુવકની પાસે ગયે તેમના પ્રેમના મંત્રથી અને ઉપદેશની જાદુઈ શક્તિથી એ યુવક આશ્ચર્યજનક પરિવર્તન થયું. એ ઇશ્વરના ચરણમાં ઢળી પડ્યો એ વિષયમાં કેથેરિનનો એક ઉત્કૃષ્ટ પત્ર છે. એ પત્ર તેમણે ધર્મ આર્યને લખ્યો હતો. એ પત્ર છપાયો છે. યૂરોપમાં સર્વત્ર એ પ્રસિદ્ધ પત્રનો ઘણો આદર થાય છે. અમે તેના થોડાક ભાગનો સાર વાદ નીચે આપીએ છીએ:-

“હું તે યુવકને મળવા ગઈ હતી, મારા સ્નેહ અને સાંત્વના તેને યથેષ્ટ શાંતિ મળી હતી. મારી આગળ તે પોતાનાં પાપ કૃપ કરતાં સંકેત્યાતો નહિ. એ મૃત્યુને માટે સારી રીતે તૈયાર હતો. સવારે હું એ યુવકની પાસે ગઈ. એ વખતે દંડાજ્ઞા બંધ થવાનો ઘંટ વાગ્યો નહોતો. તે મારી સાથે ઇશ્વરની ઉપાસના સામીલ થયો. એને કેવળ એકજ ચિંતા હતી કે જીવનની છેલ્લે પળે ધર્મ અને ઇશ્વરમાં તેનો વિશ્વાસ કાયમ રહેશે કે નહિ ? પં ઇશ્વરકૃપાથી યુવક મૃત્યુકાળે પણ તેનો વિશ્વાસ અને ભરો ટકાવી શક્યો હતો. તેણે મને કહ્યું હતું કે ‘તમે મારો પત્યાગ કરશો નહિ. મારી સાથેજ રહેજો. એથી કરીને હું પ્રસન્ન ચિત્ત મૃત્યુને ભેટી શકીશ.’ યુવકે મૃત્યુની પૂર્વે મારી છાતી ઉપર માથું મૂક્યું હતું. હું તેના હૃદયના ધગધગ અને જાતવાચના અંકેક સુગંધ ભાવ અનુભવવા લાગી, મારા હૃદયની પ્રાણને મેં ભાવની સાથે ભેળવી દીધી મેં કહ્યું ‘બાહુ ! તું શાંત થા. સ્વયં ઇશ્વરનું જે પ્રેમભરે જન થશે તેના આપણું જ કદી જમીને ન થઈ શકે.’ એ સાંભળતાજ યુવકનું મુખ આનંદથી પ્રકાશ પાડેલું. તે જાહેરો મારા ઉપર આપના કેટલી ગંધો દેવા છે’

આ મહાન સાધ્વીની આવી ઉત્તમ આધ્યાત્મિક અવસ્થાના સંબંધમાં 'કુમારી કેથેરિન' ગ્રંથનો લેખક લખે છે કે:-

“પુણ્યના પ્રકાશથી કેથેરિનનું આજીવન ઉજ્જવલ થયું હતું. શાન્તિ અને આનંદામૃત તેમના હૃદયમાં નિત્ય વિદ્યમાન રહેતાં. કેથેરિનના બાપ અને રૂપમાં પણ અંતર પડી ગયું હતું. સ્વર્ગીય વિમલ જ્યોતિવડે તેમનાં ચક્ષુ. શતદિવસ પ્રભુનાં દર્શન કરતાં. તેમને સમાધિ થવા લાગી. ઇશ્વરદર્શનથી તથા પ્રભુના નામ-શ્રવણથી પણ એમનું મન એટલું બધું તદ્દલીન થઈ જતું કે તેમને બહારનું જ્ઞાન મુદલ રહેતું નહિ, અને શરીર જરાપણ હાલ્યા આલ્યાવિના મરદા જેવું સ્થિર થઈ રહેતું-તેમનો આત્મા શ્રીહરિના પ્રેમારપદ સ્વરૂપમાં હસાઈ જતો-હૂળી જતો-તદ્દરૂપ થઈ રહેતો-તન્મય બની જતો.

પરંતુ આ તપસ્વિની નારીનું શરીર યુવાવસ્થામાંજ લથડી ગયું. તેમણે પરલોકયાત્રાને માટે તૈયારી કરવા માંડી. આખરે ઇ. સ. ૧૩૮૦ ની ૨૬ મી એપ્રિલનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. એ દિવસે કેથેરિને પોતાની પાસે બેઠેલાં સીપુરો પાસે એકે એકે વિદાય માગી. ત્યારપછી એમના ઠંઠમાંથી ક્રૂત એકજ વાક્ય નીકળ્યું કે, “... હે પ્રભો! તમારા હાથમાં મારો આત્મા સમર્પણ કરું છું.”

કેથેરિનનું એ છેલ્લું વાક્ય હતું, એ વચન બોલવા આદેજ તેમણે દેહત્યાગ કર્યો. એમના આત્માએ પ્રભુના અલૌકિક ધામમાં પ્રયાણ કર્યું. એ મુઠ્ઠાવે તપસ્વિનીનું વય કેવળ તેત્રીસ વર્ષનું હતું.

કેથેરિનના મૃત્યુ પછી ઇ. સ. ૧૪૬૧ માં રોમના પોપે તેમને 'સેઇન્ટ' (સાધ્વી) ગણવાનું એક જાહેરનામું બહાર પાડ્યું. તેમના જીવનના સંબંધમાં પાદરી બટલર લખે છે કે:-“તેમણે જગદીશ્વર વરદથી કેવો ઉંડો આનંદ અને આશ્ચર્યકારક કૃપા પ્રાપ્ત કર્યાં હતાં! ઇશ્વરે તેમનાદ્વારા કેવાં અસામાન્ય અને વિચિત્ર કાર્યો કરાવ્યાં! એ આપણે સાડે તેમના જીવનનો ઉત્તમ આદર્શ મૂકતાં ગયાં છે અને તે ઉપદાંત મૂકી ગયાં છે-છ પ્રબંધ, કુમારી ચેરી-સંબંધી એક ઉપદેશ અને ચોસક પત્ર કે જે તેમની પ્રતિજ્ઞાના નમુનારૂપ છે.”

રેત્રને યથાયોગ્ય સુંદરરૂપે વર્ણવી શકીશું નહિ. એમના વિસ્તૃત વનચરિત્રના પુસ્તકમાંની બધી વાત અમે આ અંધનાં યોડાંક નાંખોમાં કેવી રીતે સમાવી શકીએ ? માટે આ લેખમાં સાધ્વી રેસાનાં કાર્યોનો સંક્ષેપમાં ઉલ્લેખ કરીને તેમના ધર્મજીવનની યા જરા ખુલાસાથી લખવા ચત્ન કરીશું.

ટેરસાએ ઇ. સ. ૧૫૧૫ માં માર્ચ માસની ૨૮ મી તારીખે જ્યોત્યયુગમે રૂપેન દેશના એવિલા નગરમાં જન્મ લીધો હતો. રેસા શબ્દનો અર્થ 'આશ્ચર્યજનક' થાય છે. ટેરસાનો પિતા ડે. સેપેડા એક પ્રદેશના રાજવંશમાં જન્મ્યો હતો. એમનાં પાતાતું નામ બિયાદ્રિસ હતું. એ પરમ સુંદર અને ધાર્મિક સ્ત્રી હતો. ટેરસાના પિતૃકુળ તથા મોસાળમાં અનેક વીરપુરુષો થઇ ગયા હતા. એમના પિતા યુદ્ધને ગારવનો વિધય ગણતા હતા, એટલે સુધી કે ટેરસાના સ્વભાવમાં પણ યુદ્ધ કરવાનો ભાવ રહેલો હતો. રણ-મુખિમાં યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ તેમને નહિ આવ્યો હોય, પરંતુ જીવનમાં ધર્મસંશ્રામ આવતાં તેઓ સાહસી સૈનિકની જેમ એ યુદ્ધમાં અંપલાવતાં અને જય મેળવતાં. ટેરસાએ કાર્મેલાઈટ ધર્મ-સંપ્રદાયમાં સુધારો કરવા જતાં પોતાના પ્રતિપક્ષીઓ સાથે જે સંશ્રામ કર્યો હતો, તે તેમના પૂર્વજોએ મૂર લોકો સાથે કરેલા યુદ્ધને અનુરૂપ જ હતો. પરંતુ એ બંને યુદ્ધમાં લેદ એ હતો કે, એમણે મનુષ્યના રક્તથી પૃથ્વીને રંગ્યા વગરજ સ્વદેશનું પુષ્કળ કસ્યાણ કર્યું હતું.

ટેરસાને સાત ભાઈ અને બે બહેન હતાં. એમના પિતા અતિશય તેજસ્વી અને સદાચારી પુરુષ હતા. તેમના પિતાવિયે ટેરસાએ જાતે લખ્યું છે કે "મારા પિતાજીનો સ્વભાવ ધૈર્યજનક હતો; છતાં તે લાગણીવાળા અને દયાળુ પણ બહુ હતા. એમના પુસ્તકાલયમાં ધર્મસંબંધી ગ્રંથો પુષ્કળ હતા. એ બધાં પુસ્તકો વાંચવાને પિતા અમને ઉત્સાહ આપતા. એમની ઉદારતા પણ વધારે હતી. નોકરચાકરો ઉપર એ અતિશય સ્નેહ રાખતા. એમણે પોતાના ભાઈના નોકરને પેટના છોકરાની જેમ ઉછેરીને માટે કર્યો હતો. મારા પિતા કદાપિ કોઈની સ્વતંત્રતામાં હાથ ધાલતા નહિ. કોઈની નિંદા તથા વાતવાતમાં સોગન ખાવા, એ જે વાતો એમને અસહ્ય થઈ પડતી "

ટેરસાએ આ દુઠા વર્ણનથી પોતાના પિતાના જીવનની એક

સાધ્વી ટેરેસા

૧-ખાદ્યાવસ્થા

સ્પેનનિવાસી સાધ્વી ટેરેસા ધર્મપરાયણ અને મહાન સાહતાં. એક શક્તિશાળી ધાર્મિક પુરુષમાં જેટલા સદ્ગુણો છે તે બધા સદ્ગુણો ટેરેસાના જીવનમાં જણાયા છે. તે ઉત્તમ પ્રતિભા, તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ, ઉંડો ધર્મવિશ્વાસ, કામ કરનાર અસાધારણ શક્તિ, મનુષ્યના હૃદય ઉપર પ્રભાવ પાડવાની અસાધારણ યોગ્યતા, વિપત્તિમાં ધૈર્ય, સંઘામમાં સાહસ એ બધાં એમના ગુણો યાદ કરવાથી આપણને આપોઆપજ એ મહાન સાધ્વી માટે માન ઉત્પન્ન થાય છે. આ સંસારમાં અનેક વાર એણે જણાવ્યું છે કે, જેઓ ઈશ્વરને પ્રિય થવા ઇચ્છે તેઓ મનુષ્યોમાં પ્રિય થતાં નથી; જે લોકો માનવજાતિનું કંઠ્યાણ કરવાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, તેમનેજ મનુષ્યો પોતાના શત્રુ ગણીને દુઃખ દેવા માગે છે. સેન્ટ ટેરેસાએ સ્વદેશમાં ધર્મની ગ્લાનિ થતી જોઈને જે ધર્મને પવિત્ર અને ઉન્નત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. એને લીધે એમને જીવનના અઘળમાં ધાર સંઘામમાં ઉતરી અત્યંત બુદ્ધિસહન કરવો પડ્યો હતો. પરંતુ પાછલી વયમાં એ દેશના રાજા, પ્રજા, વિદ્વાન તથા મૂર્ખા સર્વ પ્રકારના લોકોની ભક્તિને પાત્ર તેઓ બન્યા હતા. એટલે મુઠા કે તેઓ એ સત્તાગ્રીને મૂર્તિમતી દેવી ગણવડે જ્ય હતા ટેરેસાના મૃત્યુપછી ઇ. સ. ૧૬૧૪ માં તેમને 'વિ.દે.કે.કે.શન' થયું અર્થાત્ રોમન. પે.પે તેમને "સ્વર્ગસુખ" અર્થાત્ 'ગર્ભીને ગર્ભસ્થ' અર્થાત્ 'પા.પુ' એ સમયે સ્પેન દેશના એવે. મે. કે. કોનવ થયો હતો કે અનેક રાજાઓ ન ગણ્યાં હતાં પ્રજાને પણ એવે : : ન ન્યે થયો હશે.

આ.વ. જે. કે. કોનવ. કે. સ. પે. પે. તેમને જીવનચરિત્ર લખવું એ પછી તે ત. વ. ન. ૧૭ છે પ. નુ. એમને એ બ. બ. ને. વિચ. - ક. ન. મ. સ. કે. એ. એ. છે : : એ. એ. હુ. કે. એ. એ. ૧૫. ૨૨. ન. એ.

અરિત્રને યથાથોગ્ય સુંદરરૂપે વર્ણવી ચક્રીયું નહિ. એમના વિસ્તૃત
 જીવનચરિત્રના પુસ્તકમાંની બધી વાત અમે આ ગ્રંથનાં થોડાંક
 પાનાંઓમાં ફેવી રીતે સમાવી ચક્રીએ ? માટે આ લેખમાં સાધ્વી
 ટેરેસાનાં કાર્યોનો સંક્ષેપમાં ઉલ્લેખ કરીને તેમના ધર્મજીવનની
 કથા જરા ખુલાસાથી લખવા યત્ન કરીશું.

ટેરેસાએ ઇ. સ. ૧૫૧૫ માં માર્ચ માસની ૨૮ મી તારીખે
 સૂર્યોદયસમયે સ્પેન દેશના એવિલા નગરમાં જન્મ લીધો હતો.
 ટેરેસા શબ્દનો અર્થ 'આશ્ચર્યજનક' થાય છે. ટેરેસાનો પિતા
 ડી. સેપેલા એક પ્રદેશના રાજવંશમાં જન્મ્યો હતો. એમનાં
 માતાનું નામ બિયાટ્રિસ હતું. એ પરમ સુંદર અને ધાર્મિક સ્ત્રી
 હતાં. ટેરેસાના પિતૃકુળ તથા મોસાળમાં અનેક વીરપુરુષો યદ્ય ગયા
 હતા. એમના પિતા સુદને ગૌરવનો વિષય ગણતા હતા, એટલે સુધી
 કે ટેરેસાના સ્વભાવમાં પણ સુદ કરવાનો ભાવ રહેલો હતો. રણ-
 બુમિમાં સુદ કરવાનો પ્રસંગ તેમને નહિ આવ્યો હોય, પરંતુ
 જીવનમાં ધર્મસંશ્રામ આવતાં તેઓ સાહસી સૈનિકની પેઠે એ
 સુદમાં ભંખલાવતાં અને જય મેળવતાં. ટેરેસાએ કાર્મેલાઈટ ધર્મ-
 સંપ્રદાયમાં સુધારો કરવા જતાં ચેતાના પ્રતિપક્ષીઓ સાથે જે
 સંઘામ કર્યો હતો, તે તેમના પૂર્વજોએ મૂર લોઠો સાથે કરેલા
 કુદને અનુરૂપજ હતો. પરંતુ એ બંને સુદમાં લોહ એ હતો કે,
 એમણે મનુષ્યના રક્તથી પૃથ્વીને રંબ્યા વગરજ સ્પર્દેશનું પુષ્કળ
 કલ્યાણ કર્યું હતું.

ટેરેસાને સાત ભાઈ અને બે બહેન હતાં. એમના પિતા
 અનિશ્ચય તેજસ્વી અને સદાચારી પુરુષ હતા. તેમના પિતાવિષે
 ટેરેસાએ બંને લખ્યું છે કે "મારા પિતાજીનો સ્વભાવ યત્નોજ
 હોતો, છતાં તે લાગણીવાળો અને કથાશુ પણ બહુ હતા. એમના
 પુત્રકાલમાં ધર્મસંજાથી થકા પુષ્કળ હતા એ બધાં પુત્રકો
 વંચવાને પિતા અમને ઉત્સાહ આપતા. એમની ઉદારતા પણ
 વધારે હતી. નોકરચાકરો ઉપર એ અનિશ્ચય સ્નેહ રાખતા. એમણે
 પોતાના ભાઈના નોકરને પેટના છેડાની પેઠે ઉછેરને મેટો કર્યો
 હતો. મારા પિતા કદાચ કે.ઈની સ્વતંત્રતા હાથ પાડતા નહિ.
 કે.ઈની નિંદા તથા વાતવત્તામાં તેમનું આવડ એ બે વાતે. એમને
 અસહ્ય દર્દ પડતી "

ટેરેસાએ જ કહેા વર્તનથી પોતાના પિતાના જીવનનો એક

10

11

12

13

14

પણ હું તે મરીજ લોકોને આપી દેતી. ધણી વાર જોઈનામાં
જેસીને પ્રાર્થના કરવાનું મને ઘણું ગમતું. નાનપણમાં હું માન-
ધિતાના કલામાં રહેતી. તેઓ કોઈ પણ કામ કરવાનું જગાવે તો
પછી જો કામ મારાથી નહિ થાય એવા થઈએ હશે મારા મોંમાંથી
નીકળતા નહિ. કોઈ પણ દિવસ પરાઈ નિંદા કરી દોષ અથવા તો
કોઈ મનુષ્યને નિરસ્કારની નજરે દીઠો દોષ એવું તો મને અંમરનું
ધણ નથી. હિંસા અને ધર્મીને ચોપીને કોઈ પણ દિવસ મારા
મનને એવી બનાવ્યું નથી.”

ટેરેસા અને તેમના મોટા ભાઈએ તરુણ વયમાંજ સારી કીર્તિ
મેળવી હતી. બન્ને ભાઈબહેન રાત્રિદિવસ સાધુઓનાં જીવન-
ચરિત્રો વાંચ્યા કરતાં. એ સાધુઓમાં ઘણા એવા હતા કે જેમણે ધર્મર-
ના કાર્યમાં ચોનાના જીવનને સમર્પણ કર્યો હતો. એ પુસ્તકો વાંચીને
ભાઈબહેને પણ એવોજ સંકલ્પ કર્યો હતો કે, આપણે પણ સાધુઓની
ચેઠે આપણું જીવન ધર્મકાર્યમાં અર્પણ કરીશું સંકલ્પ કર્યો એટલું-
જ નહિ પણ ધર્મરના કાર્યમાં જીવનને જલદીથી પરોવવાનું તમા
ધર્મને ખાતર પ્રાણ આપવાનું બન્ને ભાઈબહેનને આવશ્યક જણાયું.
પરંતુ જીવનને પ્રભુની ખાતર વિચરન કરવાનો ઉપાય શો ? તે
ઉપાય શોધવામાં પણ વધારે વિચરન થયો નહિ. તેમણે સારી ચેઠે
વિચાર કરીને નક્કી કર્યું કે, આપણે બન્ને સંન્યાસ ગ્રહણ કરીને મૂર
લોકોના દેશમાં જઈશું અને ત્યાં ખ્રિસ્તી ધર્મનો પ્રચાર કરવાથી
મુશ્કેલમાન મૂર લોકો ગુરુએ યજ્ઞને આપણુ બેઠેનો વધ કરશે. એથી
સાધુઓની ચેઠે આપણે પણ ધર્મને ખાતર પ્રાણ જશે. એ બંને
જણના મગજમાં આવો ખ્યાલ ઘુસી જવાથી તેઓ કોઈને કંઈ
કલા કારણ વગર મૂર લોકોના દેશ તરફ મુસાફરીએ
નીકળી પડ્યા. થોડે દૂર જઈને બન્ને જણ રથેન દેશના એક
વિજયસ્થાન આગળ જેસીને વિસાએ ખાવા લાગ્યાં. માણસના
મનમાં જે બાબતનો ભય હોય છે તેજ વાત પહેલી બને છે.
ટેરેસા અને તેમના ભાઈ મૂર લોકોના દેશમાં જઈને ખ્રિસ્તી-
ધર્મનો પ્રચાર કરવાનાં સ્વપ્નાં દેખી રહ્યાં હતાં, તેવામાં એક નવી
વિપત્તિ આવી પડી. એમના કાકા થોડે જેસીને જતા હતા તે
એમની સન્મુખ આવીને ઉભા બન્નેનો પોશાક તથા હાથભાવ
જોતાં વારંજ એ સમજી ગયા કે આ લોકોના મનમાં કંઈ ધૂન
જરાઈ છે અને તેઓ કંઈ અવનવું કરવા સાડું ક્યાંક જઈ રહ્યાં

છે. તેમણે એમને ખુલાસો પૂછ્યો, એટલે ટેરેસાએ અંતઃકરણ જોલીને બધી વાત કાકાની આગળ કહી દીધી. એમના કાકા ઘણા જબરા માણસ હતા. એ બન્ને જણને બળપૂર્વક પકડીને ઘેર પાછા લઈ ગયા. બન્ને બાલક-બાલિકાથી ધર્મને ખાતર પ્રાણ આપવાનું પણ બન્યું નહિ, તેમ સાધુ પણ થવાયું નહિ; પરંતુ આ બનાવ ઉપરથી એટલું તો સમજાય છે કે, ટેરેસાના મનનું વલણ નાનપણથી જ કયી દિશામાં હતું.

૨-સંકલ્પ

ટેરેસાની ઉંમર બાર વર્ષની હતી તે સમયમાં એમનાં સ્નેહાળ માતાનું મૃત્યુ થયું. ઘરનો બધો વહિવટ હવે એમની મોટી બહેનના હાથમાં આવ્યો; પરંતુ એ પરણવાની ચિંતામાં હતી. થોડા સમયમાં જ કોઈ સુપાત્ર વર મળી આવ્યાથી તે એની સાથે લગ્ન કરવા માગતી હતી. આટલા દિવસ તો ટેરેસાના ઉપર માતા દેખરેખ રાખતી હતી; પણ હવે તેની બખરઅંતર રાખનાર કોઈ રહ્યું નહિ. પરિણામ એ આવ્યું કે, બાલ્યાવસ્થામાં સારા સંસ્કારમાં ઉછરેલી ટેરેસાને પણ કુસંગમાં પડીને ઘણી દુર્ગતિ ભોગવવી પડી. પુત્રી આડે રસ્તે ન ચઢે એ વિષે એમના પિતા બહુ કાળજી રાખતા હતા, પરંતુ એમની એક બીજી ચંચળ, વિલાસી અને ધર્મહીન સગી ટેરેસાના ઉપર ઘણું હેત દેખાડતી હતી. ખરાબ પ્રકૃતિની સ્ત્રી ગમે તેટલી નિકટની સગી હોય તોપણ તેના સહવાસથી નિર્દોષ બાલિકા ઉપર દેવી ખરાબ અસર થાય છે, તે બાબત તરફ ટેરેસાના પિતાનું લક્ષ્ય ગયું નહિ. પરિણામ એ આવ્યું કે, એ સ્ત્રીએ ધીમે ધીમે ટેરેસાના સરળ મનમાં ઝેર રેડવા માંડ્યું. સંસારના જે અધમાધમ ભાવો આજ-સુધી બિચારી ટેરેસાની કલ્પનામાં પણ આવી શક્યા નહોતા, તે બધા વિષય તરફ પેલી ધર્મહીન નારીએ તેનું ધ્યાન ખેંચ્યું.

હવે ટેરેસા કંઈ બાલિકા રહી નહોતી. એ તરુણ સ્ત્રીમાં ગણાવા લાયક બની હતી. પરંતુ કુસંગને લીધે તેના હૃદયની સુંદર કળીઓ ખીસતાં પહેલાં જ કરમાઈ ગઈ, તેની આધ્યાત્મિક જ્યોતિ અંખી પડવા લાગી. ‘હું રૂપાળી સ્ત્રી છું’, ગમે તે પુરુષને ખ્યાર સહજમાં મેળવી શકું એવી છું’ એ વાત તેના હૃદયમાં પેસી ગયેલી તે કદી ખસતી નહિ. આજ દિનસુધી એ ધાર્મિક સ્ત્રીપુરુષોનાં ચરિત્રો વાંચતી તેને બદલે હવે આદીઅવળી લૌકિક વાસનાઓ વધારનારી

પરિતો વાંચવા લગી તેનો જે દિન જન્મરજુઈ એ દિનનો
ફરતી, તે દવે નાંચે જુવોનાં મનુષ્યાના ઉપર કરના ક બે
જાના જીવનમાં શરૂઆત આ દેશનાં વિશે દેશનાં જેને જન્મ
કે:- “જે વખતમાં જુ’ ઘણું જાણું કપડાં પહેરના લગી દેશે
તે ભોળને ધણું ખુશ થાય એવે જાણ મનનો અધિક વ દનો.
જા જોજનામાં તથા જે જાળીથી જોઈ રહીય કાજનાં જુ’
દુજ દાજા રાખની જાને કાગે કંજા પ્રમાણુ’ જન્મ દે. જાણી,
જે સમયમાં કાઠમાટ કરવાનીજ ઉપજા જાળજ કાંઈ પડી હતી.”

પાતાના આત્મચરિત્રમાં જન્ય રવાને દેશના લગે કં કે:-
“જે સ્ત્રીની સાથે બહેનપણી બાંધવાથી ખાતમાં ખુબ દેશના
ધણે. આત્માનો ધર્મજાવ નાશ પામવા લાગે. જે જો તથા
જે બીજા માણસે મારા હૃદય ઉપર જોમનો અરિયની ધાપ પાડી.
જોને માટે હું બીજાનો રોષ થા માર કાકુ’ નાંક તો મારાજ હતો.
જોમ છતાં પણ પાપ ઉપર મને અનિશય નિશ્ચય હતો. જોને
હાથે મનમાં કાંઈ કાંઈ વાર પાપની કંપારી શૂદવા ઉપરાંત બીજા
કાંઈ મહિન વિચારો મારા હૃદય ઉપર અધિકાર જમાવી શક્યા
નહોતા. x x જે સુષકમત્યે મારો પ્રેમ બંધાયો હતો તેનો સાથે
લમ કરવાથી કાંઈ બચકર અપરાધ થાય જોમ નહોતું. મેં ધર્મો-
ચાર્ય આગળ મારા જીવનની જે બધી વાત કૈયું જોલીને કહી
હતી. તેમણે કહ્યું હતું કે, જોમાં ઇશ્વરાજા વિરુદ્ધ કાંઈ અયોગ્ય
થાય મેં કહ્યું નથી.”

મનસ્વી દેશનાજે હૃદય સાથે સંજામ કરીને લગનની અભિલાષા
પણ મનમાંથી કાઢી નાખી. ઘોરા સમય સુધી એક ધર્મદીન
સુષક તરફ તેણે જે મન જુકયું હતું, તે મનને ત્યાંથી હટાવી લઈને
હવે તેણે વિવેકને તાણે કયું. પરંતુ જે સમયે પણ બાદ્યાવસ્થાનાં
સરળ વિચાર, બક્તિ તથા વૈરાગ્ય તેમના હૃદયમાં પાછાં આવ્યાં
હતાં કે નહિ જોમાં સદેહ છે. દેશનાના પિતાજે કન્યાને હવે ઘેર
રાખવી એ ઠીક ગણ્યું નહિ. કારણ કે જોની મોટી બહેનજુ’ લગન
ચઈ ગયું હતું, અને ઘર આગળ તેની દેખરેખ રાખનાર કાંઈ ત્રી
હતી નહિ. જોવી અવસ્થામાં ઉંમરલાયક છોકરીને ઘર આગળ
કેવી રીતે રાખે? તેના ઉપર દેખરેખ કોની રહે? જે બધા વિચારો-
થી લાચાર બનીને તેમણે કન્યાને સંન્યાસિનીઓના મઠમાં અર્થાત
કાન્વેન્ટમાં મોકલી આપી. જે વખતે ઘણી કન્યાઓ મઠમાં રહીને

અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કર્યો; અને હૃદયમાંનો અંધકાર કાઢી નાખી
જીવનમાં જે અંધગતા હતી તે જતી રહીને જયપણનો ઉમા
પ્રકારનો ધર્મભાવ પાછો હૃદયમાં લગાવ થવાડાગ્યો. મારા મનમાં
કસી ગયું કે, કાકાજી જે કહે છે તે સાચું જ છે. ખરેખર જગત
મિથ્યા છે, આ જગતનું સુખદુઃખ બધું દાણિક છે. મને ઘણાજ
ભય થવા લાગ્યો હાય! આજ ઘડીએ જો માફ મરણ થાય
તો માફ અવશ્ય નરકમાં જ જવું પડે. જોકે મારી વાસના મને
સંન્યાસિની થતાં રોકે છે, તોપણ હવેએ પણ સમજી શકું છું
કે, માફ શ્રેય એજ માર્ગમાં રહેલું છે.”

દેસા કાકાની ખાસેથી વિદાય માગીને બહેનને ઘેર ગયાં. ત્યાં
એમના મન અને શરીર બન્નેને ફાયદો જણાયો અને એ પોતાના
અવિધ્ય વિષે અત્યંત ચિંતા કરવા લાગ્યાં. દેસાએ વિચાર્યું કે,
સંસારનું સુખ મનુષ્યને કદી પણ તૃપ્ત કરી શકે નહિ. ઈશ્વરને
માત્ર દર્શાથીજ સર્વ વિકાર અને પાપ દૂર થઈને ખરી શક્તિ મેળવી
શકાય છે. માટે ઈશ્વરપ્રાપ્તિને માફ સંન્યાસિની થવાની જરૂર છે.

દેસાએ લાગલાગટ ત્રણ માસ સુધી નાના પ્રકારની ચિંતાઓ
કરી. તેમના મનમાં ઘોર સંશ્રામ જાગ્યો. એ વિચારવા લાગ્યાં કે
“શું હું વાસના ઉપર સંપૂર્ણ વિજય મેળવી શકીશ? શું હું ભાગ-
વિભાજની લાલમ્બાને દૂર કરીને ત્યાગનો મંત્ર હૃદયમાં કસાવી
શકીશ? પિતાજીની આંખોમાં આંશુ જોઈને માફ હૃદય ફરી નહિ
ભય?” એવા એવા હજારો વિચાર એમના હૃદયમાં આવવા લાગ્યા.
પરંતુ એમણે એ બધાં ચિંતાઓને ત્યાગ કરીને સંન્યાસિની થવા-
નોજ દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. દેસાને એ વખતસુધી ખબર નહોતી કે,
સંન્યાસિની થઈને ઈશ્વરના કાર્યમાં સ્વાર્થત્યાગ-આત્મસમર્પણ
કરવા અગાઉ પ્રથમ તો હૃદયને પ્રભુપ્રેમથી-ઈશ્વરાનુરાગથી પૂર્ણ
કરવાની જરૂર છે. કાંણુ કે સંન્યાસિની થતાંજ સર્વ સાંસારિક
પ્રીતિ અને વાસનાઓ તથા કામનાઓને દૂર કરીને હૃદયને ખાલી
કરવું પડે છે. પણ એવા ખાલી હૃદયે પણ માણસ કેટલા દિવસ
ટકી શકે? માટે એ હૃદયને પ્રભુપ્રેમથી પૂર્ણ કરે; નહિ તો શુષ્કતા
આવી જઈ લાગ મજામાં સાંસારિક વાસનાઓ અને કામનાઓ
હૃદયદ્વારમાં જરૂર પ્રવેશ કરશે. હાય! કેટલાં બધાં ત્યાગી અને
લેખધારી મનુષ્યો એ વાસનાનો ધડકો લાગવાથી આદર્શસ્થ
થઈને અધોમતિને પામ્યાં છે!!

ટેરેસાના પ્રાણમાં એ વખતસુધી એવા પ્રકારની ઈશ્વરપ્રીતિ જોવામાં નહોતી આવી; પરંતુ કેવળ નરકના ભયથી અકળાઈ જઈને અને સંસારના ધનવૈભવથી તૃપ્તિ મળી શકે એમ નથી, એટલી જ સમજણથી એ સંન્યાસિની થવા ઇચ્છતાં હતાં. આ અધુરી સમજણને હીધે એક દિવસ એમને વાસનાની સાથે સંગ્રામ કરતાં કરતાં આંસુની ધારા વહેવારવવી પડે અને પ્રભુને પુકારવો પડે એ સંભવિત હતું.

ટેરેસાએ સંન્યાસિની થવાનો પોતાનો સંકલ્પ પિતાને જણાવ્યો. હાય ! સ્નેહાળ પિતાના જીવને એથી જે સખ્ત ઘા લાગ્યો, તેની વેદના તેના અંતઃકરણ સિવાય કોઈ જાણી શક્યું નહિ. મા વગરની છોકરીને એમણે કેટલા ચત્નથી મોટી કરી હતી ! આજ એ કન્યા સંસારસુખનો માર્ગ ત્યજી દઈ હમેશને સારું દુઃખને વરી રહી છે; એટલું જ નહિ પણ ટેરેસા ધર્મના જે ગિરિ-શિખર ઉપર ચઢવાને સારૂ યાત્રા કરવા માગે છે, તે ગિરિના માર્ગ-માંથી પગ સરી પડવાની પણ આશંકા પુષ્કળ છે; અને વળી એક વાર પગ લપસી ગયા પછી અધર્મની રસાતળ પુરીમાં પહોંચવાનો સંભવ છે; એ બધી બાબતોનો વિચાર કરીને પિતાએ એમને સંન્યાસના વિચારમાંથી પાછાં વાળવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. એમને પ્રયત્ન ન્યારે વ્યર્થ ગયો, ત્યારે તેમણે કન્યાને કહ્યું કે:-

“હું તો હવે આ સંસારમાં થોડા દિવસનો મહેમાન છું; પરંતુ હું જ્યાંસુધી જીવું છું, ત્યાંસુધી તું મારું કહેવું માનીને સંન્યાસવ્રત લઈશ નહિ. મારું મૃત્યુ થયા પછી તારી મરજીમાં આવે તેમ કરજે. એ વખતે તને રોકનાર કોઈ નહિ રહે.”

બુદ્ધિમતી ટેરેસા પિતાજીના મનની વેદના સમજી શક્યાં; પરંતુ એ સમજ્યાનું ક્ષણ શું ? ઈશ્વરને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરીને સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાનો તેમણે જે સંકલ્પ કર્યો હતો તેને તોડવાનો ગંભીર અપરાધ તેમનાથી કેમ થાય ? ધર્મની સાથે એ પ્રમાણે નાના છોકરાની રમત જેવી ભાંજગડ કર્યાથી શું નરકનો રસ્તો તેમને માટે ખુલ્લો ન મૂકાય ? પિતાના કષ્ટનો વિચાર કરતાં તેમને હાડોહાડ વેદના થવા લાગી, પરંતુ અધર્મ અને નરકના ભયથી તેમણે પોતાના સંકલ્પને દૃઢ રહેવા દીધો અને સંન્યાસિની થવા માટેની તૈયારીઓ કરવા માંડી.

૩-સંન્યાસિની

ઈ. સ. ૧૫૩૩ નું વર્ષ હતું, નવેમ્બર માસ હતો. એ માસની

છ તારીખ જાણે સ્વર્ગનો પ્રકાશ અને પવિત્રતા લઈને ટેરેસાની મુખ આવી પહોંચી. એ પ્રકાશનો સ્પર્શ ચતાંવારજ તેનું તરૂંપી કમળ ખીલી ઉઠ્યું અને તેના હૃદયનો તાર એક અવધે સૂર વગાડવા લાગ્યો. આખરે ટેરેસાના અંતરમાં પવિત્રતા સ્થાપી દીધી. પિતાના સ્નેહનું બંધન છોડી નાખીને—સંસારના મુખને ત્યાગીને, સંન્યાસિની થવા સારૂ એ ઘરની બહાર નીકળી. એ ખેતે ટેરેસાનું વય માત્ર અઠાર વર્ષનું હતું.

ટેરેસાએ પિતૃગૃહ છોડીને એક માઈલ દૂર એવિલા નગરમાં સંન્યાસિનીઓના મઠમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી તેને સંન્યાસિની થવાનો દિવસ આવી પહોંચતાં તેમના સ્નેહાળ પિતા કન્યાને જોવા સારૂ ઉપાસનામંદિરમાં ગયા. હાય! એક દિવસે જે મુકુમારી ટેરેસા સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ પહેરીને પોતાના સૌંદર્યભાટે લોકોમાં વિરમચ ઉત્પન્ન કરતી હતી, તેજ ટેરેસાના માથાના સુંદર વાળ આજે કાતરી નાખવામાં આવ્યા છે. અંગ ઉપર એક પણ દાગીનો નથી. પહેરવેશ સારો સંન્યાસિનીના જેવો છે, પરંતુ એ અલંકારવગરની ટેરેસાનો મૂર્તિમાં એક અપાર્થિવ જ્યોતિનું નિરીક્ષણ કરીને તેમના પિતા ચોંંદી ઉઠ્યા. તેમના મનનું દુઃખ જરા સમી ગયું. જોત-જોતામાં સંન્યાસવ્રતનો શુભ સંસ્કાર સમાપ્ત થઈ ગયો અને પિતા ઉદાસ મને ઘેર પાછા ફર્યા.

ટેરેસાએ સંન્યાસિની થયા પછી પોતાની અસાધારણ શક્તિનો પ્રયોગ પોતાના હૃદય અને મન ઉપર કરવા માંડ્યો. દુર્જય પ્રવિણાના બળે તેમણે એક વર્ષમુધી આશ્રમના કઠોર વ્રતનું પાલન કર્યું. પરંતુ ટેવળ બહારના નિયમો પાળ્યાથી કાંઈ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે કે હૃદય મળે છે? એથી ટેરેસા એટલા દિવસ મુધી પોતાના હૃદયમાં હૃદયનો આવિર્ભાવ અનુભવી શક્યાં નહિ. તેમનું ખાલી પડી ગયેલું મન માત્ર જાદુઆચારવટે પ્રભુપ્રમથી ભરપૂર થયું નહિ, એ આશ્રમના બાંધેલ. કાયદા પાળતાં હતાં; પરંતુ તેમનું શરીર એ બધું કદ સહી શક્યું નહિ. શરીર ભાગી ગયું. વખતોવખત એમને મૂંઝાં આંખવા લાગી.

ઈ. સ. ૧૫૩૫ માં ટેરેસા દવા કરાવવા સારૂ પિતાને ઘેર જઈ રહ્યાં. પરંતુ ૧૬.૮.૨૬થી એમને આરામ જણાયો નહિ. ઈ. સ. ૧૫૩૭ માં એ પ.છા આશ્રમમાં ગયા પદ્માચાર્યના રોગને લીધે ૨૬ વર્ષ પસારીવશ પડેલું ૪૮.૫. ૧૬૫૮ના ખાટલામાં ૫૮.૫. ૧૬૫૮

પ્રેમની વચ્ચે સંગ્રામ ચાલ્યો હતો. એ કાળને તેમના જીવનની બીજી અવસ્થા કહી શકાય.

૪-પ્રેય અને પ્રેય વચ્ચે સંગ્રામ

દેસાપક્ષાધાતના રોગમાંથી બિચકુલ સાબં થતાં મનોર સખગ યુગ્મ. મનમાં રક્તિ વધવા માંડી. થોડાક દિવસ તેમણે પુષ્કળ માનસિક મુખમાં નેમાં ગાળ્યા પછી એમના દૃઢ્યમાં ધર્મભાવે ઝાંખો પડી ગયો. લૌકિક લાલચોની કસોટીનો સમય આવી પડ્યો. થોડા દિવસ તે બંને સ્વપ્નના આવેશમાં હોય તેવી રીતે ગયા.

જાગૃતવર્ણના પ્રાચીન ઋષિ કહી ગયા છે કે:-

હૃત્સ્વ યાગ નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ પયસ્તન્ કવયો વદન્તિ ॥
અર્થાત પંડિત લોકો એ (સંન્યાસના) માર્ગને તીક્ષ્ણ ધારવાળા અસ્તરાની પેઠે દુર્ગમ કહી ગયા છે.

ઋષિના આ વચનમાં કેવું મૂઢ સત્ય રહેલું છે! ખરેખર સંન્યાસધર્મનો માર્ગ ધાર કઢાવેલા અસ્તરાની પેઠે દુર્ગમ છે. એ માર્ગમાં ટગલે ને પગલે વિપત્તિનો સંભવ રહે છે. સંન્યાસિની દેસા હજી સુધી એ માર્ગનું અનુભવસિદ્ધ પૂરું જ્ઞાન મેળવી શક્યા નહોતાં, તેથી એ મણાં બુદ્ધિમાન અને શક્તિશાળી હોવા છતાં પણ ચેતીને ચાલી શક્યાં નહિ. એ વખતમાં એવિઠા નમરના આશ્રમના નિયમો પણ ઘણા શિથિલ થઈ ગયા હતા. દેસાએ આશ્રમવાસિની સંન્યાસિની હોવા છતાં પણ બહારના લોકો સાથે મળવા માંડ્યું. આશ્રમની પટાશમાં ઘણા સફળરથો વાસ કરતા હતા. એમાંના ઘણાખરા સાથે દેસાને ઠાઠ ને ઠાઠ પ્રકારનો કૌટુંબિક સંબંધ હતો. એ સંબંધને લીધે એ લોકો દેસાને મળવા આડું મઠમાં આવતા. દેસા પણ નેમને ઘેર જતી. એ લોકો સાથે ઘણી વાતચીત તથા દક્ષા મફકરી પણ થતી. એ લોકો દેસાને ખબર ન પડે એવી રીતે તેના મનને જીવનના હૃદય આદર્શથી ઘણે દૂર લઈ જવા લાગ્યા. એ સંસારી મનુષ્યોના સદવાસથી દેસાના દૃઢ્યમાં મુખની લાલચા પાછી પ્રબળ થઈ. સમન્વયિતતાદિથી હૃદયના સદવાસમાં રહેવા કળાં મનુષ્યોના સંસર્ગ માટેને હવે વધારે અનુદાનવા માંડ્યો. જોતજોતામાં એવી સ્થિતિ આવી નહીં કે પ્રભુન. પ્રેમ કળા મનુષ્યના પ્રેમ તેને અધિક હૃદય લવક જણાયો. એ વચે દેસા એક ઠેકાણે ગયો છે કે -

“ હું પંડિતોની પેઠે હવે એકાગ્રતા અન્વીન ધ્યાન અને પ્રાર્થના

કરી શકતી નહોતી; કારણ કે એ વળતે હું ઈશ્વરના કરતાં શયતાનની પાસે રહેવાને વધારે લાયક હતી. એવું છતાં પણ હું આશ્રમવાસિનીજો સાથે જેસીને ઈશ્વરપ્રાર્થના કરતી; એ મારે માટે એ પ્રકારનું કપટ નહિ તો ખીન્નું શું હતું? હવે તો મને એ બાબતનો વિચાર આવતાં પણ ઘણું દુઃખ થાય છે કે, મારા એ કપટને પણ લોકો તો ધર્મજ ગણતા હતા !! ”

ટેરેસાનું જીવનચરિત્ર લખનાર સન્નારી લખે છે કે “એમણે એ સમયનું આત્મચરિત્ર વાંચતાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે, ટેરેસા સંન્યાસિની અને કુમારીવ્રતધારિણી હોવા છતાં પણ કોઈ પુરુષના પ્રેમથી આકર્ષાયાં હતાં; પણ એ વળતે એમની વિવેકબુદ્ધિએ ચેતવી દીધાથી એ ખૂબ સાવધાન થઈ ગયાં હતાં; અને લૌકિક પ્રેમને તેમના હૃદય ઉપર અધિકાર જમાવવાની સગવડ મળી નહોતી. સંભવ છે કે, એમણે પોતાની પ્રણય ઇચ્છાશક્તિનો ઉપયોગ કરીને એ માનવપ્રેમના અંકુરને ઉખાડીને ફેંકી દીધો હશે.” ટેરેસા પોતાના આત્મચરિત્રમાં એક સ્થળે લખે છે કે:-

“અનેક અન્યાયી કાર્યોમાંથી ઈશ્વરે પોતે હાથ પકડીને મને બચાવી છે. મારા કોઈ પણ કામને લીધે આશ્રમવાસિનીઓના પવિત્ર નામને કલંકિત કરવું તેને હું અતિશય અયોગ્ય કામ ગણતી હતી; છતાં ખરૂં જોતાં એ પણ મારે માટે કેવી આત્મપ્રતારણાજાતની સાથે છેતરપિંડી હતી? મેં જે કાંઈ કર્યું હતું તેટલાથીજ શું આશ્રમની મર્યાદા સચવાઈ હતી? હા, મારૂં પાપ તો હતુંજ; પણ તે એવા પ્રકારનું નહોતું કે જેથી લોકો આશ્રમને તુચ્છકારી કાઢે.”

એ સમયમાં ટેરેસાના પિતા માંદા પડ્યા. પિતાની સેવાચાકરી કરવા સાડે એ ઘેર પાછાં ગયાં. પિતાની પ્રત્યે તેમનો જે અતિશય પ્રેમ હતો તે જરા પણ ઓછો પડ્યો ન હતો; એટલે જીવ દહને એમણે પિતાની ચાકરી કરવા માંડી. પિતાની દેવળ સેવાથીજ તેમને સંતોષ થયો નહિ. તેમના રોગથી કંટાળી ગયેલા અંતઃકરણમાં પુત્રીએ ધર્મભાવની પણ સ્ફૂરણા કરી. ઈશ્વરના હાથમાં આત્મસમર્પણ કરીને તેમના પિતા રોગની દારુણ વેદના શાંતચિત્તે અને વીહુ મોં કર્યા વગર સહન કરવા લાગ્યા, અને વળત આબે ઈશ્વરના મંગળ નામનો જપ કરતા કરતા મૃત્યુને ભેટવા સમર્થ થયા.

ટેરેસાના મનમાંથી એક મોટી ચિંતા ઝોછી થઈ, પરંતુ તેમના અંતરમાં સંગ્રામ તો એવો ને એવોજ ચાલવા લાગ્યો

ખાવી પડી, પણ પાછાં તરત ઉઠીને ઉભાં થઇ જતાં. વળી પડતાં અને ઉભાં થતાં. એમ કરતે કરતે એ હવે અતિશય થઇને ચાલતાં શીખ્યાં. હવે તેમની આત્મદૃષ્ટિ ઉઘડી ગઇ. આ માત્ર સાથે આત્માનો યોગ સાધવા સારૂ તેમણે હવે સાધના કરવા માંડી. થોડાજ દિવસ પૂર્વે ટેરેસાને થોડાક ઉચ્ચકક્ષ સાધુઓનાં દર્શન-સમાગમનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું. એ સાધુઓનાં નિર્મળ ચરિત્ર, ઉંડો ધર્મવિશ્વાસ અને પવિત્ર જોયો, ત્યારેજ ટેરેસા ધર્મજીવનનું ગૂઢ રહસ્ય સમજી શક્યાં હતાં. એ સાચા સાધુઓના સત્સંગ ઉપરાંત ચારિત્રરૂપી મૂળા અને સરકારક ઉપદેશે તેમના અંતરમાં અસાધારણ તેજસ્વી ધર્મભાવ ઉત્પન્ન કર્યો હતો. ટેરેસા પોતે એ વિષે લખે છે કે:-

“આ જો સાધુ પુરુષોમાંથી એકના સમાગમમાં આવતાં જ મારા હૃદયમાં એક આશ્ચર્યકારક આધ્યાત્મિક શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ. મનમાં એમજ થવા લાગ્યું કે, મારાથી ખની શકે નહિ એવું આ જગતમાં કાંઈ પણ નથી.”

એ સમયથી ટેરેસાએ હઠયોગીઓની પેઠે દેહદમન કરવા માંડ્યું. એમની એ કઠોર સાધનાની વાત સંભારતાં પણ વિસ્મય ઉપજે છે. પોતાની પ્રકૃતિને જીતવાનો તેમણે સખ્ત યત્ન કર્યો. જાડા કપડાનો એક ઝબ્લો ખનાવ્યો, કાંટાના ણિછાના ઉપર સૂવા માંડ્યું. એથી એમના સુકુમાર શરીરમાં ઉગરડા થઈ લોહી નીકળવા માંડ્યું. એમણે ઘણાજ થોડો આહાર કરવા માંડ્યો, મધપાનને તો હવે એ સ્વપ્ન પણ કરતાં નહિ. થોડાઓને જોહાડવા માટે જે જાડી હલકા પ્રકારની ધાળળી વાપરવામાં આવે છે એવી ધાળળીનો એક ઝબ્લો એ પહેરતાં. એ ધર્મશીલા સાધ્વીનું અંતઃકરણ સાધનાની ઉત્તમ અવસ્થાએ પહોંચવા સારૂ કેટલું વ્યાકુળ હતું, તે તેમના દેહદમનથી સમજાશે.

એ ઉપાયોદ્ધારા ટેરેસાએ પ્રકૃતિના ઉપર જ્ય મેળવ્યો. તેમના અંતરમાંનો સંગ્રામ આંછો થઈ ગયો. હવે એ પોતાના જીવનને એ આપત્તિમાંથી છૂટેલું ગણવા લાગ્યાં. હવે એમને ખરી પડવાનો સંભવ રહ્યો નહિ. એમનું ચરિત્ર લખનાર સન્તારીએ ટેરેસાના જીવનની એ અવસ્થાને ધર્મજીવનનું પહેલું પગથીઉ ગણ્યું છે.

ત્યારપછી એ સાધક સત્ત રીતે ધર્મસાધનાના બીજા પગથીઆ ઉપર ચઢવાનો યત્ન કરવા માંડ્યો. એ સમયની અવસ્થા-

વિષે તેઓ પોતે લખે છે:—“ક્રિસ્તીય મને ક્રિસ્તીય પ્રમાણે વર્તી શકાય એટલા સારૂ મેં ક્રિસ્તનાજ હાથમાં આત્મસમર્પણ કર્યું. એ ઉપરાંત વિદેશીય સાધુ પુરુષો પામે હું શક્તિની ભિક્ષા માનવા લાગી કે, એમની સહાયતાથી હું ક્રિસ્તનું ખરું તત્ત્વ પામી શકું. માગું બે વર્ષ તો માત્ર એવી પ્રાર્થનામાંજ નીકળી ગયાં.”

ટેરેસા જે જે પ્રાર્થના કરતાં તે બધી લખી રાખવામાં આવી છે. એ હૃદયસ્પર્શી પ્રાર્થનાઓ વાંચ્યાથી તેમની આધ્યાત્મિક અવસ્થા ઉત્તમરૂપે જણાઈ રહે છે. અમે અહીંયાં એ પ્રાર્થનાઓમાંનો કેટલોક ભાગ નીચે ઉતારીએ છીએ. પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન અને ભક્ત કેવિવર સ્વીન્ડરનાથ કાકુરે પોતાના લકતવાણી ગ્રંથમાં ટેરેસાની એ પ્રાર્થનાઓને સ્થાન આપ્યું છે.

“હે પ્રભુ ! પ્રત્યેક દિવસની પ્રત્યેક ક્ષણે મારું હૃદય તમારા પવિત્ર પ્રેમથી પરિપૂર્ણ થાયો. x x x હે અવિતરુદ્ર ! મારા હૃદયનો પ્રેમ તમારામાંજ જઈને વસે કે જેથી કોઈ ક્ષણભંગુર મર્ત્ય પદાર્થ એને વિચલિત કરી શકે નહિ. x x તમારા મેળાપ સિવાય બીજું જે કંઈ છે તે વિવેકી જીવાત્માને તો કંટાળાજ ઉપજાવનાર અને દુઃખજનક છે. દુનિયાની સારામાં સારી વસ્તુ પણ તેની કોઈ આકાંક્ષા તૃપ્ત કરી શકતી નથી; પણ ઉલટી તેને વધારે વ્યાકુળ, લોભી અને ઉત્તેજિત કરે છે. હે પરમેશ્વર ! કેવળ તમારા મિલનથીજ—માત્ર આપને પામવાથીજ—એ અભાવ—એ આકાંક્ષા સદાને માટે અને પૂરેપૂરી દૂર થાય છે, અને હૃદય શાંતિ પામે છે. આપ હૃદયસ્પર્શ પરમાત્મદેવના અનુપમ સૌંદર્યે જાણજ પારિવં સૌંદર્યને દરબીને જાંખાં કરી નાખ્યાં છે, એના સિવાય કુલે બીજા કશાથી મારું વ્યાકુળ હૃદય તૃપ્ત થઈ શકતું નથી. હે પ્રભો ! કોઈ દિવસ હૃદયદાર ઉઘાડું જોઈને કોઈ સુખ જાણ એમાં પ્રવેશ કરી લય, ત્યારે હે હૃદયમાં છુપાઈ રહેલા સર્વજ્ઞ-સર્વશક્તિમાન—દીના-નાથ ! તમારા અનુપમ સૌંદર્યમાં મારી વૃત્તિને ડૂબાડી દેજો કે જેથી બધી શાંતિનો નાશ થઈ જાય.”

આ પ્રમાણે પ્રાર્થના અને ધ્યાન કરતાં થકાં ટેરેસા ધર્મ-સંલગ્નના બીજા પગથીયા ઉપર ગઢવા લાગ્યાં. તેમના હૃદયમાં એક સ્વર્ગીય પ્રેમનો અપવિર્ભાવ થયો એ પ્રેમની શક્તિ દ્વારા તેમના અંતઃમાંજ પ્રગટ થતી એવું નહોતું; શરીરમાં પણ પ્રભુપ્રેમની આલેખકારક ક્રિયા એ અનુભવતા પ્રભુપ્રેમ વિજળીની ચેઠ

ટેરેસાના હૃદયને સ્પર્શ કરતો, અને તેથી તેમનું આખું શરીર રોમાંચિત થઈ જતું. પ્રભુપ્રેમમાં ડૂબી જઈને એ ગાંધ ઉઠતાં કે:-

“મારા હૃદયને જાણે એક ધક્કો લાગ્યો છે. ઈશ્વર જાણે મારા હૃદયને સ્પર્શ કરીને આ શરીરમાં કંપારી ઉપજાવી રહ્યા છે. એ ધક્કો જાણે મને મૃત્યુની તરફ લઈ જઈ રહ્યા છે. પરંતુ એ મૃત્યુ માંજ હું જીવન પ્રાપ્ત કરી રહી છું.”

ટેરેસાએ ઈશ્વરપ્રેમ મેળવ્યો, તેમનું ચિત્ત પવિત્ર થયું અને હૃદય અમૃતથી ભરાઈ ગયું; પરંતુ એટલાથી એ તપસ્વિનીને તૃપ્તિ કેવી રીતે વળે? એમણે તો સાધનાના માર્ગે ઉતાવળાં ચાલવા માટે પ્રથમ કરતાં પણ વધુ તપસ્યા કરવા માંડી; શરીર રહેવાનું હોય તો રહે નહિ તો પડે, પણ જીવનમાં પૂર્ણતા તો મેળવવીજ; એવો એમનો દૃઢ સંકલ્પ હતો. એ સંકલ્પની વાત સાંભળીને ખીજી સંન્યાસિનીઓ કહેવા લાગી કે, ટેરેસા જે વ્રત પૂરું કરવા માગે છે તે ઘણુંજ કઠણ છે.

પરંતુ બળવાન સાધ્વી ટેરેસાએ તે કઠોર વ્રતનો પ્રયત્ન પૂર્ણ બળથી ચાલુ કર્યો. એ વ્રત પૂર્ણ કરવાને એમણે પાંચ વર્ષ સુધી કઠણ તપસ્યા કરી હતી. છેવટે તેમના આચાર્યે એ વધારા પડતું કઠોર વ્રત અને દેહદમન તણ દેવાની તેમને સલાહ આપી. હવે તેમણે વધારા પડતા દેહદમનને છોડી દીધું, અને મુખ્યત્વે પ્રભુકૃપા ઉપર આધાર રાખીને ધ્યાન, પ્રાર્થના અને નામસ્મરણ કરવાનું આરંભ્યું. એ સાધનાથી તપસ્વિનીની ઉંચા પ્રકારની આધ્યાત્મિક અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાની લાંબા વખતની અભિલાષા પૂર્ણ થઈ, એમનું સાધ્વી જીવન સફળ થયું-કૃતકૃત્ય થયું.

સાધ્વી ટેરેસાએ પોતાના એ ધર્મસાધન તથા ધર્મજીવનની મૂઠ કદા આત્મચરિત્રમાં લખી રાખી છે, તેમાંનો થોડોક સારાંશ નીચે ઉતારીએ છીએ:-

“મારું હૃદય એક બગીચો છે. ઈશ્વર એ ઉદ્યાનના સ્વામી છે. મારા હૃદયોદ્યાનમાં કાંટાનાં જે ઘણાં આટ ઉગી નીકળે છે, તેને ઉખાડી નાખીને ઉત્તમ છોડવાએને વાનિસિંચન કરવાથીજ એમાં સુગંધીદાર સુંદર ફુલો ખીલી નીકળે છે. અને તેમ થાય છે ત્યારેજ પવિત્રતાના સાગરરૂપ પરમાત્મા એ હૃદયોદ્યાનમાં છૂટથી અને નિર્વાને વિદ્યાર કરે છે.”

“મારા જીવનમાં ચાર અવસ્થાઓમાંથી મારે પચાસ થવું પડ્યું છે. પહેલી અવસ્થામાં પાપ આવીને મારા ઉપર આક્રમણ કરે છે અને તેમાંથી બચવા સારું ઈશ્વરની આગળ સર્વદા પ્રાર્થના કરવી પડે છે; જરાપણ વિસામો ખાવાનો નથી હોતો. એ અવસ્થામાં શરીરને પણ એકદમ તરછોડવું ન જોઈએ; નહિ તો એ નગ્નજો દેહજ ધર્મમાર્ગમાં વિધ્નરૂપ થઈને નડે છે. એટલા સારૂ આહાર અને નિદ્રાનું પણ હદસરનું પ્રયોજન છે.”

“બીજી અવસ્થામાં અત્યંત કઠોર તપસ્યા કરવાની જરૂર પડતી નથી. મન આપોઆપજ ઈશ્વરચિંતામાં નિમગ્ન થાય છે. ઈશ્વરની કૃષ્ણા સહેલાઈથી આવીને હૃદયમાં અધિકાર જમાવે છે, એટલે મનની બધી ગતિ જતી રહે છે. બધી મનોવૃત્તિઓ ઈશ્વરમાં સમાઈ જાય છે, એ વખતે મનોવૃત્તિ નાશ પામે છે એવું નથી; પણ ઈચ્છા પોતાની સ્વતંત્રતા મૂકી હઈને ઈશ્વરનું દાસત્વ શરૂ કરે છે. પ્રેમી જેવી રીતે પ્રેમાસ્પદનો આજ્ઞાનુસારી થવામાં દુઃખ કે અઠયણ ગણતો નથી, તેવીજ રીતે ઇચ્છા પણ ઈશ્વરને તાબે થવામાં કોઈપણ ક્લેશ અનુભવતી નથી.”

“હે ઈશ્વર ! તમારા પ્રેમની કેવી અપૂર્વ શક્તિ છે ! તમારા પ્રેમે મારી મનોવૃત્તિઓને આશ્ચર્યકારક રીતે જકડી રાખી છે. હવે તો તમારા સિવાય બીજા કોઈની વાત કરવી ગમતી નથી. મારી ઇચ્છા તમારાજ અમૃતરસનું પાન કરે છે અને મારાં મન તથા ભુદિ પણ એ બાબતમાં ઇચ્છાને સદાય કરે છે.”

“ત્રીજી અવસ્થામાં અંતઃકરણમાં શતઢાડો પ્રભુકૃપાનો પ્રવાહ વહેતો રહે છે. આપણે માત્ર એ અંતઃકરણના મુખને એ કૃષ્ણાની તરફ દેરવવું જોઈએ; એટલે પછી આપણી મનોવૃત્તિ પ્રભુચરણમાંજ આગોટે છે. એ વખતે આપણે આપોઆપ સમજીએ છીએ કે, એ મનોવૃત્તિ કયા પ્રકારના ભાવમાં રમી રહી છે ? એ અવસ્થામાં આત્માનો આનંદ, મધુરતા અને શાંતિ પહેલાંના કરતાં કેટલાં બધાં વધી પડે છે તેનું વર્ણન યદ્ય શક્યું નથી. એ વખતે તો એવુંજ લાગે છે કે, જાણે બળપૂર્વક ભગવાન પોતેજ કૃષ્ણારૂપી સુધારસતું પાન કરાવીને આત્માને પોતા તરફ જોડી રહ્યા છે. એ વખતે માનવાત્મામાં પાછળ કે આગળ ચાલવાની શક્તિ રહેતી નથી અને આત્મા એક અનિર્વચનીય ભાવમાં રહે છે.”

“ચોથી અવસ્થાની કથા કહેવી એ દુઃપ્રાધ્ય છે, છતાં પણ

ઈશ્વરથી પ્રેરાઈને હું એ વિષયમાં લખું છું. મારી એ અવસ્થામાં હું ઈશ્વરની વાણી સાંભળવા પામી. ઈશ્વરે મને કહ્યું, ‘જેટી તારો આત્મા મારામાં મળી ગયો છે, મારી સાથે જોડાઈ ગયો છે. હવે તારામાં તું નહિ રહે પણ હું જ રહીશ.’”

“એવી અવસ્થામાં મનુષ્યને શ્રમપૂર્વક કંઈ પણ કરવું પડતું નથી. ઈશ્વરની કરુણા સર્વદા તેના આત્માને ઘેરી રાખે છે અને તેથી તે શાંતિમાં રહે છે, તેના હૃદયરૂપ ગંગીયો આનંદરૂપ પુષ્પથી સુશોભિત થઈ રહે છે. એ અવસ્થામાં આપણે શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ લગભગ બંધ થઈ જાય છે, નયન પણ આપોઆપ મિચાઈ જાય છે, કર્ણમાં શબ્દ પ્રવેશ કરતો નથી, મુખ ખોલતું નથી, શરીર ક્રિયા બંધ થાય છે અને સર્વ શક્તિ આત્મશક્તિમાં ફેરવાઈ જવાથી આનંદમાં એક વધારો થાય છે.”

“પરંતુ એવી અવસ્થા થોડી વારજ ટકે છે, તે પછી મનમાં શું થાય છે? એ વખતે ઈશ્વરમાંથી નીકળીને (સમાધિદશામાંથી નીચે ઉતરીને) આપણે આપણા પોતામાં (ઉત્થાન અવસ્થામાં) આવી પડીએ છીએ. આથી મનમાં એક પ્રકારનો ઉદાસલાવ પ્રગટી નીકળે છે. સંસારના કામકાજમાં ચિત્તને રૂચતું નથી. મનમાં સારા સારા સંકલ્પો જાગ્રત થાય છે. એ સંકલ્પોને અમલમાં લાવવાની ઈશ્વર જાતે શક્તિ આપે છે, એ ઈશ્વરી શક્તિ આશ્ચર્યકારક રીતે આત્માને બળવાન બનાવે છે અને એવો સળંગ આત્મા પરમેશ્વરના નામે ડોકાઈ પણ કાર્યમાં પાછી પાની કરતો નથી.”

“હાય ! હું કેટલી બધી ક્ષુદ્ર છું કે એ અવસ્થામાં આત્માએ કયું કામ કરવું જોઈએ, તે હજીસુધી પણ હું સ્પષ્ટપણે સમજી શકતી નથી, અને તેથી મને ક્લેશ થાય છે.”

“હે મારા પરમ સંપત્તિના સાગર ! તું મારા ઉપર દયા લાવ. હું તારી જેટલી ઝણી છું તે ઝણમાંનું જરા તરા પણ ચૂકવી શકું, એવા શુભ સંયોગ આણી આપ. હે પ્રભુ ! તારી સેવિકા તારી ઇચ્છાનુસાર કાર્ય સાધી શકે, એવો તું એને આદેશ અને ઉત્તર આપ ! મારા જેવી અનેક દુર્ગંજ નારીઓ કેવળ તારા પ્રેમપ્રલાવધી શક્તિવાન થઈને અનેક મહાન કાર્ય કરી ગઈ છે. x x x હે મારા પરમ ધન ! મને બળ આપો, આપના કાર્યમાં નિયુક્ત કરો. આ હ્યો ! મારું જીવન, આ હ્યો ! મારી ઇચ્છા; મારી સર્વ મર્યાદા આપને અર્પણ કરું છું. હું આપનો જ છું. આપની ઇચ્છાનુસાર

મારી વ્યવસ્થા કરો."

તપસ્વિની દેસાએ કોઈ ગ્રંથ વાંચીને અથવા તો કોઈ આચાર્યનો ઉપદેશ સાંભળીને બાટલી બધી ચિંતાકર્ષક ધર્મકથા લખી નહોતી; સાધનાદ્વારા એમને જે કાંઈ સમજાયું હતું, ધ્યાન-દ્વારા જે કાંઈ જણાયું હતું, અંતરાત્મામાં જે કાંઈ શુભ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી, કે જેનો ઉપયોગ કરવાથી તેમનો વાસનારૂપી અગ્નિ દોહવાઈ ગયો હતો અને માનવજન્મ સફળ-કૃતકૃત્ય થયો હતો; તેજ વાતો કથો પણ દોળ-ચઢાવ્યા વિનાની સાદી અને દૃઢચરણી ભાષામાં લખી રાખી છે. તેમના એ ઉદ્ગારોને વાંચવાથી આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે કે, સાધ્વીશિરોમણિ દેસા ખરેખર ઉત્તમોત્તમ વ્યવસ્થાએ-સિદ્ધિ દશાએ પહોંચ્યાં હતાં.

૬-કર્મ

પ્રભુ પ્રત્યેનો પ્રેમ અને ભક્તિ ધર્મવૃક્ષનાં ફૂલ છે; અને સેવા-કર્મ એ તેના ફળરૂપ છે; તેથીજ મનુષ્યના ઉત્તમ ધર્મજીવનમાંથી પુણ્યકર્મની આકાંક્ષા જન્મત થાય છે. જે કોઈ ધર્મસાધના કરીને પ્રભુપ્રેમમાં દૂબી જાય અને તેના ચરણમાં જીવનનો ઉત્સર્ગ કરે તે શું ફળિયાનાં ફીનદુઃખી અસાની પ્રાણીઓના કંઠ્યાણુ માટેનાં કાર્ય નહિકરતાં માત્ર પોતાનોજ સ્વાર્થ સાધીને સંતોષ પામી શકે?

તપસ્વિની દેસાએ સાધના સાર્થને સિદ્ધિ મેળવ્યા પછી હવે કનિષ્ઠનો આદેશ સાંભળીને અને તેની સેવિકા બનીને, જગતની કોઈ મદ્દાન સેવા કરવાને તેમનું દૃઢ આકુળવ્યાકુળ થવા લાગ્યું.

કર્મની બાબતમાં પણ સંન્યસિની દેસાનો ચોક ખાસ મત હતો, તેનો પણ અહીં ઉલ્લેખ કરવો જરૂરનો છે. એ કહેતાં કે, માણસનાં બહારનાં કર્મથી પણ તેનો આંતરિક ભાવ સમજી શકાય છે. ઉપલક્ષિયા ધર્મજ્ઞાન અથવા પોતાંપારિત્ય તો માત્ર મનમાંજ આવીને અટકે છે, બાહ્યજનનાં બાબતમાં એવા મનુષ્ય ઉપરથીજ પુરુષ જેવો વેપ પહોંચનારા નપુત્તકના જેવા હોય છે. સાધ્વીજી એ વિશે કહે છે કે:-

"પ્રાર્થના: નમો નેતહી સુદર દેમ ન હોય, પણ તેની સાથે જો કર્મનાં ચેતન હોય તો તે કદી સ્વાર્થ સુંદર અને સંપૂર્ણ રહી શકે નહિ હાલ કર્મદોષ બાંધની વિદિષા, પ્રેમનો પ્રભાવ, સંપ્રિયનો દાહ, કૃપાનો દિવસ, ભક્તિનો આદરજર એ બધું બધું છે. પરબાળથી નાજી થઈને દેશાચર્યને પરમાત્મદેવની

સ્તુતિ અને સ્તવન જરૂરનાં છે; તેમ પૂજાદિ કર્યા પછી શ્રમસાધન ધર્મગ્રંથના પાઠ અને દેવપૂજાદિ બાહ્યાચાર એ વ્યર્થ છે. કર્તવ્યભાવ પણ ઉઠાવવાની અને તેને પાર ઉતારવાની પણ જરૂર છે; નહિતો એ માત્ર ઉપલક્ષિયા ઉભરો ક્યાંનો ક્યાંય શમી જાય છે. કેવળ એવી ઉપલક્ષિયા ઉપાસનાદ્વારા હૃદયની સાચી ક્ષણરૂપતા અને વિશાળતા તથા સંપૂર્ણતા સધાતી નથી. કર્તવ્યપ્રેમથીજ તેનો પૂર્ણ વિકાસ થાય છે. એ પ્રેમનો પરિચય વાક્યોથી નહિ પણ કાર્યથી મળે છે. કેવળ હાથ જોડીને મોઢાની સ્તુતિઓ કર્યાથી અથવા તો આચરણમાં નહિ ઉતારતાં માત્ર બીજાઓને દેખાડવા કે ઉપદેશવા માટે પોતાના અહંભાવથી ઉભરાતાં ઉત્તમ વિચારવાળાં ભજનાદિ ગાઈ સંભળાવવાથી એ પ્રભુપ્રેમ સાબીત થતો નથી; પરંતુ શ્રમ અને કષ્ટ વેડીને તથા અનેકવિધ લૌકિક સ્વાર્થોનાં બલિદાન આપીને એ પ્રેમ દર્શાવવો જોઈએ છે. મેં પણ ઘણા કાળ સુધી મોઢાની સ્તુતિઓ ગાઈ છે, હવે મારે બીજું કંઈ જોઈતું નથી પણ માત્ર એજ પ્રાર્થના છે કે, હું દિનપ્રતિદિન પ્રભુપ્રેમની અને આદેશની અધિકારી બનું અને ઉન્નતિના માર્ગમાં આગળ વધી સદાને માટે તેના શરણમાં રહી શકું. હે પ્રભો ! એ મહદ્ ક્ષણદ્વારા મારા પ્રેમનું સાર્થક હોજો !”

પોતે કયું કર્મ કરવું જોઈએ, એ બાબતમાં ઈશ્વરની શી ઇચ્છા છે? તે હવે એ સ્પષ્ટ રીતે સમજવા લાગ્યાં. એમણે નક્કી કર્યું કે, મારા દેશના ખ્રિસ્તી ધર્મમાં જે દ્વિધિત રીતરિવાજો છે તેને કાઢી નાંખાવીને, દેશના લોકો આગળ ભક્ત અને કર્મના સમન્વયવાળા ધર્મજીવનનો એક ઉજ્જવળ આદર્શ ખડો કરવો એ મારી ફરજ છે. એને માટે સૌથી પ્રથમ તો એવા ઉચ્ચ આદર્શને અનુકૂળ થાય એવો એક આશ્રમ સ્થાપવાની જરૂર છે. તેમણે એ આશ્રમના સંબંધમાં એક રાત્રે એક આશ્ચર્યકારક સ્વપ્ન જોયું. ઇસુ ખ્રિસ્તે જાતે સ્વપ્નમાં તેમની સન્મુખ પધારીને કહ્યું કે “તું તારી બધી શક્તિ વાપરીને એક આશ્રમ સ્થાપ.” એક વાર નહિ, બે વાર નહિ, પણ ફરી ફરીને ખ્રિસ્તની એજ ઉપદેશવાણી ટેરેસા સ્વપ્નમાં સાંભળવા લાગ્યાં. આખરે એક નવો આશ્રમ સ્થાપવાનો સંકલ્પ તેમના મનમાં થયો.

એ સમયે યુરોપમાં ઘોર ધર્મવિપ્લવ મચી રહ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૫૨૦ માં જર્મન દેશમાં મહાત્મા માર્ટિન લ્યુથરે ધર્મનું ને આંદોલન ઉઠું કર્યું હતું, તેજ આંદોલનનો પવન હતું સુખી

હું છે, ધનવૈભવ અને પદવીની મોટાઈ જો ધર્મમાર્ગમાં સુખ
વેળ છે. હું મારા આશ્રમમાંથી જો જાને વાનાને જડમૂળમાંથી
જોડી નાખીશ. વૈરાગ્ય ઉપરજ મારા આશ્રમની સ્થાપના કરીશ.
આપણે પ્રભુ ઇશ્વરનો આદર્શ વિસરી જવો ન જોઈએ. તેમણે તબેલામાં
જન્મ લીધો હતો અને પોતાની માલિકીનું તેમને કાંઈજ નહોતું.”

આ નાનકડા ગ્રંથમાં સ્થળસંદાયને લીધે અમે સંન્યાસિની-
આશ્રમના અનેક નિયમોમાંથી ફક્ત ચારજ નિયમોનો સંક્ષેપમાં
ઉલ્લેખ કર્યો છે. ટેરેસાએ હવે જો આશ્રમની ઉન્નતિ સારૂ ખરા
દિલથી ચલ કરવા માંડ્યો. સારાં કામોમાં વિધો પણ ઘણાં નડે
છે. જોવાં વિધો નાખનાર વિદ્યાધી દળોની સાથે તેમને સંગ્રામ
પણ થયો. તેમણે ટેરેસા ઉપર સરકારી કચેરીમાં જોક સુકદમે
માંડી તેમના ઉપર જોવો આરોપ મૂક્યો કે દેશના અમલદારોની
મંજૂરી મેળવ્યા વગર જોમણે નવા પ્રકારનો આશ્રમ સ્થાપ્યો
હતો, જોમના નવા આશ્રમના ધર્મમત વચ્ચે અને દેશમાં પ્રચલિત
ધર્મમત વચ્ચે ઘણી બાબતમાં ભેદ હતો. ઘણીક ભાંજગડ થયા પછી
જો સુકદમામાં ટેરેસાના શત્રુઓએ નહિ ધારેલી જોવી-સફળતા
તેમને મળી. ઘણા પ્રયત્ન કરીને જોમણે પોતાના ધર્મના
સુખ્ય શુરુ પોપનું આજ્ઞાપત્ર પણ મેળવ્યું. હવે બાકી શું રહ્યું ?
પોતાના ધર્મના શ્રેષ્ઠ પુરુષે આશ્રમ સ્થાપવાની રજા આપવાથી
આશ્રમના વિદ્યાધી લોકો મનમાં ને મનમાં બળી જવા લાગ્યા;
પણ તેનું ખંડન કરવાનું સાહસ તેઓ દેવી રીતે કરી શકે ?

જોમ છતાં પણ દેશમાં જો પણ બંધાયા. જોક પણ પ્રાચીન
રીતરિવાજનો પણ લઈને ટેરેસાને પકડવા સારૂ નાના પ્રકારની
યુમિઓ તથા તેમના આશ્રમની ખોટી નિંદા કરવા લાગ્યો. બીજા
પક્ષનાં અનેક મુશિક્ષિત મનુષ્યો ટેરેસાના પક્ષમાં રહીને, પુષ્કળ
સહાયતા આપવા લાગ્યાં.

તપસ્વિની ટેરેસાનું કર્મભેત્ર ધીમે ધીમે પ્રસરવા લાગ્યું.
ઠેકાણે ઠેકાણે આશ્રમ સ્થાપીને તેમણે દેશના ધર્મને ઉન્નત કરવા
માંડ્યો. તેમના પ્રયત્નથી જોક દાલેજ પણ સ્થપાઈ. યોગજ-દિવસો-
માં જો સાધ્વીની શક્તિ આગળ એકદો લોકો મસ્તક નમાવવા
લાગ્યાં. સાહસી ચોદો જોવી રીતે અનેક અડચણો તથા વિધોની
પરવા ન કરતાં બાલોઃમ કરીને નૃત્ય પડે છે તથા ચેતના લક્ષ્યસ્થાન
ઉપર પડે છે, તેવીજ રીતે તપસ્વિની ટેરેસાએ વિદ્યાધી દગ તરફ

[illegible]

3-25-44

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions, including sales, purchases, and expenses. It emphasizes the need for consistency and transparency in financial reporting.

2. The second part of the document outlines the various methods used to collect and analyze data, including surveys, interviews, and focus groups. It highlights the importance of selecting appropriate methods for the research objectives.

3. The third part of the document describes the results of the study, including the identification of key trends and patterns in the data. It discusses the implications of these findings for the organization and provides recommendations for future research.

4. The fourth part of the document concludes the study by summarizing the main findings and reiterating the importance of ongoing research and monitoring. It also acknowledges the limitations of the study and suggests areas for further exploration.

આશ્રમે સ્થાપીને નાના પ્રકારનાં મહાનં કાર્યો કરવા માંડ્યા. છતાં પણ એમને ધનનો અભાવ કોઈ દિવસ નડ્યો નહિ. ટેરેસાએ કોઈ સાફ કામ કરવાનો કદ સંકેપ કરતાં જ એની ખૂબર વાયુ-વેગે ધનવાન લોકોમાં પ્રસરી જતી, અને બહુગરના મંત્રથી વશ થઈ ગયા હોય તેમ તેઓ તેમને જોઈતા ધનની સગવડ કરી આપતા.

સંન્યાસિની ટેરેસાનાં સત્કાર્યો સાફ કેટલાએ મોટા મોટા લોકો એમને પેસાની મદદ આપતા, પરંતુ એ પોતે એ લોકોનું મન મનાવવા માટે કદી પણ પોતાના આદર્શને હલકો પડવા દેતાં નહિ કે પોતાના વિચારોનો કોઈની ખાતર ત્યાગ કરતાં નહિ. એ મહાન આત્મીએ પોતાના ચારિત્રના માહાત્મ્યથી પોતાને સાફ એક એવા ઉચ્ચ આસનની રચના કરી હતી કે ખુદ સ્પેન દેશના બાદશાહ પણ તેમને એ આસન ઉપરથી નીચે ઉતારી શક્યા નહિ. બાદશાહ જ્યારે પણ કોઈ અન્યાયી કામ કરતો, ત્યારે એ તેજસ્વિની નારી નિહર થઈને તેનો વિરોધ કરતાં. એમના એ સાહસને લીધે જ બાદશાહ એમનાથી બહીતા અને ભક્તિ દર્શાવતા.

જે લોકો ટેરેસાને અદબકે ધનનું હાન કરતા તે લોકો જ, જ્યારે કોઈ ગેરબ્યાજબી કાર્ય કરવા લાગતા, ત્યારે ટેરેસા કેવા સાહસથી એમની વિરુદ્ધ ઉભાં થતાં, તે બતાવવા અમે એક પ્રસંગનું વર્ણન કરીશું. સ્પેન દેશના કોઈ એક જમીનદારની સ્ત્રી ઘણી જ સુંદર હતી. સ્વામીના ઉપર તેનો અત્યંત પ્રભાવ હતો. તેને એક નાનીસી રાણી હતી એ તો પણ અતિશયોક્તિ ગણાયે નહિ; કારણ કે તેના સ્વામીનો માનમસ્તબો સ્પેનના ખુદ બાદશાહથી બીજા જ નંબરનો હતો. એ સ્ત્રીના મનમાં એકાએક એવો વિચાર સ્ફૂરે આવ્યો કે, મારે એક મોટો આશ્રમ સ્થાપવો. એથી મારી કીર્તિ અમર રહી જશે; લોકો ખૂબ વાહવાહ કરશે. એ સમયમાં આખા દેશની સંન્યાસિનીઓમાં ટેરેસાની ઘણી જ ખ્યાતિ હતી. એટલે એ ધનવાન જમીનદારની સ્ત્રીએ એમની જ દેખરેખ નીચે એક મોટા આશ્રમનો સ્થાપના કરી. એ આશ્રમમાં તે બાઈના પેસા પાણીની પેઠે ખચોલા. મોટા દિવસ પછી એ બાઈના પતિનો દેહાંત થવાથી વેધવ્ય દશામાં તેણે પોતે પણ એ જ આશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો. પરંતુ એ ધુની બાઈની કેટલીક ગેરબ્યાજબી એમને આશ્રમવાસી બાઈઓ બહુ આશ્ચર્ય પામી. એ બાઈ આશ્રમની અદર રહ્યા છતાં પણ પોતાનાં બધી બાંતરનાં સુખનો વસના નૃપ્ત કરવા માગતી હતી.

માર્ગે થઇને જવાનાં છે, એવી ખબર બહાર પડતાંજ
રના એ માર્ગની બંને બાજુ લોકોની અત્યંત લીક જામવી.
બે, તબંગર, બાળક, વૃદ્ધ-સૌ દોઢ તેમનાં દર્શન કરવા તથા
નો આગીવાદ મેળવવા સાડે રસ્તામાં જઈને ઉભાં રહેતાં.
કળ લોકો તપસ્વિનીની ગાડીની સાથે સાથે દોડતાં તેમની શક્તિ
ર લોકોનો વિશ્વાસ બમ્બો હતો. વિલાનિઉવા શહેરમાં ધણા
વસથી વૃદ્ધિ થઇ ન હતી. ટેરેસા એકાએક એ સ્થાને જઈ પહોંચ્યાં
ને ત્યારપછી પુષ્કળ વરસાદ થયો. બધા લોકો એમજ માનવા
ભ્યા કે, આ પુણ્યશીલા નારીની અમારા નગરમાં પધરામણી
વાથીજ આટલા બધા દિવસો પછી વરસાદ થયો છે.

ટેરેસાનું જીવનચરિત્ર લખનાર સત્તારી કહે છે કે:- “સાધ્વી
રેસાને દેશના લોકો વરુથી જે પ્રકારનો આદર અને ભક્તિ
પાત્ર થયાં હતાં, તેટલી શ્રદ્ધા અને ભક્તિ રૂપેન દેશના લોકોએ
આ દિલીપ અને તેના મુખ્ય સેનાપતિ ઉપર પણ બતાવી હશે કે
હિં તે બાબતમાં મને ધણો સંદેહ છે.” એક વાર એક ગામમાં
થઈને જતી વખતે ટેરેસા એક સ્થળે વિસાચો ખાઈને લોજનની
પેયારી કરી રહ્યાં હતાં. એવામાં ગામમાં ખબર ફેલાવાથી ઠીકીઓની
પેઠે લોકોની મેદની ઉભરાઈ આવી. સરકારી અમલદારોએ
જાણ્યું કે, આથી સંન્યાસિનીને અડચણ પડશે; એટલે તેમણે
ભીક જોઈ કરવા સાડે પોલીસને ઉભા રાખ્યા. એ વખતે સેંકડો
લોકો સંન્યાસિની ટેરેસાનાં દર્શન સાડે રસ્તામાં તથા અગા-
શીઓમાં અને કોટની શંગ ઉપર જઈને ઉભાં રહ્યાં. આવા આવા
બનાવો સાધ્વી ટેરેસાની લોકપ્રિયતાની સાક્ષી આપે છે.

૮-મૃત્યુ

ઈ. સ. ડું ૧૫૮૨ ડું ૧૫૮૩. એ વર્ષના સપ્ટેમ્બર માસમાં
એલબારના ટુકની પત્નીએ તપસ્વિની ટેરેસાને મળવા સાડે
જણીજ વ્યાકુળતા બતાવી. એ વખતે એ બાઈને સંતાન થવાનો
પ્રસંગ હતો. એના મનને એકમાત્ર અભિલાષ એ હતો કે, ટેરેસા
એક વખત પધારીને મારે ત્યાં પ્રાર્થના કરે. એના મનમાં દરોચ
એવો વિશ્વાસ હતો કે, પુણ્યશીલ ટેરેસાની પ્રાર્થના તથા આગીવાદ-
થી મારે પેટે સાત સંતાન જન્મશે પરંતુ ટેરેસા એ વખતમાં ૫-
૬ વરસામાં હતાં. શરીર પણ ઘણું જીર્ણ થઈ ગયું હતું; દર જવા
જેવો દાલન ન હતી; છતાં પણ ટુકનીની અદ્વાબાજિથી પ્રેરણાને

તે તેની પાસે ગયાં. ત્યાં પહોંચતાં જ તેમની તબિયત ખરાબ
જવાવી અને ખાટલે સૂણું પડ્યું. તેણી પરમેશ્વરના હાથમાં
સમર્પણ કરીને આન્તગિસ્તે રોગની વેદના સહન કરના શ્રી

સામન દેવોદિક સાંપ્રદાયમાં ધર્મશુર આગળ પ્રવેશ
તમા અસ કરીને મનુની પૂર્વ પોતાનાં પાપોનો ખુલ્લો વિશે સ્વીકાર
કરને નિવારણ છે. આ ધાર્મિક ઇકરામને 'કનફેશન' કહે છે. દેવોદિક
મનુના પાપ વિષય પૂર્વે તેમનો ઇકરામ સાંભળવા સાફ એક પાત્ર
સાંભળવા સંભવ નિહા. દેવોદિક પ્રત્યે તેને અતિશય ભક્તિ અને પ્રેમ
હોવાથી સદા રીતે પોતે મહા પૂજ્યભાવથી જોતા હોતા તે નારીને
એ પે મનુપુત્રાદય માં મુનેતાં, એમને તે પોતાનાં આંસુ ખાળી સકો
અદિ. એમનાં આ મહા ધુંટાદિક પરીને અશ્રુવિચર્જન કરતાં તે આંસુ
દેવોદિક પાત્રે હમણાં જ સા સાહે અમારો ત્યાગ કરીને આકાશમાં
હોઈ ધારણ તબને હમુ યોગ દિવસ આ પૃથ્વીમાં ગળેા !"

कोनो हिन्दू ने कहा है "पिता! आपना सुभभां आवां वसने
के ले के है मंडे शम्भु पूजे दायुं के अने दुवे आ संभारण
होनायुं न के हरे अने जन नशी; दुवे हुं भारा परमेस्वर
के न के हरे न के हरे देव न के हरे"

૧. જાન્યુઆરી ૧૯૫૬
 ૨. ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૬
 ૩. માર્ચ ૧૯૫૬
 ૪. એપ્રિલ ૧૯૫૬
 ૫. મે ૧૯૫૬
 ૬. જુન ૧૯૫૬
 ૭. જુલાઈ ૧૯૫૬
 ૮. ઓગસ્ટ ૧૯૫૬
 ૯. સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૬
 ૧૦. ઓક્ટોબર ૧૯૫૬
 ૧૧. નવેમ્બર ૧૯૫૬
 ૧૨. ડિસેમ્બર ૧૯૫૬
 ૧૩. જાન્યુઆરી ૧૯૫૭
 ૧૪. ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૭
 ૧૫. માર્ચ ૧૯૫૭
 ૧૬. એપ્રિલ ૧૯૫૭
 ૧૭. મે ૧૯૫૭
 ૧૮. જુન ૧૯૫૭
 ૧૯. જુલાઈ ૧૯૫૭
 ૨૦. ઓગસ્ટ ૧૯૫૭
 ૨૧. સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૭
 ૨૨. ઓક્ટોબર ૧૯૫૭
 ૨૩. નવેમ્બર ૧૯૫૭
 ૨૪. ડિસેમ્બર ૧૯૫૭
 ૨૫. જાન્યુઆરી ૧૯૫૮
 ૨૬. ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૮
 ૨૭. માર્ચ ૧૯૫૮
 ૨૮. એપ્રિલ ૧૯૫૮
 ૨૯. મે ૧૯૫૮
 ૩૦. જુન ૧૯૫૮
 ૩૧. જુલાઈ ૧૯૫૮
 ૩૨. ઓગસ્ટ ૧૯૫૮
 ૩૩. સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૮
 ૩૪. ઓક્ટોબર ૧૯૫૮
 ૩૫. નવેમ્બર ૧૯૫૮
 ૩૬. ડિસેમ્બર ૧૯૫૮
 ૩૭. જાન્યુઆરી ૧૯૫૯
 ૩૮. ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૯
 ૩૯. માર્ચ ૧૯૫૯
 ૪૦. એપ્રિલ ૧૯૫૯
 ૪૧. મે ૧૯૫૯
 ૪૨. જુન ૧૯૫૯
 ૪૩. જુલાઈ ૧૯૫૯
 ૪૪. ઓગસ્ટ ૧૯૫૯
 ૪૫. સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૯
 ૪૬. ઓક્ટોબર ૧૯૫૯
 ૪૭. નવેમ્બર ૧૯૫૯
 ૪૮. ડિસેમ્બર ૧૯૫૯
 ૪૯. જાન્યુઆરી ૧૯૬૦
 ૫૦. ફેબ્રુઆરી ૧૯૬૦
 ૫૧. માર્ચ ૧૯૬૦
 ૫૨. એપ્રિલ ૧૯૬૦
 ૫૩. મે ૧૯૬૦
 ૫૪. જુન ૧૯૬૦
 ૫૫. જુલાઈ ૧૯૬૦
 ૫૬. ઓગસ્ટ ૧૯૬૦
 ૫૭. સપ્ટેમ્બર ૧૯૬૦
 ૫૮. ઓક્ટોબર ૧૯૬૦
 ૫૯. નવેમ્બર ૧૯૬૦
 ૬૦. ડિસેમ્બર ૧૯૬૦
 ૬૧. જાન્યુઆરી ૧૯૬૧
 ૬૨. ફેબ્રુઆરી ૧૯૬૧
 ૬૩. માર્ચ ૧૯૬૧
 ૬૪. એપ્રિલ ૧૯૬૧
 ૬૫. મે ૧૯૬૧
 ૬૬. જુન ૧૯૬૧
 ૬૭. જુલાઈ ૧૯૬૧
 ૬૮. ઓગસ્ટ ૧૯૬૧
 ૬૯. સપ્ટેમ્બર ૧૯૬૧
 ૭૦. ઓક્ટોબર ૧૯૬૧
 ૭૧. નવેમ્બર ૧૯૬૧
 ૭૨. ડિસેમ્બર ૧૯૬૧
 ૭૩. જાન્યુઆરી ૧૯૬૨
 ૭૪. ફેબ્રુઆરી ૧૯૬૨
 ૭૫. માર્ચ ૧૯૬૨
 ૭૬. એપ્રિલ ૧૯૬૨
 ૭૭. મે ૧૯૬૨
 ૭૮. જુન ૧૯૬૨
 ૭૯. જુલાઈ ૧૯૬૨
 ૮૦. ઓગસ્ટ ૧૯૬૨
 ૮૧. સપ્ટેમ્બર ૧૯૬૨
 ૮૨. ઓક્ટોબર ૧૯૬૨
 ૮૩. નવેમ્બર ૧૯૬૨
 ૮૪. ડિસેમ્બર ૧૯૬૨
 ૮૫. જાન્યુઆરી ૧૯૬૩
 ૮૬. ફેબ્રુઆરી ૧૯૬૩
 ૮૭. માર્ચ ૧૯૬૩
 ૮૮. એપ્રિલ ૧૯૬૩
 ૮૯. મે ૧૯૬૩
 ૯૦. જુન ૧૯૬૩
 ૯૧. જુલાઈ ૧૯૬૩
 ૯૨. ઓગસ્ટ ૧૯૬૩
 ૯૩. સપ્ટેમ્બર ૧૯૬૩
 ૯૪. ઓક્ટોબર ૧૯૬૩
 ૯૫. નવેમ્બર ૧૯૬૩
 ૯૬. ડિસેમ્બર ૧૯૬૩
 ૯૭. જાન્યુઆરી ૧૯૬૪
 ૯૮. ફેબ્રુઆરી ૧૯૬૪
 ૯૯. માર્ચ ૧૯૬૪
 ૧૦૦. એપ્રિલ ૧૯૬૪

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions, including sales, purchases, and expenses. It emphasizes the need for a systematic approach to record-keeping, such as using a ledger or accounting software, to ensure that all financial data is properly documented and organized.

2. The second part of the document focuses on the importance of regular financial statements, such as the balance sheet, income statement, and cash flow statement. It explains how these statements provide a clear picture of the company's financial health and performance over a specific period, allowing management to make informed decisions based on the data.

3. The third part of the document discusses the importance of budgeting and financial forecasting. It highlights the need to set realistic financial goals and create a budget that outlines the expected revenues and expenses for the upcoming period. This process helps management anticipate potential challenges and opportunities, enabling them to adjust their strategies accordingly.

4. The fourth part of the document addresses the importance of financial control and monitoring. It stresses the need to regularly review financial data and compare it against the budget to identify any variances. This allows management to take corrective action if necessary, ensuring that the company remains on track with its financial objectives.

5. The fifth part of the document discusses the importance of financial reporting and transparency. It emphasizes the need to provide accurate and timely financial information to stakeholders, including investors, creditors, and regulatory bodies. This helps build trust and confidence in the company's financial performance.

6. The sixth part of the document discusses the importance of financial risk management. It highlights the need to identify and assess potential financial risks, such as currency fluctuations, interest rate changes, and credit defaults. By implementing appropriate risk management strategies, the company can minimize its exposure to these risks and protect its financial stability.

7. The seventh part of the document discusses the importance of financial innovation and technology. It highlights the need to leverage modern financial tools and technologies, such as cloud-based accounting systems and data analytics, to improve financial efficiency and accuracy. This helps the company stay competitive in a rapidly changing financial landscape.

8. The eighth part of the document discusses the importance of financial ethics and compliance. It emphasizes the need to adhere to relevant financial regulations and standards, ensuring that all financial transactions are conducted in a fair and transparent manner. This helps the company maintain its reputation and avoid legal issues.

9. The ninth part of the document discusses the importance of financial sustainability. It highlights the need to consider the long-term financial health of the company, taking into account factors such as environmental impact, social responsibility, and governance. By adopting sustainable financial practices, the company can ensure its long-term success and contribute to the overall well-being of society.

10. The tenth part of the document discusses the importance of financial education and training. It emphasizes the need to provide ongoing financial education and training for employees, ensuring they have the necessary skills and knowledge to manage the company's finances effectively. This helps build a strong financial culture within the organization.

નો સમય આવી પહોંચ્યો છે. તારા સદાના મેળાપની આકાંક્ષા થઈ સમયથી રાખી હતી, આજ એ અવસ્ય ફળીભૂત થશે.”

રાત જોમ ને જોમ વીતી ગઈ, પ્રભાત થયું; સંન્યાસિનીએ તે તે છાતી ઉપર કાંસ ધારણ કરીને એક પડખે શયન કર્યું. એ સ્થામાં ચોવીસ કલાક વીતી ગયા. જોમના બન્ને હાઠ ફફડી રહ્યા. જોમણે કે નયન મીચીને કોઈનો સાથે વાતચીત કરી રહ્યાં છે,

આખરે ચોથી આક્ટોબરનો દિવસ આવ્યો. રાતના નવ વાગે પાર્શ્વનીની મૂર્તિ અનુપમ જ્યોતિષી પ્રકાશવા લાગી. પાસે બેઠેલા કોણે જોયું કે, ટેરેસા એ વખતે પણ ઇન્ધરના ધ્યાનમાં નિમગ્ન તા. એ અવસ્થામાં જ એ જ્યોતિર્મયી સાધ્વી મેયાનો આત્મા હેઠ-સાગ કરીને સદાને માટે ઇન્ધરના પરમધામમાં પ્રયાણ કરી ગયો.

ઈ. સ. ૧૫૮૨ ની ૪થી આક્ટોબરે સંન્યાસિની ટેરેસાએ હેઠ-યાગ કર્યો. ઈ. સ. ૧૬૧૪ માં રોમના પોપે પરલોકવાસી ટેરેસાને પરમધામની અધિકારી ગણીને બહોરનામું બહાર પાડ્યું. એ રોમાથાર જ્યારે ક્યેન દેશમાં જઈ પહોંચ્યા, ત્યારે દેશના બધા રાજા લોકો આનંદોત્સવ કરવામાં પ્રમત્ત થઈ ગયા. ઈ. સ. ૧૬૨૨ ની ૧૨ મી મેને દિવસે રોમના પોપે પુણ્યવતી ટેરેસાને સાધુ-જોના દર્શનમાં શામિલ કરીને, એક ‘સેઈન્ટ’ અથવા સાધુતરીકે તેનો બહોરમાં સ્વીકાર કર્યો.

હવે અમે એ પૂજ્ય નારીનું જીવનચરિત્ર લખનાર શ્રીમતી શ્રદ્ધામતાં કેટલોક વાક્ય ઉતારીને આ લેખ સમાપ્ત કરીશું. ગ્રંથની ભૂમિકામાં એ સત્કારી લખે છે કે:-

“ટેરેસાએ ધર્મમાં જે સુધારો કરવાનો ચત્ન કર્યો હતો, તે કામ સહેલું હતું, એવું કોઈએ ધારણ નહિ. જોમણે એકલે હાથે પ્રતિકૂળ અવસ્થાઓ સાથે ઘોર સંજ્ઞામ કર્યો હતો, એજ જોમના સાધ્વી જીવનનું એક ગોરવ હતું. એ પોતાના જીવનમાં ધર્મ અને કર્મનો સમન્વય કરી શક્યાં હતાં. જોમના જીવનનું અવલોકન કર્યાથી સમજી શકાય છે કે, મનુષ્યમાં કેટલના કે સ્વજનથી અતિ એક એવો એક ધર્મનો સત્ય આદર્શ રહેલો છે.” x

x ‘પિયરસ સાંકેટાપીટિયા’ માંથી ટેરેસાના સંજ્ઞામો નીચેની રીતે નિવૃત્ત મળી છે:-

તેઓ રોમની પાંચઠાં કેટલુંક સંવિત્ત મૂળી ગયાં છે, જે “પૂર્વનાનો આશ” અને “આનંદના દુર્ગ” એ નામે સંવિદ થયું છે.

સાધ્વી ગેયો

૧-જન્મ અને લગ્ન

સાધ્વી ગેયો એક મહાન નારી હતાં. એ કાંસ દેશમાં જન્મ્યા હતાં. તેમના જીવનનો પ્રકાશ આખા યુરોપમાં ફેલાયો હતો. પણ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં ફેટલાએ ધર્મપિપાસુ લોકો આ ભક્તિમતી નારીની પુણ્યકથા શ્રદ્ધાપૂર્વક વાંચે છે અને તેમના ઉપદેશકાન પોતાના અંધકારમય દૃઢ્યમાં પ્રકાશ મેળવે છે. શ્રદ્ધાભક્તિથી એમનું દૃઢ્ય ભરપૂર હતું.

સાધ્વી ગેયો પોતે લખી ગયાં છે કે:-“ આ પૃથ્વીમાં અનુરક્ષ પ્રેમી જેવી રીતે તેના પ્રેમપાત્રને ચાહે છે, તેના કરતાં ઘણું વધારે હું મારા હૃદયને ચાહું છું. ”

આ ઘોરાકે શબ્દોથીજ આપણને એ ભક્તિમતી નારીના દૃઢ્ય પ્રેમનો અનુભવ થાય છે. આ લેખમાં અમે વિશેષ ભાગે એમના પ્રભુપ્રેમનીજ કથા વર્ણવીશું.

જેઠમ ગેયોએ કાંસદેશના મોટારાજી નામના ગણેશમાં ઇ. સ. ૧૬૪૮ ની ૧૩ મી એપ્રિલે જન્મ લીધો હતો. તેમનું મૂળ નામ જો-મારિ જુમિ-એ યાર-ડિ-લા-મોથ હતું. જો-મારિ રિતા દેશમાં એક આગરદાર ગૃહસ્થ હતા. એમને પૈસાકે ૧૭ આનંદ નહોતો. એ વખતે કાંસદેશમાં તરાંગર દેવેશ આનંદ સુખના દુરદર હરવાના ખુદ્દા હતા. એટલે જો-મારિ એ સ્વસ્થ માં આનંદ મુખ અને લાડમાં ઉછરવા લાગ્યાં. બે વરસનાંજ નેત્રના દેશમાં દૃઢ્યમાં ધર્મના સ્વરૂપ એમને મળી ગયો. એ સમયે હતો. આનંદચરિત્રમાં તેમને લખ્યું છે કે:- “ એ હું હૃદય નારી હતી. તેમજ હૃદયરતી વાત મને લાગી અને એ વખતે સ્વસ્થ નિર્મલ દેશ કેવળ મને ઘણું મળ્યું. ”

જો-મારિએ એક વર્ષનાં વયે કાંસ દેશના-મોટારાજીના મહાન દાસ્ય હૃદયને વશ કરી, એવર નું કાંસર મોકલ્યું. તેમને સ્વસ્થ નિર્મલ દેશ મળ્યો. એમનાંજ નામ જો-મારિ હતું.

એટલે બહુ થોડા સમયમાં એ ઝાઝું શીખી શક્યાં. બાર વર્ષની ઉંમરે બાઇબલનું પુસ્તક એમના હાથમાં પડ્યું, એમના ધર્મ-માં એજ સર્વોત્કૃષ્ટ ગ્રંથ છે. બાલિકાના હાથમાં એ ગ્રંથ આવ્યા પછી તેના હૃદયને ચાર રહ્યો નહિ. એ દિવસને એ પોતાના જીવનનો એક સ્મરણમાં રાખવા યોગ્ય દિવસ ગણતાં હતાં. કેમકે એ વખતમાં સાધારણ લોકો બાઇબલને દુર્લભ ગ્રંથ ગણતા હતા. પુરોહિતો સિવાય બીજા લોકોના હાથમાં એ ગ્રંથ બહુ ટીકા-માં આવતો નહિ. બાલિકાના હાથમાં દેવસંયોગે એ ગ્રંથ આવ્યાથી એ સવારથી સાંજ સુધી તેને વાંચવા લાગી. ખ્રિસ્તના એક એક ચમત્કારી ઉપદેશથી તેના સરળ હૃદયમાં કલ્પનાના તરંગો ઊછળવા લાગ્યા. આવું સરસ પુસ્તક અત્યારસુધી એણે કદી વાંચ્યું નહોતું. મહાત્મા ઈસુની વાણીમાંથી એકે એકે પ્રકાશ-રશ્મિ જગતવા લાગી. એ પ્રકાશથી તેના નાના હૃદયનાં નાનાં નાનાં ફૂલો ખીલવા લાગ્યાં, સ્મરણશક્તિની મદદથી તેણે બાઇબલના ચિત્તાકર્ષક અંશો કંઠસ્થ કરી નાખ્યા. બાળકોની મીઠી મીઠી વાતોની ચોપડીની પેઠે આ ધર્મપુસ્તક તેમનો પ્રિય ગ્રંથ થઈ રહ્યો.

બાર વર્ષની વયે બાલિકાનું ચિત્ત ઇશ્વરને માટે આકૃષ્ટ-વ્યાકૃષ્ટ થઇ જતું, ઇશ્વર વગર કોઇ પણ વસ્તુથી તેને તૃપ્તિ વળતી નહિ. એટલે એણે પોતાનું સુખવિત્ત ક્રમાર હૃદય પરમેશ્વરના ચરણમાં અર્પણ કરવા ધામ્યું.

પરંતુ બાલિકાના હૃદયનો આ ધાર્મિક ઉભરો કેવળ થોડા સમયનો હતો. કેમકે હવે તરુણ વયની ચંચળતા તેમના ચિત્ત ઉપર અધિકાર જમાવી રહી હતી, એટલે લૌકિક સુખેન્દ્રા પ્રબળ થઈ અને આધ્યાત્મિક વ્યોતિ ઝાંખી પડી.

એ એક આબરૂદાર કુટુંબનો કન્યા હતી. દેખાવમાં પરમ સુંદરી હતી. વય વધવાની સાથે સાથે તેની મૂર્તિ મનોહારી થઇ ગઇ. તેની માતા પણ પોતાની કન્યાને વચ્ચાબૂધથી સજ્જવેલી રાખવા માગતી હતી અને કન્યાનું મન પણ સુંદર કપડોલતાં તરફ અને દેહની ટાપટીય તરફ વળ્યું હતું. પોતાનું પુષ્પના જેવું સુંદર મુખડું, પ્રેમ વરસાવનાં જે નયનો અને નવનીત જેવા સુદુઘાર અંગ-પ્રત્યંગને સ્પર્શ કર્પણમાં એકને એ રૂપગર્થી ગર્વિતા બની ધીરે ધીરે સુખ-વૈભવની માયાજાલ તેના અંતરમાં રચવા લાગી. તેનું હૃદય પ્રભુપ્રેમ કંઈ મનુષ્યપ્રેમ મેજવવને વધારે ચંચળ થઇ ગયું. આ પ્રમાણે

તેના મનમાં અત્યંત ફેરફાર થયો; પણ એને લીધે તેનો આચાર ધર્મભાવ તથા આગલી ભક્તિ કેવળ કૃત્રિમ કે મનના તરંગરૂપ હતાં, એમ માનવાનું નથી.

જૉ-મારિતું સૌંદર્યથી આખું અંગ પરિપૂર્ણ હતું, ત્યારે એ સુંદર તરુણ યુવક તેની મનોહર મુખછટા અને રમણીય અંગ પ્રત્યંગ જોઈને મોહિત થઈ ગયો અને તેને પરણવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી. જૉ-મારીતું ચિત્ત પણ એ યુવક તરફ કંઈક ઢગ્યું હતું. પરંતુ એના પિતાને એ યુવક પસંદ પડ્યો ન હતો, એટલે એ લગ્ન થયું નહિ. ત્યારપછી જૉ-મારીના પિતા છોકરાંઓને લઈને પેરિસ નગરમાં રહેવા ગયા. પેરિસ સદાય સૌંદર્યની માયાપુરી છે. ત્યાંના ઠાકોર માણસ આશ્ચર્યચકિત થઈ જતો. વિલાસિતાના માયામંત્રથી નરનારીના હૃદયમાં એક પ્રકારની જાળ પથરાતી. આ નગરના એક ધનવાનના પુત્ર એમ. જે. ગેયૉની ગ્રેમદષ્ટિ જૉ-મારિના ઉપર પડી. તેણે એનું પાણિગ્રહણ કરવાની વિનંતિ તેના પિતા આગળ રજૂ કરી. જેના ઘરમાં ધન હોય, બહાર માનમર્યાદા હોય તેને કન્યા આપતાં અચકાય એવા કેટલા પિતા હોય છે? અહીં પણ કન્યાના પિતાએ એ જાળતમાં વાંધો લીધો નહિ. વરની વય મોટી છે; ધર્મની જાળતમાં એ તફાવત દરકાર છે; કન્યા કદાચ તેને પસંદજ કરશે નહિ; એ બધા ગંભીર પ્રશ્નોનો વિચાર પિતાએ સુદૃઢ કર્યો નહિ. પછી કન્યાએ જ્યારે વરને દીઠો અને તેની સાથે વાતચીત કરી ત્યારે તેને લાગ્યું કે, આ લગ્નથી હું કદી પણ સુખી થવાની નથી.

પરંતુ આથી એના પિતાનો વિચાર જરા પણ બદલાયો નહિ. તેણે પુત્રીના વિચારની જરા પણ પરવા રાખ્યા વગર ઇ. સ. ૧૬૬૪ ની ૨૧ મી માર્ચે એમ. જે. ગેયૉની સાથેજ તેનું લગ્ન કરી દીધું. એ વખતે જૉ-મારિતું વય ૧૬ વર્ષનું અને તેના સ્વામીનું વય અડત્રીસ વર્ષનું હતું. લગ્ન પછી જૉ-મારિ મેડમ ગેયૉ નામથી પ્રસિદ્ધ થયાં હતાં.

૨-પરીક્ષા અને ધર્મજાગૃતિ

મેડમ ગેયૉનું લગ્ન તેમની પસંદગી વિરુદ્ધ થયું બહુ; તોપણ એમને એવી આશા હતી કે પ્રેમ અને મીઠી વર્તણૂકવડે સ્વામીને સુખી કરીશ અને પોતે પણ સુખી થઈશ. પરંતુ સ્વામીને ઘેર થોડા દિવસ રહ્યા પછી તેમને જણાયું કે, એ આશા નિષ્ફળ નીવડવાની છે. એ મ.ત.પિતાની કાઠવાઈ પુત્રી હતાં. સામુની તરફથી કંઈક

દેનેદ અને સફળ્યવહાર મળવાની તેમને આશા હતી. પરંતુ તે પણ
 બીજાજ જણાઈ. જરા જગામાં તેનો મીઠાજ જતો રહેતો અને
 વદુને ઠપકો દાઢને બેસી નહિ રહેતાં છોકરાને પણ આકુંઅવળું
 બંધેશીને વદુ ઉપરથી તેનું ચિત્ત ઉઠી જાય એવું કરતી. એ પણ સ્ત્રીની
 ઉપર નામુશ થઈને તેમની આંખમાંથી આંસુ પડાવતો. સામુને તો
 જણવાગણવા અને ધર્મચર્યા કરવા કરતાં પરનિંદા અને કલ્યા
 કરવાનું જ ધણું ગમતું હતું, ઉપાચના અને ધર્મચર્યાનો પાઠ કરવા-
 માં વદુનો જે સમય જતો તેને માટે પણ એ તેનો તિરસ્કાર કરતી.

મેટા ગેયોના સ્વામીનો સ્વભાવ છેક જ ખરાબ હતો એવું
નંદાદાસે પણ જોનામાં સદનશીલતા જરા પણ નહોતી જરા જરામાં
જોઈ શકાઈ જતો. એ વિષયમાં એ પોતાના જીવનચરિત્રમાં લખે છે:-

“હું દુઃખનો ઠોળાંજો. આંસુને છુટ્ટે ઉતારવા લાગી. પતિનો ચકાઉ સ્વભાવ હોવાથી એમનો આતુથીને મારી નિકાલ રાતદિવસ ઉઠેવાનો ઘાજ મળતો.”

પરંતુ એ તરણી સ્ત્રીનાં નયન આ દુઃખાધથીજ નિર્મળ થયાં.
વિશ્વામિત્રની નયનથી એ જોઈ શકી કે, તેના જીવનની પાછળ કલ્યા-
નમય ઈશ્વરનો મંગળ હસ્ત રહેલો છે. સ્વયં બગવાનજ તેના દોષ
અને ગુણોનું સંશોધન કરવા સારૂ તેને ઘટતરના દુઃખમાં અને
પ્રસંગમાં, અકિર્માં નાખી રહ્યા છે; એટલા માટે એ હવે દુઃખ
અને જીવનને ઈશ્વરનું દાન ગણીને સ્વીકારવા લાગ્યાં. આટલા
દિવસ દુઃખની જે અજાણ તેમના હૃદયને સજગાવવા કરતી હતી, તેજ
કાળમાંથી હવે આશ્વાસિક અયોનિ બહારી ટટી. મેઝમ મેઝાના
અંતરમાંથી રૂપનો અહાંકાર અને દુનિયાઈ ભુખની આકાંક્ષા છતાં
રહ્યાં. દુઃખના દર્દન આધાતથી તેમની પાર્થિવ વાસનાના ચૂરેચૂરા
કાંટ રચ્યા. એ હાથ પસાનીને જીવત થઈને અંતરમાં ધારણ કરવા
દરૂંદરૂં બહારૂં. રહતું ગયા. હવે ઈશ્વરને પ્રાપ્ત કરવા માટે તેમના
મનમાં રચાતો જે દર્દને કલ્યાણનિ બહાર નીકળે, ના. રહે.

[illegible]

તેઓની તૃપ્તા અવશ્ય તૃપ્ત થશે.” સાધ્વી ગેઝા પણ છેવટે ખરેખર પરિતૃપ્ત થયાં. તેમના હૃદયની પિપાસા જોઇને ઈશ્વર તેમનાથી રહી શક્યો નહિ. તે પોતે તેમને જોગીને પિતૃગૃહે લઇ આવ્યો અને ત્યાં આગળ એક શુભ પળે રોઇન્ટ ક્રાંસિસ સંપ્રદાયના એ સૌમ્યમૂર્તિ સાધુની સાથે તેમનો મેળાપ થયો.

આ સાધુ એક તપસ્વી પુરુષ હતા. એમણે પાંચ વર્ષમુધી એકાંતમાં તપસ્યા કરીને ઈશ્વરની સાથે અંતરનો યોગ સાધ્યો હતો. હવે નરનારીઓના આત્માનું કલ્યાણ સાધવું એજ તેમના જીવનનો ઉદ્દેશ હતો. મેડમ ગેઝા એ ઋષિતુલ્ય પુરુષની પાસે ગયાં. ભક્તિથી તેમનું મસ્તક નમ્યું. તેમણે એ તપસ્વીની આગળ પોતાના જીવનની બધી કથા કહી સંભળાવી અને જણાવ્યું કે, ઈશ્વરને પ્રાપ્ત કરવા સારૂ મારે પ્રાણ આકુળઆકુળ થઈ રહ્યો છે; પરંતુ રાત્રિ દિવસ પ્રયત્ન કર્યા છતાં હું એને પામી શકી નથી.”

સાધુ પુરુષે મેડમ ગેઝાના જીવનની કથા સાંભળતાંજ તેમનું ચિત્ત ઈશ્વરચિંતનમાં ડૂળી ગયું. તેમણે એક નાનીશી પ્રાર્થના કરી, અને પછી એ જોડ્યા કે “જેટા ! તે” આટલા દિવસસુધી ઈશ્વરને કેવળ બહારજ શોધ્યા કર્યો છે, તેથી તારા પ્રયત્ન નિષ્ફળ નીવડ્યા છે. એ તો તારા હૃદયમાંજ બિરાજેલા છે. તું એને ત્યાં શોધ, એટલે એ તને અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે.”

સાધુ પુરુષ આટલી સાધારણ વાત કહીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા; પરંતુ ઈશ્વર જ્યારે મનુષ્યના હૃદયમાં નવજીવનનો સંચાર કરે છે, ત્યારે એ સાધારણ વાત પણ તેને માટે અસાધારણ બની જાય છે. આજે પણ એવુંજ બન્યું. સાધુ પુરુષના કંઠમાંથી નીકળેલી વાણીમાંથી મેડમ ગેઝાના અંતઃકરણમાં જાણે વિજળીનો ચમકારો દાખલ થઈ ગયો. તેમના હૃદયમાં દૈવી શક્તિની ક્રિયા શરૂ થઈ; તેમણે હૃદયમાં ઈશ્વરરૂપાનો અનુભવ કર્યો. ઈશ્વરી પ્રકાશથી તેમના મનમાં ધર્મનું ઉંડું તત્ત્વ પ્રકટી નીકળ્યું. એ તત્ત્વ એમણે લખી રાખ્યું છે. એનો ટુંક સાર નીચે પ્રમાણે છે:—

“બહાર ગમે તેટલી શોધખોળ કરે તેથી ઈશ્વરને મેળવી શકાતો નથી. ખાલી બહારની દુનિયામાં ભ્રમ્યાથી ઈશ્વરદર્શન થતું નથી. મનુષ્ય ચિંતન કરીને અને બાહ્યજગતની આલોચના કરીને એક સિદ્ધ પુરુષની યોગ્યતાએ પહોંચી શકે છે. એ સિદ્ધાંત અસત્ય છે એવું પણ નથી; પરંતુ આપણે ઈશ્વરનાં દર્શન

આપણી પોતાની અંદરજ કરી ન શકીએ તો એ આપણો છે અને આપણે તેનાં છીએ, એ સત્યને અનુભવચિદ્ર પણ કરી શકીશું નહિ. એ આપણા આત્મા સાથે તેનું મિત્રન પણ થયે નહિ.”

ઇ. સ. ૧૬૬૮ ની ૨૨ મી જુલાઈએ મેડમ ગેયોના અંતરમાં આધ્યાત્મિક ભાવનો ઉદય થયો. એ વળતે એમનું વય વીસ વર્ષનું હતું. એ દિવસે આંતરિક આનંદ અને ભાવાવેશમાં એ આખી રાત્રી સુધી ઊંઘ્યાં નહિ. એ દિવસ એમને માટે નવજીવન પ્રાપ્તિની સ્મરણીય તારીખ હતી. એ દિવસના જનાવના સંબંધમાં એ લખે છે કે:-

“એ સમયે મેં અનુભવ્યું કે, ઈશ્વરનો પ્રેમ જાણે તીરની પેઠે મારા હૃદયમાં પેસી ગયો. એ પ્રેમનો સ્પર્શ કેવો સુમધુર હતો! એ પ્રેમરૂપ અગ્ને મારા હૃદયમાં જે ઘા કર્યો છે, તે ઘાનાં ચિહ્ન હમેશને માટે કાયમ રહ્યાં હું જેને કેટલાંએ વર્ષો થયાં યોજતી હતી, તેને એક સાચા સાધુના ઉપદેશે મારા હૃદયમાં જ લાવીને રજુ કર્યો; હું જેને દેખી શકતી નહોતી, તેને જોયો; જે સમજી શકતી નહોતી તે સમજી. હે મારા પ્રાણેશ્વર! તમે તો મારા આ હૃદયમંદિરમાં બિરાજેલા હતા, છતાં પણ હું તમને કેમ દેખી શકી નહિ? x x x હે ચિરમુદર! તમને હું કેમ આટલા બધા દિવસ પછી યોજાળી શકી? એનું કારણ એજ કે “ઈશ્વરનું રાજ્ય તમારામાંજ છે. ઈશ્વર તમારા હૃદયમાં નિવાસ કરે છે.” એ મહાવાણી હું સમજી શકી નહોતી. હવે સમજી શકું છું કે, તમેજ મારા હૃદયના રાજા છો. રહો રહો, હમેશાં તમેજ આ હૃદયના પ્રભુ થઈને રહો.”

મેડમ ગેયો પોતાના ચિત્તને નિર્મળ આરસીની પેઠે પવિત્ર રાખવાને વ્યાકુળ થઈ ગયાં. મહાત્મા ઇસુ કહી ગયા છે કે:- ‘જે લોકોનાં ચિત્ત નિર્મળ તેઓને ધન્ય છે, કેમકે તેઓજ ઈશ્વરનાં દર્શન કરવા પામશે.’ આ વચનમાં ઉડું સત્ય છુપાયેલું છે. સત્ય મુદર ઈશ્વર અંતરમાંજ વાસ કરે છે, એ વાત યથાર્થ છે ખરી, પરંતુ અંતરને શુદ્ધ ન રાખ્યું હોય અને મન બુદ્ધિ નિર્મળ ન હોય તો શું દોષ એ હૃદયમાં બિરાજેલા દેવતાનાં દર્શન કરી શકે? અંતઃકરણને શુદ્ધ રાખવા સારું સંયમ જોઈએ, વૈરાગ્ય જોઈએ, અને માટે દુનિયાઈ સુખની લાલસાને નિર્મળ કરવી જોઈએ; એટલા માટે મેડમ ગેયોએ શૃંગારિક ખેલ તમાસામાં

જવાનું બંધ કર્યું; એટલુંજ નહિ પરંતુ જે મોજશોખમાં પડેલી નારીઓ નૃત્ય, ગીત અને રમતગમતને સારૂ પૈસા ઉઠાવતી, વસ્તી બગાડતી અને સમય ગુમાવતી તેમને જોતાંવારજ એવો વિચાર આવતો કે “હાય, હું પણ એક દિવસ આ સ્ત્રીઓની જે જેલ તમાસામાં જઈને મોજશોખમાં છટી ગઈ હતી!”

હવે એ ધર્મપરાયણા સાધ્વી આગળ ઈશ્વરનો પ્રેમ કેવળ પ્રાર્થનાની સામગ્રી હતી. એટલે એ પોતાની અંદર વસેલ પરમ પુરુષને પ્રેમના દેવતાસ્વરૂપે વરવાને માટે અધીરા થઈ બસ અને ઉપાસના તથા પ્રાર્થનાને છાતીમાં ઠસાવી દીધાં. એમણે પોતે લખ્યું છે કે:-

“આ પૃથ્વીમાંનો કોઈ અનુરક્ત પ્રેમી પોતાની પ્રેમારુપને-વહાલીને જે પ્રમાણે ચાહે છે, તેના કરતાં પણ ઘણો વધારે હું ઈશ્વરને ચાહું છું. અત્યારનો મારા મનનો સાચો લાવ કોઈ પણ ઉપાયે પ્રગટ કરવો સહેલ નથી, એટલા માટેજ આ દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. બાકી એ ઉપમા પણ મારા મનના સંપૂર્ણ લાવને પ્રગટ કરી શકતી નથી. માત્ર ખ્યાલજ આપી શકે છે.”

વળી તેમણે કહ્યું છે કે “હવેથી ઉપાસના પણ મને સહજ સાધ્ય થઈ ગઈ. કલાકના કલાક એક ઘડીની પેઠે ચાલ્યા જતા. પ્રાર્થનાસિવાય બીજું કંઈ હું કરતી નહિ. પ્રેમની અધિકતાને લીધે વખતની લંબાઈ મને જણાતી નહોતી.”

૩-ધર્મમાર્ગમાં ખરડાયેલે પગે પ્રયાણ

મેડમ ગેય્યાના શુદ્ધ અને સંત્રામપૂર્ણ હૃદયમાં હવે ઈશ્વરનો પ્રેમ ઉતરી આવ્યો છે, દેવી સંપત્તિવડે તેમનું જીવન હવે પવિત્ર અને સુંદર બન્યું છે. એમના મનમાં હજી પણ ક્યાંક કોઈ પ્રકારનો સંશયવિકાર અથવા હુંપદનો ઉગ્ર લાવ છુપાઈ રહ્યો છે એવો એમને વિચાર સરખો આવી શક્યો નહિ. તેમના મનમાં આવ્યું કે, પાછલા જીવનના બધા અપરાધોને ઈશ્વરે માફ કર્યા છે. તેમના પાપનો સંલવ મુઠ્ઠાં ટળી ગયો છે. હવે સંસારની કેલ આસક્તિ તેમના ચિત્તને ચંચળ બનાવી શકશે નહિ. એ સમયની અવસ્થાવિષે તેમણે લખ્યું છે કે:-

“હું ઈશ્વર સિવાય બીજા કોઈને મારી સન્મુખ દેખી શકતી નહોતી. અતિશય પવિત્ર ચિત્ત અને દૃઢતાની સાથે તેને ચાહવાનો વિચાર કર્યોથી મારી આગળથી બીજા બધા વિષયો અંતર્કિત

ઈ રવા. છપરને યા કારણથી હું આટલી બધી ચાહતી તેનું
રણુ તો હું બણતી નથી. x x એ સમયથી મારા એકાંત મર્મ-
યાનમાં જેવી આકાંક્ષા ઉત્પન્ન થઈ છે, હું - બધી બાબતોમાં
જિવના ઉપરજ આધાર રાખીશ. મારા અંતઃકરણમાંથી એવી
ધર્મના નીકળવા લાગી છે "હે પિતા ! મારે શું એવી કોઈ પણ
શ્રેય વસ્તુ છે, કે તેનું બલિદાન અથવા અર્પણ પોતાની મરજી-
થી નમારી આગળ ન કરી શકું ? જો એ પ્રમાણે ન કરી શકું તો
મને કુમા દરજો નહિ, અને મારો ત્યાગ પણ કરજો નહિ. "

મેઢમ ગેયો કેટલાક દિવસ સુધી વિશ્વાસ, શક્તિ, પ્રેમ, પવિત્રતા,
આનંદ અને ઉદારથી દૃઢ્યને બદલ્યક બનાવીને ઉતાવળે પગે ધર્મ-
માર્ગમાં આગળ વધવા લાગ્યાં. ઉપાસના અને પ્રાર્થનામાંજ એમનો
ધર્મો સમય જવા લાગ્યો, એમના પોતાના અર્થને સાફ સ્વામી-
ની પાસેથી પુરજી ધન મળતું હતું. એ ધનનો ઉપયોગ દુઃખી અને
નિરાધાર મનુષ્યોની જરૂરીઆતો દૂર કરવાના કાર્યમાંજ થતો. જે
અવાગી નારીઓ ધર્મમાર્ગથી ચળી જતી અને કાલવમાં હાથ
માખીને પ્રવિત્ર જીવનને ગણિત બનાવતી, તે નારીઓનું દુઃખ મેઢમ
કેદોથી સદન થતું નહિ. એ એકપૂર્વક આંખમાં આંસુ લાવીને
સેમાની મુનિમાટે પ્રાર્થના કરતાં.

પરંતુ એમની સમુના મનમાં એવું આવતું કે, વહુનું આ
કામ ગેરબાજબી છે. એટલા સાફ એ પુત્રના દાન બંધેરીને
કહેતી કે "આ નારી વહુ 'ધર્મ' ધર્મ' કહીને ગાંધી બની ગઈ છે.
જોને કોઈ આપણી બધી દોષન પુત્રમાં મળી જાય છે. આટલા
દિવસ સુધી એ દાંઈ બચ્ચું છે તે મારે હાથે છે, એ તો વહુનાં
કરજી બારણમાં પસારાંજ પારખ્યાં હતાં, અને પારખીને સાવ-
ચેત્ર થઈ ગઈ હતી."

મેઢમ કેદોને. સ્વામી વારે થયેલ આપણે ને આવી કૃતિવાદ
ચાલતોને ઉકેલેલ જતો એવે વખતે એકાંતો અને કોરે અવધાર
કરતાં. વહુ એ કેટલીક વગ દાદાપૂર્વક જાણે કરેલો કે "તમે
દન રોઝે બધા કામ તો છોડવેન આપણે છે. તે. જલ્દી અને શુભ આશરો
મે. કે. એવો. "

જ. ર. આનંદ. કાળી વખતે ૧૭ તુલ. બનવા ૧૦૦૦ રૂપિયાની
કાચકણ. આ વધી હતી એને બજાર મળતું કે. કૃતિને દુલ્લ
કાંઈ ૨૦૦ આંક છે. ત. કે. એ દાંઈ એને ક. કે. દાંઈ બધી

પ્રેમ કાઢી લેતો નથી; પરંતુ ઉલટો પોતાના પ્રેમરૂપી પારશ્વમુખિ દ્વારા લક્ષ્મીના પ્રેમને સોનાનો ખનાવી દે છે. એવે સમયે એ ભક્તિ મતી સાધ્વીના સ્વામીને જેટલો લાલ થાય છે, તેટલો જાળીને કોઈ સમયે થતો નથી.

મેડમ ગેયૉ હવે ઘરસંસારની આ બધી પ્રતિકૂળ અવસ્થાઓની સાથે સંગ્રામ કરતાં કંટાળતાં નહિ; પરંતુ કોઈ કોઈ વખતે તેમનું હૃદય દુર્બળ થઈ જતું અને સુખની ઇચ્છા પ્રબળ થઈ જતી. ધર્મલાવ ઝાંખો પડી જતો, અને હૃદયમાં રહેલા પ્રાણેશ્વરને હૃદયમાં ખોળી શકતાં નહિ; તેથી એ બાબતની ચિંતાઓમાં એકદમ થઈને મરણતોલ બની જતાં.

હાય, મેડમ ગેયૉએ એક દિવસ જે એમ ધાર્યું હતું કે, ધર્મ રાજ્યમાં મેં જે સ્થાન ઉપર અધિકાર જમાવ્યો છે તે સ્થાન ધર્મ ઉંચું છે; વા-વંટોળીઆથી એ સ્થાન હાલશે નહિ, વજ્ર પડવા તૂટશે નહિ; અને હમેશાં એજ સ્થાનમાં નિર્વિદ્વે વાસ કરી શકીશ પરંતુ બે વર્ષ વીત્યાં ન વીત્યાં એટલામાં તો જે પર્વત ઉપર તેમાં આશ્રય લીધો હતો તે પર્વત ધરતીકંપથી હાલી ઉઠ્યો. તેમાં ચમકીને જોયું કે, એમના વિશ્વાસનો પાયો ડગમગી રહ્યો છે. આધારના ચૂરેચૂરા થવાની તૈયારી છે. હવે ક્યાં ગઈ એમની આધ્યાત્મિક સંપત્તિ? આ તો અંતઃકરણમાં બંડ ઉઠ્યું છે; હું પદ્મલાવ ઉપર થઈ રહ્યો છું; પ્રેમ સૂકાઈ રહ્યો છે ! આવી અવસ્થામાં એક દિવસ એક અળણ્યા તટસ્થ પુરુષે ઇશ્વારો કરીને તેમના બધા દોષ અને દુર્બળતા જણાવી દીધાં, એ જાણતાંજ તેઓ માનસિક વેદનાથી મૂર્ચ્છિત થઈ ગયાં.

પરંતુ મેડમ ગેયૉ આ વખતે એવી દુર્દશામાં આવી પડ્યાં નિરાશ થયાં નહિ. સંશય તેમના મન ઉપર સદાને માટે માયાના ફેલાવી શક્યો નહિ; એ પોતાના ઉડા આધ્યાત્મિક ચિંતાનની મદદથી ધર્મમાર્ગના રહસ્યની કથા ઘણી ઉત્તમરૂપે સમજી શક્યાં. એમના મનમાં આવ્યું કે, આ ધર્મમાર્ગમાં બધું ઠેકાણું કાંઈ પાડી શક નથી. કોઈ કોઈ સ્થળે એવી સડક છે ખરી; એવે સ્થળે જરાપણ હરકત વિના ચાલી શકાય છે, પરંતુ બીજો કેટલોક સ્થળે જોખમકારક સંગ્રામપૂર્ણ અને અસ્વચ્છ કાંટાવાળી જમીન પડી હોય છે. એવે સ્થળે ચાલતી વખતે બંદીને બંદીતે, કોટીવાળા ચાલે અને સમજી નયને ચાલવું પડશે. એ સિવાય બીજો ઉપાય નથી.

મેડમ ગેયોએ હવે પ્રાર્થના અને ઉપાસનાને મજબૂતીથી પ્રારંભ કર્યા. હવે એ આત્મશક્તિ ઉપર જરા પણ આધાર રાખી શક્યાં નહિ. ઠેવી રીતે રાખી શકે? ધર્મ-અધર્મના સંશ્રામમાં પડતાં આપડતાં અને પાછાં ટટાર ચતાં એમને એવું શિક્ષણ મળ્યું હતું કે, મનુષ્યની દુર્બળતાની અવસ્થામાં સંપૂર્ણપણે ઈશ્વરના હાથમાં પોતાને સમર્પણ કર્યા સિવાય વિપત્તિમાંથી છૂટકારો મેળવવાનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી; કારણ કે આત્મસમર્પણ અને દૃઢ વિશ્વાસમાં યદ્યપિ ઈશ્વરની સહાય અને શક્તિ આપણામાં દાખલ થાય છે અને જીવનમાં તેની ક્રિયાનો આરંભ થાય છે; એ દૈવીશક્તિની ક્રિયા શરૂ થતાં જ હું પડનો ઉચ્ચભાવ આપ્યો જાય છે, વિશ્વાસ ઉત્તમવર્ગમાં છે અને પાપની ઉકેલેલી બંધ પડી જાય છે.

સાધ્વીજી પોતાના મનમાં સૂક્ષ્મ આત્મચિંતન ભક્તિ રાખીને દિનપર દિન ધર્મમાર્ગમાં આગળ વધવા લાગ્યાં. ઘણી વખત એવું બને છે કે, મનુષ્ય અડધો ધર્મ પકડીને-મનની એક તરફ અંધારું અને બીજી તરફ અજવાળું રાખીને પોતાની ભાવને હેતરે છે. એટલા સાફ મેડમ ગેયોએ પોતાના જીવનમાં પૂર્ણ ધર્મનાં લક્ષણ ખીલવવા માટે વિશ્વાસ, પ્રેમ અને હાસત્વદ્વારા એકદમ ઈશ્વરનાં ચર્ચાવા માટે સાધના કરવા માંડી. એ વિષયમાં એમણે આત્મચરિત્રમાં લખ્યું છે કે “એ બની શકશે તો હું આજથી-આ શહેથી સંપૂર્ણ રૂપે ઈશ્વરની બનીશ. મારો કોઈ પણ અંશ હવે સંસારમાં મારો રહેશે નહિ.”

મેડમ ગેયોના જીવનના સંશ્રામ અને પરિવર્તનની વાત વાંચીને લોકોના મનમાં એક પ્રશ્ન ઉભો થાય તેમ છે. એક દિવસ આ સાધ્વીના હૃદયમાં નવવસ્ત્રના આભિર્ભાવની માફક પ્રેમનો પ્રકાશ થયો હતો, મનરૂપી કળીમાં પુણ્યકુસુમ ખીલી રહ્યું હતું; પરંતુ પાછું તે હૃદય પ્રેમશન્ય થઈ ગયું, પવિત્રતાનું કૂલ ખરી પડ્યું. ત્યારે હું ધર્મરાજ્યમાં પણ પ્રકૃતિની સમત આલ્યા કરે છે? ત્યાં પણ હું વસંત સદાને માટે આવતી નથી? કૂલ સદાને માટે ખીલતું નથી? ધર્મની અંદર અટલ યદ્યપિ ઉભા રહેવાને માટે કોઈ એક નિર્ભય સ્થાન નથી? આ પ્રશ્નો ઉત્તર એવ છે કે, સ.ધનની નીચલી અવસ્થામાં તો સાધકના અંતઃકરણમાં એક પડી બીજી જગુની આવ-જલ થવા કરે છે, પણ અગિ ઉચ્ચ અવસ્થાને પામ્યા પછી ત્યાં પ્રભુપ્રેમ સદા કાળને માટે આવી વસે છે અને

મદને મારે ખીસે છે. આવાન ક્યાનમાં સખાથી જ ધર્મિક પુણ્યો
હમાં ગતાનો પર્ણમાં તેમને હજારા કે ઢોંગી ગણી કાઢીને તેમની મિ
ત્ર કરનાં. તેમની પ્રત્યે સદાતુ મુનિ ગજટ કરી શકાય છે.

ઈ. સ. ૧૬૭૦ ના એ દિવસે ગાસમાં મેહમ ગેવૈને શીતળને
સહીને મદદ ધુ પડ્યો. તેમની વેડનામાં એ ભક્તિમણી સાધવીએ
મિત્ર, માર્ગદર્શક, પ્રેમ, સહનિતા, આપાર સોગણો વધી ગયો. જિમ્મ
કરી, ગમે શ્રીમદ્ભગવદ્ ગણું, જાગનું સાવકુમ જાણું પડી ગયું.
જાણું નહીં, હૃદયના આધ્યાત્મિક પ્રકાશથી આખું જીવન
જિજ્ઞાસા, કલ્પિત, ન જાણના પીડામાં એ પોતાના હૃદયદેવાત્મા
કે જે જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા
કે જાણના પાત્રને જાણદ અને જાણના ની એ જાણથી માર્ગદર્શક
કે જે જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા
કે જે જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા

જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને
જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને
જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને
જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને
જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને
જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને
જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને
જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને
જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને
જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને

જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને
જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને
જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને
જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને

જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને
જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને
જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને
જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને
જે, જાણના પાત્રને જાણદ તમા ભાવવેશથી પૂર્ણ થઈ ગયા, પાત્રને

જે કન્યાને શુભાવવાનો પ્રસંગ આવ્યો. જે છોકરી જાણે કે સૌંદર્યના દેશમાંથી, મુખમાં અત્યંત માધુર્ય અને મનમાં સરળતા હતી. આ સંસારમાં આવી હતી. જીવી હોત તો કદાચ જેનામાં માતાનો ધર્મભાવ ખીલી નીકળત, જે કન્યા માતાને આંખે મીંચીને બેઠેલી જોઈને કહેતી 'મા! તમે ઉઘી ગયાં છો? ના, મા! તમે પ્રાર્થના કરો છો.' એટલું કહીને જે નાની કન્યા પોતે પણ જે હાથ જોડીને સુંદર પ્રાર્થના કરવા મંડી જતી.

જે વધા શોક અને દુઃખ પછી એ ભક્તિમતી સાધ્વીના હૃદયમાં એક મધુર ભાવની સ્ફુરણા થઈ. એમનો જે ભાવ આપણા દેશના વૈષ્ણવોના ભાવને ધણે ખરો મળતો આવે છે. જે વખતે એમણે એક પત્રમાં પોતાની સહી કરી હતી, જે પત્રનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે:-

"જે દે હું તેના પ્રેમને યોગ્ય નથી છતાં પણ હું ઈશ્વરને પતિરૂપે વફ છું અને તેનાજ હાથમાં આત્મસમર્પણ કરે છું. પરમાત્માની સાથે આત્માનો યોગ સાધીને હું તેની ઇચ્છાની સાથે મારી ઇચ્છાને જોડી શકું; શાંત અને પવિત્રભાવથી ઈશ્વરની ઇચ્છા સાથે મારી ઇચ્છાને એક બનાવી શકું, એજ એકમાત્ર અભિલાષ છે."

૪-સંસારમાર્ગમાં એકલવાયાં

વૈષ્ણવોમાં એક ઘણી સુંદર વાત પ્રચલિત છે. વાગવતમાં ઈશ્વરે ભક્તને કહ્યું છે કે:-

"જે મારી આશા કરે છે, તેણે હું સર્વનાશ કરે છું અને એમ છતાં પણ જે આશા છોડતો નથી તેના હાસનો હું હાસ બનું છું."

મેડમ ગેયોના જીવનમાં એ કથા અક્ષરે અક્ષર સાચી પડી હતી. સાંસારિક નજરે જોતાં ખરેખર તેમણે સત્યાનાશ વળી ચૂક્યું હતું; પરંતુ એમ છતાંયે એક પણ દિવસ તેમણે ઈશ્વરને પ્રાપ્ત કરવાની આશા મૂકી દીધી નથી. પ્રાર્થના અને ઉપાસના ઉપરથી ચિત્ત ઉદ્ધામ્યું નહોતું. એટલા માટેજ એમના પ્રેમદેવતા ઈશ્વરની સાથે તેમનો પ્રેમનો સંબંધ સ્થપાયો. ફ્રાન્સ દેશના ધાર્મિક પુરુષ દેનહોં જોવાની પણ એ ભક્તિ આકર્ષી શક્યાં.

મેડમ ગેયોના ઘરમાં મૃત્યુએ પ્રવેશ કરીને તેમના સ્નેહવૃક્ષ ઉપરથી જે સુંદર કળીઓ ચૂટી લીધી હતી તે અમે આગળ કહી ગયા છીએ. આ વખતે મૃત્યુએ વટોળીઆના રૂપમાં આવીને

તેમનું આશ્રયગૃહ તોડી નાખ્યું, તેમને અનાથ બનાવ્યાં. એક વખત બલાની પેઠે એ એકલવાયાં સંસારના સ્રોતમાં વહેવા લાગ્યાં. એક તરફથી બીજી તરફ ધક્કા ખાવા લાગ્યાં.

ઈ. સ. ૧૬૭૬ નો જુલાઈ માસ લીપણ મૂર્તિ ધારણ કરી તેમની પાસે આવી. એ સમયે તેમના પતિ ગંભીર રોગમાં પડ્યા. સાધ્વી નારીએ પ્રેમમાં પોતાની જાતનું લાન ભૂડી અમૃત સ્વામીની સેવા કરવા માંડી. એ સેવાદ્વારાજ તેમના હૃદયની અમૃત ધારા સ્વામીના તૃપાર્ત હૃદયમાં પ્રવેશી. તેનો રોગથી પીડાતો જીવ એ અમૃતથી શાંત થયો.

એ ધનવાનના સંતાનમાં ખરેખર પુષ્કળ દોષ અને ત્રુટિઓ હતાં. પત્ની રાતદિવસ ધર્મનીજ ધૂનમાં રહેતી એ એને બરાબર પણ રૂચતું નહોતું. જનનીની પાસેથી પત્નીની નિંદા સાંભળી ને એને ગુસ્સો ચઢતો ત્યારે એ પત્નીની સાથે નિર્દય વ્યવહાર કરતો. એને જોઈતું હતું કેવળ દુનિયાઈ સુખ અને તેની સ્ત્રી ચાહત હતી પવિત્રતા, ઈશ્વરનો પ્રેમ, દુઃખીઓની સેવા. એટલા સારું કે બન્નેમાં પ્રેમનું મિશ્રન થયું નહોતું, થઈ શકે એમ પણ નહોતું એમ છતાં પણ પત્નીપ્રત્યે તેને સ્વાભાવિક શ્રદ્ધા હતી. એ શ્રદ્ધાને તે મનમાં ને મનમાં છુપાવી રાખવા ઇચ્છતો; પણ એમ બની શક્ય નહિ. વખતોવખત બહારની વર્તણૂકમાં પણ એ શ્રદ્ધા જણાઈ આવતી તેના જોણખીતાઓ ત્યારે તેના હયાગુણની પ્રશંસા કરતા ત્યારે એ મનમાં ને મનમાં ગૌરવ અનુભવતો. એટલુંજ નહિ પણ દોષ દોષ વાર તો એ પોતાના દોષો અને ખામીઓનું સ્મરણ કરીને ઘણુંજ પસ્તાતો. એવે વખતે તેનું સજગતું હૈયું શાંતિ દાયિની પત્ની સાથે જોડાઈ જતું. પત્નીના પવિત્ર હૃદયના મધુર પ્રેમથી તેનું મન પણ દિનઘ, દોષમય અને સ્વર્ણ બની જતું.

તેમ જોઈ લાગણાગટ ચાલીસ દિવસ સુધી આહારનિષ્ઠ વિસરી જઈને પ્રેમથી સ્વામીની સેવા કરવા લાગ્યાં. દેવળ શરીરની સેવા કરતાં નહિ, પરંતુ આ દેવટની ઘડીએ સ્વામી ઇશ્વરના હાથમાં આત્મસમર્પણ કરીને શાંતિ મેળવે, તે સારું પણ એ સ્વામીની સાથે એકત્ર થઈને પ્રાર્થના કરતાં. એ રોગશય્યામાં સ્વામી અને સ્ત્રીનું પ્રણવચ્ચે દોષ અંતર રહ્યું નહિ. બન્ને જાણું દોષ સમયસર નિવરતો સુખિર્ભાવ અને સુમિષ્ટ અનંદ લાગવવા લાગ્યાં. એક દિવસ તેમ જોઈ સ્વામીની આગળ ધુટાડીને પત્ની

“હે ‘મે’ તો એવાં અનેક કાર્યો કર્યા છે કે જેને લીધે તમને
 ૧૫ દિવેશ સહન કરવો પડ્યો છે; પરંતુ ‘મે’ બાણી જોઈને
 મને દુઃખી કર્યા નથી. આમ છતાં પણ મારા અનેક અપ-
 રાધા છે. આજ એ બધા અપરાધોની આપની પાસે ક્ષમા
 છું. પ્રસન્નચિત્તે મને ક્ષમા આપો.”

મેઠમ ગેયોના સ્વામીના રોગકલિષ્ટ સુખ ઉપર રનેહ અને
 ૧૧ એક પ્રકારની સુરખી આવી, અને તેનાં નયનોમાં કરુણ
 મધુર ભાવનું તેજ બળકવા લાગ્યું. એ બોલ્યો “તું શા સાર
 ૧ પાસે ક્ષમા માગે છે ? હું તને મેળવવાને યોગ્ય નહોતો, એ
 શું હું બાણતો નથી ? દોષ તો મારોજ છે. હુંજ તારી પાસે
 ૧૧ માગું છું.”

૨૧ મી બુદ્ધાઈએ મેઠમ ગેયોના પતિનો અંતકાળ આવી
 કોંઈયે. એ દિવસે દાક્તરોનું ઔષધ, સ્ત્રીની સેવા, સંતાનોની
 ખોનાં આંસુ, એ બધું વ્યર્થ ગયું; મૃત્યુએ તેમના ઘસાઈ
 દેલા દેહ ઉપર પોતાની પ્રચંડ શક્તિ અજમાવવા માંડી. પત્ની
 ને પુત્રપુત્રી તથા સંસાર અને સંપત્તિ બધું પૃથ્વીમાં મૂકીને
 મળે પરલોક તરફ પ્રયાણ કર્યું.

મેઠમ ગેયોના લગ્નને બાર વર્ષ અને ચાર માસ થયા હતા.
 ૧૧ જેમની વય અઠ્ઠાવીસ વર્ષની હતી. એ વયે એ જે પુત્ર અને
 ૧૧ કંઈ બન્યાને લઈને વિધવા થયા. એમની આધ્યાત્મિક શક્તિ ગમે
 ૧૧ ટલી પ્રગળ હોવા છતાં પણ આ દારુણ શોક એ સહેલાઈથી
 ૧૧ સહન કરી શક્યાં નહિ. અનેક દિવસો સુધી તેમને આંસુ પાડવાં
 ૧૧ પડ્યાં. ત્યારપછી એ સાધ્વી નારીએ પોતાના દુઃખમાં અનુભવ્યું કે,
 ૧૧ મરના બરણમાં પોતાનું જીવન અને યૌવન સમર્પણ કરવાનો
 ૧૧ હમય હવે આવી પહોંચ્યો છે, હૃદયની કરુણા અને પ્રેમસિંચાય આ
 ૧૧ સંસારમાં તેમને આધાર હોવા વેળા બીજું કંઈજ હવે નથી.

ત્યારપછી યાદાક મહિના બાદ પ્રિસ્તાન્સવ શરૂ થયો. એ
 ૧૧ વખતે વિધવા નારીએ સાતનો રનેહ આકર્ષવા અને તેની તાંધે સંપ
 ૧૧ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. તેમણે મનમ. ધનુ હતું કે, આ
 ૧૧ દે. રના હમયે સુખી તેમને પોતાની કુખમાં લઈને પીરજ આપશે
 ૧૧ એટલે માટે તેમણે અત્યંત દયામળે બાંધે સ. સુન દુઃખ-“માણ!
 ૧૧ આપન. આ ૧. વચ દિને આ. ૧૧ મળુ હંમુ. પ્રિત્તે પૃથ્વીમાં શક્તિ
 ૧૧ આ. ૧૧. લારી જન્મ ૧૧૧ કરો હો. ૧૧ તેમજ ને આપની

પાસે શાંતિની લિક્ષા માગું છું. મારો કોઈ અપરાધ થયો હોય વિસરી જાઓ, અને મને આપની પુત્રી જેવી ગણીને સ્વીકારો.

પરંતુ એ સખત પથ્થર પીગળે એવાં કોઈ લક્ષણ આપ્યાં નહિ. ઉલટું સાસુજીએ કહ્યું કે “તારી સાથે આ ઘરમાં રહી શકીશ નહિ.” એ વાક્યનો અર્થ એ હતો કે, તારે મારા ઘરમાંથી ચાલ્યાં જવું. મેડમ ગેયૌ સાસુની આજ્ઞાનું પાલન કરવા ત્રણ સંતાનોને લઈને ઘર બહાર નીકળ્યાં, પરંતુ પિતૃહીન સંતાનોના સુખ તરફ જોવાથી તથા સ્વામીના ગૃહ તરફ નજર નાખ્યાથી એમની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ ખાળ્યાં ખળી શક્યાં નહિ, એમ છતાં પણ એમણે સાસુપ્રત્યે કોઈ દ્રેષભાવ રાખ્યો નહિ. તેમણે વિચાર્યું કે, સાસુના દોષ અને ખોડખાંપણનો વિચાર કરવાનો ભાર ઇશ્વરે કાંઈ મને સોંપ્યો નથી; હું શામાટે તેનો વિચાર કરીને મારું મન ખાટું કરું ?

આ વખતે મેડમ ગેયૌ જે ઘરની બહાર નીકળ્યાં તે નીકળ્યાંજ; ત્યાર પછી કદી પણ ઝાઝો વખત ઠરીને એક સ્થળે બેસવાનો પ્રસંગ તેમને મળ્યો નહિ. એવી સગવડ શા સારૂ ન મળી તેનું અમે યથાસ્થાને સંક્ષેપમાં વર્ણન કરીશું. હાલ તો એ નિરાધાર સાધ્વી જનકોલાહલથી જરા દૂર એક નિર્જન સ્થાનમાં જઈ વસ્યાં. ત્યાં આગળ સૌથી પ્રથમ પોતાનાં સંતાનોને સારૂ શિક્ષણ આપવા તરફ એમનું ધ્યાન ખેંચાયું. તેમણે છોકરાંઓને ભણાવવાનો સારો બંદોબસ્ત કર્યો. ત્યારપછી એમણે પાતે લેટિન ભાષા શીખવા માંડી. એ ભાષામાં પ્રવીણતા મેળવ્યાથી તેમને જ્ઞાનની શોધમાં અને ધર્મની સાધનામાં ઘણીજ મદદ મળી. એવું જણાય છે કે ત્યારપછી થોડાકજ દિવસોમાં કેટલાક પુરુષો તેમની આગળ લક્ષની માગણી કરીને તેમને પજવવા લાગ્યા. સાધ્વી નારીએ એમનાં માગાંઓ પાછાં કાઢ્યાં.

હવે એ ભક્તિમતી સાધ્વીએ નવજીવન પ્રાપ્ત કર્યોનો દિવસ-રરમી જીલાઈ આવ્યો. એ આખો દિવસ અને રાત તેમણે ઉપાસનામાં ગાળ્યાં. તેમના મનનો પ્રત્યેક વિચાર, તેમના કંઠમાંથી નીકળતો પ્રત્યેક વાક્ય, તેમના નયનનું પ્રત્યેક અશ્રુ ઇશ્વરની આગળ પહોંચ્યું. હાય ! આટલા દિવસોમાં પણ એ દુઃખી નારીનો સંગ્રામ બંધ પડ્યો નહોતો, એ સંશય અને પાપથી અતીત થઈ શકી નહોતી. આજ પ્રેમમય ભગવાને તપસ્વિની નારીની આગળ એ

દુઃસ દિન રજુ કર્યો. મેઠમ ગેયોએ સૂક્ષ્મ રીતે જોયું તો જાણ્યું કે તેના હૃદયમાં સંશયની રેખા મુદ્દાં નથી, પાપ પણ નથી, વિકાર નથી, વિદ્રોહ પણ નથી, દુઃપદનો અહંકાર નથી. આજ અંદર બહાર દેવળ લયોતિર્મય ઈશ્વરનો વિચિત્ર પ્રકાશ છે.

મેઠમ ગેયોની ચરિત્રકાર તેમની એ દિવસની અવસ્થા સંબંધે છે કે:-“હાડી શાંતિમાં એ નિમગ્ન થઈ ગયા. હવે એમને ક્યાં જોવું કાંઈ રહ્યું નહિ, તેમ જોવાયોઅપણ કાંઈ રહ્યું નહિ, જોવું કાંઈ રહ્યું નહિ. ઈશ્વરની ઇન્છાજ એમની ઇન્છા બની રહી.”

પછી એ સાધ્વી બાઈ ચોતાનાં જે સંતાનોને એક યોગ્ય શિક્ષક-હાથમાં સોંપીને, તથા બાળક કન્યાને ચોતાની સાથે લઈને રેશાવરની યાત્રાએ નીકળ્યાં. એ યાત્રાને તેમની ધર્મયાત્રા પણ કહી શકાયે. કારણ કે એ યાત્રાનો ઉદ્દેશ ધર્મસાધના, ધર્મપ્રચાર અને હુબ્બીઓની સેવા કરવાનો હતો. આપણે આગળ જોઈશું કે એ ત્રણ કામોને સાદુ તેમજ ચોતાનો સમય, ધન અને સામર્થ્ય કમરડુંજ અર્પણ કરી દીધું હતું.

૫-યોગ અને કર્મ

મેઠમ ગેયો જેકસ નગરમાં ગયાં. શહેરના લોકોએ અગા-હીજ તેમના ધર્મજીવનની કથા સાંભળી હતી, એટલે તેમણે તેમનો ધણો આદરસત્કાર કર્યો. અહીંયાં એ કેટલાક દિવસ સુધી ખૂબ સુખમ રહ્યાં. તેમની મનોવીણા નિરંતર ઉચ્ચ સૂર વગાડવા લાગી. એ વીણામાંથી જે સ્વર્ગીય સંગીત નીસરતું, તેનાથી એમનું હૃદય મધુમય થઈ જતું. ધાર્મિક વૃત્તિના જે લોકો ધર્મની તૃપ્તિ હીંપાવવા ત્યાં આવતા, તેમનાં હૃદય બીંબઈ જતાં. સાધ્વીની એ સમયની આધ્યાત્મિક ઉચ્ચ અવસ્થાવિષે તેમનું જીવનચરિત્ર લખનાર બાઈ લખે છે કે “અનેક વખત મધ્યરાત્રે તેમની ઉંઘ ઉડી જતી, ઈશ્વરાતુવૃત્તિનો આનંદ તેમને હિ ધવા દેતો નહિ. પ્રિય પ્રભુના સાક્ષાત્કારના વિમળ આનંદમાં તેમની આખી રાત વીતી જતી.”

આ દેશના સાધકો કહે છે કે, ધર્મને સર્વથી ઉચ્ચ ભાવ યોગ અને લક્ષિ છે. મેઠમ ગેયોના જીવનમાં દિનપ્રતિદિન એ જ ને ભાવોનો વિકાસ થવા માંડ્યો. તેમની લક્ષિ ઈશ્વર તરફ જૂકવા લાગી; અને હંદા પ્રેમથી ઈશ્વરની સાથે યોગયુક્ત થઈને એ સમય ગાળવા લાગ્યાં. ઈશ્વરની ઇન્છામાંજ તેમની ઇન્છા વિલીન થઈ જતી. તેમના યોગની અવસ્થા વિષે તેઓ પાતે લખે છે કે:-

નાં આંસુ બેળવવા ચલ કરતાં. પુષ્કળ ગરીબ અને નિરાધાર
દા તેમની પાસે જતાં અને સહાયતા મેળવીને પાછાં આવતાં.
જાએ કારીગરો અને કળાકૌશલ્ય જાણનારાઓને તેમણે ધનની
દ આપીને ઉત્સાહિત કર્યા હતા. એ મહાન સાધ્વીના આત્મ-
ચિત્રમાં લખ્યું છે કે:-

“પીડિત મનુષ્યોને ધીરજ આપવા અને તેમનાં બિછાનાં તંપાર
તા હું તેમની પાસે જતી. તેમના ધા પીતી, લૂછતી તથા ફરીથી
ને મલમપટ્ટો બાંધતી. મરી ગયેલાંને સમાધિસ્થ કરવાનું ખર્ચ
હી વખત હુંજ ઉપાડી લેતી. દોઢ દોઢવાર શુભ રીતે ગરીબ અને
પાપનિમાં આવી પડેલા ધંધાદારી અને કારીગરોને મદદ આપતી.”

અમે જે સમયનો ઉલ્લેખ કરી રહ્યા છીએ, તે સમયે ક્રાંસ-
દેશના લોકોનો ધર્મભાવ ઝંખો પડી ગયો હતો. અનેક સ્ત્રીપુરુષો
ધર્મનાં ફેટલાંક બહારનાં અનુદાન તો ખૂબ ધામધૂમથી કરતાં;
પરંતુ એથી ધર્મની પ્રાપ્તિમાં એમને વિશેષ સગવડ મળતી નહોતી,
બદલે એ બધાં આડંબરભરેલાં અનુદાનની આડમાં મનુષ્યોનાં પાપ
દંકાઈ જતાં, ધર્મને નામે અધર્મનો પ્રચાર કરવાની સગવડ મળતી,
પુષ્કળ ધર્મહીન પાદરીઓ અમુક મત અને પ્રાણહીન અનુદાન
ઉપરજ સખત નજર રાખતા. એ વિષયમાંથી દોઢ જરાક ચસકતું
તો એનું આવી બનતું; કેમકે એ બધા પાદરીઓની સત્તા જનસમાજ
પર જમાવવામાટે એવો મત અને બહારનાં અનુદાન પૂરતાં હતાં

દેશમાં ચારે તરફ ત્યારે ધર્મની આવી અવસ્થા હતી, ત્યારે
મનુષ્યોનાં દુઃખ અને પાપ જોઈને મેડમ ગેયોનું હૈયું પીગળી
ગયું. તેમણે ધર્મને સત્વરે પ્રાપ્ત કર્યો હતો; ધર્મ ન હોય તો
મનુષ્યનો સંસાર બિલકુલ ચાલે નહિ. એ સિદ્ધાંત પણ હમેશને
સારૂ તેમના મર્મસ્થાનમાં ડાલરાઈ ગયો હતો. એથી આ
ધર્મગ્રીલા સાધ્વી જીવતા જાગતા ધર્મની અમૃતમયી વાણી લઈને
લોકોને બારણે ઉઠી રહી. જે સ્ત્રીપુરુષોની ધર્મતૃષ્ણા પ્રબળ
હતી, જેઓ પાપથી દુઃખી હતાં, પશ્ચાત્તાપથી પીડાતાં હતાં, તેઓ
મેડમ ગેયોનો ઉપદેશ સાંભળવા સારૂ વ્યાકુળ થઈ ગયાં. વિશ્વાસ-
થી ઉત્તેજિત થઈને તેમણે જોશદાર બાવામાં પોતાના જીવનમાં
અનુભવેલાં સત્યો બધાની આગળ પ્રગટ કરવા માંડ્યાં.
એ બધી સરળ અને અદ્વિતિય ધર્મકથા નરનારીઓનાં હૃદયને
સ્પર્શ કરવા લાગી; ધણાંઓનાં મન બદલાઈ ગયાં; ફેટલાંક સ્ત્રી-

પુરુષો પાપના માર્ગનો ત્યાગ કરીને ઈશ્વરને શરણે આવવા લાગ્યાં. મેડમ ગેયૉ પોતાના આ ધર્મપ્રચારના કાર્યવિષે લખે છે કે:—“પ્રાતઃ-કાળથી માંડીને રાતના આઠ વાગ્યા સુધી હું ભગવત્કથા કહેતાં કંટાળતી નહિ. x x ઈશ્વર મારી સંગાથે હોતો અને એજ મને લોકોની આધ્યાત્મિક અવસ્થા અને તેમની અગવડો અને આવશ્યકતાઓ જણાવી દેતો. એ સમયે અનેક જણે ઈશ્વરની આગળ આત્મસમર્પણ કર્યું હતું. કોઈ કોઈ તો પળભરમાં ગદલાઈ જતાં અને કેટલાંક પ્રયત્ન કરતાં કરતાં તેની કૃપા પ્રાપ્ત કરતાં. કરુણાનિધિ ઈશ્વરનું કાર્ય અતિ અદ્ભુત છે.”

અમે અહીં આં મેડમ ગેયૉની થોડીક ધર્મકથા ઉતારીશું. તે ઉપરથી જણાશે કે, એમનાં એ વચનો કેવાં જ્વલંત છે ! કેવાં ઉંડાં લાવથી પૂર્ણ છે ! કેવાં પ્રાણરૂપી છે ! તપસ્વિની સાધ્વી કહે છે કે:—“પ્રાર્થના એ શું છે ? નક્કી કરી રાખેલાં વાક્યો બોલી જવા કરતાં જરૂર એમાં કાંઈક વધારે છે. જે અવસ્થામાં મનુષ્ય હૃદય ઈશ્વર સાથે વિશ્વાસ અને પ્રેમવડે જોડાયેલું હોય છે, તે અવસ્થાને પ્રાર્થના કહે છે.”

“એકાંતમાં વિશ્વાસપૂર્ણ હૃદયે ઈશ્વરની સાથે તમારો શો સંબંધ છે, તેનો અનુભવ કરવાનો યત્ન કરો; તમારે અંતઃકરણ ગરાબર પ્રભુ સન્મુખ કરો. મનને પ્રથમ એ મહાન ચિંતનમાં જોડો કે ‘ઈશ્વર સત છે, સર્વત્રની પેઠે તમારી પણ એ સન્મુખજ ઉભો છે, ઈશ્વર આપણો છે અને તેની આગળ આપણે ગદા ઝલ્લી છીએ.’ એ મહાસત્યોની ઉપર શાંતભાવે અને શ્રદ્ધાપૂર્વક મનને જમાવો. શાંત નમ્ર થઈને રહો; બધી ઇંદ્રિયોને, બધી ચિંતાઓને પરિધિમાંથી સંકેલીને કેન્દ્રમાં લાવી બેસાડો. આ પ્રમાણે ઈશ્વરને માટે રાહ બુઝો. તીવ્ર આકાંક્ષાસહિત તેની વાટ નિહાળો, પરંતુ અંતઃકરણને અધીરું થવા દેશો નહિ.”

તમારે બીજું “સર્વસ્વ છોડી દીધા વગર સાચું અને પૂરું આત્મસમર્પણ થઈ શકતું નથી. ઈશ્વરના ચરણમાં પોતાને સર્વ પ્રકારે છોડી દઈ પૂરેપૂરું સમર્પણ કરવું પડશે. ભૂતકાળના વિષયો વિસ્મૃતિસાગરને તળીએ ડૂબાડી દેવા પડશે અને ભવિષ્યની ચિંતા ભગવાનના ઉપર છોડી દઈને વર્તમાનમાં—આ મુદ્દતમાં અપણે આપણી જાતનું તેનાં ચન્દ્રોમાં સર્વભાવે સમર્પણ કરી દેવું જોઈએ.”

“પૃથ્વીની સાત્વના બેદિની છે, એ ચાલી જાય છે; પરંતુ ઈશ્વરની સમીપ સંપૂર્ણ આત્મસમર્પણ કયોઈ મગતા સાત્વના રાક્ષસ

છે. જોહો દુઃખનું વસ્તુ કયું નથી, તે ઇશ્વરને વરી શકતો નથી. ”

મેઢમ ગૈયાની આશ્ચર્યકારક આધ્યાત્મિક શક્તિની વાત આખા દેશમાં પ્રસરી ગઇ. દેશના જ્ઞાની, મૂર્ખા, ગૃહસ્થાશ્રમી અને સંન્યાસી, કુમારી, સધવા અને વિધવા—સર્વ શ્રેણીનાં સ્ત્રીપુરુષો તેમનો આ જ્વલંત ઉપદેશ સાંભળવા સાડ આવવા લાગ્યાં. તેમણે એ લોકોના અંતઃકરણમાં જ્વલંત ધર્મભાવ બાજત કરી દીધા; પરંતુ સાધ્વીની આ આધ્યાત્મિક શક્તિ, એક પ્રકારના હઠીલા રોમન કેથોલિક ખ્રિસ્તીઓ સહન કરી શક્યા નહિ. કેવી રીતે સહન કરી શકે? તેઓ મૂળ ધર્મકારોનાં ચંદ્રિ અને ઉદ્દેશ જૂઠી જઈને જે કાંઈ ઉપલક્ષ આચાર અને તેને જોયે દુરાચાર ચાલતા હતા, તેમાં દુબવાને લીધે જુનું એટલું સોનું કહેનારા અને રૂઢ રીતરિવાજોના આંધળા પક્ષપાતી હતા. મનુષ્ય ધર્મને નામે અધર્મને અને બાહ્યાડંબરો રૂપી પરચરને છાંતીએ બાંધીને ભડે દૂષી મરે, તેમાં તેમને વાંધો નહોતો; પરંતુ કોઈ ધર્મના નૂતન પ્રકાશથી આત્મોત્થતિ કરવા માગે તો તેઓ શુરસે થઈ જતા. એ પક્ષના અનેક ધર્માધ પાઠરીઓ સ્વાર્થને ખાતર, સત્યના કરતાં કુસંસ્કારનો પ્રચાર કરવામાં પોતાના કલંજની સફળતા માનતા. કોઈ એમની વિરુદ્ધ બોલવા જતું તો રાજની તલવાર તેના માથા ઉપર પડતી; પાઠરીઓ રાજશક્તિની મદદથી તરત તેને ફેદમાં મોકલાવી દેતા.

પરંતુ મેઢમ ગૈયા દેવી શક્તિશાળી, અને ધર્મ તેજથી તેજસ્વિની બન્યાં હતાં. તેમણે નિર્ભય ચિત્તે અસત્ય, કુસંસ્કાર અને નકામી ક્રિયાઓ તથા અસ્વાભાવિક દેહદમનવિરુદ્ધ પોતાનો મત પ્રકટ કરવા માંડ્યો. યથાર્થ ધર્મ કેવો હોય છે, એ સમજાવવા સાડ તેમણે દેહલાક ધર્મશ્રયો રચ્યા. હવે શું બાકી રહે? જૂના વિચારના રોમન કેથોલિક ખ્રિસ્તીઓએ પોતાનો પક્ષ બાંધીને એ સાધ્વીપર જીલમ કરવો શરૂ કર્યો તે એટલે સુધી કે મેઢમ ગૈયા સ્થિરતાથી કંઈ પણ કાર્ય કરી શકતાં નહિ. ફક્ત એક જગ્યાથી બીજી જગ્યાએ અને ત્યાંથી વળી ત્રીજી જગ્યાએ એમ ફરતાં ફરવા લાગ્યાં.

૬-જીવનની શોધ કથા

મેઢમ ગૈયા વિવિધ સ્થાનોમાં ફરતા ફરતાં પેરિસ શહેરમાં આવી પહોંચ્યાં. અહીં આં પલ્લ પુષ્કળ ધર્મપિપાસુ નરનારીઓ તેમનાં જ્ઞાન, ભક્તિ અને કર્મના ચોગવાળું સુપવિત્ર જીવન જોઈને તથા તેમના મધુર ઉપદેશો સાંભળીને ધર્મમાર્ગમાં આગળ વધવા લાગ્યાં

પરંતુ આ પેરિસ શહેરમાં જે મોટા મોટા પાદરીઓ વાસ કરતા હતા, તેમનામાં એક વર્ગ એવો હતો કે જે ઈશ્વરને ધર્મના સિંહાસન ઉપરથી ઉતારી પાડીને પોતેજ તેની જગ્યાએ ગોઠવાઈ ગયો હતો. એમ છતાં પણ મેડમ ગેય્ડાંએ તો એકમાત્ર ઈશ્વરનેજ ધર્મના સિંહાસન ઉપર પધરાવીને સર્વત્ર તેનાજ મહિમાનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો. તેમણે મનુષ્યોને સ્પષ્ટ ભાષામાં સમજાવી દીધું કે “સ્વયં ઈશ્વરજ મનુષ્યના હૃદયમાં શાંતિ રેડે છે અને તેનાજ ચરણ-માં જીવન અર્પણ કરવાથી યથાર્થ મુક્તિ મેળવાય છે.”

સાધ્વી ગેય્ડાંની આ સત્યવાણી ધર્માધ પાદરીઓ અને હઠીલા રોમન કેથલિકો કેવી રીતે સાંખી શકે ? તેમણે મેડમ ગેય્ડાંને ધર્મદ્રોહનાં અપરાધી ગણીને તેમની વિરુદ્ધ સુકદમો ચલાવ્યો, પરંતુ એ દેશના પ્રચલિત કાયદાની કોઈપણ બેડીદારાએ સાધ્વીને બાંધી શક્યા નહિ. આખરે વિરુદ્ધ પક્ષવાળાઓએ એક ણનાવટી પત્ર લખીને એ જૂઠા પત્રને સાચા દસ્તાવેજતરીકે ન્યાયાધીશ આગળ રજુ કર્યો. રાજાએ મેડમ ગેય્ડાંને કેદખાનાની શિક્ષા કરી. તેમને સેન્ટ મેરીના મઠમાં કેદ રાખવામાં આવ્યાં. સ્નેહમયી સાધ્વી-એ નાના પ્રકારની ચઢતીપડતીમાં પણ પોતાની નાની વયની કન્યા-ને સાથેજ રાખી હતી. એને છાતીસરસી ચાંપીને એ માતૃત્વનું અનિ-ર્વચનીય સુખ અનુભવતાં હતાં; પરંતુ આ વખતે અમલદારોએ એ કન્યાને પણ માતાથી વિખૂટી પાડી. અસહાય સાધ્વી ગેય્ડાં બાંદી અવસ્થામાં શું કરી શકે ? નિર્જન કેદખાનામાં પોતાના પ્રેમદેવતા-ના સૌંદર્યમાં ગરકાવ થઈ જઈને એ બધું દુઃખ જૂલવાનો યત્ન કરવા લાગ્યાં. અહીંયાં એમણે અનેક ભક્તિરસાત્મક કાવ્યોની રચના કરી. એ કાવ્યોમાં તેમના જીવનમાં પરીક્ષા કરેલાં અનેક સત્યો પ્રગટ થયાં હતાં. દિલગીર છીએ કે, કવિતારચવાનો અભ્યાસ નહિ હોવાથી અમે એમની કવિતાનો અનુવાદ પ્રગટ કરી શકતા નથી.

આઠ માસસુધી એમણે કેદખાનાનું દુઃખ વેઠ્યું. ત્યારપછી એક શક્તિશાળી મહિલા સાથે તેમને વાતચીત થઈ. એ મહિલાએ ક્રાન્સના રાજા ઉપર પોતાનો પુષ્કળ પ્રભાવ જમાવ્યો હતો. એ સ્ત્રીને મેડમ ગેય્ડાં સાથે વાતચીત કરવાથી ખાત્રી થઈ કે, ખરેખર એ ધર્મશીલા સાધ્વી છે; કેવળ ધર્મની ખાતરજ વિપત્તિ વેડી રહી છે. આથી મેડમ ગેય્ડાંનો છૂટકારો થયો.

એ સમયમાં સુપ્રસિદ્ધ ફ્રેનેલીન ક્રાન્સદેશનો એક અસાધારણ

ધાર્મિક પુરુષ હતો. તેનામાં ઉજ્જવળ પ્રતિભા, અગાધ પાંડિત્ય અને ઉંડી ઈશ્વરભક્તિ હતાં. એ સાચા ધાર્મિક પાઠરી સાથે મેડમ ગેયોને ગાઢ મૈત્રી બંધાઈ. એ પણ ધર્મશીલા સાધ્વીના જીવનની ઉચ્ચ અવસ્થા જોઈને, અને તેમની પ્રતિભા તથા શક્તિનો પરિચય પામીને, તેમના પ્રત્યે અત્યંત શ્રદ્ધા પ્રગટ કરવા લાગ્યાં. એટલુંજ નહિ પણ એ ઉદારચિત્ત ઉન્નતચરિત્ર વિદ્વાન પાઠરી મેડમ ગેયોના ઉંડા તત્ત્વજ્ઞાનના લેખો વાંચીને, તેમના ધર્મનું સમર્થન કરવા લાગ્યો.

એ વખતે પાશું આરે તરફ વાવાઝોડું ઉઠ્યું; ઘોર આંદોલન શરૂ થયું. જૂના વિચારના પાઠરીઓ માનવા લાગ્યા કે, મેડમ ગેયો કાંઈ આચારિની શ્રી છે. કાંઈ પ્રકારની મેલી વિદ્યા ન જાણતી હોત તો ફેનેલોન જેવા અસાધારણ વિદ્વાન ઉપર એ પોતાની અસર કેવી રીતે સ્થાપી શકત ?

હવે વિપક્ષી લોકોએ એકજથ્થે યથાને ફેનેલોન અને મેડમ ગેયોના ઉપર પોતાનાં વજ્ર ફેંકવા માંડ્યાં. એનું પરિણામ એ આગ્યું કે, ફેનેલોન પોતાના કર્મક્ષેત્રથી દૂર જઈને દેશનિકાલ પાસેલા પાઠરીની પેઠે વસવા લાગ્યો. મેડમ ગેયોને ફરીથી કારાગૃહ-વાસની આજ્ઞા મળી. બિનસંજ્ઞના કેદખાનામાં તેમને રાખવામાં આવ્યાં. આ વખતે એમને કાંઈ પણ જાતની સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી નહિ; પરંતુ એથી ગંભીર આનંદ અને સુમધુર શાંતિથી એ વંચિત ન રહ્યાં. જેનો આત્મા ઈશ્વરની સાથે ગૂઢ યોગથી જોડાયેલો હોય છે, તે ઈશ્વરપ્રેમથીજ પરિતૃપ્ત છે, ઈશ્વરજ જેવું સર્વસ્વ છે, તેને અશાંતિ ક્યાંથી ? ભક્તિમતી સાધ્વી કેદખાનામાં પ્રેમસંગીત રચવા લાગ્યાં. એ ધાર્મિક ગીતો ગાતાં ગાતાં પ્રેમ અને આનંદથી ભરત ધણ જતાં, એમણે પોને લખ્યું છે કે:-

“હું જાણે નાનું છું પંખીડું છું. મારા પ્રભુએ મને પાંજરામાં પૂરી રાખ્યું છે. અહીં દરિયુજીવાન સિવાય મારે બીજું કામ નથી.”

જેમ આ પ્રેમમયી કેવલ સાધ્વીના એક સંગીતનો ગદ્યરુપાદ નોંધ આપીએ છીએ:-

“હું મારા ઈશ્વરને ચાહું છું, પરંતુ મારા પ્રેમવટે નહિ; કેમકે તેને આપવા સરખો તો મારો પ્રેમ નથી હે પ્રભુ! હું તને ચાહું છું પરંતુ મારો પ્રેમ તો તરોજ છે. તારા પ્રેમથીજ હું જીવું છું. હું જાને તો કાંઈ પણ નથી તને વજ્રગણજો, તારામાં જ મોવાઈ જવામાં, તારામાંજ મસ્ત થવામાં મારો આનંદ છે. હે

સાધ્વી મેરી કાર્પેન્ટર

જે જનહિતેષી, બુદ્ધિમાન સાધ્વી આ પૃથ્વીમાં આવીને તેને ધન્ય અને ઉન્નત કરી મણ છે; જે શ્રેષ્ઠ સાધ્વીએ પરોપકાર માટે પોતાનું બલિદાન આપ્યું હતું; જેણે ન્યાતબત, ધર્મ કે દેશનો હોદ્દા રાખ્યા વગર જનસમાજનું કલ્યાણ કરવામાં ત્યાગનું ઉત્તમ દર્શાવે બતાવ્યું હતું; જેણે લાંબા વખતથી અજ્ઞાનરૂપી અધકારમાં ઢંકાયેલી ભારતભૂમિનાં દુઃખ અને 'દુર્દ'શાની વાત સાંભળીને અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે ભારતવર્ષમાં યધારીને સ્ત્રીકેળવણીનો પ્રચાર કરવા સારૂ પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો હતો; તે પ્રાતઃસ્મરણીય પૂજ્ય સાધ્વીનું ચરિત્ર ઘણું જ ઉપદેશપ્રદ છે. જે પુણ્યવતી સાધ્વીના કર્મમય જીવનની ઘટનાઓ કઠોર પરિશ્રમ અને અલૌકિક સહિષ્ણુતાથી અવલ્લ-નીય છે. જે પુણ્યચરિત્રા, સંન્યાસિની, મહાન સાધ્વીનું નામ 'મેરી કાર્પેન્ટર' હતું.

૧-જન્મ અને બાલ્યાવસ્થાનું શિક્ષણ

મેરી કાર્પેન્ટરનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૦૭ ની ત્રીજી એપ્રિલે ઈંગ્લેંડના એક્સીટર નગરમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ ટાકટર લેન્ટ કાર્પેન્ટર હતું. જે એક્સીટર નગરમાં પાઠશાળા કામ કરતા હતા. મેરી કાર્પેન્ટરની માતા પણ અતિશય ધર્મશીલા નારી હતાં. માતૃપિતા બાણેથી મેરીએ ધાર્મિકતાનો શુદ્ધ મેળવ્યો હતો. અસાધારણ સ્મરણશક્તિ અને પ્રખર બુદ્ધિ હોવાથી બાલ્યાવસ્થામાં શિક્ષણ મેળવતાં તેમને ઘણી મહેનત પડી નહિ. તેમનો અભ્યાસ બચપણમાં જ બહુ ઝડપથી વધવા લાગ્યો. પાંચલા જીવનની કાર્યકુશળતા અને જગતના હિતમાં સામિલ થવાની આકાંક્ષાના અંકુર ઘણી બાલ્યાવસ્થામાંથી જ એમનામાં જોવામાં આવ્યા હતા. જે વર્ષની ઉંમરે જ્યારે એ પિતાની સાથે હવા ખાવા બહાર જતાં ત્યારે એવરેમા કામ કરનારા એકુતોને મહેનત કરતા જોઈ તે બાળકની તોતલી બાપામાં બોલતાં કે, 'મારે લોડોના

કામે લાગવું છે. મારે એમને જાપનાં થઈ પડવું છે.' જ્યાંસુધી તેમના પિતા તેમને કાંઈ કામ સોંપતા નહિ ત્યાંસુધી તેમને જાંપ વળતો નહિ. ત્રણજ વર્ષની વયથી તેમના હૃદયમાં ધર્મભાવ અને પિતાની પરોપકારવૃત્તિ જાગી ઉઠ્યાં હતાં. બાર વર્ષની વયે મેરી કાર્પેન્ટર તેમના પિતાએ સ્થાપેલી રવિવારની નિશાળમાં શિક્ષણ આપવા લાગ્યાં હતાં અને કુમળાં બાળકોના હૃદય ઉપર ઘણી આશ્ચર્યકારક અસર ઉત્પન્ન કરી હતી. એક તરફથી એવી રીતે પિતાના કાર્યમાં મદદ કરવાનો આરંભ કર્યો હતો અને બીજી તરફથી પોતે નિશાળમાં જઈને લેટિન અને ગ્રીક ભાષા તથા ગાણત અને પ્રાકૃતિક વિજ્ઞાન, તેમજ પ્રાણીવિદ્યા આદિનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો હતો. ભૂવિદ્યા અને વિજ્ઞાનનાં સામાન્ય તત્ત્વોનું જ્ઞાન એમણે એ વયેજ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેમના સહાધ્યાયી મહાત્મા માર્ટિનો કહે છે કે “મેં કુમારી કાર્પેન્ટરને સૌથી પહેલાં જ્યારે જોયાં ત્યારે તેમની ઉંમર બાર વર્ષની હતી. એ અલ્પવયમાંજ તેમનું ગાંભીર્ય અને ધીરજ જોઈને હું આશ્ચર્યચકિત થયો હતો તેમને જોઈને મને એમ લાગતું કે, હું કેટલો બધો હીન છું! અને તેમની સાથે વાર્તાલાપ કરતો ત્યારે જણાઈ રહેતું કે, માફ જ્ઞાન કેટલું બધું થોડું છે.”

ઇ. સ. ૧૮૧૭ માં તેમના પિતા એક્સીટર છોડીને ખ્રિસ્તલ નગરમાં આવી વસ્યા. બાલ્યાવસ્થાની કીડાભૂમિ છોડતાં તેમનું તરુણ હૃદય ઘણું ધવાયું હતું; પરંતુ આ ખ્રિસ્તલ નગરમાં તેમના ભાવી જીવનનાં મહાન કાર્યોનો સૂત્રપાત થયો.

ઇ. સ. ૧૮૨૭ માં કેટલીક બાલિકાઓને લણાવવાનું કાર્ય માથે લઈને એ બહાઇટ દ્વીપમાં ગયાં; અને ત્યાંથી દેશવિદેશના પ્રવાસે નીકળી પડ્યાં. મુસાફરી કરીને સ્વદેશમાં પાછાં આવ્યા પછી તેમના પિતાએ સ્થાપેલા વિદ્યાલયમાં શિક્ષણ આપવાનું કામ આરંભ્યું. એ કાર્યમાં તેમનાં માતૃશ્રી તથા બહેન મદદ આપવા લાગ્યાં. પહેલાં તેમના પિતા એ વિદ્યાલયના મુખ્ય શિક્ષક હતા; પણ મેરીએ એ કામ ઉપાડી લીધા પછી તેમણે શિક્ષકનું કામ છોડી દીધું અને સંપૂર્ણરૂપે ધર્મપ્રચારના કાર્યમાં જોડાયા. ત્યારપછી ઇ. સ. ૧૮૩૧ માં મેરી કાર્પેન્ટરે રવિવારની નિશાળના સુપરિન્ટેન્ડન્ટનું પદ સ્વીકાર્યું. એ સમયમાં પોતાના વિદ્યાર્થીઓના ચાલચલણની તપાસ રાખવાના ઇરાદાથી એ એમને ઘેર પણ જતાં. એમ કર્યાથી દેશનાં દરિદ્ર અને અજ્ઞાની બાળકોની

હૃદયનાં તેમને સારી ચેઠે જ્ઞાન થયું. ઈશ્વરે જે મહાન કાર્ય કરવાને તેમને આ જગતમાં મોકલ્યાં હતાં તે કાર્ય કરવાની ઈચ્છા આ સમયથીજ તેમના મનમાં ઉત્પન્ન થઈ. પાપ, તાપ અને દારિદ્ર્યથી પીડાતા સ્વદેશવાસીઓનાં દુઃખ દૂર કરવાનો તેમણે સંકલ્પ કર્યો. અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી છવાયેલી તેમની ચોચનીય અવસ્થા જોઈને તેમનું હૃદય ગળગળું થઈ ગયું. તેમણે વિચાર્યું કે, ઈશ્વરે મને આ મનુષ્યજીવન આપ્યું છે તે આ દીનદારદ્રીનાં દુઃખ નીવારવા માટેજ આપ્યું છે. તેમણે એ શુભ કાર્ય માટે બધા આપવાને ઈશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરી અને પરમાર્થને ખાતર આત્મવિમુક્તિ કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી; પરંતુ પારકાં ઓની ખાતર સ્વાર્થત્યાગ કેવી રીતે કરવો, કયા ઉપાયો યોગ્ય, કયાં કામો કરવાથીજે ઉદ્દેશ સિદ્ધ થઈ શકશે? એ સંબંધી તેમને કાંઈ સમજણ પડી નહિ; છતાં પણ સંકલ્પ છોડી નહિ દેતાં 'ઈશ્વરજ મને માર્ગ દર્શાવશે' એ વિશ્વાસ ઉપર આધાર રાખીને યોગ્ય પ્રસંગની એ વાટ જોવા લાગ્યાં. મેરી કાર્પેન્ટરના અરિત્રમાં એ એક મુખ્ય ગુણ હતો કે, જે વિચાર અથવા કાર્યને એક વાર એ મહાન ગણતાં તથા સત્યતરીકે સ્વીકારતાં તેને સેંકડો વિધો અને વિપત્તિ આવી પડવા છતાં પણ છોડી દેતાં નહિ. સ્વાર્થત્યાગનો જે ભાવ એમના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થયો હતો તેને સખગ કરવા સારૂ એ સમયમાં તેમણે મહાન પુરુષોનાં જીવનચરિત્રોનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. ઈશ્વરે તેમની પ્રાર્થના આશ્ચર્યકારક રીતે પૂર્ણ કરી અને સર્વિધના જીવન માટે કાર્યક્રમ ખતાવી દીધો.

૨-રાબર રામમોહન રાય અને ટાક્ટર ટકરમેન

ક્ષણમિદ નગ્જનમંગલિરેકા મવતિ મવાર્ણવતરણે નૌકા ॥

ઉપર લખેલું મહાપુરુષનું વચન મેરી કાર્પેન્ટરના જીવનમાં સંપૂર્ણરૂપે પ્રતિબિંબિત થયું છે. એ પરમાર્થને સારૂ પોતાને અર્પણ કરવા તૈયાર થયાં હતાં અને, પણ ક્યો મ.મ. ગ્રહણ કરવાથી ઈચ્છા કર્યો તે હજી પણ નક્કી કરી ચડ્યાં નહોતા શું કરવું અને શું નહિ તેનાજ ચિંતનમાં એ દિવસે ગાળવા લાગ્યા.

બીજા વર્ષે ઇ. સ. ૧૮૩૩ માં પ્રત્યક્ષમંદ્રિય મહાત્મા રામમોહન રાય અને અમેરિકાના જનહિતેષી ટાક્ટર ટકરમેનનું ઉદ્દેશમાં પધારવું થયું. એ એમદાપુરુષના સંસર્ગમાં આવવાથી મેરી કાર્પેન્ટરની કાર્યશક્તિ વિકાસ પામી એ જે મહાત્માઓ

એ તેમના જીવનની ગતિને એ તરફ ફેરવી દીધી. રાજા રામ મોહન રાયે ભારતવર્ષ તરફ તેમના ચિત્તનું આકર્ષણ કર્યું અને ડોક્ટર ટકરમેને અસહાય, દરિદ્ર અને અજ્ઞાન ખાલકખાલિકાઓની સેવા કરવા તરફ તેમને ઘણાંજ ઉત્સાહિત કર્યાં. અત્યાર સુધીમાં પ્રાપ્ત કરેલા શિક્ષણ, ધર્મવિશ્વાસ અને દૃઢ ચરિત્રને લીધે આટલી નાની વયમાંથીજ એ આ બંને કાર્યને માટે તૈયાર થઈ ચૂક્યા હતાં. અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી છવાયેલા ભારતવર્ષની એ સમસ્યાની શોધનીય અવસ્થામાં રાજા રામમોહન રાયે સત્યની ખાતર કેવાં કેવાં કष्ट સહન કર્યાં હતાં અને સર્વ પ્રકારના કુસંસ્કાર અને વિદ્વાને તોડી નાખીને કેવી રીતે ઇંગ્લેંડ પધાર્યા હતા એ બધાનો વિચાર કરતાં મેરી કાર્પેન્ટરનું હૃદય તેમની તરફ ઘણી ઉંડી શ્રદ્ધા-પૂર્વક નમ્યું. રાજા રામમોહન રાયના ધર્મવિશ્વાસ અને અપૂર્વ સ્વાર્થત્યાગે મેરી કાર્પેન્ટરના હૃદયમાં ભારતનાં દુઃખ દૂર કરવાની ઇચ્છા જાગ્રત કરી દીધી. ત્યારપછી ત્રીસ વર્ષે એ ભારતવર્ષમાં પધારવાને સમય થયાં હતાં. રાજાના મૃત્યુ પછી મેરી કાર્પેન્ટરે રાજા સાંભળી ઘણી ઉંડી લાગણીવાળી એક કવિતા રચી હતી. રાજાનો નંદર દેહ ત્યારે કોષ્ઠગટનના રામાધિભંદિરમાં દાટવામાં આવ્યો ત્યારે ડોક્ટર કાર્પેન્ટરે પૌતાની પુત્રીની રચેલી એ કવિતા વાંચી સંભળાવી હતી.

x

x

x

x

રામમોહન રાય પૃથ્વીના બુદ્ધિમાન પુરુષોમાં ભારતના અસાધારણ પુરુષ હતા. ભારતવર્ષ જે સમયે ઘણી ખરાબ અવસ્થામાં હતો તે સમયે તેઓ બંગાળમાં જન્મ્યા હતા. ધર્મનીતિ, સમાજસંસ્કાર, રાજનીતિ કે બીજાં કેંઈ ઉપયોગી વિષય એવો ન હતો કે જેમાં સુધારો કરવા માટે તેમને હસ્તક્ષેપ ન કર્યો હોય. એમના જેવી સર્વતે સુખી પ્રતમા એકાદ્યમાજ હોય છે. એવા હોદ્દામાન્ય મહાપુરુષના હૃદયથી આકાંક્ષાનું એ કુમારી મેરી કાર્પેન્ટરે જેવાં દેશમાં હૃદયનાં પદો પડતી નાનને માટે સ્વાભાવિક હતું. મેરી કાર્પેન્ટરે મ. જનર્ડ પાસેથી ઘણું ઉપદેશ લીધો હતો. મહાપુરુષની ના કલ્પના કર્યાં કરતાં. એજ પુરુષેવનું બહેનરી ઉપસના જેવી મહાસત્ર તેમણે મ. જનર્ડ સમિતિમાંથી વિદેશરૂપે મેળવ્યો હતો તથા મ. જનર્ડ ચરિત્રને અદર્શરૂપે માનીને તેમણે પિતાના જીવનને કર્મસંસ્કરમાં એકાદ્યું હતું. મ. જનર્ડની પિતાની આંતરિક શ્રદ્ધા

અને પ્રગટ લખિ બતાવવા સાફ તેમણે રામમોહન રાયનું એક
જીવનવૃત્તાંત લખ્યું હતું. મેરી કાર્પેન્ટરે રચેલું એ જીવનચરિત્ર ન
હવાયું હોત તો રાજા રામમોહન રાય સંબંધી ઘણી જાણવા યોગ્ય
બાબતોથી આપણે અજાણ્યા રહ્યા હોત.

૩-ડૉક્ટર ટકરમેન

ડૉક્ટર ટકરમેન ઇંગ્લેંડમાં પધાર્યા ત્યારે ડૉક્ટર કાર્પેન્ટરને
ઘેર અતિથિ થયા હતા. મેરી કાર્પેન્ટર એક દિવસ ડૉક્ટર ટકર-
મેનની સાથે કોઈ દરિદ્ર ગામડામાં જઈને રહ્યાં હતાં. તેવામાં
તેમણે એક અતિ દરિદ્ર બાળકને નમાવરૂપામાં તેમની આગળથી
ઢાલી જતો જોયો. ડૉક્ટર ટકરમેન બોલ્યા “ આ બાળકની પાછળ
જઈને તેના ઘરની તપાસ કરવી જોઈએ.” એ વખતે તેમના એ
ઉપદેશનો કાંઈ અમલ થઈ શક્યો નહિ; પરંતુ એ વાક્ય મેરી
કાર્પેન્ટરના હૃદયમાં ઉડું ખુપી ગયું અને ત્યારથી જીવનના એક
ઘણા મોટા કર્તવ્ય ઉપર ધ્યાન આપવામાં નથી આવતું, એ ચિંતા
તેમને પીડવા લાગી. એ ચિંતાને લીધે તેમના પ્રાણમાં નવી
આદાંશ અને નવી પ્રતિજ્ઞા ઉત્પન્ન થઈ. એ જનાવ બન્યા પછી
૩૬ વર્ષે પણ એ ઘટનાને પોતાના જીવનના એક શુભ સુદૃઢ-
તરીકે ગણીને તેઓ સંભારતાં; ત્યારપછી ઇ. સ. ૧૮૩૫ માં
ડૉક્ટર ટકરમેનના ઉપદેશાનુસાર ગરીબ માણસોનાં ઘરની તપાસ
કરવા સાફ ‘વિકિંગ એન્ડ વિઝિટિંગ સોસાયટી’ નામની એક સભા
સ્થાપવામાં આવી. એ સભાના સભાસદો કેટલાક જુદાજુદા
નક્કી કરીને તેમાં રહેનારા દરિદ્ર લોકોની નૈતિક અને આર્થિક અ-
વસ્થાની તપાસ કરવા લાગ્યા. મેરી કાર્પેન્ટર એ સભાનાં સેક્રેટરી-
મંત્રી બન્યાં. વીસ વર્ષ કરતાં વધારે સમયસુધી તેમણે એના
સેક્રેટરીતરીકે કામ કર્યું હતું. ત્યારે દરેક સભાસદે પોતપોતાને
માટે અમુક મહોલ્લાઓ નક્કી કરી લીધા, ત્યારે મેરી કાર્પેન્ટરે
સૌથી વધારે કંગાળ અને અધમ સ્થાનની તપાસ કરવાનો સાર
પોતાને માથે લીધા. એ કાર્યને અંગે તેમને નીચલા વર્ગની
બધી અવસ્થા સંપૂર્ણરૂપે જાણ રહી. એ મનુષ્યોની તિર-
સ્કારયોગ્ય દશા જોઈને કેટલીક વખત તેમના મનમાં ધ્રુણ અને
વિરોધ ઉત્પન્ન થતાં. કેટલીક વાર તેમના કામમાં અટચણ
આવી પડતી, પરંતુ એ બધા ઉપર વિજય મેળવીને કર્તવ્યમાર્ગમાં
રિયર રહ્યાં. જગજગ દોઢ વર્ષ પછી તેમના કાર્યનું સાફ ફળ

કરે. પરંતુ મારી એ છેલ્લી ઈચ્છા - મારા ગળ ઉપરાંતની હોય એમ લાગે છે." મેરી કાર્પેન્ટરની એ મહાન ઈચ્છા. સંપૂર્ણરૂપે ફરીબૂત થઈ છે, એ પોતાની પાછળ એવું કંઈક મૂકતાં ગયાં. છે કે જે માનવદૃષ્ટિ ઉપર ઘણા લાંબા સમયસુધી કોતરાઈ રહેશે કાવ્ય-શાસ્ત્ર ઉપરાંત ચિત્રવિદ્યામાં પણ એમણે પારદર્શિતા પ્રાપ્ત કરી હતી. કુદરત ઉપરનો ઉંટો પ્રેમ તેમનાં ચિત્રોમાં જણાઈ આવે છે. એ ઘણું ખર્ચ કુદરતને લગતાંજ ચિત્ર દોરતાં હતાં. હોશિયાર શિક્ષક-ની પાસે શિક્ષણ મેળવ્યાથી ચિત્રવિદ્યાનું પણ તેમને સાફ જ્ઞાન મળ્યું હતું. તેમણે પોતાને હાથે ચીતરેલું એક ચિત્ર મહાત્મા યિયોહાન પાર્કરને ભેટ આપ્યું હતું. યિયોહાન પાર્કર એ ચિત્રને પોતાના વાંચનશૃંગમાં મૂકી રાખતા.

મેરી કાર્પેન્ટરની નૈતિક અને ધાર્મિક દૃષ્ટિ ઘણી પ્રગળ હતી. સાહિત્ય, કાવ્ય કે ચિત્રવિદ્યાને પણ તેઓ એજ દૃષ્ટિથી જોતાં; અને પ્રત્યેક વિષયના શુભદોષનો વિચાર એજ આદર્શ દ્વારા કરતાં; એટલુંજ નહિ પણ ચિત્રકારનું ચારિત્ર જોઈને ચિત્રના સૌંદર્યનો વિચાર કરતાં. તેઓનો ધાર્મિક અને નૈતિક આદર્શ એટલો બધો ઉંચો ન હોત અને ચારિત્ર્ય એવું તેજસ્વી ન હોત તો શું મેરી કાર્પેન્ટર પોતાના જીવનમાં અનેક વિપત્તિપૂર્ણ કાર્યો સિદ્ધ કરવા સમર્થ થઈ શકત ?

પ-પિતૃવિયોગ

ઈ. સ. ૧૮૩૬ માં મેરી કાર્પેન્ટર ઉપર દારુણ દુઃખ આવી પડ્યું. ઘણો પરિશ્રમ કરવાથી તેમના પિતાની તબિયત લઘુભાવમાંથી ઠીકઠીની સલાહ મુજબ શરીર મુધારવા સાફ તેમને મુશ્કેલીએ નીકળવું પડ્યું. એ પ્રવાસમાં લેંગહોર્નથી માર્સેલસ જતાં પાણીમાં પડી જવાથી એમનું મૃત્યુ થયું. આ અકસ્માત આવી પડેલી વિપત્તિના સમાચાર સાંભળતાં વાર મેરી કાર્પેન્ટર અને તેમનાં બાળબહેનને સૌથી પહેલી ચિંતા એ થઈ કે, કોઈ પણ પ્રકારે માતાના મનને ધોરણ આપવી. તેઓ સર્વે માતાને શાંતિ આપવા સાફ ચત્ન કરવા દાવ્યાં. મેરી કાર્પેન્ટર પિતાના કાર્યમાં સહાયક હતાં અને તેમની સહાય અને ઉપદેશ પ્રમાણે પ્રત્યેક કાર્ય કરતા હતાં, તેથી પિતાના ખોટ તેમને ખાતે અસર રહી જતી હતી પરંતુ હવેના મનક સ્વરૂપ ઉપર આપાર રાખીને તથા તેનો કરણ ઉપર વિચારવા રાખીને મેરી કાર્પેન્ટર અને તેમનાં બાળબહેન એ દરજ્જે રોક સહન કરવાને સમર્થ થયા.

હતાં. મેરીના વિશ્વાસ હતો કે, એમના પિતા આ દુનિયા છોડીને એક ઉત્તર દુનિયામાં ગયા છે અને એજ ઉત્તર દુનિયામાં છે. પિતાના મૃત્યુ પછી એક વર્ષ બાદ પોતાની માનસિક અવસ્થા વિષે મેરી કાર્પેન્ટર તેમની રોજનિશીમાં નીચે પ્રમાણે લખી ગયાં છે:—
“આ પૃથ્વીમાં હું જેમને સૌથી વધારે ચાહતી હતી, તેમને ગુમાવવાથી જો કે મને શોક થાય છે, તોપણ અંદર શાંતિ છે. આ વર્ષ અમારે માટે ઘણું પ્રિય અને પવિત્ર બન્યું; કેમકે આ વર્ષમાં મારા પ્રિયતમ પિતા પાર્થિવ દુઃખ, શોક અને પરિશ્રમાંથી છૂટીને ચિર-શાંતિમય ધામમાં સીધાં ગયા છે.”

૬—કર્મક્ષેત્રનો વિસ્તાર

ડૉક્ટર ટકરમેનનું મૃત્યુ

પિતાના મૃત્યુ પછી એક અઠવાડિયા બાદ તેમના ભક્તિ-ભાજન મિત્ર ડૉક્ટર ટકરમેને પરલોકવાસ કર્યો. ડૉક્ટર ટકરમેનનું ઉત્તર ચારિત્ર અને જીવનનો ઉચ્ચ આદર્શ મેરી કાર્પેન્ટર કદી વિસરી શક્યાં નહિ. તેમના પાછલા જીવનમાં જ્યારે તેમને હાથે એક પછી એક પરોપકારી કાર્ય સધાતાં હતાં, ત્યારે ડૉક્ટર ટકરમેને પોતાનામાં જે મહાન ભાવ પ્રેર્યો હતો તેનોજ વિકાસ થયો છે, એમ કહીને તેમને ધન્યવાદ આપતાં હતાં.

મ્યુઝિયમનું દાન

પોતાના રવિવારના વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓમાં જ્ઞાનાનુરાગ જાગ્રત કરવા સારૂ મેરી કાર્પેન્ટરે ભૂસ્તરવિદ્યા અને ખીજા વિષયોને લગતી સામગ્રીઓનું પોતાનું એક નાનું સરખું મ્યુઝિયમ અથવા સંગ્રહસ્થાન તેમને દાન કર્યું. શરૂઆતમાં ખરાબ ચાલ-ચલણનાં મનુષ્યોવાળાં ગામોમાં અને ઘરોમાં જતી વખતે તેમના હૃદયમાં કોઈ કોઈ વખત ઘૂણા અને વિરક્તિ ઉપજતી; પરંતુ તેમની સાથે રહીને કેટલાંક વર્ષ કામ કર્યા પછી જનસમાજના નીચલા વર્ગ તરફ તેમને દયા ઉપજી અને તેમની સેવા કરતાં તેમને પુષ્કળ આનંદ થવા લાગ્યો. એ વખતે એ હતલાગીઓ ઉપર તેમનો એટલો ખર્ચો પ્રેમ હતો કે, કેટલીએ માતાઓ મૃત્યુશય્યામાં પડી પડી પોતાના સંતાનને તેમના હાથમાં નિઃશંક ચિત્તે સોંપી જતી હતી. તેમની પાસેથી સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ મળશે એવી આશાથી પાપી મનુષ્યો પશ્ચાત્તાપ કરતાં કરતાં તેમની પાસે જતાં. મેરી કાર્પેન્ટર એવા પશ્ચાત્તાપથી બળતાં પાપીઓને સન્માર્ગમાં પાછાં આવતાં

જોઇને ઘણા જ્ઞાનદં પામતાં અને ઈશ્વરને ધન્યવાદ આપતાં.

મહાત્મા જોન પાઉન્ડસની શિક્ષણપદ્ધતિ

મિત્રી કાર્પેન્ટર જે સમયમાં આ પ્રભાણે હલકા વર્ગના લોકોના ઉદ્ધારનું કાર્ય કરી રહ્યાં હતાં તેવામાં ઇ. સ. ૧૮૪૩ માં લોડિયાસલિએ હલકા વર્ગના લોકોમાં શિક્ષણનો પ્રચાર કરવા સંબંધી એક અગ્રણ્ય પાર્લામેન્ટમાં રજુ કરી, પરંતુ ઘણા અભાસદો જે પ્રસ્તાવની વિરુદ્ધ પડ્યાથી એ કાયદો પસાર થઈ શક્યો નહિ. કાયદાની મદદથી હાલને માટે એ કાર્ય સધાવાનો કોઈ સંભવ નથી એમ ધારીને જનહિતેથી માણસો પોતપોતાના નગરમાં હલકા વર્ગના લોકોમાં શિક્ષણ ફેલાવવાને પોતાથી જનતો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. ઇ. સ. ૧૮૩૬ માં એ પ્રખ્યાત પરોપકારી મહાત્મા જોન પાઉન્ડસનું મૃત્યુ થયું. રસ્તામાં રખડતાં તોફાની, દુરાચારી બાળકોને એ મહાત્મા પોતાને ઘેર લઈ જઈને કેવી રીતે શાંત કરતા તથા ધર્મનીતિનું શિક્ષણ આપતા એ જોઇને ઘણાઓનું મ્યાત એ માર્ગ તરફ ખેંચાયું હતું. એ મહાત્માને પગલે ચાલીને એ લોકોએ પણ એક દરિદ્ર વિદ્યાલય સ્થાપવાનો ચલન કર્યો.

મફત નિશાળની સ્થાપના

મિત્રી કાર્પેન્ટરે જોઇું કે, દરિદ્રવિદ્યાલય સ્થાપવું એ પોતાના જીવનનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાનો સુંદર ઉપાય છે. ઇ. સ. ૧૮૪૬ માં નિરાધાર ગરીબ બાલકબાલિકાઓને સાફ તેમજે એક દરિદ્ર-વિદ્યાલયની સ્થાપના કરી. આરંભમાં તો એ તોફાની અને દુર્ગુણી બાલકબાલિકાઓને શાંત અને કલ્યાણમાં કરવામાં તેમને ઘણી મહેનત પડી. એક દિવસ યોરોક વખત જરૂર પડી વિદ્યાર્થીઓમાંથી એક છોકરો બોલી ઉઠ્યો “આલો હવે આપણે મુદ્દ કરવા જઈએ.” આ શબ્દો નીકળતાંજ સમગ્ર વીસ બાળકો મારામારી કરવા મંડી પડ્યાં. થોડી વાર પછી બધાં શાંત થયાં ખસી, પરંતુ આજી જનના નિશાળમાં ઘણી વાર જન્યા કરતા. ઉમ્મદા લેવા માટે દેશમાં એ બાળકોમાં કોઈની પાસે મોજા, જોડા કે પ્રમ કપડા નહોતા થયુંને તો રહેવાને ઘર પણ નહોતું. એ લોકો બીજાએ ના હસી સીટીયા કે નહીં કિન્ન રા ઉપન્યા વિજ્ઞાનમાં રસને સમજે કરને સુદ જન્યા અને દિવસને વખતે દિની વચ્ચે દુઃખાત કરીને જીવનનિર્વાહ કરતા મિત્રી કાર્પેન્ટરે આ નિશાળમાં પ્રખ્યાત કરીને ધર્મ અને નીતિનું શિક્ષણ આપવા માંડ્યું.

તેમનામાં જ્ઞાનનો શોખ વધારવા સાડે કોઇ કોઇ દિવસ તેમને પૃથ્વીને નકશો અથવા ગોળો બતાવતાં; કોઇ દિવસ ઇતિહાસમાંથી વાત કહેતાં અને કોઇ દિવસ કોઇ પ્રખ્યાત કવિના કાવ્યની વાત સંભળાવી તેમનાં ચંચળ મનને શાંત કરતાં તો કોઇ વખત ભૂસ્તર વિદ્યાના ચમત્કાર બતાવીને તેમના મનમાં પૃથ્વી કેવી આશ્ચર્યકારક કુશળતાથી બનાવવામાં આવી છે તેનો વિચાર ઉત્પન્ન કરતાં. બાલકબાલિકાઓને એ કેવી રીતે શિક્ષણ આપતાં તે તેમની રાજનિશીમાંના નીચેના ઉતારા ઉપરથી સમજી શકાશે.

“પૃથ્વીમાં ઋતુઓ કેવી રીતે અને શાથી બદલાય છે તે બાળકોને બતાવ્યું અને સમજાવ્યું, તેથી તેમને ઘણાજ આનંદ થયો.”

“આ વર્ગના છોકરાઓએ કદી નકશો દીઠો નહોતો. નકશો સમજતાં એમને ઘણી વાર લાગી. એક વિદ્યાર્થી નકશામાં ખ્રિસ્તલ અને બાથ નગર જોઇને અત્યંત આનંદિત થયો; હું હમેશાં પહેલાં જાણીતાં સ્થાન બતાવીને પછીથી અજણ્યાં સ્થાન બતાવું છું.”

“ગરો અઠવાડિયે મેં વિદ્યાર્થીઓને કેટલાંક x ફર્ન દેખાડ્યાં હતાં. તેમનું સૌંદર્ય એ લોકો સમજી શક્યાં હતાં, પણ એ શી વસ્તુ છે તે કહી શક્યાં નહિ. કોઇ કહેવા લાગ્યું કે એ તાડનું વૃક્ષ છે. મેં તેમને ફર્ન સંબંધી જે કાંઇ કહ્યું તે તેમણે ઘણી ઉત્સુકતા-પૂર્વક સાંભળ્યું.”

“મકબેથની વાત તેમને કદી સંભળાવી. ઘણી સારી રીતે હું સમજી શકી કે, એ વાત તેમના મન ઉપર ઠસી ગઈ. એ લોકો શેક્સપિયરનું નામ જાણતાં હતાં. કોઇ હોટલની ઉપર તેમણે તેની પથ્થરની મૂર્તિ જોઈ હતી.”

પોતાનાં વિદ્યાર્થીઓની માનસિક અવસ્થાની ધીમે ધીમે થતી જતી ઉન્નતિની આ પ્રમાણે તે દેખરેખ રાખતાં અને તેમની સલાહ પ્રમાણે ચાલીને કોઇ વિદ્યાર્થી સત્કાર્ય કરતો અથવા તેમનો ઉપદેશ મનમાં રાખતો, તો એ તેને યત્નપૂર્વક સંભાર્યા કરતાં. એક દિવસ તેમણે પોતાના એક અંધમિત્રને વાયુનિષ્કાશન યંત્ર પ્રણાલિ વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવા સાડે બોલાવ્યા હતા. એ દિવસે ભાષણ સાંભળવા સાડે ૩૦૦ બાલકબાલિકાઓ હાજર હતાં. એ દિવસની વડતૃતા સંબંધે મેરી કાર્પેન્ટર લખે છે કે:—“એક વર્ષ પહેલાં હું કદપના પણ કરી નહોતી શકતી કે વિદ્યાર્થીઓ આટલી

ધીરજથી લાપણ સાંભળશે અને જ્ઞાન મેળવવા માટે આટલો આનંદ પ્રગટ કરશે” મુખ્યત્વે કરીને ધાર્મિક શિક્ષણદ્વારા જ મેરી કાર્પેન્ટર એ તોફાની છોકરાંઓને ઠેકાણે લાગ્યાં હતાં. રવિવારને દિવસે બે વાર અને આઠે દહાડે એક વાર તેમને જાતે ધર્મનું શિક્ષણ આપતાં, એ બધાં ગરીબ બાલકબાલિકાઓનાં પ્રેમ અને શ્રદ્ધાથી તેમનું જીવન ઘણું મધુર બન્યું હતું.

મહત્ત શાળા સાડ મકાન ખરીદવું

તેમના પ્રયત્નથી હરિદ્ર વિદ્યાલયની ધીમે ધીમે ઉન્નતિ થવા લાગી અને છાત્ર-છાત્રાઓની સંખ્યા પણ વધવા માંડી. ઇ. સ. ૧૮૫૦ માં તેમણે એ નિશાળને સાડ એક મકાન ખરીદ કર્યું. બાલ્યાવસ્થામાં આમોદપ્રમોદની કેટલી આવશ્યકતા છે અને બાલકબાલિકાઓને સાડ જો નિર્દોષ રમતગમતની સગવડ ન હોય તો એ લોકો કેવે ખરાબ રસ્તે ચલી જાય છે, તે મેરી કાર્પેન્ટર સારી પેઠે સમજતાં હતાં. એનું નિવારણ કરવા સાડ તેમણે નિશાળના મકાનની પાસેની કેટલીક જમીન ખરીદી લઈને તેને કીક્રમ્બી બનાવી. એને લીધે બાલકબાલિકાઓએ રસ્તામાં જઈને રમવાનું તથા ખરાબ માર્ગે ચલવાનું બંધ કર્યું. ત્યારપછી થોડા દિવસ બાદ એ મકાનને લગતાં બીજાં કેટલાંક ઘર ખરીદી લઈને ધરખાર વગરનાં અને અનાથ બાલકબાલિકાઓ માટે તેમણે એક આશ્રમની સ્થાપના કરી. અનેક પ્રકારની અડચણો વેઠીને તથા એ બધાં તોફાની અને નીતિહીન બાલકબાલિકાઓનાં અન્યાયી કાર્યો અને અત્યાચાર સહન કરીને એ નિશાળ ત્યારે એક વર્ષ સુધી ટકી ત્યારે તેની આર્થિક કારક ઉન્નતિ જોઈને બધાં અવાક થઈ ગયાં. લોકો પૂછવા લાગ્યાં કે, જે છોકરાંને જોઈને લોકો બહીતાં હતાં તે છોકરાંઓ કયા મંત્રબળથી આ પ્રમાણે સદ્ય, શાંત અને સારા સ્વભાવનાં થઈ ગયાં? મેરી કાર્પેન્ટરના આ હરિદ્રવિદ્યાલયની પ્રથમ દેશવિદેશમાં પ્રસરી ગઈ.

રાત્રિશાળાની સ્થાપના

હરિદ્ર વિદ્યાલયની આ પ્રમાણે ધીમે ધીમે ઉન્નતિ થતી જોઈને મેરી કાર્પેન્ટરના હૃદયમાં એક બીજી ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ. ગરીબ બેદુનો અને મજૂરોને લણાવવા સાડ તથા તેમના જીવનને વિશેષ નીત્રમાન બનાવવા સાડ કેઈ પ્રયત્ન કરવાના તેમણે સંકલ્પ કર્યો. એ હેતુથી આ હરિદ્ર વિદ્યાલયની સાથે સાથે તેમણે એક રાત્રિ-

[illegible]

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

[illegible]

ઠેટલાકે મહિના મુધી એ વિષય સંબંધી સચ્ચાં કથા બાદ નાની વયનાં અપરાધીઓ સારૂ સ્વતંત્ર વિદ્યાલય સ્થાપવાની

અત્યંત આવશ્યકતા છે એવું પ્રતિપાદન કરનાર એક પુસ્તક મેરી કાર્પેન્ટરે લખ્યું. જનસમાજના કલ્યાણને સારૂં ત્રણ પ્રકારનાં વિદ્યાલયની આવશ્યકતા છે, તે જતાવવાનો આ પુસ્તકમાં ચત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. પહેલી આવશ્યકતા મદત શિક્ષણ આપનાર વિદ્યાલયોની છે; બીજી જરૂર હિંમતરક્ષક શીખવનાર વિદ્યાલયની છે અને ત્રીજી આવશ્યકતા અરૂપ વયનાં અપરાધીઓને માટે કેદખાનાને બદલે એક મુધારક કારાગાર અથવા વિદ્યાલયની છે. 'ઘણી સચોટ દલીલો અને ખરા બનેલા દાખલાઓથી તેમણે એ પુસ્તકમાં મુધારક-વિદ્યાલયની આવશ્યકતા સાબીત કરી આપી છે. એ વિદ્યાલયને સાફ શા શા ઉપાય લેવા પડશે અને કેવાં કેવાં નિયમો ધડવા પડશે, તે પણ તેમણે એ પુસ્તકમાં જતાવ્યું. વિદ્યાલયના લોકોએ પહેલાં એ વિષય સંબંધી કદી પણ વિચાર કર્યો ન હતો; પરંતુ મેરી કાર્પેન્ટરની એકાગ્રતા અને એકનિષ્ઠાને લીધે તેમને એ વિષય ઉપર ધ્યાન આપવાની ફરજ પડી તેમના ચત્નથી એ સંબંધી એ સમા જોલાવવામાં આવી અને એ સમાજોમાં અરૂપ વયનાં અપરાધીઓને લગતો તેમનો અનુભવ અને તેમના ઉદ્ધારના ઉપાયસંબંધી વર્ણન કરવામાં આવ્યું. પાર્લામેન્ટમાં પણ એ સંબંધી દરખાસ્ત રજૂ કરવામાં આવી. પરંતુ કાયદાની મદદથી એ જરૂરના વિષયમાં જલદી સફળતા મળવાનો કાંઈ સંભવ જણાયો નહિ.

મુધારક વિદ્યાલયની સ્થાપના

મેરી કાર્પેન્ટર જે કાર્યને સારૂં ગણતાં તે કાર્યને સહજમાં છોડી દેતાં નહિ. મુધારક વિદ્યાલય સ્થાપવાની દરખાસ્ત પાર્લામેન્ટની મહાસભામાં મંજૂર ના થઈ તેથી તેમણે પોતાનો સંકલ્પ છોડી દીધો નહિ; બદલે એમનો સંકલ્પ વધારે દૃઢ બન્યો અને એ બધાં ખાલકખાલિકાઓ સ્વતંત્રપણે ટાઇ નીતિપરાયણ વ્યક્તિની દેખરેખ નીચે સ્કીને વિદ્યાભ્યાસ કરે, ધર્મનું શિક્ષણ મેળવે તથા હિંમતવિભાગ શીખે એટલા સારૂં તેમણે જાતે એક મુધારક વિદ્યાલયની સ્થાપના કરી. તેમના આ મહાન ઉદ્દેશની જ્યારે દેશવાસીઓને ખબર પડી ત્યારે ચારે તરફથી તેમની મદદને સારૂં નાણાં આવવા માંડ્યાં તેમના એક મિત્રે એ વિદ્યાલય સારૂં મેજ, ખુસ્તી વગેરે બેઠ મોકલ્યાં હી. સ. ૧૮૫૨ ની ૧૧ મી સપ્ટેમ્બરે એ વિદ્યલયની સ્થાપના થઈ એ દિવસ સંબંધી મેરી કાર્પેન્ટર લખે છે-“આજ મારે મન આશા અને જયથી પૂર્ણ છે, હું એ

કાર્ય યોગ્ય રીતે ચલાવી શકું તેને માટે મારી પાસે પ્રાર્થના સિવાય બીજો કાંઈ પણ આધાર નથી.” દરિદ્ર વિદ્યાલયમાં શિક્ષણ આપી આવ્યા પછી જે સમય બચતો તે સમય મેરી કાર્પેન્ટર આ સુધારક વિદ્યાલયમાં ગાળતાં હતાં. આટલા દિવસ તેમના મનમાં એ વિદ્યાલયને માટે જે એક પ્રકારની ચિંતા અને અધીરાઈ હતી તે હવે દૂર થઈ અને હૃદય શાંત થયું. દરિદ્ર વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓને જે પ્રેમદ્વારા સત્પથે આણ્યા હતા, તેજ પ્રેમ તેમણે સુધારક-વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓ પ્રતિ દર્શાવ્યો. તેમનો દૃઢ વિશ્વાસ હતો કે, કઠોર નિર્દય વ્યવહાર કરવાથી માનવ હૃદય, માનવચરિત્ર કદી પણ સુધારી શકાતું નથી. પરંતુ પ્રેમ અને કોમળ વ્યવહાર એજ માનવચરિત્રને સુધારવાનો એકમાત્ર ઉપાય છે. એ પ્રેમદ્વારાજ એમણે એ અસભ્ય, અદમ્ય અને કઠિન હૃદયનાં બાળકોને સંપૂર્ણરૂપે સુધારીને સારે રસ્તે આણ્યાં હતાં. એક માસ પૂરો થતાં ન થતાંમાં તો જોવામાં આવ્યું કે, એ વિદ્યાલયદ્વારા પુષ્કળ કલ્યાણ સધાયું છે. મેરી કાર્પેન્ટર લખે છે કે:—“એક નાનો બાળક જેને પરાણે કેદ કરી રાખવામાં આવ્યો હતો તેને જ્યારે મારી આગળ લાવવામાં આવ્યો, ત્યારે મારા ખભા ઉપર હાથ મૂકીને રોતાં રોતાં તેણે પોતાનાં બધાં હુઃખની કહાણી મને કહી દીધી. મેં આદરપૂર્વક તેને કેટલાંક ચુંબન કર્યાં એટલે તેનું બધું હુઃખ દૂર થઈ ગયું. હું સારી પેઠે સમજી ગઈ કે, હું તેને ચાહું છું એ તે સારી પેઠે સમજે છે. તેનો પ્રેમ પ્રાપ્ત કર્યાથી મેં ઈશ્વરનો ઘણો ઉપકાર માન્યો.” આ પ્રમાણે ક્ષુદ્ર પાપીઓને મેરી કાર્પેન્ટર પુણ્યવાન કરવા લાગ્યાં. ટાઢ કે વરસાદની પરવા નહિ કરતાં એ દરરોજ ખ્રિસ્તલ નગરના દરિદ્ર વિદ્યાલયથી કિંગ્સ વ્યૂમાં આવેલા આ સુધારક વિદ્યાલય સુધી પગે ચાલીને જતાં.

દરિદ્રવિદ્યાલય અને સુધારક વિદ્યાલયને કોઈ પણ પ્રકારે સરકારનું અનુમોદન અને મદદ મળે તેને સારૂ મેરી કાર્પેન્ટર અત્યંત પરિશ્રમ કરવા લાગ્યાં. પોતાની સન્મુખ મોટું અનિષ્ઠ થઈ રહ્યું છે, ઈશ્વરનાં સંતાનોની ઉન્નતિ કરવાનો કોઈ ઉપાય થતો નથી, છતાં પણ તેને રોકવાને કાંઈ પણ યત્ન નહિ કરતાં આગસુ થઈને ખેસી રહેવું એ તો મેરી કાર્પેન્ટરના સ્વભાવમાંજ નહોતું. એ બંને વિદ્યાલયો સારૂ તેમણે સરકાર આગળ કેટલીક અરજીઓ મોકલી હતી, પાર્લામેન્ટના સભાસદો સાથે મુલાકાત કરીને તેની

૬૩૨ ફેટલી બધી વાર સમજાવી હતી, તેને સારૂ ફેટલી મળ્યાં. એકડી કરી હતી-એ બધાનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણે આશ્ચર્ય પાત્રી બધીએ છીએ. પરોપકારનાં આ બધાં કાર્ય કરવાને લીધે તેમના ઘરના કામકાજમાં કોઈ જાતની ત્રુટિ આવતી નહિ.

પાલ્કામેન્ટનું અનુમોદન

ઈ. સ. ૧૮૫૪ માં તેમના પરિશ્રમનું ફળ મળ્યું. સુધારક વિદ્યાલયને પાલ્કામેન્ટનું અનુમોદન મળ્યું. પહેલાં એ વિદ્યાલયમાં અપરાધીઓને ગળવા બદલ તેમને સરકાર તરફથી કોઈ પ્રકારની મદદ મળતી નહોતી. એ લોકો વિદ્યાલયમાંથી નાસી જતા અથવા તો કોઈ પ્રકારનું અન્યાયી કામ કરતા તો ન્યાયાધીશ કે પોલિસ-ને વિદ્યાલયને મદદ કરવાનો અધિકાર નહોતો. મેરી કાર્પેન્ટર ફેબ્રુઆરી ૧૮૬૩માં શિશુઓ અને મહેતીજીઓની મદદથી એ બધાં તોફાની અપરાધીઓને ઘણા સ્નેહપૂર્વક કાબુમાં રાખતાં. એ વર્ષ-માં તેમણે 'રેડ લોન્' નામના મકાનમાં બાલિકાઓ માટે એક જૂડું વિદ્યાલય સ્થાપ્યું. એ સમયમાં એ રવિવારનું વિદ્યાલય, દરિદ્રવિદ્યાલય અને કિંગ્સ બ્યૂમાં આવેલા સુધારક-વિદ્યાલયમાં નિયમિત સમયે હાજર રહેતાં અને તેમનો વહેવટ ચલાવતાં. છોકરીઓને માટે ઉધાટેલી આ નવી સુધારક-શાળાએ તેમનું સૌથી વધારે ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. ઘણો વધારે પરિશ્રમ કરવાથી તેમનું શરીર એ સમયમાં લથડી પડ્યું, પરંતુ સાબળ થતાંવારજ પાછાં એ બધાં કામ કરવાનો આરંભ કર્યો. તેમના મંદવાડમાં એ બધી નિશાળોના વિદ્યાર્થીઓ તેમને માટે એટલા બધા બાકુળ થઈ ગયા હતા કે, એવી નાબુક હાલતમાં રહે મેરી કાર્પેન્ટરને પોતાની કોઈ વર્તણૂકથી મનોવેદના ધાય, એ લથથી એ લોકો કદી કોઈ પ્રકારનું અન્યાયી આચરણ કરતા નહિ. પાછળથી મેરી કાર્પેન્ટરે એજ મકાનમાં વાસ કરવા માંડ્યો.

બ્રહ્મવાદિની કુમારી કાળ

આયલેન્ડવાસી સુપ્રસિદ્ધ કુમારી કાળ બ્રહ્મવાદિની હતાં. એકેશ્વરવાદીઓના ધર્મગ્રંથ વાંચ્યાથી ખ્રિસ્તીધર્મ ઉપરથી તેમનો વિશ્વાસ ઉઠી ગયો હતો. જે વખતે એમણે પોતાના પિતા મિસ્ટર વાલ્ડસ કાળને પોતાના ધર્મપરિવર્તનની વાત કરી ત્યારે તેમના પિતા એટલા બધા ગુસ્સે થઈ ગયા કે, તેમણે કુમારી કાળને ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યાં. બ્રહ્મવાદિની કુમારી કાળનો આ

પ્રમાણે પિતાદ્વારા પરિત્યાગ થયો, ત્યારે મેરી કાર્પેન્ટરે તેમને આદરપૂર્વક આમંત્રણ આપીને પોતાના ઘરમાં રાખ્યાં. મેરી કાર્પેન્ટરના સંસર્ગમાં આવવાથી પોતાનું જીવન સફળ થયું છે એમ કુમારી ડોળ માનતાં હતાં. મેરી કાર્પેન્ટરના મહાન આદેશ અને પરમાર્થવૃત્તિથી ઉત્સાહિત થઈને તેમણે પણ દેશનો ઉપકાર કરવા સાડ પોતાનું જીવન સમર્પણ કર્યું. ગરીબોની ઉન્નતિ કરવી, અત્યાચારીઓના હાથમાંથી તેમની સ્ત્રીઓનો છૂટકારો કરવો; માંદાં, જીર્ણ, નિરાધાર ગરીબોને મદદ કરવા સાડ સભા સ્થાપવી; પશુઓને ઘાતપીપણું મારી નાખવાનો રિવાજ કાઢી નખાવવો, વગેરે અનેક પ્રકારનાં સત્કાર્યો તેમણે ઉપાર્યાં અને પોતાને હાથે ચલાવ્યાં. આ બધું મેરી કાર્પેન્ટરના સત્સંગનું જ ફળ હતું. એ તેમનું વૃત્તાંત વાંચતાં રૂપટ જણાઈ આવે છે.

સુપરિન્ટેન્ડન્ટની જગ્યાનું રાજીનામું

અતિશય પરિશ્રમને કારણે વારે ઘડીએ તળિયત ખગડવા લાગી તેથી મેરી કાર્પેન્ટરે સંવેચનાના વિદ્યાલયના સુપરિન્ટેન્ડન્ટની જગ્યાનું રાજીનામું આપ્યું. પચીસ વર્ષ સુધી તેમણે એ કાર્ય ધણી મારી રીતે ચલાવ્યું હતું. એટલે ત્યારે એમણે એ પદવીનું રાજીનામું આપ્યું ત્યારે તેમના હાથ નીચેના શિક્ષકો અને મહેતીજીઓએ તેમના પ્રત્યેની પેતાની શ્રદ્ધા પ્રગટ કરવા ખાતર તેમને માનપત્ર અને એટ અર્પણ કર્યાં. હવે સંવેચનાની નિશાળમાંથી છૂટાં પડવાથી તેમને જે સમય મળતો, તેનો ઉપયોગ 'રેડ ક્લબ'માં સ્થાપવામાં આવેલા બાલિકા વિદ્યાલયના કામ ખાતર કરવામાં આવતો. મેરી કાર્પેન્ટરના મહાન પ્રેમપૂર્ણ આચરણે પ્રભાવ તથા તેમના ઉન્નત આદર્શના સ્પર્શગમને કારણે મનુષ્યસમજથી હીનપણી અને તર-તોડપણી એ બાલિકાઓનાં અભિવ્યક્તિ, વર્તણૂક અને સ્વભાવમાં અત્યંત ફેરફાર થઈ ગયો. બાલિકાઓ જે અમદદારો એ બાલિકાઓને આપેલો ફેરફાર વાત સુન્દરના સ્તરીકે પડીને કેદબ નામો રહ્યો નહોતો. હવે તેઓ પણ હવે એ બાલિકાઓને એમણી સહન શક્તિ, ઉન્નત, સચિત અને ઉચ્ચ શક્તિના પ્રભાવથી મનુષ્ય સંસ્કૃતિની રીતે પરિવર્તન પામે છે. મિત્ર હવે એ કેદબ, કેદબો અને કેદબોનાં સંસ્કૃતિ સુધારના સાડ તેમણે સહન કરવામાં અનેક સમયો દરમિયાન કેદબોનાં સહન કરવામાં આવી. કેદબોનાં સહન કરવા પૂરી રીતે ખાતર તેમણે આદર્શના સંસ્કૃતિ ઉન્નત

પદ્ધતિ એવા જાતે આયર્વે-૬ ગયાં. દરિદ્રવિદ્યાલય અને સુધારક વિદ્યાલયમાંથી શિક્ષણ સમાપ્ત કરીને જે વિદ્યાર્થીઓ બહાર નીકળતાં તેમને કામધંધે લગાડવા સાડે અને તેમના ચાલચલણ ઉપર ખારીક નજર રાખવા સાડે એક બાળકોનું ખાતું રચાઈયું. ત્યારપછી તેમણે ઔદ્યોગિક શાળાઓ રચાવી તથા મજૂરવર્ગના કટ્યાણ સાડે વિશ્વામસ્થાન રચાઈયાં.

૭-અમેરિકામાં શુદ્ધાત્મી પ્રથા સામે સંગ્રામ

જે સમયમાં અમેરિકા દેશમાં શુદ્ધાત્મગીરીના શિવાજની વિરુદ્ધ યુદ્ધ યુદ્ધ શરૂ થયું. અમેરિકાનું યુદ્ધ એક ઐતિહાસિક ઘનાવ છે. અમેરિકાના દક્ષિણ-ઉત્તર પ્રદેશના રહેવાસીઓજ માત્ર નહિ પણ ખ્રિસ્તીધર્મના પાદરીઓ પણ એ પિછકારી કાઢવા યોગ્ય શુદ્ધાત્મી પ્રથાના વિશેષ પક્ષપાતી હતા. આપણા દેશમાં બંગાળામાં શુદ્ધાત્મી વેપારીઓ મજૂરો ઉપર કેવો અત્યાચાર કરતા હતા એ બધાને જાણીતું છે. આસામના ચાહના વેપારીઓ મજૂરો ઉપર એવો અત્યાચાર કરતા નથી. અમેરિકાના વતનીઓ એ સમયમાં શુદ્ધાત્મો ઉપર એથી પણ વધારે જુદમ કરતા હતા. આ જોરજુદમનો ત્રાસ જોગવતા શુદ્ધાત્મોની હરવસ્થા એવાથી કરુણામયી મદિદા ધીમતી હેરિયેટ બીચરસ્ટોન* હૃદય પીગળી ગયું. તેમણે એક નવલકથા લખીને શુદ્ધાત્મો ઉપર જે જોરજુદમ થતો હતો તેની વાર્તા ઓજસ્વિની બાપામાં વર્ણવી એ વાર્તાનું નામ તેમણે "ટામ કાકાની કુટીર" રાખ્યું. x એ વાર્તાદ્વારા તેમણે અમેરિકાના વતનીઓને જાગૃત કર્યા. એ ઉપન્યાસ વાંચ્યાથી જનસમાજના સમજવામાં આવ્યું કે શુદ્ધાત્મગીરીનો શિવાજ તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય અને ઘણો અનિષ્ટકારી છે. ઉત્તર પ્રાંતના લવાસીઓએ પોતાની વિવેકબુદ્ધિ વાપરીને એ ઘાતકી શિવાજ બંધ પાડવાનો પ્રયત્ન ચલ કયો. આ હિલચાલને લીધે ઘેર ઘેર કુસંપ શરૂ થયેલ છેવટે બીવણ શુદ્ધાત્મ પણ સળગી ઉઠ્યો. ઇત્યાદિમ લિન્કન અમેરિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યોના પ્રમુખ નિમાયા એટલે ઇ. સ. ૧૮૫૪ માં એ ખરાબ વેપાર કાયદાથી બંધ કરવામાં આવ્યો.

અમેરિકાના આ શુદ્ધાત્મ-યુદ્ધ સમયે ઇંગ્લેન્ડના અનેક રહેવાસીઓએ ઉત્તર-અમેરિકાવાસીઓ સાથે સહાનુભૂતિ પ્રગટ કરી

x એ પુસ્તકનું બાપાનર સરતા સાહિત્ય દ્વારા પણ કાઢવા વિચારેલું ના ૬૭ સુધી તે જતી થઈયું નથી.

હતી. મિસ્ટર હુઝ, મિસ્ટર લડલો, મિસ્ટર ગ્રાઈટ વગેરે બુદ્ધિ-
માન પુરુષોએ એ ધિક્કારવાયોગ્ય રિવાજની વિરુદ્ધ લેખિની ધારણ
કરી હતી. અમેરિકામાં ગુલામો ઉપર થતા આ અત્યાચારની વાત
સાંભળીને ડોમલહુદયા મેરી કાર્પેન્ટરનું હૃદય પીગળી ગયું હતું
તેમનાથી નિશ્ચિંત થઈને જેસી રહેવાયું નહિ. લોઈડ ગેરિસન
થિયોડર પાર્કર વગેરે બુદ્ધિમાન પુરુષોની સાથે મળીને મે-
રી કાર્પેન્ટર ગુલામીની પ્રથાનો તીવ્ર વિરોધ કરવા લાગ્યાં અ-
ને લોઈડ એ રિવાજ બંધ પાડવા માગતા હતા તેમને તનમન ધ-
ર્મી ઉત્સાહિત કરવા લાગ્યાં. ગુલામી પ્રથાના વિરોધી તેમની સહ-
નુભૂતિ અને ઉત્સાહપૂર્ણ વચનોથી વિશેષ પ્રોત્સાહિત થયા હતા
અને દૈવ સંકેતપદ્ધતિ એ ધૃણિત વ્યવસાયનો ઉચ્છેદ કરવા સમ-
ર્થ થયા હતા. દોઈ પણ દેશમાં જનસમાજની હૃદયશાની વાત સાં-
ળવામાં આવતાંવારજ મેરી કાર્પેન્ટરનો પ્રાણ આકુળબ્યાકુળ થ-
જતો અને તેનું નિવારણ કરવા ખરા અંતઃકરણપૂર્વક યતન કરત
તથા વ્યાસુધી એ કાર્ય સિદ્ધ થાય નહિ ત્યાં સુધી પાછાં હાથોં નાં

૮-ભારતવર્ષની સેવા

ભારતવર્ષમાં પધારવાનો યતન

ઇ. સ. ૧૮૬૦ ની શરૂઆતમાં ભારતવર્ષના એક દે-
ખિસ્તીનું ઇંગ્લેન્ડમાં જવું થયું. ત્રીસ વર્ષ પહેલાં મહાન સુધા-
રાસ રત્નમોહન રાયે ઇંગ્લેન્ડમાં પધારીને મેરી કાર્પેન્ટરના હૃદય
ભારતવર્ષને સારૂ જે રનેહ અને ઉત્સાહનાં બીજ રોપ્યાં હતાં.
આ નવા આવેલા ભારતવાસીઓને જોતાંવારજ પ્રભવકિત
ગયાં. ભારતવર્ષમાં જઈને ત્યાંથી સ્ત્રીઓની શૈયનીય અવસ્થા
જોતે તપાસ કરવાને તેમણે દૈવ સંકેત કયો. ઇ. સ. ૧૮૬૪
જુન મી જન્યુઆરીની પ્રથરીમાં એ લખે છે:—“ હું પ્રતિજ્ઞા કરું
હું આગળથી ભારતની સ્ત્રીઓનું કલ્યાણ કરવામાં હું મારું સ-
ર્વ કરું. પહેલીથી ઈશ્વર મને બધા આપશે કે જેથી હું આ પ્રતિ-
જ્ઞા પૂર્ણ કરી શકું. ” સ્વદેશનો તેમને થયું. મોટાં કાર્ય
કરનાં હોવા છતાં ભારતવર્ષની સ્ત્રીઓની હાલત અવસ્થાથી તે
ડોમલ હતા એટલે જોઈ કઈક કરવું જોઈ કે સ્વદેશનાં કાર્ય
તેમને રૂંધી નાખે નહોત.

ભારતવર્ષમાં પધારવાનો યતન

ઇ. સ. ૧૮૬૦ ની શરૂઆતમાં ભારતવર્ષના એક દે-
ખિસ્તીનું ઇંગ્લેન્ડમાં જવું થયું. ત્રીસ વર્ષ પહેલાં મહાન સુધા-
રાસ રત્નમોહન રાયે ઇંગ્લેન્ડમાં પધારીને મેરી કાર્પેન્ટરના હૃદય

નિ કયું ખાસ કામ કરવું છે તે તેમણે પહેલેથી નક્કી કરી રાખ્યું હતું પરંતુ કેદખાનાની સુધારણા અને ઘીજાં પરોપકારી કાર્યો બંધી તેમના અનુભવની ખ્યાતિ ભારતવર્ષમાં પહોંચી ચૂકી હતી. સુબંધ આવી પહોંચતાં જ ભારત સરકારે સ્ટ્રીકેશનવળી, કેદખાનાની સુધારણા વગેરે જનહિતકારી કાર્યો સંબંધી તેમનો અભિપ્રાય જણાવવાની ઇચ્છા દર્શાવી. એથી કાર્ય માટે માર્ગ દેખાઇ આવ્યો. તે દે એ સમયમાં કેલકત્તા, સુબંધ, પૂના વગેરે કેટલાંએક શહેરોમાં ન્યાયાળાઓ સ્થપાઈ હતી, પરંતુ તેમની દશાઃ શોથનીય હતી. મુખી થોડી બાલિકાઓ નિશાળમાં ભણવા જતી અને એમાંની કમસમ બધી અગિયાર બાર વર્ષ પહેલાં નિશાળેથી ઉઠી જતી જે જ્ઞાનનો અંત નથી, જે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ સંબંધી મહાજ્ઞાની ન્યૂટન કહી ગયા છે કે, “હું હંજુ જ્ઞાન-સમુદ્રના કિનારા ઉપરના પથરા વીણી રહ્યો છું” એ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ભારતવાસી બાલિકાઓ દશ અગિયાર વર્ષની વયેજ સંપૂર્ણ કરી દેતી હતી. આ અવસ્થા જોઈને મેરી કાર્પેન્ટર અવાક થઇ ગયાં. તેમને બીજું આશ્ચર્ય એ લાગ્યું કે, ઉત્કૃષ્ટિઓને શિક્ષણ આપવા માટે દરેક નિશાળમાં પુરુષ-શિક્ષકો હતા. મહેતીલોએ મેળવવી એ ધણું અઘરું કામ હતું.

સુબંધ નગરીમાં પહોંચ્યા પછી ચોરા દિવસ બાદ એ અમદાવાદ નગરમાં પધાર્યાં. ત્યાંનું ભદ્રના કિલ્લામાં આવેલું ભયંકર કેદખાનું, હૅરિષ્ટલ, ગાંડાનું દવાખાનું, નિશાળો વગેરેની તપાસ કરી અને સાથે સાથે ભારતવર્ષના લોકોનાં આસ્ત્રિ અને તેમને શી શી વાતની ખોટ છે તેની પણ જાણ તપાસ કરીને ભારતવર્ષની એ વખતની અવસ્થા સંબંધી ધણું સારું જ્ઞાન મેળવ્યું. પ્રખર અવલોકનશક્તિ અને ઉંડા અનુભવને લીધે ભારતવર્ષના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના વતનીઓના જીવનનું અવલોકન કરતાં તેમને ઘણું આનંદ થતો. ફરસદના વખતમાં એ ભારતના અત્યંત પ્રાકૃતિક સૌંદર્યનાં ચિત્ર દાઢતા અને એ ચિત્રોદાર ભારતવર્ષ ઉપરનો પોનાનો અનુરાગ પ્રગટ કરતા તેમણે જનસેવાનાં અમૂલ્ય કાર્યોદારા ભારતપ્રેમને પવિત્ર આપ્યો છે, એટલું જ નહિ પરંતુ ચિત્રકલા-દાતા પણ તેમના હૃદયને એ ઉડે બાવ પ્રગટ કર્યો છે. અમદાવાદ શહેરમાં જ ભારતવર્ષના કંવાના કામેની પદ્ધતિ એમણે નક્કી કરી ભારતવર્ષના સંદેશવર્ત્તમા એ જ વિષયે આટે આવે છે તેની તેમને દે.દી પાઠી મજબ હતી. પ્ર.ચીન ક.ગમાં ભારતવર્ષમાં

કેટલાક સુખર, નાની વયના હેલીબાનું વિદ્યાળ વગેરે કેટલાંક મનુષ્ય કાર્ય કરીને ઇંગ્લેંડ પાછાં સંભાળ્યાં. ઇંગ્લેંડ ગયા પછી પણ ઉપર જણાવેલા વિષયોમાંથી ભારતના ગવર્નર જનરલ, મુંબઈના ગવર્નર અને ભારતના આગેવાન ઉત્સાહી લોકો સાથે મતવ્યવસ્થા ગણાવ્યો અને દાખલાદલીલ સાથે અરજી આપીને ગવર્નમેન્ટનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેમણે વિચાર્યું કે, ભારતવર્ષના ઉત્સાહી પુરુષો એ સંજોગથી ગવર્નમેન્ટને અરજી આપશે તો એ કાર્ય આરા સમયમાં પાર પડવાનો સંભવ છે. તેમની સલાહ મુજબ આદીને ભારતના સુખ્ય સુખ્ય ઉમેશી પુરુષોએ સરકાર આગળ સંકેતવાળીની આવશ્યકતા સંજોગથી એક નિવેદન પત્ર મોકલ્યો. એ નિવેદનનું કૃષ્ણ એ ગયું કે, સરકારે નોર્મલ સ્કૂલની સ્થાપના સાફ દર વર્ષે રૂ. ૫૦૦) રૂપિયાની રકમની મંજૂરી આપી. મેરી કાર્પેન્ટર એ શુભ સમાચાર સાંભળીને ઇંગ્લેંડમાં અત્યંત પ્રસન્ન થયાં. એમની આશા હવે વધતી ગઈ. તેમણે એ શુભ કામને જલદી હાથમાં લેવાનો સીકેળવણીના પ્રિમાયતીઓને આગ્રહ કર્યો.

લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટનું પદ-ગ્રહણ

ઈ. સ. ૧૮૬૮ ની ૭ મી નવેમ્બરે મેરી કાર્પેન્ટર પાછાં ભારતવર્ષમાં પધાર્યાં. ભારતવર્ષમાં આવીને ફિમેલ નોર્મલ સ્કૂલનું કોઈ નામનિશાન નહિ જણાયાથી સરકારની મદદથી તેમણે પોતે મુંબઈ શહેરમાં એ પ્રકારની નિશાળ કાઢી અને તેનાં લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટનું પદ પોતે સ્વીકાર્યું; તેમના આ મહાન દૃષ્ટાંતથી પ્રેરાઈને ઘણા લોકો સીશિક્ષણના કાર્યમાં અગ્રેસર થયા અને કેટલીક કન્યાશાળાઓ પણ સ્થાપવામાં આવી. તેમના પ્રયત્નથી કેટલીક દાનશીલ મહિલાઓએ અને ધનવાન પુરુષોએ એ નિશાળોને નાણાંની મદદ આપવાનું કળૂલ કર્યું, પરંતુ ઘણા પરિશ્રમને લીધે ફરીથી તેમનું સ્વાસ્થ્ય બગડ્યું અને તેમને પાછાં ઇંગ્લેંડ જવાની ફરજ પડી હતી.

૯-ચોથી વાર ભારતવર્ષમાં પધારવું

ઈ. સ. ૧૮૭૫ માં મેરી કાર્પેન્ટરે છેલ્લી વાર ભારતવર્ષમાં આગમન કર્યું. આ વખતે ભારતવર્ષની કેટલીક સ્ત્રીઓની અવસ્થા પહેલાં કરતાં ઉત્તર જોઈને તેમને અત્યંત આનંદ થયો. આપણા દેશમાં મીલોમાં અને કારખાનાંઓમાં જે મજૂરો

કામ કરે છે તેમની અવસ્થા પહેલાં ઘણી યોગ્યનીય હતી. ઘણી નાની વયનાં બાલકબાલિકાઓ પણ બોમાં કામ કરતાં અને મોટી ઉંમરના મજુરોને ગજા ઉપરાંત મહેનત કરવી પડતી. એમ છતાં પણ એમને પૂરતી મજુરી મળતી નહિ. મેરી કાર્પેન્ટર મુંબઈ, અમદાવાદ પગેદે શહેરનાં કારખાનાંઓમાં જઈને ત્યાંના મજુરોની સ્થિતિ જાતે જોઈ આવી. તેમની દુર્દશાથી તેમનું ચિત્ત ઘણું બધીત થયું અને પાંચ વર્ષનાં તથા તેની અંદરનાં બાળકોને નોકર નહિ રાખવાનો અને પુખ્ત વયના મજુરો પાસેથી પણ ગજા ઉપરાંતની મજુરી નહિ કરાવવાનો કાયદો ઘડાવવા ચત્ન કરવા લાગ્યાં. મુંબઈ શહેરની કાપડની મીલોમાં કામ કરનારાં બાલક-બાલિકાઓને બહાવવાનો ખંદોબસ્ત કરવાનો તેમના માલિકોને ઉપ-દેશ આપ્યો. એ જ્યાં જ્યાં જતાં ત્યાં ત્યાં કેદખાનાના કેદીઓ અને કારખાનાના મજુરોના કામ કરવાનો સમય નક્કી કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં. એ જાણતાં હતાં કે, ઇંગ્લેન્ડની માફક ભારતવર્ષમાં પણ કાયદા-મારફતે કારખાનાનાં બાલકબાલિકાઓના શિક્ષણને ખંદોબસ્ત અને મજુરોને મહેનત કરવાનો સમય નક્કી નહિ થાય તો તેનું પરિણામ ઘણું ખરાબ આવશે. એવા વિચારથી તેમણે હિંદુસ્તાનના સેક્ટરી ઑફ સ્ટેટ આગળ પોતાના વિચારોનું પ્રયોજન સાબીત કરી આપીને એક અરજી મોકલી અને તેમના ચત્નથીજ વાસ્ત-સરકારે 'ફેક્ટરી એક્ટ' (કારખાનાનો કાયદો) પસાર કર્યો.

કેદખાનાની સુધારણા

મેરી કાર્પેન્ટરે જે બધાં પદોપકારી કાર્યો કર્યાં હતાં તેમાં ભારતનાં કેદખાનાંઓની સુધારણા એ ઉલ્લેખ કરવા યોગ્ય મુખ્ય બનાવ છે. ચોરી, ઘાડ અથવા ખરાબ આલસલજીને માટે સરકાર તરફથી સજા લોગવતા કેદીઓ ઉપર પણ મેરી કાર્પેન્ટરે મધુમય સ્નેહનો સંચાર કર્યો હતો. એ એવાં કરુણ દૃશ્યનાં અને લામા-શીલ રમણી હતાં કે, કાશગારવાળીઓ પણ તેમની દષ્ટિમાં લામાને પાત્ર ગણાતા હતા. એ સમજતાં હતાં કે, અપરાધીઓને કેવળ સખ્ત સજા કર્યાથીજ તેમનું ચરિત્ર સુધરશે નહિ. તેમને ધર્મ અને નીતિનું શિક્ષણ આપીને ચરિત્રવાન બનાવવાની આવશ્યકતા છે. તેમની તંદુરસ્તી સુધારવા શિક્ષણ તથા જ્ઞાનોન્નતિને માટે ખંદો-બસ્ત કરવામાં મેરી કાર્પેન્ટરે મનને પડાવ્યું.

કારાગૃહની ઉન્નતિ કરવા સંબંધી તેમણે ભારત સરકાર આગળ કેટલીએ વાર અરજીઓ આપી. પહેલાં તો કેદીઓને માટે એક જૂદા શયનગૃહના અભાવ ઉપર કર્તાકારવતાઓનું ધ્યાન ખેંચ્યું. જૂદાં જૂદાં શયનગૃહો ન હોવાથી એક એક ચોરડીમાં લગલગ ચાળીસ પચાસ કેદી સાથે સૂઈ રહેતા. બીજું યોગ્ય શિક્ષકના તાબામાં રાખીને કેદીઓને શિક્ષણ આપવાની આવશ્યકતા સાબીત કરી આપી. ત્રીજું, તેમણે જણાવ્યું હતું કે, સ્ત્રીકેદીઓની અવસ્થા સુધારવી જોઈએ, તેમને યોગ્ય શિક્ષણ આપવું જોઈએ, તેમને માટે લિંગ લિંગ શયનગૃહનો બંદોબસ્ત હોવો જોઈએ અને સ્ત્રીકાર્યાધ્યક્ષની દેખરેખ નીચે તેમને રાખવાની વ્યવસ્થા થવી જોઈએ.

ઈ. સ. ૧૮૭૨ માં દુનિયાનાં કારાગારોની ઉન્નતિ કરવા સંબંધી વિચાર ચલાવવા ઇંગ્લેંડમાં એક આંતર્જાતીય કોંગ્રેસ એકઠી થઈ. મેરી કાર્પેન્ટરે કારાગારની ઉન્નતિ સંબંધી ચોતાની સૂચનાઓ લખી કાઢીને એ કોંગ્રેસમાં એક નિબંધ વાંચ્યો. એ વિષયને માટે જે જે જનહિતૈષી મહાત્માઓની સાથે તેમને પત્રવ્યવહાર થયો હતો, તેમની સાથે આ કોંગ્રેસમાં સાક્ષાત્ પરિચય થયો. એ બધાએ મેરી કાર્પેન્ટરનો ઘણા આદરપૂર્વક સત્કાર કર્યો અને તેમણે કરેલી કારાગાર-સુધારણાના પ્રસ્તાવનું સમર્થન કર્યું. ત્યાર પછી થોડા સમયબાદ અમેરિકાના કારાગારની અવસ્થા જોવા સાડે એ અમેરિકા ગયાં. અમેરિકામાં પણ ભારતની સ્ત્રીશિક્ષા તથા સાધારણ અવસ્થા સંબંધી તેમણે ઠેકાણે ઠેકાણે ભાષણો આપ્યાં હતાં.

મેરી કાર્પેન્ટરે છેવટે ભારતવર્ષમાં પધારીને ભારતનાં મુખ્ય મુખ્ય નગરોની મુલાકાત લીધી અને સ્ત્રીશિક્ષણ તથા કારાગારની અવસ્થાસંબંધી એક વિવરણ લખીને લૉર્ડ સેલ્સબરી આગળ રજૂ કર્યું. તેમણે કારાગારસંબંધી જે વિવરણ લખી મોકલ્યું હતું તે બીજેજ વર્ષે પાર્લામેન્ટમાં વિચાર માટે ઉપસ્થિત થયું. નાની વયનાં અપરાધીઓને સુધારવા સાડે એક વિદ્યાલયનું પ્રયોજન છે એવી તેમણે જે સૂચના કરી હતી તે ઈ. સ. ૧૮૭૬ માં ભારત સરકાર તરફથી કાયદાના રૂપમાં અમલમાં આવી. વર્તમાન સમયમાં ભારતવર્ષના કેદીઓની અવસ્થામાં જે કાંઈ સુધારો જણાય છે અને ભારતવર્ષમાં જે થોડાં ઘણાં સુધારક વિદ્યાલયો સ્થપાયાં છે, તેનું મૂળ મેરી કાર્પેન્ટર હોઈને તેનો બધો યશ તેમનેજ છે.

૧૦-મૃત્યુ

ઈ. સ. ૧૮૭૭ માં ૭૦ વર્ષની વયમાંથી પણ મેરી ટાપેન્ટર, નવીન તેજ અને સતત ઉત્સાહપૂર્વક બધાં કામકાજ નિયમ અને પદ્ધતિસર કર્યે જતાં હતાં. બાદતબની શ્રીઓનો ઉન્નતિની ચિંતા તેમના દૃષ્ટિમાં હોયી ઘડી શુધી કાયમ હતી. ઈંગ્લેન્ડની મહિલાઓ પણ પુરુષોની માફક પાલોમેન્ટમાં મત આપી શકે તેને માટે પણ તેમણે યત્ન કર્યો હતો. માફક પદાર્થોના નિરોધ કરવા સાથે જ સલામો સ્થાપવામાં આવી હતી તેમાં મેરી ટાપેન્ટર ખરા દિલથી સામેલ થતાં હતાં. માનવચરિત્રની ઉન્નતિ કરવા સાથે જ હોલચાલો થઈ હતી, તે સર્વમાં તેમણે ભાગ લીધો હતો અને અસાધારણ હોશિયારીથી એ બધી હોલચાલોને સફળ કરી હતી. એજ વર્ષમાં એમણે પરલોકગમન કર્યું. ૧૪મી જુનને દિવસે બધા કામકાજથી પરવારોને પાલોમેન્ટના સભાસદો સાથે પરોપકારી કામેને લગતી વાતચીત કરીને તથા કામળપત્ર લખીને રાત્રે શયન કરવા ગયાં. બીજે દિવસે સવારે તેમની જીવંત, ઉત્સાહ-પૂર્ણ તેજોમય મૃતિ કોઈ જોઈ શક્યું નહિ. તેમનો અમર આત્મા તેમના નશ્વર દેહને ત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો હતો.

૧૧-મેરી ટાપેન્ટરની સમાધિ

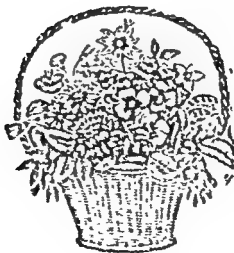
પ્રાતઃકાળમાં આ દુઃખજનક સમાચાર ચારે દિશામાં પ્રગટ થઈ ગયા. તેમના જોકાએક મૃત્યુના સમાચાર સાંભળીને તેમનાં ફનેહીઓ જોકદમ શોકમગ્ન થઈ ગયાં. અનાથ, દીન, હરિદ્ર લોકો પોતાને માતૃદીન થયેલાં ગણીને આર્તનાદ કરવા લાગ્યાં. તેમના મૃત્યુસમાચાર તારમારકો ભારતવર્ષ અને અમેરિકા મોકલી આપવામાં આવ્યા. તેમના મરણથી ઈંગ્લેન્ડ, અમેરિકા અને ભારત-વર્ષના લોકો ઘણા દુઃખી થયા હતા. મેરી ટાપેન્ટરના મૃત્યુના ચાર દિવસ પછી એટલે ૧૮ મી જુનને બુધવારે 'અનેલવેલ'ના સમાધિસ્થળમાં તેમનાં માતા અને પ્રિય ભગિનીએ નાના સમાધિ-મંદિરની પાસે ઘણા મોટા સમારોહસહિત તેમના નશ્વર દેહને ભૂમિમાં પધરાવ્યો હતો. ઘણાં બંધુબાંધવ, ધની, નિર્ધન, બાલકબાલિકા એકઠાં થઈને મહાસમારોહપૂર્વક શ્રેણીબદ્ધ થઈને કુમારી ટાપેન્ટરના શબને સમાધિસ્થળમાં લાવ્યાં હતાં. એ શોકાત્ લોકશ્રેણીમાં ઈંગ્લેન્ડ દેશ ઉપરાંત અનેક દેશના લોકો હતા. જ્યારે તેમનો મૃતદેહ મહાત્મા રાજા રામમોહન રાયના ગૌરવ-મંડિત

સમાધિમંદિર આગળ પહોંચ્યો, ત્યારે ભારતવર્ષનાં બે નાનાં બાળકો એકબીજાના હાથ પકડીને રોતાં રોતાં તેમની સાથે જતાં ઘણાંઓના બેવામાં આવ્યાં હતાં.

મેરી કાર્પેન્ટરનું લાંબું કર્મમય જીવન ૭૦ વર્ષની વયે આ પ્રમાણે સમાપ્ત થયું.

તેમના મૃત્યુ પછી તેમનું અમૂલ્ય સ્મરણ બાળવી રાખવા સારૂ મનુરવર્ગનાં બાળકો માટે બે આશ્રમ સ્થાપવામાં આવ્યા.

કુમારી મેરી કાર્પેન્ટરે મૃત્યુદિવસ સુધી કામ કરવાનું અંધ ક્યું નહોતું. કેવું આશ્ચર્યકારક, અવર્ણનીય, કર્મમય જીવન! છેવટેના દિવસ સુધી કામ, કામ ને કામ! કેવું જ્વલંત દષ્ટાંત! તેમણે ઇચ્છા કરી હોત તો કોઈ કુળવાન, વિદ્વાન અને ધનવાન પુરુષ સાથે લગ્ન કરી સુખસાહેબીમાં જીવન ગાળી શકત; પરંતુ તેમણે એવું ન કરતાં આખી જીંદગી સુધી કુમારી રહીને, સેંકડો પ્રકારના અત્યાચાર, વિદ્વેષ અને દુઃખોને જરા પણ ગણકાર્યા વગર પારકાંઓને માટે જ જીવન ગાળવાનું પસંદ કર્યું હતું. ઈશ્વર ઉપર અને તેનાં સંતાન મનુષ્યો ઉપર કેવો ઉંડો પ્રેમ ! એ પ્રગાઠ પ્રેમથી પ્રેરાઈને તેમણે પોતાના સુખને તુરંત ગણ્યું હતું અને બીજાંઓનાં સુખને સારૂ જ પ્રાણ સમર્પણ કર્યો હતો.

સાધ્વી કાંવ

૧-આસ્થાવર્યા, માતૃભક્તિ અને ગૃહકાર્ય

કુમારી ક્લૅન્સિસ કૅળ બુદ્ધિશાળી હોઈ તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર તેમનો આધ્યયનકારક કાળુ હતો. એ સારાં લેખક તથા અંધકાર હતાં. તરુણ વયમાંજ તેમનું હૃદય ધર્મજિજ્ઞાસાથી વ્યાકુળ થયું હતું. ઇંગ્લેંડ અને અમેરિકાના અનેક ધાર્મિક તથા વિદ્યાન પુરુષો એમના પ્રત્યે શ્રદ્ધા પ્રગટ કરતા. આપણા દેશની પ્રાણસમાજની સાથે પણ તેમને ઘણો ગાઢો સંબંધ હતો.

કુમારી કૅળનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૨૨ ની ૪ થી ડિસેમ્બરે ઇન્ડિયન શહેરમાં થયો હતો. એમના પિતા ચાલ્સ' કૅળએક સારા કુટુંબના માણસ હતા. ભારતવર્ષ જોવાને મદ્રાસ આઝ્યા હતા. ત્યાં સ્થાન્યવિભાગમાં એમને એક નોકરી મળી હતી. ત્યાં ફેટલોક સમય સેવા કર્યા પછી એમણે વિલાયત જઈને લમ કર્યું હતું. કુમારી કૅળની માતાનું નામ ક્લૅન્સિસ કૅન્વે હતું. તેમનું મુખ ખીલેલા મુખસમાન મુંદર હતું. કુમારી કૅળનો જે પ્રેમ આ માતા ઉપર હતો તેટલો સંસારમાં ખીજ કોઈના પણ ઉપર નહોતો. એ આત્મચરિત્રમાં લખે છે કે:-

“મારાં માતૃશ્રીનો નર સ્વભાવ, કોમળ પ્રકૃતિ તથા તેમની વર્તણૂક અને વાતચીત ઘણાં સ્વાભાવિક હતાં; જનનીના અનેક સંશુદ્ધેને લીધેજ તેમની ચક્તિ મારા જીવન ઉપર પોતાની સત્તા સલાવી નહીં હતી માતાનું લાવણ્યમય નિર્માળ મુખ મને ફેટલું બધું મુંદર લાગતું હતું. ફૂટલી ચકું છું કે, એ નિરૂપમ માતૃ-મૂર્તિના દર્શનથીજ અને સોથી પ્રથમ સૌંદર્યનો અનુભવ થયો હતો. એટલા માટે હું વારં વાર એ માતાના મુખ આમું જોઈને બોલી ઉઠતી કે “મા! તમે કેવાં મુંદર છો.”

“મા એ સંભળીને દસતાં, સ્નેહના આવેશમાં આવી જઈને મારા મુખનું મુજબ કરવા અને દહેવાં ‘વહાલી કન્યા! તું મને

“નાની વયમાંથીજ હું ભણવાગણવામાં, ઘરના કામકાજમાં તથા નાના ભાઈઓની દેખરેખમાં ગુંથાઈ હતી. પૈસાટકાની ચિંતા મારે કદી કરવી પડી નહોતી. મેં જાણ્યાવસ્થાથીજ ઇસુની પ્રાર્થનાનું અનુસરણ કર્યું છે. ધનસંપત્તિને સારૂં મારૂં ચિત્ત કદી વળખાં મારતું નથી. ઇશ્વરની જે ઇચ્છા હોય તેનાથીજ મારૂં જીવન પૂર્ણ થાઓ.”

કુમારી કૌળની ઉંમર જરા વધી, એટલે એમને નિશાળે એસા-
ટવામાં આવ્યાં. એમને બોર્ડિંગ હાઉસમાં રહેવું પડતું. એ સમયમાં એમના દેશમાં પણ ઓકરીઓની નિશાળો તથા બોર્ડિંગ હાઉસની અવસ્થા બહુ સારી ન હતી. એટલે બોર્ડિંગનો નિવાસ એમને ક્યો નહિ. એ વિષે એક બનાવનો અમે ઉલ્લેખ કરીશું. કુમારી કૌળ જે બોર્ડિંગમાં રહેતાં હતાં ત્યાં ધર્મના શિક્ષણની કોઈ સારી વ્યવસ્થા ન હતી. એ એકલાં એક જોરડામાં બેસીને ભક્તિપૂર્વક ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરતાં. એ એક દિવસ એવી રીતે પ્રાર્થના કરી રહ્યાં હતાં, એવામાં બોર્ડિંગની એક કન્યા આવીને તેમને કહેવા લાગી “અલી કપડી! ઉઠ, રહેવા દે તારી પ્રાર્થના. ચાલ, હમણાં ને હમણાં ઉઠ. જો ફરીથી કદી પ્રાર્થના કરી છે તો તને મારીશ.” એ ઓકરીની વાત સાંભળીને કુમારી કૌળ તો અવાકજ થઈ ગયાં. એમણે મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે, હવે તમે તે થશો તોપણ હું આ બોર્ડિંગ હાઉસમાં નિવાસ નહિ કરું અને આ નિશાળમાં અભ્યાસ પણ નહિ કરું. ઇ. સ. ૧૮૩૮માં છાત્રનિવાસનો ત્યાગ કરીને એ ઘેર પાછાં ગયાં. એ વખતે એમની અવસ્થા સોળ વર્ષની હતી. એમણે ઘર આગળજ ઝીંક ભાપાનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. ઇતિહાસ તથા ‘બ્લેટોનું’ દર્શનશાસ્ત્ર શીખવાને પણ તેમનું ચિત્ત આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયું. એ વખતે ઘરકામનો બધો બોલો તેમને માથે નાખવામાં આવ્યો હતો અને એ બોલો તેમણે આનંદથી ઉઠાવ્યો હતો.

કુમારી કૌળે જણ્યું છે કે:—“મને ધર્મનું શિક્ષણ સૌથી પહેલું માતૃપિતા પાસેથી મળ્યું છે. મને બરોબર યાદ છે કે, હું માતાની સાથે બેસીને પ્રાર્થના કરતી. પિતાની આગળ ધર્મસંગીત ગાતી. રવિવારને દિવસે અમારા ઘરમાં કોઈને પણ ધર્મપુસ્તક સિવાય બીજું કોઈ ચોપડી વાંચવા દેવામાં આવતી નહિ. દરરોજ પ્રાતઃકાળે અમારા ઘરમાં પુસ્તકાલવવાળા જોરડામાં ઉપાસના થતી. ઉપાસ-
ના થઈ રહ્યા પછી ધર્મસંઘનો પાઠ થતો. ત્યારપછી ધર્મસંબંધી

વાતચીત થતી. ધર્મચર્યા મને ગહુજ ગમતી હતી. નાની વયથી તેમાંથી આનંદ મેળવતી હતી. ઈશ્વરનો પવિત્ર ભાવ મારા ચિર પોતાની તરફ ખેંચતો. મને યાદ છે કે, એક દિવસ એ ભાવની વે કવિતા વાંચીને હું આનંદમાં ઘેલી થઈ ગઈ હતી. ”

કુમારી કોળનાં જે સ્નેહમયી માતાએ પોતાના ચારિત્ર સૌંદર્ય તથા હૃદયના માધુર્યવડે ધરને મધુમય કરી દીધું હોય તેમને કરુણામય પ્રભુએ હવે પોતાની પાસે બોલાવી લીધાં. સંખંધી કુમારી કોળે પોતાના આત્મચરિત્રમાં લખ્યું છે કે:— “સમયમાં મારાં માતૃશ્રીનું મૃત્યુ થયું. હું માતાને જેટલું ચાહું તેટલું બીજા કોઈને ચાહતી નહોતી. માતા પણ બીજા કોઈ સંત નને મારા જેટલું ચાહતાં નહોતાં. માતાના મૃત્યુ પછી મને એ લાગતું, કે તેમનું જીવન હવે કોઈ પણ સ્થાને નહિ હોય. એ વખતે મારી માન્યતા એવી હતી કે મૃત્યુ પછી કંઈજ રહેતું નથી. હાથ આ સંસારમાં જે મને સૌના કરતાં વધારે વડાલી હતી, તેનો તદ્દન અંત આવી ગયો ! હું એ માટે ગહુ શોક કરવા લાગી, પણ પછે ઈશ્વરનો મંગળભાવ ઝળકવા લાગ્યો. મને વિચાર આવ્યો કે માતૃ સન્મુખ અનેક કર્તવ્યો છે. જે બીજાઓની ખાતર હું કંઈ પણ કરી શકું તો મારા જીવનનાં સઘળાં દુઃખ અને કલેશ આલ્યાં જશે હવેથી ધરનો બધોજ વહિવટ મેં હાથમાં લીધો. પિતાજીની પણ મારેજ સેવાચાકરી કરવી પડતી. મારા ગામમાં એક નિશાળ હતી એ નિશાળ મારા ધરથી એક માઇલ છેટે હતી. હું એ નિશાળમાં અઠવાડીઆમાં ત્રણ દિવસ ભણાવવા જતી. અમારી પડોશનાં જે ગામડાંઓનાં માંદાં લોકોની સેવા કરતી અને ભૂખ્યાંઓને અન્નની મદદ આપતી. ”

દર્શનશાસ્ત્રનું અવલોકન કરવાથી કુમારી કોળને પરકાળના સંખંધી સંશય ઉત્પન્ન થયો હતો; પણ મહાત્મા થિયોડર પાકેટે તેમને એક પત્ર લખ્યો. એ વખતે એ મહાત્માનો એક ઉત્તર ઉપદેશ પણ તેમના હાથમાં પહોંચ્યો. એ ઉપદેશ વાંચવાથી એ ધર્મશીલા સાધવીને પરકાળના વિષયમાં કંઈ પણ સંશય રહ્યો નહિ. પોતાની એ સમયની અવસ્થા વિષે એ લખે છે કે:— “જે વખતે આત્માના અમરત્વ ઉપર વિશ્વાસ ઉપજ્યો, તે વખતે મને દેટલો બધો આનંદ થયો હતો ! દેટલી બધી શાંતિ વળી હતી ! હું વિચારવા લાગી કે, મૃત્યુથી માતૃશ્રીનું જીવન કંઈ સમાપ્ત નથી

થઈ ગયું. એ તો હજી પણ હયાત છે, અને મને ચાહે છે. મારી અવસ્થા ચાલીસ વર્ષની થઈ ત્યાંસુધી મારા જીવનની એક મુખ્ય આકાંક્ષા એ હતી કે મૃત્યુ પછી માતાની સાથે ફરીથી મેળાપ થાય.”

૨-જ્ઞાનની ઉન્નતિ અને સાહિત્યચર્યા

કુમારી દાંબે આખું જીવન જ્ઞાનના અભ્યાસમાં ગાળ્યું હતું. સાહિત્ય, ઇતિહાસ અને દર્શનશાસ્ત્રનું-ખાસ કરીને ‘તત્ત્વવિધાનું’ એમને ગાઢ જ્ઞાન હતું. તેમણે ઉત્તમ ગ્રંથો રચ્યા છે.

કુમારી દાંબેના પિતાજીના ઘરમાં એક મોટું પુસ્તકાલય હતું. એમાંના સર્વોત્તમ ગ્રંથોએ તેમના મન ઉપર પોતાનો પ્રભાવ સારી પેઠે જમાવ્યો હતો. બાળ્યાવસ્થાથીજ પુસ્તકાલયમાંનાં પુસ્તકો ફેંદતાં ફેંદતાં અભ્યાસની ઇચ્છા તેમનામાં પ્રગળ થઈ પડી હતી.

કુમારી દાંબે નિશાળ છોડ્યા પછી શ્રીક ભાષા શીખવાનો અને ઇતિહાસના ગ્રંથો વાંચવાનો આરંભ કર્યો હતો. પૂર્વ ચિંત દઇને ચાર વર્ષ સુધી એમણે ઇતિહાસનો અભ્યાસ કર્યો હતો. ત્યાર પછી પૃથ્વીના મોટા મોટા લેખકોમાંથી જેટલાંનાં ઉત્તમ પુસ્તકો એકઠાં કરવાનું તેમનાથી બની શક્યું, તે બધાં વાંચી નાખ્યાં હતાં. એ ઉપરચોટીઉં વાંચનારાં ન હતાં; પણ ગંભીર ભાવપૂર્વક સારવાળા ગ્રંથો એકે એકે વાંચતાં, વાંચ્યા પછી એ વિષય ઉપર વિચાર કરતાં અને તેના ભાવસમુદ્રમાં ડૂબદી લગાવીને પ્રવીણ તારાની પેઠે એ રત્નોને શોધતાં; અને ખરેખર, તેમને રત્ન મળી આવતાં. પોતાની મનનશક્તિ દ્વારા અત્યેક ગ્રંથમાંથી સત્યનો ઉદ્ધાર કરીને એ પોતાની નોંધપોથીમાં લખી રાખતાં. કોઈ પંડિત કદાપિ કોઈ મોટા ગ્રંથવિષે પ્રશ્ન પૂછતો કે “ફલાલો ઉત્તમ વિષય કયા આધ્યાયમાં લખેલો છે?” તો કુમારી દાંબે પોતાની નોંધપોથીમાં જોઇને એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં.

કુમારી દાંબે જ્યારથી ઇંગ્લેંડમાં જઈને વાસ કર્યો ત્યારથીજ વિશેષ પ્રકારે તેમની સાહિત્યચર્યાનો આરંભ થયો. એ વખતમાં એ મોટી મોટી સભાઓમાં સામેલ થતાં. મોટા મોટા પંડિતો અને ધાર્મિક પુરુષો સાથે એમનો વાર્તાલાપ થતો. ઇંગ્લેંડ અને અમેરિકાનાં પ્રસિદ્ધ દૈનિક અને સાપ્તાહિક પત્રોમાં એમના લેખો પ્રગટ થતા. એથી એમને પૈસા પણ પુરુક મળતા હતા. એ ‘એટ્સ’ અને ‘રેન્ટ્સ’ પત્રનાં સંપાદિકા પણ નીમાયાં હતાં. કુમારી દાંબે ઇંગ્લેંડમાં નિવાસ કરતાં હતાં એ સમયમાં મહાત્મા ગાંધીજી

પાઈરની અંથાવલિ પ્રગટ થઈ. એનું સંપાદનકાર્ય એમણે ઘણી ઉત્તમ રીતે કર્યું હતું. એ ઉપરાંત એમણે પોતે રચેલા કેટલાક અંથો પણ છપાવ્યા હતાં. એ વિદુષી સાધ્વી આત્મચરિતમાં લખે છે:—
 “મારા સાહિત્યજીવનનું અવલોકન કરી જોઉં છું, તો જણાય છે કે, હું એક પ્રબંધલેખિકા છું. દૈનિક, સાપ્તાહિક અને માસિક પત્રોમાં મેં જે કાંઈ લખ્યું છે, તેનો ઉદ્દેશ હતો સત્યનો પ્રચાર અને તેનું લક્ષ્ય હતું ધર્મભાવથી લોકોના મનને ઉંચે લાવવું.”

૩-ધર્મજીવન

કુમારી કોખના હૃદયમાં ધાર્મિક પિતામાતાના સુશિક્ષણને લીધે બાલ્યાવસ્થામાંથીજ ધર્મભાવ ખીલવા માંડ્યો હતો. આથી ઈશ્વરનું ચિંતન કરીને નિર્માળ આનંદનો અનુભવ કરતાં. સંસારનાં તિરસ્કાર કરવાયોગ્ય પાપો અને હલકા પ્રકારના ભાવો કોઈ દિવસ તેમના હૃદયને સ્પર્શ કરી શક્યા નથી. કુમારી કોખનું જીવન ગુલાબના પુષ્પ જેવું હતું. એમણે છેવટ સુધી કુમારીજીવન ગાળ્યું હતું. કર્મક્ષેત્રમાં પુષ્કળ લોકોના સમાગમમાં આવ્યાં હતાં, અને પોતાના ધર્મજીવનથી અનેક લોકોનાં મન ઉપર ઉત્તમ અસર કરી હતી.

કુમારી કોખે તેમના પ્રારંભિક ધર્મજીવન વિષે આત્મચરિતમાં લખ્યું છે કે:—“ ઈશ્વર સર્વદર્શી અને વિચારક છે. એ વાતનો સર્વદા મારા મનમાં અનુભવ થતો. ઈશ્વર આપણા ગુપ્તમાં ગુપ્ત વિચાર અને કામકાજ જુએ છે એવી દૃઢ સમજણપૂર્વક હું ચાલતી હતી અને બધાં કામકાજ કરતી હતી. ઈશ્વરની આગળ કૃતજ્ઞતાથી મસ્તક નમાવવું એ મારા સ્વભાવનો એક વિશેષ ભાવ હતો. ઈશ્વર મારા ઉપર અગાધ દયા કરી રહ્યો છે, એજ વિચાર મારા મનમાં આવ્યા કરતો અને અંતરની કૃતજ્ઞતા ઈશ્વર તરફ જ દોડતી. હું પોકારી પોકારીને કહી શકું છું કે, હું જ્યારથી નાની છોકરી હતી, ત્યારથીજ ઈશ્વરને ઘણું ચાહતી હતી. * * અંતરમાં આનંદ અનુભવવા માટે હું ઈશ્વરને પુકારતી ત્યારે મારા મનમાં અપાર આનંદ ઉછાળા મારતો અને મને એવું લાગતું કે જાણે એક રહસ્યપૂર્ણ નૂતન જીવન મારા અંતરમાં રહેલું છે. મારા મનનો ભાવ મારાં માતા ઘણી સારી રીતે સમજી શક્યાં હતાં. * * હું ઉંડા આધ્યાત્મિક ભાવથી ભરેલા અંથો વાંચતી. મને ઠીક યાદ છે કે, એક દિવસ પિતાજી મને એક દાખલો ગણવાનો આપીને, મારા લાઈઓને એક ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ-

શ્રેષ્ઠ વાંચી સંભળાવતા હતા. હવે મારું મન દાખલામાં ઘાંટાયું રહે દો હું તો એ શ્રેયની વાતો સાંભળવા લાગી. x x હું થણી વખત છાનીમાની બાઈબલ અને એક બીજી સારી યોષ્ટી વાંચતી. બાઈબલ હું ઉત્તમરૂપે મુખજી શકતી, એવું નહોતું; પણ મને એમ લાગતું કે એને વાંચ્યાથી હું ઈશ્વરની તરફ આગળ વધી રહી છું. અનેક રાત્રિઓ બાઈબલને હું ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરતી; ઇસુખ્રિસ્તની દશ આશાઓ અને ઉપદેશ વાંચતી. મેં મારી-મેળે પોતાની જાન સારૂ કેટલાક કઠોર નિયમ ઘડી રાખ્યા હતા અને તેનું પાલન કરવાને ધન્ય કરતી. નિયમ ભંગ થવાથી મારે પોતાના ન્યાયાધીશ ધણું પડતું અને એના દેસલામાં જે સજા લોગવવી હતી, તે થણી મંજૂર હતી. ”

કુમારી કાળને સૌથી પ્રથમ જે ઈશ્વરાનુભૂતિ યદ્ય હતી તે વિષયમાં એ પોતે લખે છે કે:—“માતાના જન્મદિવસે હું ઉદ્યાનમાં પુષ્પ વીણવા ગઈ હતી. એ વખતે ચારે તરફ ચમત્કારી દૃશ્ય હતું. એવું લગતું કે જાણે પ્રત્યેક પદાર્થ ઈશ્વરના આવિર્ભાવથી પરિપૂર્ણ છે, અને મારા હૃદયમાં આનંદજ્ઞ આનંદ છવાઈ રહ્યો છે ! એ અનુભવ, એ સાક્ષાત્કારને સારૂ મેં ઈશ્વરને કેટલોએ ધન્યવાદ આપ્યો હતો; પરંતુ થણી વાર ધન્યવાદ આપ્યા છતાં પણ મને તૃપ્તિ મળી શકી નહિ. ”

કુમારી દાખના પિતા બૂના વિચારના ખ્રિસ્તી હતા. પહેલી વયમાં કુમારીને પણ એ ધર્મ ઉપર પ્રભાવ વિદ્યાસ હતો, પરંતુ સત્તર વર્ષની વયે એ વિદુષી નારીનો ખ્રિસ્તી ધર્મ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રહી શક્યો નહિ. દર્શનશાસ્ત્ર, વિજ્ઞાન અને ધર્મનાં ઉંચાં તરવેની આલોચના કરતાં કરતાં તેમનું મન નિરાકાર, અનંતસ્વરૂપ પ્રેમમય અને સુકૃતિદાતા ઈશ્વરની તરફ ખૂંટવા લાગ્યું; પ્રચલિત ખ્રિસ્તી ધર્મના અનેક મત બાબત તેમના મનમાં શંકાઓ ઉત્પન્ન થઈ. એ વિષયમાં તેમણે આત્મચરિતમાં લખ્યું છે:—

“હું સોળ વર્ષની વયે છાત્રનિવાસનો ત્યાગ કરીને ઘેર આવી. સત્તર વર્ષની વયે જીવનમાં પરિવર્તન શરૂ થયું. એ વખતે મારા જીવનનું સુખ્ય લક્ષ્યજ્ઞ ધર્મ હતું. બાઈબલનો પાઠ કરીને હું પુષ્કળ આનંદ અનુભવતી. ઉનાળામાં એક એક દિવસમાં આખું બાઈબલ વાંચી નાખતી. મને સાને પેઠે યાદ છે કે, બાઈબલની કોઈ પણ કથા વ્યાખ્યાની મારા હૃદયને સ્પર્શ કરી શકતી નહિ અને

મને ૧ મારા કુલવળની મુકાબુ કરીને એ જ મને એ દેવદાસ દેવદાસ
 દીધા નહિ, આ વિશાળ વિશાળ આજ ને એ જ મને એ જ મને એ જ
 પરમાત્મા સર્વત્ર વિશાળ દેવો કે, આ પાત્ર, કેવળ, કેવળ, કેવળ એને
 અધુન દેવે ને વિશાળ કે; નેના અંગત મય હજારો જ જ હજારો જ જ
 સમયે એ મને એના જ કે મને એ કે, એ જ આપણને એ કે એ જ
 આપણે હજારોની દાણ, દુઃખ કે, આપણે જ હજારો જ જ હજારો કે
 એ આપણને જ નેના દુઃખને જ જાણે હજારો જ કે, એ કે વિશાળ
 મનુષ્યના મનમાં ઉત્પન્ન થવાથી નેને કે દેવે, જ કે જ કે જ
 કે કે દેવો જ મને જાણે કે ૧ જા આ જ દેવો કે જ કે, એ જ
 વિશાળથી વિશાળ એને એ કે દેવો હજારો જ કે ૧ જા જ કે વિશાળ
 નો વિશાળ કેને કે મારી દાણ પે નેના મનમાં જ નેના કે
 અનુભવવા લાગ્યાં, તેમના અંતરમાં થાય જ એનાં જાણે જાણે
 નિરાશ થઈને એ પોતાને દુઃખી મળવા લાગ્યાં, આખરે તેમની
 વીચારી જ નેનાં કેને એ જ મને એ જાણે જાણે જાણે જાણે
 પોતે કે મારી દાણની હજારો, જાણે જાણે અને સંન્યાસુરત એને
 તેમના અંતરમાં દિવ્ય પ્રકાશ પ્રગટ થયો, ધર્મશીલા નારીના
 હૃદયમાં વિશાળ અને જાણે વિશાળ થયાં, એ હવે હંમુ ખિસ્તને
 મનુષ્યોનો સુનિદાતા અને જાણે જાણે અજાણ-કરી પણ જાણ ન
 ખાય-એવું ધર્મપુસ્તક માની શક્યાં નહિ, અનંત નરક તથા પ્રસ્તે
 જાણે જાણે જાણે તેમને જે સંશય ઉત્પન્ન થયો હતો
 તેનો ખુલાસો તો એમને કરી મળી શક્યો નહિ, પણ હવે એ જાણ-
 વાદિની થયાં; પોતાને એકેશ્વરવાદીઓના જાણેનાં એકતરીકે
 આશ્ચર્યપૂર્વક જાણે જાણે જાણે, એમના આત્મચરિતમાં એ
 વિષયનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન છે. તેનો સંક્ષિપ્ત સાર આ પ્રમાણે છે:-

“ મારી અવસ્થા વર્તમાન સમયના અજ્ઞેયવાદીઓના જેવીજ
 થઈ હતી. મનની જ્યારે એવી સ્થિતિ હતી, એવામાં એક દિવસ
 હું ઉદ્યાનમાં એક જગ્યાએ ફરતી હતી. એ સ્થાન ઘણું નિર્જન
 હતું. ત્યાં એક દૃઢિમ પહાડ હતો. હું એની પડખે બેઠી હતી. એ
 વખતે મેં મહિનો હતો. ઝીંબજાતુનો સમય હતો, કેવો ચમત્કારી
 દિવસ ! સૂર્યના સુવર્ણ પ્રકાશથી ચારે દિશાઓમાં વિચિત્ર સૌંદર્ય
 ધવાઈ રહ્યું હતું. વૃક્ષો ઉપર ખીલેલાં પુષ્પો શોભા આપી રહ્યાં હતાં.
 કેમ્પોની સુગંધથી અંતર પ્રકુલિત થતું હતું. એવે વખતે મેં મારા
 પ્રિય કવિ શેલીની કવિતા વાંચીને ઉદ્યાનમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. મારું

ઉદ્દેશ હતો. એ માણસે પોતાના જીવનની છેલ્લી ઘડીએ મને એક પ્રાર્થના કરવાનો આશ્રય કર્યો. મેં તે પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી.”

“જે ધર્મવિશ્વાસથી મારું હૃદય ઉજ્જવળ થઈ ગયું, તે ધર્મ સંબંધી હવે પુષ્કળ અંશ વાંચવાનો મેં આરંભ કર્યો. મેં જેટલાં પુસ્તકો વાંચ્યાં તેમાં ધિયોડર પાર્કરનું લખેલું ‘ધર્મવિષય વિવેચન’ પુસ્તક સર્વથી શ્રેષ્ઠ હતું. એ અંશ મારા જીવનમાં પરિવર્તન કરવામાં પરમ સહાયબૂત બન્યો હતો. એ અંશ વાંચ્યાથી મને કેટલો બધો આનંદ પ્રાપ્ત થયો હતો, તેનું વર્ણન કેવી રીતે કરું? પાર્કરનો અંશ વાંચીને હું ઉત્તમરૂપે સમજી શકી કે, ઈશ્વર મંગલમય છે, ઈશ્વરની આજ્ઞાઓ સ્વાભાવિક છે અને એમાં અલૌકિક બનાવ કંઈ પણ નથી. એ વખતથી હું ખુદ્દલી રીતે પ્રચાર કરવા લાગી કે, હું એકેશ્વરવાદી છું.”

શ્રીમ્મના પ્રચંડ તાપથી પર્વતની નદીઓની ધારા સૂકાઈ જાય છે અને વિશાળ પટ રેતીથી ભરાઈ જાય છે; પરંતુ જ્યારે પર્વતપરથી વૃષ્ટિનો જલપ્રવાહ નીચે આવે છે, ત્યારે એજ નદીઓ પુષ્કળ પાણીથી ભરાઈ જાય છે, તેમનું સૌંદર્ય પાછું આવે છે, તેમના વિશાળ પટ ઉપર તરંગો ઉછળી રહે છે, તેમના પ્રવાહ ઉપર થઇને હોડીઓ ચાલી જાય છે. અવિશ્વાસના પ્રખર તાપથી કુમારી કાળની જીવનનદી એકદમ સૂકાઈ ગઈ હતી, તેમાં અશાંતિ-રૂપી રેતીની ઝાળો ઉઠી રહી હતી, પરંતુ હવે તે જીવનતરંગિણીમાં સ્વર્ગમાંથી વિશ્વાસનો પ્રવાહ આવીને મળી ગયો. હવે એમાં ભાવનો તરંગ ઉઠ્યો. કુમારી કાળ અનેક સંશ્રામ પછી, ઈશ્વરની પાસેથી સાક્ષાત્ ભાવે સત્ય પ્રાપ્ત કરીને પરિતૃપ્ત થયાં, વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કરીને દુઃખાર્થ થયાં. હવે એમને અશાંતિ ક્યાંથી હોય ?

ધર્મશીલા સાધ્વીનો આંતરિક સંશ્રામ થતી ગયો અને ઉકળેલું હૃદય ઠંડું થયું, એ વાત ખરી; પણ હવે એમનો બહારનો સંશ્રામ શરૂ થયો. તેમના પિતાને ખબર પડી કે, છોકરીને હવે ઈસુ ખ્રિસ્ત ઉપર વિશ્વાસ નથી, એ ઘટનાવિનિયોગ થઈ છે. એકમાત્ર જ્ઞાનમય, પ્રેમમય, અનંતસ્વરૂપ ઈશ્વરજી તેના ઉપાસ્ય દેવતા છે; એ વખતે રામના પિતાને જે કલેશ ઉત્પન્ન થયો હતો તેનું વર્ણન કાળ કરી શકે નિમલે દન્યાનો ધર્મમત બદલાવવા ધણેએ પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ નેવધ્યં ગયો. હવે એમણે પુત્રીને સ્પષ્ટ દલીલો રીધું કે, તું પિતાના ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રાખતી નથી, એટલા સાફ

પિતાના ઘરમાં તારેમાટે સ્થાન નથી, તું મારા ઘરમાંથી ચાલી જા. કુમારી કૉળે તરતજ પિતૃગૃહનો ત્યાગ કર્યો. હાય ! એ પિતૃગૃહની સાથે તેમનાં કેટલાં સુખોની યાદગીરીઓ જોડાયલી હતી એ ઘરમાં એ સુખમાં ઉછર્યાં હતાં તથા ઉંચા પ્રકારનું શિક્ષણ પામ્યાં હતાં. એ ઘરમાંજ એમણે પિતાનો વિમળ સ્નેહ અને જનનીનો અનુપમ પ્રેમ લોગવ્યો હતો ! આજ પિતાના હૃદયમાં જાણ મારીને તેમને એજ ઘરનો ત્યાગ કરવો પડ્યો. પરંતુ ઉપાર શો ? ઘણું અધ્યયન કરીને, ઘણું દુઃખ વેઠીને, આંખમાંથી અને આંસુ પાડીને, ઈશ્વર પાસેથી તેમણે જે ઉજ્જવળ સત્ય અને જીવંતો જાગતો ધર્મ પ્રાપ્ત કર્યો હતો, તેનો શું એ ત્યાગ કરી શકે એમ ક્યાંથી એમનો જન્મારો વ્યર્થ ન જાય ! કુમારી કૉળ પિતૃગૃહમાંથી કાઢી મૂકાયા પછી, પોતાના એક મોટા ભાઈનો આશ્રય માં જઈ રહ્યાં. ત્યારપછી એમણે અમેરિકાના ધાર્મિક મહાત્મ થિયોડર પાર્કરને એક પત્ર લખ્યો. પાર્કરે એ પત્રના ઉત્તરમાં જે કંઈ લખી મોકલ્યું; તે અતિ ચમત્કારી, હૃદયસ્પર્શી અને ઉંડા ધર્મભાવથી ભરપૂર હતું. એ પત્રની સાથે પાર્કરનો એક ઉંડ તરવચિંતન અને દલીલોવાળો ઉપદેશ કૉળના હાથમાં આવ્યો. એ પત્ર તથા ઉપદેશ વાંચીને એ વિદુષી સાધ્વીએ ધર્મજીવનના એક ઉંચા પગથીઆ ઉપર પગ મૂક્યો. પૂર્વાકાશના રાતા રંગના અરુણની છટાની પેઠે, એક પ્રકાશ એકદમ તેમની આગળ પ્રકાશિત થયો. તેમણે એ દિવ્ય પ્રકાશમાં સત્યનું દર્શન કર્યું. એ સ્પષ્ટ સમજ શક્યાં કે, મૃત્યુથી દેહનો નાશ થાય છે, આત્માનો નાશ થતો નથી. આત્મા અમર છે, આત્માની ઉન્નતિ થયાજ કરવાની છે. એ ધર્મપરાયણ સાધ્વીને જ્યારે આત્માના અમરપણામાં અને પરકાળમાં જરા પણ સંશય રહ્યો નહિ, ત્યારે તેમના હૃદયસાગરમાં આનંદ ઉછાળા મારવા લાગ્યો. સંસારમાં એ પોતાને ઘણું ભાગ્યશાળી ગણવા લાગ્યાં.

કુમારી કૉળ નવ કે દશ મહિના ભાઈના ઘરમાં રહ્યાં. એમના ગયા પછી પુત્રીવિયોગથી એમના પિતાનું હૃદય આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયું. એમણે પુત્રીને પોતાને ઘેર પાછી આવવાને આમંત્રણ મોકલ્યું. કુમારી કૉળ પાછાં પિતાને ઘેરગયાં. એ વખતે પણ ઘરમાં કર્તાદર્તા થવાનો ભાર એમના ઉપર આવી પડ્યો. રાતદિવસ પિતૃસેવા કરીને તેમની મનોવેદના દૂર કરવાનો તેમણે યત્ન કર્યો,

જુ પોતાનો ધર્મ મત કોઈ પણ પ્રકારે છોડ્યો નહિ. નેમની મન-
નેષા અટળ હતી. નેમનો ઇન્છા અપૂર્ણ રૂપે વિવેકને મનુષ્યની દગી
કે કાંઈ મિથ્યા, વિવેકવિરુદ્ધ અને ઈશ્વરની ઇન્છાનું વિરોધી હોય
તે કરવાને એ દરી પણ આદતાં નહિ. એવો એ સત્તારીનો દુઝંપ
સંકલ્પ હતો. એ સંકલ્પને લીધેજ એ દેવ દિવસ સત્ય થઈ
બ્રહ્મ થયાં નહિ, નૈતિક આદર્શથી સ્પર્શિત થયાં નહિ, મન્યાય અને
અસત્યની સાથે સંધિ દરી નહિ અને લોકોને રાજાખવા ખાતર
પોતાની વિવેકબુદ્ધિને સિધિ થવા દીધી નહિ. એને લીધેજ
આ વખત પણ પિતાના મનને સંતુષ્ટ કરવા ખાતર એ એક શબ્દ પણ
પોતાના વિશ્વાસની વિરુદ્ધ વત્યાં નહિ; વિવેકની વિરુદ્ધ એક પણ
કાર્ય કયું નહિ. એ ખ્રિસ્તી દેવળમાં જતાં નહિ. ખ્રિસ્તીઓની સાથે
ઉપાસનામાં સામેલ થતાં નહિ. એથી કરીને એમના પિતાને દુઃખ
થતું. પરંતુ ઉપાય શો? એ સમયમાં કુમારી કાળ એક નાના સરખા
ભગીથામાં જતાં, ત્યાં ગયાથી એમનું ચિત્ત ઈશ્વરચિંતનમાં દૂબી
જતું. રવિવારે સર્વ લોકો દેવળમાં જતાં ત્યારે અનંત ભૂરા આકાશ
તળેના એ ઉદ્યાનને એ ઈશ્વરનું મંદિર ગણતાં. એ મંદિરમાં
પોતાના પ્રિયતમ દેવતાનો આવિર્ભાવ અનુભવીને ઉપાસનામાં મગ્ન
થતાં. એમને મનથી ઈશ્વર અનંતસ્વરૂપ હતો અને આત્મા અમર
હતો. આત્મા ઉપર ઈશ્વરનો જે પ્રેમ છે તે પણ અનંત છે. એ
વિશ્વાસથી એમના મનમાં સુખ ઉભરાઈ જતું. જીવનની છેલ્લી
થડીમુઠી એમનો એ વિશ્વાસ હૃદ રહ્યો હતો. એને લીધેજ એમણે
આખું જીવન આનંદપૂર્વક કુમારીતરીકે વ્યતીત કયું હતું.

કુમારી કાળે દીર્ઘકાળપર્યંત ધર્મના ઐશ્વર્યપૂર્ણ સુદૃઢ મહેલ
માં નિર્વેશને વાસ કરીને, ગંભીર ઈશ્વરજાનુભૂતિદ્વારા જે સત્યો
પ્રાપ્ત કર્યાં હતાં, તે ધર્મપિપાસુ મનુષ્યોને માટે અમૂલ્ય છે. એ
બધાં સત્યોનો સંગ્રહ અહીંઆં કરવામાં આવે તો તે ચિત્તાકર્ષક
થઈ પડે એમાં સંદેહ નથી, પરંતુ સ્થળસંકેતને લીધે અમે તેમ
કરી શકતા નથી. અહીં આ એમના ઉપદેશમાંથી જે ચારનો સારાંશ
આપીએ છીએ. એ કહી ગયા છે કે:-

“વિજ્ઞાન આ પૃથ્વીને સર્વે ગમે તેટલું છિન્નવિચ્છિન્ન કરીને
જુએ, પણ તે આપણને એવી કોઈ શક્તિ આપી શકનાર નથી, કે
જે શક્તિદ્વારા ઈશ્વરને ખોળી શકાય. આપણે જે ઈશ્વરના અનંત
પ્રેમ અને પવિત્રતાનો ઉપલોભ કરવા માગતા હોઈએ, તો આપણે

છાં આબ્યાં, એ વખતે એમની ઉંમર ૩૬ વર્ષની હતી. પિતાએ
 રને સારૂ વાપિંક બસો પાઉંડ(લગભગ ત્રણ હજાર રૂપિયા)ની
 વધની વ્યવસ્થા કરી હતી. એટલા રૂપિયાથી એ ધર્મશીલા
 રીનું જીવન સુખમાં વ્યતીત થતું હતું. હવે એમને સંસારમાં
 ઈનું બંધન રહ્યું નહોતું. એમની માતાનું તો આગળથીજ મૃત્યુ
 પામ્યું હતું. થોડા દિવસ પહેલાં પિતા પણ સ્વર્ગમાં સીધાબ્યા
 તા. એટલે કુમારી કાળનો બધો વખત ઈશ્વરચિંતન, ધર્મવિચાર
 ને સાહિત્યચર્ચામાં વ્યતીત થતો હતો. પરંતુ શું એટલાથી કાંઈ
 પ્રારી, પોતાના જીવનનું સાધક થયું ગયું? ના, કદી નહિ.
 કુમારી કાળના હૃદયમાં રહેલા પ્રેમે તેમને જનસેવા કરવાને સારૂ
 બાકુબ્યાકુજ કરી નાખ્યાં. એ વિચારવા લાગ્યાં કે, મારે જરૂર
 આ પૃથ્વીમાં કાંઈ અગત્યનું કાર્ય કરવું જોઈએ. પરંતુ ધર્મ-
 સંબંધી માની સમજણ, પ્રચલિત લોકમતથી બૂઠા પ્રકારની હોવા-
 થી ઘણા લોકો મારી સેવાને પસંદ કરશે નહિ; હું ક્યાં જાઉં અને
 કેવા કામમાં હાથ ધાઉં?

એ સમયમાં પરોપકારી કુમારી કાર્પેન્ટરે ફરિદ લોકોને
 સારૂ એક નિયાજ ઉઘાડી હતી. એ નિયાજને માટે એક મહેતી-
 જની જરૂર હતી. કુમારી કાળે એ નિયાજની શિક્ષિકાનું પદ સ્વી-
 કાર્યું, એ નિયાજની બોર્ડિંગમાં વાસ કરવા માટે તેમને દર અ-
 ટવાડીએ પોતાની ગાંડેના ત્રીસ શિલિંગ ખર્ચવા પડતા; પરંતુ
 આ કાર્યને હાથમાં લીધાથી પોતે ગરીબોની ખાતર કાંઈ ને કાંઈ
 કરી શકશે, એ વિચારથી એમને ઘણો આનંદ થતો હતો.

ત્યારપછી કુમારી કાળ ઈંગ્લેન્ડમાં વાસ કરવા લાગ્યાં. એ
 સારા કુટુંબની ઠંઠા હતી, કેળવણી હતી, સારાં લેખક હતાં
 અને પરસેવાનેજ પોતાનું મત બનાવ્યું હતું; એટલે વિદ્યાવનના
 અનેક વિદ્વાન અને તત્ત્વવેત્તાઓ સાથે તેમને સારો સંબંધ
 બંધ થયો. પ્રખ્યાત વર્તમાનપત્રો અને માસિકોમાં એમના ઉંડા
 વિચારપૂર્ણ અને ચિન્તાકર્ષક લેખો છપાવા લાગ્યા. એ વખતમાં
 વિદ્યાવનમાં મજબૂતાત વ્યવસ્થા થતી ખરબ હતી એ લોકો તન-
 તોડ મહેનત કરતા, છતાં પણ એમનું દારૂંચ દર થતું નહિ. એ
 વિચારા દરબારીઓનું આરોગ્ય સારૂં નહોતું. એમની સાલ-
 ચક્ર સાંધી નહોતી, બધી બાબતમાં તેમને કંઈય અને લેવા
 લોકવર્ણ પડતાં અનેક રકમો પેટની ઝાળ લેવાવા ખાતર નહોતી

નાની છોકરીઓ મહેનતમજુરી કરતી, પણ એથી એમને પૈસા મળતા તેથી એમનું પેટ ભરાતું નહિ. ખાલિકાઓ ભૂખ મરે નહિ વેઠી શકાયાથી ચોરી કરતી. એ બધાં દુઃખી અને દીન મનુષ્યોને માટે કુમારી કોળનું હૃદય પીગળી ગયું. એમની અસ્થા સુધારવા સાડે એ તન-મન-ધનથી પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં તેમ પરિશ્રમનું પરિણામ એ આનંદ છે, પાલોમેન્ટે ઇ. સ. ૧૮૬૮ ૩૧ મી જુલાઈએ મજુરોને માટે એક કાયદો પસાર કર્યો. કાયદાથી તે વર્ગને ઘણું લાભ પહોંચ્યો હતો.

કુમારી કોળ ખાલ્યાવસ્થામાંથીજ બીજાં પ્રાણીઓને ધ્યાન આપતાં હતાં. એમના ઉપર થતી નિર્દયતા તેમનાથી સહન થ શકતી નહિ. એ વિષયમાં એમના બાળપણના એક બનાવ ઉલ્લેખ કરીશું. કુમારી કોળ જ્યારે બાળક હતાં, ત્યારે તળાવમાં માછલાં પકડતાં. એક દિવસ તેમણે જોયું, કે પાણીમાં કેટલા સુંદર માછલાં રમી રહ્યાં છે. એ દૃશ્ય જોતાંવારજ તેમના મન વિચાર ઉપજ્યો કે ઈશ્વરે જેમને આટલા બધા સુખમાં રાખ્યાં તેમનો સંહાર કરવો, એ શું વ્યાજબી છે? એ દિવસથી એમણે માછલાં પકડવાનું બિલકુલ છોડી દીધું. ત્યારપછી મોટીઉંમરે પશુઓના ક્લેશ અને વેદના જોઈને તેમના હૃદયને ઘણું ઉંડો ધા લાગ્યો હતો. મનુષ્ય પ્રતિદિન સ્વાર્થની ખાતર, આમોદપ્રમોદની ખાતર અને આહારની ખાતર તો પશુઓને કષ્ટ આપેજ છે. તેમાં વજ વૈજ્ઞાનિક પડિતો પશુઓ પ્રત્યે કેવો નિર્દય વ્યવહાર કરે છે; એ સ્મરણ કર્યાથી તો શરીર રોમાંચિત થાય છે. વૈજ્ઞાનિકોનો ઉપાસ કરવા સાડે અથવા અમુક દવાની શોધ સાડે, જીવતાં પશુઓના શરીરમાં ઝેરી જંતુઓ દાખલ કરતાં, અને તેમનાં આંગળો છેડે કરતાં પણ સંકેચાતા નથી. એને લીધે એ બધાં નિરાધાર પશુઓને કેટલી લીમણ વેદના વેડવી પડે છે, તે નજરે દીઠા વગર સ્મરણ શકાય એમ નથી. કુમારી કોળ વૈજ્ઞાનિકોની પ્રયોગશાળાઓ જોઈને નિથર બેસી શક્યાં નહિ. તેમણે પશુઓ ઉપર ગુજરતા ત્રાસક નિવારણ કરવા ખાતર એક સલાહગ્રસ્તમાં સ્થાપી. એ સલાને પર ક્લેશનિવારણી સલાહકર છે. વૈજ્ઞાનિકોના ધાતકી આચરણનો વિરોધ કરવો એજ એ સલાહનો ઉદ્દેશ હતો. એ ઉપરાંત પશુઓના બીજાં પણ ક્લેશ ટાળવાનો યત્ન એ સલાહ તરફથી થવા માંડ્યો. અને પ્રતિષ્ઠિત મજુરો એ સલાહના સલામત થયા. એ સલાહની ખાતર

મારી કામને પુરુષ મનુષ્યો સાથે વાઢવિવાહ કરવો પડ્યો. ત્યારે મહે ભેયું કે, આ સભાદાર પ્રશ્નોનાં દુઃખ દૂર થવાનો સંભવ, ત્યારે એમણે એજ કાર્યમાં પોતાનું મન વિશેષ પડેવું. એમણે જે વિષયમાં કરેલા પરિશ્રમનું સ્મરણ કરતાં એમજ લાગે છે, એ કુમારીના હૃદયનો સમસ્ત પ્રેમ એ કાર્યમાંજ અર્પણ થયો હતો. એમણે આત્મચરિત્રમાં સ્પષ્ટ સજ્જોમાં લખ્યું છે કે, શુક્રેશનિવારિણી સભાને સારૂ સતદિવસ કામ કર્યાથી, તેમનું પ્રીતિલક્ષી ગયું હતું. જગતવિખ્યાત નેપોલિયન બોનાપાર્ટના મત્રીજ પ્રિન્સ લુસિયન બોનાપાર્ટે જે વિષયમાં કુમારી કામને જે મત્ર લખ્યો હતો, તેનો સારાંશ નીચે મુજબ છે:-

આપે મને 'પ્રશુક્રેશ નિવારિણી સભા'નો સહકારી પ્રમુખ નીચે છે, તેને માટે હું આપની કમિટિના સભાસદોને આભાર માનું છું. હું આવા પ્રકારની સભાઓનો ઘણોજ પક્ષપાતી છું; કારણકે મારું એવું માનવું છે, કે બીજાં પ્રાણીઓ ઉપર ગમે તે પ્રકારનો અત્યાચાર લલે આવતો હોય, પણ વૈજ્ઞાનિક જગતમાં એવો અત્યાચાર આવે તો એ એમને માટે ઘણું લજ્જાજનક છે. વર્તમાન સભ્યતાને માટે પણ એ ગૌરવની વાત નથી. તે ઉપરાંત સૌથી મોટી વાત મારે એ કહેવાની છે કે, આવું નિબુરચરણ ધર્મરત્રા કાયદા વિરુદ્ધ અને પાપકર્મ સિવાય બીજું કંઈજ નથી.

કુમારી કામને ઇ. સ. ૧૮૮૪ની સાલમાં વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે એ સભાના સેક્રેટરીના પદનું રાજીનામું આપવું પડ્યું. એ વખતે એ સભાના સભાસદોએ તેમને એક માનપત્ર આપ્યું હતું, એનો અંશિત સાર નીચે પ્રમાણે છે:-

અમે વિક્ટોરિયા સ્ટ્રીટ સોસાયટીના અનુરાગી સભાસદો આજ આપને અશિનંદન આપવા મારૂ આજ્ઞા છીએ. આ સોસાયટીના કામને ખાતર આપે કેટલો પરિશ્રમ કર્યો છે, કેટલું કષ્ટ વેડ્યું છે, કેટલો કટુ સહન કર્યો છે તે બધું જહારના લોકોને માટે અસંભવિત છે, આપ સર્વદા કેટલા ઉત્સાહપૂર્વક સભાનું કામ કરતાં તથા એ કામને ખાતર કેટલી વક્તૃત્વ શક્તિનો ઉપયોગ કરતાં, એ અમે ધ્યાનપૂર્વક જોયું છે. લોકોએ આપની કેટલી-એ નિંદા કરી છે; પણ અમે બાર દધને દહી શકીએ છીએ કે, એ લોકોની એક પણ વાત પાયાદાર નહોતી."

એ સભાના સભાસદોએ કેવળ મોંનાં વખાણ કરીને પોતાનું

કર્તવ્ય સમાપ્ત કર્યું નહિ. તેમણે કુમારી કૉળને દરવર્ષે એકસો પાઉંડ (પંદરસો રૂપિયા) આપવાનો બંદોબસ્ત કર્યો.

કુમારી કૉળનું એક બીજું કામ, દરેક વર્ગની સ્ત્રીઓની ઉન્નતિનો પ્રયાસ કરવાનું હતું. એ જે સમયમાં તરુણ વયનાં હતા તે સમયમાં ઇંગ્લેંડની દરેક વર્ગની સ્ત્રીઓની દુર્ગતિ દૂર થઈ નહોતી. કેટલીએ સ્ત્રીઓ આખી જીંદગી નિર્દય અને સ્વાર્થી પુરુષોનો જીવન સહન કરીને, આંખમાંથી આંસુ ઢાળતી ઢાળતી આ પૃથ્વીમાંથી વિદાય થતી; પરંતુ કુમારી કૉળ આ દૃશ્યને સહન કરી શક્યાં નહિ. તેમનું હૃદય પીગળી ગયું અને સઘળા વર્ગોની સ્ત્રીઓનાં દુઃખ દૂર થાય, તેમને સ્વતંત્રતા અને ઉંચા અધિકાર મળે એટલા માટે અત્યંત ઉત્સાહ અને પરિશ્રમપૂર્વક પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં. કેટલીએક બાબતમાં એ સન્નારીનો પરિશ્રમ સફળ નીવડ્યો તથા એમની સાથી બહેનોના પ્રયત્નથી પાર્લામેન્ટે એક કાયદો પસાર કર્યો, તેને લીધે દુઃખી નારીઓનાં દુઃખ કેટલેક અંશે દૂર થયાં. અર્ધશિક્ષિત અને અશિક્ષિત અથવા સદ્ગુણસ્થમાં અપતા શિથિલ પ્રકૃતિના સુરાપાનમત્ત પુરુષો પોતાની પત્નીઓને માર મારતા અથવા તો એમના પ્રત્યે બીજી રીતે ઘોર અત્યાચાર કરતા. તે માર્ગ ઘણો ખરો બંધ થઈ ગયો:—

એ સમયમાં કન્યાઓ વિશ્વવિદ્યાલયની ઉંચામાં ઉંચી પરીક્ષા પસાર કરી શકતી, પરંતુ તેમ છતાં પણ એમને ઉપાધિ મળી શકતી નહોતી. એ અન્યાયી કાયદો દૂર કરાવવા ખાતર કુમારી કૉળે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો હતો. એ સમયના લંડન યુનિવર્સિટીના પ્રમુખ લૉર્ડ ગ્રેન્ડવિલે એમના પક્ષનું સમર્થન કરવાની આશા પણ આપી હતી. કુમારી કૉળે ૭૦ વર્ષની વયપર્યંત પોતાના રક્તનું બિંદુએ બિંદુ લોકહિતના કાર્યમાં વાપર્યું હતું.

કુમારી કૉળની સેવા સંક્ષેપમાં ઉપર કહેવામાં આવી. હવે એમના પરિચયમાં આવેલા બે ચાર માણસોની બાબતમાં કાંઈક કહીશું.

અમેરિકાના મહાત્મા થિયોડર પાર્કર પ્રત્યે કુમારી કૉળને અગાધ ભક્તિ હતી. એક તો એ સાધુ પુરુષ હતા, અને બીજું તેમનાં પુસ્તકો વાંચીને કુમારી કૉળે યથેષ્ટ પ્રકાશ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. ઈ. સ. ૧૮૬૦ માં એ સાધુપુરુષ ઇટાલિના ફ્લોરેન્સ નગરમાં બિમાર હતા ત્યારે કુમારી કૉળ એ શહેરમાં જઈ પહોંચ્યાં; એમનો ઘણા દિવસનો મનોબિલાપ પૂર્ણ થયો. પાર્કરના દર્શનથી એ પોતાના જીવન-

સાલ્વી કૉળ

તું સાથે કંઈયું ગળતાં. એ વિષયમાં પોતે નોંધપોથીમાં લખે

“જીવનમાં પાર્કરની સાથે આજ મારી પ્રથમ મુલાકાત એ બિછાનામાં સૂઈ રહ્યા હતા. મિસિસ પાર્કર મને એમની લઈ ગયાં, પાર્કરની પાસે જતાં એમણે આશ્ચર્યપૂર્વક મારો એક પકડ્યો. તેમણે દેખણ સ્વરે કહ્યું કે “મિસ કૉળ! કેટલા બધા દિ પછી આજ આશ્ચર્યકારક રીતે તમારી સાથે મારી મુલાકાત થઈ પાર્કરના મુખ ઉપર હાસ્ય છવાઈ રહ્યું. તેમણે ફરીથી કહ્યું “શરીર છૂટશે તંનો મને ભય નથી; પરંતુ આગળ પુષ્કળ કામ પડશે છે, તે પડતું મૂકીને જવું પડે છે, તંનો કલેશ થાય છે.” મેં કહ્યું “માર્ચીન કાળના સાધુઆ જેવી રીતે ઈશ્વરના કાર્યમાં જીવન અર્પણ કરતા હતા, તેવીજ રીતે આપે પણ ઈશ્વરની સેવા અને સત્યના પ્રચાર માટે શરીરનો હાય કયો છે.”

પાર્કરે તેમનાં પર્વાને કહ્યું હવું કે, હું મિસ કૉળને ફરી મળીશ નહિ એમને જોવાજ માન અતરમા ધાર્મિક ભાવ ઉછળવા માટે છે, તમે તેમને મળતા રહેજો

ધર્મ, કર્મ અને કાનમા આ લાધવાનું જીવન ધન્ય થયું હતું. કુમારનાં કાંઈ સ ૧૯૦૮ની ૫ મી આગેસે ૫-૬૦ કયા. ત્રા કો તમને આમ પ્રભાવ થયું પાને ગયું.

વસ્થાથીજ એ પ્રભુને ચાહતાં શીખ્યાં હતાં.

યૌવનના આરંભકાળમાંજ તેમણે સાંભળ્યું હતું કે, પોતાનાજ શહેરમાં ક્રાન્સિસ નામના એક મહાત્માએ યશ અને ધનનો ત્યાગ કરી ફરીથી ધારણ કરીને ભગવાનને આત્મસમર્પણ કર્યું છે. એ વખતથીજ એ મહાપુરુષનાં દર્શન કરવાને ક્ષેત્ર આકુળ ઓઝુળ થયાં. ભગવાને એ સુયોગ પણ જલદી સાધી આપ્યો. ક્રાન્સિસની સાથે ક્ષેત્રનો મેળાપ થયો. ક્ષેત્રએ તેમનું શિષ્યત્વ સ્વીકાર્યું. ક્રાન્સિસે શિષ્યાને ધર્મનું રહસ્ય સમજાવ્યું અને ભગવતપ્રાપ્તિનાં સાધનો તથા યોગપદ્ધતિનું શિક્ષણ આપવા માંડ્યું. પોતે પણ ધર્મની સાધના ત્રણ કઠણ તપ કરતા હતા. ધર્મસાધનામાં સિદ્ધિ મેળવ્યાથી ભગવાનની કરુણા કેવી રીતે મેળવાય છે, એ બધું સાધુ ક્રાન્સિસે એમને પોતાના ઉપદેશ અને આચરણદ્વારા સમજાવ્યું.

શિષ્યા ક્ષેત્રને પણ હવે ભગવતચિંતન અને ધ્યાન સિવાય બીજું કંઈ કામ નહિ. ધર્મનું ચિંતન કરીને એ સદા સંસારની અનિત્યતાનો વિચાર હૃદયમાં ઠસાવવા લાગ્યાં. ભગવાનની હીલા જોઈ પ્રભુના ધ્યાનમાંજ એમને આનંદનો અનુભવ થવા લાગ્યો. એમને ખાતરી થઈ કે, સંસારનું મુખદુઃખ ચાર દિવસનું છે. એ ચિરસ્થાયી નથી. ભોગવિલાસથી ખરો આનંદ કદી મળતો નથી. મુખપ્રાપ્તિનું એકમાત્ર સાધન ત્યાગ છે. મુખ અને દુઃખની પેઢી પાર જઈને નિત્યાનંદને વસ્તુ હોય તો એનો એકમાત્ર ઉપાય છે ત્યાગ. ત્યાગદ્વારાજ એ સચ્ચિદાનંદને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આપણા ભારતવર્ષના ઋષિઓ પણ એજ વાણી ઉઘાડી ગયા છે.

ક્ષેત્રની વય એ સમયે દેવળ અઠાર વર્ષની હતી. યૌવનના આંગળામાં હમણાંજ યગ મૂક્યા હતા. એ ઉંમરેજ તેમણે સંસારનો ત્યાગ કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો અને માતપિતા, ધન-સંપત્તિ બધાનો ત્યાગ કરીને ક્રાન્સિસના મઠમાં પ્રવેશ કર્યો. ક્રાન્સિસે એમના કાર્યથી સંતુષ્ટ થઈને ચોદા દિવસ સાર એમને શીઓના મઠમાં રાખ્યાં. ક્ષેત્રનાં માતપિતાએ તેમને રાજમહેલ જેવી પોતાની હવેલીમાં આવી રહેવા માટે ઘણીએ વિનંતિ કરી, પણ ધર્મના વિમળ આનંદનો સ્વાદ એક વાર ચાખેલો હોવાથી-દરિદ્રમુખનું પાન કરેલું હોવાથી સસારમુખના મોઢમાં દસાવાનું તેમણે જમણે પસંદ કર્યું નહિ. શ્રીહરિનું નામ જઈને પોતાનાં સદગાં મુખવંદનના ત્યાગ કરી એમણે સદાને માટે દરિદ્રતા

ધારણ કરી. તેમનાં માતપિતાની બધી કોશીશ ફેાગટ ગઈ.

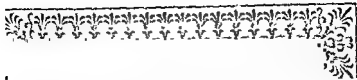
થોડા દિવસ પછી કલેરાને બીજા મઠમાં રાખવામાં આવ્યાં. એ સમયમાં એમની ચૌદ તર્પની નાની બહેન એગ્નિસ પણ તેમની સાથે રહેવા લાગી અને સંન્યાસિની થઈ. હવે એમનાં માતપિતાથી સહન થઈ શક્યું નહિ. ગાડોશી પાડોશીઓને સાથે લઈને તેમણે મઠ ઉપર હલ્લો કર્યો; અને એગ્નિસને જખરદસ્તીથી બહાર લાવ્યાં. એગ્નિસના ઉપર ત્રાસ વર્તાવવામાં તેમણે ખાત્રી રાખી નહિ. સંસારના મોહમુગ્ધ જીવ ઘણા પ્રાચીન કાળથી એવી જ રીતે ભક્તો, સાધુઓ અને મુમુક્ષુઓ તરફ વર્તતા આવ્યા છે. આપણા દેશમાં પ્રહ્લાદ અને મીરાંના ઉપર ક્યાં-ક્યાં ઘુઝા પડ્યાં છે ?

પિતા અને પાડોશીઓના બુદ્ધિમતી એગ્નિસ મૂર્ચ્છિત થઈ ગઈ. પરંતુ એવી અવસ્થામાં એ બાલિકાનું શરીર એટલું બધું ભારે થઈ ગયું કે સગાંઓ તેને ઉંચકી જ શક્યાં નહિ ! નિષ્ફળ થઈને તેમને પાછાં ફરવું પડ્યું. ભગવાને ભક્તની એવી રીતે સહાય કરી. કેમકે તેની મોટી બહેન સાધ્વી કલેરા આટલી વાર સુધી બહેનને માટે પ્રાર્થના કરી રહી હતી. ભક્તવત્સલ ભગવાને ભક્તની હૃદયપૂર્વકની પ્રાર્થના સાંભળીને જ એગ્નિસનું શરીર એટલું બધું ભારે કરી દીધું કે શત્રુઓ તેમને ઉપાડી શક્યા નહિ. આવી રીતે એ આપત્તિમાંથી એનું રક્ષણ થયું, કલેરા બહાર આવીને ભગિનીને પોતાની સાથે લઈ ગયાં.

ત્યારપછી ક્રાન્સિસે તેમને એક બીજા મઠમાં રાખ્યાં. ત્યાં આગળ કલેરાએ સાધ્વીઓનો મઠ સ્થાપ્યો, અને બ્રહ્મચારિણીઓને ધર્મનું શિક્ષણ આપવામાં બાકીનું જીવન ગાળ્યું.

સાધુ ક્રાન્સિસના દેહત્યાગ પછી ૨૭ વર્ષ સુધી કલેરા જીવ્યાં હતાં.

સાધ્વી સૈયદા નફસિયા

મુસલમાનોમાં જે તપસ્વીઓની સમાધિ સર્વશ્રેષ્ઠ યાત્રાના યજ્ઞરૂપે ગણાય છે. પુરુષોમાં ખવાજ મધનુદીન ચિસ્તીની અને સ્ત્રીઓમાં સૈયદા નફસિયાની.

જે પવિત્ર સત્તારીનો જન્મ હિજરી સન ૧૩૪ માં મુસલમાનોના તીર્થ મદિના શહેરમાં થયો હતો. બાલ્યાવસ્થામાં તેમને પ્રથમ કુદાન શરીફનું શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું. વયવૃદ્ધિની સાથે સાથે તેમની બુદ્ધિમાં પણ અત્યોચ્ચ વધારો થતો ગયો અને તેમની જ્ઞાનતૃષ્ણા પણ વીર્ય બની. યોગ્ય સમયમાં તેમણે હદીસના વિશાળ સમુદ્રનું મંથન કરવાનો આરંભ કર્યો. પ્રત્યેક હદીસનો કેવળ પાઠ કરીને તેમણે સંતોષ માન્યો નહિ પણ એકે એક હદીસને મોટે કરી નાખ્યો. એવી અસાધારણ શક્તિ કોઈ કોઈમાં જ હોય છે.

બગદાદના ખલિફા અનુ ભક્ત મન્સુર હિજરી સન ૧૫૦ માં સૈયદા નફસિયાના પિતા મહાત્મા હુસેનને મદિનાના સુબા નીમ્યા. જે હુસેન હજરત અલીના વંશજ હતા.

જેજ વયમાં પ્રસિદ્ધ હમામ બાકર સાહેબના પુત્ર ઇસહાક મોત-માનની સાથે ૧૬ વર્ષની વયે સૈયદા નફસિયાનું શુભ લગ્ન થયું. એમના પતિ ઉંચા કુળમાં જન્મેલા અને સાફ શિક્ષણ પામેલા વિદ્વાન તથા સાધુ પુરુષ હતા. જે સૈયદાને મક્કા શરીફ લઈ ગયા.

હિજરી સન ૧૫૬ માં અરબસ્તાન દેશના રાજનૈતિક આકાશમાં કાળાં વાદળાં દેખાવા લાગ્યાં. તેના પરિણામે બગદાદના ખલિફાઓ હજરત અલીના વંશજોની વિરુદ્ધ થઈ ગયા. જે બગદાદનું છેતરતું પરિણામ બહુ બયંદર આવ્યું. સૈયદા નફસિયાના પિતા વૃદ્ધ હસન બધી માલમિલકતસહિત કેદ પકડાયા.

પરંતુ જે વયમાં હસનનું લાગ્યથક બદલાયું. હિ. સ. ૧૫૮ માં ખલિફા મન્સુરનું મૃત્યુ થતાં તેનો પુત્ર મેહદીહુસેન ગાદીએ બેઠો. ખલિફા મેહદીએ હસનને દેહખાનામાંથી મુક્ત કર્યો અને તેની

મિલકત તેને પાછી સોંપી દીધી; જોટલું જ નહિ પણ તેને પોતાનો મંત્રી નીમીને પિતાના પાપ અને અન્યાયી આચરણનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું. હસન ઘણી હોંશિયારીસહિત રાજ્યતંત્ર ચલાવવા લાગ્યો. વિદ્યા, બુદ્ધિ અને ખંતને લીધે એ પોતાના સમયમાં એક પ્રવીણ અમલદાર ગણાવા લાગ્યો. તેણે દશ વર્ષ સુધી ખલિકા મેહદીનું મંત્રીપણું કર્યું હતું. ૧૬૮ માં ખલિકા મેહદી હજી કરવા સાડ ગયા ત્યારે વૃદ્ધ હસન પણ તેની સાથે ગયા; પરંતુ રરતામાં હાજર નામના સ્થળે ૮૫ વર્ષની વયે તેમનું મૃત્યુ થયું.

પિતા વિનાની થઈને સૈયદા નફસિયા સ્વામીની સાથે મિસર દેશમાં ગઈ. ત્યાંજ એણે ખાકીનું જીવન ગાળ્યું.

મિસરમાં પગ મૂકતાંજ ત્યાંના લોકોને સૈયદાના ગુણોનો પરિચય મળ્યો અને ઘેરે ઘેર તેનાં વખાણ થવા લાગ્યાં. વળી તે છેલ્લા પેગંબરનાં વંશજ હોવાથી લોકો એમને ઘણું માન આપવા લાગ્યા.

મિસરના રાજ્યકર્તાએ સૈયદાના પતિને માસિક પગાર પાંધી આપીને તેના પ્રત્યે ભક્તિ પ્રગટ કરી. તે ઉપરાંત સૈયદાના પિતાએ મૂકેલી સંપત્તિ પણ ખલિકાએ તેની પાસે મોકલી આપી. એ મોટી મિલકત મળ્યાથી એ દંપતીની આર્થિક દશા એકદમ સુધરી ગઈ. તેઓ ધનવાન થઈ ગયાં, પરંતુ હૃદયમાં ઉચ્ચ પ્રકારનો ધર્મ-ભાવ રહેલો હોવાથી તેમણે પોતાના દીન વેશનો ત્યાગ કર્યો નહિ. ધનદાતા તેઓ દરિદ્ર, લિખારી, અનાથ અને વિધવાઓની સેવા કરવા લાગ્યાં. એમની એ દયા અને ઉદારતાથી આખા શહેર માં ખુશી ફેલાઈ ગઈ.

ઇમામ શાફી જેટલા દિવસ મિસરમાં રહ્યા તેટલા દિવસ તે સૈયદાની પાસે આવીને હદીસ સાંભળતા. ઇમામ શાફી એ સમય માં અદ્વિતીય વિદ્વાન ગણાતા હતા, છતાં તેઓ પણ સૈયદાના ઉપદેશામૃતનું પાન કરવા સદા ઉન્નત રહેતા.

હજરત સૈયદા નફસિયા ઉપર ઇમામ શાફીને એટલી ગંધી ભક્તિ હતી કે સન ૨૦૪ માં જ્યારે તેમનું મૃત્યુ થયું ત્યારે તેમને કબુલ હતું કે 'મારું મૃત્યુ થય ત્યારે શહેરનો મુન્ન મને સ્નાન કરાવે અને સૈયદા નફસિયા મારો જનજો ભણે, અને એજ ન મેં હેરતના સંસ્કાર કરે. આ ઉપરથી જણાઈ આવે છે કે એ સમયના સૈયદાનું મોરત કેટલું હતું.

ઈ. સ. ૨૦૮ ન રમેઝાન મહિનામાં ૭૪ વર્ષની વયે એ

એક સાધ્વીએ સ્વર્ગવાસ કર્યો. તેમના સ્વામીની ઇચ્છા હતી કે, એમના પવિત્ર દેહને મદિના હાથે જઈને દફનાવવો; પરંતુ મિસ્ત્રવાસીઓએ જણાવ્યું કે “મહાત્મન! આપ એવું કરશો તો આગે ખુદાની મહેરબાનીથી બેનસીબ રહીશું.” એ લોકોની ઇચ્છાને માન આપીને તેમના શબને દારાણુસઝારા નામના સ્થાનમાં દફનાવવામાં આવ્યું.

મિસ્ત્રનાં ઘણાં પ્રતિષ્ઠિત અને પવિત્ર કુટુંબો એમ માને છે કે, સેયદાની સમાધિ પાસે પોતાની કબર હોય તો એથી પોતાના આત્માને અભય અને પરિત્રાણ મળે. ઘણા ખલીફાઓ અને અમીરોના હેઠ હજરત સેયદા નક્સિયાની પડખે દફનાવવામાં આવ્યા છે. સંસારત્યાગી સાધુઓ અને સાધકો સદા તેમની કબ્રની યાત્રાએ આવે છે.

હિ. સ. ૬૨૫ માં ખલિફા મલેક અશરફે તેમની સમાધિ આગળ એક મોટો મહેલ બંધાવીને તેમાં મક્ત નિશાળની સ્થાપના કરી છે, તથા તેના નિર્વાહ સારૂ મોટી જગીરનું હાન કર્યું છે.

ઈ. સ. ૭૩૫ માં મલેક નાસિરે એ સમાધિને સમરાવીને એમાં ઘણા મુધાશવધારા કરાવ્યા છે.

ઈ. સ. ૭૭૩ માં સાયેકુદ્દીન કાઈતાબ મિસ્ત્રની શત્રુચાલી ઉપર બેઠો અને તેણે સાધ્વી સેયદાની જયંતી ઉજવવાનું શરૂ કર્યું. એના જન્મદિવસે દર વર્ષે એક મોટો મેળો લરાય છે અને ઘણા મુસલમાનો દૂર દેશાવરથી આવીને એમાં ભાગ લે છે. ખલીફા તરફથી બધા બત્રાણુઓને જમાડવામાં આવે છે.

દરેક દેશમાં સાધુઓના ચરિત્રની સાથે અનેક ચમત્કારોની કથકથાઓ પણ પ્રચાર પામે છે; અને પવિત્રાત્માઓ મરી ગયા પછી પણ અઘોરિક શક્તિ ધરાવે છે એવી માન્યતા દરેક દેશમાં છે. સેયદા નક્સિયાની બાબતમાં પણ એવી ઘણી કથાઓ મુસ્લિમ સમાજમાં પ્રચલિત છે. સ્થળસંકેતને લીધે અમે એ કથાઓને ઉલ્લેખ કરતા નથી. સેયદાની મહત્તા દર્શાવવા ઉપરનો સ્વરૂપ પરિચયજૂ પૂરતો છે. ૬

नाथी लुब्धा

[illegible]

1. 1940-1941: 1st year of study
 2. 1941-1942: 2nd year of study
 3. 1942-1943: 3rd year of study
 4. 1943-1944: 4th year of study
 5. 1944-1945: 5th year of study
 6. 1945-1946: 6th year of study
 7. 1946-1947: 7th year of study
 8. 1947-1948: 8th year of study
 9. 1948-1949: 9th year of study
 10. 1949-1950: 10th year of study
 11. 1950-1951: 11th year of study
 12. 1951-1952: 12th year of study
 13. 1952-1953: 13th year of study
 14. 1953-1954: 14th year of study
 15. 1954-1955: 15th year of study
 16. 1955-1956: 16th year of study
 17. 1956-1957: 17th year of study
 18. 1957-1958: 18th year of study
 19. 1958-1959: 19th year of study
 20. 1959-1960: 20th year of study
 21. 1960-1961: 21st year of study
 22. 1961-1962: 22nd year of study
 23. 1962-1963: 23rd year of study
 24. 1963-1964: 24th year of study
 25. 1964-1965: 25th year of study
 26. 1965-1966: 26th year of study
 27. 1966-1967: 27th year of study
 28. 1967-1968: 28th year of study
 29. 1968-1969: 29th year of study
 30. 1969-1970: 30th year of study
 31. 1970-1971: 31st year of study
 32. 1971-1972: 32nd year of study
 33. 1972-1973: 33rd year of study
 34. 1973-1974: 34th year of study
 35. 1974-1975: 35th year of study
 36. 1975-1976: 36th year of study
 37. 1976-1977: 37th year of study
 38. 1977-1978: 38th year of study
 39. 1978-1979: 39th year of study
 40. 1979-1980: 40th year of study
 41. 1980-1981: 41st year of study
 42. 1981-1982: 42nd year of study
 43. 1982-1983: 43rd year of study
 44. 1983-1984: 44th year of study
 45. 1984-1985: 45th year of study
 46. 1985-1986: 46th year of study
 47. 1986-1987: 47th year of study
 48. 1987-1988: 48th year of study
 49. 1988-1989: 49th year of study
 50. 1989-1990: 50th year of study
 51. 1990-1991: 51st year of study
 52. 1991-1992: 52nd year of study
 53. 1992-1993: 53rd year of study
 54. 1993-1994: 54th year of study
 55. 1994-1995: 55th year of study
 56. 1995-1996: 56th year of study
 57. 1996-1997: 57th year of study
 58. 1997-1998: 58th year of study
 59. 1998-1999: 59th year of study
 60. 1999-2000: 60th year of study
 61. 2000-2001: 61st year of study
 62. 2001-2002: 62nd year of study
 63. 2002-2003: 63rd year of study
 64. 2003-2004: 64th year of study
 65. 2004-2005: 65th year of study
 66. 2005-2006: 66th year of study
 67. 2006-2007: 67th year of study
 68. 2007-2008: 68th year of study
 69. 2008-2009: 69th year of study
 70. 2009-2010: 70th year of study
 71. 2010-2011: 71st year of study
 72. 2011-2012: 72nd year of study
 73. 2012-2013: 73rd year of study
 74. 2013-2014: 74th year of study
 75. 2014-2015: 75th year of study
 76. 2015-2016: 76th year of study
 77. 2016-2017: 77th year of study
 78. 2017-2018: 78th year of study
 79. 2018-2019: 79th year of study
 80. 2019-2020: 80th year of study
 81. 2020-2021: 81st year of study
 82. 2021-2022: 82nd year of study
 83. 2022-2023: 83rd year of study
 84. 2023-2024: 84th year of study
 85. 2024-2025: 85th year of study
 86. 2025-2026: 86th year of study
 87. 2026-2027: 87th year of study
 88. 2027-2028: 88th year of study
 89. 2028-2029: 89th year of study
 90. 2029-2030: 90th year of study
 91. 2030-2031: 91st year of study
 92. 2031-2032: 92nd year of study
 93. 2032-2033: 93rd year of study
 94. 2033-2034: 94th year of study
 95. 2034-2035: 95th year of study
 96. 2035-2036: 96th year of study
 97. 2036-2037: 97th year of study
 98. 2037-2038: 98th year of study
 99. 2038-2039: 99th year of study
 100. 2039-2040: 100th year of study

[illegible][illegible]

૥ વિધવાનું શિક્ષણ આપવા લાગી. જનનીની સારી કેળવણીને કારણે બાલિકા લુપ્તિના જીવનપુષ્પની પાંખડીઓ ખીલવા લાગી.

પરંતુ સ્નેહમયી માતાની દેખરેખ નીચે શિક્ષણ પામવાનું બહુ યોગ્ય દિવસને માટેજ લુપ્તિના જાગ્યમાં હતું. એની અવ્યવસ્થામાંજ માતા સંસાર છોડી ગઈ. હવે લુપ્તિને સુશિક્ષિત કરવાનો ભાર એની દાદીએ લીધો.

લુપ્તિની વય વધવા સાથે તેનું રૂપસંવરણ પણ વધવા લાગ્યું, તેના ઉત્કળવણ હાસ્યમાં અપૂર્વ સરળતા અને પ્રકૃષ્ટિત નયનોમાં સુમધુર સાવ દેખાવા લાગ્યા. લુપ્તિનું પવિત્ર હૃદય શિશિરની કામળતાથી ઘડાયલું હતું. દુઃખીઓના રુદનથી એના મનને ઘણી વ્યથા થતી, ભક્તિ અને કરુણા તેના અંતરને શોભાવી રહ્યાં હતાં. તરુણ વયથીજ ઈશ્વરપ્રત્યે તેના હૃદયમાં અત્યંત વિશ્વાસ અને ભરોસો હતો. એ દરરોજ સરળ હૃદયે ભક્તિપૂર્વક ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરતી. એ પ્રાર્થનાદ્વારાજ તેના હૃદયમાં સ્વર્ગીય પ્રેમ ઉતરી આવ્યો હતો. એટલે કેાઈને પણ મંદવાડની પધારીમાં પડેલું ભેતાં એમને દયા ઉપજતી અને એનું દુઃખ દૂર કરવા સારું સેવા કરવા તૈયાર થતાં. એ જાળતમાં એમના બચપણની એક ઘટના આપીશું.

એક વાર લુપ્તિનાં દાદી અને શિક્ષિકા તેને ઘરમાં ન જોવાથી બહુ ચિંતાતુર થયાં. પાછળથી એમને ખબર પડી કે, લુપ્તિ એ વખતે એક માતાપિતાહીન નિરાધાર અને દુઃખી બાલિકાની પાસે બેસીને બાઈબલ વાંચી રહી હતી અને મીઠા સ્નેહપૂર્ણ વાક્યવટે તેને ધીરજ આપી રહી હતી.

હવે લુપ્તિની તેર વર્ષની વયની એક બીજી વાતને ઉદ્ભેજ કરીશું. પોતાને મનગમતી એક વસ્તુ ખરીદવા માટે એ ધીમે ધીમે થોડા પૈસા એકઠા કરી રહ્યાં હતાં; પરંતુ એટલામાં એક દિવસ એક કંગાળ દુઃખી વિધવા તેમની પાસે લીખ માગવા આવી. એ બિખારણના દુઃખની કહાણી સાંભળીને તેમની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં, અને પોતે એકઠાં કરેલાં બધાં નાણાં એને આપી દીધાં. ત્યારપછી લુપ્તિના રૂપ અને ગુણની પ્રશંસા ચારે તરફ ફેલાવા લાગી. એમની સરળતા, પવિત્રતા, દયા અને ધર્મભાવ જોઈને બધા એના પ્રત્યે ચક્રા દેખાડવા લાગ્યા. પ્રશિયાના રાજ-કુમાર એ ધર્મશીલા અને કરુણમયી નારીના ગુણથી આકર્ષાયા

અને રૂપથી મુગ્ધ થઈ ગયા. ઇ. સ. ૧૭૯૩ ની ૨૩ મી ડિસેમ્બરે
એ રાજકુમારની સાથે લુઈસાનું લગ્ન થઈ ગયું.

લુઈસા રાણી થયાં. સ્વામીનો તેમના ઉપર બહુ જ પ્રેમ હતો.
એમના મનને સંતોષવા માટે રાજમહેલમાં પુષ્કળ ધન અને
ઝવેરાત હતું. ધાર્યું હોત તો ધનગર્વિતા વિલાસી સ્ત્રીઓની પેઠે
એ પણ સુખના મદમાં મસ્ત થઈને પોતાનું જીવન ગાળી શક્યાં
હોત, ઈશ્વરને ભૂલી જઈને દુઃખીઓનાં દુઃખને વિસરી ગયાં હોત.
પરંતુ બાલ્યાવસ્થાથીજ સાડે શિક્ષણ મળેલું હોવાથી એમના
હૃદયમાં અનુપમ ધર્મભાવ વિકાસ પામ્યો હતો. રાજમહેલનો
વૈભવ એમના એ ધાર્મિક ભાવને ઝાંખો કરી શક્યો નહિ. એ ધર્મ-
ભાવને લીધેજ રાણી લુઈસા રાજસિંહાસને પણ બેસતાં અને દુઃખી-
ઓને ઘેરજઈ તેમનાં આંસુ પણ લૂછતાં. ગરીબોનાં અશ્રુ લૂછતાં
તેમને કેટલો બધો આનંદ આવતો ! પરણ્યા પછી તેમણે પોતાની
દાદીને લખ્યું હતું કે:-

“ રાણી થઈને હું ગરીબોને મરજી પ્રમાણે સહાયતા આપી
શકું છું, એજ મારા જીવનનું સર્વશ્રેષ્ઠ સુખ છે.”

લુઈસાના લગ્ન પછી એક વાર તેમના સ્વામીએ કહ્યું “તને સાથે
લઈ એક વાર હું મોટા ડાઠ સાથે રાજમાર્ગ પર ફરવા નીકળીશ.”

રાણી લુઈસાએ સ્વામીનાં એ સ્નેહલયાં વચનો સાંભળીને
આનંદી મુખે ઉત્તર આપ્યો કે “ વહાલા ! એટલું બધું નકામું
ખર્ચ શા સાડે કરશે ? એવા આમોદપ્રમોદથી શો લાભ ? એવા
મોટા ડાઠમાં જે ખર્ચ કરવા ધારે છે તે વિધવા અને માળાપ-
વગરનાં નિરાધાર બાલકબાલિકાઓનાં દુઃખ ટાળવામાં વાપરે તો
કેટલું સાડે થાય ? હું તો એવાં પુણ્યકાર્યોથીજ સુખી થઈશ.”

રાણી લુઈસાને લગ્નસમયે બહુ કિંમતી વસ્તુઓની ભેટ મળી
હતી. પરંતુ એમણે એમાંની ઘણી ખરી ગરીબ અને નિરાધાર
દુઃખીઓને વહેંચી દીધી હતી.

પરણ્યા પછી લુઈસાની વર્ષગાંઠ આવી. તેમના સ્વામીનો
એમના ઉપર બહુ જ પ્રેમ હોવાથી એમણે એમની વર્ષગાંઠ-
નિમિત્તે સ્વામીના રહેવા કચક એક સુંદર મહેલ બંધાવ્યો અને
હતાને નું કહ્યું “ તારે મારી પાસેથી બીજું કંઈ લેઈતું નથી ?”

લુઈસા “ હા, મેં લઈ લીધું છે.”

સ્વામી “ શું લેઈ લીધું છે ?”

હુધસા—“ હું ઇન્હુ ઇન્હુ કે, આપ મને હુધુ ઘણું વધારે ધન આપો એટલે હું ગરીબ અને અનાથ લોકોની વધારે સેવા કરું. ”

રાણ—“ બેલ, કેટલું ધન આપું ? ”

હુધસા—“ એક દયાળુ રાજાનું હૃદય જેટલું આપી શકે તેટલું ધન મારે જોઈએ. ”

રાણીની વાત સાંભળીને રાજાનું હૃદય હર્ષથી હલકાઈ ગયું. એણે તરતજ હસતે મુખે રાણીના હાથમાં પુષ્કળ ધન સોંપ્યું. એ ધનદાર રાણી હુધસા ગરીબો અને માંદાંઓની સેવા કરી તેમનાં દુઃખ નિવારણ કરવા લાગ્યાં. ગરીબો તેમને દયામયી માતા ગણીને જોમના તરફ ભક્તિ દાખવવા લાગ્યાં.

રાણી હુધસા અને તેમના સ્વામી એક વાર પોસ્ટડેમની પાસે પાર્વતી નામના એક ગામડામાં ગયાં. એ ગામ જાહુ મુંદર હોવાથી એમણે થોડા દિવસ સુધી એમાં વાસ કર્યો. એ ત્યાં એવી સાદાઈથી રહેતાં અને એવા પ્રેમથી લોકો સાથે હજતાં કે એ રાણી છે એ વાત લોકો થોડા સમય માટે જૂઠી ગયા હતા. કરુણાભર્યા આનંદો-અનુભવ મુખ સાથે રાણી ગરીબોને ઘેર જતાં અને નાના પ્રકારની વાતોથી તેમને મુખી કરતાં. કોઈ કોઈ વાર મિઠાઈ મંગાવીને ખાણકોને ખવડાવતાં. કદી કદી રસ્તામાંનાં નિરાધાર ખાણકોને પોતાના ખોળામાં હાથને રમાડતાં. પ્રસિયાની રાણીનું એ કાથું જોઈને લોકો વિરમય પામતાં. રાણી એ દિવસોને પોતાના જીવનના સુખી દિવસો ગણતાં અને કહેતાં કે, લોકો મને ‘શ્રીમતી મહારાણી સાહેબ’ કહીને બોલાવે છે તેના કરતાં એ લોકો ‘દયાળુ બાઈ’ કહીને બોલાવે છે તે વધારે મને છે.

હુધસાને હખત્રાંવાણતાં સારું આવડતું હતું. ઉત્તમ ગ્રંથો વાંચવાનું એમને બહુ ગમતું. એમણે વિક્રતાપૂર્ણ અનેક નિબંધો લખ્યા છે. સરજતા, કોમળતા અને વિનયથી એમનો સ્વભાવ બહુ મધુર હઈ મર્યો હતો. લોકોના હુખ જોઈને એમનું હૃદય વધી ઉઠતું, દુઃખથી પ્રેરણાને એ વિષાદ સંગીત ગાતા. એમના કંઠમાંથી નીકળતાં વિષાદગીત સાંભળીને પરચના હયા પણ દયાથી પીગળી શકતાં અને આસુ ખાળવાં. એ નેમને નાટે વસતું થઈ પડતું.

ઉ. સ. ૧૭૬૭ માં હુધસાના પ્રથમ પુત્રનો જન્મ થયો. એજ પ્રથમ વિહિતમ હતો. એને હાથે જામન સ. ૩૨ જાણી ૧૮૫૧ના ૨૬. ૧. ૧૮૬૧ હુધસા ૬૮૮ વર્ષ જીવ્યા તે ૧૮૬૧ વર્ષે દુષ્ટીએ ના:

સેવાકાર્યમાંજ સુખ માણતાં. એ કરતા નીકળનાં ત્યારે મરડની
બન્ને તરફ ગરીબ લોકોની બીડ જાગતી. અંગરક્ષકો બહુ પ્રયત્ન
કર્યા છતાં પણ એમને ખરોડી શકતા નહિ. રાણી લુધસાને તો એ
બીડ જોઈને બહુ આનંદ થતો અને એ ગરીબોને ધન, ભૂખ્યાંને
આનંદ અને જાળકોને રમકડાં આપી ખુશ કરતાં. રસ્તામાં એકઠા
થયેલા લોકો એ આપૂર્વ દરજ્જા જોઈને આનંદપૂર્વક જયધ્વનિ કરતા
કે “ અમારી દયાળુ મહારાણી ઘણું જીવે. ”

સુખ પાત્રી દુઃખ એ વિધાતાનો નિયમ છે. રાણી લુધસાનું
સુખી જીવન ઘણા દિવસ ટક્યું નહિ. મહાન નેપોલિયન સાથે
પ્રશિયા અને ઓસ્ટ્રિયા એકઠાં પીથી મળી ગયા હોત તો નેપોલિ-
યન ક્ષાવત નહિ; પરંતુ પ્રશિયા ઓસ્ટ્રિયાથી અલગ રહ્યું. થોડા
સમય પછી નેપોલિયને પ્રશિયાની વિરુદ્ધ યુદ્ધ જાહેર કર્યું.
રાજાને બીજાઓની મદદની આશા નહોતી, પણ રાણી લુધસામાં
વીરતા અને મુત્સદ્દીપણાના ગુણ હતા. એણે નિરાશ થયેલા સૈનિકો-
ને બોલાવીને વીરતાપૂર્ણ લાપણુ આપ્યું; પોતાના દેશમાં થઈ
ગયેલા પૂર્વકાળના મહાન યોદ્ધાઓની વીરતા અને સ્વતંત્રતાનું
સ્મરણ કરાવી યુદ્ધ કરવાનો ઉત્સાહ આપ્યો.

ઇ. સ. ૧૮૦૫ ના નવેમ્બરમાં પોસ્ટડેમ ગામના નાનકડા
દેવળમાં રાજા, રાણી અને રશિયાનો ખાદશાહ અલેક્ઝાન્ડર મળ્યા
અને સ્વર્ગવાસી મહાન રાજા ફ્રેડરિકની સમાધિ આગળ પ્રતિજ્ઞા
લીધી કે, અમે સ્વદેશને શત્રુઓથી બચાવીશું. એ પ્રતિજ્ઞાનું
પાલન કરવા એજ ક્ષણથી એમણે પ્રયત્ન કર્યો, અત્યંત દુઃખ
સહન કર્યાં. પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થતાં ઘણો સમય લાગ્યો; પણ વિજય
એ શુભ દિવસ જોવા રાણી લુધસા આ સંસારમાં રહ્યાં નહોતાં.

૧૮૦૬ માં નેપોલિયન સાથે લુધસાના પાતને યુદ્ધ થયું.
યુદ્ધસમયે રાણી લુધસા મહેલમાં બેસી રહ્યાં નહોતાં, એમ
પ્રભાવશાળી વ્યાખ્યાનોથી લોકોને દેશનું રક્ષણ કરવાને પ્રેય
એટલુંજ નહિ પણ જાતે સૈનિક બન્યાં, એક ટુકડીના ‘કર્નલ’ તરી
પોતાનું નામ નોંધાવ્યું અને યુદ્ધભૂમિમાં રણચંડીની પેઠે સજ
થઈને ગયાં. પરંતુ રાણીમાં જેટલી વીરતા અને આત્મવિશ્વાસ હ
તેટલાજ પ્રમાણમાં રાજામાં પોતાની શક્તિઓમાટે અવિશ્વા
હતો. આંતરકલહને લીધે પાડોશીઓ અને બાંધવો તેને મ
આપવા તૈયાર નહોતા. રાજનીતિના ગુચ્ચવાડા અને દાવપેચ એ

હતા નહોતા અને બીજાઓના ઉપર વિશ્વાસ રાખીને એને કર્ણુ પડ્યું.

આત્મવિશ્વાસની એ ખાતરીને લીધે રાજાથી સૈન્યની આગેવાની ઇશકી નહિ, અને 'લેના'ના યુદ્ધમાંથી તેને પલાયન કર્ણુ પડ્યું. 'પાટે' વિલેતાતરીકે બર્લિન રાજધાનીમાં પ્રવેશ કર્યો. રાણી સાના દુઃખ અને આપત્તિનો પાર રહ્યો નહિ. એ દુઃખ પતિમાં સ્થિત, ધૈર્ય અને દુરદેશીની ખાતરીને લીધે આવી પડ્યું છે જાણવા છતાં પતિપ્રત્યેના પ્રેમ અને ન્યૂનતામાં એમણે જરાયે પણ આવવા હીધી નથી. પતિનો દોષ એક દિવસ પણ કાઢ્યો નહિ, એટલું જ નહિ પણ એ દોષને હૃદયમાં પણ વસવા હીધા નથી. પતિના સમયમાં એમનો પતિપ્રેમ વધારે દૃઢ થયો અને એક હર્ષ પત્નીતરીકે એમણે એમની સેવાઆકરી કરી. ઘોર આપત્તિ-સમયમાં એક દિવસ પણ એમણે નિરાશાનો અનુભવ કર્યો નથી. પ્રશિયા એક દિવસ જરૂર સ્વતંત્રતા પુનઃ પ્રાપ્ત કરશે એ આશામાં જ એ જીવતા હતા. ધૈર્યની પરીક્ષા આપત્તિસમયે જ થાય છે. એ પરીક્ષામાં રાણી લુઇસા સારી રીતે પાર ઉતર્યા હતાં. એમની એ સફળતાનો યશ એમણે બાહ્યાવસ્થામાં પ્રાપ્ત કરેલા ભક્ષાનને જ છે. ધર્મજ આપત્તિને સમયે ધૈર્ય પ્રદાન કરી સહા-તા આપે છે. રાજ્યભટ્ટ થયા પછી તેમણે પોતાના પિતાને જે પત્ર લખ્યો છે તે ઉપરથી એમનો ઉંડો ધર્મવિશ્વાસ તથા રાજ-નીતિના જ્ઞાનનો પરિચય મળી આવે છે. એ લાંબા પત્રમાંથી થોડાં જ અંશો અમે નીચે ઉતારીશું.

“પિતાશ્રેષ્ઠ !

અમારું સર્વસ્વ ગયું છે—સહાને માટે નહિ તો હાલ થોડા સમયને માટે તો જરૂર અમારું સર્વ નાશ પામ્યું છે. આ જીવનમાં મને અધિક સુખની લાલસા નથી. મેં હવે પ્રભુને આત્મસમર્પણ કર્યું છે અને પ્રભુના વિધાનને શાંતિપૂર્વક શરણે થાઉં છું. શાંતિ-ચિત્તે પ્રભુમાં વિશ્વાસ રાખ્યાથી મને સાંસારિક સુખ કરતાં ઘણી વધારે એવી કિંમતી માનસિક શાંતિ મળે છે. દરરોજ મારી ખાતરી થતી જાય છે કે, જે બનાવો બન્યા છે તે બનવાજ જોઈતા હતા. જુના જમાનાની, શિથિલ અને કઠંગી રાજનીતિ બદલાઈને રાજ્ય-તંત્રમાં સુધારો કરવાની બચવાનની સ્પષ્ટ ઈચ્છા હતી. મહાન સમ્રાટ ફ્રેડરિક, જે મહાન વીર પુરુષ હતા અને જેમણે આ

દેશમાં નવીન યુગ પ્રકટાવ્યો હતો, તેની કીર્તિનાં ગણગાં ફૂંકવા છતાં પણ અમે તો નિરાંતે ઘોર નિદ્રામાં જીવન ગાળીએ છીએ. અમે સમયની સાથે પ્રગતિ નથી કરી, બદલે ઉલટા પાછળ હંક્યા છીએ. આ વાત રાજા જેટલી સ્પષ્ટતાથી સમજી શક્યા છે તેટલી સ્પષ્ટતાથી બીજા કોઈ સમજ્યું નહિ હોય. હાલમાંજ મારે એમની સાથે વાતચીત થઈ હતી, અને એમણે વિચારપૂર્વક કહ્યું હતું કે, આ બધું બદલાવુંજ જોઈએ. આપણે સ્થિતિમાં ફેરફાર કરવોજ પડશે.”

“સંસારમાં સારામાં સારા અને ડાહ્યામાં ડાહ્યા માણસો પણ નિષ્ફળ નીવડે છે, અને એટલું તો નક્કી છે કે, ક્રાન્સનો બાદશાહ રાજ્યનીતિક્ષણ અને પ્રપંચી છે. રૂશિયા અને પ્રશિયાવાસીઓ સિંહના જેટલા પરાક્રમપૂર્વક લડ્યા હોત, અને અમે પરાજિત ન થયા હોત, તોપણ અમારે રણક્ષેત્રનો ત્યાગ કરવાવારો આવત અને શત્રુઓએ આ ભૂમિનો કબજો લીધો હોત. નેપોલિયનના જીવનમાંથી આપણે ઘણું શીખવાનું છે. એણે જે કંઈ કર્યું છે તેના ઉપરથી શિખામણ લેવાનું અમે નહિ ભૂલીએ. ઈશ્વરે એને મદદ કરી છે એવું કહેવું એ તો ભગવાનની નિંદા કરી ગણાય; પણ ખરી વાત તો એ છે કે, વૃક્ષની જે શાખાઓમાંથી ચેતન્ય ચાલ્યું ગયું હતું, અને જેને લોકો ભૂલથી વૃક્ષ સમજી રહ્યા હતા તેમને કાપી નાખવામાં એ પ્રભુના હાથમાં ઓળટરૂપ બન્યો છે. સારા દહાડા પણ પ્રભુ જરૂર દેખાડશે. સર્વશક્તિમાન પ્રભુમાં દૃઢ વિશ્વાસ અમને એ બાબતની ખાત્રી આપે છે. આ સંસારમાં કેવળ શુભ કર્મોનુંજ પરિણામ શુભ આવે છે, એટલા માટે હું નથી માનતી કે, બાદશાહ નેપોલિયન દહતાપૂર્વક એ સિંહાસન ઉપર બેસી શકે. એકનિષ્ઠા, સત્ય અને ન્યાય, એ ત્રણજ ગુણ ચિરસ્થાયી અને અખંડ છે. નેપોલિયન ફક્ત રાજનીતિવિશારદ અને વ્યવહારકુશળ છે. એ ભગવાનના નિયમને અનુસરીને રાજ્ય નથી ચલાવતો, પણ સમય વર્તીને ચાલે છે; એટલે એનું શાસન અન્યાયથી ઠંડકિત છે. એ મનુષ્યો સાથે ન્યાયથી વર્તતો નથી તેમજ એના ઉદ્દેશો પ્રમાણિક અને વ્યવહારી નથી. એની બધી મનસ્વાઈમાં પોતાની સત્તા વધારવા પૂર્વક છે એના વર્તનથી આપણને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થતી નથી કે તના પાસા સવળા પડતા જોઈને એ મદદ થયે. છે અને મને છે કે, હું ઘડું એ પાર પાડી શકું એમ છે.”

એને હીંધે એનામાં વિનય અને નિરભિમાનતા નથી, અને જેનામાં એ શુદ્ધ નથી તે છેવટે પોતાનું સમતોલપણ ખોશે અને એનું અધઃપતન થશે. ઈશ્વરમાં અને સાંસારિક જાળમાં એના દહાપણ-બંધો શાસનમાં મને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે અને એનું શાસન જોર-જુલમમાં છે એ હું કદી સ્વીકારતી નથી; એટલે હું આશા રાખું છું કે, હાલની ખરાબ સ્થિતિમાંથી સાફ પડિશામ આવશે. બધા સાથે માણસો એજ ઇન્દ્ર છે અને એનીજ આશા રાખે છે. જે કાંઈ બન્યું છે અને જે કાંઈ બની રહ્યું છે તે અમારે ભોગવવાના પરિણામરૂપ નથી, પરંતુ વધારે સારા માર્ગે અમને પહોંચાડવાના માર્ગરૂપ છે એમ હું માનું છું. લક્ષ્ય જાહેર છે; સંભવ છે કે, અમે એને પહોંચી પહોંચી શકીએ, અને એ પ્રયત્નમાંજ મરણ પામીએ.”

“પ્રભુ જે ધારે છે તે ખરું જોય છે. એ વિચારથી અને મારા હૃદયમાં દબાથી અંકિત થયેલી આશાને હીંધે મને આશ્વાસન, હિંમત અને શાંતિ મળે છે. આ સંસારમાં બધી વસ્તુઓ પરિવર્તનશીલ હોવાથી આપણે એ બધી ચઢતી પડતી સહન કરવી જોઈએ. આપણે તો એટલીજ કાળજી રાખવી જોઈએ કે, દરેક દિવસે આપણે દુઃખ સહન કરવાને વધારે તૈયાર થઈએ.”

“પ્રિય પિતાજી! હું એક અબજા મારા રાજ્યદારી વિચારોનાં જોરાર જેટલો દરી શક્તું તેટલો આ રહ્યો. સંભવ છે કે, મારા આ વિચારોમાં અપૂર્ણતા હશે. એ વિચારો આપની આગળ રજુ કરવા માટે મને દામા આપ્યો; પણ આપને એટલી તો ખાતરી થશે કે, આપની પુત્રીએ આપણના સમયમાં ભગવાનનું ચરણ હીંધું છે, અને ખ્રિસ્તી ધર્મના સિદ્ધાંતો અને પ્રભુના હિંમતનાં શિક્ષણને માટે હું આપની ચઢી છું. તેનું ફળ મરતુ આવે છે, અને જ્યાંસુધી મારા દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાંસુધી જ શિક્ષણનું શુભ પરિણામ આવતું જ રહેશે.”

“વહાલા બાપુ! આપને જાણીને આનંદ થશે કે, અમારા દેશ જે જે આપણને આપી પડી છે તેમાં અમારા દાંપત્યજીવન અને ગૃહસ્થાશ્રમનાં ધર્મનાં પાલનમાં જરા પણ અંતરવ અડચણો નથી. એક કુટુંબનાં સભ્યો જેનેકમત વધારે મળતું થયું છે અને અમને એકજીવને મારે વધારે એવું બન્યું છે. મહારાજનાં સાંદેખ અને જેટલું કમતા પણ અધિક થયું છે અને મારા દેશ જેટલું કમતા પણ વધારે મળતું થયું છે. દરેક પ્રસંગે એ

પોતાનો પ્રેમ જોલી જતાવ્યા કરતાં કર્મદ્વારા પ્રગટ કરે છે. ગર્ભ કાલેજ એમણે મારા સાસુ પ્રેમથી નીહાળીને પોતાની સ્વાભાવિક સરળતાથી મને કહ્યું હતું કે 'વહાલી બુઘસા ! તું મને પહેલાં કરતાં વધારે પ્રિય લાગે છે અને આ આપત્તિના સમયમાં મને તારી વધારે કદર થાય છે. અનુભવથી મને ખબર પડી છે કે, તારા સ્વામી જનવું એમાં કેટલી મહત્તા છે. આપણી એકતાની ગાંઠ ઢીલી પડતી ન હોય ત્યાંસુધી બહાર ગમે તેટલો વંટોળીઓ આવે તેની મને જરા પણ પરવા નથી. હું તને ઘણાજ પ્રેમથી ચાહું છું તેથીજ મેં આપણી સૌથી નાની પુત્રીનું નામ બુઘસા પાડ્યું છે.' એમનો આ પ્રેમ જોઈને મારાં નેત્રમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. એ નાની છોકરી એમને માટે સાચી બુઘસાજ નીવડે. સંસારમાંના સર્વોત્તમ નરનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ મેળવ્યાથી હું ગૌરવ, આનંદ અને સુખ અનુભવું છું. હું પણ ખરા અંતઃકરણથી એમના પ્રેમનો બદલો વાળું છું; અને અમે એટલાં બધાં એકરૂપ થઈ ગયાં છીએ, કે એકની ઇચ્છા તેજ બીજાની ઇચ્છા થઈ પડી છે. એથી કરીને વર્ષો વીતતાં ગયાં તેમ તેમ એમનો વિશ્વાસ કાયમ રાખવાનું મારે માટે સહેલું થઈ પડ્યું છે. એક શબ્દમાં કહું તો એ મને દરેક વિષયમાં અનુકૂળ છે અને હું દરેક વિષયમાં એમને અનુકૂળ છું. અમે બંને જ્યારે સાથે હોઈએ છીએ ત્યારે અમે સુખને શિખરે હોઈએ છીએ. પિતાજી ! અમારા આ આનંદજનક ઐક્યની વાત અભિમાનપૂર્વક કહેવા માટે મને ક્ષમા કરશો. આ તો મારા સુખમાંથી ઉદ્ભવેલા સ્વાભાવિક ઉભરા છે, અને એ બધું જાણ્યાથી મારા ઉત્તમ અને સ્નેહાળ પિતા કરતાં બીજા કોઈને વધારે આનંદ નહિ થાય એમ ધારીનેજ એ ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે."

આ પત્રમાંથી રાણી બુઘસાનો પતિપ્રેમ અને પ્રભુપ્રત્યેની શ્રદ્ધાનો પૂર્ણ પરિચય મળી આવે છે. કોણ કહેશે કે એ આદર્શ સાધ્વી આદર્શ પત્ની નહોતાં ? પતિ પ્રત્યેના પ્રેમને લીધે એમની એક નાની સરખી છબી હમેશાં એ પોતાના ગળામાં ધારણ કરતાં. એમના ઉપર દુઃખ પડવામાં ન્યૂનતા રહી નહોતી, પરંતુ ગમે તેવા સંકટમાં પણ એમણે ધૈર્યને વિસાચું નથી, આત્માને દળાવી દીધો નથી કે મનમાં હલકા વિચારો આવવા દીધા નથી.

પોતે પોતાનું દુઃખ તો બધું સહન કરતાં, પણ નિર્દોષ પતિ-

પોતાનો પ્રેમ જોલી બતાવ્યા કરતાં કર્મદ્વારા પ્રગટ કરે છે. ગઈ કાલેજ એમણે મારા સાસુ પ્રેમથી નીહાળીને પોતાની સ્વાભાવિક સરળતાથી મને કહ્યું હતું કે 'વહાલી હુમસા! તું મને પહેલાં કરતાં વધારે પ્રિય લાગે છે અને આ આપત્તિના સમયમાં મને તારી વધારે કદર થાય છે. અનુભવથી મને ખબર પડી છે કે, તારા સ્વામી બનવું એમાં કેટલી મહત્તા છે. આપણી એકતાની ગાંઠ ઢીલી પડતી ન હોય ત્યાંસુધી બહાર ગમે તેટલો વંદોળીઓ આવે તેની મને જરા પણ પરવા નથી. હું તને ઘણાજ પ્રેમથી ચાહું છું તેથીજ મેં આપણી સૌથી નાની પુત્રીનું નામ હુમસા પાડ્યું છે.' એમનો આ પ્રેમ જોઈને મારાં નેત્રમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. એ નાની છોકરી એમને માટે સાચી હુમસાજ નીવડો. સંસારમાંના સર્વોત્તમ નરનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ મેળવ્યાથી હું ગૌરવ, આનંદ અને સુખ અનુભવું છું. હું પણ ખરા અંતઃકરણથી એમના પ્રેમનો બદલો વાળું છું; અને અમે એટલાં બધાં એકરૂપ થઈ ગયાં છીએ, કે એકની ઇચ્છા તેજ બીજાની ઇચ્છા થઈ પડી છે. એથી કરીને વર્ષો વીતતાં ગયાં તેમ તેમ એમનો વિશ્વાસ કાયમ રાખવાનું મારે માટે સહેલું થઈ પડ્યું છે. એક શબ્દમાં કહું તો એ મને દરેક વિષયમાં અનુકૂળ છે અને હું દરેક વિષયમાં એમને અનુકૂળ છું. અમે બંને જ્યારે સાથે હોઈએ છીએ ત્યારે અમે સુખને શિખરે હોઈએ છીએ. પિતાજી! અમારા આ આનંદગ્રનક ઐક્યની વાત અભિમાનપૂર્વક કહેવા માટે મને ક્ષમા કરશો. આ તો મારા સુખમાંથી ઉદ્ભવેલા સ્વાભાવિક ઉભરા છે, અને એ બધું જાણ્યો મારા ઉત્તમ અને સ્નેહાળ પિતા કરતાં બીજા કોઈને વધારે આનંદ નહિ થાય એમ ધારીનેજ એ ઉદ્ગારો કહ્યા છે."

આ પત્રમાંથી રાણી હુમસાનો પતિપ્રેમ અને પ્રભુપ્રત્યેની શ્રદ્ધાનાં પૂર્ણ પરિચય મળી આવે છે. કોણ કહેશે કે એ આદર્શ સાધ્વી આ દર્શ પની નહોતાં? પતિ પ્રત્યેના પ્રેમને લીધે એમની એક ન તો સરખી છબી હમેશાં એ પોતાના ગળામાં ધારણ કરતાં. એમનાં ઉપર હું બે પત્રમાં ન્યૂનતા ચઢી નહોતી, પરંતુ ગમે તેવા સંકટનાં પાત્ર એમણે વ્યવસ્થા વિદ્યાર્થી નથી, આત્માને દળાવી દીધો નથી કે નરનાં કલકલ વચ્ચે એ વચા દીધા નથી.

પોતા પતિનું હું બે પત્રો બધું સહન કરતાં, પણ નિર્દોષ પતિ-

તું દુઃખ એમનાથી જોવાતું નહિ. એમને રાતદિવસ ચિંતાગ્રસ્ત જોવાથી, પોતાના વહાલા સ્વદેશને દરરોજ પરત્રતા અને અપમાનની દુર્દશામાં ફસાતો જોવાથી એમનું હૃદય પણ શોકગ્રસ્ત થયું. એમની તબિયત લથડવા માંડી અને એમનો અંતકાળ નજીક આવવા લાગ્યો. મૃત્યુના થોડા દિવસ પૂર્વે એમના દેહસામાં વ્યાધિ થયો. એની વેદનાથી કાયર થઈને જો પ્રાર્થના કરતાં કે “હે ભગવાન ! મારો પરિત્યાગ કરશે નહિ.”

આખરે જ્યારે જાણ્યું કે, મૃત્યુને ઝાઝો વિલંબ નથી ત્યારે સ્વામીના હાથમાં પોતાના જને હાથ મૂકીને કહ્યું “મારા સ્વામી ! વિદાય, હવે વિદાય આપો. સાંભળો, મારા પિતા પરમેશ્વર મને જોલાવે છે.” એટલું કહીને જો ધર્મશીલા અને કર્તવ્યપ્રેમી દયાળુ સાધ્વીએ આ સંસારનો ત્યાગ કર્યો. ઈ. સ. ૧૮૧૦ની ૨૩ મી ડિસેમ્બરે તેમના દેહને દફનાવવામાં આવ્યો.

રાણી છુપસા આ સંસારમાંથી વ્યાધ્યાં ગયાં, પરંતુ એમની પુણ્યકથા લોકોના હૃદયમાં અંકિત થઈ ગઈ. હજી પણ જો કરુણામયી રાણીની દયાની વાત સંભારીને પ્રશિયાની સ્ત્રીઓ તેમના પ્રત્યે શ્રદ્ધા પ્રગટ કરે છે, અને તેમના દર્શાતનું અનુસરણ કરીને પોતાના જીવનને ઉન્નત બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે.

છુપસાએ પોતાના દેશવાસીઓને જાગૃત કરવા જે પ્રયત્નો કર્યા હતા તે નિષ્ફળ ગયા નહિ. એમના મૃત્યુ પછી ત્રણ વર્ષે તે પ્રમાદની નિદ્રામાંથી જાગૃત થયા અને સ્વતંત્રતાનું યુદ્ધ ફરીથી આરંભીને વિજયી થયા.

સાધ્વી એનિટા

ઈટલીના ઉદ્ધારકતાં મહાત્મા ગેરિબાટ્ટીના નામથી કોણ અજાણ્યું હશે ? એમની દેશભક્તિ તથા સ્વદેશપ્રેમની ખ્યાતિ આખી દુનિયામાં છે. જુદીમની એનિટા એજ મહાપુરુષની સહ-ધર્મિણી હતી. આગળીસમી સદીની યુરોપીય સત્તારીઓમાં એ સર્વશ્રેષ્ઠ હતી. તેના અમયની એ આદર્શ સ્ત્રી હતી. ગેરિબાટ્ટી સાથે એનાં કમ કોઈ દેવળમાં નહોતાં થયાં; છતાં ગેરિબાટ્ટીની એ આદર્શ પત્ની હતી. આપણાં શાસ્ત્રોમાં લખ્યું છે કે, સ્ત્રીએ છાયાની પેઠે પતિને અનુસરવું જોઈએ. આર્ય સ્ત્રીને એ આદર્શ એનિટાના જીવનના પ્રત્યેક કાર્યમાં, તેના પ્રત્યેક લાવમાં પ્રકટ થતો હતો. ગેરિબાટ્ટીને પરણ્યા પછી તે છેક મૃત્યુપર્યંત એ વીર સત્તાવીઠ ઘરમાં કે બહાર, જંગલોમાં કે બાગબગીચામાં, રણભૂમિમાં કે ઘરની શીતળ છાયામાં, જળમાં કે સ્થળમાં, પાયદળ કે ઘોડાની પીઠ ઉપર, પદાટ ઉપર કે નદીના ઉંડા પાણીમાં, રાત્રે કે દહાડે, આરોગ્ય દશામાં કે મંદવાડમાં, કૂલશય્યામાં કે મૃત્યુશય્યામાં જ્યાં જુઓ ત્યાં સર્વત્ર છાયાની પેઠે પતિની સાથે રહી હતી. પરંત્રતાની બેઠીમાં ફસાયેલા ઈટલીનો ઉદ્ધાર કરવા ખાતર જાણે ગેરિબાટ્ટીની મદદ સારૂ મહાશક્તિએ પોતાનાજ એક અંશવડે એનિટાની ઉત્પત્તિ કરી હોય એમ લાગતું હતું.

વિવાતાએ એનિટાને ગેરિબાટ્ટી સારૂ રચી હતી અને ગેરિબાટ્ટીને એનિટાને સારૂ સજ્જો હતો, વિવાતાએજ બન્નેનો મેળાપ કરાવ્યો હતો. એમની પ્રથમ મુલાકાતનો વૃત્તાંત ઘણો રોચક છે. એક વાર ગેરિબાટ્ટી 'સાંચો' નામના વહાણમાં બેસીને બ્રેઝિલના લડાયક વહાણ ઉપર હુમલો કરવા જઈ રહ્યો હતો. રસ્તામાં અચાનક આંધી ચઢી આવી અને એમનું વહાણ ડૂબવા લાગ્યું. એ વહાણમાં ત્રાસ માણસા હતાં. એમાંથી સોળ તો ડૂબી મર્યા અને બાકીનાં ચૌદ વીત્તાથી તરીને એ વિપત્તિમાંથી બચી ગયાં તથા

હીસદામત કિનારે આવ્યાં. ગેરિનાદીને એક માણસુધી એ
 દેવસે તરવું પડ્યું હતું. પોતે બચ્યા એટલુંજ નહિ પણ તરતી
 ખતે એમના હીઠમાં લાકડાનાં ખાટિયાં આવ્યાં તેને ધક્કા મારીને
 ઠાઠગ દેવાં કે પોતાના સાથીઓ એમને આધાર લઈને જાયી
 તથા આ પ્રમાણે જળસમાધિમાંથી રક્ષણ પામીને ગેરિનાદી
 કેન્દ્ર દેવરાઈન નામના પ્રદેશમાં પહોંચ્યા. એ પ્રદેશના લોકો
 ભની દુર્દશા જોઈને એમને મદદ આપવા લાગ્યા. એક માણસે
 એમને બેસવાને સારૂ ઘોડો ભેટ આપ્યો. ગેરિનાદી ઘોડા ઉપર
 ડવાર થઈને પાસેના બારા નાંગના ગામમાં ગયા. ત્યાં એમણે
 બેઠાંતમાં એક ઘર જોયું. નદીની એક ક્ષીણુ ધારા એ મકાનની પાસે
 ધઈને વહી રહી હતી. એ કુપડીની આરે તરફ પહોંડ હતો અને
 પાસેજ એક નાનું સરખું જંગલ હતું. ઘરધણીએ ગેરિનાદીને
 જોતાંવારજ પોતાના ગરીબડા ઘરમાં પધારવાની વિનંતિ કરી. એ
 મનુષ્યની સ્ત્રી, જે પરમ રૂપલાવણ્યવતી અને અત્યોક્તિક ગુણવતી
 હતીએને મૂકીને મરી ગઈ હતી. એ જ છોકરીઓમાં નાની વધારે
 સારી હતી. એનો વીણાને પણ લજવે એવો સ્વર, પૂર્ણ યૌવન-
 પ્રાપ્ત શરીર, ઉત્તલ તારાઓના જેવાં નેત્ર, સુંદર દેહકાંતિ અને
 કૌમળ સ્વભાવ જોતાંવારજ એમ લાગતું કે કોઈ દેવકન્યા શાપ-
 ભ્રષ્ટ થઈને આ પૃથ્વીમાં અવતરી છે. વિધાતાએ બધું ગેરિનાદીને
 ઉત્તમ વધારવાને માટેજ આ સર્વગુણસંપન્ન સ્ત્રીને મોકલી
 હતી. મોકલે કાંતિ અને કૌમળ સ્વભાવની સાથે સાથેજ એનામાં
 દુષ્ટોત્ત્વ દમન કરવા જેટલા તેજ અને અસાધારણ વીરત્વનું
 અપૂર્વ સંમિશ્રણ હતું. આ બંને ગુણો એકસાથે ધણી ઘોડીજ
 સ્ત્રીઓમાં હોય છે.

ગેરિનાદી અને એનિટાની આર આખ થતાંજ બંનેએ એક-
 બીજાને પોતપોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપી દીધું. કેવું વિચિત્ર
 મિલન હતું ! ગેરિનાદી ક્યાંનો રહેવાસી અને એનિટા ક્યાંની
 રહેવાસી ! ક્યાં થોડાકજ દિવસ ઉપર ગેરિનાદી માતના મુખ-
 માં દસાયો હતો અને ક્યાં આ મુખદ મેળાપ ! ! ધર્મિયજ
 બંનેને એકબીજાને માટે નિમોલ્ય કર્યાં હતાં, એટલે કોઈને કોઈ
 પ્રકારે એમનો મેળાપ અનિવાર્ય હતો. પ્રથમ દષ્ટિએજ બંનેએ
 એકબીજાને આત્મસમર્પણ કર્યું અને હૃદયથીજ તેઓ એક-
 બીજાને વધ્યાં. જે ગાંધર્વ પ્રધાનુસાર અર્જુન અને મુહુર્રા, સ્ત્રી-

કૃષ્ણ અને રુકિમણી તથા દુષ્યંત અને શકુન્તલાનું લગ્ન થયું હતું; તેજ પ્રધાનુસાર ગેરિબાદીએ એનિટાનું પાણિયકણ કર્યું. ગેરિબાદીએ પોતે એક પ્રસંગે એ લગ્નનું વર્ણન કરતાં લખ્યું છે કે “આ લગ્નમાં ઈશ્વર પોતે સાક્ષી અને પુરોહિત હતા; નલો-મંડળનો અંદરવો હતો અને પથ્થરની છાટ વેદી બની હતી. આ નાના સરખા ઝરણાને કાંઠે અમારું શુભ લગ્ન સમાપ્ત થયું.” જેવી રીતે આ નદી અનંતકાળ સુધી વહેશે તેવી રીતે આ દંપતિના યશનો પ્રવાહ પણ ચિરકાળ સુધી સ્થાયી રહેશે. પ્રાતઃસૂર્યની જે રશ્મિ-માળામાં એ વીર દંપતિ નવીન પ્રેમપાશમાં બંધાયેલાં હતાં તે પ્રેમ પ્રાતઃસૂર્યની રશ્મિની પેઠે એમનો દિનપ્રતિદિન વધતો ગયો.

વૃદ્ધ પિતાને આ બે કન્યાઓજ અવલંબનરૂપ હતી; એટલે પરણીને નવોઢા પત્ની એનિટાને પોતાની સાથે રણભૂમિમાં લઈ જવાની ગેરિબાદીની ઈચ્છા નહોતી. પરંતુ સહધર્મિણીનો અત્યંત આગ્રહ જોઈને તેને રણભૂમિમાં લઈ જવીજ પડી. વિવાહ પછી એક માસ પૂરો થતાં થતાંમાં તો ગેરિબાદીને સેનાપતિ કેનિ-લરોની સેનામાં દાખલ થવાનો હુકમ મળ્યો. અહીંથીજ એનિટા અને ગેરિબાદીના હર-ગૌરિ મિલનનો આરંભ થયો. નેપલ્સનો આ ભવિષ્યનો ડિક્ટેટર અને તેની સહધર્મિણી બે બ્રિજિલિયન ઘોડા ઉપર સવાર થઈને આનંદપૂર્વક સેનાપતિના તંબુ તરફ ચાલ્યાં. એક લોભિયો પણ રસ્તો બતાવવા તેમની સાથે ઘોડા ઉપર બેસીને આગળ જતો હતો. એક અઠવાડિયા પછી આ નવ-દંપતિ મેન્ટિમિરિયો લશ્કરમાં જઈ પહોંચ્યાં.

એનિટાએ પોતાની અદ્ભુત પતિપરાયણતાદ્વારા તરતજ એ વાતનો પરિચય આપ્યો કે, એ ગેરિબાદી જેવા યોદ્ધાની સહ-ધર્મિણી થવાને યોગ્ય છે. એ લોકોના ત્યાં પહોંચ્યા પછી થોડીજ વારમાં ગેરિબાદીને બ્રિજિલના નૌકાસૈન્ય ઉપર ચઢાઈ કરવાને માટે સમુદ્રયાત્રા કરવાની આજ્ઞા મળી. એનિટા પણ એમની સાથે ગઈ. ઘણું વાર્યાં છતાં પણ એ ઘર આગળ ન રહી. લગ્નને એક મહિનો પણ ન થયો એટલામાં તો એનિટાએ એક વીરાંગનાતરીકે પોતાની પ્રતિષ્ઠા જમાવી. જે વડાણમાં એ લોકો બેઠાં હતાં તે વડાણ અનુકૂળ પવનની સગવડ મળતાં પ્રબળ વેગથી શત્રુઓના વડાણની તરફ જવા લાગ્યું અને શત્રુઓના એક વડાણ સાથે એ ટક્કર ઝીલવી પડી. શત્રુઓએ તોપના ગોળા વરસાવવા માંડ્યા

કુલ્ય અને સંજ્ઞાથી નવા હુકમો અને સમુદાયનું લગ્ન થયું હતું. તેના અંતરમાં જોડવાની એક એનિટાને પાંચમીએ મળી. તેના સંજ્ઞાથી તેને સ્વયં પ્રગળે એ પાનનાં વર્ણન કરતાં કમળો જે જે આ સંજ્ઞામાં સ્થિત પાંચે જાતો અને પુરોહિત સ્વામી નોકો મેં જોયા એ દરેકે સ્વયં અને પાંચમીની કમળો પછી ખની હતી. આ મના મનાના કમળો મેં જોયા એમાંજ શુભ લાગ્યું જમાણ મળ્યું.” એવી રીતે આ બધો અનંતમાળ સારી વંદિતો તેની રીતે આ રંગતિના વધને પ્રગળ પછી ચિરંજીવ સુધી ન્યાની રહેશે. આપદર્યાની એ રક્ષિ-માળમાં એ જીવ રંગતિ નીતિ પ્રગળામાં અંધારાં હતાં તે તેમ પ્રગળામાં રક્ષિતની પેઠે એમનાં દિનપ્રતિદિન વધતો ગયો.

પૃથ્વીપાને આ એ કન્યાઓજ અવતરણનરૂપ હતી; એટલે પરદાને નવોડ; પત્ની એનિટાને પાતાની સાથે રણમૂર્તિમાં કંઈ જવાની ગેરિજાહીની ઈચ્છા નહોતી. પરંતુ સદ્ધર્મિણીનો અત્યંત આગ્રહ એમને તેને રણમૂર્તિમાં લઈ જવીજ પડી. વિવાદ પછી એક માસ પૂરો થતા થતાંમાં તે ગેરિજાહીને સેનાપતિ કેનિ હરોની સેનામાં હાખલ થવાનો હુકમ મળ્યો. આવીથીજ એનિટા અને ગેરિજાહીના દુર-ગોરિ મિલનનો આરંભ થયો. નેપદસનો આ લવિષ્યનો રિકેટર અને તેની સદ્ધર્મિણી એ બ્રેજિલિયન ઘોડા ઉપર સવાર થઈને આનંદપૂર્વક સેનાપતિના તંબુ તરફ આહ્યાં. એક લોભિયો પછી રસ્તો બતાવવા તેમની સાથે ઘોડા ઉપર બેસીને આગળ જતો હતો. એક અડવાડિયા પછી આ નવ-દંપતિ મેંટિમિરિયો લફરમાં જઈ પહોંચ્યાં.

એનિટાએ પાતાની અદ્ભુત પતિપરાયણતાદ્વારા તરતજ એ વાતનો પરિચય આપ્યો કે, એ ગેરિજાહી જેવા યોદ્ધાની સહ-ધર્મિણી થવાને યોગ્ય છે. એ લોકોના ત્યાં પહોંચ્યા પછી ઘોડીજ વારમાં ગેરિજાહીને બ્રેજિલના નૌકાસૈન્ય ઉપર ચઢાઈ કરવાને માટે સમુદ્રયાત્રા કરવાની આજ્ઞા મળી. એનિટા પછી એમની સાથે ગઈ. ઘણું વાર્યા છતાં પછી એ ઘર આગળ ન રહી. લગ્નને એક મહિનો પછી ન થયો એટલામાં તે એનિટાએ એક વીરાંગનાતરીકે પોતાની પ્રતિષ્ઠા જમાવી. જે વહાણમાં એ લોકો બેઠાં હતાં તે વહાણ અનુકૂળ પવનની સગવડ મળતાં પ્રબળ વેગથી શત્રુઓનાં વહાણની તરફ જવા લાગ્યું અને શત્રુઓના એક વહાણ સાથે એને ટક્કર બીલવી પડી. શત્રુઓએ તોપના ગોળા વરસાવવા માંડ્યા.

11. ફડીએ એનિટાને વિનવિ કરી કે “તમે કેબિનની અંદર
જાવો.” એના ઉત્તરમાં એનિટાએ કહ્યું કે “જાઉં છું, પણ
તમે અને હીયકારા પુરુષોને કેબિનની બહાર કાઢવા સારું જાઉં
મારી જાતના બચાવ માટે નહિ.” એનિટાએ કહ્યું હતું તેજ
બતાવ્યું. કેબિનમાં બે ટરપોલ સેનિકો બીકના માર્યા સંતાઈ
હતા. તેમને ધમકાવીને તથા ઉરકેરીને એનિટાએ યુદ્ધ કર-
બહાર પાડેલા. શત્રુસેન્યમાં અવિરામ શીષણ અભિવર્ધા
રહી હતી. બન્ને વહાણો કોટલાં પાંચે આવી ગયાં કે, બન્ને
ના ચોદાઓ તલવારવટે એકબીજા સાથે ઝપાઝપી કરવા લાગ્યાં.
ઉપર મદદાનો દગલો થઈ ગયો. રૂંવાડાં ઉમાં કરે એવું એ
પંજોએ એનિટા જણાવ્યું ગભરાઈ નહિ. તે તો ચોદાઓ પાસેથી
દૂરે હતો એમાં દારૂ ભરવા લાગી અને એ અભિકુન્ડની
યમાં ઉભી રહીને અદ્ભુતિરૂપે તેમને ઉત્તેજિત કરવા લાગી.
થે કલાક લડ્યા પછી ગેરિબાલ્ડીના લડકરે શત્રુઓના વહાણ
પર વિજય મેળવ્યો. શત્રુઓ પાસે ગેરિબાલ્ડીના કરતાં ધણાં
પારે હથિયારો હતાં, છતાં પણ તેના અસાધારણ રણચાતુર્ય
થી તેમની પત્ની એનિટાની અહોંકિત ઉત્તેજનાને લીધે વિજય-
લક્ષ્મી એમનાજ હાથમાં આવી. વિજય મેળવવામાં વધારે હાથ
એનિટાનો હતો કે ગેરિબાલ્ડીનો એ કહેવું યલું અપરૂં છે. ગેરિ-
બાલ્ડી અને તેમના સેનિકો લડ્યા તો ખરા, પણ તેમને ઉરકેરવા,
તેમની દિશ્મત વધારવી અને બીકણ સેનિકોને પણ યુદ્ધને માટે
બહાર લેવા એ વ્યક્ત સ્ત્રી-તનુનું કામ હતું.

[illegible]

શત્રુઓની સેના લાગલાગટ ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવી રહી હતી. એની સામે ટક્કર ઝીલવી એ ગેરિબાદી અને તેમની વીર પત્નીનું જ કામ હતું. એમના વહાણ ઉપર બીજા પાંચ સૈનિક હતા પણ તેઓ તો આ ભયંકર યુદ્ધમાં પહેલાંથી જ વીર ગતિ પામી ચૂક્યા હતા. થોડી વારમાં વહાણ પણ ડૂબવાની હાલતમાં આવ્યું. હવે ગેરિબાદીને વહાણમાંથી લડાઈનો સામાન બહાર કિનારા ઉપર પહોંચાડવાની ફિકર પડી. એમનો પોતાનો જીવ એ પ્રકારનો જાળવવામાં હતો. જો પોતે યુદ્ધ કરવું બંધ કરે તો શત્રુઓ ગોળીઓનો મારો ચાલુ રાખી તેમને મારી નાખે; અને જો વહાણ ડૂબી જાય તો પોતે તથા પત્ની વગરમોતે મરી જાય. એવા સંયોગમાં લડાઈનો દાડગોળો કિનારે પહોંચાડવાનું કામ એમણે એનિટા સાંપ્યું. એ કામ પાર પાડવા સાડે એનિટાને મછવામાં બેસીને કેટલીએ વાર કિનારાથી વહાણ ઉપર અને વહાણ ઉપરથી કિનારા પર આવવું પડ્યું. એ સમયમાં પણ શત્રુઓ તેના ઉપર નિશાન તાકીને ગોળીઓ છોડવા લાગ્યા, પરંતુ એનિટાએ ઘણીજ પ્રશંસનીય રીતે પોતાનું રક્ષણ કર્યું. એ અગ્નિવર્ષા સમયે ગેરિબાદીની પત્ની બિલકુલ ધીર અને સ્થિર રહી. ધન્ય એનિટા ! ધન્ય તારું સાહસ ! અને ધન્ય તારી પતિભક્તિ !

આ સરોવરયુદ્ધને થોડાક દિવસ વીતી ગયા પછી ગેરિબાદીએ સેનાપતિ કેનિલરોની સેના સાથે શત્રુઓ વિરુદ્ધ યાત્રા આરંભી. એ યુદ્ધયાત્રામાં એનિટા ઘોડેસ્વાર થઈને પોતાના સ્વામીની સાથે સાથે જવા લાગી. રસ્તાની અડચણો, ભૂખ, તરસ, થાક અને યુદ્ધનાં કષ્ટોને એ હર્ષપૂર્વક સહન કરવા લાગી. પ્રત્યેક યુદ્ધમાં એ સ્વામીની પાસે રહેતી અને સૈનિકોની યથાસાધ્ય દવા-દારૂ કરતી. નિરંતર યુદ્ધક્ષેત્રમાં રહીને ધાયલ સૈનિકોની ચિકિત્સા કરવાથી એ નસ્તર મૂકવાના કામમાં પણ એટલી બધી કુશળ થઈ ગઈ હતી કે ધાયલ સૈનિકના શરીરમાંથી બંદુકની ગોળી પણ સહેલાઈથી ખેંચી કાઢી શકતી. શસ્ત્રચિકિત્સા ઉપરાંત માવજતના કામમાં પણ એમણે પૂરી કુશળતા મેળવી લીધી હતી. એમની સારવારથી બધા ધાયલ સૈનિકો સંતુષ્ટ રહેતા હતા, એટલે ગેરિબાદીની ફાજની સાથે કોઈ સન્ન્યાસ કે નર્મ રાખવાની જરૂર પડતી નહિ. એ ઉપરથી જણાશે કે, એનિટા બન્ને જવાબદારીનાં કામોને દેવી ખુબીથી કરતી હતી. મૂર્તિમતી રણદેવીની પેઠે એ

રણક્ષેત્રની પ્રત્યેક આવશ્યકતાને પૂરી કરતી હતી. જે કાયર અને હીનકારા પુરુષો લયસ્થિત થઈને યુદ્ધભૂમિમાંથી પાછી પાની કરતા હતા, તેમને તિરસ્કારપૂર્ણ વાક્યોથી શરમાવીને પાછા પોતાના સ્થાન ઉપર લડવાને મોકલતી હતી. જેની પાસે જાંદુકને દાડ પૂરી જતો તેની દોઢાળીમાં દાડ લારી દેતી; જેનાં હથિયાર ચાક્યાં જતાં તેને હથિયાર લાવી આપતી, જેનો ઘોડો મરી જતો તેને નવો ઘોડો આપવાનું કામ પણ એનું જ હતું. રણક્ષેત્રમાં એ પોતે દશબુજ દેવીની પેઠે ગેરિબાદીની અને બીજા સેનિકોની, બધી જરૂરીઆતો પૂરી કરતી હતી. એનિટાને ઘા ઉપર પાટા બાંધતાં બહુ આફ આવડતું હતું. કોઈ સેનિકો દાઢ કે પગ કપાઈ ગયો હોય, ચરીરમાંથી લોહી નીકળી રહ્યું હોય અને એ લોહીને કોઈ બંધ કરી ચકતું ન હોય, તેવે વખતે એનિટા ત્યાં પહોંચતી અને એવા મલમપટ્ટા કરતી કે લોહી વહેતું તરતજ બંધ થઈ જતું. એ મલમપટ્ટાને લીધે સેનિક ઘોડા વખતમાંજ સાજો થઈ જતો. એનિટાની દૃષ્ટિ ચાર તરફ ફરતી રહેતી હતી. એનું એક હાન્ટ નીચે આપવામાં આવે છે. એક દિવસ તે સેન્ટામિરિયા રિયા રણક્ષેત્રમાં કોઈ એક ધવાયલા સેનિકને મલમપટ્ટો કરી રહી હતી. એજ સમયે એણે જ્યું કે દેટલાક ઘોડેસ્વાર મેટિમિરિયા સેનિક રણક્ષેત્રને છોડીને નાસી રહ્યા હતા. તરતજ એ ઘોડેસ્વાર ધઈને એમની સામે આવી અને સેનિકોને ધિક્કાર દર્શાવીને તેમને પાછા રણભૂમિમાં આવવાને ઉત્સાહિત કર્યા. એ લોકો પણ એનિટાના ધમકાવ્યાથી બહુ શરમીંદા થયા અને એવી રીતે લડવા લાગ્યા કે ઘોડી વાર કુપી તો એવું જણાયું કે વિજયલક્ષ્મી જાણે ગેરિબાદીની હથેળીમાં આવી જશે. બરાબર એજ સમયે બાદશાહના પક્ષની સેનાની એક ગોળી આવીને એનિટાની ટોપીને વિધતી ચાલી ગઈ. એનિટા સહેજમાં બચી ગઈ; પરંતુ બીજી ગોળીથી એનો ઘોડો મરી ગયો અને આખરે તે દેદ પકડાઈ.

સૂર્ય આદમી ગયા પછી શત્રુઓએ એનિટાને એક ચોરડીમાં કેદ કરી. એનિટાની તીવ્ર દૃષ્ટિ એકાએક એ ચોરડીના એક ખૂણ ઉપર પડી. એણે એવું કે. એ ખૂણમાં એક બ્રિટિશવાદી સેનિકો પોતા કે લટકેલો છે. સમવસ્તુચક્રવા વાપરી એને નાસી જવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો. એ પોતાક પહેરોને બ્રિટિશવાદી સેનિક જર્નને પહેરવાનો આખમાં પૂર નાખીને તે

સહેલાઈથી બહાર નીકળી આવી. અંધકારને લીધે કોઈએ એને ઓળખી નહિ અને કોઈ પણ પ્રકારની રોકટોક થઈ નહિ. આ પ્રમાણે એ વીર અને પતિવ્રતા નારી એનિટા શત્રુઓના બંધનથી મુક્ત થઈ નિર્ભય બનીને વિજળી, વજ્રઘાત અને મુસળધાર વસ્ત્રોમાં પતિની શોધમાં નીકળી. એ પ્રમાણે કેટલાનામાંથી એનિટા જ્યારે નીકળી ત્યારે આઠવાગ્યા હતા. લેસેજ ત્યાંથી સાઠ માર્ગદૂર હતું. ત્યાં ગયા વગર સ્વામીનો પત્તો લાગે એમ નહોતું; એટલે એ લયંકર રાતમાં પણ એ લેસેજ જવા તૈયાર થઈ રસ્તો ઘણેજ ઉજ્જડ અને લયાનક હતો, પરંતુ એનિટાએ એવા માર્ગમાં પતિ-લક્ષિથી પ્રેરાઈને એકલાં પ્રયાણ કર્યું. રાતનો અંધકાર એને શત્રુઓની નજરથી બચાવવા લાગ્યો. આકાશમાં ચંદ્રમા પણ નહોતો, તેમ એનિટાને રસ્તો બતાવવાને તારાઓનો ક્ષીણ પ્રકાશ પણ નહોતો; પરંતુ થોડી થોડી વારે વિજળીનો ચમકાટ થવાથી એવા ગાઠ અંધકારમાં પણ એનિટાને રસ્તો સાફ દેખાતો હતો. એનિટા ઘોડા ઉપર સવાર થઈને એ લીપણ રાત્રિમાં અનેક વિઘ્નોને ઓળંગીને પતિની શોધમાં જવા લાગી. એસ્વિન્યાના પહાડની આસપાસ જે લયાનક અરણ્ય આવેલું છે, ત્યાં આગળ ઝેરી સાપો પુષ્કળ વસે છે. ત્યાં મનુષ્યોનો નિવાસ બહુજ થોડો છે. એવા લીપણ સ્થાનની પાસે થઈને એનિટા જવા લાગી. એટલું મારું હતું કે એનો રસ્તો જંગલની એક તરફ થઈને જતો હતો અને જંગલની વચમાં થઈને જવાની જરૂર પડતી નહોતી; નહિ તો એ વાટ ભૂલી જઈને જંગલમાં તેનો પત્તો પણ લાગત નહિ.

આ પ્રમાણે ખાધાપીધા વગર કેટલાએ કલાક આઠ્યા પછી તે વનની પાર સહીસલામત નીકળી આવી. પ્રાતઃકાળે તેણે જોયું કે ચાર ઊંઝિલવાસી સેપાઈઓ ઘોડેસ્વાર થઈને એની પાછળ પાછળ આવી રહ્યા છે. એમને જોઈને એનિટા એક સ્થાનમાં સંતોઈ ગઈ અને છેક એમની પાસે થઈને તેઓ આઠ્યા ગયા તો પણ એનિટા દૃષ્ટિએ નહિ પડવાથી નિરાશ થઈને પાછા ફર્યા. એમના આઠ્યા ગયા પછી એનિટા દેનોઆસ નદીને કિનારે જઈ પહોંચી, વર્ષો અગત્યની તે સમયે નદીમાં પુષ્કળ પાણી જોશથી વહેતું હતું. પરંતુ એનો કે ડો સંધ્યેલા હતો. એ એનિટાને પોતાની પીઠ ઉપર બેસાડીને પાણીમાં ફરી પડ્યો અને તરવાની કુશળતા દર્શાવીને સામે પાર પહોંચી ગયો. ઘોડેસ્વાર એનિટાએ ત્યાં જઈ

ધોડાને ચઢાવી લીધા અને પછી પહોંચી દેહદાના નજીક પહોંચી
નરીઓને ઓળંગીને એક ચિરિ-ગુફામાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં એક
નાનો સાંધી મટી બાંધેલી હતી. એ મહુડીમાં વચ્ચે આઠમ-
વામીઓએ આઠપૂર્વકે નેત્રું જાગ્યું હતું. ત્યાં જોઈને ધંધુ દિવ-
સે પહેલી વાર ઓળંગ્યું. ઓળંગ કર્યા પછી વિચાર્યા ન અને
એનિટા પછી ઘોડેવાર થઈને લેલેજ પહોંચી અને રજામીનાં
કાંચે કર્યાં. આટલા અરમામાં એ બન્નેના ઉપર જરૂરી આદરો
આવી હતી કે આ જાંઘીમાં તે બન્નેના મેળાપની જગા પગ
આથા નહોતી. એ આઠ દિવસો એમને માટે આઠ મુખ સમાન
વીત્યા હતા. આ પ્રકારે નિરાધા તથા આથાંકના મમયમાં આઠ
કમાત બન્નેનો મેળાપ થતાં તેમનાં હૃદય આનંદથી પરિપૂર્ણ
થઈ ગયાં. એ સમયના એમના આંતરિક ભાવોનું વર્ણન થઈ
શકે એમ નથી.

એ મેળાપ થયા પછી એનિટા ગેરિજાદીની માથે લેન્ડ-સ
સેન્ટથી સાઈમન ગઈ. ત્યાં આગળ માંદી પડવાથી એનિટાને
ઘોડાકે દિવસ રોકાઈ જવું પડ્યું, અને ગેરિજાદીને એકલાજ
ચુલ્લેવમાં જવું પડ્યું. એ સમયમાં ઇ. સ. ૧૮૪૦ની ૧૬ મી
ડિસેમ્બરે એનિટાએ પોતાના પ્રથમ પુત્ર મિનોતીને જન્મ
આપ્યો. પ્રસવના ઘોડાજ દિવસો બાદ એનિટા ત્યાંના રહેવા-
સીઓનો વિરોધ જોઈને પોતાના દશ દિવસના બાળકને લઈને
ત્યાંથી ચાલી નીકળી. ઘોડા ઉપર બાળકને પોતાની સામે જીનની
ઉપર સવાડીને જમણા હાથથી બાળકને પકડીને અને ડાબા
હાથમાં લગામ પાસળ કરીને એ બીજા સ્થાનની શોધમાં ચાલી.

મિનિટની આંધી પ્રચિદ્ધ છે. પ્રવાસમાં નીકળ્યા પછી બીજેજ
દિવસે એનિટાને મહાવિકટ આંધીની સામે થવું પડ્યું. એક
તરફથી પવન જોરમાં ફૂંકાતો હતો, બીજી તરફ મૂસળધાર વરસાદ
વરસી રહ્યો હતો, બાણે કે બન્નેમાં હરિકાઈ થઈ રહી હતી કે
કેણે કોને હરાવે છે! રણજીનો બીજો કાંઈ ઉપાય નહિ હોવાથી
એનિટા ઘોડા ઉપરથી ઉતરી પડી અને પાસેના એક ઘોર અરણ્ય-
માં જઈ એક જાટ સાથે ઘોડો બાંધીને પોતાના કોમળ બાળકને
છાતી સરસો આંધીને એક મોટા વૃક્ષની નીચે ઉભી રહી. ત્યારપછી
આંધી અને વરસાદ બંધ પડી જતાં એ પહેલાનો પેઠે ઘોડા ઉપર
બાળકને સવાડીને આગળ ચાલી. પાણીને લીધે પગ લપસી જતો

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry, no matter how small, should be carefully documented to ensure the integrity of the financial data. This includes recording dates, amounts, and the nature of the transactions.

Secondly, the document highlights the need for regular reconciliation of accounts. By comparing internal records with external statements, discrepancies can be identified and corrected promptly. This process helps in preventing errors and fraud, ensuring that the financial statements are reliable.

Thirdly, the document stresses the importance of transparency and accountability. All financial activities should be clearly documented and accessible to relevant stakeholders. This not only builds trust but also facilitates the identification of areas for improvement.

Finally, the document concludes by stating that maintaining accurate financial records is essential for the long-term success of any organization. It provides a solid foundation for decision-making and ensures that the organization remains compliant with all applicable regulations.

જંગલોને બેઠીને સમુદ્રની તરફ વહેતી હતી, તેમાં વરસાદનું પાણી બાબાથી તે એવા ભેજથી વહેતી હતી કે એમને પાર કરવાનું કામ ઘણુંજ વસતું થઈ પડ્યું હતું. એને લીધે મેંટિમિરિયો સેનિકોને બે ભેરાવર વહેણાંની વચમાં બેએક દિવસ રોકાઈ જવું પડ્યું. આનું પરિણામ ઘણુંજ દુઃખદાયક આવ્યું. શત્રુઓની ઝોળીઓ તથા તલવારોથી ગેરિબાલ્ડીની સેનાની જેટલી હાનિ થઈ હતી તેના કરતાં ઘણા વધારે પ્રમાણમાં આ વનયાત્રામાં ભૂખમરને લીધે થઈ. અનાહાર, અનિદ્રા અને વિશ્રામના અભાવને લીધે એટલાં બધાં માણસો માર્યા ગયાં કે સેન્ય ન્યારે બહાર નીકળ્યું ત્યારેજ ખબર પડી કે, લગભગ બધી સ્ત્રીઓ અને બાળકો મારા પામ્યાં હતાં.

જો સમયે ગેરિબાલ્ડીના પુત્ર મિનેલીની ઉંમર કેવળ એક મહીનાની હતી. કોઈને સ્વપ્નમાં પણ વિશ્વાસ નહોતો કે, આવી કષ્ટજનક સુસાક્રીમાં એ નિર્વિઘ્ન પાર ઉતરશે; પરંતુ કોઈ બાબ્ય-બળને લીધે એનિટા આજે આટલાં વિધ્નોમાંથી પણ સહીસલામત બહાર નીકળી આવી. સ્નેહમયી સાહસી એનિટાએ આ દુર્ગમ માર્ગમાં લગભગ બધે સ્થાને નવકુમારને પોતાના ઝોળામાં લઈને કઠી ઘોડા ઉપર તો કઠી પગે ચાલીને સુસાક્રી કરી હતી. વેગવતી નદીને ઝોળંગવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારેજ એણે પુત્રને પતિના હાથમાં સોંપ્યો હતો. ગેરિબાલ્ડી પુત્રને રૂમાલમાં બાંધીને અને એ રૂમાલની ઝેળી ગળામાં લટકાવીને પાણીમાં તરતા હતા. એ ચઢાટી નદીઓમાં બસે પીગળી જવાથી પાણી એટલું ઠંડું થઈ ગયું હતું કે ગેરિબાલ્ડીને એવી બીક લાગતી હતી કે, રખે આ ઠંડા પાણીથી બાળકનું લોહી ફગે બધું થઈ જાય ત્યાં આ રમ રમી જાય. આથીજ એ એને ગરમ રાખવાને બનતા ઉપાય કરતા હતા. ઘોડો મરી જવાથી આ દુર્ગમ રસ્તામાં ચાલવું વધારે અપૂર્ણ થઈ પડ્યું હતું. જે રસ્તાઓમા ઘોડા પણ મરણ પામ્યા હતા, તેજ માર્ગોનું કષ્ટ મનુષ્યો કદી રીંતે સહન કરી શકે? એથી પછી ગેરિબાલ્ડીએ એનિટા અને પુત્રને એક લોમિયા સાથે સેનાની આગળ નોકરી લીધાં કેમકે બધની સાથે જવામાં વધારે વખત લઈ બધા ઘેર મરી જાય તોપણ અસહ્ય નહોતું. એનિટા દેડ લોમિયાની સાથે નિર્વિઘ્ન જ ગલમારી બહાર નીકળી અને દેવદાસા બનાવેલા એક સેન્યવાસમાં આશ્રય લીધો. ત્યાં આગળ

એ ગેરિબાદીને મેઝિનીના જેવો ધારનો હતો. મેઝિની રાજતંત્રનો વિરોધી અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો વિશેષ પક્ષપાતી હતો. એટલા માટે એને હરકરી ખાતામાં દાખ મોટો હોયો. આપવાની તેની ઈચ્છા નહોતી. ગેરિબાદીએ લેધી દુઃખી થઈને તા. ૧૨ મી ઑગસ્ટે ચાલ્સ આલ્બર્ટની વિરુદ્ધ પ્રચાર કરવા માંડ્યો કે, એ સ્વતંત્રિદ્રોહી અને સ્વદેશશત્રુ છે, એટલા માટે દેશપ્રેમી અને સ્વદેશભક્ત મનુષ્યોએ એનું કદું ન માનવું જોઈએ. એ બાહેરનામું પ્રગટ કરીને એ સૈન્યની સાથે રામની તરફ ગયા. મેઝિનીના હરકરે એજ અરસામાં પોપને ધક્કો મારીને પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી. એમણે રામના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના સૌથી મોટા સભાસદ તથા સેનાપતિનું પદ સ્વીકારવાને ગેરિબાદીને નિમંત્રણ આપ્યું. ગેરિબાદીએ તેમના નિમંત્રણથી પ્રસન્ન થઈને સેનાસહિત રામની યાત્રા કરી. એમણે ૧૮૪૬ ની ૬ મી ફેબ્રુઆરીએ મેસિરાટા પ્રદેશના પ્રતિનિધિતરીકે રામની મહાસભાના સૌથી મોટા સભાસદનું આમ્રન બહુણ કર્યું. એ વખતે વોએન્સી રામના પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો મુખ્ય સેનાપતિ હતો. મહાસભાએ ગેરિબાદીને એના હાથ તળે સેનાપતિપદ સ્વીકારવાને આમંત્રણ કર્યું; અને ગેરિબાદીએ એ આમંત્રણને માન આપ્યું.

એજ સમયે ફ્રાન્સના રાજા ત્રીજા નેપોલિયને રામની મહાસભાને નષ્ટ કરવા માટે ઓઢિનેને રામ મોકલ્યો. ઓઢિનેએ સાઠ હજાર સૈનિકો સાથે ત્રીજા જૂનની રાતે એકદમ રામ ઉપર ચઢાઈ કરી. એણે રામવાસીઓને ચેતવણી આપી હતી કે, ફેબ્રુ ૪ થી જૂને તમારા ઉપર ચઢાઈ કરીશ. એટલા માટે ૪ થી જૂનની આગલી રાત્રે રામના લોકો ધોર ઉંઘમાં સૂતેલા હતા. નેપોલિયને દગો કરીને અચાનક ચઢાઈ કરી અને સહેલાઈથી એ રાત્રે રામના કેટલાક ભાગ ઉપર કબજો કરી લીધો. પહેરેગીરાએ 'ઈટલીનો જય' પોકારીને એ સેનાનો વિરોધ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ એ બીજણ સેનાએ તરતજ તેમનો મંહાર કરી નાખ્યો. ચારે તરફથી ઘંટ વાગવા લાગ્યા અને જોનજેનામાં આપું રામનગર વગી ગયું અને ત્રી તથા પુરુષ, વૃદ્ધ અને યુવાન બધાં નગરની રક્ષા કરવા ચઢાઈના મેદાન તરફ દોડવા લાગ્યાં. આક્રુજ બ્યાક્રુજ થયેલા રામનિવાસીઓની દૃષ્ટિ એ સમયે ગેરિબાદીના ઉપર હતી. બધાએ રામના રક્ષણનો ભાર એને સોંપી દીધો.

ત્રીજી જૂનથી ૨૮ મી જૂન સુધી એ ઘોર યુદ્ધ બરી ગેરિબાદીની અલૌકિક વીરતાથી બધાં રોમવાસીઓમાં પણ તાનો સંચાર થયો. પ્રળળ પ્રવાહથી વહેતી નદી જેવી રીતે સમ જઈને ભળે છે અને થોડા સમય માટે તેને આકુલિત કરી દે તેવીજ રીતે રોમની સેનાએ ક્રાન્સના પ્રળળ સેનાસાગરમાં સમયને માટે ખળભળાટ મચાવી મૂક્યો અને તેમના હુમલામાં ઘણી વીરતા અને સાહસપૂર્વક ટક્કર ઝીલી.

એજ ભીષણ સમયમાં ૨૪ મી જૂનની રાતે ગેરિબાદી કેટલાક સૈનિકોને રાત્રિભોજનને માટે આમંત્રણ આપ્યું. નિરાશ ગોળા વરસવાથી એમનું ઘર ખડભડી ઉઠ્યું હતું, એટલે એને છોડીને બીજે કોઈ ઠેકાણે જવાની એમને ફરજ પડી. ઘરની ખડાદ આવીને આંગણામાં ટેબલ ઉપર જમવાને સાડ એ લોકો બેઠા. એજ સમયે અચાનક એક ધગધગતો ગોળો આવીને એમની સામે પડ્યો. એ ગોળાથી ખડીને બધા મહેમાનો નાસી ગયા, ફ્રેંચી નામનો એક મહાસલાનો સલાસદ પણ નાસવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો; પણ ગેરિબાદીએ તેને પકડી રાખ્યો. એટલામાં પેલો ગોળો ફાટી ગયો અને બધે ધૂમાડો ફેલાય ગયો. એજ સમયે વીરતાની સાક્ષાત મૂર્તિ એનિટા વિજળીની પેઠે એકદમ ગેરિબાદીની સન્મુખ આવીને ઉભી રહી. ક્રાન્સની અલેક્ષ સેનાની વચમાં થઈને એનિટા ત્યાં કેવી રીતે આવી પહોંચી, એ જોઈને ગેરિબાદી તથા તેમના મહેમાનોને ઘણુંજ આશ્ચર્ય લાગ્યું. તેઓ સ્થંભિત થઈ ગયા.

ગેરિબાદી જે સમયે આર્દર્સ આલ્બર્ટથી હારીને છત્રેવામાં માંદા પડ્યા હતા, તેજ સમયે એમની રજા વગર એનિટા એમની સારવાર સાડ એમની પાસે જઈ પહોંચી હતી. ગેરિબાદીએ તેને નાઈસ નગરમાં માતાની પાસે પાછા જવાનું કહ્યું, પણ પતિને મંદત્રાડના ખાટલામાં મૂકીને પોતે સહીસત્તામત સ્થાને જવાનું એનિટાએ પસંદ ન કર્યું. ત્યારપછી ગેરિબાદીએ કદી એને પોતાનાથી વિખૂટા પડવાનું ન કહ્યું. એનિટા પણ સદા પતિની પાસેજ રહી. રોમના ઘેરાઓની શરૂઆતમાં એનિટાને ગર્ભવતી સમજીને ગેરિબાદી અને રોમના પાસેના વિચેટી નગરમાં મૂકી આવ્યા હતા; પણ ગેરિબાદીનો જીવ જોખમમાં છે એવી શક્યતાનાં એ ઝાઝી વાર ત્યાં રહી શકી નહિ. એટલા માટેજ એનિટાની નામના એક માણસને સાથે લઈને ક્રાન્સના અલેક્ષ સન્યયુડને

એટીને-વરસતા ગોળાના વરસાદને વીરતાપૂર્વક પાર કરીને એ પતિને
જઈ ગઈ. ક્રેંચ સેન્ય મંત્રમુગ્ધની પેઠે એના તરફ જોઈ રહ્યું;
મના કંઠવાનું સાદસ કોઈનાથી ઘણું થક્યું નહિ. એ સમય પછી
એનિટાના જીવનના અંતપર્યંત ગેરિબાદીએ કહી તેને પોતાનો
સાથ છોડીને જવાનું ન કહ્યું.

અલૌકિક વીરતાપૂર્વક લગભગ એક મહિના સુધી લડ્યા પછી
ગેરિબાદીએ ત્યારે જોયું કે, રોમની રક્ષા કરવાનો કાંઈ ઉપાય
નથી ત્યારે એ પાંચ હજાર ચૂંટી કાઢેલા સેનિકોને સાથે લઈને
રોમની બહાર નીકળી પડ્યા. બીજી જુલાઈએ એ વીર દળ વેનિસ
નગર તરફ ગયું. ગેરિબાદીએ એનિટાને પ્રસવકાળ સુધી રોમમાં
રહેવાને કહ્યું, પરંતુ પતિપ્રાણી સતીએ પતિને આવી વિગતિના
સાગરમાં જોડેલો ન જવા દીધો. એ પુરુષવેશ ધારણ કરી ઘોડે-
સ્વાર થઈને જીવનની છેલ્લી ઘડી સુધી પતિની સાથે રહી. સ્ત્રીતાલ
જે પ્રકારે દામયંદ્રજીની સાથે ગયાં હતાં, દમયંતી જે પ્રકારે
નળની સાથે વનગામી થઈ હતી, સાવિત્રી જે પ્રકારે સત્યવાનની
સાથે યમસદનમાં જવાને તૈયાર થઈ હતી; તેવીજ રીતે ગર્ભાવ-
સ્થાના પૂરા દહાડા છતાં એનિટા આજે ગેરિબાદીની સાથે મૃત્યુના
મુખમાં જવાને તૈયાર થઈ.

ગેરિબાદીની આજ્ઞાથી એ પાંચ હજાર સેનિકો વેનિસની
તરફ ચાલ્યા. પરંતુ ઓરિડ્યા, ન્યુપલિટી અને ક્રેંચ સેનાએ
આવીને ત્રણે તરફથી એમને રોકી દીધા. એથી એ જગ પળ અકાળા-
ધાનહિ. શત્રુના એ સિન્ધવ્યૂહને જોઈ તેઓ એટાની નામક સ્થા-
નની તરફ ચાલ્યા. એમની સેના અત્યારડગી કાંઈ પણ બહાનું
કાઢ્યા વગર કે જરાયે આત્મકાની કસો વગર અહીં સુધી તેમની
સાથે ગઈ હતી પણ ૧૧ મી જુલાઈએ ત્યારે એમણે એ નગર
ફાંદોને વેનિસ જવાના આદા આપી. ત્યારે એ સેનાએ પણ બહુ
ઘોડો ભગવો. મહાભય શત્રુસેનાએ ગતદિવસ પીછો પકડેલો.
દોષથી વચન: અજાણ તરફ દાઢના કદયા, અને અજાણતા અજાણને
હીંમત જાણતી રહે. પરી જાણ્યા. તથા બહુ ઉગ્રવર્ણે ક્રુ-
દ્ધીને બહુ દાહ જાણ્યો. ગેરિબાદીના સેના એનિટા થઈ ગઈ
હતી એ નિગડાને હાંકે એમનું થયું એનિકો. પોતાની ફાંદોને
ફાંદોને નહીં રચ ૧.૪૪ હજાર-માર્ગે કેવલ છેલ્લે. મ.જ.એ. ૧૮૪૮
એ સેનાને કાઢે તેઓએ આ.રે.કે. જરૂરમાં અ.ક.વ. ૫. મ.જ.એ. ૨૫૦૦

કર્યો; પરંતુ ત્યાં પ્રવેશ કરવા પામ્યા નહિ. આખરે એમણે રાજ્ય મેરિનોના પ્રબંધસત્તાક રાજ્યની પાસે આશ્રયની ભિક્ષા માગવાનું ઇરાદો કર્યો; પરંતુ એ પાદરીઓની સત્તા નીચેના, હરિશ્ચંદ્ર પીડાતા અને હર્દશાગ્રામ પ્રજાતંત્ર રાજ્ય આસ્તિત્વના પત્યથી મુક્ત થયું નહોતું. એટલા માટે ગેરિબાડી અને તેમના સૈનિકો જ્યાંસુધી હથિયાર છોડી ન દે ત્યાંસુધી એ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય એમને આશ્રય આપવાને તૈયાર નહોતું. ગેરિબાડી એ તેમના સૈનિકો આપું અપમાનજનક આત્મસમર્પણ કરવા રાજી નહોતા. ગેરિબાડીએ ફક્ત સાઠ સાથીઓને રાખી બાકી સૈનિકોને યુદ્ધભૂમિના નિયમોથી મુક્ત કરી દીધા. એ બધા સિંહ ઇચ્છો પોતપોતાના આત્મરક્ષણને માટે ચારે તરફ ભટકવા લાગ્યા એ સાઠ સાથીઓને સાથે લઈને ગેરિબાડી એટિયાટિક ઉપસાગર કિનારે સિસેનાટિકો ખંદર પહોંચ્યા અને ત્યાં નાના નાના મવાઓ પકડીને એમાં બેસીને વેનિસની યાત્રા કરી.

અનુકૂળ પવન આવતાં મછવાઓ તીરની ગતિથી વેનિસ તરફ જવા લાગ્યા. કેટલાક સમયસુધી સૌભાગ્યદેવી મુસાફર ઉપર વિશેષ પ્રકારે પ્રસન્ન હતી, પરંતુ એની એ પ્રસન્નતા વિદ્યાથી નહોતી. વેનિસથી બાવીસ માઇલ ઉપર જ્યારે એ વડા પહોંચ્યાં ત્યારે મિસોલી નામના ખંદરમાં લંગર નાખી પડે આસ્તિત્વન નૌકાસૈન્યની દૃષ્ટિ તેમના ઉપર પડી. નજર પડત તેણે એ વડાણે ઉપર ચઢાઈ કરી અને તેમનામાંથી નવને પકડી લઈ ગયા. બાકીનાં છ વડાણ કિનારાસુધી પહોંચી ગયાં. એ છમાં એકમાં ગેરિબાડી, એનિટા, યુગોવેસી, સિસેરો અને ડેવિયા તેના બે પુત્રો હતા. કિનારે પહોંચતાંજ મુસાફરો પોતા પૂંઠ પકડનારા આસ્તિત્વનેથી બચવા સાડે ચારે તરફ ભટકવા લાગ્યા. હતભાગી સિસેરો, ડેવિયા અને તેના બંને પુત્રો યુગોવેસી શત્રુઓના હાથમાં સપડ્યા અને એમની ગોળીથી મર્યા ગયા. ગેરિબાડી તથા એનિટા રાખેલાની તરફ નાસી ગયાં. એમના ઘણા મિત્રો એમને મદદ આપી શકે એમ હતું. એ એનિટા પહોંચેથીજ પીડ. પાની વટી હતી અને રહે એની જિવસે જિવસે વધતી જતી હતી. અન્યત્ર સખત તાપ વેદનાશી શરીર કંઈ થઈ ગયું હતું. એની સુખાકૃતિ બેતાંજ જાણ હતું કે, એનું મૃત્યુ નિકટ છે. એટલે બીજા કાંઈ ઉપાય ન હોય

ગેરિબાલ્ડી પત્નીને લઈને મેડિયાલ્ડી નામના એક ગામમાં એક
ખેડુતના ખેડામાં ગામજન સારૂ લઈ ગયા.

જે ભલા ખેડુતનું નામ રાભિગલિયા હતું. એણે તમા એના
બાઈએ એ ગેરિબાલ્ડીને બહુજ આદરસત્કાર કર્યો. આન એલ-
એટી નામક નમદના પ્રચિદ્ધ હોડકર નાનનિની અચાનક દેાઈકાગ-
સરત્યાં જઈ પહોંચ્યા. એમણે એનિટાની નાડીએ ઠેકું કે, એમને
વિષમસ્તર થયો છે. પણ પ્રયત્નપૂર્ક એનિટાને ઉપાડીને એક
ઘોડામાં નરમ બિછાનામાં સૂવાડી. તરસથી એનો ઠંઠ સૂકાઈ
રહ્યો હતો, એટલે તરસ છીપાવવા એક ગ્લાસ પાણી પાવામાં
આવ્યું. ગેરિબાલ્ડી પોતાની પ્રાણપ્રિયા એનિટાને ખોળામાં લઈને
પાણી પાઈ રહ્યા હતા. પાણીના જે ચાર ઘુંટડા પીધા પછી
એ પતિવ્રતાનું મૃત્યુ થયું. પતિના ખોળામાં એ પૂર્ણગર્ભા સતીને
મૃત-દેહ અપૂર્વ સ્વર્ગીય શોભા આપી રહ્યા હતા. એનિટાની
છાંદગીબરની અભિલાષા આજે પૂરી થઈ. પતિની સન્મુખ પોતે
પ્રાણ ત્યાગશે, પતિના મૃત્યુ પછી જીવવા વારો પોતાને નહિ આવે
એજ એમની એકમાત્ર અભિલાષા હતી. એટલા માટેજ એ રણ-
ક્ષેત્ર કે મંત્રે તેવા કથાનક સ્થાનમાં પણ પાંતથી વિખૂટી પડતી
નહોતી. એની ઇચ્છા આજે પૂરી પડી. ઇ. સ. ૧૮૪૯ ની ૪ થી
ઓગસ્ટની સાંજે લગભગ વીસ શોકાતુર સંબંધીઓની સન્મુખ
પતિના ખોળામાં આદર્શ નારી એનિટાની માનવલીલા સમાપ્ત
થઈ. શોકાત્ ગેરિબાલ્ડી માટે સાહે રડવા લાગ્યા, પરંતુ એમના
નસીબમાં હેયું ખાલી કરીને પત્નીને માટે પૂરું રડવાનું પણ લ-
ખાયું નહોતું. એમની પૂંઠ પકડનાર શત્રુ ઓરિટ્ટ્યનોના બચથી
એમને સહધર્મિણીના મૃતદેહની અંત્યેષ્ટિ ક્રિયા કરવાનું કામ
એ ખેડુતને સોંપીને નાસવું પડ્યું. એ ખેડુત ઓરિટ્ટ્યનોના
બચથી એનિટાના શરીરને સમાધિમાં મૂકવાની ક્રિયા બહાર રીતે
કરી શક્યો નહિ. એણે બચબીત હાથે એનિટાના શબને ખેતરના
એક ખૂણામાં ચિરવિશ્રામને માટે દફનાવ્યું. ગેરિબાલ્ડી જ્યારે
ઓરિટ્ટ્યનોને ઇટાલીમાંથી હાંકી કાઢીને કિડનેટરના પદ ઉપર
બિરાજમાન થયા, ત્યારે એમણે એ સામાન્ય સમાધિ ઉપર એક
મોટું સ્મરણચિહ્ન ઉભું કર્યું. એ સમયથી એ સ્થાન એક પવિત્ર
તીર્થ મનાવા લાગ્યું છે.

એનિટાના જીવન ઉપરથી ભારતીય સમજીઓ વીરતા, સેવા-

૭ પરિશિષ્ટ ૭

૧-કેરોલીન હર્શેલ

શ્રીઓના શિક્ષણસંબંધી આજ જે સ્થિતિ આપણા દેશમાં છે તેવી અથવા તેથી પણ જરા વધારે ખરાબ સ્થિતિ શુભારે સો દોઢસો વર્ષ પહેલાં યુરોપમાં-તેમાં વિશેષે કરીને જર્મનીમાં હતી. ઉખતાં વાંચતાં આવડવું એ પુરુષોને માટે ઠીક છે, પરંતુ શ્રીઓ-ને તેની જરાએ જરૂર નથી, એવું સાધારણ રીતે તે સમયે ત્યાં મનાતું હતું. તેથી આવા સમયમાં યદ્ય ગયેલી એકાદી શ્રી અનેક અભ્યર્થો અને સંકટો સહન કરીને વિદ્યતા મેળવે અને પોતાનું નામ ખગોળશાસ્ત્રના જ્ઞાનસંબંધી ઇતિહાસમાં અજરામર કરે એના જેવી પ્રશંસનીય ખીના ખીજી કયી હોઈ શકે ? કેરોલીન હર્શેલ એક આવી શ્રી હતી તેથી તેનું ચરિત્ર પણ વાંચનારાંઓને આનંદ અને બોધદાયક થાય એવા હેતુથી અહીં આપીએ છીએ.

જર્મનીના હેનોવર ગામમાં કેરોલીન હર્શેલ સન ૧૭૫૦ ના માર્ચમાં જન્મી હતી એનો બાપ તે ગામમાં ગવૈયાનો અને વાઘ બનાવવાનો ધંધો કરતો હતો. એ ધંધામાં એણે સાફ નામ કાઢ્યું હતું. એને બે છોકરીઓ અને બે છોકરાઓ હતા. સૌમાં મોટો છે.કરો જેટલો મને તેમ દહાડા કાઢતો હતો. એનાથી નાની રીકરી હતી તેનું લગ્ન થયું હતું અને નેથી ને પોતાના પતિને ઘેર રહેતી હતી એનાથી નાનો છે.કરો વિહયમ, એજ આમજ જતાં મરે વિહયમ હર્શેલને નામે જન્મપ્રસિદ્ધ થયે એનાથી નાની આ રુઝિની નામિકા કેરોલીન હર્શેલ હતી જે ટી બટેનનું લગ્ન થયા પછી પોતાના છે.કરીમા દજા કેરોલીનજ ન્હી. નેથી માન્યાને ધરનાં બધા ક મર.જમા મરદ કન.રી એ એકલીજ હતી બાપ મોટો ધંધો શુભરેલ વિચ.ઓ હતો. તેથી તેને એમ કનનું કે, કેરોલીન

ને થોડું ઘણું લખતાંવાંચતાં શીખવવું, અને પોતાની ખાસ વચ-
 ડવાની કળા પણ થોડી ઘણી શીખવવી; પરંતુ તેની મા ઘણી
 તામસી સ્વભાવની હતી. તે કહે કે “છોકરીની જાતને લખતાંવાંચતાં
 શીખીને શું કરવું છે ? એને તો ઘરમાં વાસીકું વાળવું, પાણી
 ભરવું, કપડાં ધોવાં, શીવવું, સાંધવું અને રસોઈ કરવી, આટલી
 બાબતો આવડે એટલે બહુ છે. એને જાતાંએ શીખવવું નથી અને
 વગાડતાંએ શીખવવું નથી. તમારા એવા ગાંડા વિચાર મારા ઘરમાં
 નહિ જોઈએ.” આવું આવું એ બોલે ત્યાં પછી બીજાનું શું થાય ?
 બાપ બિચારો ગરીબ સ્વભાવનો હોઈ પત્નીની વિરુદ્ધ જતો નહોતો,
 તોપણ પોતાની પુત્રીને પોતાની કળા થોડી પણ શીખવવાનો તેનો
 ઘણો વિચાર હતો. આથી અને કેરોલીનનું પણ ચિત્ત વિદ્યા તરફ
 હતું તેથી તેની મા ઘરમાં ન હોય ત્યારે અથવા તો તેનું મન જત
 આનંદમાં હોય ત્યારે—તેટલાજ વખતનો લાલ લાઈને—તેનો બાપ
 તેને સંગીત શીખવતો હતો. પોતાની ઉંમરના ૮૮ મા વર્ષે લખેલા
 એક પત્રમાં કેરોલીન પોતાના પૂર્વજાળના સંબંધમાં લખે છે કે
 “મારું તે વખતનું ઘરનું કામ એટલે શીવવું, તૂનવું, ભરત ભરવું
 વગેરે ઘરનું કામ બધું મારેજ કરવું પડતું હતું. તેથી મને જે
 વિષયો ગમતા હતા, અને જેને લીધે મારા મનને સારા સંસ્કાર
 મળશે એમ મને લાગતું હતું, તેને માટે મને વખત પણ મળતો
 નહોતો અને પરવાનગી પણ નહોતી. ઘરમાં જે જે કામ હતું શીખી
 હતી, તેમાંના એકનો પણ આગળ જતાં મને ઉપયોગ થયો નહિ.
 કોઈ વખત મારી મા જરા બહાર ગઈ હોય ત્યારે ચોરી છુપીથી
 મારા બાપે મને જે કાંઈ સંગીતનું જ્ઞાન આપ્યું હતું તેટલુંજ
 આગળ જતાં ઉપયોગમાં આવ્યું.”

વિલિયમનો નાનપણથી કેરોલીન ઉપર અત્યંત પ્રેમ હતો.
 મોટો ભાઈ જેકબ હમેશાં ‘તને પીરસતાં નથી આવડતું’, વાળતાંજ
 નથી આવડતું’ વગેરે કહી તેને વખતો વખત મારતો પણ ખરો.
 પરંતુ વિલિયમ ઘણો માયાળુ હતો. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે એક વખત
 જેકબે તેને બહુ સંતાપી તેથી તે એક બાબતે જઈને બેઠી હતી.
 આ વિષે એક પત્રમાં કેરોલીને પોતેજ એવું લખ્યું છે કે “વિલિ-
 યમ જમતાં જમતાં ઉઠીને એકદમ મારી પાસે આવ્યો અને મને
 આવાસન આપવા લાગ્યો, અને તેથી તરતજ હું મારું સર્વ હાથ
 એક ક્ષણમાં ભૂલી ગઈ.” આ ઉપરથી ભાઈબહેનનું હૈત એકબીજા

ઉપર ફેટલું દત્તું એ આરી રીને ધ્યાનમાં આવશે.

બાપની પાસેથી સ્વર્ગીન અને વગાડવાની વિદ્યા મેડી મળી શીખ્યા પછી વિલિયમ જે જન્મથીજ ઉદ્યોગી હતો તેને એમ લાગ્યા માંડ્યું કે, માણી ભારતા ઘેર બેસી રહેવામાં કાંઈ ફજ નથી. તેથી વિના વિલ્લે તે જર્મની છોડીને ઇંગ્લેંડમાં બાથ નામના શહેરમાં ગયેલાનો અને વગાડવાનો ધંધો કરવાને ગયો.

બાથ શહેરમાં આવ્યા પછી પેટપૂરતું મળવા માંડ્યાથી વિલિયમ હશેંદને તારા જોવાનો અને તારાઓ બજાર રેખાય તે માટે દૂરબીન તૈયાર કરવાનો નાહ લાગ્યો. પેટ ભરવા માટે સવારથી સાંજ સુધી ઘેરે ઘેર જઈને બાવા વગાડવાનું શીખવવું અને સાંજે ઘેર આવીને થોડો વખત દૂરબીન બનાવવામાં અને થોડો વખત આકાશ તરફ જોઈને જુદાજુદા તારાઓવિષે જ્ઞાન મેળવવામાં કાઢવો; એવો એનો નિત્યક્રમ હતો. અહીં ઘેર કેરોલીન ગિઆરી પોતાના મોટા ભાઈને ખુશ કરવા માટે અને માતાનો રોષ ન થાય તેટલા માટે સવારથી સાંજ સુધી જેટલું એનાથી બને તેટલું કરવાને મથતી હતી. જેકબ હજી સુધી તો કાંઈજ મેળવતો નહોતો. આવી સ્થિતિમાં બાપના ગુજરી જવાથી કુટુંબના ધણીજ હોલ-હવાલ થયા.

કેરોલીનને અને તેની માને ઘણોજ શ્રમ કરવો પડતો હતો; કારણ કે જેકબને પોતાના ઘરને ચોલે એવો ધંધો જરૂર નહોતો. આવી સ્થિતિમાં શુભારે ચાર પાંચ વર્ષ ગયાં. વિલિયમને ઘરનાં માણસોને મળવાની ઇચ્છા થઈતેથી તે થોડા દિવસ ઘેર આવ્યો. એને જોઈને કેરોલીનને ઘણોજ આનંદ થયો અને વિલિયમ જ્યારે પાછો બાથ ત્યારે તેની સાથે કેરોલીને જવું એવું બાઈબલેન વચ્ચે ઠર્યું. જવાના દિવસ સુધી એમનો આ વિચાર જેકબને બાળવા દીધો નહિ. છેલ્લે તેમણે જે વિચાર કર્યો હતો તે પાર પડ્યો. કેરોલીન પોતાના બાઈ સાથે ઇંગ્લેંડ ગઈ.

ઇંગ્લેંડ જઈને બાઈને ઘેર રહ્યા પછીના કેરોલીનના અદ્વિતમાં આસમાન જમીનનો ફરક પડી ગયો. જર્મનીના એક નાના ગામમાં પોતાની માતાના હાથ નીચે સવારથી સાંજ સુધી કેરોલીન કામ કર્યા કરતી, પણ હવે પોતાના બાઈ સાથે ઇંગ્લેંડ આવ્યા પછી તેની સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ. આગળ જતાં તે એક પ્રખ્યાત ગાનારી થઈ, ખગોળ-શાસ્ત્રમાં તેણે નામ મેળવ્યું અને થોટાં થોટાં દૂરબીનો તૈયાર કર-

રવામાં તેણે પોતાના ભાઈને ઘણી મદદ કરી. આ બંને ભાઈબહેને
 બાથ શહેરમાં રહી વખતનો જે ઉપયોગ કર્યો તેના કરતાં વધારે
 આશ્ચર્યજનક બીના ઘણી થોડીજ હોય. વિલિયમ આખા દિવસમાં
 પાંચ છ ઠેકાણે શીખવતો. આ સિવાય સંગીતસભાનો તે વ્યવસ્થાપક
 હોવાથી તે કામ પણ તેને કરવું પડતું હતું. આ કામ કરીને જે
 પૈસો તેને મળતો તેથી જો વખત ખાવાની બંનેને જોડે હરકત
 પડતી નહોતી તોપણ વિલિયમનો દિવસનો બધો વખત એ કામ
 માંજ જતો હતો એ ખુદ્દુ છે. રાત્રિનો વખત તે ‘આકાશ અવલો-
 કવામાં’ અથવા ‘આકાશ તરફ ગારીક રીતે નિરીક્ષા કરવાનાં સાધનો
 (ફ્લરળીનો) તૈયાર કરવામાં’ કાઢતો હતો. ઘરમાં જ્યાં જોઈએ ત્યાં
 લાકડાના તથા કાચના કકડા પડેલા હોયજ. આ કામમાં મન
 લાગેલું હોવાથી વિલિયમને ઉંઘવાનું તો સૂઝતુંજ નહોતું, પણ
 ખાવાપીવાનું સુદ્ધાં લાન રહેતું નહોતું. કોઈ કોઈ વખત એવું
 બનતું કે, તે પોતે પોતાનું કામ કરતો હોય અને તેની બહેન તેના
 મોંમાં કોળિયા મૂકીને જમાડે. એક વખત તો એક રજના દહાડે
 એક ફ્લરળીન માટે સાત કુટનો કાચ તે તૈયાર કરતો હતો ત્યારે
 તેણે બરાબર સોળ કલાકસુધી લાગલાગટ કામ કર્યું. એક ક્ષણને
 પણ આરામ લીધો નહિ. બાથ શહેરમાં હતો ત્યારેજ વિલિયમ
 હર્શેલે પોતાનું આલીસ કુટનું ફ્લરળીન તૈયાર કર્યું. ત્યાંજ તે
 કેટલાએક નવા તારાની શોધ કરી, અને ઈંગ્લેંડમાં ઘણાજ ઉત્ત
 ખગોળવેત્તાનું નામ મેળવ્યું.

આ બધા કામમાં કેરોલીન પોતાના ભાઈને મદદ કરતી અ
 સાથે સાથે પોતાનો ગાવાનો અભ્યાસ પણ ચાલુ રાખતી. પાં
 વર્ષ સુધી સતત અભ્યાસ કરીને છેવટે એક દહાડો મેળાવડો કરી
 તેણે પોતાની ગાવાની કળા બધાંને સંભળાવી. તે વખતની તે
 કુશળતા જોઈને અને અવાજ સાંભળીને મિત્રમંડળીને ઘણો આનં
 થયો; અને પૈસો મેળવવાને કેરોલીનને આ ઘણું ઉત્તમ સાધ
 થયું એમ તેઓ કહેવા લાગ્યાં. સંગીતનો એટલો ગાવાનો અ
 કોઈપણ જાતનું વાદ્ય વગાડવાનો ધંધો ખરું જોતાં સર્વોત્તમ
 છતાં પણ આપણામાં તેને હલકો ગણ્યો છે. જેમ આપણા જ
 સમાજમાં અત્યંત નીચ ધંધો કરનારી સ્ત્રીઓનાજ હાથમાં તે
 બધી કુંચીઓ છે, તેમ ચૂરોપ અને અમેરિકાખંડમાં નથી. ગા
 વગાડવાનો અથવા નાટકોમાં વેશ લેવાનો ધંધો એ લોકોમાં હ

કે ગણાતો નથી. પુષ્કળ સભ્ય કુલીન સ્ત્રીઓ એ ધંધામાં છે અને તેમને સમાજમાં ઘણું માન મળે છે. તેથી કેરોલીન એક કુલીન સ્ત્રી તે વિદ્યા સંપાદન કરે અથવા તે ઉત્તમ રીતે સંપાદન કર્યા પછી તેના મિત્રો તેને સુનારકગાદી આપે એમાં કાંઈ ગેરવ્યાજગળી નહોતું. સંગીતવિદ્યામાં મેળવેલી કુશળતા માટે કેરોલીનનાં સૌ કોઈ વખાણ કરવા લાગ્યાં, તોપણ તેના અને તેના સાધના વિચારોનું એટલું વિલક્ષણ એક્ય થયું હતું કે, આપણો આ ગાવાનો ધંધો તે દેશ ભાઈને તેમાંથી સુખ કરવા માટેજ ચલાવવો એમ તેને લાગતું હતું. ખન્નેના પેટપૂરું ભાઈને મેળવવું પડતું, પણ તેમ ન થતાં પોતેજ ખન્નેના પૂરું મેળવે અને તેથી ભાઈને ખગોળવિદ્યાના અભ્યાસમાં પૂરેપૂરો વખત મળે એવો તેનો વિચાર હતો. ઉત્તમ દ્વરણીનો બનાવનાન્તરીકે વિલિયમ હર્શેલની ક્ષિતિ દિવસે દિવસે પ્રસરવા માંડી અને હવે તો મોટા મોટા ખગોળવેત્તાઓ તરફથી, રાજરજવાડા તરફથી અગર શાસ્ત્રશોધક મંડળીઓ તરફથી દ્વરણીનો તૈયાર કરવાનું કામ તેની પાસે આવવા માંડ્યું. આ દ્વરણીનો તૈયાર કરવાથી તેને પુષ્કળ નફો થતો, પરંતુ પોતાનો ભાઈ આકાશના અવલોકનનું વધારે મહત્ત્વનું કામ બાબુએ મૂકીને દ્વરણીનો તૈયાર કરવામાં પોતાનો વખત ગાળે એ બહેનને જરાએ પસંદ નહોતું. તેની ઇચ્છા કાંઈપોતે અથવા પોતાનો સાધ શ્રીમંત થાય અથવા તો ખાઈ-પીને સુખી રહે એવીજ નહોતી; પણ તેણે ખગોળવિદ્યાની શોધમાં જેટલી વધારે પ્રવીણતા મેળવાય તેટલી મેળવવી, એ હતી. આ ઇચ્છા સફળ કરવા માટે એક ઠકરો રાટલો ભાઈને અથવા પેટેપાટો બાંધી રહેવું પડે તોપણ તેવી રીતે દહાડા કાઢીને રહેવું એમ તેને લાગતું. ભાઈ જે કાંઈ પૈસા મેળવતો તે બધા કેરોલીનને સ્વાધીન કરતો અને કહેતો કે, તારે જોઈએ તોટલો તું તારે પોતાને માટે ખર્ચ કર; પણ તે એટલી કરકસરથી રહેતી અને એવી સ્વાર્થત્યાગી હતી કે વર્ષમાં તેને પોતાને માટે બધા મગીન ૧૦-૧૦ રૂપિયા મુઠાં દી લાગતા નહિ.

વિલિયમની ક્ષિતિ દિવસે દિવસે વધીને નાબતના દાનમુખી બધ અને ઈ. સ. ૧૭૮૨ માં ૬૦ વર્ષે ૨૦૦ પૌંડના નાલિયાણાથી તેને રાજ્યવેતિથીની જગ્યા મળી. આ જગ્યા એણે સ્વીકારી, પરંતુ આથી ખર્ચખર્ચ એવાં પૈસાનું વૃક્ષ ન થયું તોપણ જે વિષય ૧૫૨ તેની આટલો બધો પ્રીતિ હતી તે વિષયનો અભ્યાસ કરવાને

તેને હવે કુરસદ મળી, તેથી તેને અપૂર્વ આનંદ થયો. અને જ્યાં
ખડેને કહ્યું કે, કાંઈ હરકત નહિ. આપણે હવે ફક્ત બટાટા વગેરે
ઉપર રહીશું, પણ આપણું આકાશના અવલોકનનું કામ ચલાવવા
અને તેથી ખંને બહુ ઉલટમાં આવ્યાં.

કેરોલીન તો હવે ખીજી રાજ્યજ્યોતિષી થઈ, એમ કહીને
તોપણ ચાલે. તેને વિલિયમ એક સાત ફૂટનું દૂરળીન આપ્યું હતું.
જ્યારે ભાઈને મદદ કરવાની ન હોય ત્યારે તે પોતે એકલી જ આકાશ
ના અવલોકનનું કામ ચલાવતી. પરંતુ હમણાં તેનું મુખ કામ
એ હતું કે જ્યારે વિલિયમ દૂરળીનમાંથી અવલોકન કરતો અને
તેમ કરતાં જે બાબતનું ટિપ્પણ કરવું જોઈએ એમ તેને લાગતું
ત્યારે તે કેરોલીન ઉતારી લેતી. આ વખતે ખંને ભાઈબહેન
એટલો શ્રમ કરતાં કે ન પૂછે વાત. અતિશય ઠંડી હોય તો
ખુદલી જગામાં ખંને જણાં આકાશના અવલોકનનું કામ કરતું
વિલિયમ દૂરળીનમાંથી જોતો અને કેરોલીન તેની નોંધ લેતી. કોઈ
કોઈ વખત તો ખડિયામાંની શાહી ઠરી જઈને જમી જતી, તેથી
પણ આ ખંનેનું પોતાનું કામ તો ચાલુ જ રહેતું. આ ખંને ભાઈ
બહેનના એક મિત્રે એવું કહ્યું છે કે, આકાશમાં ઘણાં વાહન
થી તેમાં અવલોકન કરવાનું કામ અશક્ય થઈ પડે એવી રાત્રિઓ
વચમાં વચમાં આવતી, તેથીજ આ ખંને જણાં ખચવા પામ્યાં; નહિ
તો તેમના તે દિવસોના અથાગ શ્રમથી તેમનાં મૃત્યુ જાણી જ
થયાં હોત. ગ્રહનક્ષત્રોનું અવલોકન કરવામાં રાત્રિઓ ગાળવી
અને તે વખતે લીધેલી નોંધોસંબંધી વિચાર કરવામાં અને લખવા
માં દિવસો ગાળવા. આવી રીતે તેમણે એકસરખો અવિશ્રાંત પરિ
શ્રમ ચલાવ્યો હતો. આ સિવાય દૂરળીનો તૈયાર કરવાનો શારીરિક
શ્રમ દિવસે કરવો પડતો તે તો જૂદોજ. ખંને ભાઈબહેન આ
વખતે એક પ્રચંડ દૂરળીન તૈયાર કર્યું. તે ઉભું કરવા માટે અને
તેનાં યંત્રો વગેરે બરોબર કરવા માટે જે કાંઈ ખર્ચ થયો તે
સરકારે આપ્યો.

આજસુધી કેરોલીન પોતાના ભાઈને મદદ કરતી તેમજ
પોતાની હોંશને ખાતરજ કરતી હતી. તેને કાંઈ તે કામ માટે
પગાર નહોતો મળતો; પરંતુ થોડાજ વખતમાં સરકારે તેને ૫૬
વર્ગે ૫૦ પૌંડનું સાલિયાણું બાંધી આપીને વિલિયમની મદદગાર
નીમી. આ વખતે તેને ઘણોજ આનંદ થયો; કારણકે હવે પછી

તેને હવે કુરસદ મળી, તેથી તેને અપૂર્વ આનંદ થયો. બંને ભાઈ બહેને કહ્યું કે, કાંઈ હરકત નહિ. આપણે હવે ફક્ત બટાટા વગેરે ઉપર રહીશું, પણ આપણું આકાશના અવલોકનનું કામ ચલાવીશું અને તેથી બંને બહુ ઉલટમાં આવ્યાં.

કેરોલીન તો હવે ખીણ રાજ્યજ્યોતિષી થઈ, એમ કહીએ તોપણ ચાલે. તેને વિલિયમ એક સાત ફૂટનું દૂરબીન આપ્યું હતું. જ્યારે ભાઈને મદદ કરવાની ન હોય ત્યારે તે પોતે એકલીજ આકાશના અવલોકનનું કામ ચલાવતી. પરંતુ હમણાં તેનું મુખ્ય કામ એ હતું કે જ્યારે વિલિયમ દૂરબીનમાંથી અવલોકન કરતો અને તેમ કરતાં જે બાબતનું ટિપ્પણ કરવું જોઈએ એમ તેને લાગતું ત્યારે તે કેરોલીન ઉતારી લેતી. આ વખતે બંને ભાઈબહેન એટલો શ્રમ કરતાં કે ન પૂછે વાત. અતિશય ઠંડી હોય તોપણ ખુદલી જગામાં બંને જણાં આકાશના અવલોકનનું કામ કરતાં. વિલિયમ દૂરબીનમાંથી જોતો અને કેરોલીન તેની નોંધ લેતી. કોઈ કોઈ વખત તો ખડિયામાંની શાહી ઠરી જઈને જામી જતી, તોયે પણ આ બંનેનું પોતાનું કામ તો ચાલુજ રહેતું. આ બંને ભાઈ-બહેનના એક મિત્રે એવું કહ્યું છે કે, આકાશમાં ઘણાં વાદળાં થવાથી તેમાં અવલોકન કરવાનું કામ અશક્ય થઈ પડે એવી રાત્રિઓ વચમાં વચમાં આવતી, તેથીજ આ બંને જણાં બંચવા પામ્યાં; નહિ તો તેમના તે દિવસોના અથાગ શ્રમથી તેમનાં મૃત્યુ જલદીજ થયાં હોત. થડનક્ષત્રોનું અવલોકન કરવામાં રાત્રિઓ ગાળવ અને તે વખતે હીથેલી નોંધોચાંબી વિચાર કરવામાં અને લખવામાં દિવસો ગાળવા. આવી રીતે તેમણે એકસરખો અવિશ્રાંત પરિશ્રમ ચલાવ્યો હતો. આ સિવાય દૂરબીનો તૈયાર કરવાનો શારીરિક શ્રમ દિવસે કરવો પડતો તે તો જુદોજ. બંને ભાઈબહેને આ વખતે એક પ્રચંડ દૂરબીન તૈયાર કર્યું. તે ઉભું કરવા માટે જોનાં યંત્રો વગેરે બરોબર કરવા માટે જે કાંઈ ખર્ચ થયો ત્યારે આપ્યો.

આશ્ચર્યથી કેરોલીન પોતાના ભાઈને મદદ કરતી તે જાણી હોઈને ખતરજ કરતી હતી. તેને કાંઈ તે કામ ન કરવું જોઈતું. મળતો; પરંતુ યોગ્ય વખતમાં સરકાડે તે વખતે પોતે જોઈ શકે. આશ્ચર્યથી આખી આખીને વિલિયમની નજીકની રીતે તેને થયેલ આનંદ થયે; કદબદે હવે

પોતાના પેટ માટે પોતાના બાઈ ઉપર આધાર રાખવાની તેને જરૂર રહી નહિ. પરંતુ તે વખતે ઇંગ્લેંડના રાજ્યોમાં પણ આપણા દેશના રજવાડા પ્રમાણે વિધાની આસ્થા ઓછી હોવાથી, તેને પગાર તેને વખતસર મળવાની આશામાન હતી. વિદ્યાવૃદ્ધિ માટે સરકારમાંથી રાખતે ૮૦,૦૦૦ પૌંડ મળતા; તેમાંથી રાજ્યખર્ચોગ-શાસ્ત્રીનો પગાર માત્ર ૨૦૦ પૌંડનો હતો, પણ ખૂલેખાંચરેના એક દેવળમાં સિંહાસન બાંધવામાં ૩૦,૦૦૦ પૌંડનો ખર્ચ થયો હતો.

એક વખત કેરોલીનનો પગાર મળવામાં ધણાજ દિવસની દીલ થઈ; તેથી તેના બાઈ પાસે પૈસા માગવા પડ્યા તે તેના જીવ ઉપર આજીવું. એટલી તે સ્વતંત્ર સ્વભાવની સંકાયવાળી હતી.

ઈ. સ. ૧૭૮૮ ની સાલમાં વિવિયમે લગ્ન કર્યું. તે પછી કેરોલીન પોતે સ્વતંત્રપણે જ ખર્ચોગવિધાની શોધ કરવા લાગી. તેણે બધા મળીને આઠ પૃછડિયા તારાઓની શોધ કરી. પહેલો પૂમકેતુ તેણે શોધી કાઢ્યો તે ઇ. સ. ૧૭૮૬ ની સાલમાં અને ઉલ્લે ૧૭૯૦ ની સાલમાં. તેની આ શોધથી યુરોપખંડના બધા પ્રખ્યાત ખર્ચોગવેત્તાઓ તેને પોતાનો કાર્યભગિનીતરીકે માન આપવા લાગ્યા અને તેની અપૂર્વ શોધ માટે કેટલાંક આવકાર-દાયક પત્રો તેને આવ્યા. દલાલાંહ નામના ફ્રેંચ ખર્ચોગવેત્તાએ તેને “પ્રકિતા કેરોલીન” એવું નામ આપ્યું. ડૉ. આર્કેલ નામના બ્રીજ નામાંકિત ખર્ચોગવેત્તાએ “મારી અત્યંત સન્માનનીય ખર્ચોગવિધાની શહેન” એવું લખ્યું. રાજ્યકુળનાં અને સરકારકુળનાં શ્રીયુક્તો તેને ઘેર આવીને તેનું દૂરની જોતાં અને તેની પાસેથી ખર્ચોગવિધાની માહિતી મેળવતાં. ખર્ચોગવિધાના અભ્યાસ ઉપર તેનો અત્યંત પ્રેમ ઓટ્યો હતો; આ વિદ્યા આગળ તેને બીજી કોઈ પણ વિદ્યાનું મહત્ત્વ દેખાતું નહોતું.

ઈ. સ. ૧૮૨૨ ની સાલમાં તેનો બાઈ શુજરી ગયો. તેથી તેને અત્યંત દુઃખ થયું અને તે ઇંગ્લેંડ છોડીને પાછી જર્મની ગઈ. તે વખતે તે ઇંતર વર્ષની હતી. બાઈના શુજરી જવાથી તેને ઇંગ્લેંડમાં રહેવું એ હવે અશક્ય લાગવા માંડ્યું. પોતાના જે બાઈની ગાથે અહોરાત્ર સહવાસમાં લગભગ પચાસ વર્ષ ગાળ્યાં તે બાઈ શુજરી જતાંની સાથે તે ગાંડા જેવી થાય એ સ્વાભાવિક હતું. “હવે આપણે તો આ દુનિયામાં કેટલા દિવસ કાઢવાના છે?” અને “હું પણ મારા બાઈની પછવાડે જઈશ” એમ તેને લાગવા

માંડયું; પણ હજી બીજાં છવીસ વર્ષ તેને જીવવાનું હતું. ઇંગ્લેંડથી ગયા પછી તે ફરીને કદી ત્યાં પાછી આવી નહિ. પોતાની જોબન અને લગ્નજીવન માત્ર કાગળો લખતી. તે કાગળો ઘણા ખર્ચાળવિદ્યા રાખી હતા. વિલિયમ હર્શેલનો છોકરો સર જોન હર્શેલ, યાપ અને ફોર્ડની પેઠેજ અત્યંત અથવા તેમના કરતાં કાંઈક અંશે વધારે બુદ્ધિમાન નીકળ્યો હતો. ૧૮૩૨ ની સાલમાં એટલે તેના ૭૨ મા વર્ષે પોતાનો લગ્નજીવ કૃષ્ણ આંક શુદ્ધ હોપમાં અવલોકન કરવા ગયો, એમ તેણે સાંભળ્યું તે સાથેજ તેને પરમાનંદ થયો; અને પોતે પણ ગઈહોત તો સાડાં એમ તેને લાગવા માંડ્યું.

લાઈ ગુજરી ગયા પછીજ કેરોલીન હર્શેલનો સૌથી વધારે શ્રમવાળો અને અત્યંત ઉપયોગી જોવો એક ગ્રંથ બહાર પડ્યો. “હર્શેલે અવલોકન કરેલાં સર્વ નક્ષત્રો અને ધૂમકેતુઓનું વર્ગીકરણ” એ તે ગ્રંથનું નામ હતું. આ ગ્રંથને લીધે તેની ક્રીડા વધારે પ્રસરી, અને રાજ્યખર્ચાળશાસ્ત્રીઓનાં મંડળે સન ૧૮૨૮ ની સાલમાં તેને સોનાનો આંદ આપીને તેને બહુ માન આપ્યું.

પોતાના મૂળ ગામમાં પાછી આવ્યા પછી તે અતિશય કરકસરથી રહેતી હતી. વિલિયમે મરતી વખતે તેને દર સાલ ૧૦૦ પૌંડ મળે એવી વ્યવસ્થા કરી હતી; પરંતુ એક સાલ પણ તેણે તે પૈસા મંગાવ્યા નહોતા. તે ૬૮ વર્ષની થઈ ત્યાંસુધી પોતાની જાતકમાઈથીજ તેણે પોતાનો ઉદરનિર્વાહ કર્યો. તે કહેતી કે, મારા જેવીએ વર્ષે ૫૦ પૌંડ કરતાં વધારે ખર્ચ કરવો એ કેવળ મૂર્ખાઈ-ભરેલું છે.

મરણ પછી પોતાની ઉત્તરક્રિયા માટે શું ખર્ચ કરવો અને શું વ્યવસ્થા કરવી તે વિષે પણ તેણે બધું લખી રાખ્યું હતું. તેની મતલબ એ હતી કે, પૈસો અને વખત એ બંનેનો ખર્ચ કરવા માટે પોતાના લગ્નજીવ ઉપર જરાયે બોલે પડે નહિ. તેણે આવીને માત્ર ભૂમિદા દેવો અને તે કરવામાંજ જે વખત જાય તેજ. છેક છેલ્લી ઘડીએ મરતાં મરતાં પોતાની આખરની ઘડીની ઈચ્છા દર્શાવતાં તેણે કહ્યું કે “મારા લાઈ વિલિયમના વાળની એક લટ મેં સંભાળીને રાખી છે તે મારા શબ ઉપર મૂકજો, અને પછી શબને પેટીમાં મૂકીને પૂજો.” કેરોલીન હર્શેલમાં રહેલી બંધુપ્રીતિ અને વિદ્યાશક્તિ ઘણીજ થોડી જગ્યાએ માલમ પડે છે. એ જેટલી

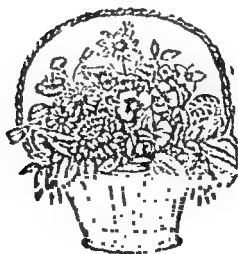
વિદ્યાસંપન્ન હતી તેટલીજ અથવા તેથી પણ વધારે વિનયવતી હતી. પોતાના હાથથી ખગોળવિદ્યાને લગતી શોધો કરવાથી જે કાંઈ થોડીઘણી લોકસેવા થઈ, તે બધી પોતાના ભાઈને લીધેજ થઈ અને તે બધાનો યશ વિલિયમને હતો, એમ તે રોજ કહેતી. ભાઈનાં વખાણ ન કરતાં તેની એકલીનાંજ વખાણ કરેલાં જો તે સાંભળતી તો તેને ઘણું ગુસ્સો લાગતો. એ કહેતી કે, હું તો માત્ર મારા ભાઈના હાથમાં એક હથિયારરૂપ હતી, તેને ધાર કાઢવાનો શ્રમ તેણે લીધો તેથીજ મારાથી આટલું કામ થયું. તેણે એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે “વિલિયમની ઇચ્છાથીજ હું આકાશનું અવલોકન કરતી. હું એટલે કાંઈ નહિ અને મેં કંઈ” એમ પણ નહિ. જે કાંઈ હું છું, જે કાંઈ મને આવડે છે તે બધાનો યશ મારા ભાઈને ધટે છે. હું એટલે માત્ર એક ઘાટઘટ્ટ વિનાનું હથિયાર. તેને આકાર આપીને તેણે તેનો ઉપયોગ કર્યો. એકાદા ભવવાન કુતરાને સાફ શીખવ્યું હોત તો તેણે પણ મારા જેટલું કામ કર્યું હોત.”

પરંતુ શાસ્ત્રી લોકોએ અને શાસ્ત્રીય પરિષદોએ તેના આ અન્યંત વિનયપૂર્ણ લખાણમાં સત્યતા છે એમ માન્યું નહિ. ઇ. સ. ૧૮૨૮ ની સાલમાં રાજ્યખગોળશાસ્ત્રીઓના મંડળે તેને સોનાનો ચાંદ અને માનપત્ર આપ્યું. એ પરિષદના અધ્યક્ષ સાહેબ સાહેબે તે વખતે કહ્યું કે “પોતાના ભાઈની શોધોને પ્રમાણથી સિદ્ધ કરનારી તે એજ, તે શોધોનું પડતિવાર વર્ગીકરણ કરનારી પણ તેજ; અને સર વિલિયમ હર્શેલનું નામ અજરામર કરનાર પણ તેજ હતી; પરંતુ એટલાજ માટે આ પરિષદે તેને પોતાની કૃતજ્ઞતા દેખાડી એમ નથી. એ કૃતજ્ઞતા દેખાડવાનાં ખીણ પણ કાઢ્યો છે. તે બાતે સ્વતંત્ર મહાન શોધક હતી. તેને માટે પણ આપણે બધાંએ ખુદલા દિલથી તેને અભિનંદન આપવું જોઈએ.” આટલું બોલીને તેણે સ્વતંત્રપણે કરેલી બધી શોધોનો ઉલ્લેખ કર્યો, અને છેલ્લે આ બાઈબલનસ બધી તે બોલ્યો કે “આ અલોકિક બાઈબલનના એકંદર થમ તરફ જોતાં ભાઈની વિશાળ બુદ્ધિ માટે આશ્ચર્ય પામવું કે બહેનના અચાગ ઉદ્યોગ માટે અકિત થવું એ કાંઈ નુરૂનું નથી.”

હિંદુસ્તાનના પ્રસિદ્ધ દિગ્ગજિતક હંપ્પી ફ્રાંસેડનાં વિદુષી પર્નાએ કેરોલીન હર્શેલ માટે લખેલા ઉદ્દેશ્ય વાંચવાલાયક છે. મિલિસ ફ્રાંસેડ કહે છે કે “અન્યંત તોફાન ધાર કાઢેલાં હથિયારનાં

અથવા પુત્રી શીખવેલા વાતવાન ફૂલરનાં કમ્પી પણ કોઈએ આવાં વખણ કર્યાં હોત શું ? કેરોલીને અત્યંત વિનયને લીધે તથા પોતાના બાઈની ક્ષીતિં વમાસ્વામી સગળ મનજાને લીધે જે કાંઈ લખ્યું છે તે સર્વ અપૂરણાં ખરું માનણું જોઈતું નથી. પરંતુ એટલી વાત ઠાણ કરવીજ જોઈએ કે, મારું બાજે તેના બાઈએ આપેલા વલણને લીધેજ તેનું નામ પ્રખ્યાત થયું. જન્મથીજ તેની આહુકશક્તિ ઘણી વિશાળ હોવાથી બાઈ શીખવે તે સમજી લેવાની તેની તેવારીજ રહેતી. તે માત્ર એક હથિયારજ હતી એમ કાંઈ નહોતું. પરંતુ તેનું મન એકાદા ઉત્તમ વાદ્ય જેવું હતું. તે વાદ્યમાંથી એકાદો સાદો અથવા અતિશય ઠઠણ રાગ ઉત્પન્ન કરવો એ કેવળ વિલિયમની મરજી ઉપર હતું. એના કહેવાથી પ્રથમ તે સંગીતમાં અત્યંત કુશળ થઈ અને એનાજ શિક્ષણથી તે ખગોળવેત્તા પણ થઈ. તેની બુદ્ધિનું વિશાળપણ અને મનની હોંશ એટલાં વિલક્ષણ હતાં કે જો એણે કદું હોત તો વળી કોઈ ણીત ગમે તે શાસ્ત્રમાં અથવા કળામાં મન પડેલીને તેણે નામ મેળવ્યું હોત.” કેરોલીને જેવાં ‘બુદ્ધિં પણ ધાર કાઢીને તીક્ષ્ણ કરવા યોગ્ય’ કેટલાંયે હથિયારો આપણા સમાજની સ્ત્રીઓમાં હશે, પણ તેમની ધાર કાઢવાનું ધૈર્ય તેમના બાઈ-બાપમાં આવે ત્યારે ખરું !

(“બુદ્ધપ્રકાશ”ના સને ૧૯૦૭ ના સપ્ટેમ્બર-ઓક્ટોબરના અંકોમાં મરાઠીપરથી લખનાર મણિબહેન દોશતરામ)

૨-સાધ્વી વહેન દોરા

૧-બાલ્યાવસ્થા (૧૮૩૨-૧૮૫૨)

દોરા વિંડલો પાટિસનનો જન્મ ઇંગ્લેન્ડના યૉર્કશાયર પ્રગણાના હશેએલ ગામમાં ઈ. સ. ૧૮૩૨ ના જાન્યુઆરી માસની ૧૪મી તારીખે થયો હતો. તેના પિતાનું નામ માર્ક પાટિસન હતું, જે ઘણા કાળસુધી હશેએલ ગામમાં પાદરીનું કામ કરતો હતો. તેનાં દસ છોકરી ને બે છોકરામાંથી દોરા દશમું ક્રમનું હોય પોતાની માતાની પેઠે ઘણી ખૂબસુરત તથા પિતાની પેઠે મજબૂત બાંધાની હતી.

હશેએલ ગામ ઘણું નાનું અને નાના સરખા પર્વતની પાસે હતું. પર્વતની એક બાજુએ પાણીનું નાણું અને પાણીવાળી જમીન હતી. એ ગામમાં બસો ત્રણસો માણસો રહેતાં હતાં. માર્ક પાટિસનનું ઘર એક નાના સ્વચ્છ આશ્રમના જેવું હતું. ઘરથી દેવળ અર્ધો કોશ દૂર હતું. તે જગ્યા આરે બાજુએથી ઝાડપાનથી ઘેરાયેલી હતી. એ ઠેકાણે નગરની ગરબડ નહોતી. આરે બાજુએ શાંતિ હતી. વરસાદથી નાળાં ભરાઈ જઈ પર્વતમાંથી આરે બાજુએ પાણીના મોટા ધોધ વહેતા ત્યારે દેખાવ ઘણો ગંભીર અને ભયંકર થઈ રહેતો. આવી ગંભીર જગ્યામાં દોરા ઉછરેલી હોવાથી તેનામાં બાળપણથી જ ગંભીરતાનો સંચાર થયો હતો.

દોરા બચપણમાં ઘણી માંહી રહેતી. તેની મોટી બહેનોએ બહુ ખંતથી તેની સેવાચકરી ન કરી હોત તો તે ઉછરવા પામત નહિ. દોરાને તેનાં ભાઈબહેન પ્રાણથી પણ અધિક ચાહતા. ઘણું કરીને મંદવાડમાં માણસ કોપી અને ચીઢિયા સ્વભાવવાળું થઈ જઈ સહેજ પણ કમુર થતાં તેનો મીઝજ ઠેકાણે રહેતો નથી, પરંતુ દોરાની બાબતમાં આથી ઉલટું જ હતું. વારંવાર મંદવાડના સપાટામાં આવવાથી એ શાંત અને સહનશીલ બની હતી બાજુે ભવિષ્યમાં સહનશીલતા માટેની કઠણ પરીક્ષા આપવા તૈયાર કરવાનેજ હૃદયે દૃષ્ટા કરી તેને મંદવાડ મોકલ્યો હોયની ! દોરા આવી સહનશીલ

ર સારું રહેતું ન હોવાથી ધૌ તેના પર 'મથા' રાખતાં, 'ચણ' તેથી તેની મા નકામાં લાક લાગવી દીકરીને 'સવ બગાડવાં માંગતી' નહોતી.

દોરાની ૧૪ વર્ષની 'ઉંમર' થઈ ત્યાં 'સુધી' જોગીઓની 'સેવા' તરફ પાટિસનની 'કન્યાઓ'નું ધ્યાન જોવા મળતું નહોતું, 'છતાં' તેમની 'વૃત્તિ' એક સુંદર કામમાં દોરાઈ હતી. દરિદ્રોને માટે તેઓના 'કામગં' અંતઃકરણમાં પીડા થતી. સૌ કન્યાઓમાંથી ઘણું કરીને 'જો' બાહેનો જોઈ શકી થઈ કાંઈ ને કાંઈ ખાવાનું 'ટોપડી'માં ભરીને ગામના ગરીબોને ઘેર આપી આવતી. પાટિસનનું 'કુટુંબ' ઘણા કાળથી પરાપકાર માટે પ્રખ્યાત હતું. પાટિસનની દીકરીઓમાં 'ચણ' વસાવેલા પ્રમાણમાં આ 'સદ્ગુણ' આપ્યો હતો. તેઓ દયાળુ હતી એટલું જ નહિ પણ ધનવાન કે ગરીબ જે કાંઈ જોમને ત્યાં જતો તેને પ્રેમથી પોતાની સાથે ખવરાવી પીવરાવી સંતોષ આપતી. જોમનાં ઘરમાં મુખની કે મુખની વસ્તુની ખોટ નહોતી. દોરા અને તેનાં બાઈબહેન સર્વદા ગરીબોને પેશા આપતાં. પોતે જનાં કુટુંબ વચ્ચેથી ચલાવી લઈ નવાં વેચાતાં લેવામાં જે પેશા જોઈ તેમાંથી ગરીબોને જોઈતી ચીજ લાવી આપનાં. દુઃખીને માટે તેમનાં અંતઃકરણ એટલાં તો પીડા પામતાં કે બૂખ્યાને પોતાના ઓંમાંને કાળીઓ આપીને પોતે બનાદારે રહેવામાં તેમને ઘણું જ આનંદ થતો. અહા! પરમાત્માએ માનવદેહમાં જે પ્રેમની જ 'વાંચુ' છે તે અતિ અલૌકિક છે.

હસિયેલ દેવળમાં ગાવાનો બાર દોરાએ લીધો હતો અને પોતાના મધુર સૂરથી ધર્મગીત ગાઈ તે જોને આનંદ આપતી.

દોરાનું શરીર ધીમે ધીમે બળવાન થવા માંડ્યું ત્યારે તેને પોટે બેસવાનો આરંભ થયો. રફતે રફતે તે એક બહાર પોટેસલ થઈ પડી. હવે તે સ્વચ્છ હવામાં તથા સુસ્વા મેદાનમાં જઈ ફરવા લાગી, શરીરની મુખાકારીને આફક આવે એવો કેટલીક કસરત કરવા લાગી અને થોડા જ સમયમાં તેનું શરીર બળવાન થયું.

દોરા હવે મને તે વિષય લઈને લોકોને હસાવવામાં શક્તિમાન થતી તેના એક મિત્રે તે વેળાની હાલતને યાદ કરી કેવું છે કે, દોરાનું હલવું બહે દલ પથ્થુ મારા દાનમાં સંભળાય છે. પરંતુ આ સર્વની સાથે હવે નેને અવિધ્યના લવનને વિચાર કરવાનો મારજ થયો: "હવે મારે સારામાં કયે રસ્તે ચાલવું?" આ વિચાર દોરાના મનને મુજબવા લાગ્યો. હવે જુવાનીની સાથે દોરાનું શરીર

પુષ્ટ, કપાળ વિશાળ અને હાથપગ દૃઢ થયા. દુઃકામાં તે એક પરમ રૂપવતી સ્ત્રીતરીકે પ્રખ્યાત થઈ અને સુંદર સુમિષ્ટ સ્વભાવવડે સર્વની પ્રશંસા તથા પ્રીતિ મેળવવા લાગી. તેનું ખહારનું રૂપ જોઈને, તેની સાથે વાતચીત કરીને તથા તેની સંહૃદયતા અને પરમાર્થ-પર પ્રીતિ જોઈ સૌ તેનાં વખાણ કરતાં. ગરીબોના દુઃખનિવારણ માટે સ્વાર્થત્યાગ અને મહેનતથી પણ જો પારકાને સુખ ન કરી શકે તો તેનું ચિત્ત શાંત થતું નહોતું. દોરાએ આ સર્વ સદ્ગુણ એકત્ર કરી સંસારમાં પ્રવેશ કર્યો.

૨-સંસારપ્રવેશ (૧૮૬૧-૧૮૬૬)

વીસ વર્ષ પછી પણ દોરાને કામ નહિ સૂઝવાથી લાચારીથી બીજાં નવ વર્ષ તેણે પોતાના પિયરમાં જઈ હક્ષોદ્ધેશમાં ગાળ્યાં. તેથી ૨૦ થી ૨૯ વર્ષ સુધી તેના જીવનમાં કાંઈ નવીન બનાવ બન્યા નથી. આ લાંબા સમય સુધી દોરા ગામમાં રહી શારીરિક શ્રમમાં તથા રમતગમતમાં ગુજરવા લાગી; પણ હવે તે જીવનના માર્ગપર પગ મૂકવા ઘણી આતુર થઈ. તેનું મન આવી અસ્થિર સ્થિતિમાં હતું તેવામાં એક દિવસે તેણે સાંભળ્યું કે, કીમિયાની લડાઈના મેદાનમાં જખમી થયેલા સિપાઈઓની સેવાચાકરી કરવામાં કુમારી નાઈટિંગેલ જોડાઈ છે. આ ખબર સાંભળતાંજ દોરાનું નિર્ભય ચિત્ત સાહસથી ઉછળી રહ્યું. કુમારી નાઈટિંગેલના હાથ નીચે રહી જખમી થયેલા સિપાઈઓની ચાકરી કરવા તે તૈયાર થઈ. પત્ની આગળ તેણે આ મનસુબા જણાવ્યો; અને રજા આપે એ માટે નમ્રભાવે વિનાતે કરી. પરંતુ દીર્ઘદર્શી પિતાએ પુત્રાને. આ સંકલ્પ છોડી દેવડાવ્યો. તેણે કહ્યું કે, ભયાનક લડાઈના મેદાનના જઈને જખમીઓની સેવા કરવાનું કામ એ બાળતને! અનુભવ તથા જ્ઞાન હોય તો જ થઈ શકે. દોરામાં એ કાંઈજ નહોતું. તેથી કાર્યક્ષેત્રમાં જઈને તું બીજી સ્ત્રીઓને મદદ આપવાને બદલે ઉલટી આપણક નક પહોં પડવા સંભવ છે. બહેન! એવું ભા. કે કામ માથે લેવાને હજી તારે વાન છે તારી મરજી હશે તો ધન્ય નહીં હુકલ. જાન કામ કરી શકશે. પત્ની. આ નકલને જન મદદ આપી શકી નહીં. મનના ને મનના તે ઘણું કહેજો. પત્ની. હા હા તેની ના. હવેજી નાહી નહિતી દેવ અને તેની બહેન બેન. હિલ્લો તેની મેવ કરી.

કેટલાક દિવસ પછી મન. નુજની મરજી દેવ ચાકી દુ. ન. થન

એ પછી દોરા દેડકાર નગરમાં ફરવા મઠ; ત્યાં તેને બગિનીસંપ્ર-
દાયની કેટલીક સ્ત્રીઓ સાથે જોળખાવ્યું થઈ. એ સ્ત્રીઓ બગિની-
સેવા વગેરે પરમાર્થદાયોમાં લાગેલી હતી. ઉર્વટમાં જૂદે જૂદે
કેકણે એઓ પરોપકારનાં કામ કરતી ફરતી. સરજ સ્વસારની દોરા
તેમને જોઈ વિચારવા લાગી કે "જાણો! એઓ કેણું રૂઢું કામ
કરે છે! હીન દુઃખીઓની સેવા કરવા જેવું જગતમાં બીજું કયું
આનંદદાયક કામ છે? દેડકાર નગરથી પાછા ફરતો વેળાએ
દોરાના મનમાં આવા વિચારો આવવાથી દોરાને ઘરમાં મોકલતું નહિ.
દોરા આવે ઉદ્દેશ સખી સંસારસંગ્રમાંથી નીકળી બાથ એ તેના
પિતાને ગમતું નહોતું; તેથી સાવધાનતાથી તે આ માર્ગમાં પડતી
વિપત્તિઓ એક પછી એક સમજાવવા લાગ્યો; પરંતુ દેવી આવથી
પૂર્ણ થયેલી દોરાને વિપત્તિઓના બચથી પોતાની ઉન્નત આવના-
ઓ પડી મૂકવાનું અને સંસારમાં પડી સર્વના જેવું સ્વાર્થી જીવન
ગાળવાનું તેને ગમ્યું નહિ.

અંતે દોરાએ પોતાના ૨૬ મા વર્ષે એટલે સને ૧૮૬૨ માં
પોતાના મહાન ઉદ્દેશને લઈને પિતાનું ઘર તજ્યું. પ્રથમ તે બગિ-
નીસંપ્રદાય સાથે ન જોડાતાં ઉસ્તદન ગામની નિશાળમાં શિક્ષિકા-
તરીકે દાખલ થઈ. આ કામમાં તેને ઘણા યોગ પગાર મળતો
હોવાથી તેના પિતા યોગ યોગ પેસા મોકલતો રહેતો. ભોગવિલાસ
અને આડંબરથી દૂર રહીને ગરીબાઈથી શુભરો કરવામાં તે અ-
સંતોષ ન માનતાં ઉલટું ઝાંઝવ સમજતો. ઘણા સંતોષપૂર્વક તેણે
ઉસ્તદનમાં તથા ૧૫ ગાળીને શિક્ષિકાનું કામ ઘણી ખાહોશીથી
બજાવીને સાફ નામ મેળવ્યું. પોતે એક નાની સરખી જુ'પડીમાં
રહીને ઘરનું તમામ કામકાજ બોતેજ કરતી. હસોચેલના લોકો
તેના પર જેવી પ્રીતિ રાખતા, તેમ અહીં પણ તેના શાંત સ્વભાવ
અને સફળતાથી લોકો મોહિત થઈ ગયા. ધીરે ધીરે હવે તેનામાં
સફળતાનો વિકાસ થવા લાગ્યો. દોરા જ્યારે વાર્તા કહેતી ત્યારે
લોકો અકિત થઈ તેના મોં સાથે જોઈ રહેતા. નાનાં બાળકો તો
તેના સ્નેહથી બહુજ હળી ગયાં. બાળકો લેમાં હોય ત્યારે જાણે કે
તે તેમનીજ આંખે જોતી હોય અને તેમનાજ કાને સાંભળતી હોય
એમ લાગતું. સરજ હૃદયવાળી દોરા જ્યારે બાળક સાથે રમતી
ત્યારે તે એક બાળક થઈ જતી. કોઈ વેળા બાળકની પેટે ફૂંદાફૂંદ
અને દોડાદોડ કરી મૂકતી, કોઈ વાર ગપડાનો કે એવો કોઈ અવા-

જ. સાંભળી છોકરાંની સાથે આનંદથી તાળીઓ પાડતી અને કોઈ વાર સુંદર ફૂલ જોઈ ઘેલીની પેઠે તેના તન્દ્ર દોડતી. ટુંકામાં શુદ્ધ અને સામાન્ય વિષયમાં પણ તેનું હૃદય ખાળક સાથે આનંદમાં ભાગ લેતું. નિશાળમાં દોરા ખાળકોની શિક્ષક હતી, ઘરમાં સાથે સ્મનાર સખી હતી, અને રોગી અવસ્થામાં તેઓની દાસી હતી. દોરાની આવી યોગ્યતા જોઈને છોકરાંનાં માળાપ પણ તેને બહુજ આહતાં. દોરા પણ તેમની સાથે સદ્ભાવ રાખતી.

દોરા પોતાની ઝુંપડીમાં એકલીજ રહેતી અને ચાકરનું કામ પણ હાથેજ કરતી. તેની આવી રહેણી જોઈ લોકો અજાયબ થતા. ઉલ્ટનના ગરીબ રહેવાસીઓ તેને રાજકન્યા સમજતા. પડોશમાં એક બહુજ ભલો પુરુષ અને તેની સ્ત્રી રહેતાં હતાં. દોરાનાં રૂડાં આચરણથી તેના ઉપર તેઓ પુત્રીતુલ્ય પ્રેમ રાખતાં. તેમની પાસે કાંઈકે દોલત હતી, પરંતુ પેટે પરિવાર ન હોવાથી પોતાની વારસ દોરાને કરવાની તેમની ઇચ્છા હતી. દોરા ઉલ્ટનમાંથી ગયા પછી પણ દરવર્ષે આ ભલો પુરુષ તેને સો રૂપિયા મોકલતો અને લખતો કે “બહેન ! તમે આને દાનસ્વરૂપ નહિ ગણતાં ઇચ્છા પ્રમાણે ખર્ચ કરજો.” પરંતુ દોરા તેને રીતસર દાનતરીકે સ્વીકારી ગરીબોને મદદ કરવામાં ખર્ચ નાખતી. પોતાની પેદાશમાંથી પણ ચાર આનાથી વધારે પૈસા પોતાને માટે નહિ ખર્ચતાં ગરીબોને આપી દેતી. દીન દુઃખીઓ માટે વધારે મહેનત કરવાથી દોરાનું શરીર પાછું ખરાબ થઈ ગયું. છતાં પણ પરોપકારમાં હજી પોતાનાં તનમન વધારે સારી રીતે વાપરી નહિ શકવાથી તેનું ચિત્ત સર્વદા અપ્રસન્ન રહેતું. વળી ભગિની સંપ્રદાયનું વ્રત ગ્રહણ કરવાના વિચારમાં પણ તેનું મન ગુન્નવાયેલું રહેતું.

દોરાનું શરીર વધારે ખગડવા માંડયું; છતાં પણ તે કામ કરતી અટકી નહિ. આવી હાલતમાં પણ તે દિવસે સ્કૂલમાં ભણાવતી અને રાત્રે રોગીઓને ઘેર જઈ જાગરણ કરતી. ઉલ્ટનનો પાદરી પણ તેને આવા રૂડા કામમાં ઉત્સાહ આપ્યા કરતો. આથી તેણે વળી પાદરીનાં વચનોથી ઉત્તેજિત થઈને તાંદુરસ્તીની દરકાર રાખવાનું છેકજ છોડી દીધું. આખરે વાત એટલે સુધી વધી કે દોરા બિછાના પરથી ઉઠી ન શકે એવી અવસ્થામાં આવી પડી. શરીર એકદમ અશક્ત થઈ ગયું. ડોક્ટરે આવીને કહ્યું કે “રોગ ઘણો કઠણ છે. શરીરમાં સહેજ શક્તિ આવે એટલે થોડો વખત હવાદેર માટે બીજે

દયજે જવું પડ્યું." પછી જ્યારે તેનું ડાનર આસને આસને સુપડું ચાલ્યું, ત્યારે તંદુરસ્તીને માટે દેહદાર નામની જગાપર તેને પાછીફર માટે મોકલી.

આજળ જમાવાયું છે કે, ભગિનીસંપ્રદાયની ઓળીએ ગામ દેહદારમાં દોરાને સુઠાકાન થઇ ત્યારે તેમનું જીવન દોરાને ધણુંજ પસંદ પડ્યું હતું. હાલમાં પાછી જ્યારે દોરા દેહદારમાં આવે ત્યારે પાછા ફરીયા પૂર્વના વિચારો જેના મનમાં આવવા લાગ્યા. આ વેળા તેણે કેાઇ પણ અણધાર્ય વેડીને આ સંપ્રદાય સાથે મળી જવા નહીં થયું. નિશાળનું કામ છાંટી રીધું. ઉચ્ચટનમાં જઇ સગાંવહાણોને મળી વિદાયગીરી લીધી અને ઈ. સ. ૧૮૬૪ ની આખરે દોરા ભગિનીસંપ્રદાયમાં દાખલ થઇ. આ વખતે તેને પિતા કે કુટુંબનું કેાઇ પણ તેની વિરુદ્ધ નહોતું.

ભગિનીસંપ્રદાયની સાથે દોરા ઘણી હળી ગઇ. ઉચ્ચટનનાં માણસો તથા છોકરાં જેમ જેની સાથે હળી ગયાં હતાં તેમ અહીં પણ શ્રી કેાઇ જેના સહયુગ્મ પર શ્રીદા થઇ ગયા; પણ દોરાની વૃત્તિ હવે, અન્ય બાળુએ દોરાઈ. તે હમેશાં સ્ત્રીઓના સહવાસમાં રહેવા આહતી નહોતી. અને સ્પષ્ટ કહેતી કે, સ્ત્રીઓ જ્યાંસુધી માનસિક અને શારીરિક બળ મેળવશે નહિ, ત્યાંસુધી તેમનો સહવાસ મને ગમશે નહિ. તે માનવજીવનની કિંમત બાલુતી એટલે પોતાના જીવનની પણ કિંમત બાલુતી હતી.

દોરા જેમ ઉંમરે વધતી ગઇ તેમ તેનામાં કોતુક કરવાની તેમજ હસાવવાની ટેવ વધવા લાગી. આ વિષયમાં તેની શક્તિ એટલી બધી, અસાધારણ હતી કે તે સૌને આશ્ચર્યકારક રીતે હસાવતી.

દોરાને ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ નહોતો. ઇશ્વર ઉપરથી તેની ભક્તિ ઉઠી ગઇ હતી; કારણકે ધર્મશાસ્ત્ર હજીસુધી તેને દેવશાસ્ત્રપે જણાયું નહોતું. આ અરસામાં વળી તેના બંધુઓ તથા અન્ય સગાંવહાણો તેને સંસારધર્મમાં પ્રવેશ કરવા લીનવતા. દોરાના દુહયમાં આ પણ એક ગંભીર સાંઘામ ચાલતો હતો.

ભગિનીસંપ્રદાયમાં જોડાયા પછી દોરા 'ભગિની દોરા'ના નામથી ઝોળખાવા લાગી. આ સંપ્રદાયની સ્ત્રીઓને હમેશાં સખ્ત પરિશ્રમ કરવો પડે છે. વળી પોતાની ઇચ્છા મુજબ કોઈ પણ કામ નહિ કરી શકાતાં મુખ્ય સ્ત્રીના હુકમ પ્રમાણે વર્તવું પડે છે. તે જે કહે તે શુપચુપ કરવું અને ઉપરિવર્ગને ગુરુની પેઠે માનવો પડે

છે. હું કામાં જે સ્ત્રીઓ લગિનીસંપ્રદાયમાં જોડાવા ઇચ્છતી હોય તેમાં જે શુભ તો ખાસ હોવાજ જોઈએ. એક તો ભૂખ અને ઉગ્ર ગરમ વેદી મહેનત કરવાની શક્તિ અને બીજું ઉપરિવર્ગના હુકમમાં રહેવાની શક્તિ. તેથી સ્વતંત્ર પ્રકૃતિવાળી દોરાને હવે ઘણી સખત કસોટી આવી. તેને બિછાનાં પાથરવાં પડતાં, ચોરડા સાફ રાખવા પડતા અને રાંધણું પણ પડતું. એક દિવસે દોરાએ બિછાનાં તૈયાર કરી રાખ્યાં હતાં. એવામાં મુખ્ય બાઇએ આવી કેટલોક ઠપકો ઠપ વધારે સારી રીતે પથારી કરવાનો હુકમ આપી ગઈ. દોરાને સાકાઈ વધારે ગમતી હોવાથી ટાપટીપ કરવાનું તે જાણતી નહોતી. આથી ઉપરિચોનો ટાપટીપનો ગ્રેમ જોઈને દોરા ઘણાજ દુઃખી થઈને ત્યાંનું કામ શીખવા લાગી. તેને મનગમતાં કામ કરવાનો લાગ જોવા ઉચ્ચતનમાં મળતો તેવો ચાલી ન મળવાથી તે મનમાં ઘણી દુઃખી થવા લાગી. અતે થોડાક દિવસ પછી તેને આશ્ચર્યથી રોગી આશ્રમમાં મોકલવામાં આવી આ આશ્રમમાં વધારે રોગીઓ નહિ હોવાથી રોગીની બરાબર સેવા કરવાની તક મળેલી સમજીને દોરા ખુશ થઈ ચાલી તેને દોઢ વાર એકલાં તો દોઢ વેળા બીજા જાગની સાથે મળી કામ કરવું પડતું હતું. બર્મિંગહામ નગરથી ત્રણ દેશ ઉપર વાસ્તન નામની જગ્યામાં એક નાની હોસ્પિટલ સ્થપાઈ હતી. પંડિત એ ઘણું સમર્થીય વ્યવહાર હતું. ચોતરફ સુંદર અરણ્ય હોઈ તેમાંથી નાના નાના પુષ્કળ બરાબર વહેતા હતા. પણ હવે આ અરણ્યનું આગલું સ્વાભાવિક સૌંદર્ય નાશ પામ્યું હતું. હવે તે હવરે ભળેલો ત્યાં રહેતા અને પુષ્કળ કોલસા અને હેલુ બેટી કાદવ. વાસ્તનમાં હવે ૩૫૦૦૦ માણસોની વસ્તી હતી મજૂરોની હાલત ઘણી ખરાબ હતી. જમીનમાં છેક નીચે મહેને દોર આંધારી ખાલુના એક એક બર્મીની મહાવડે વીરુ બગરો દરરોજ મજુરો દે કસ. અને લોખંડની માટી તેમને પોદણી પૂર્ણ હવા ધારૂજ થોડી અને તેમાં વળી અધાર એટલે દેખાવ એવે બિલામો દે જેમરો દે કસની ખાલુ એક નાના નાના મહેનતો આ વત આવી શક્યાં. મુઠેલ છે આટલેથીજ કોમની પોદણે એક નાના નાના દે હેલુ વત આજુને દિવસે જામ પડી અને વત એક જામને મેન સગરો હોને અને જામને જામ પડી અને હેલુ હેલુ મેન ના જુવ જામ વત જામ દેલેલ દેલેલ મેન તે દેલેલ મેન મેન મેન મેન

આવા મજૂરોને મદદ કરવા આ આશ્રમનો કારભાર ભગિની સંપ્રદાયને સોંપવામાં આવ્યો હતો અને તેથીજ ભગિની દોરાને ઇ. સ. ૧૮૬૫ ની શરૂઆતમાં, આ સંપ્રદાય તરફથી વાલસલમાં મોકલવામાં આવી.

પહેલવહેલાં એ આશ્રમ બંધાયો ત્યારે ચાર રોગીને રહેવા લાયક બંદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો, પરંતુ રોગીની સંખ્યા ધીરે ધીરે એટલી બધી વધવા લાગી કે એક વર્ષ પૂરું થતાંમાં ૧૪ રોગીને રહેવાલાયક બંદોબસ્ત કરવો પડ્યો. ભગિની મેરી નામની એક સ્ત્રી વિશેષ પરિશ્રમથી આ આશ્રમમાટે કામ કરવા લાગી. ઠેકલાક દિવસ પછી તે માંદી પડી તેથી તેને બીજી જગ્યાએ મોકલવામાં આવી અને તેની જગ્યાએ બીજી ભગિની આવી. આ વખતે ભગિની દોરાને અર્ધરૂબી આશ્રમથી અહીં મોકલવામાં આવી. અહીં આવ્યા પછી દોરાને શીતળા નીકળ્યા, જેથી તેને એક ઓરડામાં અલગ રાખી. દોરાને આમ અલગ ઓરડામાં રાખવાથી થોડી આપદા પડી. પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મ સંપ્રદાયમાં ગપ ઉડી કે, એ ઓરડામાં તેણે મેરી માતાની મૂર્તિ રાખી છે. આથી અલણ અને ભણેલા પ્રોટેસ્ટન્ટ ખ્રિસ્તીઓ ઘણાજ શુરૂએ થઈ ગયા. હોસ્પિટલની બારીમાં લોકો ઇંટો ને પથરા ફેંકવા લાગ્યા. આશ્રમમાં રહેનારા માણસો પર બીજા ઘણા જુલમો થવા માંડ્યા, પણ એટલામાં ભગિની દોરા રોગથી મુક્ત થઈ, જેથી સર્વ આપદાની શાંતિ થઈ.

જગતમાં દેવ અને અમુરનો સંગ્રામ સર્વત્ર ચાલતો હોય છે. આવા પરમાર્થના કામગીર્યે પણ ઠેકલાક નરાધમ ધિક્કાર બતાવવા લાગ્યા. પરંતુ સાધુજનોની સહાયમાં ભગવાન પોતેજ હોય છે. વખત જતાં ભગિની દોરાના સ્વજન અને માયાણુ આચરણથી થતું પણ મિત્ર થયા અને હુદ માણસો પણ તેને ચાલવા લાગ્યા. એક વેળા વાલસલના મજૂરોએ ચીંટાઈને સાગ માણસો પર જુલમ કરવાનો આરંભ કર્યો. એ ગડગડનાં એક દિવસ સાગે દોરા એકલી રસ્તે ચાલી જતી હતી. તેના પર તાકીને એક બાગકે પથ્થર ફેંક્યો. પથ્થરથી દોરાનું કપાળ ફૂટ્યું આ બનાવને ઠેકલાક દિવસ ચીંતા પછી તેજ બાગકે કોલનાની ખાણમાં કામ હતો. હવે તેવામાં કામ કરવાનું થવાથી તેને હોસ્પિટલનો આશ્રય લેવો પડ્યો. બાગકે હોસ્પિટલમાં આવનાંજ દેરાએ તેને જોગળ્યો, પણ તે વેળા કંઈ નહિ બોલ્યા બીજા રોગીના દરમાં તેની ચાકરી

દોરાની પાસે રહેતી અને દિવસે પાછી આદમમાં આવી રહી. આ પ્રમાણે દોરાની કેટલાક દિવસ ઘાઠરી કેવાં પડી તેની તાલન ધીમે ધીમે મુખવા લાગી. દોરા જુદાં જીને શરીર યની જોઈ પછી ખુશ થઈ. તે હવે દોરાના મંજલમાં મોટીક નિશ્ચિત થઈ હતી એટલામાં એકાએક એક રાત્રે ધરનાં સૌ ઉંઘતાં દનાં ત્યારે જુદાં જીને દોરાને ધીમે ધીમે ટપું કે “મારા પલંગનીએ એક પેટી છે તે લાવ.” તત્તજ દોરાએ પેટી પડનપર મૂકી. દોરા ઉભાદવશ હોવા છતાં પણ દોરાના કામકામથી એટલી બધી ખુશ થઈ હતી કે પોતાની પેટી ઉપાડી. તેમાં જે ડિંમલી હીરાના અલંકાર હતા તે સર્વ તેને લેવાને હજુ. દોરાએ તે લેવા ના પાડી. તેથી દોરા શરૂ થઈ જોલી “જો તું આ ન લે તો હું તને મારી નાખીશ.” દોરા કોઈપણ રીતે તે લેવાને રાજ થઈ નહિ. તે શત્રિને બનાવ આવી રીતે પૂરે થયો. દોરાના મનનો નિશ્ચય હતો કે, દોરાને આ અલંકાર આપી સુખી કરવી. કોઈ રીતે આ નિશ્ચય ફરે એમ નહોતો. બીજી રાત્રે દોરાએ જોયું તો દોરાને સ્થિર થઈને ઉંઘતી હીડી તેથી કાંઈક નીરાંત વળી. બારી આગળ બેસી મધ્યરાત્રિના ગાંધીયાંમાં ડૂબીને તે નક્ષત્રના તેજથી પ્રકાશિત શાંત આકાશ તરફ જોતી હતી. એવામાં દોરા આસ્તે આસ્તે ઉઠી જમણા હાથમાં એક મોટી છરી તથા ડાબા હાથમાં દોરાનું ગળું પકડીને વિકટ મૂર્તિની પેઠે તેનાપર છરી ઉગામવા લાગી. દોરા તેથી નહિ ડરતાં ધીરજ અને શાંતિથી તેના મોં તરફ જોઈ રહી. દોરા એક પણ શબ્દ જોલી નહિ ત્યારે દોરા જોલી કે “હું તને શય પમાડી શકું છું કે નહિ તે જોતી હતી.” આટલું જોલી તેણે દોરાને છોડી દીધી અને છરી જ્યાંથી લીધી હતી ત્યાં મૂકી દીધી. ત્યારપછી દોરા સાથે ઠલી પણ દોરાએ આવું આશ્ચર્ય હજુ નહોતું. ઉઘડું તેનાપર તે ઘણું સ્નેહ બતાવવા લાગી; પરંતુ કોઈ કોઈ વાર દોરાને ભેટ લેવાને હજી આશક કરતી હતી. અંતે જ્યારે દોરાએ જાણ્યું કે, ખરેખર ભેટ નહિ લીધાથી દોરા હુખી થાય છે, અને લેવાથી બહુ ખુશ થશે ત્યારે તેના ચિત્તમાં શાંતિ લાવવા માટે એક રાત્રે તેણે તે ભેટ લીધી અને બોજે દિવસે સવારે દોરા ન જાણે તેમ તેનાં સગાંવહાલાંને સર્વ વસ્તુઓ પાછી આપી દીધી.

જો પછી દોરાને પાછી વાત્સલ્યની હાલિપટલમાં મોકલવામાં આવી. ત્યારપછી વચમાં વચમાં તેને બૂઠા બૂઠા સ્થાનમાં કોઈ

કોઈ રોગીની સેવા કરવાને જવું પડતું, પણ હવે તેને વાલ્સ હોસ્પિટલના રોગીની સેવા કરવાનો વધારે વખત મળ્યો. અત્યંત સુધી સઘળો કારભાર દોરાને આપવામાં નહોતો આવ્યો. કારણ એ હતું કે, દોરા હોસ્પિટલના કામમાં જોઈએ તે હોંશિયાર થઈ નહોતી. વળી વાલ્સલની હોસ્પિટલનું કામ ધીમે ધાણું જ ભારે થતું હતું તેથી દોરાના કરતાં વધારે બાણ એક વૃદ્ધ ભગિનીને હોસ્પિટલનો સર્વ કારભાર સોંપવામાં આવ્યો અને દોરા તેની સહકારીતરીકે કામ કરવા લાગી. રોગીની કરવામાં રોગીની જૂદી જૂદી હાલતમાં જૂદી જૂદી વ્યવસ્થા વાની જરૂર જણાય તે વેળા એવી બાબતનું શિક્ષણ તથા સહયોગ જરૂરનાં છે. દોરાની આ બેમાં વિશેષ હોંશિયારી નહિ હોવા છતાં પણ તે પોતાની બુદ્ધિ અને હડપણથી એવું કામ કરવા લાગી કે, ડોક્ટરો તેની કામ કરવાની ચતુરાઈ જોઈને ઘણાં સંતોષાયા. કમિટિના સભાસદો તેને વાલ્સલની હોસ્પિટલ છોડી બીજા જગ્યાએ જવા દેતા નહોતા. ડિસેમ્બર માસમાં ભગિનીસંપ્રદાય ઉપરિ તરફથી દોરાને મિડલસેક્સમાં જવાનો હુકમ આવ્યો ત્યારે કમિટિના સભાસદો અને ડોક્ટરોએ એકે અવાજે જવાબ દીધો “ભગિની દોરાના વાલ્સલ છોડવાથી આખી હોસ્પિટલમાં નુકર પહોંચશે.” આથી દોરાને ખીજે ઠેકાણે મોકલવામાં આવી નહિ.

ડિસેમ્બરના અંતમાં ઇંગ્લેંડના દક્ષિણભાગમાં એક રોગી સેવા કરવા જવા માટે દોરાને વળી હુકમ મળ્યો. ત્યાં એને થોડા દિવસ માટે મોકલવાની હતી. પરંતુ કમિટિના સભાસદોનો તો ડોક્ટરોનો એના પર એટલો બધો સહભાવ થયો હતો કે એટલા થોડા દિવસ માટે પણ તેને છોડવાને તેઓ રાજી થયા નહિ. તેમણે લે મોકલ્યું કે, અમે દોરાના જેવી યોગ્ય ભગિની ફરી મેળવી શકી નહિ; માટે એને અમે એક દિવસ પણ છોડી શકતા નથી. વિષયપર કોયાથામના ભગિની આશ્રમના ઉપરિ સાથે વાદવિવાદ થવા લાગ્યો, પણ તેનો નિર્ણય આવવા પહેલાં બંને મળી કે, દોરાનો બાપ ઘણો માંદો થઈ ગયો છે અને સારો થવાની આશા નથી તેથી દોરાને મળવા બોલાવી હતી. દોરાએ તરતજ ભગિની આશ્રમના ઉપરિને તારથી બંને આપી અને પોતાના પિતાને મળવાની રજા માગી. અનુમતિ મળવાની આશામાં રાહ જોતી તે બેસી હતી, પણ એવામાં જવાબ આવ્યો કે, તમે ઘેર જઈ શકશો નહિ,

એક પગનો પગ વિલંબ કર્યો વિના એકદમ દિવેનશાયરમાં બસો. બગિની દોરાએ પોતેજ આવીને જે મન લીધું તે હજારો વિપદ પડનાં પણ પાર પાડ્યું એવી જોની ઇચ્છા હતી. પોતે સ્વીકારેલા ઉપરિઓની આજ્ઞાને માથે ગદાવી તેને અનુસરવા લાગી. દિવેનશાયરમાં પહોંચતાંજ બહાર મગો કે, પિતાનું મૃત્યુ થયું છે. બગિની-સંપ્રદાયના ઉપરિઓએ આ આંબળ્યું ત્યારે તેના પિતાની ગદગ-ક્રિયામાં જવાની તેને અનુમતિ આપી; પરંતુ દોરા એથી શી નહિ થતાં ઘણા દુઃખી દુઃખે લખી મોકલ્યું કે "તમે બપોરે પિતાની જીવિત અવસ્થામાં સુલાકાત કરવાની રજા ન આપી ત્યારે મૃત્યુ પછી પણ તેની મરણક્રિયા કરવા હું ઘેર જવાને ઇચ્છતી નથી." દોરાના જોળખીતાઓએ પણ એને ઘેર જવા વિશેષ વિનંતિ કરી; પરંતુ કોઈ રીતે ઘેર જવાને તે શી થઈ નહિ. દોરા વાહસલમાં પાછી આવી. આ વેળા તેના અંતરમાં ઘણું આઘાત લાગ્યો હતો, તે ઘણાજ દુઃખી ચિત્તે વાહસલની હોસ્પિટલમાં આવી હતી. કામ કરવાની હવે તેને ઇચ્છાજ થતી નહિ. બગિની સંપ્રદાયના સ્વાર્થોષ ઉપરિના ઉપલા નિર્દય આચરણથી દોરાનું મન બહુજ ખેદ પામ્યું. તે પિતાની ઇચ્છાથી વિરુદ્ધ થઈને બગિનીસંપ્રદાયમાં જોડાઈ હતી, તેને માટે તેના અંતરમાં કષ્ટકાળને માટે ક્ષોભ ઉત્પન્ન થયો; પરંતુ સુદ્ધિમતી દોરાએ જોયું કે, જે તે એક વાર આ ચિંતા-માં ઘેરાઈ તો તેની આ હૃદયશાનો અંત આવશે નહિ. તેણે ધાયું કે, માનસિક ચિંતા દૂર કરવાનો ઉત્તમ ઉપાય એજ કે, મનને જરા વાર નવર્ડ ન રહેવા દેતાં હમેશાં કામમાંજ રોકી રાખવું. આ ઉપરથી તે વાહસલમાં આવી સૌ ચિંતા દૂર મૂકીને બેવડા ઉત્સાહથી કામ કરવા લાગી. દુઃખની પીડા એક દેરે રાખીને તેણે પોતાના શરીર અને મનને ગરીબ લોકોનાં દુઃખ દૂર કરવામાં રોક્યાં. રાતદિવસ અથાગ મહેનત લઈ તે રોગીની સેવા કરવા લાગી. તેણે એક દિવસ વિચાર કર્યો કે, હું વાંચતાંલખતાં શીખી નથી તેમજ અસ્ત્ર-ચિકિત્સા જાણતી નથી તો કેવી રીતે દરદીની સેવા બરાબર કરી શકીશ ? આ વિચાર ઉત્પન્ન થતાંજ તેણે અસ્ત્રચિકિત્સા શીખવાનો આરંભ કર્યો. તેની સ્મરણશક્તિ અસાધારણ હતી. જે વિષયનું વૈદક જ્ઞાન પણ સાઈ હતું. તેથી થોડીજ સુદતમાં સુવિદ્ય અસ્ત્રચિકિત્સાનું જોઈતું જ્ઞાન તેણે મેળવ્યું. હવે જખમ તથા પ્રહારની જગ્યાની ખાસિયત સમજવા તે સમર્થ થઈ. વાહસલની હોસ્પિટલમાં

રોગીની સંખ્યા ધીમે ધીમે વધવા લાગી. ડૉક્ટરો ઘણો પ્રયત્ન કર્યા છતાં પણ જ્યારે કામ પાર પાડી શકતા નહિ, ત્યારે ભગિની દોરાને ચિકિત્સાના વિષયમાં મદદ દેવા માટે બોલાવતા. દોરાએ તેમને સ્નેહ મેળવી દુઃક સુદૃઢમાં આશ્ચર્યચિકિત્સામાં ઘણીજ ચોગ્યતા મેળવી. હવેથી તેણે વિશેષ ઉમંગથી વૈદ્યનું કામ કરવાની શરૂઆત કરી. ખંત અને પરિશ્રમથી કેયું કામ ન થાય? દોરાની ખંત અને મહેનતમાં કોઈ કસર નહોતી; તેથી તે ઘણીજ હોંશિયાર દાઈ અને વૈદ્ય બની રહી. રોગીના આશ્રમમાં રહી રોગીની સેવા કરવી એ ઘણું મુશ્કેલ કામ છે. મુંબઈની કોઈ હોસ્પિટલમાં જઈને જોઈએ છીએ તો રોગીનાં દારુણ દુઃખ તથા જખમવાળાં શરીર જોઈ આપણા પ્રાણ કંપે છે. મનમાં એમ થાય કે, અરે આપણે અહીં શામાટે આવ્યા? કોઈ કોઈ વાર ચિકિત્સા માટે એવા રોગીઓ આવે છે કે તેમને જોવામાત્રથીજ આપણને ભય થાય. કોઈ રોગીનો પગ કાપવામાં આવે છે, કોઈનો હાથ કાપવો પડે છે, કોઈના ગળાનો ભાગ કાપવામાં આવે છે. આ સઘળાં નિષ્કુર કામ જોવાથી અંતરનો ભાવ કેવી રીતનો થાય છે? પહેલાં તો આ સૌ જોતાંજ પુરુષોને ઘણો કમકમાટ ઉપજે તો સ્ત્રીઓનું તો પૂછવું જ શું? તેમાં વળી દરરોજ આવું ને આવું જ જોવામાં આવે તો મનુષ્યનું હૃદય કદાચ થઈ જવાનો પણ સંભવ ખરો. દોરાને હોસ્પિટલમાં રહેતી ત્યાં હમેશાં જથાખંધ જખમી માણસો ચિકિત્સાને માટે આવતાં. આ લોકોની પીડા જોઈ તેનું અંતઃકરણ દુઃખી થતું તથા ભય પામતું. રોગીના દુઃખના પોકારથી પોતાનું હૃદય દુઃખ પામતું તથા તેમનો દેખાવ ભયાનક લાગતો, છતાં પણ દોરા પુરુષોચિત ધૈર્યથી હોસ્પિટલના ભયાનક સ્થાનમાં એકલી રહી લોકોનાં દુઃખ દૂર કરવા અને તેટલી મહેનત કરતી. આ સિવાય બીજા પણ એક કારણને લીધે દોરા બહાદૂર બની હતી. આગળ જણાવી ગયા છીએ કે, દોરાને ધર્મપર અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો હતો. તેના અંતરમાં પરમેશ્વરના સંબંધમાં જે ઘોર સંદેહ આવ્યો હતો તેથી તેના અંતરમાં ઘણીજ અશાંતિ ઉત્પન્ન થઈ હતી. વાલ્સલમાં તે ઘણી મહેનત લઈ કામ કરતી હતી અને આશા રાખતી હતી કે, વખત જતાં મારો સંદેહ જતો રહેશે. દોરાનાં સગાંવહાલાંએ તેને લગ્ન કરવાને તથા સંસારધર્મમાં પ્રવેશ કરવાને કહ્યું. ભગિની સંપ્રદાયની બીજી સ્ત્રીઓએ પણ તેને લગ્ન કરવાની

જેનતિ કરી; પણ દોરા અહેલાઈથી જોનો નિશ્ચય કરી ચક્રી નહિ. લામ તરફ તેનું વલણ જોટણું બધું નહોતું કે તેને વશ થઈ તે ભગિનીનું પ્રદાયનો ત્યાગ કરે. વિવાદ કર્યા પછી અંસારની સેવામાં આવી રીતે તે પોતાનું જીવન ગાળી શકે કે નહિ, તેનો તે નિશ્ચય કરી ચક્રી નહિ.

તેને માટે બે રસ્તા ખુલ્યા હતા. એક દોગી માથે જીવતાં મુખી રહી તેમના દુઃખે દુઃખી થઈ તેમની સાથે પોતે પણ આંસુ ગાડી દુઃખ ને કલેશમાં રહેવું. અથવા તો બીજો રસ્તો જો કે, લામ કરીને અંસારના મુખદુઃખના તરંગમાં ઝરીરને વહેવરાવવું. દોરાને પોતાને સંતાન ન હોવા છતાં પણ હૃદયપટલમાં જે બાળકો આવતાં તેમને તે પોતાનાં સંતાનવત્ ગ્રાહતી; પરંતુ બીજાનાં પુત્રપુત્રીનું લાલનપાલન કરવામાં તેને પૂર્ણ તૃપ્તિ થતી નહોતી. પુરુષોચિત કંઠાર કાર્યમાં પોતાનું જીવન ગાળીને પણ ભગિની દોરા શ્રી-સ્વભાવમુલભ હૃદયનો સ્નેહ તથા ક્રોધભળતા રાખી ચક્રી હતી જો કેવું અભયબ જેવું છે !

દોરાને તેના કેટલાક બંધુઓ લામ કરવા વીનવતા અને કહેતા કે, લામ નહિ કરીને તથા અંસારનાં કંઠાર કાર્ય માથે લઈને જીવનના ક્રોધભ બાવોનો નાશ કરો છો. ઈશ્વરે તમારા હૃદયમાં જોવી સુવંદના મૂકી છે કે તમે એક ઉત્તમ ગૃહિણી થઈ શકશો. તેઓ એમ પણ કહેતા કે, તમને મૂર્ખ, દરિદ્ર અને નીચ સ્વભાવના દોગી માણસો સાથે રહેવું શોભતું નથી. જે માણસ હલકા સ્વભાવવાળા સાથે રહે છે તેનો ઉત્કર્ષ થતો નથી. રૂઢા અશ્વિત્રવાળાનાજ સમાગમથી રૂઢા અશ્વિત્રવાળા થવાય છે. પરંતુ આ બિચારા બાળતા નહોતા કે દોરાનું બળઅમિસમાન હતું. તેના સમાગમમાં આવનારના અશ્વિત્રની મહિનતા ઉલટી બળી જતી અને અશ્વિત્ર શુદ્ધ બની જતું. દોરાના બંધુઓએ તેને ઘણી સમજાવી, પણ તે એકની બે થઈ નહિ. જીવનનું સાર્યક કરવા તેણે પોતાનાં તન, મન અને ધન સૌ ગરીબોની સ્થિતિ સુધારવા અર્પણ કરી દીધાં હતાં. હજીમુખી તેને ઈશ્વરપર આરથા નહોતી; પણ જો આરથા આવવા માટે સરળભાવથી તે રાહ જોતી હતી. ધીરે ધીરે ઈશ્વર ઉપર તેના અનુરાગ થયો. જેઓ સરળ હોવા છતાં જેમનામાં વિશ્વાસ નથી હોતો તેમને ભગવાન જલદીથી વિશ્વાસ આપે છે. ભગિની દોરા કાંઈ કુટિલ કે નાસ્તિક નહોતી. ઈશ્વરપરનો વિશ્વાસ

પોકરાવી કેટલાક મહિના સુધી વાલસલના રહેવાસીઓને વસંત-
રોગ(શીતળા)થી ઘણું દુઃખ સહન કરવું પડતું હતું. હોસ્પિ-
ટલનાં દરદીઓને આ રોગ લાગુ ન પડે એવી રીતે સાવધાનતાથી
રહેવા દોરાને ઉપરીઓ તરફથી કહેવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ તેઓ
તે સાંભળ્યું નહિ. આશ્વમનું કામ પતાવી અડધું પડધું ખાઈ-પીને
પરવારી વ્હ વખત મળે તો તેનો ઉપયોગ લોકોને ઘેર વ્હ રોગીની
સેવા કરવામાં કરવા લાગી. કોઈ કોઈ રોગીને તેનાં સગાંવહાલાં
જીવવાની આશા મૂકી છાડીને નાસી જતાં. તેની ખબર દોરાને મળ-
તાંજ તે રોગી પાસે જઈ આખી રાત જાગી તેની સેવાઆકરી કરતી.

એક દિવસ ખબર મળી કે, એક ગરીબ માણસ શીતળાના
રોગમાં દસાયો છે. તે માણસ છેક મદદવિનાનો હોવાથી દોરાને
કહાવી મોકલ્યું હતું. દોરાને ખબર મળતાંજ તે રોગી પાસે જઈ
પહોંચી. જુએ છે તો રોગીને જીવવાની આશા નહોતી. તેનાં સગાં-
વહાલાં આ નાસી ગયાં હતાં. માત્ર એક પડોશી જીવતી સેવા કરતી
હતી. દોરાએ જોયું તો આખી રાત જાગે તેટલું તેણે પણ દીવામાં
નહોતું, તેથી તેણે પેલી ઝીંને થોડા પૈસા આપી તેણે લાવવા કહ્યું.
પણ તે ઝીં પૈસા લઈને ઘરમાંથી નીકળી તે પાછી આવી જ નહિ.
અને અહીં જાગી રહેલા એકલી જ તે મરવા પડેલા રોગીની પાસે
બેસી રહી.

થોડી વારે પેલા રોગીએ ઘણા કષ્ટથી જિંજનાપર બેસી દોરા
બહેનને કહ્યું “માતા! હું જીવતો છું તેટલામાં તમે આપના મુત-
તરીકે મને એક બોલી કરી દ્યો.” કામળ દુદયની દોરાએ તરતજ
તેના શીતળાથી ભરેલા શરીરને પોતાના હાથ સીડી સ્નેહથી પોતાના
ખોળામાં લીધું અને સંતાનવત્સલ માતાની પેઠે સ્નેહથી તેને
મુળન કર્યું. તેજ ઘડીએ તેણે ખૂટવાથી દીવો હોલવાઈ ગયો.
આથી બેડ અંધારમાં બેસી રહ્યાં. દરદીને જેમની સાથે લોહીનો
સંબંધ હતો તેઓ તો ક્યારનાંયે છોડીને ત્યાં ગયાં હતાં તો
પારકાં શામાટે તેનો ત્યાગ ન કરે? આવો પળવાર સંદેહ ઉપજ-
વાથી દોરાનું દુદય દયાનો જંડાર છે તે જાણ્યા છતાં પણ રોગી
જોલ્યો કે “માતા! હું જ્યાં સુધી જીવું છું ત્યાં સુધી મારી પાસે બેસી
રહેજો. મારા મરી ગયા પછી તમે જાજો.”

તેનું આ વાક્ય સાંભળી દોરાનું અંતઃકરણ ઘણું દુઃખી થયું.
તેને શાંતિ તથા હિંમત આપી નીરાંત રાખવા કહ્યું. આ વેળા

મનમાં ને મનમાં દોરા વિચાર કરવા લાગી કે, કોઈપણ રીતે જો રાગીના હાથપગ ખચી શકે તો બિચારા મહેનત કરી પોતાનો ગુજારો કરી શકે અને તેમને આટલું સહેલું ન પડે. આથી કોઈ કોઈ વાર તે ડોક્ટરોને વિશેષ વિનંતિ કરીને રાગીના હાથપગ કાપવા દેતી નહિ અને ઔપધથી સારા કરવા પ્રયત્ન કરતી. આવી રીતે બહેન દોરાએ ઘણા માણસોના હાથપગ ખચાવી લીધા હતા. એક જુવાન માણસનો હાથ બહેન દોરાએ સારો કરેલો તેનું મુંઝર વર્ણન નીચે આપવામાં આવે છે:-

એક દિવસે રાત્રે એક જુવાન ઠોલસાની ખાલુમાં કામ કરતો હતો, તેના હાથપર ઠોલસાનું મોટું લીમચું પડવાથી ઘણું વાગ્યું. તેને દોરાની પાસે લઈ ગયા. હાથ કાપી નાખ્યા સિવાય દરદી સારો થયો નહિ એવું ધારી ડોક્ટરે હાથ કાપી નાખવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. પરંતુ હાથ કાપવાની વાત સાંભળી જુવાનનું આંતઃકરણ ભયથી ધ્રુજવા લાગ્યું, તે જુઓ પાડી રાવા લાગ્યો અને દોરા બહેનને કહેવા લાગ્યો કે, બહેન! મારો હાથ કપાઈ જશે તો હું કેવી રીતે પેટ ભરીશ અને મારા કુટુંબનું પોપણ શી રીતે કરીશ? જુવાનનું આ બોલવું સાંભળી દોરાના હૃદયમાં ઘણું દુઃખ થયું. દોરાએ બારીકાઈથી હાથ તપાસ્યો. બિચારો જુવાન ધડીકમાં સજ્જ નેત્રે દોરા સામે જોતો તો ધડીકમાં બ્યાકુળ થઈ ડોક્ટર સામે જોતો રાતો રાતો કહેવા લાગ્યો કે, બહેન! તમે મારો હાથ સારો કરો! મારો હાથ કપાઈ જશે તો મારું જીવન નકામું થઈ જશે. જુવાનની આ અવસ્થા તથા સબળ શરીર જોઈ ડોક્ટર તરફ જોઈ દોરા બોલી કે “તમે અને રજા આપો તો હું આ હાથ સાંભળે કરવા મહેનત કરી જોડું. મને ખાતરી છે કે, હું કાપ્યા વગર એ હાથ સાંભળે કરી શકીશ.” ડોક્ટરે જવાબીમાં “તમે શું માંદાં થયાં છો? હાથ કાપ્યા સિવાય મોટા દિવસમાં એ સડવા માંડશે અને એક વાર સડવાનો આરંભ થશે તો કેસ ઘણો ભયંકર થઈ જશે” આ સાંભળી દોરાએ રાગીને પૂછ્યું કે “બેટા! કહેનો હાથ તો હું તારો હાથ ઔપધથી સારો કરવા વાળા છું.” જુવાન માણસ દોરાનું મધુર વચન સાંભળી ખુશ થયો અને દોરાના હાથમાં પોતાનો હાથ રાખીને બેઠો આપણે જોઈ શકીએ.

ડોક્ટર સાહેબ આ જોઈ ઘણા સુખી થઈ ગયા અને બોલ્યા કે “બેટા તારો, તારો આ હાથ જોઈ હજી કરો. હું એમાં કંઈ જાણું નહિ.

ગયા પછી પણ તે વારંવાર હાથ દેખાડવાના મીશે દોરા બહેન-
ને મળવા આવતો અને બહેનને જોતાંજ તેની આંખમાં હર્ષાશ્રુ
આવી જતાં હતાં ! !

આવી રીતના બનાવ સગિની દોરાના જીવનમાં ઘણાજ બન્યા
હતા. ઘણા ગરીબોના હાથપગ કપાતા તેણે બચાવ્યા હતા.

આગળ તે પાટિસનના કુટુંબની દાસી સંબંધી લખ્યું છે
તેની મદદથી બહેન દોરા વધારે સુખી થતી હતી. જે સમય આમ
બચતો હતો તેમાં તેણે કેટલીક બાલિકાઓને લણાવવાનો આરંભ
હૉસ્પિટલના ઉપરીઓની અનુમતિ લઈ કર્યો.

બાળકો દોરાને કેવી રીતે ચાહતાં હતાં તે આગળ જણાવી
ગયા છીએ. હૉસ્પિટલમાં હમણાં જે બાલિકા સ્ત્રીબધા આવતી તેને
પણ તે ઘણાજ પ્રેમથી સ્ત્રીબધતી. નાનાં બાળકો પાસે હથિયાર લઈ
જવાથી તેઓ લયથી ચમકે છે. પરંતુ દોરામાં એવો શુણ્ણ હતો કે
વાઢકાપ કરતાં મહેલાં તેમને સાફ કહેતી કે “ભાઈ ! જો, આ
જગ્યા કાપી નાખ્યાથી તારું તમામ દુઃખ જતું રહેશે અને તું
સારો થઈ જઈશ, માટે રડીશ નહિ.” નસ્તર વેળા બાળક રૂવે તો
તેને ચૂપ રહેવાનું કહેતાં તેઓ તસ્ત ચૂપ થઈ જતાં. આવી રીતે
ઘણી લયકર જગ્યાએ પણ નાનાં બાળકો દોરાની વાતથી ઘણીજ
ચાંતિથી વાઢકાપની બધા સહન કરતાં.

નાનાં છોકરાં દઈને માટે “મા” “મા” કરી રોતાં ત્યારે દોરા
તેમને પોતાના ખોળામાં લે કે તસ્ત છાનાં રહી બાય. તેઓ માને
બીસરી જતાં કેમકે સગી માતા જેવો દોરાનો ખોળો તેમને વહાલો
લાગતો. એક વાર એક બાળાનું આખું શરીર બળી ગયું હતું. તેની
મા તેને ખોળે લઈ હૉસ્પિટલમાં આવી હતી. બાળકને ઘણુંજ દુઃખ
થવાથી તે રડતું હતું. માતા તેને કાઈ રીતે છાની રાખી રાકી નહિ.
દોરાબહેને તસ્ત તે અર્ધદગ્ધ મલિન બાળકને તેની માતા ખોળા-
માંથી લઈ લીધું અને તેની માને કહ્યું કે “હવે બાળક તમને ન જુએ
એમ આશ્વાસ લેજો. છોકરાંઓ મને ઘણુંજ આશ્વાસ છે. તમે રાત્રે
તમારા છોકરાને ચાંતિથી ઉઘતો જોશો.”

મા જતી રહી. દોરા બાળકને કપડું આદાવી હાથમાં લઈ ફરવા
લાગી અને બિછાનામાં ન સૂવાડતાં એક હાથમાં તેને લઈને ફરતી
જતી અને બીજો હાથ જખમપર દવા લગાવતી તથા પાટા બાંધતી.
એવી રીતે ઘણા જખમી થયેલા તથા દાઢી ગયેલા બાળકને હાથમાં

લઈ કરતાં કરતાં તે પાટા ખાંધતી અથવા જખમ ઘોઈ મલમ મલમે લગાડતી. પછી એ બાળકો દોરાનું મધુર ગાયન સાંભળી સખતું હુઃખ વિસરી જઈ સુખે સૂઈ જતાં. કોઈ બાળક સૂતું સૂતું એ એકદમ રોઈ પડે તો તે તરત દોડતી જઈ તેને બોળામાં લઈ કહેતી કે “ગાંડા છોકરા! રોઈશ ના. જો, તારી બહેને તને બોળામાં લીધે છે.” આવી રીતે છોકરાંને હમેશાં શાંતિ આપતી. તેમનું રડવું તે કદી પણ સહન કરી શકતી નહિ. તે કહેતી કે, બાળકોનું રોવું સાંભળી જાણે માંડે હૃદય ચીરાઈ જતું હોય એમ થાય છે. ધણી યુક્તિઓ કરી હડાપણથી દોરા બાળકનું મન રીઝાવી તેમને ખુશ રાખતી. બાળક રોગના હુઃખથી રોતું તો તેની આંખમાં આંસુ આવી જતાં.

બહેન દોરા બાળકપર એટલું બધું હેત રાખતી કે કદાચ બાળક ગાળો દે, અથવા ખરાબ શબ્દ બોલે તોપણ સહન કરતી. એક દિવસ બપોરે બહારના રોગી ઔપધ લઈને ગયા પછી એક બાળક હૉસ્પિટલમાં આવ્યો. તે ઘણો ખૂબસુરત હતો. તેના બે સગા તેને સાથે લઈ દવા કરાવવા આવ્યા હતા. એક મહિનાપર તેના હાથ ભાગી ગયો હતો તે હજી સારો થયો નહોતો અને તેથી જ તેને બહેનની પાસે આવ્યો હતો. દોરાએ પાટો છોડવાનો આદેશ કર્યો કે તરતજ તેણે છૂટે મોઢે હજારો ગાળો દેવા માંડી. એક સગાએ આ સાંભળી બાળકને ધમકાવ્યો અને કહ્યું “ચૂપ રહે, બહેનને આમ ન કહેવાય.” પણ દોરાએ આમ ધમકાવવાની મનાઈ કરી અને આસ્તે આસ્તે દવા લગાડી પાછો પાટો ખાંધી ઘેર લઈ જવા તેના સગાને કહ્યું અને ત્યાં ઉભેલા સૌ માણસોને તથા તેના સગાઓને ઉદ્દેશી કહ્યું કે “બાળક આવી ગાળો ક્યાંથી શીખ્યો? તમોએજ એ બાળકના પવિત્ર હૃદયને કલંકિત કર્યું છે.” દોરાએ ક્રોધથી આ શબ્દો કહ્યા તે સાંભળી સૌ ગુપચુપ શરમાઈ જઈને ત્યાંથી આવ્યા ગયા.

વાત્સલ્યના રોગી આશ્રમમાં ગરીબ માણસો વધારે આવતા. તેઓ એકબીજા સાથે વાત કરતાં એવા તો ખરાબ શબ્દો બોલતા કે જે સાંભળી સારા માણસને કાનમાં આંગળીઓ દાખવી પડતી; પરંતુ બહેન દોરા આગળ કોઈ ખરાબ વાત કદી શકતું નહિ. ખરાબ માણસ એની પાસે આવતાંજ ગબરાઈ જતો. અને હુઃખ મોકરી કેન્વાની તથા ખરાબ શબ્દો બોલવાની હિંમત કરતો નહિ.

રાજ માણસોને કેકાળે આજ્ઞાની તે માણી કરમ દુઃખી લાગી
તી. પ્રાર્થના વખતે કેકા માણસ લાગી જોઈને મરજત મરજતો
થવા ધર્મની કિષ્ટા કરના વખતે કે નાનાજ તેના નરક તે જોઈ
મ આશ્વર્યથી જોતી અને તેને યોની વચ્ચે મરમરતો. આથી જીવ
ઈએવું ખરાબ આચરણ કરવા દિંમત મળતા નહિ.

એક વેળા એક ખરાબ સ્વભાવનો આદમી હારિપટલમાં
ખાંચો. તે ધર્મની વાતોવિચે સદા મફકરી કર્યા કરતો હતો. દોરા
ત્યારે દોગીએને લઈ પ્રાર્થના કરવા બેસતી ત્યારે તે મફકરી કરી
મહેલ પડોંચાડતો. તેને મૂંગો બેસવાને કહ્યું ત્યારે તે એક બાદો
કામળ લઈ તેને દલાવી ખડખડ જવાજ કરવા લાગ્યો. કેટલાકે
દિવસ સુધી તો દોરા તેને રાખી શકી નહિ, પણ થોડા દિવસ પછી
તેના રોગ ધણેજ વધી ગયો. આ વેળા જાહેન દોરા આઠે પંદાર
તેના બિછાના પાસે રહી આકરી કરવા લાગી. કાંઈ વાર તેનો કામ
ઉપાદી આપતી તો કાંઈ વાર તેને પાસુ દેશવામાં મહક કરતી તથા
ઉશ્કે ઉલટાવી આપતી-દુઃકામાં જેથી તેને આરામ મળે અથવા
તેનું દુઃખ ઓછું થાય એમ ખંતપૂર્વક કરતી; પરંતુ આ હત-
શામ્ય-દોગીનું હૈયું એવું તો નિર્લય થઈ ગયેલું કે દોરાગર્યે તેની
આવી મહેનત માટે લેશ પણ કૃતજ્ઞતા તેણે પ્રકટ કરી નહિ.

ત્યારે તેણે એવું કે, દોરા દરરાત્રે જાગીને સેવા ઉઠાવે છે,
ત્યારે એક દિવસે તેણે કહ્યું કે “તમને આ કામ માટે બારે પગાર
મળતો હશે.” દોરાએ જવાબ દીધો “હાજ તો, તે વળી કહેવું
પડે એમ છે ? હું આ કામને માટે પુનઃજ પેસા કર્માઈ છું.” આ
સાંભળી દુષ્ટ દોગી બોલ્યો “ઠીક, કહે એમએ તને શો પગાર મળે
છે ? હું તને પરણવાની ઇચ્છા કરે છું.” દોરા જાહેને આના જવાબ-
માં પોતાનો વૃત્તાંત અને ઇધરકૃપારૂપી પગારના કાયદા કહેવા-
નો આદેશ કર્યો. વિશેષ ધ્યાનથી દોરાની એ હકીકત સાંભળી તે
સહેજ ભલે થવા લાગ્યો. ત્યારપછીથી તે પ્રાર્થના કરવામાં સામેલ
થયો અને હારિપટલમાં રહી ત્યાંસુધી વિશેષ ઉપદ્રવ કરતો
દેખાયો નહોતો.

એક વેળા બીજો એક માણસ આવાજ ખરાબ સ્વભાવનો જાજ-
મી થઈ હારિપટલમાં આગ્યો હતો. તેને માટે પણ દોરા ઘણા
ખંતથી કામ કરતી; પણ સ્વભાવે તે એવો ખરાબ હતો કે દોરા
આટલી સેવા ઉઠાવતી છતાં ખરાબ ચાંદોમા પોતાનું દુઃખ પ્રકટ

પી. ત્યારપછી ઘણા ઉત્સાહથી તેઓ ગયો. બાંદરા છાત્રાલયે એક જ બોલ્યો "એ બુદ્ધિ! મોં ચંબાળ નહિ તો દમજાં મોં બાગી પાળીશ." બીજા એ જણાવે એ બાબતેથી પછી દોરાને વિચારી પી. દોરા બીજા કાંઈ ગરબદ ન કરતાં પોતાની ફરજ પોતે જાળવી છે એમ સમજી અંતુષ થઈ. બીજા રોજનપર તે તરત ઉતરી પડી અને રોજનપર ઉભી રહી. એટલામાં પછવાડેથી એક માણસ કંઈક સ્વસ્થ બોલ્યો કે "આવો, આપણું કામ એકઠીને. તમે ઘણાં જ બદાહર છો. તમે ઠીક હશું" હતું. જ્યારે અન્યાય થયો હતો." બહેન દોરાએ તેનો સાથે ચેકહેન્ડ કરવા કામ લ'બાળ્યો, એટલે તે ચેકહેન્ડ કરી પોતાના શોબતીઓ મગેરી કરે એ અવધી તે જલદી ત્યાંથી જતો ગયો.

બહેન દોરા પર-સેવાને માટે સર્વદા તૈયાર રહેતી. તેના મૂવાના બિછાના ઉપર એક ઘંટ ટાંગેલો હતો. જ્યાં રાત્રે કેઈ જખમી માણસ આવી ઘંટની દોરી જેવે કે દોરા બગીને બોલતી "પ્રભુ પરમેશ્વર પોતે દરદીરૂપે આવી અને બોલાવે છે." ખરેખર જેને પર-સેવામાં જીવન અર્પણ કર્યું છે તેમને મન તો તે પ્રભુસેવા જ છે. હાસ્પિટલના બગીચામાં જે ફળમૂળ થતાં હતાં તે બધાં રાગીઓના કામમાં આવતાં. દોરા પોતે મીઠાં ફળ સમારી ફરેક રાગીને ભાવતાં ફળ માતાની માફક વહેંચી આપતી.

રાગીની દોરાના આવા માયાળુ વર્તનથી રાગીઓ હાસ્પિટલ છોડ્યા પછી પણ તેના પર સદ્ભાવ રાખતા. સંતાનવત્સલ માતાની માફક દોરાએ સૌનાં ચિત્ત એવાં તો આકર્ષી લીધાં હતાં કે રાગીઓ તથા એના સંબંધમાં આવનાર અન્ય માણસો પોતાની કઠોરતા, નીચતા અને સ્વાર્થપણું છોડી શાંત બની જતાં.

એક વેળા તે એક ગૃહસ્થને ઘેર ગાડીમાં બેસી રાગીની સેવા કરવા જતી હતી. દરવાજા ઉપર ઉતરી કાચ લ'બાવી ગાડીવાનને એક પાવલી આપવા જતી હતી એવામાં ગાડીવાન તેના મોં સામે ઘોરીવાર બોધ રહ્યો અને બોલ્યો "બહેન! શું હું આપની પાસેથી બાહુ લઇશ? નહિ નહિ, હું આપને સારી પેઠે બોળખું છું." દોરા બહેન આ સાંભળી મનમાં ને મનમાં એની કૃતજ્ઞતાની પ્રશંસા કરતી ગૃહસ્થના ઘરમાં ગઈ.

દોરા રાગીઓના ચિત્તનું આકર્ષણ કરતી હતી એટલું જ નહિ પણ ગરીબ તથા પેસાદાર સૌ તેને આહવા. તેમની શારીરિક, માન-

મિત્ર તથા નૈતિક સૌ પ્રકારની નિર્બળતા દૂર કરવા તે પ્રયત્ન કરતી. કાંઈ પણ મોટાપ રાખ્યા વિના તે સૌ સાથે છૂટથી રહી જ ઉપદેશક છતાં પણ શિષ્યની પેઠે આચરણ રાખતી. કેવો મહાત્મા આજકાલ ગુરુપદ એવું ગમતું થઈ પડ્યું છે કે શિષ્ય એવું હૃદય થઈ પડે છે; જ્યારે હોરા પોતે જિંઘા કુળની તેમજ કવચે ભેગા છતાં સામાન્ય લોકો પાસેથી જો કાંઈ શીખવા એવું હોય તેમને ઘેર જઈ શીખી લેતી. પોતે પારકાનું બહુ કેટલું ખુલે જાણી ન કરતાં, પોતાના પર પારકાનો કેટલો બાર ચડ્યો તેને તે દમિયાં વિચાર કરતી.

કેમજ મુદયવાળી હોરાનું અંતર સર્વદા સ્વર્ગીય વિચારો તથા વસ્તુ, મનને જે ઉપાયથી પ્રભુ પ્રતિ વાળી શકાય તે ઉપાય મોજાઈ એક દાસી એક નવ વર્ષની બાલિકાને હૅસ્પિટલમાં આવવા માટે તેને ઈશ્વરની કાંઈ પણ આશા નહોતી. મોતની ડેન્ડી ધડકા દેવા માતાની માફક તેને ધીરજ આપવા લાગી અને ધીરજ પ્રદાન કરતી વાત તેને સમજાવવા લાગી. તે બાત્રી "બહેન" તું મોત જમવાએ જઈશ કે ત્યાં કોઈ દુઃખ પડશે નહિ. બ્રહ્મવશ કોઈ એવું હાથે નહિ. તે જમવાએ જવા માટે તું તૈયાર થા" એ શબ્દો બહેનની વાત સાંભળી હૃદયથી હોના મોં તરફ એક કાંઈ ના ફેરવે અને નજર કરી બાત્રી "બહેન! ત્યાં જવાને ક્ષત્ર્ય એવું નહિ. મિત્ર કેટલો બોલે છે. તારી સ્વર્ગના દરવાજામાં એવો દાસી કાંઈ આટલું બોલી બાલિકાને હૃદયને મોકલે છે તેવું નહિ.

તે બોલે છે કે જમવાને મિત્ર કેટલો બોલે છે તેવું નહિ. બહેનને હોના મોં તરફ એક કાંઈ ના ફેરવે અને નજર કરી બાત્રી "બહેન! ત્યાં જવાને ક્ષત્ર્ય એવું નહિ. મિત્ર કેટલો બોલે છે. તારી સ્વર્ગના દરવાજામાં એવો દાસી કાંઈ આટલું બોલી બાલિકાને હૃદયને મોકલે છે તેવું નહિ.

તે બોલે છે કે જમવાને મિત્ર કેટલો બોલે છે તેવું નહિ. બહેનને હોના મોં તરફ એક કાંઈ ના ફેરવે અને નજર કરી બાત્રી "બહેન! ત્યાં જવાને ક્ષત્ર્ય એવું નહિ. મિત્ર કેટલો બોલે છે. તારી સ્વર્ગના દરવાજામાં એવો દાસી કાંઈ આટલું બોલી બાલિકાને હૃદયને મોકલે છે તેવું નહિ.

બે પહોર સુધી બાગી એની સેવાચાકરી કરતી. તેની પાસે એક ઘંટ રાખી મૂકેલો કે જે તે વગાડે. કે તરત માતા સમાન દોરા તેની પાસે આવી બપર પૂછતી. બાળક કોઈ વાર કાંઈજ કહી નહિ શકતાં, માત્ર આંખમાં આંસુ લાવી દોરા તરફ જોઈ રહેતો. અસહ્ય પીડાથી ફુગ્મી થતો બાળક કોઈ વાર કહેતો કે, હું શું માશું છું તેનું નામ બાણુતો નથી. એ સાંભળી દોરા પૂછતી “તારો તકિયો ખસેડું?” બાળક કાંઈ ન સમજતાં હા કહેતો. વળી થોડી વાર પછી પાછો ઘંટ વગાડી દોરાને બોલાવતો, પણ જ્યારે તે આવીને પૂછતી ત્યારે કાંઈ કહી શકતો નહિ એટલે દોરા તેનો પગ ફેરવતી, હાથ ઠીક કરતી તથા પાસું ફેરવી આપતી. આવી રીતે રોગીને જેથી આરામ થતો ધારે તેમ કરતી. બાળકનો ખરી ઈચ્છા એ કે, દોરા બહેનની મૂર્તિ પાસેથી ન ખસવા દેતાં તેના તરફ જોઈ શાંતિ મેળવવી અને એ હેતુથીજ તે વારંવાર ઘંટ વગાડતો. બાળકનું આશુ કૃત્ય જોઈ રોગીઓ જાળડી ઉઠયા કે, એ ઘંટ એની પાસેથી લઈ લો કે જેથી દોરા બહેનને આપદા પાડતો અટકે. પણ દયાળુ દોરાએ કહ્યું “ભલેને એથી પણ વધારે ઘંટ વગાડ્યા કરે, હું વારંવાર ઉઠી એની બપર લઈશ અને એને શાંતિ મળે એમ કરીશ.” આ રોગીને માટે તેનું મન એટલું તો ચિંતાતુર રહેતું કે કોઈ કોઈ વાર તો દોરા રાત્રે એકદમ બાગીને ધારતી કે બાળક ઘંટ વગાડી અને બોલાવે છે, તે પોતે એ રોગીની રુચિ પ્રમાણે બોજન તૈયાર કરી સ્નેહથી ખવરાવતી. તેની આવી સેવાચાકરી જોઈ અન્યને એમ બાસે કે એને બીજા કોઈ રોગીની સેવા કરવાની ન હોય! પણ નવાઈ જેવું એ હતું કે, દરેકે દરેક રોગીને માટે તે આટલી બધી કાળજી રાખી તેમની સેવા કરતી.

રોગીની આકરીમાં આટલો બધો પરિશ્રમ લેતી તોપણ દહાસ્ય યોરો અવકાશ મળતો તો તે સમયમાં રોગીનાં કપડાં શીવતી. અથવા સારાં સારાં પુસ્તક વાંચી સંબળાવતી અથવા તો રમત-ગમત કરી તેમને આનંદ આપતી.

આ સર્વ કામ કરવા છતાં પણ આશંકા કરવાને તે તરપર રહેતી. તેની પાસે રોગીની સેવા કરવાનું શિક્ષણ લેવા આવતી સ્ત્રીઓ કે પણ જાખમ પિવાનું, ઓપધ લાપડવાનું કે એવું કાંઈ દારિદ્ર્યને લગતું કામ રોગીનેજ ચતી એમ નહોતું. પરંતુ વિરોધમાં તેઓ એ પણ સીધી જતી કે, જ્યાંસુધી ઈશ્વર તરફ

ઉંડો પ્રેમ જન્મતો નથી, ત્યાંસુધી જનસમાજ ઉપર ભેદથી તેવો પ્રેમ ઉત્પન્ન કરી શકાતો નથી. પરમેશ્વરપર દૃઢ પ્રેમ સ્થાપન કરી શકાય તોજ જનસમાજનું બહુ કરવા સમર્થ થવાય છે; નહિ તો દુઃસ્વર્ગ વીસરી તન, મન અને ધન લોકોવામાં અર્પણ કરવું એ બહુ સુશ્લેષ છે. સૌ કોઈ ભેદ શકતા કે, દોરા સામાન્ય સ્ત્રી હોવા છતાં પણ માત્ર પ્રભુપ્રેમમાં દીન મળનેજ તે કેવા પ્રેમથી પરમાર્થમાં લાગી રહી છે. તે એકલીજ દેવા બળથી અને ઉત્સાહથી હૃદયિષ્ટલનું કામ કરે છે ! જે મૂળમાં પ્રભુપ્રત્યે પ્રેમની લાગણી ન હોય તો મનુષ્ય કદી પણ આવું પરમાર્થી જીવન ગાળી શકે નહિ. દોરા કહેતી કે, કર્તવ્ય ઉપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવાનો નિયમ ત્રણ શબ્દોમાંજ કદી શકાય એમ છે તે નિયમ તે ઈશ્વર ઉપર પ્રેમ.

આશ્રમના સર્વ લોકોને તે વિશેષભાવથી પ્રાર્થના કરવા વીનવતી. તે કહેતી કે, સૌ એકઠા થઈ હૃદયિષ્ટલના કલ્યાણમાટે પ્રાર્થના કરીશું નહિ તો એનું કામ ઉત્તમ રીતે નહીં શકવાનું નથી. દોરા જે ઉપદેશ આપતી તે પ્રમાણે તે પોતે પણ વર્તતી. સિદ્ધિદાતા જગદીશ્વરનું સ્મરણ કર્યા વિના કદી પણ તે રોગીના જખમને અડકતી નહિ. જખમ ઘોવા પહેલાં તે પ્રાર્થના કરતી કે “હે ઈશ્વર ! હું તો માત્ર તારું હથિયાર છું. યથાર્થ વૈદ્ય તો તુંજ છે. તું આ જખમને સાજો કર.” વૈદ્ય આવીને વાઢકાપ કરતાં તે વેળા પાસે રહી દોરાને તેના કહેવા સુજળ મદદ કરવી પડતી. મદદ કરતાં કરતાં પણ અંતરથી તે દયાસિંધુ ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરતી.

જેમ જેમ વર્ષો વીતવા માંડ્યાં તેમ તેમ દોરાનું જીવન પ્રાર્થનામય થવા લાગ્યું. તેની પ્રાર્થના વિશ્વાસમય હતી. પ્રાર્થના માનવજીવનનું કર્તવ્ય છે અથવા એ દ્વારા પરલોકમાં સફળિત થાય છે એમ જાણી તે પ્રાર્થના કરતી નહોતી. તે જાણતી હતી કે, સફલાવે ત્રણ પાસેથી જે માગવામાં આવે છે તે મળે છેજ; તેથી સૌ કામમાં તથા સર્વ વ્યવહારપૂર્વે તે ત્રણપ્રાર્થના કરતી. તે કહેતી કે “પ્રાર્થના એક મોટું હથિયાર છે. મનુષ્ય શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસથી આ હથિયાર ચલાવી શકે તો સૃષ્ટિમાં કોઈને કષ્ટ પડે નહિ. દુનિયામાં માણસ દુઃખના હાથથી છૂટી શકતો નથી તેનું મૂળકારણ અવિશ્વાસજ છે. મનુષ્ય પ્રાર્થના કરે છે ખરો, પણ પૂર્ણ વિશ્વાસથી નહિ; અને તેથીજ સંસારનું દુઃખ દૂર થતું નથી.” ખરા વિશ્વાસથી પ્રાર્થના કરવી એ રોગીને માટે મહોપધિ-

ની ગરજ સારે છે. રોગીનું મન, શરીર ને આત્મા માત્ર પ્રાર્થના-થીજ શાંત થાય છે. પ્રાર્થના જેવું બીજું ઔષધ નથી.

હૉસ્પિટલનો વ્યાપાર કેવો લયંકર હોય છે! પુષ્કળ માણસો-ને બેથુદિમાં લાવવામાં આવે છે અને તે અવસ્થામાંજ કેટલાકનું મરણ નીપજે છે. દોરા એ સૌ રોગીના બિછાના પાસે બેસી 'વ્યથિત હૃદયથી અને અતિશય આતુરતાથી તેમના કહ્યાણુમાટે પ્રભુસ્તવન કરતી. કેઇ કેઇ વાર તો આખી રાત તે આમ રોગીની પાસે બેસી પ્રાર્થના કરતી.

ધર્મરાત્ર્યનો વ્યાપાર ઘણોજ આશ્ચર્યકારક છે. પરમેશ્વરપર નિષ્ઠા રાખવાથી તેની સાથે એવો તો ઘાટો સંબંધ રચાય છે કે તેનું વર્ણન વાણીથી થવું અશક્ય છે. ઇશ્વરના ચથાર્થ ભક્તના અને સંસારીના આચરણમાં મળતાપણું હોતું નથી. પ્રભુભક્તો પ્રભુની આજ્ઞાવિના એક પણ હમ આગળ ચાલતા નથી. ખાવામાં, પીવામાં, હરવા ફરવામાં વગેરે જીવનનાં સઘળાં કાર્યમાં તેમનું આવું વર્તન નજરે પડે છે. નાનાં બાળકો જેમ સર્વંદા માળાપની આજ્ઞા શુભળ વર્તે છે, તેમ સરળ વિશ્વાસી સ્ત્રીપુરુષો પરમેશ્વરની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે છે. નાસ્તિકતામાંથી ધીમે ધીમે દોરા પણ બાળકના જેવી થકાણુ થઈ. એક રાત્રે તે રોગીઆશ્રમનાં સર્વ કામ પૂરાં કરી નીરાંતે સૂતી હતી તેટલામાં અવાજ સંભળાયો કે "દોરા! જલદી ઉઠ, તારો એક રોગી મરે છે." દોરા ચક્રિત થઈ. દરરોજની માફક આજે પણ સૂતા પહેલાં દરેક રોગીની અવસ્થા તેણે જોઈ હતી. કેઈ પણ રોગીનું મરણ નીપજવાનાં અહન જણાતાં નહોતાં, તેથી આ શબ્દ સંભળીતે અજબ થઈ ગઈ; અને રોગીઓની તપાસ લેતાં તરતજ જણાયું કે, તેજ દહાડે સવારે જે રોગીને વાહકાપ કયું હતું તેની એક બોટી નસનો પાટો છૂટી ગયો હતો અને તેમાંથી લોહી વહેતું હતું. તેથી જાત નીપજવાનો સંભવ હતો પણ પાછો પાટો બાંધી દેવાથી રોગી જમ્યો.

હૃદયનો કામળ બાવ નાશ ન પામે તે માટે દોરા સાવધ રહેતી. હૉસ્પિટલમાં ચદા મોત થયા કશું છે તેથી ત્યાં રહેનારનાં હૃદય ધીમે ધીમે એવાં કાણુ થઈ જાય છે કે મોત તો તેના મનથી એક સામાન્ય વ્યાપાર થઈ જાય છે. રોગીનું અંતર આવું ન થાય તે માટે તે પહેલાંથીજ સાવધાન રહેતી. કેઈ રોગીનું મોત થતાં તરતજે મૃતદેહને શબ દાખવાના આદલમા લઈ જતી ત્યાં નવાં વસ્ત્ર

આનંદ દર્શાવતા ત્યારે બીજી બાજુ ભગિની દોરાને આવા બધું કર
કામમાં હાથ નાખતી જોઈ તેના પ્રાણ જવાનો સંભવ બાકી ચિંતા-
તુર થયા; પણ આ સમય ચિંતાતુર થઈ બેસી રહેવાનો નહોતો.

આખરે બહેન દોરાને શીતળાના આશ્રમમાં મોકલવાનું નક્કી
કયું; પણ વાલ્સલની હાસ્તિપટલમાં થોડો બંદોબસ્ત કરવો તેની
ચિંતા કરવા લાગ્યા. ત્યાં જે ત્રણ છાત્રાઓ હવેલી તેમાંથી એકને તેની
જગ્યાએ નીમી. આ જખતે રોગી આશ્રમમાં પણ ઘણા ભારે રોગ-
વાળા રોગીઓ હતા. અન્ય કોઈ કારણ હોત તો દોરા તે આશ્રમ
છોડી ખસત નહિ; પણ તેણે વિચાર કર્યો કે, રોગીઆશ્રમનું કામ
તો દહાથ કોઈ વેધ ચલાવી શકશે, પણ શીતળાના રોગને માટે
સેવા કરનાર મળવા દુર્લભ છે. વળી તે ધારતી હતી કે, જો હું
બહુ તો મારું નામ સાંભળીનેજ લોકો માંડેમાંડે રોગ છુપાવવાને
બદલે એ આશ્રમમાં આવશે અને જો હું જઈશ નહિ તો ભલે મધુ-
નીસિપાલીટીના કારભારીઓ આખા ઇંગ્લેન્ડની દાઈઓ એકઠી ઠરે
કે ભલે રોગીઓને પેસાની લાલચ બતાવવામાં આવે તોપણ કોઈ
રોગી શીતળાના આશ્રમમાં જશે નહિ. દોરાનું આ ધારણું ખૂબ
હતું. ત્યારે લોકોમાં ખબર ફેલાઈ કે, દોરા શીતળાના રોગીની સેવા
કરવા જાય છે ત્યારે નાનાં મોટાં સા કોઈ આનંદ પામ્યાં.

દોરા જે બોલતી તે કરવીજ. તે એકદમ વાલ્સલનો રોગીઆશ્રમ
છોડી શીતળા માટેના નવા આશ્રમમાં ગઈ. જુના આશ્રમના રોગી-
ઓને માટે તે કાંઈ સારો બંદોબસ્ત કરી શકી નહિ; કારણ કે તે
બાણતી હતી કે, ગમે તેવો બંદોબસ્ત કરવામાં આવશે પણ હું
જઈશ એટલે કોઈ પણ સારી પેઠે કામ ચલાવી શકશે નહિ. આણું
ધારી જેમ થવાનું હોય તેમ થશે એવું સમજી નવા આશ્રમમાં
આવી હતી; પણ મનમાં તેને શંકા રહેતી કે, રજીને દહાથ મારે
પાણું તો નહિ ફરવું પડે.

દોરા શીતળાના રોગીની હાસ્તિપટલમાં જઈ જુએ છે તો ત્યાં-
નો દેખાવ યલો બધાનક હતો. રોગીનું આણું શરીર ચડીને ચારે
બાજુએ ફરુંધ ફેલાતી આ દેખાવ જોઈ કેનાં શરીર ન ઠપે ?
નવા આશ્રમમાં આવા રોગી જોવાંજ એક સુદૃઢને માટે તો
દોરાની દિગ્ભ્રમ જતી રહી તે બોલી “હું પોતેજ ખુશીથી આ
આશ્રમમાં સેવાઈ આવી તો ખરી, પણ આ બધાનક રથજે શી
રીતે રહી શકીય ?”

વિનતિ કરી; પણ તે વેળા ત્યાં કોઈ માણસ મળે નહિ. રોગી ગુરુને મળવા ઘણાજ આતુર હતો. દોરાને ખીજે કોઈ ઉપાય ન જણાવાથી પોતેજ અંધારી રાત્રે તેને બોલાવવા ગઈ. ગુરુએ પૂછ્યું “તમે આવી અંધારી રાત્રે આવવાની ભલી હિંમત કરી?” દોરાએ જવાબ દીધો “રાત્રે કોઈ પણ સ્થળે કામપ્રસંગે જવામાં મને ભય લાગતો નથી, પણ રોગીને મૂકીને જવાનું મને મનજ થતું નથી.”

કોઈ કોઈ માણસ વળી એવાં પણ હતાં કે રોગથી પીડાયા છતાં સગાંને છોડી આશ્રમમાં આવતાં નહોતાં. દોરા પોતે એક ગાડી લઈ રોગીને ઘેર જતી અને રોગી ખુશીથી આશ્રમમાં આવતો. ચાલી ન શકે એવા રોગીને ગાડીમાં પોતાના બોળામાં સૂવાડી દોરા હસતી હસતી આશ્રમમાં આવતી. અહા ! કેવો જનસેવામાં પ્રેમ !

શીતળાના રોગથી પીડિત માણસો કોઈ કોઈ વાર શબ જેવા થઈ જાય છે. એક વાર એક રોગીનું શરીર એવું તો ઠંડુ થઈ ગયું કે જાણે હમણાં મરશે. દોરાને આ વેળા ખીજે ઉપાય ન જણાયાથી પોતે તેના શીતળાથી ખીચોખીચ ભરાઈ ગયેલા મુખપર પોતાનું મુખ મૂકી દવા આપવા લાગી ! અને રોગી ધીમે ધીમે સાજો થયો.

ચારે બાજુએ રોગીઓ રોગની પીડાથી ટળવળે છે ! દોરા તેમાં પ્રકુલ્લચિત્તે ભગવાનનું સ્મરણ કરતી કરતી તેમની સેવામાં લાગી રહી છે ! દોરા પોતાની સમક્ષ જેમ જેમ ભયાનક વ્યાપાર જોતી, તેમ તેમ તેના અંતરમાં નવા બળનો સંચાર થતો. જે જોવાથી આપણે સ્તબ્ધજ થઈ જઈએ તેમાં તે વિશેષ ઉત્સાહથી ધૂમતી.

તે માત્ર રોગીની શારીરિક સેવા કરીનેજ સંતોષ માનતી નહિ, તેમને ધર્મની વાતો પણ કહેતી. રોગીઓ પ્રભુની વાત સાંભળવા ઉત્સાહ બતાવતા ત્યારે તે ઘણાજ આનંદથી તેમને ધર્મોપદેશ કરતી. આવી રીતે લાગલાગટ છ માસ સુધી દોરા શીતળાના આશ્રમમાં રહી, અને ત્યારે એ રોગ તદ્દન નાબુદ થયેલો જણાયો ત્યારેજ તે પાછી વાલ્સલના રોગીઆશ્રમમાં ગઈ.

૫-ધર્મપ્રચાર

(ઈ. સ. ૧૮૭૫-૧૮૭૮)

ઑગસ્ટ માસના છેલ્લા અઠવાડિયામાં દોરા વાલ્સલના રોગીઓની સેવા કરવા આવી પહોંચી. તેના મિત્રો તેને મુખરૂપે આવેલી જોઈ ઘણા આનંદ પામ્યા. પરંતુ દોરાના મુખપર જાણે વિપાદની

દેખા પડી હોય જોગ જણાતું. પોતે ત્યાં પ્રાણ વિમર્શન કરી શકી નહિ તે માટેજ જાણે તેને જોઈ થનો હોય જોગ જણાતું. તે બેઢી કે “શુ-હું પ્રભુના કાર્યમાં પ્રાણ આપવા યોગ્ય નથી” જેવો ધ્યેયપર ખરો વિશ્વાસ રાખે છે તેમનો જાવ આવેજ દોય છે.

જેક વાર તેના જોક મિત્રે તેને પૂછ્યું કે “શ્રીઓએ પોતાના જીવનમાં કેવાં કાર્યો કરવાં જોઈએ અને કયો માર્ગ લેવો જોઈએ?” દોરાએ જવાબ દીધો “પતિવ્રતા સાધી શ્રીઓએ ગૃહની તદ્દમી-સ્વરૂપ થઈ બાળકોનું પાલનપોષણ કરવું, અતિથિ-અભ્યાગત અને પડોશીનું યથાશક્તિ કેશ્યાણ કરવું જોજ શુદ્ધ માર્ગ છે. શ્રીઓ ધણું-કરીને આખો દિવસ નિંદા, વૃથા ક્રુધલી તથા ગદબદમાં ગુભરે છે. મનુષ્યજીવનની કિંમત ભણીને જે જે કામ છે તે જો તેઓ કરે તો સંસારસાગર દોઈ પણ રીતે દુસ્તર નથી.” તેણે પોતાના સંબંધમાં કહ્યું કે “પરમેશ્વરે પોતાની અયોગ્ય કન્યાને દયા કરી પોતાનાં પીડિત અને આતુર ઇકરાંની સેવા કરવાનો જે અધિકાર આપ્યો છે તેને માટે હું અર્પણ તેની દૃઢ રહીશ. હું ન્યાયે પીડિત અને દુઃખી નરનારીના શરીરને સ્પર્શ કરું છું ત્યારે મારા મનમાં જોમ થાય છે કે, જાણે તેમના શરીરમાંથી મૃતિમાન ધર્મ બહાર નીકળતો હું જોવી હોઈ. મારા શરીર માટે જ્ઞાન, આહાર અને નિદ્રામાં જે વખત જાય છે તે પણ મને બમતું નથી. મારે કરવા જેવું જોઈએ બધું કામ છે કે જો હું જોકની દશરૂપે થઈ શકત તો બહુજ સારું થાત. હું વિચાર કરું છું તો મારામાં ધાર્મિક યોગ્યતા કરતાં અયોગ્યતા બહુ વધારે જણાય છે; અને તેથીજ મારાથી જોઈએ તેવું અને તેટલું કામ થઈ શકતું નથી. જો હું પૂરતી શ્રદ્ધાળુ અને પ્રાર્થનાપરાયણ હોત તો સંસારમાં અસાધ્ય દરદોને પણ સાધ્ય કરી શકત. મારી જો અયોગ્યતાને લીધે મારા દુદયમાં ઘણું દુઃખ થાય છે.

વાદસલ નગરમાં જોક વાર ધર્મપ્રચાર કરવાની સલા સ્થાપન થઈ હતી. બગિની દોરા તે સલામાં સામેલ થઈ હતી. જોક વાર મુખ્ય પાદરીએ ત્યાં જોકમાં થયેલાં લોકોને વિનંતિ કરી કે, અક-વાડિયામાં જે પ્રાર્થના થાય છે તેમાં આવવાને અન્ય માણસોને સમજાવવામાં આવે તો ઘણું જણ જોકત્ર થઈ શકે. જે સાંભળી દોરાના મનમાં જોવો ઉત્સાહ આવ્યો કે બીજેજ દિવસે રહેતે જતા લોકોને ત્યાં લાવવાસાડ તે ઉભી રહી.

પ્રથમ કહ્યું છે કે, વિલાયતમાં કેટલાક માણસો ઘણા જ નીચ અને સ્વભાવના દુષ્ટ હતા. પ્રભુનું નામ પણ કેટલાકે તો સાંભળ્યું હશે કે નહિ તેની શંકા હતી. ધર્મપ્રાણ દોરાનું હૃદય આવા લોકોના કલ્યાણ માટે સર્વદા આતુર રહેતું. લોકો ધર્મને વિસારી દઇ, નીતિને નેવે મૂકી, દુષ્ટ રીતે જીવન ગાળે; એથી તેને બહુ દુઃખ ઉપજતું. તેથી તે સર્વદા આવા માણસોને પોતાની પાસે બોલાવી તેમને ધર્મની વાતો સંભળાવતી; એટલું જ નહિ પણ ધર્માચાર્યો પ્રાર્થનામંદિરમાં ઉપદેશ આપતા ત્યારે તે અનેક લોકોને ત્યાં લઈ આવતી.

આપણે જાણીએ છીએ કે, મહાત્મા ચૈતન્યદેવ કેવી રીતે અધમ જગ્યામાં જઈ સૌને પરમેશ્વરના માર્ગપર લઈ જતા હતા. પાપી જગ્યામાં પરમાર્થે જતાં તેમને મોટા જખમ લાગ્યા અને લોહી નીકળવા લાગ્યું તોપણ તેમના અંતરમાં વિરક્તિ ઉપજી નહિ; પણ ઉલટા તેમને સાથે લઈ વિશેષ જોસથી હરિગુણ ગાવા લાગ્યા. પ્રેમનો કેવો અદ્ભુત મહિમા! કેવું દિવ્ય અને આશ્ચર્યકારક આચરણ!!

લગિની દોરાનું ચરિત્ર પણ એવું જ આશ્ચર્યજનક હતું. પોતે બાઈમાણસ છતાં વારંવાર સાહસિક કામ કરતી જોઈ આશ્ચર્ય થાય છે. તે પ્રભુનો મહિમા સંભળાવવા જે દુષ્ટ લોકોનાં ક્રિયામાં વારંવાર જતી, તે લોકો ઉપર જણાવેલી અધમ જગ્યા કરતાં પણ વધારે ખરાબ સ્વભાવના હતા. સ્વર્ગીય પ્રેમથી બળવાન થઈ વિપદની શંકા પણ ન કરતાં તે એવા લોકોને આગ્રહથી તથા જોરથી પણ પકડી લાવતી. વળતોવળત એવા કામમાં તે ઘણી અપમાનિત પણ થતી, છતાં પોતાના કાર્યમાં મંડી રહેતી.

ઘણું કરી યૂરોપનાં મોટાં મોટાં નગરોમાં એકએક જગ્યા તો એવી ખરાબ હોય છે કે જ્યાં સારા માણસો કદી જતા નથી. નગરનાં ખરાબ નરનારીઓ અહીં લયાનક નરક બનાવી તેમાં ફીડાની માફક તરવરે છે. અતિ નીચ આચરણ અને પ્રપંચથી માંડીને લીધણ નરહત્યાપર્યંત સર્વ પ્રકારનાં પાપ તેઓદ્વારા આ જગ્યાએ થાય છે. આ કાર્યમાં મદદ કરનાર સુરાદેવી (દારૂ) એઓની હમેશની સાંભતી હોય છે. પોલીસ પણ એમનાથી ડરે છે.

લોકો જ્યારે આમ હાહાકાર વર્તાવે ત્યારે શું દયાળુ માણસો ચૂપ બેસી રહી શકે? બહેન દોરા પણ ઘણા ઉત્સાહપૂર્વક આ ધર્મકાર્યમાં જોડાઈ સંસારસુખને તિલાંજલિ આપી ચૂકા હતી;

એટલે એ પવિત્ર સાધ્વીઓ એ કેમ સહન થાય ? પોતાના પ્રાણ-
ના જોખમે પણુ તે તેમનો ઉદ્ધાર કરવા તત્પર થઈ. રાત્રે વાલ્સલ-
નગરના સઘળા રહેવાસીઓ બ્યારે ઘોર નિંદ્રામાં ઉંઘતા હોય,
અને રાજમાર્ગમાં કોઈ પણ માણસ જતો જણાય નહિ, ત્યારે પણ
દોરા બહેન એ પાદરીને સાથે લઈ એ ખરાબ મહોલલા તરફ જતી
જણાતી. એ જગ્યાએ જતી વેળા એક પોલીસના સિપાઈએ દોરાને
કહ્યું હતું કે “બહેન ! તમે થોભો, હવે આગળ વધશો ના. તમારે
જવું જ હોય તો હું સાથે આવું.” દોરાએ જવાબ દીધો “ના ના,
કોઈ જરૂર નથી. તમે કોઈ શ્રીકર કરશો નહિ. તમને સાથે આવેલા
ભેંશે તો તેઓ બંધુશે કે અમે તેમનાથી ડરીએ છીએ; અને એમ
જાણુશે તો ઉલટું ખરાબ પરિણામ આવશે.” આટલું બોલી આ
ત્રણ સ્વર્ગના ફૂતો ધીમેધીમે મોટો ઘોરી માર્ગ પકડી નરકની
અંદર જવા લાગ્યા. આ વેળા દોરાએ પાદરીઓને કહ્યું કે “તમે
મારી પાછળ ગુપ્તજૂથ જરા છેડા ચાલજો. મને તો કોઈપણ હાથ
અટકાવવાની હિંમત ધરશે નહિ. પણ જો તમને સાથે ભેંશે તો
એકદમ મારી નાખશે.” તેઓ એ સાંભળી બહેનની પાછળ છેટે
છેટે ધીમે ધીમે જવા લાગ્યા. ઘોરી વારે એક નાના ઘર સામે જઈ
હતા. ઘરમાં દીવો બળતો હતો. દોરાએ પાદરીને કહ્યું “આ
ખાસીમાંથી કુપી રીતે જુઓ, સંભાળજો ! એમાંનો કોઈ તમને
દેખી શકે નહિ !” તેઓએ ગેળ ટેળલની ચારે બાજુએ ફેટલીક
શીઓને બેઠેલી જોઈ અને યમના જેવો એક બયંકર પુરુષ તેની
સંદર્શો લઈ હુકમ આપતો હતો. આ દેખાવ જોતાં જ તેમનાં
હૃદય કંપવા લાગ્યાં.

બગિની દોરાએ દરવાજો ઠોક્યો. પહેલા અવાજથી કોઈ
જવાબ ન મળ્યો ત્યારે દોરાએ પાણું બારણું ઠોક્યું. ત્યારે પેલા
બયંકર પુરુષ કોણપૂર્વક બોલી ઉઠ્યો “કાણુ છે ?”

“દોરા ! બહેન દોરા છે.”

બયંકર પુરુષ (ધણુજ કોણથી હાથ પગ અજાગતો)—“આ
વેળા બહીં આવવાનું કામ શું ?”

દોરા (ગંધીર અને ધીર સ્વભાવથી) બોલી—“દરવાજો ઉપાડો,
મારે તમને કંઈ કહેવાનું છે.” પેલા માણસે ગળે દેતાં દેતાં ડાહી
બારણું ઉપાડ્યું. બગિની દોરા એ વખતે અંદરનો દેખાવ
જોઈને એવી તે ખેદ થઈ કે કોઈ પણ બોલ્યા સિવાય બારણામાં

ઉભી રહીને પેલી સ્ત્રીઓ તરફ જોવા લાગી. રેવા જેવા અવાજથી
 પેલા પુરુષને તે કહેવા લાગી કે “કહો જોઈએ, આજે તમે મારી
 સાથે આવી રીતે કેમ વર્તો છો? તમારો આવો ભાવ આજે
 હું કેમ જોઉં છું? કેટલાક દિવસપર તમે માથે જામતી મઠ
 મારી પાસે આવ્યા હતા ત્યારે તમે મને શું કહ્યું હતું?” તે હત-
 ભાગી પિશાચ આ સાંભળી ક્રોધથી ગાળો દેતો બોલી ઉઠ્યો “તે
 સૌ વાત હમણાં પડતી મૂકો, તમારે શું જોઈએ છે તે જલદી કહો
 દો.” બહેને કહ્યું “હું માશું છું તે હમણાં કહું છું.” આટલું બોલી
 તેણે ચોરડામાં પ્રવેશ કર્યો અને બધી સ્ત્રીઓને નમસ્કાર કરીને
 દરેક સાથે વાત કરવા લાગી. એ સ્ત્રીઓ તેને ઓળખતી હતી.
 કારણ કે સ્પિટલમાં બહેન દોરા પાસે રહેલી હતી. વળી
 પાપાત્મા છેવટે એવા કાયર થઈ ગયો છે કે પવિત્રતાને ધર્મ
 આગળ કદી પણ માથું ઉપાડી શકતા નથી. જો તેમ ન હોત તો
 શું આજે દોરા બહેન આ નરકસ્થાનમાંથી જીવતી જાત? માનવ
 પાપાણુ ધર્મબળ આગળ તૃણ જેવો છે. બહેન દોરાનું તેજ
 પણ એવું હતું કે તેની તેજસ્વી આંખમાંથી ઝરતા અગ્નિના
 તણખા આગળ પાપીઓ જડ જેવા બની જતા અને તેથીજ
 તેઓ રાક્ષસી હોવા છતાં તેના આગળ પરાજય પામ્યા. રાક્ષસ
 જેવાં આ મનુષ્યો મંત્રમુગ્ધ સર્પની માફક આશ્ચર્યથી જોવા
 લાગ્યાં. આવો દેખાવ જોઈ દોરા બોલી “આવો, આપણે સૌ
 ધુંટણીએ પડી પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરીએ.” એટલું કહે છે
 એટલામાં તો આશ્ચર્ય! આ દુરંત રાક્ષસોનું દલ ધુંટણીએ
 પરચું. બહેન દોરાએ ઘણાજ વ્યાકુળ હૃદયે ઉંચે સ્વરે વૈષ્ણવ
 પરમેશ્વરની આગળ તેમના કલ્યાણ માટે પ્રાર્થના કરી. ટેવી સુંદર
 છબી! નરકની અંદર સ્વર્ગનો દેખાવ આમજ જોવાય છે. પાપ-
 રીઓ તો એ દેખાવ જોઈ છકજ થઈ ગયા. ખરા અંતરથી જ્યારે
 પ્રાર્થના થાય છે, મનુષ્યનું હૃદય અસાધારણ લાગણીથી ઉભરાઈ
 ને પ્રાર્થના આંખના પાણી સાથે બહાર આવે છે, તેનું રૂળ પણ
 અતિ આશ્ચર્યજનક થાય છે; કારણ કે આવી પ્રાર્થનાથી ધંદનું
 નિહાસન પણ કંપી ઉઠે છે. તેથીજ આજે બહેન દોરાની
 વ્યાકુળ પ્રાર્થનાથી આ રાક્ષસ જેવાં ત્રીપુરુષના હૃદયમાં કંઈક
 રૂપ પવિત્ર પ્રસાદરૂપે વસી ગઈ. તેઓ પોતાના અપરાધથી શર-
 માઈ જઈ બહુ નમ્રતાવે બહેન દોરા તરફ જોઈ જાય છે “અમે

મને અપમાન હતું છે. તમે અમને કેટલાં જ્યાં યાત્રો માં ? ”
 ત્યાં જ જવાળ રીધા કે “ તમે જો અરંજનજ માગપરના અ.
 ચાવી આચરણથી દુઃખી થયા હો તો હું કદીય તે તમે કર્યો ? ”
 મેં જો કહ્યું “ હા, અમે તેમ કરવા તૈયાર છીએ. ” દોરાએ કહ્યું
 “ ત્યારે તો તમે ઓ મારી પાછળ આવો. મારા કેટલાક મિત્રો
 મને કંઈક કહેશે. ” આ સાંભળી જેમ માતાની વાતથી
 માળકા જાય છે તેમ પેલાં સૌ ઓપુરો દોરા બહેનની પાછળ
 ચાલવા માંડ્યાં. ”

હવે પેલાં બે પાદરીઓ, આવવાની વાત સાંભળી જલદી ઉપલ
 જોરડામાં ચાલ્યા ગયા. તેઓ ત્યાં પહોંચે છે એટલામાં આ બીજા
 માણસો આવ્યાથી જોરડો ભરાઈ ગયો.

આ માણસો ધણી મડબડ મચાવી કોઈને ઉઠાડી, કોઈને ગળ-
 ડાવી પોતપોતાની જગ્યા કરવા લાખ્યાં. એટલામાં બિલ્લની સામે
 બીજાં એક જેક નામે રાક્ષસી માણસ હતો તેણે કાંઈક કહ્યું, જેની
 બીજા બહેન દોરાની પાસે ફરિયાદ કરી. તેથી બહેન દોરાએ તેને ધમ-
 કાવી કહ્યું “ જેક ! સાવધાન રહે. મારી પાસે આવી ચૂપ બેસી જા. ”
 બહેનની પ્રયાંત મૂર્તિ અને ગંભીરભાવનો ત્રાસ જોઈ જેક બચ્ચા-
 ની માફક બાણમાં આવી શાંત થઈ બેઠો. ઉપાસના થવા લાગી.
 જેક અને બીજાં બે પાપીના સરહારોને વચમાં બેસાડી ભગ-
 વાનની પ્રાર્થના કરવામાં દોરા બહેન નિમગ્ન થઈ. સાધુતાનો કેવો
 આશ્વર્યજનક મહિમા ! ! જેને જોયાથીજ સૌ ભયથી કાંપતા, તેમને
 વચમાં ધમકાવીને બેસાડવાની કોની મગફર હોય ! બીજા કોઈને
 તેઓ આમ જુએ તો મારી નાખવા પણ અચકાય નહિ; પણ
 હમણાં તો તેઓ શાંતભાવે ઉપાસના કરતા હતા.

બહેન દોરાની આ વીરપણાની વાત યાદ આવે છે ત્યારે
 અજાયબ થવાય છે. અહા ! કેવો પ્રેમ ! કેવું ધર્મતેજ ! કેવી
 હિંમત ! ધર્મતું તેજ ન હોત તો સીનાતિની શી મગફર કે
 અધારી રાત્રે નરકના ઉંડા ફવામાંથી રાક્ષસ જેવાં નરનારીને બળ-
 પૂર્વક ઠાલી શકે ? જેઓ થોડી વાર અગાઉ આસુરી ભાવથી
 ઉન્મત્ત થઈ પણ જેવા નૃશંસ વ્યાપારમાં લાખ્યા હતા, તેઓ છેવટ
 એક સ્ત્રીની પાછળ બાળકની પેઠે ચાલ્યા ! આ બનાવનું પશું ન
 કેમ કરવું એ સમજાતું નથી. રોગીઆશ્રમનો ડોક્ટર આ ધર્મ-
 પ્રચારની બાબત ઉપર કાંઈ વિશ્વાસ રાખતો નહોતો; પણ જ્યારે

તેણે રાત્રિની દોરા બહેનની હિંમતનું કામ બણ્યું ત્યારે તે અજબ થઈ બોલ્યો કે, આજ બરેબર કામ છે! એમાંજ વીરત્વ છે. ગમે તેમ હોય પણ તેના જીવનમાં આ એક નવો વ્યાપાર બણ્યો. ભગિની દોરા આખી ઉંમરમાં બીજું કંઈ કામ ન કરત તોપણ તેના આ કામથી તેનું જીવન ધન્ય તથા નામ અમર થઈ રહેત. ગરીબ, મૂર્ખ કે અનીતિએ ચઢેલાં માણસો માટે થોડાંજ બજા વિચાર કરે છે. મનુષ્યો જેમનું ભણું કરવા ઇચ્છતા હોય તેઓ જો તેમની વાત સાંભળતા હોય તો ભણું કરનારાઓને પોતાને કામ કરવાનો ઉત્સાહ ઉપજે છે, પણ જ્યાં શિખામણ આપવા જતાં અપમાન પામવાનો અથવા પ્રાણ ગુમાવવાનો ભય હોય ત્યાં કામ કરવું કેવું કંઠણ છે, એ સહજે સમજાય એવું છે. આવી રીતે એક દિવસ નહિ પણ ઘણા દિવસ સુધી તે રાત્રે ખરાબ મહોલ્લાઓમાં ભયંકર જગ્યાએ દુષ્ટ લોકોને ત્યાં જઈ તેમને ભગવાનનું નામ સંભળાવતી અને સદુપદેશથી તેમને સન્માર્ગ ઉપર લાવવા યથા-યોગ્ય પ્રયત્ન કરતી. ધર્મથી તથા નીતિથી ભ્રષ્ટ થવામાં વધારે વખત લાગતો નથી; પણ પાપમાર્ગથી સારા માર્ગમાં લાવવાને શ્રમ, સમય અને ખંતની ઘણી જરૂર રહે છે.

દોરા કંઈ ઉપલા એકજ કામથી અનેક માણસોને પુણ્યના માર્ગપર લાવી શકી હતી એમ નહોતું. એક બાબતથી તેને એવા કાર્યમાં પગલે પગલે અડચણ પણ ઘણી પડતી હતી. રાત્રે પ્રાણ હાનિની આશંકા હોય છતાં પણ ઘણી વાર બહાર નીકળતી અને તેના પરિણામે કંઈ દર વખતે સંખ્યાબંધ માણસો સન્માર્ગ તરફ વળી જઈ સફળતા મળતી નહોતી. છતાં પણ દોરા એથી કંઈ પ્રયત્નમાં ભેળી પડતી નહિ! જે નરનારાંઓ પોતાનો ઉપદેશ સાંભળી સુમાર્ગે ચઢતાં તેમને જોઈએ તેવી મદદ આપતી તથા તેમના કષ્ટનિવારણ માટે બનતું કરતી.

બહેન દોરા ગાડીવાન વગેરેને પણ સુમાર્ગે વાળવા યત્ન કરતી હતી. તેમને દારૂ પીને રસ્તામાં ભટકતા જોઈ તેનું દોષગ્રહદૂય ઘણીજ પીડા પામતું. તેની ઘણીજ મહેનતથી કેટલાક કમનાગી-એ સાદે માર્ગે વળ્યા હતા. એમાંથી એક વૃદ્ધ ગાડીવાન તેન પર ઘણા પ્રેમ રાખતો હતો. તેણે એક વાર બહેન દોરાને કહ્યું હતું કે, “બહેન! તમારે ક્યાં જવું પડે તો મારી ગાડી મંગાવજો. પછે એટલી ઝરત છે, તમને વાહનમાં જ્યાં કહેશે. ત્યાં હજી જઈશ.”

વાદસલ છોડી બીજે રહેવા જશે તો ક્યાંય પણ લઇ જઈશ નહિ.”
અહા કેવો પ્રેમ ! બહેન દોરા પોતાનું નગર છોડી જાય એ વૃદ્ધથી
સહેવાતું નહોતું. આમ ગાડીવાન, મજૂર, કાળી વગેરે દોરાને
જોળખતા હતા તથા તેના પર સ્નેહ રાખતા. બહેન બાજુ પોતાના
કુળમાં જન્મી હોય એમ તેમને લાગતું હતું. તેના પુરાતન
રોગીઓ દોરાને માતાસમાન ગણતા અને પોતે તનમન ને ધન
અર્પણ કરવા સર્વદા તૈયાર રહેતા.

સ્વામી અને સ્ત્રીમાં વિવાહ થતો તો બહેન દોરા તેમને
વિવાહ મટાડવા ત્યાં જતા. એક વાર એક કુટુંબના યુવાને એક
બાલિકા સાથે લગ્ન કર્યું. કોઈ કારણથી યુવકનાં માળાપના મનમાં
પાછળથી શંકા થઈ કે, પોતાના પુત્રની ઉત્તતિના માર્ગમાં આ
આ બાલિકા ! વધનકર્તા થઈ પડશે. આ યુવકનું રહેઠાણ વાદસલ-
થી દૂર હતું, પણ કોઈ કારણને માટે આ નગરમાં જ તેને થોડો
સમય રહેવું પડ્યું. પેલી બાળાએ દોરાને ઉદાર અને નિઃસ્વાર્થ
જોઈ પોતાની વાત જણાવી. આથી તેણે પ્રયત્ન કરી બેઠેનાં મન
સાંધ્યાં ! થોડા દિવસ પછી બાળે તેઓ નવું જીવન અનુભવવા
લાગ્યાં. અહા તેના નિઃસ્વાર્થ ચત્તિનો કેવો આશ્ચર્યકારક પ્રભાવ !

એક વાર બેન્સી નામની સ્ત્રીનો પગ ભાગી ગયો હતો. બહેન
દોરા તેને ઘેર જઈ તેના પગની દવા કરતી હતી. સ્ત્રીનો સ્વભાવ
સારો નહોતો. દોરા તેને સુધારવા પ્રયત્ન કરવા લાગી. એક દિવસ
જપિરે બહેન તેને ઘેર જઈ બાલણું ઠોકવા લાગી. પરંતુ કાંઈ
જવાબ મળ્યો નહિ. એટલામાં કેટલાક માણસો ગડબડ મચાવતા
બહેનની મસ્કરી દરી બોલ્યા “બેન્સી દૂરવા ગઈ છે.” કોઈએ કહ્યું
“બહેન ! બેન્સી તેના મિત્રોની સાથે રહે છે, હું તમને તેના વિષે
સર્વ હું છું.” બતાવ શો બન્યો છે તે બાજુવા દોરાએ સૌને
પછડું પણ કોઈએ જોઈએ તેવો જવાબ આપ્યો નહિ. અંતે
પછીજ ગડબડ પછી તે બાજી ગઈ કે, બેન્સીનો પગ સારો થવાથી
તે સહેજ દૂરવા ગઈ હતી. અને રસ્તામાં એક દુકાનદારને ત્યાં સારું
પાટલન લટકાવેલું જોઈ તે ચોરવાની ઇચ્છા થઈ આવી. કોઈ
માણસ જુએ નહિ નેમ ચલે છાને તેણે પાટલન બમલમાં મારી
દીધું; પણ દુઃસ્વી એક છેકરો લપાઈને આ બધું જોયા દરતો હતો
તેણે સિપાઈને બોલવી તેને પકડાવી અને બેન્સીનાઈ વગર બાલ-
ની દોટડીમાં બિરાજ્યાં !

ગમે તે ધર્મનો માણસ હોય પણ જો તે સદળ વિશ્વાસી હોય
 । દોરા તેના પર શ્રદ્ધા રાખતી; પણ જો કદાચ તેનામાં કોઈ પણ
 સંસ્કાર જોતી તો તુરત તેની તે ઉપેક્ષા કરતી. ધર્મની વાતમાં
 કોઈ મદકરી કરે તે તેને ગમતું નહોતું.

ધીમે ધીમે બગિની દોરાનું જીવન વિશેષ ઉત્તર યુવા લાગ્યું.
 પરમેશ્વરમાં પ્રગાઠ ભક્તિ રાખી જનસેવા કરવી એનેજ આપણા
 શાસ્ત્રમાં ખરી ઉપાસના કહી છે. પ્રભુ નિરાકાર છે. આપણી, સોની તે
 રક્ષા કરે છે. આપણે જીવતા રહ્યા છીએ તે પણ તેનો પ્રતાપ. ત્યારે
 આપણે એ ત્રા ઉપકારને બદલે તેની શું સેવા કરી શકીશું ? તેનાં
 પુત્રપુત્રીઓની સેવા કરવી એ તેની સેવા કયાં બરાબર છે. દોરા
 બહેનનો આવો સિદ્ધાંત હતો. તે ઇશ્વરની ખરી ઉપાસક હતી.
 જેમ તેના હાથપગ દરિદ્ર અને દુઃખી નરનારીની સેવામાં રોકા-
 ચેલા રહેતા, તેમ તેનું અંતર પરમ કૃપાળુ ભગવાનના ધ્યાનમાં
 રહેતું. તે આ લોકમાં રહીને પણ પરલોકનું ચિત્ર પોતાના હૃદય-
 પટમાં ચીતરેલું અનુભવવા લાગી. તેનું અંતર સુખસાગરમાં
 વસવા લાગ્યું. માણ આનંદસાગરમાં નાહવા લાગ્યો. કોઈ રીતે પણ
 રાગી મનુષ્ય જીવી શકે તેના વિચારો તે રાત્રિદિવસ કયાં
 કરતો. જગતના દુઃખનો જોખો જોઈને કંઈવાર તેણે તન મન ધન
 અર્પણ કર્યાં. વીરપુરુષની પેઠે આ મહાઉઘમમાં તે મચી રહી. જેમ
 જેમ આવી પ્રવૃત્તિ કરતી ગઈ, તેમ તેમ તેનું જીવન ઉત્તર યુવા
 લાગ્યું. પ્રભુપદનો વિશ્વાસ વિશેષ ગાઢ થતો ગયો અને હૃદય ભક્તિ-
 પૂર્ણ થવા લાગ્યું. બહેન દોરાના મૃત્યુ પછી તેના એક મિત્રે લખ્યું
 છે કે “એના જીવનનાં સર્વ કાર્ય જાણે એ પરમાત્માને પૂછીને
 કરતી હોયને! એવો ભાસ થાય છે.”

અવિશ્વાસપણે અસાધારણ પરિશ્રમ તે દેવાક દેવી બજાવી
 કરતી હતી તેની કલ્પના થઈ શકતી નથી પણ કાંઈ કરી શરીર
 ચિયિલ થતાં તેના મનમાં આવવા લાગ્યું કે, “કામ થતું નથી,
 કંઈ કામ થતું નહિ” આવા ઉદ્વેગ કરતી તે થેલી જેવી થઈ
 જતી. કંઈકે પોતાનું શરીર પણ તેને જોખદૂષ જણાયું. નાદવા-
 દિવામાં કે ખડાપીલામાં જે રખત જતો તે પણ તેને અસહ્ય
 લાગતો. એ વિશે તેણે પોતાના એક બહુ જ નીચે સુજાળ લખ્યું
 કે—“આ દરિયાની સજા એક રજા બાદ, જો પણ દવે નહોતું
 નહો. જલ્દી સુવાસ પણ દોડેક સમય દરેક પડે છે. અને તેથી

આથી રીતે તેણે કેટલી વખત પોતાનો જીવ જોખમમાં
ખરો કર્યો તેની ગણતરી થઈ શકતી નથી. દારૂના પીકમાં
દારૂ અબાગિયા દારૂ પીને માનમારી કરે છે, માથાં ફાટે છે.
હૈન હોરા માત્રે તે રથજે જઈ તેમની દશા દેખી હતી. તે કહેતી
તે કહે " જો હું કેટલે માણસને જોઈ કે તે બીજને માટે પ્રાણ
આપવા તૈયાર છે તોજ હું સમજીશ કે, તે બીજને આપે છે. પ્રિય
જાને માટે પ્રાણ આપવાને જે આનાકાની કરે છે તેની વચ્ચે
કોઈ શી કહેવાય ? "

“બધી લેવા માગુએ નદારાં દોય પવુ લેમના અંતરમાં તો
મિશ્નનો વાણ દોય છે.” અગિનીનો આગો વિદાય દતો લેઈ
ને લોકમેવામાં મળુન દોઈતી હતી.

શાંતિ આપી રીતે દરવાખી દોગ મળી પડી, કેટલાક કિંમત
 મંદિરાદ સોગથી માણ થયા પછી નેતા મિત્રોએ નેત્ર આમ જણાવે
 દરવાખાની બાજુએ ફરી, પહેલું ને બોલી નેત્ર દોગ દો, કે, શાંતિ
 દરવાખી હું મંદિ પડી હતી, પણ હું કહું છું કે, જ્યારે મંદિ માટે
 શાંતિ આપી ત્યારે હું કે. જાં કામ દરવાખા નવકાજ પ. મંદિ નાનિ."

[illegible]

મંચા હક છું તે તમે આખી ઉમર સુધી પાળવાનો પ્રયત્ન કરજો. તમે ઉત્તરિતા સારંગમાં કાંઈ પ્રજા કામ કરવા નથી; પરંતુ જોને માટે આ એક લક્ષ્ય રાખવા સૂઝ્યો નહિ. તે લક્ષ્ય તે ઈશ્વરનો મહિમા ગાયો અને તેનું નામ ગાવું તે છે. આપણે આમણી પોતાની મંચા દેશકિત મુજબ કામ કરવા આ દુનિયામાં આવ્યાં નથી; પણ પ્રજાનો મહિમા તથા નામ સર્વત્ર પ્રચલિત થાય, અને તેની આરા પળાઈ આપણું જીવન ઉન્નત થાય જોજ હેતુથી આવ્યાં છીએ. અને, જોજ આપણું સર્વથી મુખ્ય, લાભદાયક અને મોટામાં મોટું કામ છે.”

આવો, હવે જાણ અને ઉંડો ઈશ્વરસત્ત્વ ન હોત તો શું દોરા કદી પણ પર-સેવા માટે સંન્યાસિની થઈ શકે? આપણે આંધળાં છીએ તેથીજ આપણા જીવનમાં પ્રજાની લીલા જોઈ શકતાં નથી, અને સંસારમાં દેવળ મુન્ય કરીએ છીએ !

દોરાની ત્રીજી પીરાધી બહેન દોરાના શરીરને અમુખ-મધવા લાગ્યું. જેમ જેમ યાતના અસહ્ય થવા માંડી, તેમ તેમ તે નાના બાળકની જેમ પશ્ચિમ સ્નેહથી પ્રજાકર માતાના ખોળામાં આશ્રય મેળવવા બાકી થવા લાગી. તે કહેતી કે, પીરા વધારે થવી સારી છે; કારણ કે જેમ જેમ તે વધે, તેમ તેમ બાળક “મા, મા” કહીને મોસાવે છે. હું પણ હમણાં જો પરમેશ્વરને જોજે રહેલી છું.

દોરાના મંડવાડમાં એક ચિંતા તેના મનને કલેશ આપતી કે “મારે આશ્રમનું કામ કોનાપર નાખવું ? યત્ન અને ખંત-પૂર્વક કોણ કામ કરશે ?” નવી હૃદયપટલ તૈયાર થઈ ગઈ હતી. દોરાના કહેવા પ્રમાણે રાખીઆશ્રમનું નામ પ્રાંતમાં આવ્યું હતું. આથી તેના મનમાં થણાજ આનંદ થયો હતો, પણ જો કામ અસહ્ય દેવાર ચોગ્ય પાત્રની ખોટથી તેને અસાધ્ય થવા માંડી હતી. આ વેળા તેના મનક મિત્ર જે તેની પાસેથીજ દાખ મુજબો હતો તેણે કહ્યું કે “હું કોણ દિવસ કામ કરવા સહ છું.” કમિટિ-એ આ સમસ્યા દોરાને સજાવ્યા તેથી તે ચિંતાહિન થઈ.

બહેન દોરાની ખબર દેશ દેશ મોટા ધનવાનો પણ આવતા તેમની સાર્વજનિક વાતચીતમાં તે બહુ આનંદ દેખાતી.

આપણે સંસારમાં વારંવાર જોઈએ છીએ કે, જે અનુભવમાં હારેલો હોય. જે અનુભવને કારણે જાણ હોય તેના શરીરમાં કોઈ જરૂર છે. એવો અનુભવ થાય છે કે જે જે અનુભવથી શરીર કપે છે. આવી કમિટિ દોરાના અનુભવને કારણે શરીર

ત્યારે ઉંચે સ્વરે બોલતી કે “હે પ્રભુ ! તમે ક્યાં છો ? આ રોગની પીડા વેળાએ આપ આપનું પવિત્ર સુખ છુપાવશે નહિ. હું કેવી રીતે આપને જોયા વિના આ લીધણુ ચાતના સહી શકું !”

ઑક્ટોબર, નવેમ્બર અને ડિસેમ્બર ત્રણ માસ ચાલ્યા ગયા. હવે મરવાનો સમય નજીક આવ્યો. મૃત્યુની પીડા ધીમેધીમે વધતી ચાલી. હે દયામય ઈશ્વર ! આપનું વિધાન અમે કેમ સમજી શકતાં નથી ? પાણીમાં ડૂબતાં છતાં, આગમાં બળતાં છતાં કે મરુભૂમિની રેતીમાં તપતાં છતાં તેઓના સુખમાંથી ‘જય દયાળુ ! જય કૃપામય ! !’ આવા શબ્દ સાંભળી આપ રાજી થાઓ છો ? હું જાણું છું કે, આ સંસારમાં એવાં પૂર્ણવિશ્વાસી નરનારી ઘણાં અલભ્ય છે કે જેઓ સુખમાં તેમજ દુઃખમાં, શોકમાં તેમજ હર્ષમાં સર્વ અવસ્થામાં શાંત રહી તમારો મહિમા જણાવવા શક્તિવાન થાય. એવા ભક્ત સંતાનદ્વારાજ અમે હૃતલાગી લોકો આપનો પ્રતાપ જાણી શકીએ છીએ.

તા. ૨૪ મી ડિસેમ્બર ૧૮૭૮ ને મંગળવારે સવારમાં ભગિની દોરા બોલી “શરીરનું મૃત્યુ હવે પાસે છે.” તે સાંભળી તેના મિત્રે કહ્યું “પરમેશ્વર તમને લેવા માટે વાટ જુએ છે.” એ સાંભળી તરતજ તે બોલી ઉઠી “હું તેને જોઉં છું. તે મને લેવા આવ્યા છે.” તે એવા તો ભાવથી આ વાતો કહેતી કે જાણે પ્રભુ પ્રત્યક્ષ આવ્યા હોયની ! થોડી વાર પછી બહેન દોરાએ કહ્યું “હું સંસારમાં એકલી હતી અને એકલી મરીશ. તમે સૌ અહીંથી જાઓ.” પણ કોઈ ગયું નહિ. તે જોઈ ફરીથી તે બોલી કે, “હું એકલી મરીશ. તમે સૌ જતાં રહો.” લાચારીથી સૌ જતાં રહ્યાં. કેવળ તેની અતિ સ્નેહવાળી એક સ્ત્રી છુપાઈ રહી બારણામાંથી જોવા લાગી. ધીમેધીમે રોગની પીડા શાંત થઈ ગઈ. અઢી વાગે દોરા બહેનનો છેલ્લો શ્વાસ મહાકાશમાં ભળી ગયો !

૭-સમાધિ

વાલ્સલનાં રહેવાસીઓ ભગિની દોરાનો ત્રણ મહિને પીડામાંથી છૂટકો થયેલો જાણી એક રીતે રાજી થયાં.

દોરાના મૃત્યુસમાચાર દેશાતંત્ર દેવળમાં ઘંટધ્વાને થવ લાગ્યો. સેક્ટો માણસો દોરા બહેનનું સુખ જોવા ચોતરફથી આવવા લાગ્યાં; પણ હાય ! કોઈનો મનોરથ પૂર્ણ થયો નહિ. તે કદી

હતી કે, વેદ તથા ધરની પુરાતન દાસીના સિવાય કોઈએ પણ જોરડામાં આવવું નહિ.

હૅરિપટલની કમિટીના સભાસદોએ આડંબરથી ભગિની દોરાના તહેલ્લને સમાધિસ્થ કરવા વિચાર બહોર કર્યો; પણ સાત્ત્વિક પ્રકૃતિની દોરા કહી ગઈ હતી કે, મારા મૃતદેહ ઉપર કોઈ પણ રીતનો આડંબર ન ભેધજો. જે જીવિત અવસ્થામાં આડંબરને ધિક્કારતી હતી, તે પોતાના મૃતશરીરને માટે આડંબર ન કરવા કે એમાં પ્રાર્થનું શું? તોપણ તેના મનમાં એક ઈચ્છા હતી તેણે કહ્યું હતું કે “બની શકે તો મારા જૂના રોગીઓ-ખાણમાં કામ કરનાર મજૂરો-માફે શરીર ઉપાડી બચ એવી ગોઠવણ કરવી.” જેમણે અંગ્રેજોનાં મુકદ્દાને લઈ જતાં જ્યાં હશે તેઓ સમજશે કે, આડંબરને તે કેટલો બધો ધિક્કારતી હતી. કાળા પોશાકથી વિભૂષિત કરી ઉત્કૃષ્ટ ધોરાવાળા રથમાં લઈ જવામાં આવતા રથ સાથે તુલના કરતાં મજૂરોની ખાંધપર જવું ઘણું જ હીનાવસ્થાવાળું લાગતું; પણ બહેન દોરાએજ જ્યાં એવી મરજી બતાવી ત્યાં કોઈનું ચાલે એમ નહોતું. મજૂરો ભગિની દોરાની આ છેલ્લી ઈચ્છા સાંભળી ઘણા ખુશ થયા અને અત્યંત ઉદ્વેગસથી વીસેક મજૂરો રથ ઉંચકવા તૈયાર થયા.

૨૮મી ડિસેમ્બરને રાત્રીવારે સાંજે ગ્રેમની પ્રતિમા દોરા બહેનનો મૃતદેહ સમાધિસ્થ કરવામાં આવ્યો. મુકદ્દર કરેલે વખતે ઘણે દરથી મજૂરો આવી એકઠા થયા હતા. એ દિવસે રસ્તાના કોઈપણ ધરનાં ખારીખારણાં ઉઘાટાં નહોતાં. બધે સર્વ ધરો શૂન્ય થઈ સ્વર્ગીય દેવકન્યામાટે શોકથી સ્થાન મુખે રાતાં હોય! સૌ એકદમ નિરાશ થઈ ગયાં હતાં. છેલ્લે જ્યારે રથ લઈ શો સમાધિસ્થાનમાં જવા લાગ્યા ત્યારે આસપાસના શો નાના, મોટા, પંડિત, મૂર્ખ, પુરુષ, સ્ત્રી, બાળક, બાલિકા સર્વ શોકાતુર ચહેરે મુપમુપ શાંત-ભાવથી રાત્રની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યાં. કેવો શોકમય દેખાવ! રસ્તે જતા ગાડીવાન પણ ગાડી ચોભાવી તૃષ્ણાતુર નયને રથ તરફ ટગર ટગર જોઈ આંખમાંથી આંસુ પાડવા લાગ્યા. કેટલાક દિવસથી દોરાને રોગથી પીડાતી જોઈ વાલસલ નગરમાં જે શોકરૂપી વાદળ વેગાઈ રહ્યું હતું તે બધું ચોનાં દૃઢ તપાવીને શોકાશુરૂપે વૃદ્ધિ કરતું હોયની!

ભગિનીના રાત્રને જુમિદાદ કરવાની તૈયારી થતી હતી. પુરા-

હિત મંત્રામયારણ કરતા હતા એવે વળતે ળીઆ વણ ડુઝી મનુરોના મૃતદેહ સમાધિસ્થ કરવામાટે આજુબામાં આવ્યા. કેવો આશ્ચર્યકારક ઘનાવ ! બહેન દોરા મરણ પછી પણ બળે ડુઝી ગરીબો સાથે રહેવા ચાહતી હતી ! તે મુઠ્ઠાને પાત્ર તેની સાથે સમાધિસ્થ કરવામાં આવ્યાં.

બહેન દોરાનું મુંઠર શરીર પૃથ્વીની ધૂળમાં મળી ગયું. તેની સમાધિના ચિલાલેખપર નીચેનું વાક્ય લખ્યું હતું:-

“ બહેન દોરા તા. ૨૮ મી ડિસેમ્બર સને ૧૮૭૮ને જિને શાંતિધામે ગઈ છે.”

૮-પરિશિષ્ટ

તેની હિંમતની જોઈએ તેટલી ખાત્રી મળે છે. એમ કહેવાય છે કે, એક વાર ગાડી ભાડે કરી એક રાત્રે તે ખરાબ મહોલલામાં ઘઈને જતી હતી. ત્યારે એક પાખંડી તેના માથાપર લાકડી મારવા આવ્યો; પણ સફલાગ્યે તેના શરીરપર લાકડી વાગી નહિ. તેથી તે કાંઈ નહિ ડરતાં તેજ રસ્તે આવ-જા કરવા લાગી. તે કહેતી કે, તેણે બહેનને ઝોળખી નથી. શું બહેનને કોઈ પંજુ મારી શકે ? એક વાર તેને લાય હેખાડવા એક ચોર વાદસલના રોગી-આશ્રમમાં આવ્યો, પણ તેથી નહિ ડરતાં બહેને ઉલટો તેને ધમકાવી આશ્રમની બહાર કાઢી મૂક્યો. ચોર તેની હિંમત જોઈ ખુશ થયો અને આશ્રમમાં અર્થવા માટે દશ રૂપિયા મોકલી આપ્યા.

રોગીના આરામ માટે પ્રાણ આપવાની જરૂર હોય તો તેમાં પણ તે અચકાતી નહિ. એક વાર એક રોગીની શ્વાસનળીમાં એક પ્રકારનો દૂષિત પદાર્થ એકઠો થઈ શ્વાસ બંધ થયો હતો. તે માણસ હોસ્પિટલમાં આવ્યાથી ડોક્ટરે તેની શ્વાસનળી કાપી અને લગિની દોરાએ તે જગાપરનો ઝેરી પદાર્થ મોં વડે ચૂસી લીધો. આ ઝેર પ્રાણ-ઘાતક હતું અને દોરા બહેનને આ માટે ઘણું કષ્ટ વેઠવું પડ્યું હતું.

વાદસલનગરવાસી ગરીબો ઝોનાપર જે પ્રેમ રાખતાં તેનાં ફેટલાંક પ્રમાણે આગળ આપ્યાં છે; છતાં પણ ચરિત્ર પૂર્ણ કરતાં પહેલાં એ વિષયમાં એક બીજું વર્ણન કર્યા વિના ચાલતું નથી.

બહેન દોરાનું કોઈ સ્મૃતિચિહ્ન સ્થાપવાની વાત થઈ ત્યારે એક મનુરો પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો કે, મારો એવો મત છે કે બીજી કોઈ જાતનું ચિ ન ન રાખતાં માત્ર દોરા બહેનની પદ્ધતિની મૂર્તિ આખા કદની બહોર જગ્યામાં મૂકવી; કેમકે લોકો જ્યારે

પૂછ્યો કે, આ દેાની મૂર્તિ છે ? ત્યારે અમે ગૌરવથી કહીશું કે “એ અમારી બહેન દોરા છે.” દોરા બહેનપર ત્યાંના લોકોની કેટલી બધી શ્રદ્ધા હતી! દોરાની બાપીદી મિલકત ઘણી હતી તે પણ તેણે સત્કાર્યમાં અર્ચવાની વ્યવસ્થા કરી હતી.

ભગિની દોરાના સંબંધમાં વાલ્મીકિ અને તેની આસપાસના દલેવાસીઓને એક જીવી વાતો સંજગાય છે કે તે ઉપરથી દોરાને તેઓ અલૌકિક શુભ ગણતા હોય એમ જણાય છે. તેની શક્તિ તથા સદ્ગુણો જોઈને લોકો એટલા બધા મુગ્ધ થઈ ગયા હતા કે એક બબળા હોવા છતાં, તથા આ ક્વાધી સંસારમાં પ્રતિષ્ઠિત અને ધનપાન કુળમાં જન્મવા છતાં પણ તે આવાં અમાનુષીક કાર્યો કેવા ધોને કરી શકે એ તેઓના અમજવામાં આવતું નહોતું, અને તેથી તેઓ દોરાને માનવીતરીકે ગણી જ શકતાં નહોતાં.

૩-વીર સાધ્વી જોન ઑફ આર્ક

લેખક: દાસમ હીરજી ચારલિયા.
અં. કુરલા ભાલે યાજ્ઞા.

૩-વીર સાધ્વી જોન ઑફ ઑર્ક

૧-બાધ્યાવસ્થા

(૧)

આ ઇ. સ. ૧૪૬૨ નું વર્ષ છે. હું ૮૨ વર્ષની વૃદ્ધ વયે પહોંચ્યો છું. આ પુસ્તકમાં હું તમને જે વાતો કહું છું, તે મેં મારી બાધ્યાવસ્થા ને યુવાવસ્થામાં મારી નજરે જોયેલી છે.

જોનની વીરતાનાં જે જે ગીતો ગવાય છે, તેમાં મારું પણ નામ આવે છે. કારણ કે હું તેનો કારબારી હતો, અને તેની સાથે પહેલેથી છેલ્લે સુધી રહ્યો હતો.

અમે એકજ ગામમાં મોટાં થયાં હતાં. અમે નાનાં હતાં, ત્યારે એકબીજા સાથે રમતાં. તેનું જીવન કેટલું ઉચ્ચ હતું, તે વિષે હમણાં જગતમાં તેની સારી ખ્યાતિ થઈ ચૂકી છે; છતાં કહું છું કે, હું તેનો બાળગોઠિયો હતો; લડાઈમાં હું તેનો સાથી હતો. ક્રાન્સના લશ્કરની સરકારી લઈ તે તેને ઉરકેરતી, પૂરખાટ દોડતા ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ છટા વાળ મૂઠી મહાધોર વજ્રસંશ્રામમાં જખમતી, કલગી નચવતી તે સુંદર છોકરીનું ચિત્ર મારા હૈયામાં આબેહુળ જટાઈ ગયું છે. હું છેલ્લે સુધી તેની સાથેજ હતો. કૃપા લોકોનાં કાળાં હૃદય જ્યારે તેના કાળનું કારણ નીવડ્યાં, ત્યારે તે જે છેલ્લા હાથને આડછી હતી, તે મારો હાથ હતો.

રાયકર લડાઈનાં વજ્રચિંગાં ક્રાન્સમાં ફૂંકાવાં બંધ થયાં; કાળ પહેતો ગયો; અને જેમ જેમ જોનના જીવનની દિવ્યતા વિષે અમને વધારે ખબર પડતી ગઈ, તેમ તેમ અમને માલૂમ પડ્યું કે તે કાણ હતી અને તેની જીંદગી કેટલી પ્રૌઢ અને દેવાંચી હતી.

(૨)

હું ઇ. સ. ૧૪૧૭ માં જન્મ્યો છું. જોન ઑફ ઑર્ક કરતાં હું બે વર્ષ મોટો હતો. રાજખટપટથી કંટાળી મારા બાપદાદાઓએ

પારીસમાંથી છૂટી દૂરનાં ગામોમાં આશ્રય લીધો હતો. પારીસમાં સર્વત્ર અશાંતિ હતી. લૂટારાનાં ટોળે ટોળાં રાત્રે એકેકાં ઘરને લૂંટતાં, અને આગ લગાડેલાં ઘરોમાંથી ધૂમાડાના ગોટે ગોટે ઉઠતા, મુઠ્ઠાં અહીં તહીં ઠોકરે અથડાતાં, કોઈમાં તેમને ઘાટવાની પણ હિંમત નહોતી. ત્યાં મરકી ફેલાવવા માટે દુશ્મનો તરફથી તેમને ખાસ રાખવામાં આવ્યાં હતાં.

મરકી પણ ચાલી, માખીઓની માફક માણસો મરવા લાગ્યાં. પારીસ દુકાળ અને ખૂનામરકીનું લોગ થઈ પડ્યું. મુઠ્ઠાંના ઢમકે ઢગલા રસ્તામાં રખડતા અને વરૂઓ દિવસે ગામમાં આવી લઈ જતાં. અરે ! ક્રાન્સની સ્થિતિ કેટલી અધમ હતી ! ક્રાન્સનું લશ્કર એટલી બધી લડાઈઓમાં પરાજય પામ્યું હતું કે અંગ્રેજી લશ્કરની નજરનજ માત્ર તેમને નસાડવા માટે પૂરતી હતી.

હું પાંચ વર્ષનો થયો, ત્યારે એજનકોર્ટની લડાઈનાં કાળે વાદળાંની છાયા ક્રાન્સ ઉપર પડી. અમારું ગામ લૂંટાયું. મારાં બધાં રનેદીઓને અંગ્રેજ સિપાઈઓએ ઘાતકી રીતે મારી નાખ્યાં. ત્યારે અંગ્રેજી લશ્કરની છાવણી ગામની લૂંટ પછી ઉપડી ગઈ, ત્યારે રાત લઈ ત્યાંથી હું નાસી છૂટ્યો. મારા બળતા ઘરને જોઈને તે રાત્રે હું જતાં જતાં ખૂબ રોયો. હું એકલો હતો. પાસે થોડાંક મુઠ્ઠાં પડ્યાં હતાં, ઘવાયેલા લોકો આબુખાબુ આમતેમ પીડા પામતા આળોટતા હતા.

ટોમરેનીના પાદરીને ત્યાં હું નાસી આવ્યો. પાદરીએ મને થોડું ઘણું વાંચતાં-લખતાં શીખવ્યું. આખા ગામમાં અમે જોઈ જણાવેલા હતા.

ટોમરેનીમાં જોનનાં માળાપ રહેતાં હતાં. જોન, તેના બાઈઓ અને હું બધાં સાથે રમતાં. સાથીઓમાં અમારે સખીઓ-એડીનીઓ પણ હતી. તેઓ જોનની માફક ગામડીઆઓની જ પુત્રીઓ હતી. તેઓમાંથી ઘણીબધી સાધારણ મનુષ્યોને પડણી હતી. તેઓ મરીબ હતી, પણ ઘણાં વર્ષ પછી એવો વખત આવ્યો કે કેઈ પણ અજાણ્યો શ્રીમંત ત્યારે પસાર થયો. તે આ વૃદ્ધ સ્ત્રીને જોન એક અડકની બાળપણની સંકિરણ ગણી તેમને અત્યંત વિના ત્યાંથી જતા નહિ.

જોન એક અડકનાં બધાં બાઈનાં દુઝા પોતે નાં સાધારણ લોકોને જેવાં જણાવતાં હતાં તેઓ. રાજાપણી આજ્ઞા મનનાં, અને મોટા

ધીર શાસ્ત્રી જોન ક્યોડે આઈ
 કોપમાં ને કોપમાં તે ત્યાંથી ચાલી ગઈ.
 હું પણ તેની પછવાડે જવા નીકળ્યો. જતાં જતાં
 વેણ મારે ઠાને અથડાયાં:—
 “હા! શક્તિને પણ અધિકાર છે. જોન! તું શાગી, હું
 પ્રભો! પ્રભો! દયા કર. હોય મારાનું છે.”

(૪)

બાલ્યાવસ્થાના દિવસો અજબ પ્રકારના સૌંદર્યથી ભરે
 હોય છે. પછી ભલે તે રંગે રંગે રાજા હોય. કુદરતે એમને કે રંગ
 મળના કરતી નથી. તેને મન તો બધાં પ્રભુનાં જ બાળક છે. બાળ
 વસ્થામાં સર્વને આનંદ મળે છે, એવો અમને પણ મળ્યો.
 હતો. ઉનાળામાં અમે બકરાં અને ઘેડાંને ટેકરાંઓમાં બાંધવા જતા
 શિયાળામાં અમને વધારે અવકાશ મળતો, અને ઘેર રહી લીલા
 લહેર કરતાં. અરે! તે દિવસો કેવા નિર્હાંપ હતાં! અમે જોનને ઘેર
 એકઠાં થતાં, રમતાં અને ગાતા. કોઈ કોઈ વાર તો મોટી રાત્રિ
 સુધી બેસીને જૂતકાળની જુની વાર્તાઓ અને ઇતિહાસ સાંભળતાં,
 અને કોઈ કોઈ વાર ગરબે ચઢી જતાં.
 શિયાળાની રાત્રિ હતી. અમે બધાં મિત્રો સાથે હતા બહાર
 મોટું તોફાન આવતું હતું. ઠંડો-અતિશય ઠંડો પવન સૂસવાડો
 મારી કેર વર્તાવતો હતો. મને આશી બહુજ આનંદ મળતો. પવન
 પૂરજોસમાં ફૂંકતો હોય, અને તોફાન બરાબર જાગ્યું હોય; ત્યારે
 જો આપણે ધરમા ચાંતથી એકા હોઈએ. તો બારે મજા આવે
 સગડી ધીમે ધીમે બગાળવાની હતી, અને છાપન ઉપ-ટપટપ
 કરી પડતો હતો. દસેક વાગ્યા હશે અમે વાણી કરી લીધું હતું હવે
 અમે આનંદ કરવા હતા અને ગાવા હતા સાથે સાથે થોડેક કચા-
 હાર પણ કરવા હતા.
 જોન એક પેટી ઉપ-ચઢી બેઠો હતો આસપાસ તેના પાળેલાં
 માછીઆં રમવા હતા ધીમા ધની (બહારીઆં). પણ જોનને ત્યાં
 આવતી ધ-પગનું નિ-ધાર રખડતું સ્વનું પ્રાણી પછી ભલે તે
 ગમે તે નકનું હોય. તે પાણી જો જોન પાંચે આવતું તો તેનો આકાર
 વળ-અટલુ જ નહોતો. પછી તેને બાવનું પાણી મળતું પડતો. પણ જોન
 ને જોનની સરી રીતે જોન ચ કરી કાઢી
 તેને ગળ પ્રાણી હતું. અને...

સાંકળે બાંધતી નહિ કે ગલપટા જેવી નજીવી વસ્તુઓ પણ પહેરાવતી નહિ. પોતાની મેળે આવે તો ભલે આવે, અને ચાલ્યું બય તોપણ પોતાની મેળે ભલે ચાલ્યું બય. આ વખતે એક ખિસ્કોલીનું બચ્ચું તેના ખભાપર બેઠું હતું, અને આનંદમાં ને આનંદમાં પૂછડી હલાવતું ચેસ્ટનટનું ફળ ફેલી ફેલીને ખાતું હતું.

બધું આનંદમય હતું, એટલામાં કોઈએ બારણું ખખડાવ્યું. બહાર કોઈ વટેમાર્ગી હતો. બારણું ખખડાવી તે અંદર આવ્યો, પગ ખંખેર્યા અને બારણું બંધ કર્યું. તેનું આખું શરીર ધરતીની બીજાઈ ગયું હતું. પછી તેણે આનંદથી ચારે તરફ જોયું. અત્ર ઉપર થોડીક વાર આંખ ઠેરવી; અને અમને વંદન કરી કહ્યું કે, જેને પ્રભુ ઉઠર પૂરતું ખાવા આપે છે, રહેવામાટે ઘર આપે છે અને હૈયું ખાલી કરવા રનેડીઓ આપે છે તેના જેવું સુખિયાર કોઈ નથી.

કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ. તે બિચારો શું ચવાડામાં ત્યાં ને ત્યાં ઉભો રહ્યો. કોઈના મોં ઉપર સત્કારની છાયા માલૂમ પડી નહિ- કોઈએ તેના તરફ પરાણા-ચાકરીની રીતિએ સ્મિત કર્યું નહિ.

એકાએક તેના પિતાનો અવાજ સંભળાયો:—“ બેસી જા.”

જોન આંક આંકની ઉદ્વિગ્ન વર્તણૂકથી તેનો પિતા તેના ઉપર ગુસ્સે થયો. પરિણામે તે વટેમાર્ગી આશ્ચર્યચકિત થયો, કારણ કે જોન તેની પાસે અન્ન લઈને ઉભો હતો. પછી તે અભણે માણસ બોલ્યો:—

“ પ્રભુ તારું રક્ષણ કરો, દીકરા !”

ખીકથી તેણે અન્ન ન લીધું અને અમ ને અમ ઉભો રહ્યો.

“ જોન ! સાંભળે છે કે ? કહું છું કે બેસી જા !”

જોનને વશ રાખવી, એ સહેલી વાત હતી. પણ આ વખતે તે વશ થઈ નહિ. તેના પિતામાં તેને વશ કરવાની કશી નહોતી. જોને કહ્યું:—“ પિતાશુ ! તે ભૂખ્યો છે !”

“ એમ હોય તો ભલે તે કામ કરે. શું આપણે નાનકડી રીતે આપણું આખું ઘર ખવડાવી દઈએ ? એ કોઈ બદન ન કરે. કહું છું કે બેસી જા !”

“ તે બદમાશ છે
છે, અને ન -
જુ”

। અને પગ તે ને

!”

જે

■ પિતાજી ! માફ કરો. તમારી ઇચ્છા જોજ મારી ઇચ્છા; પણ શરીરના એક અવયવના દોષ માટે બીજા અવયવને શિક્ષા કરવી એ અઘટિત છે. કદાચ તે પાપી હશે. વિચારો મગજમાં ઉદ્ભવે છે, તેથી તેનું મગજ પાપી છે; પણ તેનું ઉદર તો પાપી નથી ! તેણે કોઈનું ખૂંડ કર્યું નથી. મહેરબાની કરીને—”

“અર્થ બકબકાટ નહિ કર. તારી લવરી ખંધ રાખ.”

જોવામાં અમારામાંથી એક આઘેડ મિત્ર બોલ્યો:—“જોન કહે છે તે સાચું છે. માણસનું મસ્તકજ બધાં કારસ્તાન રચે છે, તેની શું કોઈ ના પાડશે ? માટે માણસનું મસ્તકજ તે કામ માટે જવાબદાર છે. કોઈના પગ ઉપર ચીપીએ પડે, અને તેનાથી તે પુરુષને ઇલા થાય, તો શું તે ચીપીઆને શિક્ષાપાત્ર લેખવો ? કારણ કે તેનામાં બુદ્ધિ નથી; તર્ક નથી; તે વિચારી શકતો નથી. જેમાં વિચાર કરવાની શક્તિ નથી, તેને કેવી રીતે શિક્ષાપાત્ર ગણી શકાય ? પેટનું પણ જોમજ છે. શું માણસનું પેટ ખૂનનો વિચાર કરે છે ? પાપનો વિચાર કરે છે ? કોઈ વસ્તુને તે આગ લગાડી શકે છે ? અથવા શું તે કોઈ અપરાધમાં સ્વતંત્ર રહી સહાય આપી શકે છે ? નહિજ. આથી સ્પષ્ટ છે કે, માણસ ગમે તેવો બદમાસ હોય, તોપણ તેનું ઉદર તો શિક્ષાપાત્ર નથીજ.”

અમારો મિત્ર સારો વક્તા હતો, અને તેને મોઢથી આવા ચબ્બો સાંભળી અમારા મન ઉપર બહુજ અસર થઈ. વક્તાપણું બદ્ધસમાન છે, એમાં કંઈજ શંકા નથી. જોનના પિતાએ સંભવિત રીતે કહ્યું કે “જોન ! તેને તે અન્ન આપ.”

જોન શું સવાઈ; શું બોલવું, તેની તેને સમજણ પડી નહિ, તેથી તે ચપ રહી. તેણે તે માણસને ક્યારનુંય ખાવાનું આપ્યું હતું અને તે પેલું સ્થાવરો ખાઈ રહ્યો હતો.

“જોન, જોન ! હું કહું ત્યાંમુખી તું કેમ યોગી નહિ ?” જોનનો પિતા બોલ્યો.

“કારણ કે એ બહુ જૂઠ્યો હતો તેથી વાર લગાડવામાં આવ નહોતો, અને વળી તમે કયા દવા ઉપર આવો એ કોને ખબર ?” જોન બાળક હતો, તોપણ તેની બુદ્ધિ કેટલો બધી વૃદ્ધ હતી !

તે માણસ બદમાસ નહોતો. તેના આવી રિવાજ માત્ર તેના કમનસીબનેજ લાંબુ રહી હતો, અને કોઈ નાણુસ કમનસીબ દોષ, તેમાં તેનો દોષ નથીજ. તેણે દુઃસ્વભાવ બહુ વધુ નોકરી કરી હતી,

અને જ્યારે તે યુદ્ધનાં વર્ણન કરતો, ત્યારે બધાનાં રોમે રોમ ઉભા થતાં. સઘળું જાણે પ્રત્યક્ષ બનતું હોયની ! લશ્કરની કૂચ, ફરમાનું ચઢી આવવું, તરવારોના ખણખણાટ, ઘોડાઓના ખેંચાણ અને યુદ્ધમાં ઝઝૂમતા વીરોના વીરનાદ, એ સર્વના ભણકા અમારા હૃદયમાં ઘસી રહેતા. અહા ! તે તોફાની રાત્રે વીરના કેટલો આનંદ આપતો હતો !

પણ વચમાં જોકાજોક તે ચોદ્ધો ઉઠ્યો અને જ્વનના માથા ઉપર હાથ મૂકી કહેવા લાગ્યો “ વહાલી કુમારિકા ! ધીર તારૂં રક્ષણ કરે ! આજે તેં મને જીવિતદાન દીધું છે. હે, આ તેનો કંઈ બદલો.” આટલું કહીને હવે તે આર્દ્ર હૈયાથી જનમભૂમિનું ગીત લલકારવા લાગ્યો.

જો ગાતો હતો, ત્યારે જીવસાથી અમે ઉભાં થઈ ગયાં. અમારી આંખે ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. ગીતની સાથે તાલ ઝીલતાં ઝીલતાં અમારી છાતી ઉલરાઈ ગઈ, અને જ્યારે છેલ્લી લીટીઓ આવી ત્યારે અમે બધાં રડી પડ્યાં.

બહાર તોફાન ગાજતું હતું; પણ હવે તો આ ઘર સુસાદરું પોતાનું જ હતું. અને જ્યાંસુધી તેને ત્યાં રહેવાની ઇચ્છા હોય, ત્યાંસુધી તે તેને માટે ખુલ્લું હતું.

(૫)

ફ્રાન્સ ! ફ્રાન્સ ! ફ્રાન્સની સ્થિતિ આ વેળા અઘમ થઈ પડી હતી. દ્રૌપદીમાં ફ્રાન્સ અને બરગન્ડી વચ્ચે સુલેહ કરવામાં આવી હતી. હવે તો ફ્રાન્સ દુશ્મનોના પગ નીચે છેક ચગદાઈ ગયું હતું. આ બધાં કરતૂત ડયૂક ઓફ બરગન્ડી અને ફ્રાન્સની રાણીનાં હતાં.

અમને જ્યારે દ્રૌપદી સુલેહની અને તે સુલેહના કોલકારની ખબર મળી, ત્યારે પહેલાં તો અમે જો વાત સાચી માની નહિ. છોકરાઓ મૂંગા થઈ ગયા, કેટલીક છોકરીઓ રડવા લાગી. કેઈ નિરાધાર પશુ ઉપર ઘા કરવામાં આવે, અને જેવો તેનો ચહેરો લાચારીથી લેવાઈ જાય, એવો ચહેરો આજે જ્વનનો લાગતો હતો. પ્રાણી બિચારું મૂંગે મોઢે બધું સહન કરી લે છે, તેવી રીતે જ્વને પણ આ બધું સહન કરી લીધું.

છોકરીઓ કહેવા લાગીઃ—“ અરેઆ શું ! આપણે સ્ત્રીઓ મન કંઈ ન થયાં ! નહિ તો આણું ઘોર કંઈ ફ્રાન્સમાં થાય, એ કેમ જાને ? શું ફ્રાન્સના પુરુષવર્ગમાં એટલી પાણુ હિંમત નથી કે આ

બધું કારસ્તાન અટકાવી શકે । ”

એક જણીએ કહ્યું:—“હું પુરુષ હોત તો હમણાંજ અહીંથી લડવા ઉપડી જાત.”

અમારા ગામનો એક પહેલવાન બોલ્યો:—“અરે ! છોકરીઓ તે શું કરી દેવાની ! એ તો લાંબી લાંબી બરાધઓજ હાંકી બાંધે; બાદી તો લાંબો શ્રીઓ સામે બલેને ચોરાજ સિંચાઈઓ આવે, જોટલે પછી જોઈ દ્યો મળ ! જુઓ આ નાનકડી જોન ! આવી છોકરીઓ તે બિચારી શું પાટ ખાંરી શકે ? ”

આ મળકથી બધાં હસ્યાં. બરાઈ મારનારો માણસ પોતાના વચનની અસર થયેલી જોઈને આગળ વધ્યો “અને એ સરદાર થાય તો ? અરે ! સરદાર શું કામ ! સેનાધિપતિ કહો, સેનાધિપતિ ! શરીર ઉપર બખતર અને હાથમાં તરવાર ! લાખો માણસ અને કદાચ છોકરીઓ પણ તેની પાછળ હોય. પછી જુઓ કે તે કેવી લડે છે ! બાંહે તોફાનજ ફૂંકાતું હોયની ! ”

બધાં હસતાં હતાં; અને હસવું સ્વાભાવિક પણ હતું. જે છોકરી એક પતંગીઆને પણ ઈજા કરે નહિ, તે લોહીનો દેખાવ કેમ સહન કરી શકે ? જોલવાં પણ શરમાઈ બધ એવી મુઠ્ઠા છોકરી ચોદાઓને લઈ રણસંઘામમાં કેવી રીતે જાણી શકે ? બરીબ બિચારી ! એ તો શરમાતી શરમાતી મોં છુપાવતી ત્યાં ખેડી હતી; પણ જોજ વખતે એક બનાવે દર્શાવી આપ્યું કે, વગર અનુભવે કંઈ પણ બાળતને છુદ્ડ ગણી હસી કાઢવી નહિ. અમારા ગામનો એક ગાંડો માણસ તેના કેદખાનામાંથી નાસી છૂટી ફૂંકાઈ લઈને એ સમયે અમારા તરફ આવતો જણાયો. તરતજ બધી છોકરીઓ ખૂબ પાટડી નાહી, અને અમે પણ નાહા ! બધાં નાસી ગયાં, પણ જોન ત્યાંથી ખસી નહિ. અને મગ્દની મારફત એ માંડ સામે જોતી હતી ! અમે ધવું ઉઠે ગયાં ત્યારેજ કંઈક અમારા બોળીઆમાં જીવ આપ્યો. પછી પાછળ જોયું તો દેવું આશ્ચર્ય ! તે ગાંડો માણસ ફૂંકાઈ ઉઝામીને જોન ઉપર ધસી આવતો હતો, પણ જોન ત્યાંથી ખસતી નહોતી એ તો ઉલટી તેની સામે બે રણ પગલાં ગયું, અને તેની સાથે વાતચીત કરવા લાગી !

અમે જ્યારે બીજી વેગા જોયું, ત્યારે જોન તે માંડ માણસનો હાથ ધરી અમ તરફ આવતી જણાઈ પેલી ફૂંકાઈ જોનનું બીજા હાથમાં હતી

આ બનાવથી આખું ગામ આશ્ચર્યચકિત થયું. નાના કુમારો અને નાની કુમારિકાઓ જોન તરફ આંખો વિકાસી ટગર ટમર જોવા લાગ્યાં. આ બનાવ પછી અમે જોનને વીરબાળા કહી બોલાવતાં હવે તો ગામમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં જોનનીજ વાત થતી.

અમે ગામમાં આવ્યા, એટલામાં તો તે ગાંડા માંણસને સ્વાધીન કરી લેવામાં આવ્યો હતો. બધાં માણસો અન્યથાની ને અન્યથાની માં ચોકમાં લેગાં થયાં હતાં, અને એક નાનકડી છોકરીના આવા શૂરવીર કામથી આશ્ચર્ય પામતાં હતાં.

બધી સ્ત્રીઓ જોનને ચૂમીઓ લેવા લાગી, તેની પ્રશંસા કરવા લાગી અને કોઈ કોઈ તો હૈયું હાથમાં નહિ રહેવાથી હર્ષનાં આંસુ સારવા લાગી. પુરુષો પણ તેને શાખાશી આપતા હતા.

અમે જોનની આસપાસ લેગા થયા, અને તેની આટલી હિંમત કેમ આવી, તેને માટે પૂછપરછ કરવા લાગ્યા. જોન કૂંડાયા વગર બોલી કે:-

“એમાં તે શું ? તમે મને ખાલી ચઢાવો છો. એ તમારી ભૂલ છે; એમાં કંઈ વાઘ મારવાનો નહોતો. હું કંઈ તેનાથી અન્યથા નથી. લાંબા વખતથી એ પણ મને જાણે છે. મેં તેને ઘણી વાર તેના કારાગૃહની જાળીમાંથી ખાવાનું આપ્યું છે. ગયે વર્ષે ગામનાં માણસોએ તેની બે આંગળી કાપી નાખી હતી, ત્યારે તે મટતાં સુધી દરરોજ હું તેને મલમપટો કરતી.”

એકે પૂછ્યું-“તને એની બીક ન લાગી ?”

“નહિ.”

“કારણ ?”

“તે હું જાણતી નથી.”

બધાં હસી પડ્યાં. બકરાએ વરૂને કેમ વશ કર્યું હશે ? એના જેવીજ આ વાત વિચારવા જેવી થઈ પડી હતી. થોડીક વાર પછી અમારો એક દોસ્ત બોલ્યો:-

“ત્યારે તું દોડી કેમ ન ગઈ ? એ ગાંડાનો વિશ્વાસ શો ?”

“હું પણ સૌની પેઠે દોડી જાઉં, અને તેને પાછો પિંજરમાં ન પૂરવું તો તો ઉલટો તે બીજાને હાનિ કરે, અને તેથી તેને પણ શિક્ષા અમલી પડે.”

જોનની આ વાતી સૂચવે છે કે, તે હમેશાં પોતાના સ્વાર્થને જઈ જાન ને જ નેચર કરતી. પદોપકાર અર્થેજ તે બધું

આ બનાવથી આખું ગામ આશ્ચર્યચકિત થયું. નાના કુમાર અને નાની કુમારિકાઓ જોન તરફ આંખો વિકાસી ટપર જોવા લાગ્યાં. આ બનાવ પછી અમે જોનને વીરબાળા કહી બોલે હવે તો ગામમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં જોનનીજ વાત થતી.

અમે ગામમાં આવ્યા, એટલામાં તો તે ગાંડા માંણસને સ્થાપક કરી લેવામાં આવ્યો હતો. બધાં માણસો અબ્બયળીને અબ્બયળી માં ચોકમાં લેગાં થયાં હતાં, અને એક નાનકડી છોકરીના આશુરવીર કામથી આશ્ચર્ય પામતાં હતાં.

બધી સ્ત્રીઓ જોનને ચૂમીઓ લેવા લાગી, તેની પ્રશંસા કરવા લાગી અને કોઈ કોઈ તો હૈયું હાથમાં નહિ રહેવાથી હૃદયમાં આંસુ સારવા લાગી. પુરુષો પણ તેને શાખાશી આપતા હતા.

અમે જોનની આસપાસ લેગા થયા, અને તેની આટલી હિંમત કેમ ચાલી, તેને માટે પૂછપરછ કરવા લાગ્યા. જોન કૂતરાના વગર બોલી કે:-

“એમાં તે શું? તમે મને ખાલી ચઢાવો છો. એ તમારી બૂઝ છે; એમાં કંઈ વાદ્ય મારવાનો નહોતો. હું કંઈ તેનાથી અબ્બયળી નથી. લાંબા વખતથી એ પણ મને જાણે છે. મેં તેને ઘણી વાર તેના કારાગૃહની જાળીમાંથી ખાવાનું આપ્યું છે. ગયે વર્ષે ગામનાં માણસોએ તેની બે આંગળી કાપી નાખી હતી, ત્યારે તે મટતી સુધી દરરોજ હું તેને મલમપટો કરતી.”

એકે પૂછ્યું-“તને એની બીક ન લાગી?”

“નહિ.”

“કારણ?”

“તે હું જાણતી નથી.”

બધાં હસી પડ્યાં. બકરાએ વડને કેમ વશ કર્યું હશે? એના જેવીજ આ વાત સંચારવા જેવી થઈ પડી હતી. થોડીક વાર પછી અમારો એક દોસ્ત બે.ડયો:-

“ત્યારે તું દોડી કેમ ન ગઈ? એ ગાંડાનો વિશ્વાસ એ?”

“હું પણ સૌની પેઠે દોડી જાઉં. અને તેને પાછો પિંચાડી મારું ન પૂરવું તો તે ઉલટી ને બીજાને હાનિ કરે, અને તેથી તેને પસંદ થિસા અમરો પડે.”

જોનની આ વાતી સૂચવે છે કે, તે હમિયાં પાતાના કમરને નહિ, નહિ હાનિનીજ વિચાર કરતી. પદોપકાર અદ્યેય તે બધું

રતી. બીજાનું કહેવું અથવા વર્તણું યોગ્ય ન લાગે ત્યારે તે પર આધાર નહિ રાખતાં પોતાનું હૃદય જે કંઈ સત્ય માને, સત્ય ગણતી અને તે પ્રમાણે વર્તતી. નાનપણથીજ ઉપર યા જેવાં તેનાં અનેક નાનાં કાર્યો તેના અસ્તિત્વની ભવ્યતા તાં હતાં.

અમારૂં ગામ ખૂનામરદીના કેન્દ્રસ્થાન પારીસથી વેગળું હોવા-મારા દિવસો આનંદમાં વહી જતા, કોઈ કોઈ વખત લૂંટા-ટોળાંઓ પાસેના પ્રદેશમાં આવતાં, અને રાત્રે સ્વચ્છ આકા-કોઈ બળતા ગામનો અથવા તોડુંપડાંઓનો પ્રકાશ જાંખો ન દૂર દેખાતો. અમારૂં ગામ કોઈ વખત લૂંટાયું નહોતું, અમારા હાલ અમારા પાટોરીઓ જેવા કોઈ વેળા થશે, એવી તે નિરંતર અમને શ્યા કદતી. એમાં ટૂંકની સુલેહ પછીનું પું વપું તો ખરેખર બચંકર હતું !

આજે ઘંટ મોટે સૂરે વાગી લયની સૂચનાઓ આપતો હતો. મેં અહીંથી તહીં દોડતા હતા; દેવળ પાસે એક મોટું ટોળું જુડું હતું. એક પરદેશી ત્યાં બાપણ કરતો હતો. લોકો કોઈ કોઈ ગા છુરસે ધર્મ જતા, આવેશમાં આવી જતા અને તેને શાપ મેં તેણે કહ્યું કે, તમારો રાજા હવે મરી ગયો છે, હવે તમે લંડન-માં પારણામાં સૂતેલા એક નાના બાળકની સત્તા સ્વીકારો !

લોકો આવા આવા શબ્દોથી વધુને વધુ કોપે લરાયાં, અને તેના રૂંદ મુઠ્ઠીઓ ઉમામવા લાગ્યાં; પણ તે પરદેશી ત્યાંથી ખસ્યો નહિ. કહેતો કે, મને અહીં બાળી નાખો, તો પણ હું ખસવાનો નથી.

માણસોનો કોપ બહુ વધવાથી થોડી પગ તો તેઓ બાલી ગયા નહિ. આ વખતે જોન મારી પાસેજ ઉભી હતી. તેણે તે પુરુષ કાંઈ એક ગંભીર અવાજથી કહ્યું કે “પ્રભુની મરણ હોય, અને આ માણસનું માથું કપાઈ બાંધ તો હું રાજ થાઉં !”

જોનના આ શબ્દો સમસ્તમાં રાખવા યોગ્ય છે, કારણ કે આણું દૂર વાક્ય જોન પોતાના આખા જીવનમાં આ એકજ વાર બોલી હતી. જ્યારે હું તમને તેના જીવનનાં ભવિષ્યોનો ઇતિ-હાસ કહીશ, અને જ્યારે હું તેના ઉપર ગુજરેલા સીતમત્તું વર્ણન કરીશ; ત્યારે તમને પણ એમજ લાગશે કે આવા દૂર શબ્દો તે બીજા કોઈ વેગળા બોલી નહોતાં.

હવે શત્રુના કેનિદો અમારા ગામની અસપાસ થોડાં લંટ

જ મોટો બનાવ છે. ચોતરફથી લોકો એકઠાં થઈ આજ નિગમ સર્ચવા લાગ્યાં.

જોનના પિતાએ કહ્યું:—“હવે આમ ટેટલીક વાર ચાલ્યો? આપણે રાત્રને આ વિશે વાત કરવી જોઈએ. આજસમાં નકામે વખત જવા દેવા કરતાં હવે તો કંઈક થાય તો ઠીક.”

એકે કહ્યું:—“અરે! જુઓની ટમ્બોનો-જોર્જિયન્સનો બાયલો સરદાર! શું તમે જોને સરદાર કહેશો? હું જોની જગ્યાએ હોઉં તો જોઈ હોય કે શું કરું! બીજા સેંટ્રેલીસને જુઓ! જુઓ પેતા મા હાયરને! આ બધા બાયલાઓ શું કરી શકવાના છે?!”

જોન સબ્ય મુખમુદ્રાથી ઉભી થઈ બોલી:—“આપણા દેશના સરદારો અને અમીરો માટે આવા શબ્દો ઉચિત નથી. તેઓ બિચારા પેતાથી બનવું કરે છે; સ્વદેશ માટે લોહી રેડે છે. હું તેઓનાં એક વાર દૂરથી દર્યાન કરું તો બસ છે. દૂરથીજ-કારણ કે હું તેઓની પાસે જાઉં, એટલો હજી મારો અધિકાર નથી.”

જોનના આ શબ્દોથી બધાંનાં મોં લેવાઈ ગયાં. હમેશની રીત પ્રમાણે એક દિવસ બધાં લોકોમાં થઈ ફ્રાન્સ-સંબંધી વાત ચલાવી રહ્યાં હતાં.

મારા એક જોળખીતાએ કહ્યું: “બાલુ હવે હાથથી ગઈ છે. હવે ફ્રાન્સ આપણું રહ્યું નથી.”

સામેથી પ્રત્યુત્તર મળ્યો: “ત્યારે તુંજ કેમ લડવા નથી જતો?”

પેલા છોકરાના એક મિત્રે ઉત્તર વાળ્યો: “એટલું જલ્દી? પાંચ વર્ષમાં એ લડાઈમાં જવા જેવડો થશે.”

જોને કહ્યું: “એથી પણ વહેલું.” જોન આ શબ્દો ગંભીર મુદ્રાથી અને ધીમે રહીને બોલી હતી, તોપણ ઘણાએ તે સાંભળ્યા.

“જોન! તને કેમ ખબર પડી?” ચારે બાજુથી પ્રશ્ન ગાળી ઉઠ્યો. પણ વચ્ચે એક જણ બોલ્યો: “નહિ, હું તો હજી નાનો છું. હું આ મારા મિત્ર સાથેજ સુદમાં જઈશ.”

જોને જવાબ વાળ્યો: “નહિ, એમ નહિ બને.” જોનના શબ્દો પાછળથી સાચા પડ્યા.

મેં જોયું તો ખબર પડી કે, જોન પોતે જ બોલે છે, તેથી તે અજાણી હોય તેમ વાત કરવી હતી. મારા સિવાય જોનના શબ્દો બીજા કોઈ સાંભળતું નહિ હતું. જોનના હાથમાં શુધ્ધ હતું, તે એમ ને એમ પડ્યું હતું. તેની આખો ભમવો હતો.

કટકે કટકે મનમાં વાક્ય બોલાતાં હોય એમ તેના હોઠ ઘોડા હાલતા હતા.

બીજી વખત બીજીજ વાત ઉપડી. જો અમારામાંથી યુદ્ધમાં વિજયી થઈ રાજની મહેરબાની મેળવે, તો તેને માગવું ? એ વિષે ચર્ચા શાલતી હતી. બધા મનમાં આપતા હતા; અને પોતાની પહેલાં જો બોલતું, તેથી વધારે મા કરતા. ત્યારે જોનનો વારો આવ્યો ત્યારે તેને વિચારપૂર્વક મનમાં જગાડી તેનો અભિપ્રાય પૂછ્યો. બધા તેને ગંભીરતાથી પૂછે એમ મનમાં જોન બોલી:—“ જો કુંવરશ્રીના બધા મને પૂછે થાય, અને જો તેમની મહેરબાની મારા ઉપર ઉતરે, મદદગાર આપણા ગામનો તે કર માફ કરે, એવું હું માનું.”

જવાબ એવો તો આવ્યો અને સચોટ હતો કે આ વખતે જોનનું નહિ. અમે બધા વિચારમાં પડી ગયા. હા, અમે એ વાત હમી ન કાઢી. એવો પણ એક વખત આવ્યો કે અમે એ વાત મનથી સંભારતા. અહા ! તેના એ શબ્દ કટકા પ્રમાણિત થઈ જતાં તે વિજયી થઈ, ત્યારે તેણે પોતાનો બધો વલણ પાત નું એ વચન બરાબર પાળ્યું.

(૩)

ચૌદ વર્ષ મુઠ્ઠી જોન એટલી બુધ્ધાલીમાં રહેતી કે વાત વડે અમારા મનમાં તેના એવું આનંદી કે કટકે કટકે મનમાં આવે. વિવેક બહુજાદુર્ય હતો. ઉપનામ તેનો સ્વભાવ એ મનમાં હતો, તેથી તે અમારા મનમાં સમકટું થઈ પડી હતી. દેશદાસ આવી હતો. અમારા પાનજયના સમાચાર મળ્યાં તેથી તેણે અમે કેટલે કેટલે વેળા અમારામાં અંકુશ માર્યો. એ વાત મનમાં તે નહીં અમારા મનમાં કટકે કટકે મનમાં હતો.

એવું કહે કે કેમ વાત થઈ ના અંકુશ કેવળ મનમાં હતો. મનમાં કેવળ મનમાં અમારા મનમાં અંકુશ માર્યો. એ વાત મનમાં તે નહીં અમારા મનમાં કટકે કટકે મનમાં હતો. એ વાત મનમાં તે નહીં અમારા મનમાં કટકે કટકે મનમાં હતો.

એ વાત મનમાં તે નહીં અમારા મનમાં કટકે કટકે મનમાં હતો. એ વાત મનમાં તે નહીં અમારા મનમાં કટકે કટકે મનમાં હતો. એ વાત મનમાં તે નહીં અમારા મનમાં કટકે કટકે મનમાં હતો.

તેને છેતરવી, એ એક બાતનું પાપ છે; તેથી તે દિવસે મેં
બધું સાચું જ કહી દેવા વિચાર કર્યો. ધીમે ધીમે મેં મારું
કાદી લેવા બળ બિછાવી.

“જોને, જોન ! કાલે રાત્રે મેં ખૂબ વિચાર કર્યો ત્યારે મને
શું છે, કાન્સ માટે મોટી આશાઓ રાખવી તે હવે નકામું છે.
પરથી એજીનકોર્ટનું યુદ્ધ થયું, ત્યારથી જ કાન્સના દહાડા
કામ ચૂક્યા છે. કાન્સ હવે શત્રુઓની સત્તા તળે છે. શું આ
જીવાત નથી ?”

“હા, બધું સાચું.” જોન બહુ ધીમા અવાજે બોલી. તેના
જેઝુસનક રતર સાંભળી મારું હૈયું ગળગળું થઈ ગયું.

“વાર, વળી ફ્રેન્ચ સિપાઇઓએ એક પણ યુદ્ધમાં જય મેળ-
વ્યો નથી. આઠ હજાર સિપાઇઓએ સાઠ હજારને હરાવ્યા. હમણું
જે પચાસ સામે પાંચ શત્રુ આવે, તો ફ્રેન્ચ લોકોના નાશ થશે.”

“પણો અનર્થ થયો છે, એ વાત સાચી છે.”

“ત્યારે હવે કાન્સ માટે આશાનાં ચિહ્ન સદાને માટે ચાહ્યાં
પયાં છે.”

મને લાગ્યું હતું કે, હવે તે મારી વાત બરાબર સમજી છે
કે, કાન્સ માટે નિરાશાજ લાહણમાં છે; પણ એમાં મારી ખૂબ
થઈ હતી. તેણે કંઈ પણ સંદેહ વિના આત્મશ્રદ્ધાથી કહ્યું કે—

“કાન્સનો પુનરાદાર થશે; તે તું જોઈશ.”

“ઉદાર ? દુરમનો બધે પ્રસરી ગયા છે ત્યારે ઉદાર ?”

“કાન્સ તેઓને દર કરશે; કાન્સ તેઓને હાંધી કાઢશે.”

“શું સિપાઇઓ વિના ?”

“ફ્રેન્ચિંગો તેમને એકલા કરશે; તેઓ એકલા થશે, અને
દુઃખ દરી થશે.”

“દરેકની માફક પૂંદ ફેરવી ફ્રેન્ચ કરશે ને ?”

“પૂંદ ફેરવીને નહિ, પણ સામે મોઢે ઘીને, સામે મોઢે,
સામે મોઢે, દરેક સામે મોઢે—તું નજરે જોઈશ.”

“અને અપરેટિવ જિખાની રાહ ?”

“તે મારી ઉપર બેસશે તેના મથા ઉપર મુજબ જિજીવશે.”

“તું ને. જરૂર તેનું પદા વગરની વાંદા કરે છે.”

“પણ એ વર્ષમાં એ બધું સચું થશે.”

“હું બધું સચું જાણું છું. અને એ બધું સચું જાણાર દોળી.”

“પરમેશ્વર.”

શબ્દ સાદો હતો, પણ એમાં રહસ્ય બહુ ગૂઢ હતું.

x

x

x

x

x

તેના મગજમાં આવા વિચિત્ર વિચારો ડ્યાંથી આવ્યા ? પ્રશ્ન એ ત્રણ દિવસ મેં મારા મનને પૂછ્યો. હું તેને શ્રેણી ગણતો. ક્રાન્સની વિપત્તિઓનો વિચાર કરતાં કરતાં તે ખાળા ઘેલી થઈ ગઈ હતી. એ સિવાય બીજું તે શું હોય ? એ મને લાગતું હતું; પણ હું જોન ઉપર મારી આંખ ઠરાવી ત્યારે એ વિચારોને તપાસતો ત્યારે મારા એ વિચારો તરત ડગમગ થઈ જતા. તેની આંખો સ્વચ્છ રહેતી અને તે કોઈ પણ ભારને લવારો કરતી નહિ. તેનું ચિત્ત ભ્રમણામાં નહોતું. ઉલટી તેની બુદ્ધિ તો ગામમાં શ્રેષ્ઠ ગણાતી. તે ઘણી સરસ યોજનાઓ શકતી. વળી તેની પરોપકારવૃત્તિ પણ એવીજ તેજસ્વી રહેતી તે ગરીબોની સેવા કરતી, અતિથિને અન્ન આપતી, વટેમાગુને પોતાનો ખાટલો ઢાળી આપી પોતે નીચેજ સૂતી. જોનનું જીવન બહુજ ગૂઢ હતું. એને ગાંડી કેમજ ગણી શકાય ?

હવે આ બાબતની ચાવી મારા હાથમાં આવી. જોનની પ્રેરણા માટે તમે આખી દુનિયાને વાત કરતી સાંભળી હશે, પણ મેં તે બધું નજરોનજર જોયું છે.

એક વખત ખડકની ટોચ ઉપર થઈને હું જતો હતો. આજ પાસ ઘાડું જંગલ હતું. જે વૃક્ષ વિશે પહેલાં મેં તમને કહ્યું છે તે વૃક્ષ આ સ્થાનપર હતું. મેં તેના ઉપર મારી નજર નાખી—અને થોડાં પગલાં પાછો હઠી ઘટામાં છુપાઈ ગયો. કારણ કે મેં ત્યાં જોનને આવતી જોઈ. હું તો માત્ર “હાઉ !” કરીને તેને બીવડાવવા ત્યાં સંતાયો હતો; પણ એવી રમતને બદલે જગતના ઇતિહાસમાં કાયમ રહે, એવો બનાવ ત્યાં બન્યો.

દિવસ જરાક સૂનો સૂનો લાગતો. તે વૃક્ષ ઉપર અંજો મને હાંચડો પડતો હતો. જોન વૃક્ષનાં મૂળિયાં ઉપર બેઠો હતો. તેને બન્ને હાથ ખોળામાં હતા. માથું જમીન તરફ હતું. વાજ દૂર વીખરાયેલા હતા. જાણે તે બહુ વિચારમાં હોય અને સ્વપ્નસંદિમાં વિચરતી હોય, એવું મને લાગ્યું; પણ એવામાં મેં એક આશ્ચર્ય જોયું. એક સફેદ છાંયડો વૃક્ષ તરફ ધીમે ધીમે આવતો હતો. વર્ષ તે પાંખોથી વધારે બળ્ય લાગતો હતો. તેની સફેદી આ પૃથ્વીને

ખાલી કોઈ સહેલી જેવી નહોતી બલે શરીરમાં વિજતી જમૂની
હોય, તેમ તેના શરીરમાંથી તેજનાં અશ્વંધ્ય કિરણો ફૂટતાં હતાં.
આ તેજ એટલું બધું પ્રકાશિત હતું કે તેને જોતાં જોતાં મારી
આંખમાં આંશુ આવી ગયાં હતાં.

વળી બીજું એક આશ્ચર્ય એ હતું કે તે તેજ આંશુ કે બધાં
પક્ષીઓ મધુર સ્વરથી ગાવા મંડી ગયાં. જ્યાં ત્યાં આનંદ અને હર્ષ
પ્રસરવા લાગ્યો. જાણે ભક્તિભાવમાં આખી દુનિયા દૂબી જતી હોય
એમ લાગ્યું. પક્ષીઓનો નાદ સાંભળ્યો કે જોન પગે લાગી.

જોને હજી તે ઇંચડાને જોયો નહોતો. આ ઇંચડાના આવા-
ખમનની ખબર તેને પક્ષીઓના ગીત ઉપરથી પડી હશે એમ મને
લાગ્યું. જો એવું હોય તો આ ફત્ત કંઈ પહેલીજ વાર તેની પાસે
આવ્યો નહોતો.

જો ઇંચડો ધીમે ધીમે જોન પાસે આવ્યો. તેના પ્રકાશમાં
જોનની મુખમુદ્રા ઘણીજ સુંદર અને અદ્ભુતિક લાગતી હતી.
સર્વત્ર જોવું તેજ પ્રગટ્યું હતું કે તેની કશ્વપના પણ ન થઈ શકે.

જોન ઉભી થઈ, નમન કર્યું અને અદભ વાળીને ઉભી. ઉંડી
એકાગ્રતાથી જો કંઈક સાંભળતી હોય, એમ લાગતું હતું; પણ મને
એમાંથી એક પણ શબ્દ કાને પડ્યો નહિ. પછી કોઈ મોટા
ઉંચા ફેખાવ ભણી જોતી હોય, એમ જોને એકદમ આકાશ તરફ
માથું ઉઠાડ્યું, હાથ ઉંચા કર્યા અને કંઈક યાચના કરવા લાગી.
મને તેમાંથી થોડાક શબ્દો સંભળાયા:—

“અરે હું કેટલી બધી નાની છું! એટલી નાની કે ધરથી
પણ હું બહાર નીકળી શકું નહિ. હું પુરુષો સાથે કેમ વાત કરી
શકીશ? તેમની સાથે મિત્રાચારી કેમ બાંધી શકીશ? સામાન્ય
પુરુષો સાથે હોય તો તો જાણે ઠીક, પણ સૈનિકો સાથે! અરે!
મારે તેમના તરફથી કેટલું અપમાન, કેટલો ધિક્કાર વગેરે ખમવું
પડ્યું? સુદમાં હું કેમ લઈશ? લશ્કરોની સરદારી કેમ લઈશ?
હું આવી નાની છોકરી—ગાંધી વાતોથી અજ્ઞાત, તે ઘોડા ઉપર સવારી
કેમ કરી શકીશ; તથાપિ જો હુકમજ્ઞ હોય તો—”

હવે તેનો સાદ મળગ્યો થઈ બેસી ગયો. પછી થોડાંક ડુસકાં
સંભળાયાં. બીજા શબ્દો મને સમજાયા નહિ. પછી પ્રભુની ગૂઢ
વાતોમાં હું માથું માફ છું, તેની શું ચિંતા થશે, એનો મેં વિચાર
કર્યો. મને બીક લાગી અને છેટે ચાલ્યો ગયો. આ સ્વપ્ન છે

નહિ તેની ખાત્રી કરવા સારૂ તે વૃક્ષ ઉપર મેં ચિહ્ન કર્યું, ખીજી વખતે તે ચિહ્ન તપાસવાનો ઠરાવ કર્યો.

(૮)

જેન મને ખૂબ પાડીને બોલાવતી હતી. આથી હું પામ્યો. કારણ કે હું ત્યાં હતો, એવી તેને ખબર નહોતી. મારા મનમાં મેં માન્યું કે, આ સર્વ સ્વપ્ન હોય પરિઓની મોહબળ છે મેં મારી છાતી ઉપર કંઠાસનું ચિહ્ન ધારણ કર્યું. ઘટામાંથી બહાર નીકળ્યો કે જેનને મેં જોયું. તેનું મોં ઘણું પ્રકુલિત હતું. પ્રેરણાથી પ્રેરિત થઈને આ સૃષ્ટિમાં આવતી હોય, એવી તે લાગતી હતી. જાણે તેણે નવું જીવન મેળવ્યું હોય, એવી તેની કાંતિ દેખાતી હતી. આનંદમાં ને આનંદમાં મેં તેની પાસે દોડી જઈ કહ્યું:—

“જેન ! મને એક સ્વપ્ન આન્યું, અને એ સ્વપ્નમાં તું અહીંજ ઉભી હતી—”

“નહિ, નહિ, સ્વપ્ન નહિ.” હાથ હલાવી જેન બોલવા લાગી. મારું હૃદય ધબકવા લાગ્યું અને મને ધીક લાગી.

“જેન ! શું સ્વપ્ન નહિ ? તને કેમ ખબર પડી ?”

મારું શરીર ઠંડુગાર થઈ ગયું. કારણકે હવેજ મેં જાણ્યું કે મેં જે જોયું હતું, તે સર્વ ઇંદ્રજાળ ન હતી. જે પવિત્ર ભૂમિ ઉપર એક વેળા સ્વર્ગીય છાયા ઝૂકી રહી હતી, તે પવિત્ર ભૂમિને મારા પાપી પગોએ અપવિત્ર કરી હતી.

“હું અહીં હતો એ ખબર તને કેમ પડી ?” “પેલી છાયા કોની હતી ?” “ક્યાંથી આવી હતી ?” “શા માટે આવી હતી ?” વગેરે પ્રશ્નો ઉપરાઉપરી હું જેનને પૂછવા લાગ્યો.

“બાપુ ! બહીશ નહિ. એ તો સ્વર્ગના સૈન્યનો સરદાર મીશર હતો.” જેન બોલી.

મેં ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં કહ્યું: “જેન ! તને ડર ન લાગ્યો ? તેણે મુખ તેં જોયું ? તેની છટા તેં જોઈ ?”

જેને હસીને જવાબ દીધો: “આ કંઈ પહેલોજ વખત નથી. ત્રણ વર્ષ ઉપર આ છાયા મને પહેલવહેલી દેખાઈ હતી, અને હવે તો તે વારંવાર દર્શન દે છે.”

“હું, તેથીજ તારા સ્વભાવમાં આટલો બધો ફરક પડી ગયો. તેથીજ તું ગંભીર રહેતી. હવે મને બધી ખબર પડી. પહેલાંજ તેં મને કેમ ન જણાવ્યું ?”

“જેન! તારાં વેણ હું માનું છું. હું આનંદમાં હૂણું છું, અને
કે એ દારુણ યુદ્ધોમાં હું ધૂમીશ તો તારીજ સાથે ધૂમવાનો છું.”

જેન આંખો ચાળતી બોલી “એની તને કેમ ખબર પડી?”

જેનના સ્મરણમાં પોતે કહેલી એક પણ વાત નહોતી, તે
એ જાણ્યું કે જ્યારે તે વાત કરતી હતી ત્યારે તે સુષુપ્તિમાં હતી.
પોતે વાત કરતી હતી, તેની પોતાનેજ ખબર નહોતી. હાથ તો તે
મને બધી વાતો છુપી રાખવા કહ્યું અને એ માંડે વચન પાળ્યું.

x

x

x

x

જેનની પ્રકૃતિ હવે બદલાઈ ગઈ હતી. તેની વાણી પ્રબળ
નિશ્ચયવાળી હતી. તેની આંખોમાં અવનવું તેજ ભભૂકતું હતું.
તેની ચાલવાની છટા ભવ્ય અને પ્રૌઢતા દર્શાવનારી હતી. કંઈ પણ
ગર્વનું ચિહ્ન દર્શાવ્યા વિના તેનાં સર્વે અંગ અધિકાર અને કાબુ
ની છાયા પાડતાં હતાં. તેની છટા કુદરતી રીતેજ અધિકાર અને
સત્તા દર્શાવતી. તેમાં કંઈ પણ કૃત્રિમ નહોતું.

અમારા ગામમાં વસતા અન્ય લોકોની માફક જેન અત્યાર સુધી
તો મને મારી સ્થિતિને અનુસરતું માન આપતી; પણ હવે તો એ
હુકમ આપતી, અને હું પણ તેને વડીલની આજ્ઞા માફક માની શકું
તાબે થતો. એક સાંજે તેણે મને કહ્યું:—

“પરોઢિયા પહેલાં હું આપણા પ્રાંતના સુખા પામે જવા ઉપ-
રીશ. કદાચ એ મને હસી કાઢે. એ ભીતિથી મારી સાથે માન
મામાને હું લઈ જઈશ, અને વખતે તારો પણ ખપ પડે-કરણ
કે વખતે એ મને મુલાકાતજ આપવા ના પાડે, તો તારી પાસે પણ
લખાવવો જોઈશે. તું કાલે જાણે ત્યાં આવજો. તારી જરૂર પડે
તો હું તને બોલાવીશ.”

અહા! શું તેની તર્કબુદ્ધિ! મને તેણે સાથે ન લીધો. મારી
નિંદા થાય, એવું એણે એક પણ પગલું ન ભર્યું. પણ-એક ગરીબ
ખેડૂનની છેકરી સુખા આગળ અચ્ચકાતરીકે-એ દેડલું કંઈક
દેખાય! ને પણ જેન ઘડી હતી. તેને ખબર હતી કે, હજી વધુ
વિશ્વ નાશનાં છે.

પરિશિષ્ટ હું આજે, અને શરિરમાં જઈ એક શાન્ત મન
વિનિર્મલ હૃદયે જાણે વિવેકે હું બદલાયેલી દિશામાં ગયો, અને તો
મને ખબર પડી. સાથે જમવાનું આમંત્રણ મળ્યું. સુખા શરૂ
કરી હતી. હું જમતો જમતો જમતો જમતો. મને લાગ્યું

તેનું બખ્તર, તેની ચમચેર, તેના શરીરની બખ્તર અને નિકાસ
ચહેરો જોઈને જોનના તો દાંબજ મગચી જશે.

બીજો દિવસે હું જમવા ગયો, ત્યારે એક જ વાત ચાલતી હતી
કે, શાન્સનું શું થયું? બધાએ જાણદારિફ દિધી કે 'શુ' કે,
શાહકે દિવસોમાં શાન્સ શત્રુઓના દાંધમાં જશે. એ મિત્રા
બીજે રસ્તો નહોતો.

"એક જેટુતની છોકરી દલુર સાથે વાત કરના ઇંચો કે"
એમ એક સિપાઈએ અચાનકે આવી મુઝાના કાનમાં પીમેચી કેતું.
હુકમ મળતાં જ જોન અને તેનો માગો અંદર આવ્યાં. બિચારો
જેટુત બધા કાઠમાં જોઈ જમરાઈ ગયો, અને અધવચમાં જ અટકી
સલામ કરવા લાગ્યો; પણ જોન દલતાથી આગળ વધીને મુઝા પાસે
આવી. બધાએ તેને ધન્યવાદ આપ્યા અને મુઝાએ પણ કહ્યું:-

"શાબાશ! તું બહાદુર છે! બાલ, તારે શું જોઈએ છીએ?"

"સાહેબ! હું છું છું છું કે તમે સુવરાજ તરફ મને મોકલાવી
કહેવરાવો કે, હમણાં સુદ ન કરવું પ્રભુ જલદી સહાય મોકલશે."

"આ છોકરી તો મૂર્ખ છે! ગાંડી છે!" એવા ઉદ્ગાર કેક-
કેકાણેથી સંભળાયા.

મુઝાએ પણ ટોળા કાઢીને કહ્યું:- "રાજદારી બાબતોમાં માથું
મારવાની તારે જરૂર નથી. તું બીજાઓ માટે શું કામ ફિકર કર
છે? બોલ, બીજી તારી શી ઇચ્છા છે?"

"મને થોડાક સિપાઈઓ સાથે સુવરાજ પાસે મોકલો. હું
લશ્કરની સરદારી લઉંશ. શત્રુઓને શાન્સની બહાર હાંકી કાઢવા
પ્રભુએ મને નીમી છે."

"શું તું? નાની છોકરી! તું?"

"હા, હું. હું નિર્માઈ ચૂકી છું."

"ત્યારે તારી મુરાદ બર આવશે?"

"આવતે વર્ષે આપણા સુવરાજ શાન્સના રાજાં બનશે."

"આ આદેશ તને કેણે પાઠવ્યા?"

"મારા સ્વામીએ!"

"કયા સ્વામીએ?"

"સ્વર્ગના રાજાએ-પ્રભુએ."

"અરે બિચારી ગાંડી થઈ ગઈ છે. તેનું ચિત્ત ખસી ગયું છે,"

બધા બબડ્યા.

હન્હાજો ધીમે ધીમે પૂરો થવા આગ્યો; પણ ત્યારે જોનનો શ્રય કર્યો નહિ, ત્યારે તેનાં માળાપે તેને પરણાવી દઈ બધી તપતાવવાનો વિચાર કર્યો. એવામાં એક માણસ ઉભો થયો. હો ગામમાં એવી વાત ફેલાવી કે જોને મને ઘણી વાર પરણવાનું જન આપ્યું છે. હવે જો જોન તેની માગણી નાકબૂલ રાખે, તો તેણે કાટમાં ઘસરાવું જોઈએ.

જોને તેને પરણવાની ના પાડી, અને જણાવ્યું કે તેની બધી તો પાયાવગરની છે. કોટે તેની સામે એવકાઈ કરવા માટે કેસ માંડ્યો. જોને એક પણ વકીલ ન રાખ્યો. તેણે કહ્યું કે, મારો વકીલ હું પોતે છું. આથી તેનાં માળાપ અને તેનાં હુશ્મનો આનંદ પામ્યાં, અને તે હારી જ ગઈ, એમ પહેલેથી માનવા લાગ્યાં. એ દેકે આમ માને એ પણ સ્વાભાવિક હતું. સોળ વર્ષની છોકરી બીચોગીય કાટમાં હુશિયાર ધારાશાસ્ત્રીઓ સામે કેમ ટકી શકે? જોન જલંદાર જશે, એમજ સર્વને લાગતું હતું. તે દેવા કેવા શુભ વાલોમાં હેખતાઈ જાય છે અને તેની કંબી મજ થાય છે, તે જોવા માટે કેસને દિવસે તેના વિરોધીઓનાં ટોળે ટોળાં કાટમાં મળ્યાં.

કાટમાં જોન નમ્ર અને શાન્ત રહી. તેણે કાઈ સાક્ષીઓને ન પ્રોત્સાહ્ય પોતેજ સામા પક્ષના સાક્ષીઓની તપાસ કરી. ત્યારે તેઓની સાક્ષી લેવાઈ ગઈ, ત્યારે સાદી ભાષામાં આ કારસ્તાનની માંદગીનાં ભોખાળાં તેણે જણાવ્યાં. જોનની હુશિયારીથી સામા પક્ષનો કેસ તૂટી પડ્યો. વકીલે કંઈક વાધો ઉઠાવ્યો, પણ કોટે તેને નિર્દોષ રાખી છોડી મૂકી. આ વખતે ન્યાયાધીશે જોનને “અદ્ભુત બાળા” કહી સંબોધી હતી.

આમ જોનના હુશ્મનોને એક તો ખાટો ખોદવો પડ્યો, અને બીજી પાછા તેઓજ તેની અંદર પરવા.

જોનના આ વિજય પછી બીજી પાછું આપું ગામ ફરી ગયું. હવે જોનને બધા માનપાન આપવા લાગ્યા. તેની માતા તેના ઉપર માયા રાખવા લાગી. તેના પિતાને પણ પેતાની અયોગ્ય વર્તણૂક માટે પશ્ચાત્તાપ થયો. જોન હવે કંઈક વધુ સુખી થઈ, પણ આ વખત ઘણું બચકર હતો. અકિંચ-અનં. ઘેરો ચક્ર થયો હતો, અને સુખોની સવા બમતી જતી હતી જોન પ્રેમની રાહ જોતી હતી, પણ હજી કંઈ સંકલ્પ મળ્યા નહોતા. શિવાજી સરકારે પૂરો થવા આજ્યા હવે જે ન્યાય આપી દાખલ. તેના

૨-રાજ્યકુટુંબમાં અને રણસંગ્રામમાં

(૧)

પ મી જાન્યુઆરી ૧૪૨૬ ને દિવસે જોન પોતાના મામા સાથે લઈ મારી પાસે આવી અને કહ્યું:—

“વખત આવી પહોંચ્યો છે. હવે મને દેવો તરફથી રજા સંદેશાઓ મળે છે. બે મહિનાની અંદર હું યુવરાજને મળીશ.”

જોનનું મનોબળ અપ્રતિમ હતું. તેની છટા ચોક્કસ હતી. તેના મનોબળે મારા હૃદયમાં ઘણો જીરસો રેડ્યો. ત્યારે શિંદનાદ ગાજતો હોય ત્યારે જેવું ચૂરાતન ચડે, એવું ચૂરાતન મારા હૃદયમાં ધડકી રહ્યું હતું.

“મને શ્રદ્ધા છે તારા વચનમાં” મેં કહ્યું.

“અને મને પણ શ્રદ્ધા છે” જોનના મામાએ કહ્યું. “તમે પ્રેરણા થયા પછી આ વાત મને કરી હોત, તો હું કદી પાશુ માન્ય નહિ; પણ હવે તારી છટાજ એ પ્રેરણા પછી એવી જાતની ચર્ચા કે કે તું જે કહે છે, તે હું સત્ય માનું છું—મને સત્ય માનવાની દરજ્જા પડે છે.”

“મારા મામા મારા ઉપર જાહેર મહેરબાની રાખે છે,” જોનને મને વારંવાર કહેતી. “પણ વાડ” તે મને સંબોધીને બોલી “તે દિવસે તારા ડાળા હાથ તરફ બે જણ બેઠા હતા, તે કોણ હતા?”

“મેટ્રી અને પોલ્કોર્ની.”

“એ બન્ને શુભી-ચોક્કસો જાણે મારાજ માણસ હતા. એમને તે વખતે મારી લીધું હતું.”

મામાથી આ મન યુ નાહ, વળા હું હમેશાં સંબંધિત રહું છું.

“જોન! તે બન્ને તને મારી મળ્યા હતા. એ તો મારી જાન હતા. તેઓની તારા ઉપર માયા હતી, પરંતુ તે માયા તેઓ તને મારા કામ માટે હતી, તેથી જ.”

જોન મને કહે છે. “તારા મામાને મારી મળ્યા હતા. એ તો મારી જાન હતા. તેઓની તારા ઉપર માયા હતી, પરંતુ તે માયા તેઓ તને મારા કામ માટે હતી, તેથી જ.”

“તારા મામાને મારી મળ્યા હતા. એ તો મારી જાન હતા. તેઓની તારા ઉપર માયા હતી, પરંતુ તે માયા તેઓ તને મારા કામ માટે હતી, તેથી જ.”

“તારા મામાને મારી મળ્યા હતા. એ તો મારી જાન હતા. તેઓની તારા ઉપર માયા હતી, પરંતુ તે માયા તેઓ તને મારા કામ માટે હતી, તેથી જ.”

સમાં તારે મારી સાથે જીવનું પડે. તું જાણી ને જાણુ કેવી રીતે. કારણ કે તારે સાંજા કાંઈ પાછું ફરવું નું નથી."

પછી એ દોઢાક અમારા લાગેલાડીના નામ બા.મ. મી.મં. જાને પૂછ્યું કે તેમને સાથે આવવાનું કાંઈ કે નહિ.

આંખમાં આંધુલાથી તે ગાંઠી કે "નહિ, નહિ, નહિ" ને મને બહુ વધારી છે, તેનું નામ આંખનીનેજ માફ હોય તૂટી પડે છે; તેને ન લખે."

મારી નાની બહેનને પદાધિમાં તું મારી પામે જાણે, જોને હું મળી હોય."

"અને બીજી બહેનને?"

જોનનાં આંધુ વધ્યાં "નહિ, નહિ, નહિ" ને મને બહુ વધારી છે, તેનું નામ આંખનીનેજ માફ હોય તૂટી પડે છે; તેને ન લખે."

બીજી સવારે અમે ચાર જણ ગામબહાર મુખાં મુખાં બીજાં. જોને તેની બહેનને મળી લીધું. બહેનની આંખમાંથી આંધુની ધા-રણો વહી જતી હતી. આ જોને અમારું હોયું પીગળી મળું, અને અમે પણ રહવા લાગ્યાં. જોને એક વખત દૂર રહી ગયેલું અમારે મામ, પરીઓનું વૃક્ષ અને ઘટાવાળું જંગલ, એ બધું જોઈ લીધું. કારણ કે તે જાણતી હતી કે, હવે હું અહીં પાછી ફરું, એવી આશા રહી નથી. તેની આંખમાં આંધુનાં ટીપાં બાજમાં, પછી તે ચાલી આજે જોનને અને મારો બહેનને જન્મદિવસ હતો. જોન આજે સત્તર વર્ષની થઈ હતી.

(૨)

જોન વાંકેલિયર જઈ એક ગરીબ પણ પ્રમાણિક અને પવિત્ર બાઈ પાસે રહેતી. તેનું એ કામકાજ કરતી, જેથી પોતે તેને ભારે થઈ ન પડે. તે દરરોજ પ્રાર્થના કરવા જતી, અને કોઈ પણ તેને પૂછતું તો પોતાનો પ્રશ્ન તરફનો સંદેશો નિખાતાસ હૃદયથી કહેતી. ઘોઠાક વખતમાં તો લોકોનાં ટોળેટોળાં તેને જોવા આવવા લાગ્યાં. તેના મુંદર રૂપથીજ માણસોમાં અર્ધી શ્રદ્ધા આવતી અને બીજી અર્ધી શ્રદ્ધા લાવવાને તેનો મળતાવડો સ્વભાવ બસ હતો. શ્રીમંત-વર્ગ બહુધા જોનથી દૂર રહેતો અને જોનની મસ્કરી પણ કરતો. કેમકે એ વર્ગની એવીજ રીત હોય છે.

વળી ક્રાન્સમાં પૂર્વથીજ એવી લોકવાયકા ચાલી આવી હતી કે, એક અજ્ઞાન કુમારિકા ક્રાન્સનો ઉદ્ધાર કરશે. આ ભવિષ્યવચનો જોનની તરફથીજ હતાં.

આમ જોનની વાત બધે ફેલાઈ ગઈ. ક્રાન્સના પરગણે પરગ

લોકો જાગવા લાગ્યા; નિરાશ થવા હતા તે ઉડ્યા. વોકેલિયરની વચની વખવા લાગી. મુસાફરોએ અને જવાણુઓએ જોનના દિવસદેશાની ખબર આપ્યા હેશમાં હેતાવી. ડામરેમી પણ વિસ્મય થયાં. “શું આ આફ્ઝુન ગાલિકા અહીંજ રહેતી હતી. છતાં મને તેને પદખી ન શક્યા ?” જોમ તેઓના હૃદયમાં પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. જોની સાથે હેવોએ વાતો કરી છે, તે ગાલિકા સાથે વાત કરવા દિવસે દિવસે તોફા ઉભરાવા લાગ્યા. વીણીઓ મોંઘી થઈ ગઈ તોપણ લોકો વધવાજ લાગ્યા. જોનના ભાઈ અને બહેનનું માન પણ ખર્ચે વધી પડ્યું.

જોનના ભાઈઓએ જોન ખુશી પડે જોમ કરે, એવી તેઓનાં માળખ પાસેથી સંગતિ લીધી. આથી જોનનો ઉમંગ વધ્યો અને તેણે એક વખત ફરીથી સુળા પાસે જવા હિંમત કરી, પણ તેની હઠ હજી કાયમજ હતી. તેણે જોનને રાત્ર પાસે મોકલવા ના પાડી. આથી જોનને ખોદું લાગ્યું, પણ તે નિરાશ ન થઈ. તેણે કહ્યું કે “હજી હું ખીજી વખત આવીશ. યુવરાજ પાસે જવામાં મારા પગનાં તળિયાં ધસાઈ જાય, તો તેમ કરીને પણ મારે જવુંજ જોઈએ.”

હું અને તેના જે ભાઈઓ તેની સાથે હમેશાં રહેતા હતા. અમને લોકો પાસેથી ઘણું સાંભળવાનું મળતું. એક વખત ફ્રાન્સનો અધિકારી મેટઝ જોન પાસે આવ્યો. તેણે નાના ગાળક સાથે વાત કરતો હોય, તેમ રમતમાં ને રમતમાંજ વાત કરવી શરૂ કરી:-

“વારૂ, તું અહીં શું કરે છે? શું અંગ્રેજ લોકો ફ્રાન્સનું રાજ્ય લઈ લેશે?”

રોજની શાન્ત અને ગંભીર છટાથી જોને ઉત્તર વાળ્યો:-

“સુળાએ મને યુવરાજ પાસે મોકલવીજ જોઈએ, પણ તે મારું કહ્યું નથી માનતો.”

“અને તારી હઠને પણ ધન્ય છે; એક વર્ષ થયું, છતાં તારી ઈચ્છા તેં નથી છોડી.”

જોને શાન્તિથીજ પ્રત્યુત્તર દીધો કે “હું ઈચ્છાઓ કરતી નથી. હું તો ઠરાવ કરું છું. હું ધીરજ ધરીશ. તેણે મારો વિચાર અને મારો ઠરાવ નથી સ્વીકાર્યો, પણ તે આધીન થશેજ.”

“પણ આપણે જોમ ચોક્કસ તો કેમજ કહી શકીએ?”

“કેમ નહિ? ના પાડવી એ કંઈ તેની પસંદગીની વાત નથી.”

એ અધિકારીનું મોં લેવાઈ જઈ ગંભીર બન્યું. જોનના

આત્મપ્રજ્વલે અને દહ નિશ્ચયે તેના મન ઉપર બહુજ અસર કરી. ઘણી વાર એવું બને છે કે “લોકો મશ્કરી કરવા આવે છે; પણ તેઓ મશ્કરી કરતાં કરતાં એટલા બધા લેવાઈ જાય છે, કે અંતે નમી પડી પૂજા કરવા માંડી પડે છે.” મેટજની મુખમુદ્રા તેથીજ ગંભીર બની હતી અને તે છેલ્લે સુધી ગંભીર રહી.

“ત્યારે શું તારે થોડાજ દિવસમાં રાખણ પાસે જવું જોઈશે?”

“થોડાજ દિવસમાં—થોડાજ દિવસમાં. મારા પગનાં તળિયાં ભાઈ ભય, તોપણ મારે તો જવુંજ છે અને જઈશ.”

તે ઉમરાવના અહેસા ઉપર એકજ નમ્મર નાખ્યાથી પ્રત્યુત્તર સમજી શકાતો હતો. તેની આંખો ચળકવા લાગી. એ આંખોમાંથી અનુકંપા ફેખાતી હતી.

“તને સિપાઈઓ મળશે, તો તું શું કરશે?”

“હું ફાન્સને મદદ કરીશ. ફાન્સને બંધનમુક્ત કરીશ. એવું-જ નિમિત્ત થયું છે કે હુંજ એ કરીશ, અને બીજું કંઈ નહિ.”

જોનના શબ્દોમાં આદ્રતા હતી, આત્મશ્રદ્ધા હતી અને તેની એ ઉમરાવ ઉપર ઘણીજ અસર થઈ, એ એ પ્રત્યક્ષ જોયું. જોનનો સાદ ધીમે પડ્યો, “હું તો ખુશીથી મારો રંટીઓજ કાંતુ. કારણ કે આ મારું કામ નથી પણ આ તો પ્રભુની ઈચ્છા છે, અને એ ઈચ્છાને વશ મારે થવુંજ જોઈએ.”

“તારો પ્રભુ કોણ?”

“સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વર.”

પછી મેટજે જોનને મુંબન કયું, અને તેની તાબેદારી સ્વીકારી. વળી તેણે સોગન લીધા કે, જનનાં મુખી વખતે રાખણ પાસે હઈ જવા હું મદદ કરીશ.

બીજે દિવસે એવીજ રીતે પોદન્ડી આવ્યો અને જોનને બનતી મદદ આપવા એણે પણ વચન આપ્યું.

આજ દિવસે બધે એવી અફવા ફેલાઈ કે, મુજો જોનને તેની મરીજ હુપડીમાં મળવા આવશે આ અજબબજ વાત શક્ય છે કે નહિ. તે એવા હોદ્દાની સ્વચ્છંદસ દા જામવા લાગી, અને આ અફવા સાચી પણ પડી મુજે પોતે ન આશ્ચર્ય. એ જોન પાસે આવ્યો. આ વાત બધે ફેલાઈ નહ, અને તેને મારે નહીં નહીં સ્વાંતર્ય. પણ દરેક જોનનું મન આજી જીવન નવજમાં પણ વાનું. મુજને એક મુદ્દો દેવને હતા, અને તે એજ કે, એ

પ્રજાની મનજીને જે જેના નાની 'પાઠશાળા સોય' અને ગુપ્તાને કહીને
જેનાના હુકમના મનને નાની

१. नमो भगवते वासुदेवाय ।
 २. नमो भगवते वासुदेवाय ।
 ३. नमो भगवते वासुदेवाय ।
 ४. नमो भगवते वासुदेवाय ।
 ५. नमो भगवते वासुदेवाय ।
 ६. नमो भगवते वासुदेवाय ।
 ७. नमो भगवते वासुदेवाय ।
 ८. नमो भगवते वासुदेवाय ।
 ९. नमो भगवते वासुदेवाय ।
 १०. नमो भगवते वासुदेवाय ।

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

[illegible]

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

श्री गुरुभ्यो नमः ।

... ..
... ..
... ..

આને તમે મને શક્તિ

ત્રિપુરારાજાએ કહ્યું અને અંતે કહ્યું :
 નિઃશ્વરના પુત્રના મોહકીશ!

... नव द्विसप्त

સાચા મનથી જીવવાનું શ્રદ્ધા ધરવું. સાચા મનથી જીવવાનું શ્રદ્ધા ધરવું.

... पाताने घोर
... भणतो नहि

[illegible]

શ્રીજીવન ગુણો ગણના કરવામાં આવે છે. શ્રીજીવન ગુણો ગણના કરવામાં આવે છે. શ્રીજીવન ગુણો ગણના કરવામાં આવે છે.

२० भी तारीख में नमस्ते रानी, मैंने तुम्हें बहुत प्यार किया है।
प्राप्त करूँगे। मैंने तुम्हें बहुत प्यार किया है। मैंने तुम्हें बहुत प्यार किया है।
इसीलिए मैंने तुम्हें बहुत प्यार किया है। मैंने तुम्हें बहुत प्यार किया है।

કુતી, તેની અગત્ય અર્થી પણ પદો જોન કંઈ પણ મણી નહોતી,
તેથી તેની આ સ.પ્રાર્થા મને કુનકા ઉપાનન થયું. જોને પોતાની
મધી વિદ્યા લોકોને આપીને જોવાની પાત્રીને ને

મણ પણ નકામી કાઢતી નાહ. રાત્રે મુસાફરી કરી અને દંવસે સૂઈ;

એ જોતને પ્રવાસ કરવા માટે સૌથી વધારે હિંમત હતી. વળી દુરમનેને ખબર ન પડે, તેથી તેણે જમાદો નીકળવાનો દિવસ પાંચે રાખવા કહ્યું. અંતે તે બોલી "દરે કંઈ ફરી જતું નથી. આપણે ત્રેવીસમી તારીખે રાત્રિના અગિયાર વાગે અહીંથી ઉપડીશું."

બધાં અજબ થયાં; કારણ કે તારીખ ચોક્કસ હતી, એ અધિકાર મુખના હાથમાં હતો, નહિ કે જોનના હાથમાં.

તોપણ અમે બધાં તાણે થયાં. જોનનાં માળાપ તેને ત્રેવીસમી તારીખ પહેલાં મળી જવાનાં હતાં.

ત્રેવીસમીનો આખો દિવસ તેણે પોતાનાં કુટુંબીઓ માટે શદ બોઈ, પણ કોઈ આજુ નહિ. જોનની આંખમાં આંસુ આપ્યાં, તોપણ તેણે કહ્યું કે "કંઈ નહિ, કંઈ નહિ. એમજ નિર્માયુ હશે. આપણે અગિયાર વાગે ઉપડીશુંજ." અને એમ થયુંજ. રાત્રે ૬૫ વાગે મુખાએ આવી જોનને લેખિત સરકારી હુકમ આપ્યો, અને પોતાની તરવાર જોનની હમરે બાંધીને કહ્યું કે—

"તે કહ્યું તે ત્રાસુ પડ્યું. લગાઈ આપણે હાર્યા હતા. મેં મારું વચન પાળ્યું છે." જોને તેનો આભાર માન્યો, અને તે આજ્યો ગયો.

ઇતિહાસમાં જે હેરીંગ્સના યુદ્ધને નામે પ્રખ્યાત છે, તેજ એ યુદ્ધ હોઈ તેમાં ફ્રેંચો હાર્યા હતા.

ધરમાં જોકે એક દીવો ખૂંટાવી નાખવામાં આવ્યો. જ્યારે રસ્તાઓ અંધકારમાં ઢાળા દેખાવા લાગ્યા અને બધું શાંત થઈ ગયું, ત્યારે અમે છુપા છુપા ગામબહાર નીકળ્યા, અને જરાક દેરે જઈ થોડા પૂરપાટ દોડાવી મૂક્યા.

(૩)

બધા મળી અમે પચીસ માણસ હતા, અને એમાં પણ ઘણા અસિંહિન ખેડુતો હતા. જે ત્રણ દલાક તો અમે શત્રુઓના પ્રદેશમાં જવું ચાલુ રાખ્યું, પણ પછી જેણે કોઈ દિવસ હાડમારી વેડી ન હતી તે યાદી ગયા. જોનને ખબર નહોતી કે મુખાએ આવા પણ માણસોને રસાલામાં રાખ્યા હતા. જોને ખુશી પડે તો તેઓને મને ત્યાં જવા રજા આપી; પણ તેઓએ તે માગણી નાકમૂલ રાખી. પછી અમે અમારી બંધ આછી કરી મળસ્કું થયું કે અમે એક ગાદ જંગલમાં આવી પહોંચ્યા જમીન થીની હતી, છતાં બધા થોડી વારમાં થીંટી નિદ્રામાં પોદી ગયા. આવી થીંટી નિદ્રા

અમે આખી જીંદગીમાં અનુભવી નહોતી.

સાંજ પડ્યે જોને અમને તપાસ્યા. તેણે પછી અમારા પ્રત્યે નરસરખું લાપણુ કયું અને કહ્યું કે, યુદ્ધો ઘાતકી અને ઘોર હોય પરંતુ એમાં પણ જો દયા અને પવિત્રતા જાળવી રખાય તો કૂરતા ઘણી ઓછી થઈ જાય. પછી તેણે અર્ધા કલાક સુધી શિખાડી જોને કવાયત આપવા હુકમ કર્યો. આનું એટલું સરસ પરિણામ આવ્યું નહિ, પણ હમણાં તો એ ઠીક હતું. જોન પોતે કવાયત કરતો નહિ, પણ ઘોડા ઉપર બેસી રહી તે યાદ કરી રાખતી. તેની સ્મરણ શક્તિ એટલી તો અજબ હતી કે તે કંઈ પણ ભૂલતી નહિ.

પછી અમે અમારી ફરજ ચાલુ કરી. રસ્તામાં અમારે ઠંઠા પાણીનાં નાળાં ઓળંગવાં પડતાં. બધે જાગૃત પડેલો હોવાથી અમારે લોજવાળી જમીનમાં મુસાફરી કરવી પડતી. અમે ઘાડી અને હાડમારીથી નબળા પડતા ગયા; પણ જોન અડગ રહી. તેની છટા અજબ હતી, તેવુંજ અજબ તેનું આત્મબળ હતું. અમારે જો થાકજ વેઠવો પડતો હોત, તો હું આ મુસાફરીને કંટાળાપૂર્ણ ગણત નહિ; પણ અમે ફ્રાન્સની મદદે નીકળ્યાં છીએ, એવી ખબર થોડા વખતમાં ચારેબાજુ પ્રસરી ગઈ હતી, અને તેથી શત્રુઓએ અમારા ઉપર છુપા હુમલા કરવા માણસો જ્યાં ત્યાં રાખ્યાં હતાં.

વળી અધુરામાં પૂરું જોનની અજાયબ જેવી શક્તિ જોઈને અમારા રસાલામાંના કેટલાક માણસોએ તેને ડાકણ ગણી કાઢીને તેની સામે કાવત્રું રચ્યું. માણસોને આંખો હોવા છતાં તેઓ ઘણી વાર આંધળા હોય છે. જોનને ડાકણ ગણવાનાં તેમને ઘણાં કારણ હતાં. એ લોકોએ જીઓને હંમેશાં રાત્રિદિવસ ખેતરમાં હજી ખેડતી જોઈ હતી. વળી સત્તર વર્ષની છોકરીમાં આવી હુંશિયારી કેમ આવી શકે? વળી તે કંઈ શીખી પણ નહોતી. આ પુરુષો જીઓને પશુજ લેખતા હતા. તેઓ બિચારા શું કરે? તેઓ તો માત્ર પોતાના અનુભવને વશ થઈ વર્તતા હતા. શરીર નાબુક હોય, પણ આત્મા સખળ હોય તો શું શું સાધી શકાય છે, એ વાત એ લોકો જાણતા નહોતા; તેથી તેઓએ જોનને મારી નાખવા વિચાર કર્યો. પણ આ કાવત્રું જલદી પકડાઈ ગયું. અમારામાંના કેટલાકે

જીઓને જોનની એવી રજા માગી કે આ લોકોને ફ્રાંસીએ માર્યો; પણ જોને એ નામંજુર કરી કહ્યું કે “ત્યાંસુધી મારું કામ નથી થયું, ત્યાંસુધી કોઈ પણ મારી જીંદગી લઈ શકે એમ

નથી. હું તેજોને સારી સલાહ આપીશ-જોષ કનીશ. નેમને માગી પાસે બોલાવો.”

જોને તેજોને બધું સમજાવ્યું. કાવચાંખોરો જોનનું આત્મ ઉદાર દિલ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા અને શરમાઈ ગયા. છેવટે જોને તેજોના સરદારને બોલાવો દિલગીરી સાથે કહ્યું:-

“ત્યારે તારૂં જોત પાસે છે, ત્યારે બીજાની છાંડગી લેવા તું પ્રયત્ન કરે છે, જો ખરેખર દયા ખાવાલોગ છે.”

તેજ રાત્રે તે માણસના ઘોડાએ જોક નદી જોળંગતાં ઠોકર ખાધી, અને અમે મદદ કરીએ એ પહેલાંજ તે ડૂબી ગયો. આ બીના બન્યા પછી જોકે કાવચું રચાયું નહિ.

આ રાત્રે અમારા ઉપર ઘણા છુપા હુમલા થયા, તોપણ જેમ તેમ કરી અમે સહીસલામત નીકળી ગયા. તે પછીની રાત્રિ તે ઇલ્લી રાત્રિ હતી. અમારૂં દુષ્ટિબિંદુ હવે જોકજ હતું કે, પારેલી જગ્યાએ પહોંચ્યું. ગરજ ખૂબ પડતો હતો, અને પવનના સૂસવાટા પૂરજોસમાં વાતા હતા. વળી વરસાદ પણ શરૂ થયો હતો. અમારા રસ્તામાં જોક નાશું આવતું હતું. તેનાપર જેવોતેવો લાકડાનો પૂલ હતો. અમને બીક હતી કે વખતે પૂર આવ્યું હોય અને આ પૂલ ભાંગી ગયો હોય. તો તો અમે સપડાયાજ સમજવા.

રાત્રિ વધવા લાગી, તેમ જંગલ પણ ઘાડું આવવા લાગ્યું. અમારા ઉપર હુમલા શરૂ થવા લાગ્યા ત્યારથી જોન બધાની આગળ ચાલતી. ચાર પાંચ ગાઉ અમે ગયા, જોટલામાં જોક ઝાડીમાંથી દુકમ આવ્યો કે “સજુર !”

અમે તાબે થયા. સામે કંઈક ઘોડેસ્વારની દુકડી જેવું જણાતું હતું. જોક માણસે અમારી સામે આવી જોનને કહ્યું:-

“કેટન ! આટલી બધી વાર કેમ લાગી ? તમે તેને જોધ ?”

જોને ધીમેથી જવાબ દીધો: “હા, હજી તે પાછગજ છે.”

“વાર, મને બીક હતી કે તે આપણી આગળ નીકળી ગઈ છે. એ હવે આપણો ચિકાર છે. આપણે એને ફાંસીએ લટકાવીશું, પણ”

“તું એ વાત સાચીજ છે કે તે માત્ર નાનકડી છોકરીજ ?”

“હા; માત્ર સત્તરજ વર્ષની, અને વળી શરીરે પાતળી. મેં”

ત્યારે તેને જોઈ, ત્યારે તે ચોતાના જોક અમલદાર સાથે વાત કરતી હતી. ચોતે બપોર સ્થિતિમાં છે, એવું તે જણાતી હોય, એવું મને લાગ્યું નહિ.”

“એ તો બાપુ” હીક. હવે આગળી પોતાની વાત નાખવો કે નહિ ?”

“આપણે હમણાંજ એક દુકાની મોકલીએ. તમે હું લાઉં.”

“શાળાશ, સરદાર ! શાળાશ. શું તમારી કુંચિયારી ! કતેલ કરો.”

તેઓએ સલામ કરી, અમે આગળ વધ્યા. અમારા ઘોડા ખૂબ નેરમી દોડાવી મૂક્યા. પાછું જોવાને તો અમને વખતજ મળ્યો. ઘોડાજ વખતમાં અમે પૂલ આગળ જઈ પહોંચ્યા, અને નાળાને ઓળંગી જઈ તે પૂલ બાંગી નાખ્યો. તોફાન પૂરબેસ ફૂંકાતું હતું. સામાવાળાના ઘોડાઓના ઢાલડાની ટાપ અમે સાંભળતા હોઈએ એવું મને લાગ્યું; પણ એમ બન્યુંજ નહિ.

એ તો સ્પષ્ટ હતું કે, સામાવાળાઓએ અમને પોતાના માણસ માર્ગને આ મોટી ભૂલ કરી હતી.

જેને કહ્યું:-“અમાં તેઓનીજ ભૂલ હતી. તેણે પોતાનેજ છેલ્લું જરા પણ જૂઠું ખોલી નથી; પણ જે માફ સત્ય તેને અસત્ય થયું હોય તો હું દિલગીર છું.”

જેનના મનમાં અંજ વાત રમી રહી “હા, હું જૂઠું તે ખોલી પણ મેં તેને છેલ્લો તો ખરો. મેં માફ બનતું કર્યું; મારે તેમ કર્યા વગર છૂટકો નહોતો. માફ કામ તેના વગર થાતજ નહિ, તોપણ તેમાં દોષ તો મારોજ છે.”

થોડી વારમાં પવન શાન્ત પડ્યો, વરસાદ બંધ થયો. ઠંડી પણ કંઈક અંશે ઓછી થવા લાગી; પણ અમને ઘણો લાગ્યો હતો. આટલા દિવસ સુધીમાં અમને વિશ્રામ મળ્યો નહિ બધા દિવસનો થાક લેવો થવાથી આ રાત્રિ અમને બહુ લાંબી લાગી. સવારે અમે શત્રુની હદ ઓળંગી જઈ અમારી હદમાં પહોંચી.

(૪)

ક્રીનોનના કિલ્લાનો અમે માર્ગ લીધો. જેને મારી પાસે રાત્રે એક કાગળ લખાવ્યો. તેમાં તેણે વિનંતિ કરી હતી કે, હું ઘણું છેલ્લું તમને સારા સમાચાર આપવા આવી છું, અને હું ચોતે તમને સમક્ષ તે કહી બતાવું, એવી મારી ઇચ્છા છે તો તે પૂર્ણ કરો.

અમે ત્યાં જઈ પહોંચ્યાં, તે પહેલાં અમે બે માણસ સાથે કાગળ મોકલાવ્યો. બીજે દિવસે અમે ક્રીનોન તરફ વળ્યા. અ

માર્ગ નહોતો કાપ્યો, એટલામાં તો અમારા ઉપર શત્રુઓ પડ્યા; પણ હવે અમારાં માણસો વધ્યાં હતાં. વળી અમે યોધાઓ યુદ્ધકળા પણ શીખ્યાં હતાં. જોને હુકમ કર્યો કે તુરતજ તેઓના ઉપર ધસી જઈ તેઓને વીંચેરી નાખ્યા. આ અમારા રહેઠેલો હુમલો હતો, અને ઘણું કરીને તે રાજાનાજ 'પક્ષના' ખોર પુરુષો તરફથી કરવામાં આવ્યો હતો.

અમે એક ધર્મશાળામાં ઉતારે લીધે. લોકોનાં ટોળેટોળાં અને જોવા મળ્યાં. અમે જોનના તાબેદાર સેવકો માફક માત્ર દેજ ઉભા રહેતા; પણ જોન અને અમે કંઈ પણ સંગીન કામ નહોતો કર્યું. સિવાય આવી નદાથી નાની બાજતોથી કંટાળી ગયા હતા. ધુમમાં પૂરું અમારો કાગળ તો પહોંચ્યો, પણ રાજાએ અમારા માણસોને મળવાની ના પાડી. આમાં રાજાનો કંઈ વાંક નહોતો, પણ તેના મંત્રીઓ પોતાની સત્તા જવાની બીકથી રાજ્ય પાયમાલ થાય તો પણ તેને કંઈ પણ બાબતની ખરી બાતમી પહોંચાડતા નહોતા. રાજા પાસે કંઈ લશ્કર નહોતું; તીજેરી પણ ખાલી થઈ ગઈ હતી અને રાજા પોતે પણ પોતાના માણસોની સત્તા નીચે હતો. રાજા પ્રમાણિક રાજ્યભક્તો રાજાને સાથે માર્ગે દોરવવા પ્રયત્ન કરતા, પણ તેમાં આ લોકોનાં કારસ્તાનથી કંઈ વળણું નહિ.

જોને ક્યારે આ બધું ઇતિહાસ સાંભળ્યો, ત્યારે તે બોલી કે "વાત તો દયા ખાવા જેવી છે, પણ પ્રભુ બધું સારું કરશે."

"અમે એ લોકોને જે કહીએ છીએ તેને જો માનવા નથી. 'એક જાતના ખેડુનની ઉકારી લેવા કેમજ નીકળી ચકે?' એવું કહી રાજાના મંત્રીઓ હસે છે અને અમારી મફકરી કરે છે."

"ક્યારે પ્રભુ હટે છે, ત્યારે તેની તરવાર વીંઝતો હાથ નાનો હાથ કે મોટો હાથ એ વાત જરાય અગત્યની નથી. પણ વાંકું શું અપણા ઉપર કોઈનો મહેબબાની નથી?"

"હા એકની છે. રાજાની સામુ ટાલી છે; બધું જાણુ છે. તેણે અમારી સાથે વાત કરી હતી. તે રાજાના બધા ખુશામતીઆઓને કહ્યું છે. અમે ક્યારે તેની સાથે વાત કરી, ત્યારે તેણે અમને પણ પ્રેમ પૂછ્યો. તેણે કહ્યું કે, હુમલોને મારી દેશ તો અને કોઈ પણ સંજ્ઞા વિના અમે પોતાની જાતે સંજ્ઞાની આ ખેડુનની અજાન નથી છે કહી. કદાચ પ્રભુ તરફથી નહિ આવતી હશે, તે પણ શું કહ્યું હશે તે. પ્રભુ તરફથી એ આવે"

એમજ માનું છું. તે રાજાને નજરોનજર જુએ, તો તો પછી
પેલા પશુઓ (ખીજમતગારો) નકામી મહેનત કરે.”

“અરે! રાજાની સાસુ પોતેજ રાજા હોય તો!” અમારાં
એક જણ બોલ્યો.

જેને કહ્યું “અરે, ચોટલું બધું ઉતાવળું શું કામ
જેઈએ? એક છુપી વાત હું જાણું છું, અને આપણો રાજા
છે અને પ્રભુ સિવાય ખીજું કોઈ તે જાણતું નથી. હું તેને
કહીશ, અને મારું કામ સફળ થશે.”

જેન એ વાત અમને કહી દેશે, એમ મને લાગ્યું. જેન છોક
હતી, પણ ઉપયોગી વાત નિરૂપયોગી પુરુષો પાસે કરવી, એ તે
સ્વભાવ નહોતો. મોટા માણસોની પેઠે તે અન્ય સાથે ભરમ
ને ભરમમાંજ રહેતી.

અમારાં માણસો રાજાને મળી શકે, એવી ગોઠવણ રાજા
સાસુએ ખીજે દિવસે કરી આપી.

અમે આ મુલાકાતનો બનતો લાભ લીધો. અમે જે
નિષ્કલંક આરિત્ર વિષે તેની આગળ વાત કરી; તેની કિંમત
પ્રશંસા કરી; તેના વિનયનાં વખાણ કર્યાં અને તેના સ્વર્ગી
આદેશમાં શ્રદ્ધા રાખવા આગ્રહ કર્યો તથા છેવટે ખુદ પોતે જે
જેઈ તે વધે ખત્રી કરે એવી વિનંતિ પણ કરી. આ આગ્રહ
રાજાના મન ઉપર સારી છાપ પડી.

જે કલંક પછી - જા તરફથી ક્રાન્સનું ધર્મમંડળ રાજા
લાગી પડી ધર્મરૂપ માં અમને મળવા આવ્યું. રાજા તરફ
આ સત્તાની ધર્મરૂપ વળે તે બિચારો ગાભરો ધર્મમંડળ
હિંમતી એટલે તે અનહ થને હતો કે કોઈની સાથે તે પૂરું
પાંધરી વળ પણ કરી શકતો નહ.

અને અધ કેમ થય અને વંદન કયું. પછી ધર્મમં
તરફથી જનને તેને જે સંદેશ હિંમત, તે કુટુંબ શબ્દોમાં
વાનું કહેવ ન. આ - બુ

અરે! અમે કલંક અધ મુદત થયા! છેવટે અમારી મરે
સફળ થયે! અમને કે કલંક પાંધરી! અમારો સંદેશ
જે સંદેશ!

પણ અમે કલંક હતું તેમ અન્ય નહિ. ધર્મમંડળના
તરફથી વિનંતિ કરવાના અવની હતી, ત્યારે જેન નીચું

પદ્મ પાળી તે સાંભળતી હતી. કારણ કે તે પરમેશ્વર અને
કોપ્રત્યે હમેશાં નમ્ર રહેતી. ત્યારે જોડવાનું પૂરું થઈ
તે તેણે માથું ઉંચું કર્યું અને જાણ પાદરીઓના મોં તરફ
વૃત્તીતિવગર ટીકી ટીકીને જોયું. પછી મર્મોદાજરેલી રીતે
વાળવાળ્યો કે:-

“મહેરબાન સાહેબો! તમે મને માફ કરશો. મારો સંદેશો
ત્ર રાજા માટેજ છે.”

એક પછી માણસ જોડ્યું નહિ; એક પછી તો જાણ મૂંઝા થઈ
ધર્મમંડળનું મોં લેવાઈ ગયું. પછી તે મંડળના અધ્યક્ષ
શી આપણે વાળ્યું:-

“રાજાએ પસંદ કરેલા પુરુષોને રાજાની ઇચ્છા પ્રમાણે તમારો
શો તમે નહિ કહો?”

“મારે જે કહેવાનું છે, તેને માટે પરમેશ્વરે રાજાનેજ નીચો
નહિ કે ધીજા દાખવે. તમે તેને એટલું જણાવજો કે, હું કંઈ
નું વાત કરવા આવી નથી, પણ જોર્જિયન્સને સ્વતંત્ર કરી
દેશમાં રાજ્યાભિષેક કરવા આવી છું.”

ધર્મોદ્યક્ષને ક્રોધ વધ્યો. તેઓ વાળ્યા ગયા, ત્યારે અમે
મન કરી ઉભા રહ્યા.

જોને આવી સ્વસ્થ તક શુભાવી, તે જોઈને અમે બંધો અજળ
યાં, પણ તેણે અમારી શંકા દૂર કરી.

“તેઓ કેના તરફથી હતા?”

“રાજા તરફથી.”

“રાજાને કહે તેમને અહીં મોકલવા કહ્યું?”

“રાજ્યસભાએ.”

“તેની રાજ્યસભા આપણા પક્ષમાં છે કે આપણા વિરુદ્ધમાં?”

“વિરુદ્ધમાં.”

ત્યારે અમને ખબર પડી કે અમે જાણ મૂંઝા હતા, અને તે
હાલી હતી. જોને ખુલાસો આણ રાખ્યો:-

“તેઓમાં ઘણીજ થોડી અઘડ છે. આપણે સંદેશો કહીએ,
તેમાં તેઓ દેરફાર કરી નાખે અને આપણી વાત રાજા આગળ
કંઈ ભિન્ન પ્રકારના રૂપમાં મૂકે. આવી રીતે તેઓએ આપણને
ફસાવવા પાડ્યું હતું. આપણે પણ ક્યાં એવાં નાદાન છીએ? ભય
રાખ્યો નહિ. હુંજ સુવરાજને નમરોનજર મળીશ.”

અમે બધા મૂર્ખા બન્યા હતા. અમે જોનમાં હિંમત, સહ
શક્તિ અને આત્મબળ એ બધું જોયું હતું; પણ તેની આ
સમયસૂચકતા અને બુદ્ધિ કોઈ દિવસ જોઈ નહોતી. અમે બધા
વિચારમાં પડ્યા. અમે મૂર્ખા હતા, તે ઠાહી હતી.

જોનની સમયસૂચકતાનું બીજું દિવસે અમને કૃપા મળી
એક રાત્રીને એક ગરીબ જોડુતની નાની છોકરીને માન આપવા
કરજ પડી. તેણે જોનને પોતાના મહેલમાં ઉતારે આપ્યો. ઉમ
રાવો અને ઉમરાવજીઓ આ દિવ્ય વીરણાળાને જોવા અને તે
વાતો સાંભળવા એકઠાં થવા લાગ્યાં. જોન પોતાના માધુર્યથી બધા
ને દંગ કરી દેતી. આમ તેના પક્ષમાં ધીમે ધીમે ઘણાં માણસો
વળ્યાં. કોઈ એવું મનુષ્ય નહોતું કે જોન પાસે આવે, અને કોઈ
પણ માનની લાગણી વધ્યા વિના પાછું જાય.

(૫)

રાજ્યસભાએ પોતાની રોજની રીત પ્રમાણે ઘણી વાર પદ
રાત્રીને સલામ આપી કે કોઈ પણ બાળકમાં કંઈ પણ વિચાર
કર્યા વગર જાહેર કરવો, એ ઉચિત નથી. તેઓ બધા કુલ
કર્ણ હતા. “હોના હો” એવું જ તેઓનું સૂત્ર હતું; પણ એવું
પ્રભુની કૃપાથી અમારા પદવાળાઓએ જેમ તેમ કરી જોન
મુલાકાત આપવા રાત્રીને સમજાવ્યો.

જોનને જ્યારે બળ પડી કે રાત્રી મને ભરસલામાં તેડાવે
અને કાંઈક માન આપશે, ત્યારે તે હપ્તેલી ન થઈ, પણ રાત્રીને
સાદેશાને તેણે બનતું મન આપ્યું. અમને પણ રાજ્યસભા જોવાને
બહુ આકાંક્ષા હતી. સમાને દેવદાસ અને ભપકો કેટલો હશે
એ વિચારે માન હૈયાના ઘેગાયા કરતા હતા. એ ને એ વિચારમાં
અમારા બે દિવસ વહી ગયા.

પણ જોન આ સુવ લગ્યા. જોનને ગભરાઈ તો નહિ જાયને
કવચિત્ તે ગભરાઈ જાય, અને જીન ઝલક જાય, એવી અમને
બીક રહ્યા કરતી. જ્યોતમા ને જ્યોતમા. દરેકલો દિવસ આવી
પહોંચ્યો. જોનને અમે ધીમે ધીમે નીનાં કિંમતી અમૃતપ્રધી શણગારવા
બહુ કબુલ. પણ તેણે કેળાડમ કવચા જીવડાં-લત્તા પહેરવા માન્યું
નહ. તેણે તો સાદેજ પેચક પહેર્યો. હજી મને તે પોપાકરૂપી
સંગીતના ભણકા સાંભળાય છે-મરી આખને અને મારા હૈયાને
એ બધું સંગીતમય હતું, અને જોન પણ મારે મન એક

સત્ય કવિના, બાબ્ય સ્વપ્નું હવું.

દશવેલે દિવસે રાજ્યસલામો એકે મોઢેા ઉમરાવ પોતાના રસાલા સાથે પૂરબપકામાં જોનને તેડવા આવ્યો. મને અને બીજા બે પોટેસ્વારોને જોનના અંગરક્ષકોનરીકે રડેવાનું ખાસ માન મળ્યું.

અમે ત્યારે કચેરીમાં પેઠા, ત્યારે ચારે બાજુ અસંખ્ય પહેરે-ગીરો ઉભા હતા. કચેરી રાત્રિની હતી, તેથી તેઓની બે બાબ્ય હારો ઉપર બસોપચાસ મચાલેાનું તેજ પડતું હતું. અમે પસાર થતા કે ચોપદારો નેટી પુકારતા. ચાલતાં ચાલતાં આખરે એક મોટું ઘોગાન આવ્યું. તેની વચ્ચે એક તખ્ત હતું, અને તેના ઉપર સુક્રુઠ ધારણ કરી, રાજ્યદંડ આવી હીરાજડિત પોશાક પહેરી કાંધ પુરુષ બેઠો હતો.

દરવાજામાં આંદીનાં રજૂશિંગાં લઇ ચાર ચોપદાર ઉભા હતા. તેઓના હાથમાં રેશમના વાવટાઓ હતા, અને તેના ઉપર ફાન્સનાં રાજ્યચિહ્નો ચીતર્યાં હતાં. ઉમરાવ અને જોન ત્યારે તેઓની આગળથી નીકળ્યાં, ત્યારે તેઓએ સલામમાં એ રજૂશિંગાં ફૂંક્યાં. પચાસ પચાસ શ્રીટે છ વખત જૂઠા જૂઠા ચોપદારો તરફથી અમને આવી સલામો થઇ હતી. અમે તો હર્ષમાં નહાઇ રહ્યાં. શું અમને આટલું બધું માન !

ત્યારે તખ્ત અને અમારી વચ્ચે આઠ દશ પગલાં રહ્યાં ત્યારે અમારી આ કૂચ પૂરી થઇ. ઉમરાવે સલામ કરી જોનનું નામ ઉચ્ચાર્યું. વળી પાછી સલામ કરી અને પછી તે અધિકારીવર્ગમાં પોતાની જગ્યાએ જઇબેઠો, પણ જોન તો જોઇજ રહી. તેણે સલામ કરી નહિ. બધા વિચારમાં પડ્યા.

મારા સોબળી સાથે મેં જોયું. તેણે કાનમાં મને ધીમેથી કહ્યું: “તખ્ત ઉપર રાજા નહિ પણ બીજું કોઇ બેઠું છે. જોન જૂલ કરશે અને બધા હસશે.”

મેં જોન તરફ જોયું. તે તો શું ચવાડામાંજ તખ્ત સામું જોતી હતી. ત્યારપછી તેણે મેં ફરવ્યું, અને દરબારીઓની હાર જોઇ. તેમાં તેણે સાદો પોશાક પહેરેલા એક યુવાનને શોધી કાઢ્યો. તેને છુટળીએ પકડી, હાથ જોડી જોને કહ્યું કે “મહારાજ ! ઈશ્વર તમને લાંબી છાંદગી બક્ષે !”

જોનને ઉતરવા આ બધું કારત્તાન રચવામાં આવ્યું હતું, પણ જોને રાજાને ઓળખી કાઢ્યો. અમને આથી અધિક આશ્ચર્ય

ઉત્પન્ન થયું. કેમકે જોને તેને કોઈ પણ વખત જોયો નહોતો.

પછી રાજાએ તેના આદેશ માટે પૂછ્યું.

“હું કુમારિકા જોત છું, અને તમને રેમ્ગમાં પ્રભુની મરજીથી રાજ્યાભિષેક કરવા આવી છું. પ્રભુ ધરણે છે કે, તમે મને થોડાક લડવૈયા આપો, એટલે બધું કામ હું પૂરું કરીશ.” વળી થોડી વાર ચૂપ રહી પાછું તેણે ઉમંગથી કહ્યું: “ઓર્લિયન્સને હું ક્વતંત્ર કરીશ ! શત્રુની સત્તા ભાંગીશ !”

બધા ગંભીર બની ગયા. પછી રાજાએ સભા બરખાસ્ત કરી. મારાવિના બધા આડ્યા ગયા. હું જોનેનો કારભારી હતો, તેથી મને છેટે ઢિલા રહેવા દેવાનો હક્ક બક્ષવામાં આવ્યો. રાજાએ અને જોને પછી ખાનગીમાં ટેટલીક વાતચીત કરી.

જોન સપકાથી જરા પણ અંતઃ ન ગઈ, તેથી બાંધાને નવાઈ લાગી. જોનની આત્મશાંતિ ખરેખર અજબ હતી.

પણ આ શું ! જોને રાજાને કાનમાં કંઈક કહ્યું કે રાજાને। ચહેરા અતિશય પ્રકુલ્લિત થયો। તેની સુસ્તી ઉડી ગઈ ! સાથે સાથે તેને અચંબો પણ લાગ્યો। જોને તેને પેલો ભેદ કહ્યો હોયો નોંધ્યો।

રાજાએ તેની દિવ્યતાનું કંઈક ચિહ્ન માગ્યું. જોને કહ્યું:-

“હા, એ ચિહ્ન આ છે. તમારા હૈયામાં એમ શંકા છે, તેનું નિરાકરણ કરવા તમે રોજ પ્રભુની ભક્તિ કર્યા કરો છો; તે શંકાનું નિરાકરણ આ છે કે, તમે ક્રાન્સની ગાદીના હક્કદાર વારસ છાજ. હવે મને લખેલા આપો.”

સાતથે કહ્યું “તમામાં વેળા વ્યક્તિવ્યક્તિ બા. છ. મારી પ્રાર્થના મારા અંતે રા. સુ. મિત્રાણ કોઈ પણ મનુષ્ય જન્મું નકે તું”

તેથી તેણે જોનની વિશ્વતા સ્વીકારી અને તેના મનને કબજામાં રાખ્યું.

[illegible]

1. 1940年12月1日，在天津法租界，
 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 8

હવા પોતાનો રસાલો આપ્યો. હરમિયાન જોન રાજાની મુલાકાત લે છે, એવી વાત બધે પ્રસરી ગઈ અને તેનું દર્શન કરવા લોકોની જોટલી બધી ઠડ જામી કે અમને અમારો રસ્તો કરવો મુશ્કેલ પડ્યો. ખુશાલીને લીધે મધ્ધામુધ્ધી જોટલી તો વધી પડી હતી કે પાણીનાં મોજાં જેવી લોકોની ભરતી અમારા તરફ ઉછળતી હતી.

(૬)

રાજાનો ભેદ જોને કહ્યો, તેથી રાજાને સુખ થયું. તે માનતો હતો કે જોનને પ્રભુ તરફથી મોકલવામાં આવી છે; પણ કાવતરા-ખોરાએ કામ સીધું ન ઉતરવા દીધું. તેઓએ શક ઉઠાવ્યો કે, જોનને કદાચ સેતાનની મદદ હશે તો ?

રાજાનો દુઠ્ઠો આત્મા આથી લોળવાયો. તેને ઘણી ધીક લાગી અને છેવટે જોનની તપાસ કરવા માટે એક ધર્મમંડળ નીમ્યું.

એક દિવસ એલેન્ડોનનો ડયુક જોનને મળવા આવ્યો. તે રાજાનો પાસેનો સગો થતો હતો. જોને તેની સાથે થોડીક વાતચીત કરી. એટલામાં તો તેઓ જન્મે મિત્ર થઈ ગયાં.

બીજે દિવસે જોને રાજા સાથે પ્રભુપ્રાર્થના કરી, અને લોજન લીધું. રાજાને જોનની સંગત ઘણી ગમતી. તેની સાથે વાતચીત કરવામાં તે આનંદ માનતો. રાજાના હબ્બુરીઆ રાજાના કાન બંધેર્યા કરતા, પણ જોનનો સ્વભાવ પ્રભુપરાયણજ રહેતો. કેમકે તેનામાં સ્વાધર્મનો કંઈ પણ અંશ નહોતો. આગળ તો ખુશામતીઆ રાજાને ખુશી કરવાનાજ ઉદ્દેશથી “હાલુ હા” બોલતા, અથવા વાતો કરતા તે પણ પોતાનું કૂટકપટ છુપાવીને કરતા. જોન તો પોતાના મનમાં જે કંઈ હોય તે રાજાની પરવા રાખ્યા વગર કહી દેતો, તેથી રાજાને જોન સાથે બહુ ગમ્મત આવતી.

જમ્યા પછી જોન પોતાના થોડા ઉપર બેસી કવાયત કરતો હતો, અને રાજા ને ડયુક તે જોવા હતા. રાજા જોનની કવાયત જોઈ એટલે બધો ખુશ થઈ ગયો કે તેણે તેને એક મજીદાર થોડી બહીસ આપી.

ધર્મમંડળ આવીને હજારો જોનને સલાહો પૂછી. પણ જોન પોતાને રાજામનનાજ સલાહો ના સલાહ આપતો. આથી ધર્મમંડળે એકો ઉઠાવી કે, તે પ્રભુ તરફથી કે સેતાન તરફથી આવ્યો છે, તે નક્કી કરી શકાય નહિ. અને તેથી પદનિહાર બધી મરિતી મેજ. ૧૧: મુનિરિદીના વિદાનેને નીમ્યા એકંજે હવે અમારે રાજા-

થયેલી અસર જોઈ ખુશી થયો, પણ જોન શાંતચિત્તે બેઠી તેના શબ્દોમાં જણાવણ મુજબજ કે વ્યથા નહોતાં.

“જે તેની મદદ આપે છે, તેને તે મદદ કરે છે. ક્રાન્સના મુત્રો લડશે, અને તે તેઓને વિજય આપશે.”

ત્યારે તરફથી શાબાશ ! શાબાશ ! જોવા પોકારો ઉઠ્યા અને વિદ્વાનનું મોં લેવાઈ ગયું.

એક દિવસ તો એથી પણ અધરા સવાલે તેને પૂછ્યા:—

“ત્યારે તમારા ફિરિતાઓ કયી ભાષા બોલે છે ?”

“ક્રેન્ચ.”

“શું ખરેખર ! તેઓ શુદ્ધ ક્રેન્ચ બોલે છે ? ક્રેન્ચ પણ બોલે છે ?”

“હા, ઘણી સારી રીતે.”

“તમારા પોતાનાથી પણ સારી રીતે ?”

“તે હું કહી શકતી નથી, પણ તમારાથી તો વધારે શુદ્ધ બોલે છે.”

ત્યારે બાજુથી આનંદ આનંદના અવાજે ઉઠ્યા. પરીક્ષા ગળ ચાલી:—

“તમને પ્રશ્નમાં શ્રદ્ધા છે ?”

“તમારાથી વધુ.”

“ત્યારે તમે તમારી દિવ્યતાની કંઈ નિશાની આપશો ?”

“મને ઑલિંમ્પસ મોકલો, ને પછી તે નિશાની તમે જોશો.”

જોનની આંખમાં અગન બરતી હતી. લોકોએ જોનને વધાવી લીધી. જોન શરમાઈને બેસી ગઈ, કારણ કે તે લોકોમાં પ્રખ્યાત થઈ હતી; તેનો વિજય થયો હતો. તે કેટલા દિવસ ફૂલાઈ જતી નહિ. પણ વિજય મળ્યે શરમાતી.

જોનને ઉપલો ઉત્તર બધા ઇતિહાસોમાં પ્રખ્યાત થઈ રહ્યો. મહું અણગમે. ઉત્પન્ન થતો ત્યારે તે કહેતી કે:—

“જુઓ, પ્રશ્નોના ગ્રંથ તમારાં બધાં ચોયાં કરતાં ઉત્તમ છે; અને મારો આશય એ છે. હું તમને બધા વિદ્વાનોને કહું છું કે, તમે એ પ્રશ્નના ગ્રંથમાંથી એક અક્ષર પણ ઉઠેલી શકતા નથી.”

અમારે ઉતારે જોન સાથે વચ્ચે ચલાવવા ઘણા વિદ્વાનો અને સાક્ષરો આવતા. આ સર્વ વિદ્વાન પુરુષો ઉપર જોનની બાહુ અસર થતી. તેનો આ શુભ કેટલું સમજાવી શકતું નહિ અથવા સમ-

જતું નહિ. બધા કળૂણ કરતા કે, એને પ્રભુએ મોકલી છે.

આખો દિવસ જોન કોર્ટમાં જે જે બોલે, તેને કાયદાઓ લાગુ કરવામાં આવતા. જોનથી ઘણું કાચું પણ કતરાતું; પણ રાત્રે જ્યારે તે ખાનગી સભા ભરતી, ત્યારે જોન ન્યાયાધીશ હતી અને તેના ન્યાયાધીશો તેના હાથ નીચે હતા. જોનને પોતાનું કાર્ય સફળ કરવા રાત્રિદિવસ મહેનત કરવી પડતી.

છેવટે જોનનો પક્ષ વધ્યો, અને લોકોમાં તેની લાગવગ પણ વધારે થઈ. ન્યાયાધીશોને પોતાનું કામ છોડી દેવું પડ્યું. ખીલે દિવસે તેઓએ આવો ચૂકાદો આપવા હુકમ કર્યો:—

“કુમારિકા જોન પ્રભુના ધર્મમાં છે, અને તેને પ્રભુની વિરુદ્ધ કોઈની પણ સહાય નથી; તેથી રાજ્યે તેની માગણીને માન આપી તે જે મદદ માગે છે, તે તેને આપવી જોઈએ. જો રાજ્ય તેની માગણી નાકળૂણ કરશે, તો પ્રભુને નાખુશ કરવા જેવું થશે. જો તે પ્રભુને નાખુશ કરશે, તો પ્રભુની તેના ઉપર ખદ્દામરણ ઉતરશે.”

કોર્ટ ઉઠી અને ત્યારે તરફથી આનંદના પોકારો ગાજ્યા. લોકોએ અભિનંદન આપવા જોનને ઘેરી લીધી, અને કેટલીક વાર સુધી તો મેં તેને એ ભરતીમાં દીઠી પણ નહિ.

(૬)

આ મોટો દિવસ હતો.

અમે છુટ્યા હતા. કાવત્રાખોરોનાં કાવત્રાં ધૂળમાં મળ્યાં હતાં. અમારી ખરી પ્રવૃત્તિ તો આજથી શરૂ થઈ. નિસ્તેજ ક્રાન્તિ તેજસ્વી બની ઝંકરવા લાગ્યું. જોનનું નામ સાંભળી ઉમંગ વગરના લોકોમાં હિંમત આવી. તેઓ તેના વાવટા નીચે લાડવા તૈયાર થવા લાગ્યા. વીરત્વનાં ખીલે અને સત્સંગીત જ્યાં ત્યાં સંભળાવા લાગ્યાં. અમે આસ્થાવસ્થાના દિવસો ટોમરેમીમાં ગાજ્યા હતા તે વખતનાં જોનનાં વચન મને યાદ આવ્યાં:—

“સંભળિયા તેમને એકડા કરશે; તેઓ એકડા થશે અને કૂચ ઠરી જશે !”

એમ કહેવામાં આવે છે કે, વિપત્તિઓ આવે છે, ત્યારે એકલી નથી આવતી. એવાજ રીતે સંપાત્ત પણ એકલી નથી આવતી. અમારી અવસ્થાની નિષ્ણે અ. જ. અ. ધર્મી મારી, અને સફળતાઓ સમગ્ર દેશમાં પુરવડે. પે. શાક પાંદેરી તો કાલના નીકળે, એ ધર્મ પાંદેરી તો એક હોતો હોય એ તોયે પતા નહોતો મોટો મોટો વિગતો.

એ પણ કહ્યું કે, જોને સમયને અનુસરીને પુરુષનું કામ કરવાનું છે, તેથી તેને પુરુષનાં વસ્ત્ર પહેરવાની રજા છે.

આ વાત અમારી તરફથી આવી હતી. પગલે પગલે અમારું બાન્ય ઉઘડવા લાગ્યું. આગલે દિવસે ચૂકાદો હતો મારફત રાત્રીને મોકલવામાં આવ્યો હતો. બીજે દિવસે સવાર પહેલાં અમે રજુ-શિંગાના અવાજે ઓળખ્યા. એક, બે, ત્રણ; શાંતિ. એક, બે, ત્રણ; શાંતિ. એક, બે, ત્રણ; શાંતિ. એ તો ચોક્કસ હતું કે, રાત્રીએ ચોપદારો મારફત લોકોમાં જાહેરનામું ફાંટ્યું હતું. 'દરેક ઘરમાંથી ઓઝો, પુરુષો અને બાળકો વસ્ત્ર પહેર્યાં ન પહેર્યાં કે ગહાર દોડતાં હતાં. સઘળા રસ્તાઓ ભરતક ભરાઈ ગયા હતા. રજુ-શિંગાના સૂર વધારે જોરથી ગાજવા લાગ્યા, પડવા પડવા લાગ્યા અને લોકો વધારે ને વધારે ઉત્તરતાં ચાલ્યાં. બહુ મહેનતે અમે ચોગાનમાં પહોંચ્યા, ત્યારે નીચેનું હુકમનામું સંભળાયું:-

"પ્રભુની કૃપાથી જ્ઞાન્સના ઉચ્ચ રાજ્યાધિકારી અને આજમ આદ્ય હુકમ કરે છે કે, તેણે કુમારિકાં જોનને પૂર્ણ અધિકાર અને પૂર્ણ માન સાથે જ્ઞાન્સના લશ્કરની સેનાધિપતિ બનાવી છે."

આ પૂરું થયું ન થયું એટલામાં તો લાખો ટોપી ઉંચી ઉડી. લોકોએ હર્ષનાદોથી ગગન ફાડી નાખ્યું. પહેલાં તો લાગ્યું કે આ હર્ષનાદો કોઈ દિવસ પૂરાજ નહિ થાય, પણ ધીમે ધીમે પાછી શાંતિ પ્રસરી. ચોપદારે આગળ ચલાવ્યું કે:-

"—અને તેના મદદગારતરીકે રાજકુટુંબના એક કુવર ટચકે ઝોદ અલેન્ડોનની નીમણુંક કરવામાં આવી છે."

હુકમનામું પૂરું થયું કે લાખો ઠેકાણેથી પાછા હર્ષનાદ થયા, અને ધીમે ધીમે તેના પડધાઓએ શહેરની ગલીએ ગલી ગજવી મૂકી.

જ્ઞાન્સના લશ્કરની ઉપરિ! અને તેના હાથ નીચે રાજવંશી કુવર! કાલે તે કંઈ નહોતી—આજે તે આ હતી. કાલે તે સાજાં ઠેક સાધારણ લટવેયાની જગ્યાએ પણ નહોતી, આજે તે સૌથી ઉંચી હતી. કાલે સઘળા તેના તરફ હસતા હતા, આજે સઘળા તેના તાબેદાર સેવક હતા. મને આ બધું વિચિત્ર લાગતું હતું, વિચિત્ર હતું તોપણ સત્ય હતું. આ સર્વ બાબતોવિષે હું વિચાર કરતો હતો.

મને બાહ્યાવસ્થા યાદ આવી. બધું સ્વપ્ના માફકજ લાગતું. એક નાનકડા ગામમાં—જે ગામનું નામ કોઈએ સાંભળ્યું નહોતું—

ત્યાં બીજાસ બાપા સંભળાતી. ઉપરાંત ત્યાં દેટલીક વેશ્યાઓ હતી-જોડેલે કુત્સિતતાની તો વાતજ શું ?

હાયર નામનો જોનના હાથ નીચે સુદ્ધપ્રવીણ લડવંચો હતો. તેણે પોતાની આખી છાંટગી લકાઈઓમાં અને બહાદુરતામાં ઠાલી હતી. જાણે લોકોનો અડગ સ્તંભ ઉભો હોય, એવું તેનું શરીર બાસતું. બ્યવસ્થા રાખવાખી તેની રીત અબ્યયજી જેવી હતી. ત્યાં તે જતો, ત્યાં પોતાનો પ્રચંડ હાથ ફેરવતો અને જેને એ હાથ લાગતો તે જમીન ઉપર જેવડો ઘઈ પડી જતો. સાથે સોગંદોના તો વરસાદજ વરસતા.

અમે આ સઘળી લીલા જોતા જોતા અમારી છાવણી તરફ ચાલ્યા. થોડેક છેટે ચાલ્યા કે અમે ફ્રાન્સના અધિકારીવર્ગને જોયો. જોનના હાથ નીચે આખા ફ્રાન્સમાં પંકાયેલા છ સરદારો હતા. તેઓ જ્યારે બખતર સજતા, ત્યારે તેઓ ખદ્દુ બબ્બ લાંગતા. એમાં ફ્રાન્સનો લૉર્ડ હાયર એંડમીરલ તો ઘણો ફાંકડો હતો.

હાયર જોનનું સૌંદર્ય અને સાથે સાથે તેનું શૈશવ જોઈ આશ્ચર્યચકિત થયો. જોને સરદારોને મળી લીધું, પછી હાયર સિવાય બીજા બધા ચાલ્યા ગયા. પોતાના તંબુમાં બેઠાં બેઠાં તે બન્ને લશ્કરની બ્યવસ્થા કરવા બાબત વાત કરતાં હતાં.

પહેલાં તો જોને કહ્યું કે, બધી વેશ્યાઓ નીકળી જવી જોઈએ. બીજું એ કે, સિપાઈઓની ખરાબ વર્તણૂંકનો પ્રતિબંધ કરવો, અને હારૂની ચોકકસ હદ સિવાય મના કરવી. પણ છેલ્લે તો જોને હદજ વાળી:—

“દરેક માણસ જે મારા વાવટા નીચે લડવા તૈયાર છે, તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પાપથી મુક્ત થવું જોઈએ; તેમજ પ્રાર્થનાને વખતે દિવસમાં બે વખત હાજર રહેવું જોઈએ.”

હાયરની બધી ધીરજ ચાલી ગઈ “જહનમમાં ઉછરેલા એ પાપી સેતાનો પ્રાર્થના કરશે ? પહેલાં તો આપણ બન્નેને ફાંસીએ લટકાવશે.”

તેણે અનેક જાતના વાંધા ઉઠાવ્યા; સિપાઈઓની અનેક જાતની નિંદા કરી; પણ જોન તો પોતાનીજ વાતને વળગી રહી. છેવટે હાયરે કહ્યું કે “હું બનતાં સુધી તાબે થઈશ; પણ જે ઠાઈ લડવંચો મારી આજ્ઞા નહિ માને તો તેનું માથું હું ઉડાવી દઈશ.” જોને હસતાં હસતાં આ દલીલ સામે પણ વાધો કાઢ્યો. તેણે

કહ્યું કે સઘળાએ પોતાની રાજીખુશીથીજ પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. જોનના દયાળુ હૃદયની તો વાતજ શી ! જોનની એક બીજી વાતથી હાયર વધારે ગુંગાર્યો:—

“હાયર ! મારા પ્રિય સરદાર ! ત્યારે તમે પણ પ્રાર્થના કરશોને ?”

“હું ? ! દોઢ દિવસ નહિ. હું પ્રાર્થના કરું એ દોઢ દિવસ બને ? મેં દોઢ દિવસ પ્રાર્થના કરી નથી. પ્રાર્થના કેમ કરવી એ મને આવડતું નથી. કસમ ખાઈને કહું છું કે—”

“કસમ તમારા છોડી દો. પ્રાર્થના તમારે કરવીજ જોઈએ.”

સિંહ નરમ થઈ જાય તેમ પાપમાં અને પ્રપંચમાં આ પ્રવીણ પુરુષ છેવટે પ્રાર્થના કરવા કળૂણ થયો.

અમે આ ન માન્યું; પણ હા ! બીજેજ દિવસે સવારે તેને અમે પ્રાર્થના કરતો જોયો. તે પ્રાર્થના કરતો હતો તે જોનને લીધેજ. બંને એટલો પવિત્ર દેખાવા એ ડોળ કરતો હતો પણ તેના ગોંમાંથી સોગનના વરસાદ વરસતા. ગમે તેમ હોય પણ હવે રાક્ષસ દેવ થયો હતો. જે માણસની આંખો જોનની આંખો સાથે મળતી તે માણસ પછી પોતાના મનનો માલીક નહિ રહેતાં તેનું મન જોનને વશ વર્તતું.

હાયર ધીમે ધીમે સુધર્યો. લશ્કર પણ ત્રણ દિવસમાં વ્યવસ્થિત થઈ ગયું. સઘળી વેશ્યાઓ ચાલી ગઈ હતી. દિવસમાં બે વાર પ્રભુપ્રાર્થના થતી. હાયરને મન તો આ બધું સ્વપ્ન માફકજ હતું. તે આ માની શકતો નહોતો, તોપણ હવે તે લશ્કરને જોઈ ખુશી થતો. બધી વાતમાં તેનું મન સારી રીતે માનતું. લશ્કરમાં તેની શ્રદ્ધા વધી. તે વારેઘડીએ કહેતો:—

“બે ત્રણ દિવસ પહેલાં તો કૂતરાને ભસતું સાંભળીને પણ લશ્કર નાસી જાય એવું હતું; પણ હવે તો તે દોઝખના પણ કિલ્લાઓને ઘેરો ઘાલી શકે એવું બન્યું છે !”

જોન અને હાયરનો મેંત્રી સારી રીતે જાતી હતી. વળી તેઓમાં ફેર પણ કેટલો ? ક્યાં પેલાનું રાક્ષસી શરીર અને ક્યાં આ દેવી ! ક્યાં પેલાનાં પૂર્વકાળનાં પાપ અને ક્યાં આનું વિમળું મન !

દિવસમાં દશગાર વખત તેઓ છાવાળીમાં આવી જતાં અને જે જે ખામી માલુમ પડતી, તે તે સુધારતાં. જ્યાં જ્યાં તેઓ જતાં, ત્યાં ત્યાં તેઓને વધાવી લેવામાં આવતાં.

અમે બંદોઈમાં ત્રણ દિવસ રહ્યા, ત્યાંસુધી જોને બને તેટલે

દારોનો વિચાર અંગ્રેજોની આસપાસ ઘેરો ઘાલી ભૂખે મારવાનો હતો. જોનનો વિચાર થોડાક દિવસમાં બધું ઉકેલી નાખવાનો હતો, પણ બીજાઓ ધીમે ધીમે ક્રેટેહ મેળવવા ઇચ્છતા હતા; પણ જોનના મનમાં જે વાત હતી, તે બીજાઓના મનમાં નહોતી. અંગ્રેજ સિપાઈઓ ઘણા વહેમી હતા. ઉપરાંત ઘણા દિવસ આળસુ રહેવાથી બેદરકાર બની ગયા હતા. તેઓ માનતા હતા કે, જોનને સેતાનની મદદ છે. બીજા બાળુ જોઈએ, તો અમારું લશ્કર તાબુ અને ઉલ્લાસથી ભરપૂર હતું.

જોન છાવણીમાં બખ્તર પહેરી સૂઈ રહેતી. જેમ જેમ અમે આગળ વધતા ગયા, તેમ તેમ જોનનો ઉમંગ વધતો ચાલ્યો; પણ જ્યારે તેને ‘હું છેતરાઈ છું’ એવી બખર પડી, ત્યારે તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. લડવૈયાઓ યુદ્ધ માટે આતુર થઈ રહ્યા હતા, તેઓ પણ ઘણા નિરાશ થઈ ગયા.

જ્યારે ઓર્લિયન્સનો સુબો જોનનો સત્કાર કરવા આવ્યો, ત્યારે પણ જોનનો ક્રોધ ઓછો થયો નહોતો. ક્રોધથી જોને કહ્યું:- “શું તમે ઓર્લિયન્સના સુબા છો ?”

“હા.”

“અને શું તમે પ્રયત્ન કરી મારી વિરુદ્ધ ચાલવા હિંમત કરી?”

જોનના ક્રોધથી તેને શરમ લાગી. તેણે ઘણાં ઘણાં બહાનાં કાઢ્યાં, ઘણી ઘણી યુદ્ધકળાની બાબતો કાઢી પણ જોને કહ્યું:-

“પ્રભુત્વ નામ લઈને કહું છું કે, તમારી અછલ કરતાં મારા સ્વામીની અછલ વધારે સારી અને સહીસલામતીમરેલી છે. ઓર્લિયન્સને બચાવવા ખોરાકનો ભંડાર મારી પાસે છે, મછવાયો પણ તૈયાર છે; પણ પવન અતુક્રૂણ નથી. ત્યારે કહો, તમે ડાહ્યા છો તો મારા માર્ગમાં વિદ્વન શું કામ નાખો છો ?” તેઓએ કબૂલ કર્યું કે, અમે ભૂલ કરી છે. ત્યારપછી તેઓને જણાયું કે અલણ જોનમાં ઉચ્ચબુદ્ધિનો પ્રભાવ છે; અને તેને છેતરવી, એ બહુ દુર્ઘટ છે.

“વળી કહો, તમે લશ્કરને અહીં લાવ્યા. હવે શું કરવું ?”

સરદારોએ પોતાની ભૂલ કબૂલ રાખી. અમારે નકાની તકલીફ ઉઠાવવી પડી હતી. જ્યાંથી આવ્યા ત્યાં પાછી અમારે ફરત કરવાની હતી.

જોનને ઠેકાણે બીજા કોઈ છોકરી હોત, તો આવા આવા

પ્રવીણ પુરુષો ઉપર જીવ મેળવ્યાથી ફૂલાઈ જાત; પણ જોન ન ફૂલાતાં તુરંતજ ઠાગે લાગી. સુખ્ય લશ્કરને રવાના થવાની તેણે જોડવણ કરી અને પોતે હાથરની સાથે હજાર સિપાઈઓની સરદારી હઈ ઓલિયન્સ તન્ક પ્રયાણ કર્યું. અરે ! શું ત્યારનો ઓલિયન્સનો દેખાવ ! લોકોની ઠક; ઝળહળતી મથાલો; હર્ષના એટલા અવાજો; ધંટાના અવાજો અને તોપના ધડાકા આ સઘળું હું દોષ દિવસ ભૂલી જઈશ નહિ.

લોકોની આંખમાંથી હર્ષનાં આંસુ વહેતાં હતાં. જોને ઘોળા ઘોડા ઉપર સ્વારી કરી હતી. ધીમે ધીમે તેને માટે રસ્તો થયો. દોષ દિવ્ય દેવીની મૂર્તિના જેવી તે જણાતી હતી. લોકો તેના પગ ચૂમતા અને જેના એ દોડ પૂરા ન થતા, તે તેના ઘોડાને અડી પોતાની આંગળીઓ ચૂમી લેતા. જોન જે જે કરતી, તે તે લોકો ખુશી થઈને જોતા અને તેને શાળાશી આપતા.

વારે ધડીએ કાને આવા ધડો અચડાતા:—

“જુઓ તે કેવી હસે છે !” “દેવી બચ્ચતાથી તે સલામ જીલે છે !” “ઘોડા ઉપર તને કેવું મરન બેસતાં આવડે છે !” “જુઓ, તેણે પેલી ગરીબ સ્ત્રીના છોકરાંને આશિષ દીધી ! અહો ! એ કેવું દિવ્ય લગે છે !” વગેરે.

એવામાં અચાનક તેના વાવડાનો છેટો મશાલમાં જરાક દાઝયો.

“જોન આગથી કે કશાથી પણ ઝળીતી નથી !” આરે તન્કથી લોકોએ હર્ષનાદ કર્યા અને ધસતી મૂજ ઉઠી.

જોને લોકો સાથે પ્રભુપ્રાર્થના કરી. જ્યારે તે પાછી ફરી ત્યારે પણ હર્ષયેલા લોકોના હર્ષનાદ એવા ને એવા હતા. તે આખી રાત્રિ લોકોએ ઉજાળી કરી ઉત્સવ મંજરે.

જોન હવે રંગમૂર્તિ ઉપર આવી હતી, પણ તેનો પાક તો હજી હવેજ શરૂ થયેલો હતો.

(૧૦)

જોન ગમે ને કમ માટે તૈયાર હતી, પણ જ્યાંસુધી લશ્કર આવી પહોંચે, ત્યાંસુધી તેને કામચાની જરૂર હતી.

બીજી સવારે-૨૦ મી એપ્રિલે-તેણે અગ્નિએ ઉપર જે સ્કોટર નં. ૨૭ કાઢ્યું હતું. તેનો હવે તેણે ઉત્તર માગ્યો. તપાસ કરતાં જવાબ મળ્યો કે, કાઢી મુખી આગે નથી. તેથી તેણે એક નવો કાગળ હજી વી કિલકને પેરા દીધો હોવા અને આગળ મોકલેલા કાગળને

પાંછો સોંપવા જે ચોપદારોને મોકલ્યા; પણ ચોપદારો હૂતને લીધા વગર આવ્યા. અંગ્રેજોએ જોનને કહાવ્યું હતું કે, જો તું તુરતજ તારા ગાયો ચારવાના ધંધાએ નહિ વળગે, તો અમે તને જીવતી ને જીવતી બાળી નાખીશું. જોને મૌન ધારણ કર્યું અને કંઈ કે, હું તેઓ ઉપરથી દુઃખ દૂર કરવા માગું છું; છતાં તેઓ તે નજ માને તો તેઓની સ્થિતિ દયાને પાત્ર છે. બીજે દિવસે તેણે લૉડ ટેલ-જાટને સંદેશો મોકલાવ્યો કે, જો હું તમને હરાવું, તો તમે ક્ષાન્ન-બહાર ચાલ્યા જાઓ; અને જો તમે મને હરાવો, તો તમારી મરજી પ્રમાણે મને જીવતી બાળી નાખજો.

પણ સામાવાળાઓએ યુદ્ધ કરવા ના પાડી.

બીજે દિવસે જોને ચુનંદા પાંચસો લડવૈયાઓ મંગાવ્યા.

પછી લશ્કરની વ્યૂહરચના થવા માંડી. નિરાશ થયેલાઓ આશા જોનને જોઈ સતેજ થઈ. જોનની પાસેથી જેમ એક એ દુકેદી જતી હતી, તેમ ખુશાલીના પોકાર પાડતી હતી. જોન અવળતે પંદર વર્ષની લાગતી હતી. લડવૈયાઓને જોઈ તેના ગા ઉપર હમેશાં લાક્ષી આવતી અને તેની આંખો વધારે ઉઘ્ર થતી. આ પૃથ્વી ઉપર રહેતી હોય, એવું તેના દેખાવ ઉપરથી જણાવ લાગતું નહોતું. તેનું સૌંદર્ય અને તેની છટા અઘોરિકજ હતી.

તે વળતે સામાનના એક ગાડામાં જોને એક માણસને સુરકે ટાટ બાંધેલા જોયો. તુરતજ જોને તેને માટે પૂછપરછ કરી:-

“એને દોષ શું છે?”

“લશ્કરમાંથી તે નાસી ગયો હતો.”

“હવે એને શું કરવું છે?”

“કાંસીના લટકાવે છે.”

“એને કંઈ દાસ કરો.”

“હવેમાં તે એ સ્વર્ગીર છે, પણ તેણે કશું કે, મારી આ મરજીપત્ર લીધે છે. તેને કદ ન મળી તે પશુ તે ચાલ્યો ગયો. હવે તે લશ્કરની કચ્છ શરૂ કરી અને કાંઈ સારુંજ નેણે આ પાવને પકડી પાડ્યા.”

“તે નાનીજ કંઈક છે?”

“હા હા.”

“તેને તે પકડી તે નાનીજ કંઈક શું કરવું નહિ ને છે કે નહિ. તેને મારી પકડે કરો. એણે કંઈક.”

તેને હાથે બાંધેલાં દોરડાં જોને કાપી નાખ્યાં. તે માણસના હાથ લોહીલુહાણ થઈ ગયા હતા. “અરે લોહી—મને લોહી ગમતું નથી.” જોત લોહી જોઈ કંપી ઉઠી, પણ એ માત્ર એક જ પણ પછી.. તેણે મલમપટાની, સામગ્રી માગી.

એક સરદારે કહ્યું “તમે તકલીફ ઉઠાવવી રહેવા દો, હું બીજા કોઈને બોલાવી લાવું. તમારી પદવીને લાયક એ કામ નથી.”

“મારી પદવીને લાયક નહિ? હું કોણ? મનુષ્યસેવા મારી પદવીને લાયક નહિ? સરદાર! એવું બોલો નહિ. જગતસેના ગમે એવી નાની પદવીને પણ શોભાવે છે. મેં કદાપિ તેના હાથ બાંધ્યા હોત, તો લોહી ન નીકળત.”

ત્યારે જોત મલમપટો કરતી હતી ત્યારે તે માણસ છુપી રીતે નીચી મુંડી ઘાલી, જેમ કોઈ પશુ ચારે નીરનારને જુએ તેમ જોતો હતો. અધિકારીવર્ગ પણ જોત કેમ મલમપટો કરે છે, તે જોઈ રહ્યો. તેઓનું ધ્યાન લગ્ગર તરફ નહોતું. કેટલીક વખત નાની જેવી બાબતોમાં પણ લોકો પોતાને ભૂલી જાય છે. લોકો એમ કેમ કરે છે? એનું કારણ જ નથી. તેઓ એવા છેજ, અને તેઓને એવા આપણે માની લેવાજ જોઈએ.

જોને પછી તે માણસને તેના ઇતિહાસ પૂછ્યો.

“દેવિ! મારી મા મરી ગઈ, અને તેની પછવાડે એક પછી એક મારાં ત્રણ છોકરાં ચાલી નીકળ્યાં. ત્યારે દુકાળ હતો. ત્યારે તેઓ મરણ પામ્યાં ત્યારે હું પાસે હતો. મેં તેઓની પાછળ સઘળી કિયાઓ કરી. પછી મારી સ્ત્રી મરણપથારીએ પડી. તેને હું કેમ એકલી મરવા દઉં? હું કદાચ મરતો દોઉં, તો શું તે પોતે મારી પાસે ન આવે? અરે! તે આવેજ; આમમાંથી નીકળીને પણ આવે, તેથી હું ગયો. મને આલિંગન દેતાં દેતાં તેના પ્રાણ ગયા. પછી તેની કિયાઓ કરી બનવી તરફે હું પાછો આવ્યો.”

“આ સાચી વાત લાગે છે—મારા તરફ જો,” જોનેની આંખો મળી—એકત્ર થઈ.

“હા, હું તને મારી આપું છું; પણ તને ખબર હતી કે જે તું પાછો રહે, તો તને ફાંસીએ લટકવવામાં આવશે?”

“હા, હા.”

“ત્યારે તું કેમ પાછો આવ્યો?”

“કારણ કે સ્નેહ રાખવા જેવી મારે પૃથ્વીમાં એક પણ વસ્તુ

રહી નહિ.”

લેનની આંખો ઝળકી.

“અરે ! સ્નેહ રાખવા માટે ફ્રાન્સ છે ! હા, હજી ફ્રાન્સ રહ્યું છે ! ફ્રાન્સનાં બાળકોને ચાહવા માટે ફ્રાન્સ માતા છે. એ બાળકોને સ્નેહ રાખવા કંઈ નથી, એવું તો નથીજ. ફ્રાન્સને માટે તું જીવજે—અને ફ્રાન્સની તું સેવા કરજે—”

“હું તમારી સેવા કરીશ !”

“તું ફ્રાન્સને માટે લડજે—”

“હું તમારે માટે લડીશ !”

“તું ફ્રાન્સનો સિપાઈ થજે—”

“હું તમારો સિપાઈ થઈશ !”

“લલે, તું કહે છે તેમ થજે; પણ તારું નામ શું ?”

“લોડો અને મફકરીમાં બટુક કહે છે.”

લેન હસી; કારણ કે આખા લશ્કરમાં મજબૂતમાં મજબૂત અને ઉંચામાં ઉંચો માણસ એ હતો.

“વાહ બટુકજી ! તમે તો રાક્ષસ જેવા છો. પેલી તરવારનું શું કામ છે ?”

“ફ્રાન્સને માન આપવા શીખવવાનું એ સાધન છે.”

“અને તું દરરોજ કેટલા પાઠ પઢાવે છે ? પછી તારા નિશાળી-આ તો શાંત થઈ જતા હશે ! પછી તો બોલતા પણ નહિ હોય ?”

લેને તેને તે દિવસે પોતાના અંગરક્ષકની જગ્યા આપી.

બટુક અમને આમ મળ્યો. તે સારો માણસ હતો. બીજા ઉપર સ્નેહ રાખવાનું તે પસંદ કરતો, અને તેથી બીજાઓ તેના ઉપર સ્નેહ રાખતા. લેનની બાબત આખી દુનિયાની બાબતો કરતાં તેને વધારે વહાલી હતી. અમને એ માણસ ઘણો પ્રિય હતો. એ અમને માન આપતો, અને અમે એને માન આપતા. બટુકને મન લેન ફ્રાન્સ હતી, અને તેની માન્યતા પણ ખરી હતી. સ્વતંત્રતાનું પૂતળું કરીને લોડો તેને પૂજે છે એમ એ પણ લેનની મૂર્તિ-ને મનમાં ખડી કરીને તેનેજ ફ્રાન્સતરીકે પૂજતો, અને લેન ફ્રાન્સજ હતી. કોઈ કોઈ વખત તો બટુક લેનને ‘ફ્રાન્સ’ કહીનેજ બોલાવતો.

દંત્ય પૂરી થઈ કે લેન મોખરે ચાલવા લાગી. છેટે કિલ્લાઓના ખૂરજ દેખાવા લાગ્યા. અમે ત્યાં નિશાન તાકવા માટે તૈયાર

લેલા અમારા તોપચીઓને જોયા. મારી આંખો ઝાંખી થઈ; મુઠે ડહોળે થઈ. મને લાગ્યું કે બીજાઓને પણ ફેર આવે છે, પરંતુ મેં ન અડગ હતી. તેને મન શાંતિ હતી. તેની જાલરેખા ઉપર ચિંતા-નું કે ભયનું નામ પણ નહોતું, સર્વંત્ર શાંતિ હતી. એ શાંતિનો ભંગ તરનાર માત્ર અમારા થોડાઓની ખરીઓની ટાપ ગિવાય કોઈ ન બોલતું કે ચાલતું. મને છીંક આવતી હતી, પણ છીંક ખાવાનું પણ થોડોક વખત મેં સુવતવી રાખ્યું.

કંઈ પણ સૂચનાઓ કરવાનો મને અધિકાર નહોતો; નહિ તો હું એવી સૂચના કરત કે આમ ધીમે ધીમે ચાલવા કરતાં પૂરપાટ ફિટલાની અંદર દાખલ થઈ જવું. ગમે તેમ હોય પણ હું બહીતો હતો. થોડોક ચાલ્યા, એટલામાં દુશ્મનની એક મોટી તોપ બરાબર મારી સામેજ મેં ગોઠવાયેલી જોઈ. મારું ધ્યાન આવી આવી ખાળતોમાં હતું, એવામાં એક ગધેડું બૂંક્યું. હું ભડકી ઉઠ્યો અને ખૂશ હવાલે મારા થોડા ઉપરથી નીચે પડ્યો. અંગ્રેજ લશ્કરવાળા આ જોઈને હસી પડ્યા. તુરંતજ મારા સાથીઓએ મને જમીન ઉપરથી ઉભો કર્યો. ગમે એમ હોય, પણ અંગ્રેજોએ અમને જરા પણ હેરાન કર્યા નહિ. અમારે મરવું ન પડ્યું કે તેઓએ અમારા ઉપર એક ગોળી પણ ન છોડી. કેટલાક કહે છે કે, તેઓ જોનને જોઈ અંતઃ ગયા હતા; અને તેને સેતાનની સાથી માનીને તે ડાકણની સાથે યુદ્ધ કરવું અયોગ્ય માનતા હતા. જે હોય તે ખરું, પણ અમે શાંતિથી ફિટલામાં જઈ શક્યા. માર્ગમાં પ્રજુપ્રાર્થનાનું મારા ઉપર જે દેવું રહી ગયું હતું, તે પ્રાર્થના કરીને મેં વાળી દીધું.

ઈતિહાસકારો જે વાત બતાવતા નથી, તે વાત હું જાણું છું. અને તે એ કે, જોને પૂલ પાસેના ફિટલાઓને ઘેરા માલવાની પહોં લેથી ઇચ્છા કરી હતી. દારણ કે ત્યાં દુશ્મનો તરફથી બહુ જાણીતા રાખવામાં આવ્યો નહોતો. બીજા સરદારો જોનની વિરુદ્ધ હતા, પણ એવટે જોનનું ધાયું થયું. અમે ઓર્ડિયન્સમાં વિજયના પોકાર કરતા પેઠા થોડી વાર પછી આખું ગામ ઘોર નિદ્રામાં પડ્યું.

(૧૧)

બપોરે હું સુખશાંતિમાં બેઠો હતો, એવામાં કોઈએ આવી કહ્યું કે “ઉઠો, ઉઠો!” જોન ખુરશીમાં સૂતો હતો, તે જાગી ઉઠી ને અચાનક ખૂબો પાડે છે કે ‘ફેન્ય લોટી દેશય છે! ફેન્ય લોટી

“અરે ફ્રેંચ લોહી ! ફ્રેંચ લોહી જોઈ માત્રાં રૂનાં ઉમાં યાય છે”

અમે તુરતજ રણમાં ધસી ગયા. આ અમારું પહેલું જ યુદ્ધ હતું. કિશ્કિના અંગ્રેજ સિપાઈઓ ખુદલા મેદાનમાં લડવા આવ્યા હતા. દારણ કે જ્યારે જોન ન હોય, ત્યારે તેઓ અપ્રતિમ શૌર્યથી લડતા; પણ હવે જ્યારે ‘ધસો’ ‘ધસો’ કરતી જોન આવી, ત્યારે બાજુ પડતાઈ ગઈ. અમારા પક્ષના નાસતા લડનારોનો આગળ વળ્યા, અને દરિયાનાં મેઝાની માફક અંગ્રેજોને ગેરી લીધા. અમારા બહુકણ પણ સારી રીતે કામ કરતા હતા. જે ઠોળ તેની કુદાડી નીચે આવતું, તેના તુન્દર કટકા મઈ જતા. એ કહેતો કે, કું મોપારી બાણું છું, અને ખરેખર, એ મોપારી બાંમનો હોય જોમજ દેખાતું હતું. અમે જોનની ચારે તરફ ફરી વળી તેના અંગનું રક્ષણ કરતા હતા. જ્યાં જ્યાં અમારી તલવાર પડતી, ત્યાં ત્યાં એક એક દુશ્મન યોડે યતો.

ચોટીક પળમાં અમારાં નવાં માણસો આવ્યાં, અને અંગ્રેજોને નાસતાં નાસતાં લડવું પડ્યું. એ પણ બદાદુરીથી લડ્યા, પરંતુ તેઓને કિશ્કિમાં નાસી ગયા વિના છૂટકો નહોતો. અમારી ચારે બાજુ મવાયેલ જોન અને મરેલ જોનના કમરેકમલ પડ્યા હતા. એ જોનને અમને હમદમાટી દેવલ. અને અમારી સૌથી પડોશી દુશ્મમાં ઘણી લડાઈઓ લડ્યા હતા, પણ ત્યારે ક.વિ હોવાથી આપો ફર દેખાવ અમારી નજરે પડ્યો નહોતો.

જોનના સંદારો તેની બાજુમાજુ ફરી વળ્યા. તેઓ ઘણા આનંદમાં હતા. તેઓએ કહ્યું કે, ચહેરના હોદો લડકો જોના હતા; અને હવે અ.પહે, વિકાશી રવા છીએ, એટલે બધું બે.પ પડી

“દમણાં જણીં દમણાં નહિ.” જોન બે દં.

“તરે હવે મું કમ આપણે અહીં રહેવું ?”

“આપણે તો હલ કિશ્કિ દેવાનો છ. આ તો હલ દર અતજ છે”

“કરે ! કમ દેમ અને ! કરે ચલન કરે, એજ મૂખાંડો, અને તે હાકરને પણ વગર ને. દુશ્મ હઈને છીએ”

જોન દુશ્મમાં દોડતો. એજ સારી રીતે હતો. અને વચન સારી રીતે દેવ. હમો કાંમ પડે.

“અરે, અરે ! મું આપણે અંગ્રેજોને નાશ કરીશું ? કે કે કિશ્કિ દેવાનો ? આપણે કિશ્કિ દેવા દુશ્મને કરીશું. કરે.

દાર ! હુંકમ આપો.”

“અરે પણ—”

“પણ બધું કંઈ નહિ. ટાયલામાં વખત ન ગુમાવો. રજા શિંગાં ફૂંકો.” જોનની આંખમાં અજબ તેજ ભભુકતું હતું.

હુંકમ આપ્યો, અને લશ્કર વીરનાદ કરતું ધસી ગયું. શત્રુ તરફથી તોપના ગોળા છૂટતા હતા. ચારે બાજુ અગ્નિ વરસતો હતો.

એક વખત અમે હઠ્યા; બીજી વખત તેઓ હઠ્યા; હાર ઉપર હાર ખાધી; પણ જોન ત્યાંથી ખસી નહિ. ત્રણ કલાક ભરતીઓટ ચાલી. પણ હાથરે છેલ્લો હુમલો કર્યો અને અમે જીત્યા. સેન્ટ-લૂપનો કિલ્લો હવે અમારો હતો.

સઘળા જોનને શોધવા લાગ્યા, કારણ કે તેના ઘોડા ઉપર એ નહોતી. ઘણી મહેનત પછી અમે એને મુઝદાંગોના ઢગલામાં જોઈ. તે મરણ પામેલા મિત્રો અને શત્રુઓની સ્ત્રીઓ, બહેનો અને માતાઓની શું સ્થિતિ થશે ? તેનો એ વિચાર કરતી હતી.

અમે જેને કેદ પકડયા, તેમાં ઘણા પાદરીલોકો હતા. જોન તેઓનું રક્ષણ કર્યું અને જીવંતી બચાવી. અમે જોનને કહ્યું કે, તેઓ લડવૈયા છે, પણ આપણને છેતરવા માટે તેઓએ પાદરીનો પોશાક પહેર્યો છે. પણ જોન બોલી:—

“એથી શું ? તેઓએ પ્રભુના સેવકોનાં વસ્ત્ર પહેર્યાં છે. એમાં એકાદ પણ પવિત્ર હશેજ, અને તે એક પણ ભેગાભેગો મરણ જાય તે કરતાં તે એકને ખાતરતેની સાથેના બીજા બચે, એજ બહેતર છે. મારી સાથે તેઓ જમ્યા પછી હું તેમને સહીસલામત છોડી દઈશ.”

અમાના દેહીઓને લઈ જુદા ઉડાવતા અમે શહેરમાં પેડા સાત વર્ષનાં જે ફ્રેન્ચોએ કંઈ પણ વિજય મેળવ્યો હોય, તે આજ હતો; અને એ વિજયનું નિમિત્ત જોન હતી. તે હવે એટલી બધી વહાલી થઈ પડી હતી કે તેને રસ્તામાંથી નીકળવાનો માર્ગ ઘણી સુફેદલીથી મળતો હતો.

(૧૨)

જોન બીજે દિવસે સવાર માનતી હતી, પણ પ્રપંચો સવારેની સવારે તે દિવસે ધાર્મિક તત્ત્વો દેવાથી લુહ ન કરવા મૂક્યું. વરતુ સ્થિતિ તે સંજ્ઞા હતી કે તેઓએ તે પવિત્ર દિવસને પોતાના કાલકાલના અને પ્રપંચથી કુતુખિત કર્યો હતો. તેઓએ

લિંચ-અ તરફના ઉપરોળી કિલ્લાઓ ઉપર હુમલો કરવાનું
કરી હતું, અને જો જોમાં તેઓ હાથે તો ખાટી બીજા જમારે
જખત કિલ્લાઓ લેવાનો હવાવ કર્યો. આવી રીતે ચોલોન મુખીની
ધી દહ કેન્દ્રોના તાજામાં આવી જતી હતી. તેઓએ આ
જના જોનથી મુખી વાખવા ધામું.

પણ જોને અચાનક આવી તેઓએ ચો નિશ્ચય કર્યો હતો તે
હતું. તેઓએ ઉત્તર વાળ્યો કે 'હાલે અમારો વિચાર આલિં
અસ તરફના કિલ્લાઓ ઉપર હુમલો કરવાનો છે.'

"વાર, પછી ?"

"પછી ? કંઈ નહિ."

"તમે મૂખ યથા છો ! જો બાબુના કિલ્લા લઈ તમે શું કરશો ?"
સર્વેએ નાની નાની અને પ્રશ્ન સાથે સંબંધ વિનાની બાજતો
કાઢવા માંડી; જોને તેઓને અટકાવીને કહ્યું:—

"તમે ખાલો મક્કના વિગવાળી મોજનાઓ ચોધી વખત
શુભાવો છો, એટલુંજ નહિ પણ જો ઉપરાંત ઘણું નુકસાન કરાવો
છો. વળી મારાથી બધું છુપાવો છો. મલુનું નામ લઈને હું કહું છું
કે, અમેજો ત્રણ દિવસમાં આલિંચ-અમાંથી જશે !"

"જસક હકાપણ તો વાપરો" ચારે બાબુથી અવાજો ઉડ્યા.

"હકાપણ વાપરીને બૂંચે મરણ ? આને તમે શું લડાઈ કહો
છો ? પૂલ ઉપરના કિલ્લાઓ આપણે પહેલા લેવા જોઈએ; જો આપણે
હાથા હોઈશું તો એમજ કરીશું, તમે બધા એક દિવસ નકામો
શુભાવવા ધારો છો ?"

સલાનો અધ્યક્ષ બોલ્યો—"બાબુ ! ઉતાવળે આંખા ન પાકે.
ધીમે ધીમે બધું સાચ. સઘળા કિલ્લા કંઈ હુમલો કરીને લેવાય છે ?"

"હા, શું કામ ન લેવાય ? મારો જો હુકમ છે. દક્ષિણ તરફ
ના કિલ્લાઓ ઉપર હાલે પરાઈએ આપણે જઇશું."

"અને તેના ઉપર હુમલો કરીશું ?"

"હા, હુમલો કરીશું."

ખખતર ખખડાવતો હાથર એટલામાં આબ્યો. તેણે છેલ્લા
શબ્દો સાંભળ્યા હતા.

"મારા સરદાર ! એજ સાચા શબ્દો છે ! આપણે હુમલો
કરી બાહુબળથી છુટીશું."

પછી જોન ચાલી ગઈ. હાથર સભામાં ચોતાનો વિચાર ફર્યાબ્યો:—

ઝોગસ્ટીન્સનો કિલ્લો. અમે તાબે કર્યો, પણ હજી દૂરેલીસ-
નો તાબે કરવાનો રહ્યો. જો પૂલ જીતીને તે કિલ્લામાં પડી રહેલા
લશ્કરને હરાવીએ, તો તે પણ અમારો થાય. એકે મહાભારત કામ
અમે કર્યું હતું, અને જોનનો નિશ્ચય બીજું પણ પાર પાડવાનો
હતો; તેથી તેણે લશ્કરને લૂંટફાટ કરવા છૂટું ન મૂકી દેતાં, બધી
વ્યવસ્થા સાચવી.

તે દિવસે અમે સર્વે યાકી ગયા હતા. જોનની મરજી તો
દૂરેલીસ આગળ પડાવ નાખવાની હતી; પણ અમે તેને માંડ માંડ
સમજાવી, પૂરતો વિશ્રામ લેવા તેના ઉતારામાં મોકલી. વળી એક
તબીબની પણ મોકલવાની કરી, કારણ કે તેના પગમાં જખમ થયો હતો.

(૧૩)

જોનને વિશ્રામની જરૂર હોવાથી તેણે તે દિવસે કોઈનું મુલા-
કાત આપી નહિ. સાંજે તે જમી, અને તેના ઘાને મલમપટો
લગાવવામાં આવ્યો; પણ તેણે સૂઈ જવાને બદલે મને બોલાવવા
માટે ઠાકુંતે મોકલ્યો. જોનને ચોતાની માતાપર એક કાગળ
લખવાનો હતો. હું આવ્યો કે તુરતજ તે લખાવવા બેઠો. પ્રેમના
મોઢાકે શબ્દો લખાવ્યા પછી તે આ શબ્દો બોલી:—

“પણ આ કાગળ લખવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે, મને જખમ થયો
છે એથી તમને ખબર પડે, ત્યારે તમે ચિંતા કરશો નહિ; અને
જો તમને કોઈ દરાવે, તો દરી જશો નહિ.”

“નહિ, એમ લખાવો નહિ. તેઓ બિચારાં આ વાંચીને કેટલાં
ગભરાશે! બે દિવસમાં પગ સારો થયા પછી તમે લખાવજો કે
મારો પગ થવાયો હતો. તે સારો પણ થઈ ગયો છે. મારું કશું
માનો.” એ સંભળી રૂચેરી ઘંટડી વાંચે એવા બીજા સ્વરે જોન બોલી:—

“મારા પગ માટે? મોટાકે ઉઝરટો પડ્યો છે, તેને માટે હું
કશું લખું? તેનો તો મને આશ્વજ નથી.”

“તું તમને બીજો કોઈ ધા વાગ્યો છે, અને છુપાવો છો?”
જોનની દાસી મૂજલી મૂજલી તબીબને બોલાવવા બેઠો, પણ
જોને તેનું કાંડું ગાલી રાખી દઈ:—

“બાપુ! શાંત થા. મને ક્યાંય પણ જખમ પડ્યો નથી. જે ધા
માટે હું લખાવું છું, તેતો દાલે મને કિલ્લા ઉપર હલ્લો કરતાં પડ્યો.”
અમે બધાં ત્રુચવાઈ ગયાં—અબ્દયજ થયાં. જોનની દાસીએ કહ્યું:

“તમને તે ધા દાલે પડ્યો? એમ દરપિ બને નહિ. પછી —

તમારાં માતાજીને હુઃખી શું કામ કરવાં જોઈએ ?”

“કદાપિ ઘા નહિ પડે ? પડશેજ.”

“શું પડશેજ ? માફ મન મુંઝાય છે. એવું તમારે ધારવું પણ શું કામ જોઈએ ?”

“નહિ, આ ધારણા નથી; સાચી વાત છે.”

“તેની તમને કેમ ખબર પડી ?”

“મને એવી પ્રેરણા થઈ છે.”

સઘળા આશ્ચર્યચકિત થયા, પણ મને તો આવી વાતો આશ્ચર્ય જેવી રહી નહોતી. એક બાબત અનુભવવાની આપણને ટેવ હોય-પછી તે બાબત ગમે એવી આશ્ચર્યજનક હોય-તોપણ કાળાંતરે તે આપણને સાધારણ બીના જેવી દેખાય છે.

“કાલેજ તમને તે ઘા પડશે ?”

“હા.”

“ત્યારે કાલે તમે બારણા બહાર નીકળશો નહિ. કુમારિકા ! મને વચન આપો કે, તમે યુદ્ધમાં જશો નહિ.”

જોને માન્યું નહિ. તેણે કહ્યું કે “એમાં કંઈ નહિ; કાલે ઘા પડવાનો છે, અને તે પડશેજ. જો હું તેને નહિ શોધું, તો તે મને શોધશે. માફ કર્તાવ્ય મને યુદ્ધમાં જવાનો આગ્રહ કરે છે. માફ મૃત્યુ થવાનું હોય તોપણ હું યુદ્ધમાં જાઉં, તો પછી ઘાની તો વિસાતજ શી ? તું ક્રાન્સને ચાહે છે ? ચાહતી હોય તો મારે જવુંજ જોઈએ. હવે કહે, તારો શો મત છે ?”

“હું ક્રાન્સને તો ચાહું છું; પણ તમારે ન જવું.”

“ત્યારે તો આપણે સરદારો તરફ એક હૃત મોકલીએ. બાલ, અંદર શું લખવું ? રૂઢ શબ્દોમાં તે કાગળ લખાવો જોઈએ. કહે, આ પ્રમાણે એમાં લખીશું કે:—”

“ક્રાન્સના લશ્કરની સેનાધિપતિ જોન ઑફ આર્ક પોતાના સરદારો અને બહાદુર સૈનિકોને હુકમ કરે છે કે, કાલે અંગ્રેજો સામે લડવું નહિ; કારણ કે રખેને પોતાને ઈજા થાય, એવો એને લાય છે.

(સહી) જોન ઑફ આર્ક.”

ઉપલું કહ્યા પછી જોન પોતે વિજય મેળવ્યો, એમ ધારીને હસવા લાગી. તેની દાસીની આંખમાં આંસુ હતાં.

“જોન ! હું મારી બેવફાઈ માટે શરમાઉં છું. તમે કેટલાં બધાં બુદ્ધિમાન છો; ત્યારે હું તો નીચું છું, પાપી છું.” એમ કહી

તે રહવા લાગી, પણ જોને તેને ઘણાં ઘણાં લાડ લગાવી છાની રાખી. જોનનો નિશ્ચય હતો કે, યુદ્ધમાં તો જીવું જ.

પછી કાગળ લખાયો. પોતાની માતા પર લખેલા એ કાગળથી પણ જોન દુઃખી ન થયું; પણ જ્યારે તેણે પોતાના બાળબેટાઓને સંભાર્યા, ત્યારે ગદ્ગદ સ્વરે તેણે લખાવ્યું કે:—

“બધાને મારી લાખ લાખ સલામો લખજો. અરે, હવે હું કોઈ દિવસ ઘેર પાછી ફરીશ નહિ!”

જોવામાં જોનના સરદારો તરફથી ફૂલ આપ્યાં. સરદારોએ સખા ભરી નહીં કંઈ હતું કે, જે કામ થયું છે. તે પૂરતું છે; હવે પરમેશ્વરનો આભાર માની વિશ્રામ લેવો. યત્રુઓ ઉપર હલ્લા ન કરવા, પણ તેઓ હલ્લા કરે ત્યારે પોતાનો બચાવ કરવા માટે લડવું. આ તેઓનો છેલ્લામાં છેલ્લો નિશ્ચય હતો.

“માયલાઓ! આ કારણથીજ મને રણમાંથી વિશ્રામ લેવા અહીં મોકલી દાખર અને તેના જેવા બીજા બે—આર માણસો જે મારા વિશ્વાસુ નાયક છે, તેમને હવે હું લશ્કરની સરદારી સોંપું છું. કોઈ પણ સરદાર ત્યાંથી એક પણ ડગલું આમ કે તેમ મૂકશે, તો તેની જવાબદારી તેઓને થિર છે, કાલે યુદ્ધ થશેજ.” ફૂલને આટલું કહીને પછી તેણે પોતાના પાદરીને કહ્યું:—

“કાલે સવારે વહેલા ઉઠજો. આખો દિવસ તમારે મારી પાસેજ રહેવું પડશે. મને ધા લાગશે, તે ટોક અને ખસાની વચ્ચે લાગશે.”

(૧૪)

મળસકામાં અમે ઉઠ્યા, અને પ્રાર્થના કરી રહ્યા પછી ચાલવાની તૈયારી કરી.

જોને હજી નાસ્તો નહોતો કર્યો. તેને આખો દિવસ લડવાનું હતું, તો પણ અંટકું કરવાની તેને ધીરજ રહી નહોતી. અમે બહુ કરગર્યા, પણ જોન એકની બે થયું નહિ.

“ત્યારે તમે ક્યારે જામશો? ક્યારે પાછા આવશો?”

“જ્યારે હું આલિંગનનો ઘેરો ઉઠાવીશ ત્યારે. વધે આગળ!”

અમે આજ્ઞા રજાઓ ચહેરીઓ અને સૈનિકોથી લગતક લાગતા, પણ બધે સુનકાર વ્યાપી રહ્યો હતો. કોઈ હસતું ન હતું, પણ જ્યારે લોકોએ જોનને એક ત્યારે લાખો કેટાણેથી પ્રશ્ન ઉઠાવ્યા:—

“આપણી કુમારિકા કયાં બાપ છે? કયા બાપ છે?”

જોને એ લાંબાં કંઈ, એ ઉંચે સ્વરે બોલ્યા:—

મ. સ. ૨૬

“ખીજે ક્યાં જાય ? દૂરેલીસ ઉપર હલ્લો કરી તેને જીતવા !”

પછી લોકોના આનંદનું હું શું વર્ણન કરી શકું ? લોકો ઘેલાજ થઈ ગયા. જ્યાં ત્યાં આનંદ આનંદ પ્રસરી રહ્યો. જેઓ સૂતાં હતાં તે નિદ્રામાંથી જાગી ઉઠ્યાં. સૈનિકો શહેરીઓથી જૂદા પડ્યા, અને અમારા વાવટા નીચે ભેગા થયા. અમે જેમ આગળ ચાલતા ગયા, તેમ અમારી સંખ્યામાં વધારો થતો ગયો. લોકો જે હથિયાર હાથમાં આવે, તે લઈ અમારી સાથે ચાલતા.

સરદારોએ ઉપલા પ્રકરણમાં વર્ણવેલો નિશ્ચય કર્યો પછી દરવાજો બંધ કરાવ્યો હતો—એવું ધારીને કે જોન દૂરેલીસ ઉપર હલ્લો કરવા ત્યાંથી જઈ શકે નહિ. લોકોમાં શોક ફેલાયો હતો, તે એને લીધેજ; પણ જ્યારે તેઓએ જોનને જોઈ, ત્યારે ખાત્રી થઈ કે તે કંઈ પણ રસ્તો કરશેજ.

અમે જ્યારે દરવાજો પહોંચ્યા, ત્યારે નાયકે તે ઉઘાડ્યો નહિ. જોન બોલી:—

“મારા ઉપર રાજા સિવાય ખીજ કોઈની સત્તા નથી. તારી પાસે રાજાનો લેખિત હુકમ હોય તો દેખાડ.”

સરદાર—“મારી પાસે એવો પરવાનો તો નથીજ.”

“ત્યારે રસ્તો છોડ, નહિ તો અમે છોડાવીશું.”

પછી તે નાયક કંઈ કંઈ બહાનાં બતાવવા લાગ્યો. આવા લોકો શબ્દથીજ દરરોજ લડવા તૈયાર હોય છે, કર્મથી નહિ. તે પૂરું બોલી રહ્યો નહોતો, એટલામાં તો જોને હુકમ આપ્યો:—

“શૂરવીરો ! રસ્તો કરો !”

અમે એકદમ ધસારો કરી અમારું કામ પૂરું કર્યું. બિચારો નાયક તો હાંફો હાંફોજ બની ગયો. તેણે આ ધાર્યું નહોતું.

અમે બહાર નીકળી તેની મૂર્ખાઈ ઉપર હસી પડ્યા.

મૂળ કિલ્લા ઉપર હલ્લો કરી શકીએ, તે પહેલાં અમારે એક નાનો કિલ્લો જીતવાનો હતો. કામ અઘરું હતું, પણ જોનને મન તે કંઈ નહોતું. સરદારો કહેતા હતા કે, કિલ્લો જીતાશેજ નહિ. જોને સુરંગ ફેડી બપોરે પોતેજ હલ્લો કર્યો. ધૂમાડામાં અને તીરના વરસાદમાં ફેદી પડ્યા. જોન ઉપર જવા એક નીસરણી ઉપર ચઢતી હતી, તેવામાં જે થવાનું હતું તે થયું. ડોકમાં તેને એક તીર વાગ્યું. તેના બખતરને વિંધી તે કબુતર જેવી ડોકમાં ચોંટી ગયું. તે જમીન ઉપર પડી ગઈ. અંગ્રેજોએ એક જગ્ગર હાથ

નાહ ઉડાવ્યો. તેઓ અગણિત યુદ્ધમાં જોનને પકડવા આવ્યા. પણ અમારાવાળા કંઈ દિતરે એવા નહોતા. તે સ્થળે ઘોર મુઠ્ઠા જામ્યું. જોન ઉપર અને જોન પાસે-જ્યાં જોઈએ ત્યાં અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચો કેટોકટીની લડાઈ લડતા હતા. જોન ફ્રાન્સ હતી જાને પક્ષવાળા તેને ફ્રાન્સજી માનતા હતા. જે તેને પકડે તેને ત્યાં ફ્રાન્સનું રાજ્ય આવવાનું હતું. હસજી પણમાં ફ્રાન્સના વિધિલેખ લખાવાના હતા અને લખાયાં અમારો જાદુક જોન ઉપર ઉત્તો હતો. તે છ માણસનું કામ એકલો કરતો. પોતાના જાને હાથથી તે કુહાડી વિંઝતો. જ્યારે કુહાડી નીચે આવતી ત્યારે તે જોજ શબ્દો બોલતો કે “ફ્રાન્સ માટે” અને તુરતજ ઇંડાનાં કોટલાં ઉડે, તેમ સામા માણસની ખોપરી ભચ્ચ દબને ચીરાઈ જતી. જોન પાસે તેણે મુઠ્ઠાં-જોનો દગલો કયો હતો અને તેની પછવાડે રહી તે લડતો. અમે જ્યારે જોનને જાણવા શક્તિમાન થયા ત્યારે નાના બાળકને ઉપાડી લે, તેવી રીતે જોનને નીસરણી સાથે તે સલામતીવાળા સ્થળે ઉપાડી લાવ્યો. જોનનું સફેદ જખતર હવે લોહીથી એટલું બધું રંગાઈ ગયું હતું કે હવે તે સફેદ મટી લાલ દેખાતું.

ધામાં હજી વીર હતું. કેટલાક કહે છે કે, તે ખમા જહાર નીકળી આવ્યું હતું. ગમે તેમ હોય, તે જોવાની મારી ઇચ્છા પણ નહોતી. વીર ખેંચાયું. કેટલાક કહે છે કે જોનને દુઃખ થાય, તેને માટે ખીલ્લોએ તે દાડવા ના પાડી, પણ જોને પોતે તે ખેંચી કાઢ્યું.

કલાકેના કલાક સુધી જોન દુઃખમાં ધાસ ઉપર પડી રહી, તોપણ લડાઈનો હુકમ તે કયાંજ કરતી; પણ માણસો જે ચરવીર દેખાતાં, તે માત્ર જોનની આંખ આગળજ. જોન નજરોનજર ન જણાવાથી હવે અમારા લશ્કરમાં ભય પેડો. નાયકોને અમારા લશ્કરને નાસવાનો હુકમ આપવો પડ્યો.

જોન એકાએક બોલી ઉઠી કે “શું આપણે નાચીશું? આપણે?”

તે ઘડીજર પોતાનો ધા બૂલી ગઈ અને એકદમ ઘોડા ઉપર સવાર થઈ. સિપાઈઓને તેને જોઈ, ત્યારે ચારે તરફથી હર્ષનાદ ગાજી ઉઠ્યા. તેઓએ તે કિલ્લા ઉપર બીજી વાર હલ્લો કરવા આમ્રહ કયો. જોન ધવાઈ હતી, તેજ સ્થળે પાછી ચઢી અને પોતાના અંગ-રક્ષકને વાવટો કિલ્લાની ટોચ ઉપર અડાલવા કહ્યું. યોદ્ધા વારમાં તો જોનનો વિજયધ્વજ તે કિલ્લાની ટોચ સુધી પહોંચ્યો.

“હવે ત્યારે” જોને પોતાના સરદારને કહ્યું “આ

આઠમી મેનો દિવસ કોઈ વખત બૂલી ગયો નહિ. કેમકે તે જોન આંક આંકનો દિવસ છે.

(૧૫)

સવારે અંગ્રેજોએ પોતાના કિલ્લા એક પછી વરતુનો નાશ કર્યા વિના ખાલી કર્યા. હથિયાર અને ખોરાકી સઘળું તેઓએ એમ ને એમ અનામત રાખ્યું. આરે તરફથી માણસો અંગ્રેજોના કિલ્લા જોવા દીડોની માફક ઉભરાવા લાગ્યાં; પરંતુ ચોરાજ વખતમાં જ્વાળામુખી સળગતો હોય એમ કિલ્લાઓ સળગવા લાગ્યા.

ત્યાં ત્યાં જોનનાં વખાણુ ઘટાં હતાં. ધર્મમંડળે પણ આલિંગનની કુમારિકા તરફ જરા પણ ગેરબંધાઈથી ન વર્તવા રાજીને કહેવરાવ્યું. લોકો તો જોનના ઘોડાનાં પગલાંને પણ ચૂમી લેતાં.

દુર્ગ ગામમાં રાજા જોનને મળવા આવ્યો. જોન ધુંટળીએ પડી. રાજાએ પોતાના તખ્ત ઉપરથી ઉભા થઈને તેને બેઠી કરી. રાજાએ ભરસામાં જોનનાં ઘણાં ઘણાં વખાણુ કર્યાં. જરાક વાર પછી તે બોલ્યો:-

“તમારે મને નમન ન કરવું” જોઈએ, કારણ કે તમે જે જે પરાક્રમો કર્યા છે તે નમન સમાનજ છે.” પછી જોનને ફિક્કી પડી ગયેલી જોઈ તેણે કહ્યું “હવે તમારે ઉભું ન રહેવું” જોઈએ. તમે ક્રાન્સ માટે લોહી રેલ્યું છે, અને તમારો ધા હજી રૂઝાયો નથી.” પછી તેણે જોનને પોતાની પાસે બેસાડી અને ઘણી આગતાસ્વાગતા કરી. “બાપુ ! તમે આટલું આટલું કામ કર્યું, તેનો બદલો હું કેવી રીતે વાળી શકું ?” રાજા બોલ્યો.

મને તો આથી ધિક્કાર વધુદયો. જોનના આદિત્રની ચોગ્ય દુવ્વના હજી તેઓ કરી શક્યા ન હતા. જોને આ સઘળું શું બદલો માટે કહ્યું હતું ?

જોન રાજાનો આગ્રહ જોઈ ચરમાઈ ગઈ. તે ગોં ફરવી ગઈ અને કંઈ પણ બોલી નહિ. ખીલ વખત રાજાએ તેને કંઈ પણ માગવા કહ્યું, ત્યારે તે ગફગફા કંઈ બોલી:-

“મારા વહાલા રાજા ! મારી એકજ ઈચ્છા છે અને તે એ કે, મારું ભયર ચરવીર છે; ઉમંગલયું છે. સિપાઈઓ હાથમાં લીધે-છે કામ પૂર્ણ કરવા આવુર છે. તમે મારી સાથે આવી રેન્સમાં ગાદી ઉપર બિરાજો. એજ બહીસ હું યાચું છું.”

“રેન્સ ! રેન્સ ! રેન્સ કેમ જવાય ? અંગ્રેજ સત્તાને”

મારી છાંદગીને ઉપયોગ કરી હતો. વખત બહુ ઝોછો છે.”

“શું ઝોછો વખત છે ?”

“હા, એકજ વર્ષ ! એક વર્ષ પછી મારે મૃત્યુ થશે. ”

“શું એકજ વર્ષ ?”

“હા, એટલા વખતમાં અંત આવશે. અહા ! વખત ઠેટલો ફૂટે છે ! મારો ઉપયોગ કરો, મારો ઉપયોગ કરો—ફાન્સ માટેજ તે મૃત્યુ અથવા તો જીવન છે !”

સર્વે ગંભીર થઈ ગયા. રાજના મન ઉપર ઘણી અમર થઈ, તેની આંખો ઝગકવા લાગી. તરવાર મ્યાનમાંથી કાઢી તે બોલ્યો :

“અરે ! તમે ઠેટલાં બધાં જાહાજર અને પ્રમાણિક છો ! આજથી હું તમને ફાન્સના ઉમરાવમાં ગણું છું. તમારાં સર્ગાવહાલાંઓને—પુરુષો અને સ્ત્રીઓને—હું ઉમરાવપદ આપું છું. વળી તમારે માન અને સન્માન બજાવવા હું જોવી પણ આજ્ઞા કરું છું કે, તમારા કુળની સ્ત્રીઓ પરણે, ત્યારે તેમના પતિઓને પણ ઉમરાવપદ મળે. વળી હું તમને હથુલીસનો ઉંચામાં ઉંચો ખિતાબ વધારામાં આપું છું—તમે તેને લાયક છો—તમે તેને અજવાળશે. ”

સઘળા જોનને અભિનંદન આપવા લાગ્યા, પણ જોને કહ્યું : “મારે ખિતાબોની જરૂર નથી, હું ખિતાબોને લાયકજ નથી. હું તો માત્ર જોન ઝોફ આર્કજ છું. મને જોન ઝોફ આર્ક કહી બોલાવો. ”

હથુલીસ—જો ઠીક હતું, મારું હતું, રમકડા જેવું નામ હતું. જોન ઝોફ આર્ક ! એ નામજ ત્રિપાઈઓમાં પાનેા રેડવા બસ હતું—અનિત બટો છતાવવા બમ હતું. જોન ઝોફ આર્ક ! આ નામ સાંભળી દરેક હૃદયમાં સ્વદેશાભિમાનની જ્વાળા ઉઠતી. અરે ! એ નામ આખા દેશને નવાવવા સક્તિમાન હતું.

રાજાએ જોનની કદર કરી, પણ બીજી બાબતોમાં તે મૂખ અને આજ્ઞામુ હતો. તક જોઈને કદરો. મારવાની તેનામાં દિંમત નહોતી. વળી તેના ઈર્ષાંજોર મંત્રીઓ જોનની વિરુદ્ધ હતા, તેથી પણ અમને ઘણી મુશ્કેલીઓ નથી. રાજ્યજંદારમાં પેસા નહોતા. હાકરને પગાર નહોતો મળ્યો; એટલુંજ નહિ પણ તેઓને ખોરાકની ખચી મારે પણ મુશ્કેલી નડવા લાગી. તેથી હાકર વીખરવા મંડ્યું. ત્યારે પેતાનું વિજયો હાકર વેચ્યુંછેલ્લું થઈ હતું હતું, ત્યારે જોન મુઠે પોરોએની હતી એમા એ બિચારી શું કરે ? હવે હાકર કે નહિ ? એ વિશે રાજા પોતાના મંત્રીઓની

સલાહ લેતો હતો, ત્યારે તે ત્યાં જઈ પહોંચી. જોને ઘુંટણીએ પડી પ્રાર્થના કરી:-

“ મહેરબાની કરીને હવે તમે સભાઓ ભરવી મૂકી દો, અને રેમ્સ ચાલી તાજનો સ્વીકાર કરો. ”

જોને ઘણી ઘણી અરજ કરી, ઘણી ઘણી વિનંતિ કરી. થોડે થોડે તેણે રાજાનું મન પોતાના તરફ વાળ્યું, પણ સભા પગલે પગલે સામી થતી હતી; વળી હવે થાય પણ શું? લશ્કર સિવાય કરવું શું?

“ નવું લશ્કર ઉભું કરીએ ” જોને સૂચવ્યું.

“ તેને ઓછામાં ઓછાં છ અઠવાડીયાં લાગે. ”

“ વાંધો નહિ; લશ્કર જમા કરવું શરૂ કરીએ. ”

“ પણ આ તો બહુ મોડું થઈ ગયું છે. ”

“ ગમે એમ હોય, પહેલાં ભૂલ તો તમારીજ હતી. હવે ખોટી થવાથી શું ફાયદો? એમાં કંઈ વળે ?”

જેમ તેમ કરી બધા કબૂલ થયા. આ જૂનું કામ પરિપૂર્ણ થયું કે નવું કામ ધમધોકાર ચાલવા લાગ્યું. જ્યાં ત્યાં જાહેરનામાં વહેંચાયાં અને સિપાઈઓનાં નામ દાખલ કરવા જૂદે જૂદે સ્થળે છાવણીઓ સ્થપાઈ. આમ એક જગ્ગર લશ્કર જોનના વાવટાનીએ એકઠું થવા લાગ્યું.

મે મહીનો આમ ને આમ ચાલ્યો ગયો, પણ જૂનની શરૂઆતમાં આઠ હજાર માણસનું લશ્કર તૈયાર થઈ ગયું. એટલા નાના મુલકમાંથી આઠ હજાર માણસ ક્યાંથી આવ્યું હશે, તેનો વિચાર કરો. હમણાં લગલગ એક સૈંકુ થયાં ફ્રાન્સમાં લડાઈઓ ચાલતી હતી. વળી યુદ્ધકળા પણ લગલગ આખી પ્રજા જાણતી હતી, અને વળી જોનની સરદારી! પછી શું અધુરું રહ્યું?

જોનનો ઉમંગ અથાગ હતો. રાત્રિદિવસ તે છાવણીઓમાં ફોડતી, અને સઘળી વ્યવસ્થા કરતી. જ્યાં જ્યાં તે જતી, ત્યાં ત્યાં સર્વેનાં હૈયાં તે હરી લેતી. આ લશ્કર ઉભું કરનાર કાંઈ સ્વર્ગની દેવી નહોતી. એ તો આ સાડાસત્તર વર્ષની બાળાજ હતી.

એક ઇતિહાસકારે તેને તે વખતે જોયેલી, તે લખી ગયો છે કે:

“ માથા સિવાય તેને આખે શરીરે બખ્તર હતું. તેના હાથમાં રણની નાનીશી કુહાડી રહેતી. જ્યારે તે પોતાના મોટા કાળા ઘોડા ઉપર ચઢવા ગઈ, ત્યારે તે કુદાકુદ કરી મૂકી તેને ચઢવા તો નહોતો. આથી પછી જોને કહ્યું કે, તેને દેવમંદિરે લઈ ચાલો.

માણસો ઘોડાને ત્યાં લઈ ગયાં. ત્યાંથી તે ચલી. પણ ઘોડાને મુંઠે થાં કમું નહિ. જતી વખતે તે લોકોને અને સાધુઓને વિજય માટે પ્રભુપ્રાર્થના કરવા કહીને ત્યાંથી ઉપડી. ”

હું ત્યારે પાસે હતો-આ બધી વસ્તુ મેં નજરે નહીં જોઈ છે. મારા મનમાં હજી એ જનાવોની તાદરશ મૂર્તિ ખડી થાય છે. હવેશ આફ એલે-કોને પોતાના પતિને સહીયતામત પાછો લાવવા માટે જોન પાસે વચન માગતાં જોને હતું:-

“ એ વચન હું તમને આપું છું. તમારા પતિનું રક્ષણ થશે-પ્રભુ રક્ષણ કરશે. ”

હવેસ યોદ્ધી શદ્ધિ નહિ. જોનને તેણે ચૂમી લીધી, અને તેઓ છટાં પડ્યાં. છટ્ટી તારીજે ઉપડી નવમીએ અમે ઓલિંપિકમાં પૂર્ણપકામાં ફાળલ થયાં. અરે ! એ વખત ત્યારે હું યાદ કરું છું ત્યારે મારી આંખમાં આંસુ આવે છે. જોનનાં હૃદયન માટે લોકો કેટલાં તલપતાં-જોનને કેટલો સત્કાર કરતાં ! હું આ લખું છું, ત્યારે વધોવૃદ્ધ છું તોપણ એ દેખાવ તો તાલે ને તાલે મારા મનમાં રમે છે !

(૧૬)

“ કામે લાગો ! કામે લાગો ! કામે લાગો એટલે પ્રભુ પાણુ તમારી સાથે કામે લાગશે. કામે લાગો ! કામે લાગો ! ”

મજરકામાં જોનના ઘોડાઓની ખરીઓના અવાજ સાથે તેના ઉપલા શબ્દો સંભળાતા. જ્યાં ત્યાં આવે તે શૌર્ય ગ્રેરતી. આવે ભરગોના કિલ્લા ઉપર હલ્લો કરવાનો હતો. જોનના હાથ નીચે કામ કરનારા વાતો કરતા કે, જોન જે કામ હાથમાં લેતી, તે કામ દેખવાયલા અમલદારો માફક હું શિયારીથી પૂરું કરતી. જાણે તેણે પણ પોતાનું આપું જીવન સુદમાંજ ગાળ્યું હોયની ! તેના બધા નાયકો કહેતા કે, તે દરેકે દરેક વિષયમાં પ્રવીણ હતી, તેમજ તોપખાનું ગોઠવવામાં તો તેનાથી કોઈજ ચઢે તેમ નહોતું.

ત્યારે જોનને આ બધું શીખવવા કોણ ગયું હતું ? તેને જ્યારે લખતાં વાંચતાંજ આવડતું ન હતું, ત્યારે પછી સુઝકળા તો કેમજ આવડે ? આ પ્રસંગે ખુલાસો હજી સુધી મને મળ્યો નથી, કારણ કે ખૂનકાળમાં કોઈ જોન જેવી જાણાએ જન્મ લીધો નથી.

આઠ વાગે તો બધી ધામધૂમ બંધ પડી ગઈ. જ્યાં જોનએ ત્યાં શાંતિનું સામ્રાજ્ય હતું. આ શાંતિ ઘણી ગંભીર હતી. ૨

દુશ્મનો એટલા તો જલ્દી હતા કે અમારા સિપાઈઓ વિગ્રય-ની શંકા કરવા લાગ્યા. તેઓ અગળ બહાદુરીથી લડતા હતા. જોન આ જોઈ સિંગત આપવા આગળ ચાલ્યો. તે નીસરણી ઉપર ચડી, પણ એક મોટો પથ્થર તેના ટોપ ઉપર આંચો, અને તુરતજ તે ધવાળને નીચે પડી; પણ એ એકજ પળ. પેલો બહુક તેનું રક્ષણ કરતો હતો. તુરતજ જોને નીસરણી ઉપર ધસી જઈ જૂમ પાડી:-

“ધસો ! ધસો ! મારા વીરપુરુષો ! શત્રુ અળ મારે છે ! આપણે છંતવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે !”

અમે મુઘળા જંગલો પોકાર કરીને ધસી ગયા, અને કીડીની માફક બધે ઝોંટી ગયા. દુશ્મનો નાકા; અમે પાછળ પડ્યા. બરગોનો કિલ્લો અમારા તાબામાં આંચો. અશક્ય હતું તે શક્ય થઈ પડ્યું !

અમારા મનથી તે પવિત્ર દિવસ હતો. અગને ધણા દેહી મળ્યા, પણ જોને તેઓને કંઈ પણ ઇજા થવા દીધી નહિ. ખીન્ને દિવસે અમે નગરવાસીઓના હર્ષનાક સહિત ઓર્ડિયન્સમાં પેઠા. સૈનિકો માર્ગમાં જોનની તરવારને અડકતા-એવી ધારણાથી કે પોતે પણ જોન માફક હંમેશા બિજાથી રહે.

(૧૭)

હવે અમે એક મહાભારત કામ પરિપૂર્ણ થયું હતું. હવે ઉશ્કરને વિધામ જોઈએ; અને તેને માટે બે દિવસ પૂરતા હતા.

ચોદમી તારીખની સવારે જોનના ખાતગી જોરડામાં હું તેના કાગળ લખતો હતો, જિવામાં જોનની એક સખી ત્યાં આવીને બેઠી. તુરતજ તેણે વાત ઉપાડી:-

“જોન ! તમે મારી સાથે આજે વાત કર્યો ?”

“હું કામ નહિ ? તારે જે કહેવું હોય તે રહે.”

“કાલે રાત્રે મને હંથ ન આવી, તેનું કારણ તમે આટલા બધાં જોખમ વેઠો છો, એ જાણવું નહિનજ હતું. અત્યંત તો પના જોગા ઉડતા હતા, તેમાં તમે ટ્યુકની છંદગી બચાવી !”

“બાર, એનાં કંઈ ખોટું હતું ?”

“ખોટું તો કંઈ નહિ, પણ તમે તો ત્યાંનાં ત્યાંજ રહ્યાં. એવું જોખમ તમે શા માટે વેઠ્યું ?”

“અરે ! કંઈ નહિ, હું જરા પણ બધામાં નહોતી.”

“એટલા તો પના જોગા ઉડતા હતા, ત્યારે આપણી યદા કેમ રહે ?”

જોન ખડખડ હસી પડી. તે વાત કરવા જતી હતી એટલામાં તેની સખીએ તેને અટકાવી પોતાનું કહેવું આગળ ચલાવ્યું:-

“જોન ! એક વખત તો ઠીક પણ ખીજી વખત તમે હલ્લો કર્યો, અને આખરે તમે તમારું ધાર્યું કર્યું. હવે તમે વચન આપો કે, મારે કેાઈ દિવસ રણમાં ઉતરવું નહિ. ભલે, ખીજીએ તમે હુકમ કરો, પણ તમારા રક્ષણની આવાં યુદ્ધોમાં તમારે થોડીક તો દરકાર કરવીજ જોઈએ.”

પણ જોને વાત ઉડાવી, અને વચન આપ્યું નહિ.

“ત્યારે તમે શું હંમેશા લડયાજ કરશો ? આ યુદ્ધો કેટલાં-અરે કેટલાં લાંબાં છે ! તે તો સદાય પહોંચ્યા કરશે.”

જોનની આંખમાં હર્ષનો ચળકાટ હતો. તે બોલી:

“આપણું બધું અગત્યનું કામકાજ તો આવતા ચાર દિવસમાં થઈ જશે. પછી તો બધી રમત રહી છે. ચાર દિવસમાં ક્રાન્સ એક મહાભારત કામ કરશે, કે જે ક્રાન્સની સ્વતંત્રતાનું કેન્દ્રિણિંદુ છે.”

અમે આશ્ચર્યચકિત થયા. જોન તો જાણે પરમાત્મામાંજ ડૂબી ગઈ હતી, જાણે સ્વભાવસ્થામાં હોય એવી લાગતી હતી. “હા, ચારજ દિવસમાં, માત્ર ચારજ દિવસમાં હું મજબૂત ફટકો લગાવીશ. હા, ચોથો દિવસ પૂરો થાય તે પહેલાં ફરી હું જીતીશ.” જરામાં તે જમીન તરફ જોતી હતી. તેના હોઠ હાલતા હતા, પણ તેમાંથી એક પણ શબ્દ નીકળતો નહોતો. પછી ઘણાજ ધીમા સાદે તે બોલી: “અને એક હજાર વર્ષ સુધી અંગ્રેજ લોકોની ક્રાન્સમાં કંઈ પણ સત્તા રહેશે નહિ.”

આ સાંભળી મારાં રૂવાડાં ઉભાં થયાં. કારણ કે મને ખબર હતી કે, તેને હમણાં દિવ્ય પ્રેરણા થતી હતી. જોન પોતે એ વિષે કંઈ જાણતી નહોતી. તેની ખાડ્યાવસ્થામાં મને અનુભવ થયા હતા, તેવોજ આ વધુ અનુભવ હતો.

વળી જોનના હોઠ હાલવા લાગ્યા. તેના શબ્દ હજી વધુ ધીમા થતા જતા હતા:-“બે વર્ષ વીતશે, તે પહેલાં મારું શરીર ભયંકર રીતે છૂટશે.”

જોનની સખી ખૂબ પાડવા જતી હતી, પણ મેં તેને ચૂપ રહેવા સાર કરી. પછી કાનમાં મેં તેને ધીમેથી કહ્યું:-“જોન ઉઘે છે, સ્વભાવસ્થામાં છે, અને અર્થવગરના શબ્દો બડબડે છે.”

“અરે ! સ્વપ્ન છે, તેથી હું પ્રભુનો આભાર માનું છું. મને

તો તે ભવિષ્યવાણી લેવું લાગ્યું અને તેમી હું બંદીની. " જોનની સખી જતાં જતાં બોલી:-

"ભવિષ્યવાણી લેવું લાગ્યું ? મને ખબર હતી કે એ ભવિષ્યવાણી છે." હું રડતો હતો. જતી મુન્નતી જોન સંઘેન મધ. પછી ખુરશી ઉપરથી ઉઠી એકદમ મારી પાસે આવી, દયાની તજરબી મારા કપાળ ઉપર પોતાનો હાથ મૂકી તે બોલી:-

"બાપુ ! તને શું દુઃખ છે ? મને કહેતો ?"

મારે જાહું બોલવું પડ્યું. મેં એક કાટેલો કાગળ લઈ કહ્યું કે આમાં મને એક મિત્રે લખ્યું છે કે, પરીજોવાળું આપણું વૃક્ષ ઠાંઈ દુષ્ટ પુરુષે કાપી નાખ્યું છે.

જોનની આંખ પણ ખાણીવાળી થઈ ગઈ. પછી તે બોલી:-

"અરે ! કેટલું ભયંકર ! કેટલું ભયંકર ! એવો કાળુ દુષ્ટ હસે કે આપણા વૃક્ષને કાપી નાખ્યું ? અરે ! એ વૃક્ષને આપણે કેટલું ચાહતાં હતાં ? ! એ વૃક્ષનું ગીત તો બોલ." હું બોલવા લાગ્યો:-

તુજ પાન પરે મુજ આંસુ સરે,

નિત રહે કુમળાં મુજ આંસુ અરે !

એમ બોલવા લાગ્યો અને ઈવટે આ લીટીઓ બોલ્યો, ત્યારે તેને આંસુ આંખમાં.

ભયું હું કદિયે પરભોમ મહીં,

વસતે મુજ અંતર તુંય તહીં !

એવામાં રાજાનો દૂત જોન માટે કાગળો લઈ આવ્યો, અને અમારી વાતચીત ત્યાં પૂરી થઈ.

(૧૮)

જોને પહેલાં પણ રાજાને પોતે જીવતી હોય ત્યાંસુધી ખનતો લાલ લેવાનું કહ્યું હતું. કારણ કે તેની જાંઘળી દૂત એકજ વર્ષ પહેંચવાની હતી. તે વખતે મેં જોનના ચબ્દો ઉપર એટલું ધ્યાન આપ્યું નહોતું, પણ હવે માન મનને ખાત્રી થઈ. આજસુધીમાં તો બધા જોનના ચબ્દો ભૂલી ગયા હતા. કારણ કે તે ચબ્દો યાદ કરવા ઠાંઈને સૂઝ્યું નહિ-એટલો જયો તેઓનો જોન ઉપર ખ્યાર હતો. ખરેખર, મારા સિવાય એ વાત ઠાંઈને સાબરતી નહોતી. મારા મન ઉપર આ ભારે બોલો હતા. હજી જોન પૂરી યુવાવસ્થામાં પણ આવી નહોતી, એટલામાંજ મું તેનું મૃત્યુ થયે ?

પણ હવે આવા વિચાર કરવાના નહોતા. સ્વપરના પહોરમાં મ. સા. ૩૦

તો રણશિંગાં ફૂંકાવા લાગ્યાં. ખણખણ હથિયારો ખખડતાં. ધ્યાય થોભ્યા સિવાય અમે મોંગ તરફ ફેરવ કરી. પૂલ ઉપર હડલો કરી અમે તે છતી લીધો, અને તેનું રક્ષણ કરવા ત્યાં એક દુકડી રાખી. અમે જ્યારે બોજંસી પહોંચ્યા, ત્યારે અંત્રેજેએ ગામ ખાતી કર્યું, અને કિલ્લામાં ભરાઈ બેઠા. જોને ત્યાં પોતાનું તોપખાનું લાવી રાત્રિ પડી ત્યાંસુધી તેના ઉપર મારો ચલાવ્યો. એવામાં કાન્સને સેનાનાયક પણ આવી પહોંચ્યો. ડયુક સાથે તેને અણખનાવ હતો, પણ જોને ડયુકને મનાવી લીધો. આવાં કામો રાજવિદ્યામાં તેની પ્રવીણતા બતાવે છે. પ્રત્યેક વિષયમાં તેનું કૌશલ્ય અપ્રતિમ હતું. ગમે તે સદ્ગુણ જગતમાં હોય—અને જો અમે તે જોન આંક આંકમાં શોધતા, તો તે અર્મને તેનામાંથી મળી આવતો.

જુનની સત્તરમી તારીખની સવારે જામુસો ખગર લાગ્યા કે, અંત્રેજે આવી પહોંચ્યા છે. અમે તેજોની સામા ચાલ્યા. થોડી વાર પછી અમે તેજોને નજરોનજર જોયા. યુદ્ધને માટે પોતાને અનુકૂળ થાય, એવું સ્થળ તેમણે પસંદ કર્યું હતું. તીરંદાજોને મોખરે રાખી તેજો અમારી વાટ જોઈનેજ ઉભા હતા.

રાત્રિ પડતી હતી. અનુજો તરફથી એક ફૂલ લગાઈનું કહેલું લાગ્યો. જોને સ્વાભાવિક શાંતિથી ઉત્તર વાળ્યો:—

“જા, તારા ચરદારને જોમ કહે દે આજે તો મોડું થઈ ગયું છે, પણ કાલે સવારે આપણે યુદ્ધ કરીશું.”

રાત્રિ આંધારી હતી. થોડો થોડો વરસાદ પણ પડતો હતો. દશ વાગે અમારી સજા મળી. દંડલાકનો મત એવો હતો કે જોને લગાઈ કરવા ના પાડી, એ તેની ભૂલ હતી. વળી દંડલાક એમ માનતા હતા કે તેણે સાફ કર્યું હતું. લીલ કરવા માટે જ્યારે જોને એક ચરદારે કાણુ પૂછ્યું, ત્યારે જોન બોલી:—

“કાણુ એક નહિ, પણ અનેક છે. પડેલાં તો એ છે, અંત્રેજે મને તેમ કહે તે પણ આપણા પંજામાંથી ઘૂટી શકશે નહિ, તેથી આ પહેલું આંકો ચક્રાર શું કામ જોખમનાં પડતું? જ્યારે આપણું કલકલ નજરું છે, ત્યારે જયી બ બતોહું આપણે નિરીક્ષણ કર્યું હોય, અને તેથી હુદને. હવેન વિવરનો માર્ય, એ બરેતર છે.”

“કહે પણ હુદનેનું મોજ લગાઈ હશે, અને આપણું પડ જોજ હશે. પડો હુદ શું કામ ન કરવું?”

જોન હસી પડી. પડો જેવાના હાથમાં તે ચક્રારતા દેખતી

કદળીનો એક તાંતણો લઈ કહ્યું:

“તમે મને કહેશો કે, આ કયો તાંતણો છે?”

“તે હું શી રીતે કહી શકું?”

“ત્યારે તમે આટલું નથી કહી શકતા, ત્યારે કાલે શું થશે તે કેમ કહી શકો? કાલે આપણી સંખ્યામાં વધારો થશે તો?”

“એ સિવાય બીજું કંઈ કારણ છે?”

“હા, પ્રભુએ નીચેલો દિવસ આજે નહિ, પણ કાલે છે, અને કાલે આપણને વિજય મળશે અને તે ક્રાન્સને કોઈ વખત નથી મળ્યો, તેવોજ મળશે.”

અમને જોનમાં શંકા હતી. અમારાં હૈયાં હળવાં થયાં અને અમે ગપાટા હાંકવા લાગ્યા. એવામાં એક જસૂસે આવીને કહ્યું કે, અંગ્રજો ચોરી-છુપીથી પાછા હોઈ છે, એવું મને લાગ્યું.

સરદારોના અદેશ ઉપરથી રૂપા માલૂમ પડ્યું હતું કે, તેઓ બહુજ આશ્ચર્યચકિત થયા હતા.

“તેઓ પાછા ગયે છે” જોને કહ્યું.

“એમ દેખાય છે ખરું.”

“એ સાચીજ વાત છે.”

“આપણે આ આશા નહોતી રાખી, પણ કારણ ખુદશું છે.”

“હા” જોને કહ્યું “એ લોકોએ ઉદતાઈ છોડી હવે કંઈક વિચાર કર્યો છે. અંગ્રજ સરદારોનો વિચાર મોંગનો પૂત્ર હતી બીજી બાજુ નાસી જવાનો છે. આમ કરી તેઓ બોજસીનો કિલ્લો બચાવવા માગે છે, પણ આપણે તે કેમ થવા દઈશું?”

“બોજસીનું શું કરવું?”

“હું જ્યાં વારમાં કંઈ પણ લોટી રહેવા વિના એ કિલ્લો છોડી દીધો. ત્યારે એ લોકો પોતાની હાર યદ્ય છે, એવું બાણે કે મુસ્લિમ શરણે આવશે.”

બધા સરદારો ગર્જી રહેલા: “અમને જલદી મોકલો, મોકલો. રોકો પોતાનાનું કામ મોંઘી દો. પછી જોને પણ આપણે પછી દેખાડીએ.”

“જુઓ, એ કામ કંઈ અઘરું નથી. પણ કદાચ કુધી જાણે સિવાઈએ: અમને એ કે જે આપણે જાણ કરીશું; મુસ્લિમો પછી રહેશે અને બન્ને કુધી હશે: નહિ હું એ જાણે જાણું. અને એમને પણ અરજીના મળીશું.”

જોને વચન પાળ્યું. તે પોતાના અંગરક્ષકોને લઈને ચાલી. હું જોનની સાથે હતો. જોનની સાથે જઈ અમે અંગ્રેજ નાયકને ખબર આપી કે તેનું લશ્કર તાળે થયું છે. જોને ખડું રહેમદદિ રાખી. તેઓને કિલ્લામાંથી અસ્ત્ર-શસ્ત્ર અને પૈસા લઈ જવાની રજા આપવામાં આવી. અમે સેનાનાયકને લઈ મળસ્કામાં અમારા લશ્કરને મળવા ગયાં, એટલામાં અમે તોપના ધડાકા સાંભળ્યા. અંગ્રેજ સરદારે પૂલ ઉપર હથોડી શરૂ કરી દીધો હતો; પણ ખરાબર અજવાળું ઉઘડે તે પહેલાં તો અવાજો બંધ થઈ ગયા. પછી તે ન સંભળાયા. અંગ્રેજ સરદારને ખબર પડી હતી કે, જોનની શરણે જઈ ચૂક્યું છે. હવે લડવું નકામું હતું, તેથી તેણે પારીસ તરફ દ્રવ્ય કરી. મોંગના સિપાઈઓ પણ તેની સાથે હતા.

તે ત્રણ દિવસમાં અમે ઘણા ક્રેન્ય કિલ્લા લીધા.

(૧૬)

અઢારમી જૂનનો આ દિવસ હતો. સવારે તપાસ કરી, પણ ક્યાંય શત્રુ નહોતા; પરંતુ મને તેની લેશ પણ ચિંતા નહોતી. મને તો ખાતરી હતી કે, ગમે ત્યાંથી શત્રુ આવશે, અમે જીતીશું; અને એ ધકકો શત્રુઓને એવો લાગશે કે એક હજાર વર્ષ સુધી તો તેમનું નામનિશાન ક્રાન્સમાંથી જતું રહેશે. મને જોનનાં સ્વપ્નાં-એટલે કે તેની દિવ્ય પ્રેરણાઓ-ઉપર શ્રદ્ધા હતી, અને વળી હું શ્રદ્ધા રાખતો તે સર્વદા ફળતી.

રસ્તામાં એક ગાઢ જંગલ આવતું હતું, તેમાં માણસો ઘણી સહેલાઈથી છુપાઈ શકે એવું હતું. માણસોનાં પગલાં અમે લીની જમીન ઉપર જોયાં. વ્યવસ્થાસર તે પડતાં આવ્યાં હતાં. આ પગલાં લશ્કરનાં હતાં, તે ચોક્કસ હતું.

તેથી હવે અમારે સંભાળ લેવી પડી. રજોને હુશમનો અમારા ઉપર અમને ખબર ન પડે એવી રીતે હથોડી કરે તો અમારું કયું-કારવ્યું ધૂળ મળે. જોને રસ્તો શોધવા માટે બે ચાર નાયકો સાથે થોડાંક માણસ આગળ મોકલ્યાં. અમારે ભય તો ઘણો હતો, પણ એ સિવાય બીજો માર્ગ ન હતો.

પેટે પાસે આવતું જતું હતું. એટલામાં એક હરણ અમારાં કાંથી વ્હી છેટે નહું. તુરંતજ એક ઠેકણેથી ખૂમ પડી કે ત્યાં જોન હતા. તેમને ખવાનું કંઈ ન મળેલું હોવાથી આ શિકાર થી લાગતાં તેઓના હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ; પરંતુ આ હર-

ધિયાથીઃ અમને તેઓના સ્થળવિષેની માહિતી મળી હતી. તેઓ અમારા વિષે કંઈ પણ જાણતા નહોતા.

જોને તુરતજ સરદારોને કહ્યું:-

“ઘોડાઓને મારવાની તમારી ઝોડીઓ તો બરાબર મજબૂત છે ને?”

“કારણ? શું આપણે નાસી જવું પડશે?”

“ના, એમ નહિ; આપણે તેઓની પાછળ પડીશું ત્યારે તેઓને પકડી પાડવા માટે ઘોડાઓને ખૂબ દોડાવવા પડશે. ચાલો, આગળ ચાલો!”

એક પળમાં અમે દુશ્મનોને જોયા. તેઓના લશ્કરની ત્રણ દુકડીઓ હતી. આગળ વળાવો ચાલતો હતો; પછી તોપખાનું હતું; અને ત્યારપછી ખીજા સિપાઈઓ વ્યવસ્થાસર ફરકતા હતા. તેઓ હવે ઝાડીમાંથી બહાર આવ્યા હતા, અને મેદાનમાં ચાલતા હતા. અંગ્રેજ નાયકે પાંચસો ચુનંદા તીરંદાજો ચૂંટી ઠાઠી એક ઝાડી આગળ ગોઠવ્યા-એવું ધારીને કે તેનું બાદીનું લશ્કર આવી પહોંચે ત્યાંસુધી તેઓ અમને રોકી શકે. જોને અંગ્રેજ નાયકને ઉદ્દેશ કળી જઈ એકદમ હાયરને તેઓના ઉપર ધસી જવા ફરમાવ્યું.

રયુકે અને મુજો, હાયરની પછવાડે જવાનું કરતા હતા પણ જોને કહ્યું:- “હજી નહિ, હજી વખત છે.”

ત્યારે તેઓ આતુરતાથી તૈયાર થઈ જોનના હુકમની વાટ જોતા થંભી રહ્યા. જોન મજબૂત હતી. તે અવલોકન કરતી હતી, માપતી હતી, ગણતી હતી. તે મિનિટે મિનિટ અને સેકન્ડે સેકન્ડનું ધ્યાન રાખતી હતી. ઉંચી અને નીચી જતી તથા આમથી તેમ વળતી ફરતીઓ તરફ તે તાકી તાકીને જોતી હતી.

હાયરના અતિ બળવાન યોદ્ધાઓ માથું મૂકીને લડતા હતા. મ્યાં ત્યાં તેઓ ધૂમતા. અંગ્રેજોનો હુમલો આવ્યો તેને તુરતજ પાછો હટાવી તેઓએ બમણા જોરથી પાછો તેમના ઉપર હુમલો કર્યો. અંગ્રેજોમાં ગેરવ્યવસ્થા ફેલાઈ.

રયુકે અને મુજોએ તે જોયું. તેઓ એટલા બધા ઉરકેરાઈ ગયા હતા કે તેઓના અંગમાં ધૂમરી ફૂટતી હતી. તેઓએ જોન તરફ વળીને કહ્યું:- “હવે?”

પણ જોન હજી જોતી હતી, વિચારતી હતી, મૂલત્રી કરતી હતી. તે બોલી:- “હજી નહિ.”

સમયાભિષેકની ક્રિયા સાથે કંઈ પણ પ્રતિજ્ઞ નહોતો. મનમાં બિચેક થયા પછી જોનનું હૃદયનકાર પશ્ચિમનું થવાનું હતું.

જોનને રેન્ડલ જતાં બેઠા હોવાનો દત્તો. કાંઈક કે માત્રમાં માંડેલે માંડેલે અકસ્માત દિવસો આવતા. રાજને મન તો તે મન અચિત્ત હતા, પણ જોનને મન તે કંઈ નહોતું; તોયજી અમે જેમ તેમ બધાને સમજાવી ગ્રીનધી બાર દબાર ગાળુમ સાથે ગાળ્યા. આજે જુનની જોગલુત્રીઓ તારીખ હતી.

ચોકસેરીમાં અમે ત્રણ દિવસ રોકાયા. તે શહેરે લશ્કરની ખેરાકો આપી, અને સરણે આગ્યું. અમે શહેરની બદાશજ પડાવ નાખ્યો. સેન્ટ ફ્રેડેરિકનીના કિલ્લાએ પણ તાજે થવાનું ઉચિત ધાર્યું.

ચોથી જુલાઈએ અમે સેન્ટ ફ્રેડેરિક પહોંચ્યા. ત્યાંથી અમે દ્રોમ્સ વરુ પ્રયાણ કર્યું. જોને એ ગામને સરણે આવવા સૂચવ્યું, પણ તેની આજ્ઞા પગાઈ નહિ. જોને સાથે તોપખાનું લીધું નહોતું તેથી તેઓ ચોતાને સહીસલામત ધારતા હતા. પાંચ દિવસ સુધી અમે ફેલ્ડકારો કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે અફળ ગયો. રાજ આથી નિરાશ થઈ ગયો અને ખાછા વળવા ધાર્યું; પણ હાથર સભામાં રાજને પણ લાગુ પડે, એવાં વાક્યો બોલ્યો: “કુમારિકા જોને આ લશ્કરના ઉપરીનો હોદ્દો લીધો છે, તોપછી ગમે તે માણસને જોન સાથે થવાનો અધિકારજ નથી.” અસ્તુ.

તેથી રાજએ જોનને તેડાવી અને શું કરવું તે વિષે પૂછ્યું. જોને જરા પણ શંકા વિના કહ્યું:-

“ત્રણ દિવસમાં આ સ્થળ, આપણું માની લેવું.”

“સાચું પૂછો તો છ દિવસ લાગશે.” એક અધિકારી બોલ્યો.

“છ દિવસ! પ્રભુનું નામ લઈને કહું છું કે, કાલે આપણે દ્રોમ્સના દરવાજામાં દાખલ થઈશું.”

પછી તે ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ. લશ્કરને તપાસી તેણે કહ્યું:-

“તૈયારી કરો, મારા મિત્રો! કામે લાગો. કાલે આપણે હલ્લો કરવાનો છે.”

જોને આખી રાત્રિ સાધારણ સિપાઈની માફક કામ કર્યાં કર્યું. પછી સવારે તેણે ચોતાનો હોદ્દો સંભાળી હુમલો કરવા હુકમ આપ્યો. તેજ વખતે સામાવાળાઓએ સુલેહના વાવટો બતાવ્યો. આવી રીતે કંઈ પણ લોહી રેડાયા વિના દ્રોમ્સ તાજે થયું.

તે કેટલું મનોહર લાગતું હતું ! આવો સરસ દેખાવ મેં આ જાદુગીમાં જોયો નહોતો.

મંદિરના પગથિયાથી લગભગ ચારસો ફીટ તેઓ આજીવ પછી આકર્ષણીશયે તેઓને જવાની રજા આપી; અને તેઓ કલગી ઘોડાની ડોકને લાગી ત્યાંસુધી ઝૂકીને સલામ કરી. ત્યારપછી ઘોડાઓને નચાવતા નચાવતા તેઓ ચાલી ગયા.

થોડીક પળસુધી તો શાંતિ વ્યાપી. લોકો ઉંઘતા હોય એ લાગતું હતું. એટલામાં એકાએક ચારસો રણશિંગાંઓ કૂંકાય તુરતજ રાજા અને જોન પશ્ચિમના મોટા દરવાજેથી આવી પહોંચ્યો તેઓ ધીમે ધીમે ચાલતાં હતાં. હર્ષનાદ અને સંગીત—તે સિવાય કંઈ પણ કાને પડતું નહિ. જોનની જાણમાં તેનો વાવટો લંબને એ માણસ ચાલતો હતો, અને તેની પાછળ રાજ્યના સેવકો પોતાના હોદ્દાસર ચાલતા હતા.

મુકરર કરેલા સ્થાને સરઘસ આવી પહોંચ્યું. પછી રાજ્યાભિષેકની ક્રિયાઓની શરૂઆત થઈ. આ ક્રિયાઓ ઘણી લાંબી હતી. પ્રાર્થના થઈ, પ્રાર્થનાસંગીત ગવાયું, ધર્મબોધ અપાયો અને એવી એવી બીજી જાણતો અમલમાં મૂકવામાં આવી. આ બધો વખત જોન પોતાનો વાવટો હાથમાં ઝાલી રાજા પાસે ઉભી હતી. પછી રાજાને સોગંદ આપવામાં આવ્યા, અને તેલનું મર્દન થયું. ત્યારપછી એક ઉમરાવે પગે લાગી રાજા આગળ ગાદી ઉપર રાજમુકુટ મૂક્યો. રાજાએ થોડીક વાર તો વિચાર કર્યો; મુકુટને માત્ર અડક્યો, પણ જોનની આંખો અને તેની આંખો મળી કે તે હસ્યો. જોને ક્રાન્સનો મુકુટ હાથમાં લીધો, છાતી કાઢી તેને ઉંચક્યો અને મલકાતે મોંએ તેના માથા ઉપર મૂકી દીધો.

પછી હર્ષનાદોનું તો પૂછવુંજ શું ! તોપના અવાજેથી તો જાણે અમે બહિરા થઈ ગયા.

જોન આ વખતે રાજા તરફ ફરી, અને ધીમે ધીમે ગદ્ગદ કંઠે તે બોલી:—

“ખુદાવિંદ! પ્રભુની કૃપાથી તમારો મુકુટ તમને મળ્યો છે. મારું કામ હવે પૂરું થયું છે. હવે મને શાન્તિમાં મારી મા પાસે જવા દો. તે ઘરડી છે, અશક્ત છે, તેને મારી સેવાની જરૂર છે.”

રાજાએ તેને ઉભી કરી, અને ભરસલામાં તેનાં મહાભારત કાર્યોનાં વખાણ કર્યાં. પછી તેણે તેને ખિતાબો બક્ષી કાઉન્ટના પદે

સહાવી. વગી. તેની ઉચ્ચસ્થિતિને અનુસરી ગૃહમંડળ નીમી આપ્યું. ત્યારપછી તેણે કહ્યું:-

“તમે સંશ્યને જાણવું છે. તમે તમારી મરણમાં આવે તે વસ્તુ માગો. હું ગમે તેમ કરીને તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ.”

જોન પગે લાગી બોલી:-“મારા બાદશાહ ! મારા ઉપર તમારી આટલી જાણી મહેરબાની છે તો હુકમ કરો કે, મારા ગરીબ ગામડા ઉપરના જાધા કર માફ થાય.”

“જાઓ, તે માફ છે. પછી ?”

“જમ.”

“જમ ? બીજું કંઈ નહિ ?”

“નહિ, કંઈ નહિ. મને તાણુ કરો નહિ. હું કંઈ નહિ માગું.”

રાજા મુગાયો, નિરાશ થયો. પછી તેણે જોનની નિઃસ્વાર્થતાની ઘણી પ્રશંસા કરી. અમારા ગામડાનો દર તેણે હમેશને માટે માફ કર્યો. રાજાની મરણ હતી કે જોન કંઈ બીજું પણ માગે તો હીક, પણ તેને જોન માટે એટલું માન હતું કે તેણે જોનની મરણ વિરુદ્ધ જરા પણ દબાણુ કર્યું નહિ.

તમને યાદ હશે કે, જામે બાદશાહવારમાં મશ્કરીમાં ને મશ્કરી. મોંરાજા સુશી થાય તો તું શું માગે ? એવો જોનને પ્રશ્ન કર્યો હતો; અને “આપણા ગામના દર રાજા માફ કરે એવું હું માગું” એવો ઉત્તર પણ જોને તે સમયે આપ્યો હતો. જ્યારે જોન આ શબ્દો બોલી, ત્યારે તે અમે હસવામાં જ ગણી કાઢ્યું હતું, પણ જાણે અમે જોનના મનની મોટાઈ સમજ્યા-તેના ઉચ્ચ હૃદયને આજે જાણ્યું.

જોને અમારા ગામનો દર સદાને માટે માફ કરાવ્યો. તે દિવસ પછી ત્રેસડ વર્ષ ચાલી ગયાં છે. ડોમરેમીનાં આજીવનનાં ગામડાં-એના કર ત્રેસડ વખત લેવાયો છે, પણ દર ઉધરાવનારા કોઈ વખત ડોમરેમીમાં આવ્યા નથી. હિસાબની ત્રેસડ ચાપડીઆ બરાબ છે. કોઈ તે જોવા પણ ઇચ્છે. દરેક ગામના નામની નીચે તે ગામમાંથી કેટલો દર આવ્યો તે એક સ્થળ લિવાય બધે લખેલું છે. હું કહું છું તે સાચું છે, જ્યાં ડોમરેમીનું નામ છે ત્યાં તેના વેરાનો આંકડો નથી; પણ માત્ર ત્રણ જ શબ્દ વખ્યા છે, અને તે નીચે પ્રમાણે:-

ડોમરેમી

નહિ: એલિંગ્સનની કુમારિકા.

કંઈ નહિ ! જોલિંચન્સની કુમારિકા ! આ શબ્દો કેટલા કુખ
છે, પણ આ શબ્દો આખી પ્રજા એકજ મતે—એકજ સાદે બોલી છે.

બે વાગે રાજ્યાભિષેકની ક્રિયાઓ પૂરી થઈ. પછી સરઘસ
પાછું નીકળ્યું. લોકોના હર્ષની તો વાતજ ન પૂછવી.

જેન આદ્ર આર્કના જીવનરૂપી નાટકનો ત્રીજો અંક અહીં
પૂરો થાય છે.

(૨૧)

અમે અમારું સરઘસ પૂર દોરદમામથી કાઢ્યું. જેન આગળ
વધતી, તેમ લોકો તેના ઘોડા આગળ આવી કુર્નિસો બજાવતા.
ધીમે ધીમે અમે શહેરના મુખ્ય ભાગોમાં ફરી એક ધર્મશાળા
આગળથી નીકળ્યાં, ત્યારે અમે બે માણસોને જોયા. તેઓએ જેનને
નમન કર્યું નહોતું, પણ અજાયબીની દૃષ્ટિથી તેના તરફ જોતા હતા.
તે પાસેજ હતા, પણ તેઓ ઉપર કોઈએ બહુ કંઈ હાથ એમ
પાષાણવત્ ઉભા હતા. સિપાઈઓ ગુસ્સે થઈ તેમને શિક્ષા કરવા
ધસ્યા, પણ જેનની નજર જ્યારે ઉપર્યુક્ત બનાવ ઉપર પડી, ત્યારે
તેણે કહ્યું કે, રહેવા દો. તે ઘોડા ઉપરથી ઉતરી, તે બન્નેને ગદ્ગદ
હૃદયે લેટી. આ બે પુરુષોમાં એક જેનનો પિતા અને બીજો
તેનો મામો હતો.

શહેરવાસીઓએ રાજને તથા જેનને બંનેએ એક મિજબાની
આપી. આ મિજબસમાં જેનના પિતાને તથા મામાને તેડાવવામાં
આવ્યા, પણ તેઓને ત્યાં ઠીક ન પડ્યું; તેથી તેઓ માટે ખાસ
એક જૂદીજ અગાશી ઉપર બેઠક ગોઠવવામાં આવી. ત્યાંથી તેઓ
તે મિજબાનીનો દેખાવ અને જેનને મળતું સન્માન જોઈ ગળગળા
થઈ ગયા. એવામાં રાજાએ સંગીતનો હુકમ કર્યો. જેનના મન
ઉપર સંગીતની બહુજ ઉંડી અસર થઈ.

રાત્રે અમે ડોમરેમીના બધા રહેવાગીઓ ધર્મશાળામાં બેસવા
ગયા. જેને પોતાના અંગરક્ષકોને રજા આપી અને કહ્યું કે, હું મારા
પિતા સાથે અહીંજ સૂઈશ. ત્યારપછી પોતાના પિતા અને મામા
વચ્ચે તે બેસી ગઈ, અને પોતાના હાથ તેઓના હાથમાં ભેરવી
રમતમાં ને રમતમાં કહેવા લાગી:—

“અહીં આપણે કોઈ પણ જાતની રીતભાત જાળવવાની જરૂર
નથી. હવે આપણી સ્થિતિ આગળના જેવીજ છે. કારણ કે બધાં
યુદ્ધો પૂરાં થયાં છે, અને હવે હું ઘેર—” એવામાં તે અટકી. તેણે

હાથી દેવીની માફક સલામાં ચાલી આવી. અજ્ઞાન ખેડુતો સાથે વાત કરતી તે જોન કંઈ આ જોન નહોતી. તે એકદમ મલાને મોળરે આવી ઉભી રહી. દરેકે દરેક ચહેરા ઉપર તેણે શાંતિથી નજર ફેરવી. ક્યાં ધા કરવો, તે તેણે જાણી લીધું. નમન કરીને તે બોલી:-

“મને મારા સરદારો સાથે વિચાર કરવાનું કામ નથી, તેમ મારે મંત્રીમંડળ સાથે પણ કામ નથી. યુદ્ધસભા ! શાને માટે એ જોઈએ ? ત્યાં એકજ માર્ગ હોય ત્યાં શું વિચારવું ? આ સભા મળી છે, તેમાં વળી શેનો ઠરાવ કરવો ? આ જાણું નકામું ધાંધલ અને જાણી નકામી ચિંતા શામાટે વહોરી લેવી ?”

આટલું કહી તે અટકી. સલા સચેત થઈ. જોને વળી પાછું બોલવું શરૂ કર્યું:- “જે માણસ જુદિશાળી છે, જે રાજ્યપ્રતિ વફાદાર છે. તેને ખબર છે કે હવે એકજ માર્ગ ખુલ્લો છે, અને તે એ કે પારીસ તરફ દ્રવ્ય કરવી !”

હાયરે તુરતજ જુદસામાં મુછી પછાડી. સરદારોનું લોહી ભેરથી વહેવા લાગ્યું. પોતાની વિરુદ્ધ કોઈ બોલે છે કે નહિ તે સાંભળવા જોન ઉભી રહી. એવામાં ન્યાયમંદિરના કારસ્તાનમાં પ્રવીણ વડાએ જાણે અમલવતો હોય એમ હસતાં હસતાં કહ્યું:-

“મહેરજાન સાહેબ ! ડયુક ઝોડ જરગન્ડીને પછી આપણે શું ઉત્તર દઈશું ? તે આપણી સાથે વગર વિલંબે સલાહ કરવા તૈયાર છે, એટલુંજ નહિ પણ પારીસ આપણને આપવા માગે છે, પછી આપણે નકામી ખટપટમાં શું કામ પડવું જોઈએ ?”

જોન તુરતજ તેના તરફ ફરી ગંભીરતાથી બોલી:-

“તમારા કાવાદાવા અહીં ખુલા પાટવાની જરૂર નથી.”

“કાવાદાવા ?”

“હા.”

સરદારો ગાજી ઉઠ્યા. રાજા ખુશી થયો. ન્યાયમંદિરના વડાએ ઇન્સાફ માગ્યો, પણ ગભ બોલ્યો:-

“જોનને યુદ્ધની જાણનો અને રાજદ્વારી જાળનોમાં પોતાનો અભિપ્રાય અપવાનો હક્ક છે. આપણે તેનું કંઈ પણ સાંભળીશું; હજી નો તે મન આપે છે.”

પેલા બિચારા નિરાશ થઈ ગયો. જોને આગળ ચલાવ્યું:-

“હું તમારું જાણું કાવતરોનું અણું છું. જ્યારે ક્રોન્સના દુશ્મમાં કંઈ ખરાબ થાય, ત્યારે કદા એ દુષ્ટોના નામ દેવાં તે સૌ જાણે છે.”

“તો પ્રભુની મરજી! પણ એ વિચાર શું કામ કરવો જોઈએ?”

પછી ગપ્પાં ચાલ્યાં. જોને અમારી સાથે હળી મળી વાત કરવા ઘણા પ્રયત્ન કર્યા, પણ અમે હવે તેની સાથે એટલી છૂટથી વાત ન કરી શક્યા. તે એક સેનાધિપતિ હતી; અમે કંઈ પણ નહોતા. તેનું નામ જગન્નહેર હતું; અમને કોઈ જાણતું પણ નહોતું. તે રાજકુંવરોમાં હરતી ફરતી હતી; અમે એ માનના અધિકારી નહોતા. પ્રભુનો સંદેશો ઝીલનારી તે પવિત્રમાં પવિત્ર હતી; અમે પાપી હતા. દુકામાં કહું તો તે જોન આફ આર્ક હતી; અને અમે તો અમેજ હતા, કંઈ નહોતા; એટલે પછી તેની સાથે અમે કેમ છૂટથી વાત કરી શકીએ! તોપણ તે વિનયી હતી, તેને કશો ગર્વ નહોતો. તે અમને સર્વેને ખરા હૃદયથી ચાહતી. અમે તો તેની પૂજા કરતાં ધરાતાજ નહોતા. વાતમાં ને વાતમાં જોનના મામાએ કહ્યું:-

“તારે લડાઈઓ લડવી હોય, તોપણ એક વખત તું ઘેર આવી જજે. લોકો તને બહુ ચાહે છે. દોઢ વર્ષ ઉપર તું અમારી પાસેથી ગઈ, તે પછી તારા નામ ઉપરથી ઘણાનાં નામ જોન રાજામાં આવ્યાં છે. જે કોઈ જિલાડીને જોલાવવી હોય અને કોઈ ખૂમ પાડે કે “જોન આફ આર્ક!” તો લાખો જિલાડીઓ એકઠી થાય, એટલી બધી જિલાડીઓનાં નામ પણ તારા નામ ઉપરથી છે. નાનપણમાં તે જે જિલાડીનું બચ્ચું પાળ્યું હતું, તે હવે આખા ગામમાં બહુ વડાલું થઈ પડ્યું છે. લોકો તેને જોન આફ આર્કની જિલાડી માનીને પૂજે છે એમ કહીએ તોપણ ચાલે. એક વખત કોઈ અબળણ્યા પુરુષે તેના ઉપર પથ્થર ફેંક્યો. આઘી લોકો એના ઉપર એટલા ગુસ્સે થયા કે તેને ફાંસીએ લટકાવ્યો! સૌ તારા ઉપર ફિદા ફિદા છે-”

એવામાં રાજાનો દૂત જોન ઉપર ચિઠ્ઠા લઈ આવ્યો. તેમાં તેણે જોનનું રાજાનામું નાકબૂલ રાખ્યું હતું. વળી તેણે તેને ખાસ સલાહ માટે તુરતાતુરત બોલાવી હતી.

જોન નિરાશ થઈ ગઈ-હુઝી થઈ, પણ તે માત્ર એકજ પળ ખીણ પળે ઘેર જવા તલસતી તે ખેડુતની છોકરી નહોતી; તે જોન આફ આર્ક હતી, ફ્રાન્સની સેનાધિપતિ હતી.

(૨૨)

હું જોનનો હબ્બુરીઓ અને વળી તેનો ખાનગી ડારબારી હતો, તેથી મને પણ જોન સાથે જવાનો અધિકાર હતો. જોન કોઈ

હાથી દેવીની માફક સજામાં ચાલી જાતી. અમન પેદુનો માથે વાળકળી તે ભેન કંઈ આ ભેન નહોતી. તે જોકે કમ મસાને મોળાદે જાતી હોતી રહી. દરેકે દરેક અદેગ ઉપર તેનું આંતરિક નજર ફેરવે. ત્યાં ધા કરવો, તે તેણે જાણી લીધું. નમન કરીને તે વિદાલી:-

“મને મારા સરદારે આથે વિચાર કરવાનું કામ નથી, તેમ મારે મંત્રીમંડળ સાથે પણ કામ નથી. મુદ્દસભા ! જાને મારે બે બેઠે ? જ્યાં બેઠે જાગે હોય ત્યાં શું વિચારવું ? આ સભા મળી છે, તેમાં વળી શેનો દરજ્જા કરવો ? આ જાણું નકામું ધાંધલ અને બાધી નકામી ચિંતા આમાટે વહોરી લેવી ?”

આટલું કહી તે અટકી. સભા સચેત થઈ. ભેને વળી પાછું બોલવું શરૂ કર્યું:- “જે માણસ જુદિશાળી છે, જે રાજ્યપ્રતિ વફાદાર છે. તેને ખગર છે કે હવે બેઠે જાગે માર્ગ ખુલ્લો છે, અને તે બે કે પારીસ તરફ ફરવું કરવી ?”

હાથે તુરતજ જુરસામાં મુક્કી પછાડી. સરદારેનું લોહી ભેરથી વહેવા લાગ્યું. પોતાની વિરુદ્ધ કેાઈ બોલે છે કે નહિ તે સાંભળવા ભેન ઉભી રહી. બોવામાં ન્યાયમંદિરના કારસ્તાનમાં પ્રવીણ વડાએ જાણે અગળવતો હોય એમ હસતાં હસતાં કહ્યું:-

“મહેરજાન સાહેબ ! ડચુક આંક જરમન્ડીને પછી આપણે શું ઉત્તર દઈશું ? તે આપણી સાથે વગર વિલાંજે સલાહ કરવા નેયાર છે, એટલું જ નહિ પણ પારીસ આપણને આપવા માગે છે, પછી આપણે નકામી ખટપટમાં શું કામ પડવું જોઈએ ?”

ભેન તુરતજ તેના તરફ ફરી મંત્રીમંડળી બોલી:-

“તમારા કાવાદાવા અહીં ખુલ્લા પાટવાનો જરૂર નથી.”

“કાવાદાવા ?”

“હા.”

સરદારે માથું ઉઠાવ્યું. રાજા ખુશી થયો. ન્યાયમંદિરના વડાએ ઇન્સાફ માગ્યો, પણ રાજા બોલ્યો:-

“ભેનને મુદ્દની બાળનો અને રાજદ્વારી બાળતોમાં પોતાનો અભિપ્રાય આપવાનો હક્ક છે. આપણે તેનું કહ્યું પણ સાંભળીશું; હજી તો તે મત આપે છે.”

પેલા બિચારા નિરાશ થઈ ગયો. ભેને આગળ ચલાવ્યું:-

“હું તમારું જાણું કારસ્તાન જાણું છું. જ્યારે ક્રાન્તના હક્કમાં કંઈ ખરાબ થાય, ત્યારે કયા બે દુષ્ટોનાં નામ દેવાં તે સૌ જાણે છે.”

“અરે ! આવી નિંદા—”

“આ નિંદા નથી. આ આરોપ છે, આ ચોખ્ખો આરોપ છે. રાજના મંત્રી સામે અને ન્યાયમંદિરના વડા સામે.”

આ બન્ને પુરુષો તુરતજ ઉભા થયા, અને જોનની જાનને અટકાવવા રાજને વિનંતિ કરી, પણ રાજએ તે માન્યું નહિ. તેના આત્મામાં પણ હવે શૌર્ય પ્રસરેલું હતું, તેની આંખ હવે ઉઘડી હતી, તે બોલ્યો:—“બેસો, જરા શાન્ત થાઓ. ઢાલની બન્ને બાજુ આપણે તપાસીશું. વિચાર કરો, તમારામાં અને એનામાં કેટલો ફેર છે ! જોન મારી સમક્ષ ન હોય, ત્યારે પૂઠ પાછળ તમે એની કુથલી કરો છો, પણ તે તો તમને મોઢામોઢજ કહે છે.”

વેલાઓનાં મોં ઝંખવાઈ ગયાં. જોને શાંતિથી પાછું બોલ્યું આલુ ગાયું:—“પહેલેથીજ આપણે બધી બાબતો લંબાવતા આવ્યા છીએ, અને તેથી આપણને કેટલું નુકસાન ખમવું પડ્યું છે ! જ્યાં મતજ ન લેવાતા હોય, ત્યાં સલાઓ શા માટે ભરવી અને નકામા કળઆ શા માટે કરવા ? આઠમી મેને દિવસે આપણે ઓર્લિયન્સ લીધું. ત્રણ દિવસમાં બધું કામ ઉઠેલી પેટે ઉપર રેડાયેલું લોહી આપણે અટકાવી શકત. છ અઠવાડિયાં પહેલાં આપણે રેમ્સ ગયા હોત. પારીસ હમણાં આપણા તાબામાં આવી ગયેલું હોત. હજી પણ તરત જો આપણે ઉઠીને કામે લાગીશું તો સારું છે. હવે છ મહિનાનુંજ કામ રહ્યું છે. હમણાંની તક ગુમાવીશું, તો વીસ વર્ષે પણ તે પૂરું થશે નહિ. માટે કંઈક જરાકે સમજો—”

વળી ન્યાયમંદિરનો વડો વચ્ચે પડ્યો: “સાહેબ ! તમે બૂલી જાઓ છો કે પારીસ જતાં જતાં ઠેકઠેકાણે અંગ્રેજ કિલ્લાઓ આવે છે.”

જોન ધિક્કારથી બોલી: “તેથી થયું શું ? આપણે જે કિલ્લા જીત્યા, તે અંગ્રેજોના હતા કે બીજા કોઈના ? હવે તે બધા આપણા તાબામાં છે.” અહીં મોટેથી સલાસદો જોનની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા, અને તેથી જોનને ઘોંઘાટ નરમ પડે ત્યાંસુધી થોડીક વાર અટકવું પડ્યું. “પહેલાં અંગ્રેજ કિલ્લાઓ આપણી સામે હતા; હવે પીક પાછળ ફ્રેંચ કિલ્લાઓ છે. આપણે માત્ર ફ્રેંચ કરવી જોઈએ. એક પગમાં પારીસ આપણું છે—ફ્રાન્સ આપણું છે. શત્રુઓ આપણી સામે સજ્યતાથી વળે છે તે કાંઈ પોતાની કુત્રીનતાથી નહિ, પણ આપણી ધક્કથી. મને માત્ર રત્ન આપો—રત્ન આપો, એટલે બધું ફ્રાન્સ આપણુંજ છે.”

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 84

[illegible][illegible]

ધવાઇ હતી તોપણ જોને પાછા કરવા ના પાડી અને બીજો હાલો કરવાનો દુકમ આપ્યો. “હું પારીસ હર્ષશ અથવા મરીશ !” એમ તે વારંવાર બોલતી. તેને વજ્રમંત્રાગ ઉપરથી પડાણે ઉપાડી જવામાં આવી, તોપણ તેનો જુસ્સો ઉછળતો હતો. સવારે તેણે બીજો હાલો કરવા માથું. જો ગામ મથું હાલ તો અર્ધા ઠંઢાકમાં પારીસ અમારું હતું; પણ રાજ્યો તેને દુકમલો કરવા ના પાડી.

ગરગન્દી તરફથી દૃષ્ટિગ સુલેશનો સંદેશો એક વાર ફરીથી આવ્યો. જોન હવે તરફ આગ્રાભંગ થઈ ગઈ. ધા ખૂણ દરદ કરતો હતો. ઉપરાંત તેને માનસિક વ્યથા પણ જોાઈ ન હતી. પહેરગીરે વારં ઘડીએ તેના ચયનગૃહમાં એવી સ્ત્રીઓ સાંભળતા કે “ચાક

ને તે પોતાની મજા ગાડી લેતી.

તોપણ જોન દોઢ દોઢ વખત નાની દુકાનીનો લઈ મન મુજાબ ત્યારે શત્રુઓ આવી વતી. ઝોડ ખીજેરલી મુગીજરનો કિસ્સો તેણે એવીજ રીતે લીધો હતો. જ્યારે બધા દિંમન દારી ગયા, ત્યારે શત્રુઓ માણસને લઈ તેણે તે કિસ્સો ચર કર્યો હતો.

લેગની આગળ પણ અમે ત્રણ વખત ન ફાવ્યા, પણ છેલ્લી થોડી વખત દુશ્મનોને મારી છૂટ મેળવી.

આવી નાની નાની ઝપાઝપીઓ ચાલુ રહેતી. ઇ. સ. ૧૪૩૦ના મેની આખરમાં જોન કમપાએનના કિસ્સાનો જણાવ કરવા વિચાર કર્યો, કારણ કે ટયુકે ઝોડ જરગન્ડીએ તેને દુશ્મણોનું ઘેરો ધાડ્યો હતો. મને થોડી વાર પહેલાં જખમ થયો હતો, તોપણ હું ખીજ-જોની મદદ લઈ લશ્કર સાથે ગયો. અમે મધ્યરાત્રે ઉપડયા. જ્યોત્સનામાં ગરમ બાફ ઝરતી હતી. સર્વજન શાંતિ હતી. ચોરી-હુપીથી અમે શત્રુઓની આગળથી નીકળી ગયાં. સાડાત્રણ વાગે મુશ્કેલી પહેલાં અમે કમપાએન પહોંચ્યા.

જોન એકદમ કામે લાગી. તેણે તે શહેરના નાયક સાથે દુશ્મનો ઉપર હુમલો કરવા ધાયું. અમારી છાવણી હતી ત્યાંથી એક પૂત ઉપરથી શહેરમાં જવાનું હતું. અહીંથી એક ઉંચો માર્ગ દેખાતો હતો. આના ઉપર મોરગી નામનું ગામડું વસ્યું હતું. ત્યાં દુશ્મનોની એક છાવણી હતી. આ ઉંચા માર્ગપર જે માઈલને અંતરે દેવેરાઈકસ નામના ગામમાં બીજી દુકાની હતી. દેવેરાઈકસ નીચે દોઢ માઈલ વેનીટી નામનું સ્થાન હતું. ત્યાં અંગ્રેજી લશ્કર હતું. આમ વીરકામદાની માફક ત્રણ જગ્યાએ શત્રુઓએ ઉતારો કર્યો હતો.

આજે ચોવીસમી મે હતી. ચાર વાગે જોન છસો ઘોડેસવારોને લઈ શત્રુઓ ઉપર ચાલી. આ તેની છેલ્લી ફરજ હતી.

જ્યારે હું આ વર્ણન કરું છું, ત્યારે મારું હૃદય ચીરાઈ જાય છે. હું પવાયો હતો, તેથી બીજાઓની મદદ લઈ દિવાલો ઉપર ચડ્યો, અને મું થતું હતું તે જોયું. જોને પૂત જોળાંગી ઉચ્ચ માર્ગ તરફ પ્રયાણ કર્યું. જોનના ટોપની કલગી આગની જ્વાળાની માફક આમ તેમ નાચતી હતી, તે હું જોતો હતો.

અંગ્રેજી લશ્કર વ્યવસ્થાપર આગળ વધતું હતું.

જોને મોરગી ઉપર હુમલો કર્યો, પણ ત્યાં ને દારી. દેવેરાઈ-કસથી વળી દુશ્મનોને મદદ આવી. જોને સિપાઈઓ એકઠા કરી

ફરીથી હલ્લો કર્યો, પણ તે હારી. આ બે હજારમાં ઘણો વખત આડ્યો ગયો. દરમિયાન અંગ્રેજો વેનીટીથી જોનની સામે આવતા હતા, પણ જોનના ઇંદુકવાળાઓએ તેમને અટકાવ્યા. જોન સિપાઇઓને હિંમત આપતી હતી. તુરતજ મોરગી જોનને તોડે થયું. ત્યારપછી તે જમણી તરફ વળી, અને ક્લેરોઇકિસ ઉપર હલ્લો કર્યો. લડાઈ ખૂબ સખત ચાલી. વિજય કેને મળ્યો, એ ધારી શકે તું નહોતું; પણ એકાએક અમારા લશ્કરમાં ભય પેડે તેનું કારણ હજી સુધી ચોક્કસ રીતે જણાયું નથી. કેટલાક કહે છે કે, તોપચીઆ બીજી ગાળુ વળ્યા અને લશ્કરે ધાયું કે, અંગ્રેજો આપણને ઘેરી લે છે; કેટલાક એમ પણ વાતો કરે છે કે, લશ્કરમાં પાછળનાં માણસો જોનને ન જોવાથી તેને ભરી ગયેલી ધારતાં હતાં. ગમે તેમ હોય, પણ અમારા સિપાઇઓ બહીને નાહા. જોને તેઓને એકજ કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ આ વળતે તેનું ધાયું થયું નહિ. જોનના વિશ્વાસુ સેવકોએ તેને નામવા વિનંતિ કરી, પણ તેણે ના પાડી તે ચોક્કસ માણસોને લઈ શત્રુઓની વચ્ચે ફેંટી પડી. તુરતજ બંને ગાળુથી તેને ઘેરી લેવામાં આવી. તેના અંગરક્ષકો એક પછી એક મેં છા થવા લાગ્યા, અને પોતે પણ ઘવાઈ. ઘોમ ઉપરથી તેને નીચે ઘસાડી ડાવવામાં આવી. હચુક આફ ગરમગીની છાવણીમાં તેને કંઈ ગયું, દુશ્મનોના હાથોના તો પારજ રહી નહિ. કેમકે હવે જોન એક આઈ ને જોનના તાળામાં હતી !

તુરતજ એ રે તન્દ આ બજાર ફેલાઈ ગઈ. એક માણસના મેઠમાંથી બીજાને, બીજાનામાંથી ત્રીજાને—એમ આખા દેશમાં આ વાત પહોંચી ગઈ. જ્યાં જ્યાં આ સમાચાર સંભળાતા, ત્યાં ત્યાં લોકો હાથકી જતા. જોન આફ આઈ ફેંટી ? એ કેમ બને ! પણ તેને કેમ ફેંટમાં પડવા દે ? લોકો બહુ મહેનતે આ વાત માનતા. કાન્સના પેટુનમાંનાં ફેંટકો એક ફેંટાયો, તેનો ખ્યાલ તમે કરી શકશો ? નહિ ! ફેંટ તે ન કરી શકે. ગિયારા ગરીબ એકને ! તેણે ફેંટે થતું જવાબ ન કરી શકે, પણ તે એક ને જોનના વહનમાં બેસી હતો. આવી ઓછા દુશ્મનોમાં ફેંટી ગઈ હતી.

આવીસમી રોને આ દિવસ હતો. દુનિય ના નાટકના તબક્કા રજા જોવા આ વિશિષ્ટ, કમળ જમકે અને અરજી વીરમણી રજાજી નહોતો. આજે આજ રહે પારીશુ. જોન એક આઈ હવે ફેંટ ફેંટ ફેંટ ફેંટ નહિ કરે.

૩-ચારિત્રનિરીક્ષણ-મૂલ્ય

(૧)

જોનને દેદ દરવામાં આવી. તે મછીના ગિયાણા અને ઉનાળા-
નો ઇતિહાસ ચેટલો. તો બિહારીયુદ્ધ છે, કે ને હું વર્ગની શકનો
નથી. થોડા દિવસસુધી તો મને ચોટતી જાતી ગિંતા નહોતી.
દરજુ કે મને આશા હતી કે હુશનના અમારી પાસેથી ચાલે
રકમ હમ જોનને મૂટી કરશે, અને કાન્સના રાજા-ચારે નહિ,
દિવસ કાન્સ પોને એ રકમ આપવા આનાકાની નહિ કરે. સુદ્ધ-
જાના નિયમો તપાસતાં એ તો સ્પષ્ટ હતું કે, પૈસા આપ્યેથી જોન
હમી શકે જોગ હતું. તે જાગવાજોર નહોતી, તેમજ લશ્કરમાં
જોડવાનો તેને અધિકાર મળ્યો હતો. કાન્સના રાજાએ તેને પોતાના
લશ્કરની સરદાર બનાવી હતી. વળી તે કંઈ શુભ્દામાં નહોતી;
તેથી જો કાન્સ દ્રવ્ય આપવાની હુશનનાને માગણી કરે, તો હુશન-
નાથી જોનને કારાગૃહમાં રાખી શકાયજ નહિ.

દિવસ ઉપર દિવસ વહેતા ગયા, પણ કોઈએ તે રકમસંબંધી
જન ઉચ્ચારી નહિ. તમને કદાચ આ અસત્ય લાગશે; પણ નહિ,
તે સત્ય છે. શું રાજાના કોઈ કાન બંધોરતું હતું ? ગમે તેમ હોય
પણ જે વીરખાયાએ રાજા ઉપર આટલા ઉપકારો કર્યા હતા, તેને
છોડવવા તેણે કંઈ પણ પ્રયત્ન કર્યો નહિ.

શત્રુઓએ તે રાત્રિ આનંદમાં વ્યતીત કરી. આખી રાત્રિ
તોષિના નાદ શાંત ન પડયા. ખીજે દિવસે ઇંગ્લેંડના ધર્મગંડળના
જણો હમુકે ઝોડ જરગન્ડી પાસે જોનની માગણી કરી. જોનની
ઉપર મૂર્તિપૂજક તરીકે કામ ચાલવાતું હતું.

આ જાખતમાં ધર્મને લેશમાત્ર લાગતું-વળગતું નહોતું.
અંગ્રેજોએ હમુકે ઝોડ જરગન્ડીને ૬૧૧૨૫ ફાન્ક આપવા માગણી
કરી, અને તેણે તે કબૂલ રાખી. અંગ્રેજોએ કોરાન નામના એક ફ્રેન્ચ
પાદરીને આઈબીશપ બનાવવાની લાલચ બતાવી જોનને શુદ્ધમાર
દેખી તેનો પ્રાણ લેવા નીચ્યો, અને તે આ લાલચને તાણે થયો.

૬૧૧૨૫ ફાન્કની રકમ મોટી દરેવડ; અને અંગ્રેજોએ જો
આપી. આ રકમને ચારે જોન ઝોડ આઈ-કાન્સને બંધનમુક્ત
કરનારને-લેવવામાં આવી, અને તે વળી દેશના હુશનનાને, કે
જેમણે કાન્સને એક લેકા સુધી મુક્તવ્ય હતું, જેઓ હમેશાં ફ્રેન્ચ
લોકોની પૂઠે લાગેલા રહેતા, જેમને જોન ઝોડ આઈ-કાન્સ દેદ.

(3)

તમને કદાચ શંકા થશે કે, લશ્કર છોડીને હું એકદમ રાઉન
માં કેમ આવી પહોંચ્યો? અહીં તો કોઈ ફ્રેન્ચથી આવી શકાય
એમ નહિ લાગે, પણ હું છુપી રીતે મારો વેષ બદલી એક કારકુનના
મુસદ્દીનીરીકે કોટમાં નોકરીએ લાગ્યો હતો.

વીઝમી ફેણુઆરીને મંગળવાન્ની સાંજે હું મારા કામ ઉપર
હતા; ત્યારે મારા શેઠ મારી પાસે શોકાતુર થઈને આવ્યો, અને
મને જણાવ્યું કે, બીજે દિવસે આઠ વાગે કોર્ટનું કામ શરૂ થશે.

હું ઘડી એ ઘડીમાં આ સનાયાર સાંભળવાની આશા રાખતો હતો. પણ આ વખતે તો મને ધ્રુવરી છટી. ક્રાન્સ તરફથી કુમક આવ્યા પહોંચે, તેની પહેલાં તો કંઈક આશા રાખી શકાતી; પણ હવે એ બધા તરજો વ્યર્થ હતા.

કામ કલ્યાણમાં ચાલવ નું હતું. લોકોને ત્યાં આવવાની રજા હતી. વાતોમાં મમ થયેલા અને કંઈ મશ્કરીમાં ખુશહાલ બનેલા અંધજન સાથે મંદીરમાં જઈ મંગલ કાવો મુશ્કેલ પડ્યો. જ્યાં જાહેરો ત્યાં જોનનાજ વાત ચાલતી હતી:-

“ભુચી પાકવું તો ક.સગર નીકળશે.”

પણ ક્યાંક ક્યાંક દયા પણ પ્રદર્શિત થઈ આવતી. અંગ્રેજ સિપાઈઓ, જોનથા ડગ્લા, અને સાથે સાથે તેની હિંમતનાં અને તેના શૌર્યનાં વખાણ કરતા.

સવારે એમ વાંચના મહત્ત્વ જ્ય. મેળવી લીધી. સૌથી ઉંચે
કેશન આવેલ. બીજા પાંચના જગમો પાંદરીને બેઠો હતો,
અને તેની અમુગમુ દેરી હતી. જહાન, શાક્ષિત, કળાકૌશ-
લ્યમાં પ્રવીણ અને અસાધ્ય નેત્રો, જેવે જગમો ઉતારવામાં થરા
એવા પચસ પાંદરીઓ. ત્યાં જા. ર. ૬૧ જ્ય. રે મેં મારી દષ્ટિ બધે
ફેરવી અને ધનુષ્યનાં નુ. અ. સ. ૬૧ નુ. ય. રે હું ગલરાયો.
આગાહીના વાંચની બાજુનાં પાંદરીઓ અને અધ સામે ટક્કર
કેમ ઝાલી શકે. મેં જા. ર. ૬૧ નુ. અ. સ. ૬૧ નુ. ય. રે
હયુ નિ. શ્વ. સ. ના. જનું હંદુ - શ્વ. ગયુ - કે. રે. જ્ય. રે આમથી
તેમ નજર ફેરવે. ત્યારે બધાને જયથી કારી ચૂકતી અને
નીચું મેલે. ૧.

અ. તથાના એકમ નવ. અર્થો હતા. દરક પ્રેક્ષકની તજજ્ઞે
આવે તેમ એ દર.કના પાસે એ વિશ્વ હતા. આદીગણુ વિનાનો

મેકાંતમાં રાખેલો તે જોકે માંચડો હતો. સમજ થયેલા-શસ્ત્ર-
ખેલા-સિપાઇઓ આ માંચડાની ધને બાબુ ઉભા હતા. તે સિવાય
યાં બીજું કંઈ નહોતું. આ નાનો ણાંકડો 'લેઇ માર્' હેયું ચીરાઈ
વડું હતું, કારણ કે હું બાણતો હતો કે તે કોને માટે છે.

હવે તે થાકી ગઈ હશે, લાંબી કેદખાનાની વેદનાથી તેનું વડન-
ભગ કરમાઈ ગયું હશે. તેની શક્તિ જતી રહી હશે. હા ! હવે
જોન ઓફ આર્કની શી વલે થશે ?

બધાં ત્યાં ઝીલી ઝીલી વાતો સંભળાતી હતી. જમીન સાથે
કેતાઓના ખગ થસરાતા તેના નાદ કાને પડતા હતા. એવામાં
જ્યાનકે આજ્ઞા કરવામાં આવી:-

“ગુન્હેગારને હાજર કરો !”

મારો શ્વાસ રૂંધાઈ ગયો; મારું હૃદય હથોડાની ગાફકે ધબ-
કવા લાગ્યું.

શાંતિ હતી-સર્વત્ર શાંતિ હતી. અવાજ અટક્યા. શાંતિ દલ
પધારે ગંભીર થવા લાગી. લોકોનાં મન સ્તબ્ધ થઈ ગયાં. સપ્તગી
આંખો બારણા તરફ વળી. ખરેખર ત્યાં ઉલેલી, બે ગળના
નામવાળી, દુનિયાને ચક્રોએ ચલાવનારી તે મૂર્તિને એવા તરખી
કેલા લોકો વધુ તણપવા લાગ્યા.

શાંતિ આજી રહી. છેટેથી દાદર ઉપર ધબ ધબ અવાજ સંભ-
ળાયો. અવાજ પાસે આવ્યો અને જોન ઓફ આર્ક-કેન્સને
સ્વતંત્ર કરનારી દેવી-દેવીતરીકે આવીને ઉભી રહી.

મારું મસ્તક ફરવા લાગ્યું; મને સ્પષ્ટ આવવા લાગ્યા.

લોકોનાં રૂંધાં ઉભાં થયાં. શ્વાસોચ્છ્વાસ રજુ સંભળવા લાગ્યો.

બે પહેરગીરો જોનથી દોડેક છેટે ચાલ્યા આવવા લાગ્યા. જોનનું
મથું કાઢીને નાંખી દેવાનું. તે પીંડિપીંડિ પગ ઉપરની હતી.
કારણ કે અચાનક એવા ઉપરતર તેના હાથ સંકેતથી બંધ થઈ
હેલે કાઢે. પુરુષનો હાથ કે પહેરેલો હતો.

દલ બહારથી ને તે છેટે હતી, એટલે જા તે અટકી અને
કેવું જોડું બીજા વચ્ચે બધું સ્તબ્ધ. જોનના ચહેરા પર કંઈ
નહોતું, તો બધું એવું દેખાયું હતું. મુગ્ધ હતું, અજી હતું,
મુદ્દર હતું અને નકારે. એક તરફ રજુ કરી રહ્યો. અવરે જોન
ને આ અંકે નકારેલો જોડું પડ્યો, ત્યારે તે પહેરેલો જોડું
પહેરેલો. બધી જાણે જોનને હાથે હાથે બદલેલો હતો.

મારું હૃદય ધગકાગ માનવા સામ્યું. હા ! હજી તે એજ બેન
આંક આંક રતી ! હજીએ તે બચને પીછ નતી નહોતી.

તે પે તની જગ્ય એ પાંચી કે સાંકળો ભેગી કરી, ખોળામાં
સહ તેમના આથે ગેઝ કરતી તે તુચ્છ એસી ગઈ અને અભિમાનથી
ચારે તન્ક જોયું. આ સાંકળીનાં માત્ર તેનું જ દિલ શાંત હતું.
એક અંગ્રેજ ચાંદાથી ચંદ્રચાંદ નહિ અને વાંચની માફક તુરત તેણે
જેતને મસાન ભરી જેતને હાથનાં હાથનાં તે ઝીલી. ચારે બાજુ
હાથનાં હાથનાં થયા. તેને જાંત કાળાં ન્યય ધીશને બહુજ મહેનત પડી.

હવે આ હાંતક સામ્યું સુકડમે. શરૂ થયો. પચાસ પ્રવીણ
ધારાશાસ્ત્રીએ એક અજ્ઞાન બાળ સામે કતા. તે બાળાને મદદ
કેવ. કેઈ નહોતું !

ન્યાયાધીશ પાંચી ને મુજબ ન બળત ટુંકમાં જણાવી.
ત્યારપછી પે તે હાંતક કાળાં ન હાંતક કાળાં શે. એવાં પ્રતિજ્ઞા
બેન પાંચે હાંતક કાળાં ન હાંતક કાળાં કાળાં કાળાં

જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને
ભયંકરતા. જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને

જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને
હું તને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને

જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને
જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને

“પ્રભુનું નામ જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને
આત્મામા હાથ તે સાથે જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને
મૂંઢીને તું કહે કે હું સવદ જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને
ચોતાનો હાથ મેજ ઉપર જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને
હજ્યા વિનાજ ઉત્તર દીધો:-

“મારાં માતાપિતાની બાળત જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને
કૃતિઓ વિશે હું સત્યનિષ્ઠાથી જવાબ જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને
મને જે જે પ્રેરણાઓ થઈ છે, તે જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને
જણાવવા મને આજ્ઞા કેવ માં આવી છે

ન્યાયાધીશનો બીજ વર કે. ધનો ઉત્તર જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને
ત્યાંસુખી તે શાંત થાય ત્યાંસુખી તે જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને જેતને
ગાલ ઉપર લાલી ચલી આવી તે જરાક ટટાર થઈ. ન્યાયાધીશના

સુખ ઉપર નજર દેવી આઝમદિ મનથી તેણે પાતાનું વાક્ય પૂરું કર્યું:-

“-અને મારું મસ્તક છેડી નાખે. તોફાન હું આ જાળતો જણવોશ નહિ.”

ચોટીક વાર સુધી તો ન્યાયાધીશ અને તેનું મંડળ દેખનાઇ ગયાં. જોન જાંઠડા ઉપર ઝાંતેથી બેઠી હતી. તે જોઇ તેજોને વધુ કોપ ચડ્યો; છતાં દલ પક્ષ જોન અન્યથા ચિત્તે હક પકડીને કુખેથી બેઠી હતી.

પ્રજ્ઞ કલાકે સુધી સોગંદ જાળત આચાર્યદેવ આવી. સપજાઓ મગિત થઇ ગયા અને ઉવટે ન્યાયાધીશને જોનને આધીન રહી જવું પડ્યું. જોને ધર્મપુસ્તક ઉપર હાથ મૂકી સોગંદ ખાધા, જોવામાં એક ચોટો ધાંતેથી બોલ્યો:-

“જો તે અગ્રિજ હોત, તો તે એક પણ પણ આ સિથિમાં ન રહેત.” અહા! જો તે આવું એક વાક્ય જોલિંચન્સની પ્રજના દેખતાં બોલ્યો હોત, તો તેને માટે આખું શહેર રાઉન તરફ ફર્ય કરી ગયું હોત!

અરે! વાળખાણ મનુષ્યને નમ્ર બનાવી કેવાં વચ કરી શકે છે! હજી એ શબ્દોના બળકાશ મારા હિલમાં વાગે છે.

જોને સોગંદ લીધા પછી કોશને તેને કેટલાક આવા પ્રશ્ન પૂછ્યા:-

“તારું નામ શું છે?”

“તું ક્યાં જન્મી હતી?”

“તારાં માતપિતાનો ઇતિહાસ શું છે?”

“તારી ઉંમર કેટલી છે?”

આ સવાલોના તેણે ઉત્તર આપ્યા. ફરીથી તેને પૂછવામાં આવ્યું:-

“તે કેટલી કેળવણી લીધી છે?”

“હું જે શીખી છું તે મારી માતા પાસેથી અને ધર્મપુસ્તકો-માંથી શીખી છું.”

આવા નિરર્થક પ્રશ્નોએ ઘણો વખત લીધો. જોન સિવાય સપજા માઠી ગયા હતા. કોર્ટે ઉઠવાનું કયું. કોશને કોર્ટને બર-ખાસ્ત કરતાં જોનને કહ્યું:-

“તું નાસી જઈશ નહિ; નહિ તો શુન્દેગાર કરીશ.”

“હું બંધાતી નથી. મેં એવું વચન નથી આપ્યું.”

ત્યારપછી જોને સાંકેજના ભાર માટે ફરિયાદ કરી, અને

જાણીયું કે, એવા નાશસ્ત્રી અને સક્ષિત કારાગૃહમાં એ વસ્તુની જરૂરિયાત નથી; પણ કોશને તે લઈ લેવા ના પાડી. જોનનો પિતો પણ ટિકળી આવ્યો, તે બોલી:-

“નાસી જવાશે તો હું નાસી જઈશ. દરેક કેદીનો એ હક્ક છે.”

ફરીથી બધું સ્વચ્છ થઈ ગયું ! ધબ ધબ અવાજો વચ્ચે તે પહેરેગીરો સાથે અદ્વય થઈ ગઈ. કોર્ટ ખરખારત થઈ.

(૪)

બીજે દિવસે જોન સામે પચાસને બદલે બાસક ધારાશાસ્ત્રીઓ હતા. ગઈ કાલની માફક પાછું કામ શરૂ થયું.

“સત્યનિષ્ઠાના સોગંદ તારે લેવા પડશે. જે તને પૂછાય, તેના ઉત્તર સાચાજ આપજે.”

“સાહેબ ! મેં કાલે સોગંદ લીધેલા છે, અને તે પૂરતા છે.” પછી તેણે નિઃશ્વાસ નાખી કહ્યું “ખરેખર, તમે મને બહુજ હિરાન કરો છો.”

કોશનનું કંઈ ન ચાલવાથી તેણે આ વાત પડતી મૂકી. પછી બીજા ન્યાયાધીશનો વારો આવ્યો. જાણે કંઈજ ન હોય એમ તે બોલ્યો:-

“જોન ! કંઈ નહિ; બધું બોલી દે, તેં સોગંદ ખાધા છે એમ-સાચું ને સાચું.”

પણ જોન ઉઘટી નહોતી, તેણે પ્રશ્ન શોધી કાઢ્યો.

“નાહ, થોડાક વિષયો સંબંધી હું તમને કહી શકતી નથી.” ન્યાયાધીશે પાછડી ફરીથી બાંધી.

“વારૂ, ઘેર તું કંઈ ધંધો શીખી હતી ?”

“હા, સીવવાનો અને કાંતવાનો.” આમ કહી તે અનિત સિંહણે, પેટેના યુદ્ધમાં વિજય મેળવનારે, યોદ્ધાઓને આધીન રાખનારે, ઓર્લિયન્સને સ્વતંત્ર કરી રાજાને ગાદીએ બેસાડનારે અને પ્રજાના લશ્કરના સેનધિપતિએ અભિમાનથી છાતી કાઢી અને મસ્તક ઉંચું કરી આનંદથી જવાબ આપ્યો: “અને આ ધંધામાં તો હું રાઉનની કોઈ પણ સ્ત્રી સાથે ટક્કર ઝીઝી શકું !”

શ્રોતાઓએ શાળાશીને મોટો પોત્રાર ઉઠાવ્યો. જોનને ગર્વ ઉત્પન્ન થયો અને તેણે સ્મિત કર્યું; પણ કોશને લોકોને ધમકી આપી અદળ રાખવા ફરમાવ્યું. હવે બીજો અવાજ તેને પૂછાયો:-

“એ સિવાય અન્ય કંઈ ધંધો તારે હતો ?”

“હા, હું મારી માને કામ કરવા લાગતી, અને બકરાં તથા ઢોર-ઢોંખર ચારવા જતી.”

તેનો સ્વર મૂળ્યો, પણ બહુ ઓછાં તે કળી શક્યા. મારા દિલમાં બાલ્યાવસ્થાના ભણકારા વાગતા હતા.

પછી ન્યાયાધીશે તેની પ્રેરણાવિષે વાત કાઢી. ન્યાયાધીશને કંઈપણ હતું કે, આ પ્રેરણા મલિન હતી; રાક્ષસો તરફની હતી; પિત્રાચી હતી. લોકોને આ વિષય વધારે રૂચતો હતો, તેથી તેઓ સંવેદ થયા.

“પહેલાં તને ક્યારે પ્રેરણા થઈ ?”

“હું તેર વર્ષની હતી ત્યારે પહેલાં મને ઈશ્વર તરફથી શાસ્ત્રિક જીવન ગાળવા કરમાવવામાં આવ્યું. હું જરા જહીની. ત્યારે મારા મધ્યાહ્ન હતો અને હું મારા પિતાની વાડીમાં રમતી હતી.”

“ત્યારે તે અપવાસ કયો હતો ?”

“હા.”

“તે દિવસ પહેલાં ?”

“ના.”

“કયી દિશાથી તે અવાજ આવ્યો ?”

“જમણી બાજુથી-દેવળની બાજુથી.”

“સાથે સાથે કંઈક તેજ પણ દેખાયું ?”

“હા, તેજ બહુ પ્રકાશિત હતું. વખત જતાં અવાજો જોરથી સંભળાતા.”

“અવાજ કેવા હતા ?”

“જુલું અને મધુર-જાણે ઈશ્વર તરફથી આવતા હોય. ત્રીજી વખત અવાજ આવ્યો; ત્યારે તે દિશ્વતોનો છે, એમ મને લાગ્યું.”

“તને તે સમજતો ?”

“ધણી સહેલાઈથી-બહુજ રપટ રીતે.”

“આત્મસુખિ માટે તેણે તને શું સલાહ આપી ?”

“તેણે મને પવિત્ર જીવન ગાળવાનું અને શાસ્ત્રને અનુસરી ચાલવાનું કહ્યું. વળી તેણે મને કહ્યું કે તારે યુદ્ધમાં જવું.”

“તે વ્યક્તિની આકૃતિ તથા દેખાવ કેવા હતાં ?”

“તે હું તમને કહીશ નહિ.”

“તે વ્યક્તિ વારંવાર દેખાતો ?”

“હા, અઢવાડીઆમાં બે-ત્રણ વખત. તે વ્યક્તિ મને કહેતો

ਏ, ਉਂ ਧੁਕਮਾਂ ਜੀ."

‘તુ’ ગ. કો ગદ્ય તેની તાજાં પેતાને ખજાનું હતી ?”

“न. ५, मने हुनम मज्या: पछा हुं गेर गही शकुं न. ५.”

"ने ज्ञानमपि विदुः श्रुत्वा ।"

‘‘જ્યારે એ જાણનારા બેરો ઉડાવેલા.’’

સાંજે ૬મ મા વાગ્યે જઈને ।”

મ.સ. મ. ૨૦૩ કુળાચાર જ્યાં સુધીની મહત્ત્વ જોવાની હતી.
મ. ૧૦૧ : ૧૨ કુળાચાર જ્યાં સુધીની મહત્ત્વ જોવાની હતી.

३। १। १२ ३ ७ ५ ११ १३, २०११ १३; २०११ १३.

[illegible]

1. 125 271 28.000 400 1"

[illegible][illegible][illegible]

Schizothorax *schizothorax*

... ..

[illegible]

... ..

[Handwritten musical notation]

[illegible]

(continued)

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

1994-1995

$$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$$

... ..

$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$

... ..

... ..

10. The following table shows the number of people who have been convicted of a crime in the United States since 1970, by race and sex. The data are from the U.S. Department of Justice, Bureau of the Census, and the U.S. Department of Education.

100

Journal of Management Studies, 20(6), 791-806.

“મને આજની કૃતિમાંથી”

“ધર્મને મરેલું દેને, નેજા દિવસે તે ૪ દિવસ દેવે દેને;
તે દેને તે મળી જાય ?”

“હા”

“ત્યારે હવે દે દે એ આજની જે ?”

“હું તેના હવે આપવા આવતી નથી.”

કેટલાકે વિચાર કર્યું, બીજા અટકાવ દર્શાવે છે; આ, જાત
કે હિંમતવાદથી પચવાઈ રહી, પણ તે જીતી પડી.

કાંઈ હી; કલાકના કલાક મુખી ને મેડી હતી, અને દરેક શાકી
કે હતી. દરમિયાન જોને પળા પ્રથમ પૂછવામાં આવ્યા હતા; અને
વેકમાં લાખો જાતના પામરવામાં આવી હતી, પણ જોન પાતાની
નિર્ણયવાને કીધે તેમાંથી બચી ગઈ.

વિદ્વાન, અનુભવથી મર્યાદેલા અને જુદિયાળી આ ભયંકર
માસક પરિતો એક અજ્ઞાન ગરીબ બેડુતની ઇંકરીને ન ઉતરી
શક્યા. પાંડિતો આવ્યા હતાં પારીસના વિદ્યાર્મકગમાંથી અને તે
આવી હતી ટાર-દાંખરેના વાડામાંથી. અહા ! તે કેટલી મહાન
હતી ! કેટલી અદ્ભુત હતી ! !

(૫)

બીજે દિવસે-આવીસમી ફેબ્રુઆરીએ કાંઈની બીજી સભા
બરાઈ. આ કારે આગળનીજ રીતે કાગ ચરૂ કર્યું:-

“તું સોગંદ ખા કે, હું બધું સત્ય કહીશ.”

“એક વખત સોગંદ ખાધા છે તે પૂરતા છે.”

“જો તું સોગંદ નહિ ખાય તો તું શું-કેમગાર છે, એમ કહીશ.”

“બસે, એક વાર સોગંદ મેં ખાધા છે; હવે નહિ ખાઉં.”

બીજામ જોનેને ધમકી આપવા લાગ્યો.

“ગમે તેમ હોય તોપણ હું સઘળું જણાવીશ નહિ. પરમેશ્વર
પાસેથી હું આવી છું; મારે અહીં હવે કંઈ કામ રહ્યું નથી. મને
પરમેશ્વર પાસે પાછી મોકલી દો. મારી જીંદગી જોઈએ તો લ્યો,
પણ મને શાંતિમાં રહેવા દો.”

અહા ! તે જોનના ચબ્દ કેટલા કરુણાજનક હતા !

પછી તેને ધર્મસંજાથી અનેક પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા; પણ
ધર્મનાં મૂળ તો તેના આત્મામાં ઉડાં ઉતર્યાં હતાં, એટલે એમાં
એ કંઈ પણ શૂંચ કેમ કરે ?

વળી પાછી પ્રેરણાની વાત નીકળી:-

“હેલી પ્રેરણા તને ક્યારે થઇ હતી ?”

“કાલે અને આજે.”

“કયા વખતે ?”

“કાલે સવારમાં.”

“ત્યારે તું શું કરતી હતી ?”

“હું નિદ્રામાં હતી, અને તેણે મને જાગૃત કરી.”

“તારા અંગનો સ્પર્શ કરીને ?”

“નહિ, સ્પર્શ કર્યા વિના.”

“તેં તેનો ઉપકાર માન્યો ? તું તેને પગે પડી ?”

ન્યાયાધીશના મનમાં પિશાચની વાત હતી. તેની પ્રેરણાને પિશાચની પ્રેરણા કરાવીને તે પિશાચનેજ પગે પડી હતી, એવો અંત લાવવાનો હતો.

“હા, હું તેને પગે લાગી; અને આ સુકદ્મામાં ઉત્તર આપું તેમાં ઈશ્વરને સહાય કરવા મેં તેને વિનંતિ કરી.”

“પછી તેણે શું ઉત્તર આપ્યો ?”

“તેણે કહ્યું કે ‘હિંમતથી જવાબ આપજે, અને ઈશ્વર તને સહાય આપશે.’”

“ત્યારે તારા આ ગેબી નાદો કેાઈ વખત ખોટી સલાહ નથી આપતા ?”

“નહિ, કેાઈ વખત નહિ.”

“તેણે તને કહ્યું છે કે ચોક્કસ વિષયના ઉત્તર ન આપતી ?”

“ટૂટલીક વાતો ખાસ રાજાનેજ માટે છે.”

“ત્યારે આ ગેબી નાદો સીધા રાજાનેજ કાને કેમ ન પડ્યા ?”

“તે હું જાણતી નથી; જેવી પ્રભુની ઇચ્છા.”

“શું પ્રભુનો તારા ઉપર ખાસ પ્રેમ છે ?”

જેન આગળથીજ વિચારમાં પડી ગઈ હતી. તેનું મન સ્થિર નહોતું. ઉપરાંત તે થકી ગઈ હતી. તેની આ સ્થિતિ જોઈ આવી પ્રપંચસરેલી જાણ પથરાઈ.

ન્યાયાધીશોમાં એ ત્રણ માણસો પ્રમાણિક હતા. તેઓમાંથી એકે ઉભા થઈ કહ્યું:-

“આ સવાર થયેા સંધરો છે. તે આ સવારને. ઉત્તર આપવા બંધતી નથી.”

કેશને ગુસ્સે થઈ પોકાર કર્યો “તમારે જોની સાથે લાગતું-
જાગતું નથી. આરોપી પોતાની મેળેજ ઉત્તર આપશે.”

જોન હા પાડે કે ના પાડે, પણ તે આ હુમલાથી બચે એમ
નહોતું. કારણ કે ધર્મગ્રંથ કહે છે કે, કોઈ પણ મનુષ્ય આ વાત
જાણી ન શકે. જોને ઉત્તર આપ્યો, એટલી વાર મારે થોભવું પડ્યું.
આ પણ એક વર્ષ જેવી હતી. શ્રોતાઓનાં મન સચેત થઈ ગયાં.
જોનના મુખમાંથી મધુર અને નમ્ર સ્વર નીકળ્યો:-

“હું પ્રભુની કૃપા નીચે ન હોઉં તો પ્રભુ મારા ઉપર કૃપા
શો? અને જો હું હોઉં તો પ્રભુ મને ચીરકાળ સુધી બક્ષો!”

પછી જોઈ લ્યો એ શબ્દોની અસર! ઘણી વાર સુધી કોઈ
જવાબ નહોતો. સઘળાં ઓડીશીયાનાં મોં જોવા લાગ્યાં. આ
જવાબીજનકે ઉત્તર જોન કેમ ઘડી શકી? બીજા કોઈ આવા
જવાબીજનકે બચે નહિ.

ન્યાયાધીશે પછી બીજા પ્રશ્નો શરૂ કર્યા; પણ આ પ્રશ્નમાં
જોને નિરાશા પ્રાપ્ત થઈ હતી, તેથી બહુ લાગી આવ્યું.

જોને પુરુષનો પોશાક કેમ પહેર્યો? એ જૂનો ભયંકર સવાલ
જોને એક વાર ફરીથી ઠાક્યો.

“તને સ્ત્રીનાં વસ્ત્ર પસંદ છે?”

“હા, પણ જો હું અહીંથી છૂટું તો-અહીં તો નહિજ.”

× × × ×
બીજા વાર કોર્ટ સત્તાવીસમી ને સોમવારે મળી, અને ઘણા
કેસોતરે થયા.

“તને વધારે શું વહાણું છે, વારી તરવાર કે તારો ધ્વજ?”

“મારો ધ્વજ લાખો વાર ઉત્તમ છે. કોઈ વખત તો હું પોતે-
જ તેને લડાઈમાં બાંધી દાખવી હતી-એવી મુશ્કેલી કે મારા
હાથથી કોઈનો વધ થતો અટકે.”

હયાં મુદતો ગરન વિષય, અને હયાં આ નાની નિર્દોષ બાળા!
આ બે વચ્ચે કેટલો તફાવત હતો! જોન પોતાનું માથું ઉંચું કરીને
જાણી અવંધી બોલી “અને હજી એ મુદતમાં કોઈના પ્રાણ હાંપી નથી.”

આ ઉત્તરથી ઘણા દરજ્જા અધારે આ શબ્દો તે બોલ્યો, ત્યારે
તે કેવી નમ્ર, મધુર અને પવિત્ર દેખાતી હતી! કોઈ ધારીજ શકે
નહિ કે તેણે મારા જોનને કાલ થયાં એવાં છે; એટલી બધી તેની
અપૂર્વ રસમંજમ મટે અચોક્ષ્ય દેખાતી.

આટલા દિવસ કોઈ ચાલી. શું તેનું કંઈ અમુક પરિણામ આવ્યું હતું ? હા, આમ તેમ ફાંફાં માગતાં તેને ખબર પડી હતી કે, એ જગ વિષયેમાં જોનને કસાવી શકાય. દાખલાતરીકે તેનો પુરુષ જેવો પે શાક, જેળી સ્વપ્નાં અને અવાજો વગેરે. આ બધી કૃત ઈશ્વરની નહ, પણ સંતાનની છે, એમ હસવાનું હતું. જો કે હજી સુધી તપસ કેઈ અમુક નિર્ણય ઉપર આવી નહોતી, પણ વહેંચાંમોડી આવશે, એવાં આશા રખાતી; અને તેથીજ વારંધડીએ ઉપડી એ પ્રણવાનનું પીંજરું આકતું.

(૩)

બીજે દિવસે અટ્ટવન ન્યાય-ધર્મશો હાજર હતા.

સોગંદ માટે નરભ નર રીતે માથ ફટ થઈ, પણ જોન તો પાતાના નિશ્ચયને આગળ રાખી રહ્યો.

પ્રશ્ન શરૂ થયો.

“જોન, હમને તારા વિષયેમાં એક નવા પ્રશ્ન અનવગત છે?”

“મને વિષય કયા છે? મને કહેજો. મને એને હું જાણું કે તમે બેડ છો. એમ અર્થ નથી.”

આવા ઉત્તરે ત્યાં જોનને એક નવો પ્રશ્ન પડ્યો. બીજી અન્ય કાંઈ વપય ઉપાડના.

“તારા દેવદૂતો કયા નથી?”

“કેંચ.”

“બીજા મહાત્માઓ પણ.”

“હા, તેઓ અમારા પક્ષ.”

જોનના આ શબ્દોની ખાસ નેધ નહોતી.

“ક્રિસ્તાઓ અવેરાત પહોર છે—”

“વગેરે ?”

આ સવાલો નિરર્થક હતા. જોન આશ્ચર્ય કરીને બેઠો આપની, પણ તેમાંથી એક નવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો. જોનને એમાંથી પોતાની વાત યાદ આવી.

“મારી પાસે જે વિંટીઓ હતી. મને કેદ કરી, ત્યારે મારી પાસેથી એ છીનવી લેવામાં આવી હતી. તેમાં એક તમારી પાસે છે, એ મારા બાઈએ મને આપી છે. મને એ પાછી મળવી જોઈએ, અને જો મનેજ તે ન આપવામાં આવે તો ધર્મ-મંદિરમાં તે બેટ કરવી જોઈએ.”

ન્યાયાધીશેને રફરી આંગુ' કે આથી કદાચ બાકુ કરાવું કરો,

જોનને કદાચ કાને પણ પહોંચાવી શકાય.

“બાદ, બીજી વિંટી ક્યાં છે ?”

“બરબન્ડીવાળા મારી પાસેથી લઈ ગયા.”

“તને તે ક્યાંથી મળી હતી ?”

“મારાં માળાપે આપી હતી.”

“એ કેવી છે ?”

“સાદી-તેના ઉપર ‘હંસુમેરી’ એવા શબ્દ કેતરેલા છે.”

લોકોએ બલ્લુ' કે આથી કંઈ બાકુ ન કરી શકાય.

“સાધુઓએ અને ફિરિસ્તાઓએ તને શું કહ્યું ?”

“તેઓએ કહ્યું કે, કાન્સનો રાબ વિજયી થશે.”

“બીજું શું ?”

જોન શાંત રહી. થોડી વાર પછી નમ્રતાથી તે બોલી:—

“તેઓ મને સ્વર્ગમાં લઈ જશે.”

જો મુખ હૃદયની વાત બતાવતાં હોય, તો ઘણાઓનાં મુખ તેનાં તેઓ એમ ધારતા હતા કે, અમે ઈશ્વરના એક બંદાનો ઘણું હોવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

“તારા ગેબી નાદોએ તું ત્રણ મહિના પહેલાં છૂટી થઈશ કે નહિ, તે વિષે કંઈ કહ્યું છે ?”

જોન આ ત્રણ મહિનાની અવધિથી આશ્ચર્ય પામી. તે બોલી:—

“હું તે કહેવા બંધાયેલી નથી. હું ક્યારે છૂટી થઈશ, એ હું જાણતી નથી. આ સભામાંથી કેટલાક મને મૃત્યુ પામેલી જોવા ઈચ્છે છે; પણ હું મરીશ તે પહેલાં તેઓ મરી જશે.”

આ ઉત્તરથી ઘણા મૂંઝાયા.

“તું કારાગૃહમાંથી ક્યારે છૂટી થઈશ, એ વિષે તારા ગેબી નાદોએ કંઈ કહ્યું છે ?”

ન્યાયાધીશે પ્રશ્ન પૂછ્યો, એ પહેલાંજ આ વાત તે પોતે જાણતો હતો.

“ત્રણ મહિના પછી મને પૂછજો—અને હું પ્રત્યુત્તર દઈશ.”

ક્યારે તેણે આ કહ્યું, ત્યારે તે કેવી મુખી દેખાતી હતી !

ત્રણ મહિના પછી પોતે છૂટી થશે—જોનનો કહેવાનો સાવાઈ આ હતો. મને પણ એ સાવાઈ સ્પષ્ટ લાગ્યો. એ મહિનાની ત્રીસમી તારીખ સુધી—એટલે સુધી આ ખરું પડ્યું; પણ તે કેવી

રીતે ટૂટવાની હતી, તેનાથી તે અજ્ઞાત હતી, મને તો એમ લાગતું હતું કે તણ મહિનામાં અમે ઘેર જઈશું, અને દુનિયાની જાનણોથી છૂટી અમે અમારે ગામડે જઈ એકાંતમાં જીવન વ્યતીત કરીશું; પણ ખરી વાત તો હવે પછી જણાવાની હતી.

એક દિવસ આરામ લઈ પાછી કોર્ટ શરૂ થઈ.

આ દિવસ શાંતિભર્યો નહોતો. આખી કોર્ટ થાકી ગઈ હતી- અને થાકી જાય એ સ્વાભાવિક પણ હતું. આ સાઠ વિદ્વાન પંડિતો ઘણે દૂરથી પોતાનાં કામ છોડીને આવ્યા હતા; અને તે શાને માટે? એાગણીસ વર્ષની, અભણ, કાયદાનો અક્ષર ન જાણનારી, સાક્ષી-વગરની, સલાહકાર વિનાની અને નિર્દોષ છોકરીને ગુન્હેગાર ઠરાવી ચમશરણે પહોંચાડવા માટે. તેઓ ધારતા કે, આ કામ તો બે કલાકનું છે; પણ કલાકને બદલે દિવસોના દિવસ વહી ગયા હતા. આખું ગામ કોર્ટ તરફ હસતું હતું, કોર્ટ તે જાણતી હતી; પણ તેમાં એનો ઉપાય નહોતો. કોર્ટના મસ્તખાને માટેો ધડકો લાગ્યો હતો. ન્યાયાધીશો પણ કોંધે ભરાયા હતા. દુકું અને ટચ કરવા તેઓ ગમે તે રીતે તૈયાર હતા.

હવે વસ્ત્રનો સવાલ છેડાયો.

“રાજા અને રાણીએ તને પુરુષનો પોપાક છોડી દેવા કોઈ વખત કહ્યું હતું ?”

“હું આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા બંધાતી નથી.”

“તે સ્ત્રીજાતિનો પોપાક પહેર્યો હોત, તો કંઈ પાપ હતું ?”

“મેં માત્ર મારા રાજાની સેવા કરવા માટે બનતું કયું છે.”

પછી વાવટાની વાત નીકળી.

“તારા શિષ્યાઓ પોતાનાં વસ્ત્રમાં તારા વાવટા ઉપરનાં ચિહ્નો દોતરી લેતા ?”

“લાલાવાળા મારા અંગરક્ષકો દોતરી લેતા. બીજી દુકરીઓથી ચોતે જલદી એાળખાઈ આવે, તેને માટે આમ કરવાની તેઓને ઇચ્છા થઈ હતી.”

“બે વાર પણ તેઓ દોતરતા ?”

“હા, ત્યારે બાકાએ નૃતી જતા, ત્યારે ફરી વાર દોતરતા.”

“શું તે તારા માણસોને એમ નથી લાગતું કે તમે આ ચિહ્ન કરશો, તે વિચારી ધરો ?”

આવી હોકરવદી વાતોથી એમને પિત્તે ઉકળી આવ્યો. તે

૧. તી કાદી, સાવધ થઈ, સંભિમાનથી બોલી:-

“મેં તેજોને કહ્યું કે કમળોને તોડી પાડો !”

અંગેજી નોકરીમાં રહેલા ફ્રેન્ચ સિપાઈઓએ ખગલભાટ મચાવી મૂક્યો. ધીમે ધીમે શાંતિ પ્રસરી, અને મુકદ્દમો આગળ વધ્યો.

“પ્રાર્થનામાં તારું નામ બોલાવું ?”

“બોલાવું તો તે મારા હુકમથી નહિ.”

“ફ્રેન્ચ લોકો માનતા કે તું ઈશ્વર તરફથી આવી છે ?”

“હું તે જાણતી નથી.”

“જે તેઓ એમ ધારે કે તું ઈશ્વર તરફથી આવી છે, તો એમાં કંઈ પણ ખોટું છે ?”

“શ્રદ્ધા હોય તો ફળે.”

“લોકો તારાં વસ્ત્ર, તારા હાથ અને તારા પગ શું કામ ચૂમતા ?”

“તેઓ મને જોઈને ખુશી થતા.”

“લેગનીમાં તે એક બાળકને લવતું ક્યું, એ સાચી વાત ? શું તે બાળક તારી પ્રાર્થનાથી લવતું થયું હતું ?”

“તેની મને ખબર નથી. બીજી છોકરીઓ પણ મારી સાથે પ્રાર્થના કરતી હતી. જ્યારે અમે પ્રાર્થના કરતાં હતાં, ત્યારે તે લવતું થયું અને રડ્યું. તેને મરી ગયાને ત્રણ દિવસ થયા હતા. રડીને તે ખાણું ફરીને મરી ગયું.”

“તે એમ કહ્યું છે કે અંગ્રેજોના હાથમાં પડવા કરતાં હું મરી જવાનું વધારે પસંદ કરું છું ?”

જ્ઞાને પ્રમાણિકપણાથીજ ઉત્તર આપ્યો: “હા.”

પછી જ્ઞાન ઉપર એણે તહેામત લાવવામાં આવ્યું કે, જ્યારે તે કેદખાનામાંથી નાસી જવા મથતી હતી, અને જ્યારે તે નીચે પડી, ત્યારે તેણે પરમેશ્વરને ગાળો દીધી હતી.

જ્ઞાને આવા આળથી કોઈ ભરાઈ ઉત્તર દીધો:-

“નહિ, એ સત્ય નથી. હું કોઈ દિવસ કોઈને શાપ આપતી નથી.”

(૭)

પછી થોડીક વાર દોઝે વિચારો લીધો. એ તો સ્પષ્ટ હતું કે, દેશન દારતો જતો હતો, અને જ્ઞાન લુપ્તતી જતી હતી. વળી કેટલાક ન્યાયાધીશો જ્ઞાનની કામળતા, પવિત્રતા, શુદ્ધિ અને ઉચ્ચ લવનથી અંજાઈ ગયા હતા; અને તેઓ દેશનની સામા થાય એવો સંભવ હતો.

કોઈ પણ રીતે માર્ગ તો કરવોજ જોઈએ. કોશનને દયા નહોતી; છતાં હવે તેણે દયા દર્શાવવાનો ડોળ કર્યો. આટલા બધા ન્યાયાધીશોએ નિર્થક શું કામ હેરાન થવું જોઈએ? તેણે થોડાક પોતાના જેવા વિચારવાળા ન્યાયાધીશો પસંદ કરી બાકીનાને રજા આપી, કે જેથી તે હવે જોનનું કાસળ નિરાંતે કાઢી શકે. વળી શ્રોતાઓ અંદર દાખલ થતા તેનો હવે પ્રતિબંધ થયો. લોકો કોશનને નિરાશ થઈ ગયેલો જોઈ તેના તરફ હસતા; તેથી હવે તેઓને આવતા રોક્યા એટલે કોશનને તો નહિ દેખવું ને નહિ દાખવું.

દશમી માસને દિવસે આ છુપી તપાસ શરૂ થઈ. આ વખતના જોનના દેખાવથી મને બહુ લાગી આવતું. તે અશક્ત થઈ ગઈ હતી, અને તેથી તેનું મન સ્થિર રહી શકતું નહોતું. બીજી કોઈ કોટે તેની આવી નિર્બળ સ્થિતિનો લાલ ન લીધો હોત; પણ આ લોકો તો તેને કલાકના કલાકસુધી પ્રશ્ન પૂછી થકવી નાખતા.

જોને પ્રેરણાની વાત પોતાનાં માળાપથી ગુપ્ત રાખી હતી. આ મુદ્દાપરથી તેની પ્રેરણા પિશાચી પ્રેરણા હતી, એમ સિદ્ધ કરી શકાય. કેમકે જોને પોતાનાં માળાપથી પણ આ વાત ગુપ્ત રાખીને તેમને છેતર્યાં હતાં.

“શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે, સૌએ પોતાનાં માતાપિતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલવું જોઈએ. છતાં તું તારાં માળાપને જણાવ્યા વિના ચાલી ગઈ, તે શું ઉચિત હતું?”

“આ વિષયસિવાય બીજા બધા વિષયોમાં હું તેમની આજ્ઞા પાળતી આવી છું. મારા દોષ માટે મેં તેમની આગળ માફી ચાચી છે અને માફી મેળવવા હું બાગ્યશાળી થઈ છું.”

“માફી માગી? ત્યારે તું જાણે છે કે તારૂં પગલું પાપી હતું?” જોનને ક્રોધ ન સમાયો—તેની આંખો બળવા લાગી.

“મને ઈશ્વર તરફથી હુકમ હતો, અને ત્યાં જવા મેં ચોગ્ય થયું.”

“મારાં માળાપને પ્રેરણા સંબંધી કંઈ કે નહિ? એવું તું તારાં જોબી નાદોને નહોતું પૂછ્યું?”

“દેવો સંમતિ દર્શાવતા; પણ મારાં માળાપને આ વાતથી હુમ્મ થાય, તેને માટે મેં તેમને ને ન જણાવ્યું.”

હવે કોશન એક અપરચકાઈ લેસ રહ્યો. બાકી બધી બેઠે તે. આ જોનના અત્સર્ગોવને લીધે હતું.

“તું પ્રભુની પુત્રી છે, એમ તારા નાદો તને કહેતા ?”

નિર્દોષ ભેને હા પાડી.

આત્મગૌરવનો આ બીજો દાખલો હતો.

“તારો ઘોડો તને કોણે આપ્યો હતો ?”

“રાજાએ.”

“એ સિવાય તારી પાસે કંઈ પણ દ્રવ્ય હતું ?”

“હતું; પણ મારે માટે નહિ, લશ્કરના પગાર માટે.”

“તારું બખ્તર અને તારી તરવાર એ બન્ને વસ્તુ તેં ધર્મ-મંદિરમાં મૂકી હતી ?”

“હા.”

“પૂલ કરવામાં આવે તેને માટે ?”

“નહિ, જે ચોદાઓ ધવાય તેણે આ વસ્તુઓ ધર્મ-મંદિરમાં મૂકી, એવો ધારો છે. હું પારીસ આગળ ધવાઈ હતી.”

અહા ! આ લોકોનાં હૃદય ન પીગળ્યાં. આવી નિર્દોષ બાળા ધવાય એ શું કરુણાજનક નહોતું ?

“તારો વાવટો તારા આત્માને સહાય આપતો કે તારો આત્મા તારા વાવટાને સહાય આપતો ?”

“એની મને ખબર નથી, પણ એ તો ચોક્કસ છે કે, સઘળા વિશ્વે પ્રભુ તરફથી મને મળતા. પ્રભુ સિવાય મેં કોઈમાં શંકા રાખી નથી.”

“રાજાએ સુક્રુટ પહેર્યો, ત્યારે તારોજ વાવટો રાજા પાસે રાખવામાં આવ્યો હતો અને બીજા કોઈનો કેમ નહિ ?”

“કારણ કે વિશ્વ મેળવવાનો બધો ભાર તેણે ખેંચ્યો હતો.”

કેટલું સઙ્ગ ! કેટલું સુંદર ! જોન વક્રત્વની સ્વામિની હતી તેનું જીવન ઉચ્ચ હતું; અને જેણે તેનું આદિત્વ ઉચ્ચ હતું, તેવીજ ઉચ્ચ તેની વાણી હતી.

(૮)

આ છુપી તપસ આમ પૂરી થઈ. બીજી વખત પણ કંઈ વિશિષ્ટ આજ્ઞા નહિ આપી તપાસ બહુ અધમ પ્રકારની હતી જોનને અત્યંત સ્થગિત રહેવાની અનુકૂળતાઓ હતી, તે પણ હવે છીનવી દેવામાં આવી. બિચારી નિર્દોષ, નિઃધાર બાળા ઉપર કેટલું બુદ્ધિ !

તેણે જ્યાં ત્યાં પિંડા દેવા દયા. એની બુદ્ધિમાં

તુરતજ સાંકળોના અવાજ સંભળાયા અને જોન પહેરેગીરો વચ્ચે દાખલ થઈ. આ વખતે તેની તળિયત ઘણી સારી દેખાતી હતી. પંદર દિવસના આરામ પછી તેનું રૂપ ખીલી નીકળ્યું હતું, તેણે આબુખાબુ નજર ફેરવી વક્તાને જોયો અને જોતાંની વારજ તે વસ્તુસ્થિતિ કળી ગઈ.

વક્તાએ પોતાનું ભાષણ આખું લખી રાખ્યું હતું. તે એટલું મોટું હતું કે ચોપડી જેવું દેખાતું હતું. તેણે પોતાની પીઠ પછવાડે હાથ રાખી પાનાં છાનાંમાનાં ઝાલી રાખ્યાં હતાં.

તેણે બોલવું શરૂ કર્યું. થોડોક વખત તો ઠીક અપટ ચલાવી, પણ એટલામાં તે કંઈક ભૂલી ગયો. આથી તેને પાછી નજર ફેરવી શુભ રીતે પોતાનાં કાગળિયાંમાં જોવું પડ્યું; વળી બીજી વખત જોવું પડ્યું—અને ત્રીજી વખત પણ. આથી તે બિચારાની રેવડી દાણાદાણ થવા લાગી. જોને પછી તેને ધીમે રહીને કહ્યું:—

“આપુ! તું તારી ચોપડી વાંચી લે; પછી હું તેના ઉત્તર આપીશ.”

ખદે હસાહસ થઈ રહી. વક્તા ઘણો અંખવાઈ ગયો; પણ થોડીક વાર પછી તેને સારો રસ્તો સૂઝયો, અને તેણે જોનના કહ્યા પ્રમાણે કર્યું. તેણે તે બાર આરોપોને ટુંકા કરી છજ આરોપ રહેવા દીધા હતા.

વાંચતાં વાંચતાં તે થોભતો, અને જોનને પ્રશ્નો પૂછતો.

“તું ધર્મમંદિરના હાથમાં તારી તપાસ સોંપ.”

“નહિ, એમ નહિ બને.”

“શું ધર્મમંદિર સાચો ન્યાય નહિ આપે?”

“આપશે એમ ધારૂં છું; પણ મને દિવ્ય સંદેશાઓ મળે છે, તેના તો હું ઉત્તર નહિજ આપું—લાખવાર કહું છું કે નહિ આપું!”

ત્યારપછી આ ભયંકર શબ્દો સંભળાયા:—

“જો તું ધર્મમંદિરને શરણે નહિ જાય, તો અમે તને ગુન્દે-ગાર ઠરાવી બાળી મૂકીશું!”

જોનને ખદલે બીજું કંઈ હોત, તો આવા શબ્દોથી આકુળ-આકુળ થઈ ગયું હોત; પણ જોનને તો સ્થિરતા આવી. સિપાઈઓને જે વીરનાદથી તે પાનો ચલાવતી, તે વીરનાદ હવે ગળું ઉડ્યો:—

“મેં જે કહ્યું છે, તેનાથી ઉદ્વહું હું કરીશજ નહિ. મારી સમક્ષ અમિ બગતો હશે તોપણ હું એજ ઉત્તર આપીશ!”

રાક્ષસોનાં હૈયાં પણ ઠંઠ ઠંઠ

ઉત્તરથી ઇચ્છે થઈ ગયો; અને પોતાની મોંઘમાં આ ઉત્તર ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે, એમ કહ્યું.

“ઉત્તમમાં ઉત્તમ !” “ઉત્તમમાં ઉત્તમ !” કારણ કે આ ઉત્તર મૃત્યુથી ઘેરાયેલી એક જોડાણીસ વર્ષની બાળાના મુખમાંથી આવ્યો હતો.

(૧૦)

કેશનને લોકો આદરતા ન હતા, કારણ કે તે દુલ્લ હતો. ત્યારે તેની હાર થઈ, ત્યારે તેઓ ખુશી થવા લાગ્યા. કેશનને આથી કંઈ ચડતો. હવે જોનને માટે કંઈ ને કંઈ રસ્તો તો કરવો જોઈએ. એક પણ રીતે તે કાળ્યો નહિ, તેથી બળાત્કાર વાપરવાનો તેણે વિચાર કર્યો. નવમી અને દિવસે તેણે બધી સામગ્રી તૈયાર રાખી. એક કાંસી દેનારને પણ ઉલો કરવામાં આવ્યો. જોનને ત્યાં લઈ જવામાં આવી. કેશન ક્રોધથી બોલ્યો:—

“બોલી કે છોકરી ! જો, આ સમજું તારા મોં આગળ છે. સાચું કહે છે કે નહિ ?”

આ ધમકીને જોને ઉત્તર વાળ્યો. આ જવાબ ઇતિહાસમાં કાયમ રહેશે. જોને કહ્યું:—

“મેં તમને જે જણાવ્યું છે, તેનાથી વધારે હું જણાવી શકું નહિ. અરે ! મારાં અવયવે અવયવને વીંખી-ખીંખી નાખશે તો તે કરદમાં કબચિત્ ભારાથી ઉલટું બોલાઈ જશે, પણ તે શબ્દો હું મારા આત્મામાંથી-મારા ખરા દિલથી કહું છું, એમ તમારે કોઈ પણ દિવસ માનવું નહિ.”

કેશને આવા ઉત્તરની સ્વપ્નામાં પણ આશા રાખી નહોતી. તેને મન હતું કે નાની છોકરી કેટલી વાર ટકશે ? નહિ, પણ નહિ, નાની તો પણ તે કાણ હતી ? જોન આંકે આંકે !

કેશને ધાર્યું કે, હવે તો હવે વળી. હવે જોન માટે કોઈ બીજો રસ્તો શોધી કાઢવો જોઈએ.

વળી દસ દિવસની મુદત પડી. પારીસતું વિદામંડળ જોનના બાર આરોપો ઉપર વિચાર ચલાવતું હતું.

આ સંશયનો સમય તેના જીવનમાં મૃત્યુ જેવો હતો, પણ આથી વધારે જોનને એક બીજું દુઃખ હતું. કોઈ નાની છોકરી દુઃખમાં હોય તો તેને દિલ્લાસો આપવા કોઈ સી જોઈએ, શ્રીની સ્ત્રોત સિવાય દુઃખમાં શ્રીને આનંદ મળી શકે નહિ; પણ આ

જવામાં આવી હતી. હવે શું રહ્યું હતું ? માંદી હોય, થાક ચઢ્યો હોય અને આગ સમક્ષ લઈ જવામાં આવે તોયે તે માને ખરી ?

વિચાર ઘણો સારો હતો; ગમે તેમ તોય તે અળખા હતી. મંદવાડ અને થાકની સામે તે યુદ્ધ કરી શકે નહિ.

હા, વિચાર સારો હતો. જ્ઞેન પોતેજ બોલી ગઈ હતી કે, જ્ઞે તમે મને દુઃખી કરશો, તો હું કદાપિ બોલી છું તેથી ઉલ્લસ બોલીશ. આ વાત કોશને બરાબર સ્મરણમાં રાખી હતી.

પછી શું કરવું, તે કોશન બાણતો હતો. જ્ઞે તેને અશક્ત કરી અશ્વિનો ભય દર્શાવવામાં આવે, તો ચોરી-છુપીથી કદારા એક કાગળને બદલે બીજો કાગળ તેને ખબર ન પડે તેમ સેરવી દેવાય.

પણ જ્ઞેન પોતાનો દોષ કબૂલ કરે તોપણ તેને જીવતી રાખવી પડે, તેવું કેમ કરવું ? આ બધી મહેનત તો તેનો જીવ લેવા માટેજ થતી હતી.

આની પણ બારી શોધી કઢાઈ. તેને જોડી આશાઓ બતાવવામાં આવે, તો કદાચ તે પુરુષનાં વચ્ચે ત્યજી દે. આ વચ્ચે તોડી શકાય, પછી ચમરાજ તો તેને માટે તૈયારજ હતા.

વખત પણ અનુકૂળ હતો. જ્ઞેનનો આત્મા જ્ઞે કે હજી એવો ને એવો સળંગ હતો, તોપણ તેની શારીરિક શક્તિ બહુ ઘટી ગઈ હતી.

આ જમાનાના લોકો બાળે છે કે, કોશનની યુક્તિઓ કિપર પ્રમાણે હતી; પણ તે જમાનામાં લોકો આવું કંઈ પણ બજાતા નહોતા.

કેદીને પોતાના છેલ્લા દિવસની રાત્રિ શાંતિમાં ગુજરવા દેવી, એ સાધારણ નિયમ હોય છે; પણ કોશનના પક્ષના એક ધર્માધ્યક્ષને રાત્રે જ્ઞેન પાસે લઈ જવામાં આવ્યો. તેણે કહ્યું કે, જ્ઞે તું ધર્મમંદિરને તારી તપાસ સોંપી દે, તો તને કેઈ સારવાળા ધારા ગૃહમાં લઈ જવામાં આવે અને ત્યાં શ્રીચીને પત્નિ સાથે રાખવામાં આવે. આમાં પણ કે.શનનો સ્વાર્થ હતો. આ ને જોડો ડાળ હતો. જ્ઞે જ્ઞેનનું અશક્ત શરીર નિદ્રા અને વિશ્રાન્તિનિદ્રા કરી નાખવામાં આવે તો બીજો દિવસ તે મૃત્યુ અને નિર્માણ થઈ બચ-જીવી તે અવતાર બધેરની મનમી, ભય અને અશ્વિન સારન ન કરી શકે. જ્ઞે આમ થાય તો, એક દિવસ કે ન મુકેલી રેના જરૂરી પડે પડે.

સ્વપ્નમાં ઉશ્કેરણ મળેલા સારવાળા દિવસને હવે જ્ઞેનનાં માંસ કરેલો, એ અનુજ્ઞા દુર્લભ કરતાં હતું. આવી જ રીતે જ્ઞેન કે દે અને એક મંદિર અને આગળ અને બીજા અનુજ્ઞા થાય તે માટે.

દેને. આપું મેલન મળેલો. ૧૦:૫ નવું દર્શન. જા. મેલની
પણે એ નાનકડો માથું દેને, અને ન્હોતો મળુને. તકાં મને
પણે તક નાનાં દર્શન શું કય છે. તે મને પૂછ્યું. કિતર મને:-

"જાની વિના આશરો. તમને જગત નથી કે માત્ર પેટો
દેને શકવને જાણી નાખવામાં આવ્યો."

અમે મારા મથા. ત્યાં ઉભા દેવાની જમાનામાં મળિ નહોતી.
દશ ઠઈ મદદ આપી પડેલો, એવું હું મારતો હતો; પણ
હું કેટલો મૂખું હતો. પણ ત્યારે મારી મુલાની હતી. મુલાન
પરો આશાજ રાખે છે, તેઓ મદદાણુજ હોય છે.

સવારે મેં જોયું તો એક મોટા ધોગાનમાં મારે જાણુ માંચડા
ઉભા કરવામાં આવ્યા હતા. મુખ્ય જગ્યાએ કોશન, તેના ન્યાયા-
ધીરો, બીજા ધર્માધ્યક્ષો અને ચહેરના બીજા મુખ્ય લોકો ગિરાજ-
માન થયા હતા. બીજેક કદમ છેટે સ્ત્રીના આકારનો બીજો
માંચડો હતો. આની ઉપર ચઢ્યા કે ચિતા આવતી હતી. આ
ચિતા ઉપર લાકડાંનો મોટો ઢગલો હતો. ચિતાની નીચે તેને
મગટાવનાર તથા તેના બે મદદનીશો ઉભા હતા. તેઓના પગ
પાસે થોડાંક અંબારિયાં પડ્યાં હતાં. થોડેક છેટે લાકડાંનો બીજો
ઢગલો પડ્યો હતો. આપણું શરીર આટલું બધું નાણુક, આટલું
બધું દોમળ લાગે છે; પણ તેનો વિનાશ સહેજાંથી થઈ શકતો
નથી. શરીરથી પ્રાણને છૂટા કરવા એ બહુજ અઘરું છે.

ચિતાને જોઈ મારા આખા શરીરની નાડીઓ તૂટવા લાગી;
તોપણ મને એમાં એટલી મોહની લાગી હતી કે વારંવાર મારી
ધ્રુષ્ટા ન હોવા છતાં પણ તેની સામે હું જોતો.

માંચડા અને ચિતાની આસપાસ અગ્રેજી લશ્કર ઉભું હતું,
અને તેની પછવાડે લાખો પ્રેક્ષકોનાં મસ્તક દેખાતાં હતાં.

તોપણ ત્યાં જરાય અવાજ થતો નહોતો; જરાય હીલચાલ
નહોતી-બળે આખી સહિ મૃત્યુવશ થઈ ગઈ હોય. સૂર્યનાં કિરણો
ચિતાની પાછળ ધીમે ધીમે ઉગતાં હતાં, અને મટમટતાં હતાં.

છેવટે શાંતિનો ભંગ થયો. માથાં બે હારમાં વહેંચાઈ ગયાં
અને વચ્ચે કોઈ કંઈ કરતું હોય એમ લાગ્યું. શું એ અમારા
પરનાં માણસો હતાં? નહિ, એ તો કેદી અને તેનો પહેરો હતો;
એ તો જોન ઓફ આર્ક હતી. અચક્કા હોવા છતાં તેને પગે ચલાવ-
વામાં આવતી હતી. કેદમાં બેજવાળી ઠંડી હવા હતી, અને હમણાં

“તમે કહો તેમ હું કરું છું.”

જ્યારે એક પાદરી સંમતિપત્ર વાંચતો હતો, ત્યારે જોન તેના શબ્દોનો ફરી ફરી ઉચ્ચાર કરતી હસતી હતી. તેનો આત્મા અન્ય ભૂમિમાં ભસતો હતો.

પછી પેલો નાનો કાગળ ફર કરી તેને બદલે અસંખ્ય પાનાંનો પોથો ત્યાં સેરવી દેવામાં આવ્યો. જોને કહ્યું કે, મને લખતાં આવડતું નથી, તેથી એક જણાએ તેનો હાથ બાંધી “જીની” એવા ઘુંટરડા કર્યા.

ધારેલું કાર્ય પરિપૂર્ણ થયું; જોને સહી કરી હતી ? શેના ઉપર ? પોતે તે જાણતી નહોતી, પણ જીજ્ઞાસુ તે જાણતા હતા. પોતે ડાકણ છે, જાદુગરણ છે, પિશાચો સાથે વ્યવહાર રાખે છે, ખોટી છે, ધૂતારી છે, પ્રભુને નિંદનારી છે, લોહીની તરસી છે, અશાન્તિની ઉપાસક છે, કૂર છે, ઘાતકી છે, સેતાન તરફથી આવેલી છે વગેરે વગેરે એ સહી કર્યાથી તેણે કબૂલ રાખ્યું હતું અને પુરુષનાં વસ્ત્ર ત્યજી દેવા વચન આપ્યું હતું. જીજ્ઞાસુ અગણિત વચન દીધાં હતાં, પણ આ એકજ તેના વિનાશ માટે સંપૂર્ણ હતું.

પછી કોશને પત્ર વાંચી તેને ધર્મમાં લીધી, અને પૂજાપાઠના હક્ક આપ્યા. જોને આ સાંભળ્યું. તેને કેટલો આનંદ થયો હશે ! પણ નહિ; હું છેતરાયો હતો. જોનને જે હક્ક આપ્યા હતા, તે તુરતજ છીનવી લેવામાં આવ્યા. કોશને લેશ પણ દયા વિના આ પ્રાણુઘાતક શબ્દો ઉચ્ચાર્યા:-

“હવે તું તારા ગુન્હાઓનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરે, તેને માટે હું તને જીવનકેદની શિક્ષા કરું છું !”

જોનને કેદમાંથી છોડી મૂકવાનું અગાઉ દ્રષ્ટ વચન આપાયું હતું. “જીવનકેદ” જોને આ વાત સ્વપ્નમાં પણ ધારી નહોતી.

જોન પાપાણવત થઈ ગઈ ! સ્તબ્ધ, શાન્ત તે ઉભી રહી; પૂતળું થઈ ગઈ ! તેણે આ સાંભળ્યું, એવામાં તેને કંઈક સાંભળ્યું. તે બોલી:-

“તમે મને ધર્મમંદિરમાં લાખવ કરી છે, તો હવે તમારા કેદખાનામાં મને લઈ જાઓ.” સાંકળો બેગી કરી તે ત્યાંથી ચાલવા મંથી. તેની સાથે ત્યાં આંખોને રાખવામાં આવશે. એમ તે ધારતી હતી.

પણ કોશને હાર્મીને મચકરી કરીને કહ્યું:-

“ત્યાંથી તે આવી, ત્યાં તેને પાછી લઈ જાયો.”

ગરીબ બાળા ! આ દેખાત બહુજ દયાજનક હતો. મૂંગી, નિઃશબ્દ તે ઉભી હતી. હા, તેને છેતરવામાં આવી હતી. હવે તેને બધી ખબર પડી.

છગર તૂટી ગયું હોય, તેમ મોં આગળ હાથ રાખી આંસ આંસ રોતી રોતી અફળાતી અફળાતી તે ચાલી.

આવી સ્થિતિમાં જ્ઞેન ઑક આકેને ઘસડી જવામાં આવી.

(૧૨)

અમને એમ લાગ્યું કે, છેવટે જ્ઞેન મૃત્યુનાં પંખામાંથી છટકી ગઈ હતી. લોકો નિરાશ થઈ કોશનને ગાળો ભાંડવા લાગ્યાં, અને મારી પલ્લુ નાખત.

પણ નહિ, ત્યારે હું નાનો હતો, ઘણો નાનો હતો.

કોશને શું જ્ઞેનને શાંતિમાં રહેવા લીધી ? નહિ. તુરંતજ તે જ્ઞેનની પછવાડે સીધો ગયો. જઈને તેણે જ્ઞેનને કહ્યું કે, તેં સ્ત્રીનો પોશાક પહેરવાનું વચન આપ્યું છે, તેથી આ વસ્ત્ર કાઢી નાખ. શું જ્ઞેન આ સાંભળતી હતી ? નહિ. ઉભગરા અને બગાસાંની પીડાથી તે બેશુદ્ધ જેવી થઈ ગઈ હતી. તેની ઈંદ્રિયો સચેત નહોતી. તેને પોતાના અંગ ઉપર કાંઈ નહોતો. અભણપણે તેણે કોશને આપેલાં વસ્ત્ર પહેરી લીધાં.

કોશનને હવે સંતોષ વળ્યો. તે ગયો. જ્ઞેને સ્ત્રીનો પોશાક પહેર્યો હતો. બગી આ બાબત તેણે સાક્ષીઓ રાખ્યા હતા. આથી વધારે શેની જરૂર હતી ?

જ્ઞેનના ઉપર હવે વધુ બાપ્તો રાખવામાં આવ્યો.

રવિવારનું સવાર આવ્યું; હું પથારીમાં પડ્યો પડ્યો વિચાર કરતો હતો. કંઈ પણ કુમક આવી પહોંચશે એવી હજી મને આશા હતી.

અહીંજ, ઘરે, ગાંઝે વગેરેથી નયો આવે છે, તેમ વિચાર્યો પણ નયો આવે છે. થોડી વાર હું પડ્યો નહો. એવામાં એક જીવંત અવાજ રસ્તા ઉપર કિલ્લિલાટ કરતા લોકોમાંથી મારે દાને પડ્યો.

“જ્ઞેન ઑક આકે ફરી ગઈ છે ! વખત આવી પહોંચ્યો છે !” એટલે શું ? મારે દુઃખ મંદી મળ્યું.

આ દંડિદ સ્ત્રી હજી હું ને બનાવને એસક વર્ષ ચાલી ગયાં. ૧. પણ હજી આ અવસ્થા બહુજાન મારા જીવનમાં વાળ્યા કે

જોનના જનમના અંગમાં ધૂળરી છૂટી. બધું સ્તબ્ધ હતું.

મેડી વાગ પછે જોને ધીમેથી કહ્યું:-

“મારૂં મોત ક્યારે છે ?”

“અમળાજી.”

ફરીથી જોનનાં ફવાડાં ઉભાં થયાં.

“અહા ! એટલું વહેલું મારું મોત છે ? !”

તાંબો વખત શાંતિ પ્રસરી. ઘન્ટ ફરથી ફરી સંભળાયો. અમે ત્યાં પ્યાન આપતાં બેડાં હતાં. છેવટે જોને શાંતિ ભાંગી:-

“કેવી રીતે મારું મોત થવાનું છે ?”

“આમેથી.”

ચિત્તશમની માફક તે એકદમ ઉભી થઈ, માથાના વાળ ખેંચવા લાગી અને ખેંચતાં ખેંચતાં રડવા લાગી. અરે ! કેવો દયાગ્રનક તેનો સ્વર હતો ! અમારાં મોં સામે તે વારે ઘડીએ જોયા કરતી હતી-જાણે અમે તેને કંઈક આશ્વાસન આપીએ. રણસંગ્રામમાં પણ તે દયા દર્શાવ્યા વિના રહી નહોતી. હવે તે બીજા તરફથી દયા ઈચ્છતી હતી. રોતી રોતી તે બોલી:-

“હા ! હા ! તેની મને આગળથીજ ખબર હતી. અરે ! મારી સાથે આવું કૂર વર્તન ! કેટલું ઘાતકીપણું ! મારું આ શરીર બળીને ખાક થશે ? મારું માથું સાત વાર કાપી નાખ્યું હોત, તોપણ તે આવા કૂર મૃત્યુ કરતાં બહેતર હતું. મને અપા-ચેલાં બધાં વચનનો ભંગ કરવામાં આવ્યો છે. મને અન્યાય થયો છે. ન્યાય ચૂકવવા હું પ્રભુને વીનવું છું ! પ્રભુ ! પ્રભુ !” અમે આ શબ્દો સાંભળી ન શક્યા. કારણ કે અમારા કાનો જડ બની ગયા હતા. અમારી આંખો આંસુથી ભરપૂર હતી. અમે અમારાં મોં ફેરવી ગયા. હું ઉભો થયો. તેણે મને આગળ્યો. હું ઉભો થયો તેનું પરિણામ શું આવશે, તે તેણે જાણી લીધું; તે કોઈ ન સાંભળે તેમ મારા કાનમાં બોલી: “ઉછાંછળો થઈ તારા જીવને તું જોખમ-માં નાખ નહિ. પરમેશ્વર તને સુખી રાખે !” તેણે આમ કહી મારા હાથને પોતાનો હાથ અડાડ્યો. જોન સૌથી છેલ્લે કોઈને અડકી હોય, તો તે મનેજ અડકી હતી. કોઈએ આ જોયું નહિ. ઇતિહાસ આ વાત જાણતો નથી; પણ હું તમને જે કહું છું, તે સાચુંજ છે.

એટલામાં ફરથી કોશન આવતો દેખાયો. જોને તેની પાસે જઈ કહ્યું:-

“બીશપ ! તમારા પ્રપંચને લીધેનું હું મરું છું;—”

દેશને તે હસી કાઢ્યું.

“અને આ અન્યાય માટે હું તમને પરમેશ્વર આગળ જવાબદાર ગણું !”

દેશને આ વાક્ય પસંદ ન આવ્યાં, તે એાં ફેરવી કંખતાદિલે શોકમાં આદ્યો ગયો.

જોન યોડીક વાર વિચાર કરતી ઉભી રહી. પછી તે શાન્ત પડી આંખો લૂછવા લાગી. દેશને જાહેરે હવે તે કૂસકાંજ ભરતી હતી. ધીમે ધીમે તેનું હૃદય શાન્ત પડ્યું. પાહરી સામે જોઈ તે બોલી:—

“આજે રાત્રે હું ત્યાં હોઈશ ?”

“તમને પરમેશ્વરમાં શ્રદ્ધા નથી ?”

“હા છે; તેની કૃપાથી હું સ્વર્ગમાં બિરાજીશ.”

પછી જોનને પાઠપૂજની વિધિ કરાવવામાં આવી.

હવે જોનના હૃદયમાંથી બળી મરવાનો ભય જતો રહ્યો. ફરીથી અંતકાળ સુધી તે ભય દેખાયો નહિ. માત્ર એક પણ સિવાય અને તે પણ પશુ વહી ગયું.

જોન હવે દૃઢ હતી.

નવ વાગે ફ્રાન્સને સ્વતંત્ર કરનાર, ઓલિવિયન્સની નિર્દોષ યુવાન કુમારિકા, પોતાના સ્વદેશ માટે પોતાની છાંદગીની આહુતિ આપવા આવી. તેને ચુન્દેશની ગાલીમાં બેસાડવામાં આવી.

જોને સફેદ જબ્બો પહેર્યો હતો. સાધુના જેવી તે પવિત્ર લાગતી હતી. તેનું વદન ધલુજ સુંદર અને કાંતિમાન હતું. કેદખાનામાંથી તેને બહાર લાવવામાં આવી કે તેના ગાલોને ભગવાન સૂર્યનારાયણના તેજે રંગી દીધા. લોકો તેના લાલિત્યથી છક્કે યઇ પડે લાગવા લાગ્યા. તે જેથી સ્વપ્નામાં છે, એવું તેઓને લાગ્યું. સીઓ રહતી હતી. સૌ જોન માટે પ્રાર્થના કરતાં હતાં. આ પ્રાર્થનાથી જોનને દિલાસો મળવા લાગ્યો.

“પરમેશ્વર ! એના ઉપર દયા કરે !” અંબીર અવાજ ઉઠ્યો.

આ સાંભળે છે. એક ઇતિહાસકાર લખે છે કે:—

“જો લોકો જરીબ હતાં, તેઓની પાસે જોનને આપવા

ચાંક નહોતી. લોકો રહતાં હતાં. ખીણમતીઓ સળગાવી પડે લાગી તેઓ પ્રાર્થના કરતાં હતાં. આ લોકોની બે હાર વચ્ચે જોન આવી

જોન ઑફ આર્કના અંગનું લાલિત્ય અંબવાયું નહોતું.

જોન આ વખતે પોતાનો અને પોતાના હુઝનો વિચાર કરતી નહોતી; પણ પોતાની પાછળ બીજાનું શું થશે, તેને માટે તે ચોચાતી હતી. ચિંતા ઉપરથી તે સુંદર શહેરના મિનારા જોધને બોલી:-

“રાઉન ! રાઉન ! હું મરું છું. હવે તો તારા ઉદરમાંજ ઠગર થશે ! ! રાઉન ! રાઉન ! મને કય રહે છે કે, નિરપરાધીનો જીવ લેવા માટે તારાં બાલુડાંને મોઢું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડશે !”

એક ધૂમાડોનો ગોટો જોનના મોં પાસે યધને આડ્યો ગયો. જોન પાછી ! પાછી ! કરવા લાગી; પણ બીજી પળે તેનો તે કય જતો રહ્યો. હવે તે શાંતિથી ત્યાં ઉભી.

પોતાની નીચે જળતા અગ્નિનો સૂત્રવાટ તેણે સાંભળ્યો. તેની નજર ઠાસ ઉપર હતી. પછી તે ઠાળો ધૂમાડો અગ્નિની રાતી જવાળા પ્રકટાવતો જોનની આસપાસ વિંટાવા લાગ્યો અને તેને પોતાના વિશાળ ઉદરની અંદર છુપાવી વધારે ને વધારે પ્રચંડ થતો ગયો. ચિંતામાંથી હજી જોનની પ્રાર્થનાનો મધુર અને સ્વચ્છ સ્વર સંભળાતો હતો. એક પવનના ઝપાટાએ જવાળાને બીજી બાજુ ફેરવી દીધી, અને તેમાં જોનના હાલતા હોઠ ગાંબા ગાંબા જોવામાં આવ્યા ! છેલ્લે એક મોટી જવાળા ઉછળી આવી અને તે વહનક્રમજ તેમાં હ્રમ થઇ જધને ફરીથી તેને કોઈ જોવા પામ્યું નહિ !

આહા ! હવે તે અમારાથી છૂટી પડી લાંબી સુસાફરીએ નીકળી પડી હતી ! જોન ઑફ આર્ક ! કેટલા નાનકડા નાણુક આ શબ્દો છે ! પણ તે પવિત્ર નામાલિધાનની અધિકારી વ્યક્તિ આ વિચિત્ર જગત ઉપરથી આલી ગઇ છે !

उत्तम चरित्रोना

(ଅନୁଭବୀୟୋକ୍ତା ଉଦ୍‌ଗାର)

[illegible][illegible]

ઉત્તમ ચરિત્રોના ફાયદા

(અનુભવીઓના ઉદ્દગાર)

“હવનચરિત્ર એ એક પ્રકારનું દર્પણ છે. જેમ અંધારામાં પોતાની મુખાકૃતિમાં આંખણ લુએ છે, ત્યારે તે આંખણને કાઢી ન અને કંતિમાં વધારો કરવામાટે પ્રત્યક્ષ કરે તે; તેમ ચરિત્રરૂપી અવડે પોતાના સ્વભાવમાં વળગેલાં બુધણુદૂષણ-ગુણદોષ વગેરે જોવામાં આવે છે; અને તેમ થતાં દૂષણનો હાથ અને બૂધણુમાં કરવાને તે જાગ્રત થાય છે. વળી જે કામ ઉપદેશ અથવા મોધ કાનથી જનતું, તે કામ હવનચરિત્ર સહેલાઈથી પાદ પાડી શકે અનિશ્ચય લઈ વિચાર લણે, દેશાટન કરે, સ્વદેશદિનેશ્ચુ થાએ, શૌર્ષ દાખવે. એવા જેવા ઉપદેશો મુખે અથવા પુસ્તકદ્વારા કરે જેવી અને જેટલી અસર થાય છે, તેના કંતાં એવા કંઈક આંચળેલાં અસામાન્ય માનવીઓનાં ચરિત્ર વાંચવા સમજાવાથી ધન વધારે અસર થાય છે. અર્થાત્ આંતઃકરણમાં તેની આગાહ ઉંડી છાપ પડે છે, અને પછી તે દિવ્ય માનવી જનવાને ઉત્તેજ થઈ આગળ વધે છે.”

*

*

*

*

‘ચરિત્રોના નાયનથી આપણ’ ચૈતન્ય અદેશ થાય છે. આપણા આશામાં હવન આવે છે; આપણામાં નવું કૌવલ, વિમલ આંતર આવે છે; આપણે આપણા ઉપર તેમજ બીજાના ઉપર અદ્ભુત માન્ય છીએ; આપણામાં નિદાનકાળ જાગે છે; આપણે કંઈ કર્યું જેટલુંએ છીએ; અને નોંધાવેલા કામમાં નેમની નાઈ જોવાપાયા દાર થવાને ઉત્તેજાવવા છાએ. આ પ્રમાણે, ઉત્તમ ચરિત્રચરિત્રના સવાસમાં રહેવું હવન અને તેમના દાખલાદર્શન જેટલો ફોર્નિય થવું, એ તે જે ઉત્તમ અનુભવીઓના માર્ગમર્મમાં આપણ અનુભવે એ ઉત્તમ મંડળના નિદવાસમાં રહેવા અસાધ્ય છે.”

*

*

*

*

“ઉત્તમ ચરિત્રો તેના આલોકને જનનાં આંતરે છે કે, એકે ન જાન મનુષ્ય નહીં પણ સર્વ સજીવ, દેવસૂર્ય, વિષ્ણુ, શિવ, બ્રહ્મા, સર્વે દેવતાઓનાં કર્ણ હઈ શ્રેષ્ઠ અને અસાધ્ય દેવતાઓની આંધ્રી નીડે અનરે. આ પ્રમાણે

*

*

*

*

“મહાત્મ્ય દેવકોપેત. હવનચરિત્ર નિઃશિવન કરવા છે. જેને જાણના અરજર નમસ્તુ સદાવ છે કે મહાત્મ્ય. હવનચરિત્રના દેવ મહાત્મ્ય છે.”

*

*

*

*

આવું છે તેવું જાણના અનુભવ. અનુભવ હવનચરિત્રના નોંધ છે, જેની વિચાર અનુભવ નોંધ છે.

